

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνιολογίας

Διδακτορική Διατριβή

«Παιχνίδια εξουσίας»: Η πολιτική ανατομία της επιτηρούμενης κερκίδας

Δημήτρης Παρασκευόπουλος

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή: Στράτος Γεωργούλας (Επιβλέπων)

Μιχάλης Ψημίτης

Δημήτρης Παπαγεωργίου

Μυτιλήνη 2018

Πηγή φωτογραφίας εξωφύλλου:

"Πηγαίνουντας στον αγώνα" του Laurence Stephen Lowry, 1928,
(Εθνικό Μουσείο Ποδοσφαίρου του Μάντσεστερ)
Πηγή: Eco and Fedriga (2018:107)

Ευχαριστίες

Ο δρόμος που πορεύεται κάθε άνθρωπος · η πηγή της ιστορίας του, αναβλύζει στιγμές, γεματές από σκέψεις, φωνές, σκιές, μιας επαφής με τους δρόμους των «άλλων». Μετρώντας και ξεφυλίζοντας τις φωτογραφίες του ταξιδιού μου στην «εμμονή» και τη «βία», είμαι ευγνώμων στην «*αλλήθωρη νεολαία*», στην «*τσογλανοπαρέα που κάνει κριτική*», διαβάζοντας τους στίχους του Διονύση Σαββόπουλου, στα «*Παιδιά της Κερκίδας*», όπως έγραψε ο Νίκος Πορτοκάλογλου, γιατί με έβαλαν, άλλοτε για λίγα λεπτά και άλλοτε για πολλές ώρες, μέσα στις εμπειρίες και στα βιώματα τους.

Μέσα σε αυτή τη διαδρομή, οφείλω ένα εγκάρδιο ευχαριστώ στους ακούραστους συνομιλητές και συμπαραστάτες, μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας. Στον Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Στράτο Γεωργούλα, επιβλέπων σε όλο αυτό το «ταξίδι», τόσο για την επιστημονική του συμβολή στο πεδίο των κριτικών προσεγγίσεων της εγκληματολογίας, όσο και για τη συνολική υποστήριξη του, όντας δίπλα μου, σε κάθε στιγμή δυσκολίας, προβληματισμού αλλά και ενθουσιασμού. Τον ευχαριστώ θερμά τόσο για τη συγρότηση της κριτικής κοινωνιολογικής και εγκληματολογικής σκέψης, ήδη από το προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Κοινωνιολογίας, όσο και για τη συνολική συνεργασία μέσα από τις πλούσιες ερευνητικές και επιστημονικές εμπειρίες, έχοντας την τιμή να αποτελώ μέλος του Εργαστηρίου Κοινωνιολογίας της Νεότητας, του Ελεύθερου Χρόνου και του Αθλητισμού. Ελπίζω οι εναλλακτικοί «δρόμοι» της κριτικής και αναστοχαστικής προσέγγισης των οπαδικών κοινοτήτων, να συνεχιστούν εξίσου δυναμικά και στο μέλλον. Βασικοί συνομιλητές υπήρξαν τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή και Πρόεδρο του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Μιχάλη Ψημίτη, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά σε ζητήματα μελέτης της συλλογικής ταυτότητας, τόσο μέσα από τη διδασκαλία των σχετικών μαθημάτων στο προπτυχιακό επίπεδο, όσο και τις επιστημονικές κατευθύνσεις καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Αντίστοιχα, τον Καθηγητή του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Δημήτρη Παπαγεωργίου, ο οποίος συνείσφερε εξίσου καθοριστικά, από την πρώτη στιγμή σύλληψης της

παρούσας επιστημονικής προβληματικής και ερευνητικής διαδρομής, με παρατηρήσεις, τόσο ως προς τη στοχοθεσία της διδακτορικής διατριβής, όσο και επί του τελικού κειμένου.

Η στοχοθεσία της παρούσας μελέτης είναι απόρροια της καθοριστικής συμβολής των μελών της Εφταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής, τους οποίους και ευχαριστώ από καρδιάς. Τον Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας και Κοσμήτορα της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου Νίκο Ναγόπουλο, ο οποίος, ήδη από το προπτυχιακό επίπεδο, συνέβαλε σημαντικά στο χτίσιμο της σκέψης μου, γύρω από το μεταδομιστικό επιστημολογικό ρεύμα. Τον Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Κώστα Γιαννακόπουλο, ο οποίος, μέσω του συγγραφικού και ερευνητικού του έργου, μου παρείχε πλούσια ερεθίσματα σκέψης πάνω στο ζήτημα της «ανδρικής ταυτότητας» με αναφορά τον αθλητικό οπαδισμό, καθώς και σε σχέση με τις ευρύτερες έμφυλες διαστάσεις της κερκίδας. Την Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Μαρία Μαρκαντωνάτου, η οποία, ήδη από το προπτυχιακό επίπεδο σπουδών, μου προσέφερε απλόχερα το αναγκαίο υπόβαθρο σκέψης στο αντικείμενο της «Πολιτικής Κοινωνιολογίας». Μέσα από το χώρο της ακαδημίας, δεν μπορώ παρά να προσθέσω την συνεισφορά ανθρώπων που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη πορεία μου και τους οποίους οφείλω να ευχαριστήσω εγκάρδια. Είναι ιδιαίτερη τιμή για εμένα να θεωρώ τον εαυτό μου, μαθητή της Σεβαστής Τρουμπέτα, Καθηγήτριας του Berlin Free University, ενός σπάνιου ανθρώπου, η οποία, μέσω των διαλέξεων της, οδήγησε τη σκέψη μου στο έργο του Michel Foucault. Επίσης, ευχαριστώ θερμά την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογίας στο Université Paris Νατάσα Τσουκαλά, η οποία συνέβαλε τα μέγιστα, μέσα από τις συναντήσεις μας και το κριτικό της πνεύμα στη συζήτηση «περί των βίαιων οπαδικών κοινοτήτων».

Επιπροσθέτως, από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, ευχαριστώ από καρδιάς την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αναστασία Ζήση, τόσο για την επιστημονική της συμβολή κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών μου σπουδών, όσο και μέσω της συνεργασίας μας στο Πρόγραμμα της Πρακτικής Άσκησης του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο οποίο έχω την τιμή να συνεργάζομαι τα τρία τελευταία έτη.

Ευχαριστώ θερμά την Δρ. Αιμιλία Βουλβούλη, Μεταδιδακτορική Υπότροφο του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόσο για τις επιστημονικές μας

συζητήσεις όσο και για τη συνεργασία μας στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου του Εργαστηρίου Κοινωνιολογίας της Νεότητας, του Ελεύθερου Χρόνου και του Αθλητισμού, καθώς και τις Δρ. Ελένη Κιτρίνου και Δρ. Αικατερίνη Νικολαρέα, δύο αξιαγάπητους ανθρώπους, τόσο για την επιστημονική τους συμβολή, όσο και τη στήριξη τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Για την διοικητική υποστήριξη της δουλειάς μου, ευχαριστώ θερμά, όλα τα μέλη της Γραμματείας του Τμήματος Κοινωνιολογίας και ιδιαίτερα τον Αν. Προϊστάμενο Ευστράτιο Μπουλμπούλη.

Ευχαριστώ θερμά τον συνάδελφο και αδελφικό μου φίλο Δρ. Χρήστο Κουρούτζα, Πανεπιστημιακό Υπότροφο του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, τόσο για τη συνεργασία όσο και τη συνολική υποστήριξη του σε όλη αυτή την πορεία, καθώς και για τις ατέρμονες και πάντα αναστοχαστικές συζητήσεις στην προκουαία της Μυτιλήνης, τη φίλη και συνάδελφο Ελιζαβέτα Μουρζίδου.

Ευχαριστώ ιδιαίτερος τα μέλη του Εργαστηρίου Κοινωνιολογίας της Νεότητας του Ελεύθερου Χρόνου και του Αθλητισμού, μεταξύ αυτών τη συνάδελφο Αναστασία Τσακάλογλου, για τη συνεργασία μας, καθώς και την Ψυχολόγο Κατερίνα Σικινιώτη, τόσο για τη συνολική στήριξη της όσο και για τη φιλοξενία της κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου. Για τον ίδιο λόγο, ευχαριστώ επίσης τη συνάδελφο και φίλη Σμαράγδα Γιαννίκου καθώς και τον αδελφικό φίλο Δημήτρη Αλειφέρη.

Τέλος, το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω στην οικογένεια μου και ειδικά στους γονείς μου Γιώτα και Ανδρέα, το θείο μου Παρασκευά και την αδελφή μου Χριστίνα, οι οποίοι ήταν γεμάτοι κατανόηση και παρά τις δυσκολίες, στήριζαν την προσπάθειά μου.

Μυτιλήνη 2018

Στο τέλος του μαθήματος της 4^{ης} Μαρτίου 1979 ο Michel Foucault (2012^β:288) αναφέρει «παρατηρείται στον νεωτερικό κόσμο, αυτόν που ξέρουμε από τον 19^ο αιώνα και μετά, μια ολόκληρη σειρά διακυβερνησιακών ορθολογικοτήτων που επικαλύπτονται, στηρίζονται, ανταγωνίζονται, αντιμάχονται μεταξύ τους. Τέχνη διακυβέρνησης σύμφωνα με την αλήθεια, τέχνη διακυβέρνησης σύμφωνα με την ορθολογικότητα του κυρίαρχου κράτους, τέχνη διακυβέρνησης σύμφωνα με την ορθολογικότητα των οικονομικών συντελεστών γενικότερα, τέχνη διακυβέρνησης σύμφωνα με την ορθολογικότητα των ίδιων των κυβερνωμένων. Και όλες αυτές οι διαφορετικές τέχνες διακυβέρνησης, όλοι αυτοί οι διαφορετικοί τύποι τρόπων υπολογισμού, εξορθολογισμού, ρύθμισης της τέχνης διακυβέρνησης, χρονικά θα αποτελέσουν, επικαλύπτοντας η μία την άλλη, το αντικείμενο της πολιτικής συζήτησης από τον 19^ο αιώνα και μετά. Τι είναι η πολιτική, τελικά, αν όχι το παιχνίδι αυτών των διαφόρων τεχνικών διακυβέρνησης με τους διαφορετικούς δείκτες, και ταυτόχρονα η συζήτηση που οι διάφορες τέχνες διακυβέρνησης προκαλούν; Εδώ, μου φαίνεται, γεννιέται η πολιτική».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εισαγωγή</i>	12
-----------------	----

Μέρος I

Εισαγωγή στους κόσμους της βίας

Κεφάλαιο 1^ο

1.	Η γενεαλογία των βίαιων οπαδικών κοινοτήτων	17
1.1.	1 ^η χρονική περίοδος: Από την πειθαρχία της θέασης στην εποχή της κατήχησης των μαζών	17
1.1.2.	Οι εποχές της κατήχησης	33
1.1.2.1.	Ο Εμφύλιος Πόλεμος	42
1.1.2.2.	Η Χούντα των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα	44
1.2.	2 ^η χρονική περίοδος: Συγκρουσιακός οπαδισμός. Από τα θατσερικά μέτρα «εκτάκτου ανάγκης» στον κανόνα της μηδενικής ανοχής	47
	<i>Οι κριτικές προσεγγίσεις του φαινομένου</i>	59
1.2.1.	Το θατσερικό κράτος «εκτάκτου ανάγκης»	62
	<i>Το καταναλωτικό κοινό</i>	69
1.2.2.	Η ποινικοποίηση: Από τις «άλλες διατάξεις» στην καταπολέμηση της βίας στον αθλητισμό	77
	<i>Ερωτήματα επί του άρθρου 41 ΣΤ</i>	80
1.3.	Μια εικόνα του σήμερα	85
1.3.1.	Κατασκευάζοντας υγιείς πελάτες: Μανιχαϊσμός και ασφάλεια στη συζήτηση εντός του κοινοβουλίου	87
1.3.2.	Οι προτάσεις της Αστυνομίας και οι βάσεις δεδομένων	94
1.3.3.	Η βία μεταξύ των κλειδιών της εργαλειοθήκης	99

Μέρος II
Ερευνητική Μεθοδολογία

Κεφάλαιο 2^ο

2.	Ερευνητική Μεθοδολογία	105
2.1.	Ο θεωρητικός προβληματισμός	105
2.2.	Η ερευνητική διαδρομή	118
2.2.1.	Ζώντας τις οπαδικές στιγμές	119
2.2.2.	Συνομιλώντας με τα «χουλιγκάνια»	121
2.2.3.	Οι λόγοι των τεκμηρίων	124
2.3.	Στοχοθεσία ανάλυσης των δεδομένων	125
2.4.	Εμπόδια-Δυσκολίες	126
2.5.	Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	127

Μέρος III

Οι ετερογενείς βιόκοσμοι μιας κερκίδας

Κεφάλαιο 3^ο

3.	Ο κοινός και διαφορετικός κόσμος των οπαδών	129
3.1.	Το υποκείμενο «οπαδός»	132
3.1.1.	Οι προβληματισμοί γύρω από τη μνητική: οι στρατοί και οι οικογένειες	137
3.1.2.	Η πρώτη φορά στο γήπεδο	148
3.1.3.	Το πέπλο της ανδρικής εξουσίας	150
3.1.3.1.	Η τομή του μη λογικού	156
3.2.	Εμείς και οι αντίπαλοι	161
3.2.1.	Εμείς οι αντίπαλοι	165

Κεφάλαιο 4^ο

4.	Στρατηγικές συναίνεσης και σύγκρουσης κάτω από τη μορφολογία του αθλητικού οικοδομήματος	170
4.1.	Η λογική της συναίνεσης	172
4.2.	Οι οπαδοί του ίντερνετ και οι ενδιάμεσες ζώνες	174
4.3.	Η λογική της σύγκρουσης	178

Κεφάλαιο 5^ο

5.	Οι δρόμοι της σβάστικας	182
5.1.	Ακροδεξιά, μουσική και κερκίδα	182
5.2.	Το αφήγημα Χ.Α.	187
5.3.	Με κατεύθυνση τις οπαδικές κοινότητες και όχημα τον πατριωτισμό	189
5.4.	Η Γαλάζια Στρατιά και η δολοφονία του Gramoz Palushi	195
5.4.1.	Η φανέλα του Καφε	199
5.4.2.	Οι συναντήσεις της πράσινης φυλής	202
5.5.	Τα ραντεβού θανάτου και τα προβλήματα του κοινωνιολογικού αναγωγισμού	209

Κεφάλαιο 6^ο

6.	Το παιχνίδι του πολιτικού	221
6.1.	Πάνω απ' όλα η μουσική	224
6.1.1.	Ξεκινώντας από το ΟΑΚΑ	226
6.1.2.	Περνώντας από τη λεωφόρο Αλεξάνδρας	235
6.1.3.	Φτάνοντας στο γήπεδο Καραϊσκάκης	239
6.2.	Συζήτηση για το No Politica	247

Κεφάλαιο 7^ο

7.	Η συνεχίζουσα κρίση	258
7.1.	Κάτω από την επαγγελματοποίηση της πολιτικής	264

7.2.	Έξω από τα γήπεδα ο ρατσισμός και η πολιτική	266
------	--	-----

Κεφάλαιο 8^ο

8.	Antifa	271
8.1.	Αντιφασίστας και οπαδός;	271
8.2.	Συγκρουσιακός αντιφασισμός vs no politica.	272
8.3.	Οι ετεροτοπίες και τα κοινωνικά πειράματα	279

	<i>Ο γονατισμένος Αντι-Οιδίποδας</i>	282
--	--------------------------------------	-----

Βιβλιογραφία

	Ελληνόγλωσση	286
	Μεταφρασμένη στα Ελληνικά	299
	Ξενόγλωσση	308

	Παραρτήματα	334
--	-------------	-----

	Παράρτημα I «Κατάλογος Συνομιλητών»	335
--	-------------------------------------	-----

Συντομογραφίες

Α.Α.Ε.	Αθλητική Ανώνυμη Εταιρεία
Α.Ε.Κ	Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως
Α.Ο.	Αθλητικός Όμιλος
Α.Π.Σ.	Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Σύλλογος
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΛ.ΑΣ.	Ελληνική Αστυνομία
Ε.Π.Ο.	Εθνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία
Ε.Π.Σ.	Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων
Κ.Υ.Γ.	Κανονισμός Υποδομής Γηπέδων
Κ.Γ.Α.Π.Α.	Κανονισμός Γηπέδων Ασφάλειας και Προστασίας Αγώνων
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
Ν.	Νόμος του Ελληνικού Κράτους
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
ΟΑΚΑ	Ολυμπιακό Αθλητικό Κέντρο Αθηνών
ΟΣΦΠ	Ολυμπιακός Σύνδεσμος Φιλάθλων Πειραιώς
Π.Α.Ε.	Ποδοσφαιρική Ανώνυμη Εταιρεία
ΠΑΟ	Παναθηναϊκός Αθλητικός Όμιλος
Π.Α.Ο.Κ	Πανθεσσαλονίκειος Αθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτών
Τ.Α.Α.	Τμήμα Αμειβομένων Αθλητών
Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
F.I.F.A.	Fédération Internationale de Football Association ¹
U.E.F.A.	Union of European Football Associations ²

¹ Ελληνικά. Διεθνής Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου.

² Ελληνικά. Ένωση Ευρωπαϊκών Ποδοσφαιρικών Ομοσπονδιών

Εισαγωγή

ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΜΕ³

Την απαγόρευση οργανωμένης και μεμονωμένης μετακίνησης των φιλάθλων της φιλοξενούμενης ομάδας Π.Α.Ε. ΠΑΟΚ, κατά τη διεξαγωγή του ποδοσφαιρικού αγώνα της 24ης αγωνιστικής του Πρωταθλήματος της SUPER LEAGUE, αγωνιστικής περιόδου 2017 – 2018, μεταξύ των ομάδων Π.Α.Ε. ΑΣΤΕΡΑΣ ΤΡΙΠΟΛΗΣ – Π.Α.Ε. ΠΑΟΚ, ο οποίος θα διεξαχθεί την Κυριακή, 04-03-2018 και ώρα 15:00 μ.μ. στο γήπεδο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, για εξαιρετικούς λόγους διαφύλαξης της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν.4326/2015 και των διατάξεων του άρθρου 66 παρ. 3 του Ν.4410/2016, με τις οποίες επήλθε εφαρμογή του Ηλεκτρονικού Συστήματος για την έκδοση, διάθεση και έλεγχο της διακίνησης των ονομαστικών/αριθμημένων εισιτηρίων σε αγώνες του επαγγελματικού αθλητισμού, καθίσταται σαφές ότι δεν μπορούν να ζητούνται ομαδικά εισιτήρια από τις Α.Α.Ε. ή τα Τ.Α.Α. δεδομένου ότι τα εισιτήρια εκδίδονται πάντοτε αριθμημένα και ονομαστικά με τον αριθμό του εισιτηρίου να αντιστοιχεί σε μία θέση καθήμενου θεατή. Κατά τα λοιπά, για τη διεξαγωγή του αγώνα απαιτείται η συνδρομή των αναγκαίων προϋποθέσεων ασφαλείας για αθλούμενους και θεατές

Ο ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

«Στη διακοπή του αγώνα ποδοσφαίρου της Γ' κατηγορίας της Ε.Π.Σ. Χανίων, μεταξύ των ομάδων της Υρτακίνας και του Ασπάλαθου στο γήπεδο της μαρτυρικής Καντάνου προχώρησε ο διαιτητής της αναμέτρησης. Αιτία ήταν το αντιφασιστικό πανό που ανάρτησαν οι οπαδοί του Ασπάλαθου και το οποίο δεν είναι αποδεκτό σύμφωνα με τους κανόνες της FIFA. Το πανό έγραφε: «Την Κάντανο τα Ανώγεια τα κάψαν οι ναζί, φασίστες δε χωράνε σ' ολόκληρη τη Γη». Αρχικά το πανό είχε στηθεί σε ύψωμα έξω από το χώρο του γηπέδου ωστόσο ο διαιτητής ζήτησε να κατέβει απειλώντας ότι θα διακόψει το παιχνίδι. Στο δεύτερο ημίχρονο το πανό εμφανίστηκε και πάλι στην εξέδρα των φιλάθλων του Ασπάλαθου, με αποτέλεσμα την οριστική διακοπή του αγώνα για την τύχη του οποίου πλέον θα αποφασίσει η Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων Χανίων. Την ώρα της διακοπής το σκορ ήταν 3-1 υπέρ της Υρτακίνας⁴».

Ποιοι είναι οι «βάνδαλοι των γηπέδων», οι «ταραξίες» και οι «μπάχαλοι» της κερκίδας; [και] *Πως* οι «βίαιες» οπαδικές κοινότητες μετατρέπονται σε απειλή για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια;. *Ποια* η σύνδεση τους με το νεοφασισμό αλλά και τον αντιφασισμό; Άραγε, κατάφερε «η κερκίδα» και «η μπάλα» να αποδευσμετεί από το φόντο της πολιτικής; Στην Ελλάδα, μέχρι και τις αρχές του 2000, οι οπαδικές κοινότητες δεν προκαλούσαν το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής και ερευνητικής

³Πηγή: Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Γραμματεία Αθλητισμού. [online]. 02 Μαρτίου 2018. Διαθέσιμο στο: <https://diavgeia.gov.gr/doc/%CE%A92%CE%A324653%CE%A04-%CE%A7%CE%A81> (τελευταία πρόσβαση 04/3/2018).

⁴Πηγή: Διονέλλης, Μ. «Κάντανος: Δεν άρεσε στην ΕΠΣ Χανίων το αντιφασιστικό πανό του Ασπάλαθου». *Εφημερίδα των Συντακτών*. [online]. 04 Μαρτίου 2018. Διαθέσιμο στο: <https://www.kar.org.gr/2018/03/04/kantanos-to-pano-kata-tou-fasismou-den-arese-ston-dietiti/> (τελευταία πρόσβαση 05/3/2018).

κοινότητας (μεταξύ αυτών και στις κοινωνικές επιστήμες), εν αντιθέσει με χώρες της Ευρώπης (όπως η Αγγλία και η Ιταλία) ή της Λατινικής Αμερικής (όπως η Βραζιλία και η Αργεντινή), οι οποίες τροφοδοτούσαν συνεχώς τη διεθνή βιβλιοθήκη. Το περιορισμένο ενδιαφέρον της εγχώριας βιβλιογραφίας, αναδεικνύεται μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση της περιόδου, στο πλαίσιο της οποίας, λιγιστές εξαιρέσεις, αποτελούν: α) τα αποτελέσματα της εθνογραφικής έρευνας για τις νεανικές κουλτούρες των χεβιμεταλλάδων, των οπαδών και των χούλιγκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 που επιμελήθηκαν οι Ασρινάκης και Στυλιανούδη (1996), β) το βίωμα της ένταξης και συμμετοχής στους συνδέσμους οπαδών, με ιδιαίτερο βάθος στις πρακτικές της μνητικής τελετουργίας, στην ανθρωπολογική μελέτη του Παπαγεωργίου (1998), καθώς και γ) το πρόβλημα της βίας στα ποδοσφαιρικά γήπεδα υπό την εγκληματολογική προσέγγιση του Courakis (1998). Μετέπειτα, ξεχωρίζουν δ) η έκδοση του συλλογικού έργου με τίτλο: «Ποδόσφαιρο και Κοινότητες Οπαδών: Αντιπαλότητες και Πολιτικές της Ταυτότητας» που επιμελήθηκαν οι Ζαϊμάκης και Κοταρίδης (2013), καθώς και ε) η έρευνα του Γεωργούλα (2016) για το «Κρατικο-Επιχειρηματικό έγκλημα στον αθλητισμό», η οποία αντλεί και αναλύει ερευνητικά δεδομένα μεταξύ άλλων και από το χώρο της κερκίδας. Ερχόμενοι στο πεδίο προβληματισμού της παρούσης μελέτης και σε συνέχεια των ανωτέρω προσπαθειών, το τελευταίο ξεδιπλώνεται ανάμεσα στον «ελεύθερο» χρόνο των γηπέδων, την ποικιλομορφία του κοινωνικού ιστού που συναντά τη «βία», τα «σύμβολα» και τις «ιδέες», τις επικλήσεις στην «ομοιομορφία» του «αθλητικού πνεύματος», αλλά και την «ετερογένεια» των στρατηγικών που διέπουν το χώρο των οπαδικών κοινοτήτων. Με αφετηρία τη διαπίστωση ότι το πολυδιάστατο περιεχόμενο της «ομάδας» και του «θεάματος» μεταφέρεται σαν «όλον» και «όμοιο», το ερώτημα «γιατί οι άνθρωποι ακολουθούν ομάδες, σύμβολα και ιδέες;», έρχεται να συμπληρωθεί από άλλα υποερωτήματα - καθώς πλησιάζει τις κοινότητες οπαδών με αναφορά τον αθλητισμό - όπως «γιατί οι άνθρωποι μετατρέπονται σε βίαια υποκείμενα;». Τα παραπάνω ερωτήματα στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, βρήκαν μια βιαστική απάντηση πάνω στο μανιχαϊστικό δυισμό μεταξύ αρνητικού και θετικού και στη γενίκευση των στιγμών [φωτογραφικών λήψεων], εγείροντας όμως νέους προβληματισμούς και αντιρρήσεις, λαμβάνοντας υπόψη την αντικατάσταση της άμεσης εμπειρίας από τη διαμεσολάβηση των πληροφοριών και την εμπορευματοποίηση που κατακλύζει κάθε σπιθαμή του πραγματικού. Με βάση τις παραπάνω πρώτες σκέψεις, το ανά χείρας πόνημα, επιχειρεί να συμβάλλει στην προσπάθεια μελέτης των μεταβολών της

κερκίδας μέσα από μια κριτική ματιά, εστιασμένη στην έννοια της *πολλαπλότητας*, με ερευνητικό παράδειγμα τη δράση του οπαδικού υποκειμένου στις κερκίδες του σημερινού αθλητισμού. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος, με αναφορές στο ρεύμα της θετικιστικής εγκληματολογίας, οι αιτιοκρατικές προσεγγίσεις μεταφέρονται σε μια συζήτηση για τους *λόγους εξουσίας* προς το οπαδικό φαινόμενο. Ουσιαστικά, περιγράφεται ένα πολυπαραγοντικό *γιατί* απέναντι στην πολυπλοκότητα των οπαδικών κοινοτήτων. Υπό την επίδραση των ανωτέρω, δίνεται έμφαση στις νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου και το πλαίσιο της αστυνόμευσης που υιοθετείται μέσα στους αθλητικούς χώρους στην Ελλάδα. Σε αυτή τη διαδρομή, οι ανωτέρω αναφορές συμπορεύονται με μία σωρεία νομοθετημάτων, με μια βιομηχανία του ελέγχου πανταχού παρούσα, τόσο στο φιλτάρισμα του πληθυσμού των γηπέδων όσο και στη βάση της πολιτικής οικονομίας του εγκλήματος. Μέσα από την επισκόπηση θεωρητικών και ερευνητικών πηγών, συμπεραίνεται πως η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου δόγματος για τον αθλητισμό συνιστά μια μορφή βιοπολιτικού ελέγχου, μέσω του λόγου [discourse] εξουσίας για την ασφάλεια και την τάξη στις κοινωνίες φρούρια. Πρόκειται για μια ενοποιητική λογική στη φωτογράφιση του εχθρού, επιφέροντας συνάμα τη φυσιολογικοποίηση της ιδεολογίας της άμυνας σε ότι έχει κατασκευαστεί ως έγκλημα. Στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης, σκιαγραφείται η έρευνα πεδίου (Οκτώβριος του 2014 έως τον Μάιο του 2016) με βάση την ποιοτική μεθοδολογία. Όλες οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν (ελεύθερη συνέντευξη, πολυτοπική συμμετοχική παρατήρηση και ανάλυση τεκμηρίων κειμένου), είχαν ως τοποχρονική αφετηρία, την κερκίδα [συγκεκριμένα, το κομμάτι εκείνο που συμμετέχουν οι οργανωμένοι οπαδοί, το οποίο καλείται «πέταλο»] τριών ποδοσφαιρικών γηπέδων. Το τρίτος μέρος χωρίζεται σε έξι κεφάλαια ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων, με άξονα την *πολιτική ανατομία*, έτσι όπως η τελευταία ξεδιπλώνεται μέσα στην κερκίδα και τα πεδία των διαφορών μεταξύ των κοινοτήτων αλλά και εσωτερικά της κοινότητας, θέτοντας σε αμφισβήτηση μονοδιάστατες οπτικές εγγενούς σύνδεσης του οπαδισμού: α. με μια αυστηρά δομημένη φυσιολογική που εμφανίζει συγκεκριμένη συμπεριφορά και δράση, καθώς και β. με συγκεκριμένα ιδεολογικοπολιτικά αφηγήματα, όπως αυτά αναπαρίστανται προσανατολισμένα στη θεωρία των δυο άκρων. Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο αυτού του μέρους: α. δίνεται έμφαση στο ετερογενές μείγμα ταυτοτήτων που σχεσιακά οικοδομεί μια οπαδική κοινότητα με αναφορά το πεδίο του αθλητισμού, β. βάσει της έρευνας πεδίου, αναπτύσσονται επιχειρήματα σε σχέση με το σύνολο των

διαδικασιών και διεργασιών που σφυριλατούν το οπαδικό μέρος του «εμείς», καθώς αυτό γ. εκβάλλει άλλοτε στην αντιπαλότητα και άλλοτε στη συνεργασία με τον αντίπαλο «οπαδό». Στη βάση όλων των παραπάνω, ασκείται κριτική στις εικόνες της «χειραγώγησης» και του κομφορμισμού της δράσης μέσα από την περιγραφή μιας περίπλοκης μορφολογίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο, αυτή η πολυπλοκότητα, συγκεκριμενοποιείται σε μια συζήτηση για το σχεσιακό των οπαδικών κοινοτήτων με τις διοικήσεις των αθλητικών ανώνυμων εταιρειών, το οποίο λαμβάνει χαρακτήρα είτε σύγκρουσης είτε συναίνεσης, τροφοδοτώντας τόσο το εσωτερικό της κοινότητας, όσο και το σχεσιακό μεταξύ κοινοτήτων που τελούν κάτω από κοινά σύμβολα υπεράσπισης. Σε αυτό το κεφάλαιο, γίνεται μια ενδιάμεση αναφορά στο ζήτημα της εξατομίκευσης της δράσης, φέρνοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τις στιγμές ταυτοτικής διαπραγματεύσεως μέσα σε ένα πλέγμα εξουσιαστικών λόγων και καταγισμού πληροφοριών από και προς το οπαδικό φαινόμενο. Στο τρίτο κεφάλαιο της ενότητας, η συζήτηση λαμβάνει υπόψη την πληροφορία της ανόδου των εγκλογικών ποσοστών της ακροδεξιάς, καθώς και τις προσπάθειες διεϊσδυσσης της τελευταίας μέσα στους οπαδικούς κόσμους. Σε συνέχεια αυτού, καταγράφονται οι απόψεις εκείνες που θέλουν το οπαδικό φαινόμενο να τέμνεται με την υφή και το περιεχόμενο της δράσης των νεοφασιστικών και ακροδεξιών χώρων. Υπό το βάρος των παραπάνω, σκιαγραφείται η διαδρομή ενός σχεσιακού συγκρουσιακού χαρακτήρα, μέσα στο οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο κατέχει το μοτίβο του «no politica», αντικείμενο του τέταρτου μέρους της ανάλυσης των δεδομένων της παρούσας έρευνας. Στο έκτο κεφάλαιο, αναπτύσσεται η συζήτηση - σε συνδιασμό με τα ανωτέρω - για τις στρατηγικές και τους λόγους εγκαθίδρυσης ενός καθεαυτού θεάματος, φαντασιακά αποδεσμευμένου από το πολιτικό πεδίο. Κλείνοντας και υπό το ανωτέρω πρίσμα, σημαντική είναι η σκιαγράφηση των αντιστάσεων απέναντι στους λόγους εξουσίας που αναπαράγουν την κυριαρχία στη δεδομένη κοινωνιο-ιστορική περίοδο, φτάνοντας έτσι στο τέλος αυτής της διαδρομής.

Μέρος Ι

Εισαγωγή στους κόσμους της βίας

Κεφάλαιο 1^ο

1. Η γενεαλογία των βίαιων οπαδικών κοινοτήτων

1.1. 1^η χρονική περίοδος

Από την πειθαρχία της θέασης στην εποχή της κατήχησης των μαζών

«Η παλιά δύναμη του θανάτου, όπου συμβολιζόταν η ανώτατη εξουσία, καλύπτεται τώρα επιμελώς από τη διαχείριση του σώματος και την υπολογιστική διοίκηση της ζωής. Διάφορες πειθαρχίες αναπτύσσονται ταχύτατα κατά τη διάρκεια της κλασικής εποχής-σχολεία, παιδαγωγικά ιδρύματα, στρατώνες, εργαστήρια: αναδύονται επίσης, στο πεδίο των πολιτικών πρακτικών και των οικονομικών παρατηρήσεων, τα προβλήματα της γεννητικότητας, της μακροζωίας, της δημόσιας υγείας, της κατοικίας, της μετανάστευσης· κατ' επέκταση, αυξάνονται εκρηκτικά οι διάφορες και πολυάριθμες τεχνικές για την επίτευξη της καθυπόταξης των σωμάτων και του ελέγχου των πληθυσμών. Ξεκινά έτσι η εποχή μιας «βιοεξουσίας»» (Foucault 2011^α: 163).

«Η βία; Ποια βία;», αναρωτιέται ο Labica (2014), θέτοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τα ρευστά όρια του προσδιορισμού μίας έννοιας. Συνακόλουθα, στα ερωτήματα ποια πράξη οριοθετείται ως βίαιη (ή και εγκληματική) και ποιος/α χαρακτηρίζεται ως ο/η βίαιος/η (ή και εγκληματίας), οι απαντήσεις δεν είναι μονοδιάστατες, αλλά συνδιαλέγονται με την εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης και το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο στο οποίο η τελευταία αναπτύσσεται (Βιδάλη 2013:17). Υπό αυτή την έννοια, ενδεικτικές [της ρευστής οριοθέτησης της βίας και κατ' επέκταση του εγκλήματος] είναι οι διαδικασίες εγκληματοποίησης (η τυποποίηση μιας πράξης ως έγκλημα) - αποεγκληματοποίησης⁵ (ο αποχαρακτηρισμός μιας πράξης ως έγκλημα) μέσω του ποινικοκατασταλτικού συστήματος (Βιδάλη 2013:18), οι οποίες συνομιλούν αντίστοιχα με την ποινικοποίηση - αποποινικοποίηση και επιδρούν στις αντεγκληματικές πολιτικές. Η σκιαγράφηση του φαινομένου των «βίαιων οπαδικών κοινοτήτων», σχετίζεται με τα φιλοσοφικά ρεύματα και τις σχολές που διαπέρασαν την επιστήμη της εγκληματολογίας και κατ' επέκταση της κοινωνιολογίας. Η σχετικότητα της έννοιας της βίας με επίκεντρο το αθλητικό φαινόμενο ευρύτερα, εικονίζεται μέσα στο πέρασμα των αιώνων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις ρωμαϊκές αρένες και τα «εκστασιασμένα» πλήθη, σε αντίθεση με τις πρόσφατα οριοθετημένες οπαδικές κοινότητες ως «βίαιων» ή «χουλιγκάνων». Στον πυρήνα της όλης προβληματικής και επεκτείνοντας το σκεπτικό της Βιδάλη (2013:10), ενυπάρχουν τα ερωτήματα εάν ο/η βίαιος/η (όπως και ο εγκληματίας) είναι ένας από εμάς ή όχι, καθώς και ποια είναι τα πλέγματα εξουσίας που εμποτίζουν την

⁵ Ενδεικτικές είναι οι περιπτώσεις των ναρκωτικών και της ομοφυλοφιλίας, βλ. σχετικά τη μελέτη της Κουκουτσάκη (2002).

οπαδική δράση και τη στιγματίζουν ως «βίαιη» μέσα από επιτελέσεις ετεροποίησης και κανονικοποίησης; Ποιο ήταν όμως το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο ανάδυσης των κυρίαρχων φιλοσοφικών ρευμάτων και ποια επίδραση άσκησαν στην επιστήμη της εγκληματολογίας και κατ' επέκταση στην απεικόνιση των οπαδικών κοινοτήτων ως «βίαιων μαζών»; Η παρούσα μελέτη αποτελεί μία διεπιστημονική προσέγγιση, αντλώντας από τις μεταδομιστικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις⁶ σε σύνδεση με την κριτική εγκληματολογία και την κοινωνιολογία του αθλητισμού⁷. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, οι «βίαιες οπαδικές κοινότητες» δεν προσλαμβάνονται ντετερμινιστικά με όρους βιολογικού, ψυχολογικού ή και κοινωνιολογικού αναγωγισμού, αλλά ως μία από τις επιτελέσεις της βιοξουσίας και της βιοπολιτικής, έτσι όπως οι τελευταίες διαπερνούν το οπαδικό-κοινωνικό σώμα. Πιο αναλυτικά, ιστορικοποιώντας τα παιχνίδια εξουσίας και την «πολιτική ανατομία» της επιτηρούμενης κερκίδας με βάση τα κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα, μολονότι η συζήτηση περί βίας και φύσης του εγκλήματος απασχόλησε τις ανθρώπινες κοινωνίες από την αρχαιότητα⁸, ως απαρχή τίθεται ο 19^{ος} αιώνας, όπου αναδύεται το φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού, εγκαθιδρύεται η επιστήμη της εγκληματολογίας και αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση προς τις «κερκίδες των μαζών»⁹, σε σύνδεση με τις «επικίνδυνες τάξεις». Πώς όμως αναδύθηκαν οι «κερκίδες των μαζών» και ξεδιπλώθηκαν οι λόγοι [discourse] περί των «βίαιων οπαδικών κοινοτήτων; Η όλη προβληματική, συνδέεται άρρηκτα με την ανάδυση των νεωτερικών μορφών εξουσίας. Ειδικότερα, κατά το Μεσαίωνα, οι κοινωνίες διέπονταν από μία θεοκρατική πρόληψη, οριοθετώντας το παρεκκλίνον ως αμαρτία ή κακό που προσβάλλει το θείο δίκαιο και πρέπει να τιμωρηθεί. Στην ανωτέρω κοινωνικο-ιστορική περίοδο, ο ηγεμόνας κατέχει την απόλυτη κυριαρχία επί των υπηκόων, επιβάλλοντας το θάνατο και επιτρέποντας τη ζωή. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Foucault (2002:295) «είναι το δικαίωμα που οδηγεί κάποιον στο θάνατο ή του επιτρέπει να ζήσει». Κατά την ανωτέρω κοινωνικο-ιστορική περίοδο, οι πρόδρομες μορφές ποδοσφαίρου διέπονταν από έναν «άναρχο» χαρακτήρα, δίχως τυποποιημένους κανόνες, έτσι όπως αυτοί εμφανίζονται στη νεωτερική περίοδο. Σε αυτή τη βάση, ο Smith (1983) προσέγγισε τον εκπολιτισμό αθλημάτων και θέασης με αρχή το Roman Circus (ρωμαϊκό τσίρκο) ως τα τουρνουά

⁶ Με αφετηρία το έργο του Michel Foucault και σε συνομιλία με μετέπειτα προσεγγίσεις, μεταξύ των οποίων αυτή του Giorgio Agamben.

⁷ Με εστίαση στις οπαδικές κοινότητες και στους λόγους [discourse] από και προς αυτές.

⁸ Βλ. σχετικά Φαρσεδάκης (1990).

⁹ Η «κερκίδες των μαζών» αποτελούν μετεξέλιξη από την αρχικά «άναρχη» θέαση στο μετέπειτα κανονικοποιημένο πλαίσιο της θέασης, με κεντρικά στοιχεία τους καθήμενους θεατές και την ομογενοποίηση - μαζικοποίηση των συμπεριφορών τους στη θέαση.

του Μεσαίωνα, ενώ ο Holt (1981) έθεσε το ζήτημα του ανταγωνισμού και του πλήθους στη μετάβαση από τον «αναρχικό χαρακτήρα» των παιχνιδιών της επαρχίας της Γαλλίας στην εποχή της μαζικής ψυχαγωγίας, με αναφορές στις περιόδους από το τέλος το 19ου αιώνα έως το ξέσπασμα του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Από την κυριαρχία του ηγεμόνα στις κοινωνίες του Μεσαίωνα, η όλη προβληματική μεταφέρεται στο 17^ο αιώνα και στην ανάδυση των νεωτερικών μορφών εξουσίας. Ειδικότερα, όσον αφορά στην εξουσία επί της ζωής δεν πρόκειται για μία επιβολή από τα πάνω, αλλά σύμφωνα με τον Foucault (2011^α:108-114), για μορφές εξουσίας στα όρια ενός σχεσιακού προσδιορισμού, φέροντας μια παραγωγική/θετική διάσταση, εφόσον [μολονότι καταπιέζουν το υποκείμενο] το παράγουν, δηλαδή το περικλείουν. Σε αυτή την ερμηνεία [στο πλαίσιο της υποκειμενοποίησης] το υποκείμενο δεν είναι ένας παθητικός αποδέκτης των μηχανισμών εξουσίας¹⁰, αλλά δρών. Υπό αυτή την έννοια, το υποκείμενο μπορεί να συμβάλει ή και να αντιστέκεται στους μηχανισμούς της εξουσίας. Οι μηχανισμοί της εξουσίας διαχέονται και εσωτερικεύονται από το κοινωνικό σώμα μέσω των πειθαρχικών τεχνολογιών, οι οποίες θα διαπεράσουν αντίστοιχα και το οπαδικό σώμα. Ειδικότερα ως προς την εξουσία επί της ζωής, ο πρώτος πόλος περιλαμβάνει την πειθαρχική εξουσία, η οποία στοχεύει στο σώμα - μηχανή (ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος), στο πλαίσιο της εξατομίκευσης. Όπως σκιαγραφεί ο Foucault (2011^α:162) «η εξουσία επί της ζωής αναπτύχθηκε από τον 17ο αιώνα με δύο βασικές μορφές, οι οποίες δεν είναι αντιθετικές αλλά αποτελούν περισσότερο δύο πόλους ανάπτυξης που συνδέονται με μία ενδιάμεση δέσμη σχέσεων. Ο ένας πόλος, ο πρώτος που σχηματίστηκε κατά τα φαινόμενα, επικεντρώθηκε στο σώμα ως μηχανή: η εκγύμνασή του, η αύξηση των ικανοτήτων του, η απόσπαση των δυνάμεών του, η παράλληλη ανάπτυξη της χρησιμότητάς του και της ευπάθειάς του, η ένταξή του σε αποτελεσματικά και οικονομικά συστήματα ελέγχου, όλα αυτά διασφαλίστηκαν από διαδικασίες εξουσίας που χαρακτηρίζουν τις πειθαρχίες: πρόκειται για ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος»¹¹. Την πειθαρχική εξουσία, συμπληρώνει η ρυθμιστική εξουσία επί του σώματος - είδος (βιοπολιτική)¹², από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και ειδικά κατά τον 19^ο

¹⁰ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Foucault (2002:296), «στην πραγματικότητα, την τροποποίηση αυτή θα ήθελα να την παρακολουθήσω όχι σε επίπεδο πολιτικής θεωρίας, αλλά σε επίπεδο μηχανισμών μάλλον, σε επίπεδο τεχνικών, τεχνολογιών της εξουσίας».

¹¹ Στη μετάβαση από την κυριαρχία του ηγεμόνα στις νεωτερικές μορφές εξουσίας, συνέβαλαν τόσο το μάθημα της ανατομίας [ειδικά το 1693 από τον Nicolaes Tulp] όσο και ο διαχωρισμός του σώματος από το πνεύμα στη θεώρηση του Rene Descartes (1596-1650) [καρτεσιανός διυσιμός] στο πλαίσιο του μηχανιστικού υλισμού.

¹² Όπως αναφέρει σε σχέση με την ανατομοπολιτική και τη βιοπολιτική, «η πειθαρχία προσπαθεί να διευθύνει το πλήθος των ανθρώπων, στο βαθμό που το πλήθος αυτό μπορεί να αποδομηθεί σε σώματα ατόμων προς επιτήρηση, προς εκπαίδευση, προς χρήση, ενδεχομένως και προς τιμωρία. Και έπειτα, η νεοπαγής τεχνολογία αναφέρεται στο πλήθος των ανθρώπων, όχι όμως επειδή

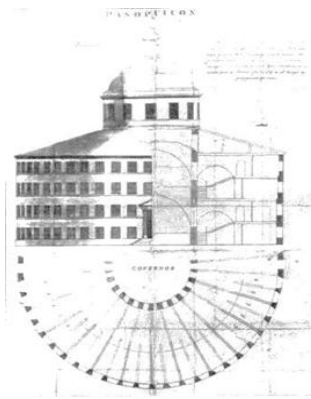
αιώνα, η οποία μαζικοποιεί - ομογενοποιεί ή όπως σκιαγραφεί ο Foucault (2011^α:162) «ο δεύτερος πόλος, που σχηματίστηκε λίγο αργότερα, προς τα μέσα του 18ου αιώνα, επικεντρώθηκε στο σώμα - είδος, στο σώμα που διαπερνιέται από τη μηχανική του εμβίου και το οποίο χρησιμεύει ως υπόβαθρο στις βιολογικές διαδικασίες: τον πολλαπλασιασμό, τις γεννήσεις και τη θνητότητα, το επίπεδο υγείας, τη διάρκεια ζωής, τη μακροζωία και όλες τις συνθήκες που μπορούν να επιφέρουν τη διαφοροποίησή τους · η ανάληψη τους διενεργείται με μια ολόκληρη σειρά από παρεμβάσεις και ρυθμιστικούς ελέγχους: πρόκειται για μια βιοπολιτική του πληθυσμού». Υπό αυτή την έννοια, η «εγκαθίδρυση κατά την διάρκεια της κλασικής εποχής αυτής της μεγάλης τεχνολογίας με τις δυο όψεις [ανατομοπολιτική και βιολογική, εξατομίκευση και ειδολογική, στραμμένη προς τις επιδόσεις του σώματος και κοιτάζοντας προς τις διαδικασίες της ζωής] χαρακτηρίζει μια εξουσία που η υψηλότερη εφεξής λειτουργία της δεν είναι πλέον ίσως να σκοτώνει αλλά να επενδύει απ' άκρου εις άκρον τη ζωή» (Foucault 2011^α:162-163). Το ανωτέρω πλέγμα εξουσίας θα διαπεράσει όλες τις εκφάνσεις τόσο του αθλητικού φαινομένου όσο και των οπαδικών κοινοτήτων, εγχαράσσοντας τις νόρμες κανονικοποίησης τόσο στα σώματα των αθλητών όσο και των οπαδών ή όπως αναφέρει σε σχέση με την ανατομοπολιτική και τη βιοπολιτική, «εντάσσεται ταυτοχρόνως στα δύο επίπεδα · ανοίγει τον δρόμο σε απειροελάχιστες επιτηρήσεις, σε ελέγχους της κάθε στιγμής, σε χωρικές διευθετήσεις εξαιρετικής σχολαστικότητας, σε απεριόριστες ιατρικές ή ψυχολογικές εξετάσεις, σε μια ολόκληρη μικροεξουσία επί του σώματος· αλλά ανοίγει επίσης τον δρόμο σε μέτρα μαζικής κλίμακας, σε στατιστικές εκτιμήσεις, σε παρεμβάσεις που στοχεύουν ολόκληρο το κοινωνικό σώμα ή ομάδες νοούμενες στο σύνολο τους» (Foucault 2011^α:169-170). Εμβαθύνοντας στην εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης σε σύνδεση με τις νεωτερικές σχέσεις εξουσίας και τους λόγους [discourse] περί βίας, η όλη προβληματική μετατοπίζεται στα φιλοσοφικά ρεύματα του Ωφελιμισμού, του Διαφωτισμού και ειδικά του Κλασικισμού. Υπό την επίδραση της σκέψης των Niccolo di Bernardo dei Machiavelli (1469-1527)¹³, Thomas Hobbes (1588 -1679)¹⁴,

το πλήθος αυτό αποδομείται σε σώματα, αλλά επειδή αντιθέτως το πλήθος αυτό σχηματίζει μια συνολική μάζα, ευρισκόμενη υπό την επήρεια συνολικών διαδικασιών που χαρακτηρίζουν τη ζωή, όπως η διαδικασία της γέννησης, του θανάτου, της παραγωγής, της αρρώστιας κ.λπ. Αφού λοιπόν η πρώτη εξουσία που αποκτήθηκε επί των σωμάτων είχε τη μορφή της εξατομίκευσης, η δεύτερη εξουσία αποκτάται δεν εξατομικεύει αλλά μαζικοποιεί, θα λέγαμε, δεν κινείται στην κατεύθυνση του ανθρώπου – σώματος, αλλά του ανθρώπου-είδους. Μετά την ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος που δημιουργείται στη διάρκεια του 18ου αιώνα, εμφανίζεται στα τέλη του ίδιου αιώνα μάλιστα, κάτι διαφορετικό από την ανατομοκοπολιτική του ανθρώπινου σώματος, η «βιοπολιτική» του ανθρώπινου είδους, όπως θα την ονόμαζα» (Foucault 2002:297-298).

¹³ Βλ. το έργο του Ο Ηγεμών (1996).

¹⁴ Βλ. το έργο του Λεβιάθαν (Springborg 2007).

John Locke (1632-1704)¹⁵ και Jean Jack Rousseau (1712-1778)¹⁶, αναδύεται η κλασική εγκληματολογία, με βασικούς εκπροσώπους τους Cesare Beccaria (1738-1794), μέσα από το έργο του «Περί Εγκλημάτων και Ποινών» (2003), και του Jeremy Bentham (1748-1832), μέσα από το έργο του «Πανοπτικόν» (2003). Πρόκειται για την περίοδο όπου το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στρέφεται στην πράξη (βίαση, εγκληματική κ.λπ.), εφόσον η εγκληματογένεση είναι απόρροια της ελεύθερης βούλησης του ατόμου. Όσον αφορά στην κλασική εγκληματολογία, πρόκειται για την περίοδο όπου συγκροτείται το νεωτερικό ποινικοκατασταλτικό σύστημα της αναδυόμενης αστικής δημοκρατίας, το οποίο θα διαπεράσει τον *homo penalis* (Foucault 2012^b). Η ανάδυση της κλασικής σχολής συνδέθηκε με τη βιομηχανική επανάσταση, την καπιταλιστική ανάπτυξη της κοινωνίας, το ελεύθερο εμπόριο και την ελευθερία των πολιτών, σε αντιδιαστολή με τη θανατική ποινή, τα βασανιστήρια και την απόλυτη εξουσία του βασιλιά στην απονομή της δικαιοσύνης. Άλλωστε, το ζήτημα της ζωής τέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ήδη από τη Γαλλική Επανάσταση (1789-1799), δηλαδή η υποστήριξη του δικαιώματος στη ζωή [καταδικάζοντας τη θανατική ποινή και τα βασανιστήρια] ή όπως αναφέρει ο Foucault (2002:295) «το δικαίωμα να χαρίσει κανείς τη ζωή σε κάποιον και να τον αφήσει να πεθάνει». Στο πλαίσιο του πρώτου άξονα της πειθαρχικής εξουσίας, αναδύονται τα τιμωρητικά συστήματα εξουσίας, μέσα από την κατηγοριοποίηση των εγκληματιών, των εγκλημάτων (ποινικά κολάσιμες πράξεις) και των ποινών, για τα πειθήνια σώματα, τα οποία σύμφωνα με τη φουκωϊκή πρόσληψη δύναται να υποταχθούν, να χρησιμοποιηθούν, να μετασχηματισθούν

Εικόνα 1

Απεικόνιση Πανοπτικού

Πηγή: Βουρεκάς Κ. και Ελευθεριάδης Χ.

«Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των

φυλακών απομόνωσης». Αριστερή Κίνηση

Εργαζόμενων Αρχιτεκτόνων – ΑΚΕΑ.

13 Φεβρουαρίου 2013.

[[https://akea2011.com/2013/02/13/arhitekt](https://akea2011.com/2013/02/13/arhitekt-onikifilakonapomonosis/)

[onikifilakonapomonosis/](https://akea2011.com/2013/02/13/arhitekt-onikifilakonapomonosis/)]

και να τελειοποιηθούν (Foucault 1989). Η τιμωρητική εξουσία της πειθαρχικής κοινωνίας, συνδιαλέγεται με την ανάδυση αντίστοιχων κρατικών θεσμών, οι οποίοι στοχεύουν στην κωδικοποίηση των συμπεριφορών, την κανονικοποίηση των υποκειμένων και την κατανομή των σωμάτων στο χώρο. Το ανωτέρω πλέγμα εξουσίας, θα διαπεράσει και το οπαδικό σώμα (πριν αυτό συγκροτηθεί σε κοινότητες), αλλάζοντας την κατανομή του εντός του αθλητικού χώρου και μετέπειτα εντός της κερκίδας, στοχεύοντας ταυτόχρονα

¹⁵ Βλ. το έργο του *Two treatises of Government* (Laslett 1988).

¹⁶ Βλ. το έργο του *Κοινωνικό Συμβόλαιο* (Bertram 2003).

στην κωδικοποίηση των οπαδικών συμπεριφορών και στην πειθαρχία των οπαδικών «βλεμμάτων» που παρακολουθούν τα εκάστοτε αθλητικά δρώμενα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κρατικών θεσμών προς την επίτευξη του στόχου της πειθαρχικής εξουσίας, αποτέλεσε η γέννηση της φυλακής και το πανοπτικό, όπου ο Foucault (2008: 133-134, 136) υποστηρίζει ότι «δεν έχουμε να κάνουμε με μία δύναμη που παραχωρείται κατ' αποκλειστικότητα σε κάποιον, ο οποίος θα μπορούσε να την ασκήσει απομονωμένα και ολοκληρωτικά πάνω σε άλλους. Είναι μια μηχανή στην οποία εμπλέκεται όλος ο κόσμος τόσο εκείνοι που ασκούν την εξουσία όσο και εκείνοι πάνω στους ασκείται η εξουσία. Νομίζω ότι αυτό είναι το ιδιαίτερο γνώρισμα των κοινωνιών που εγκαθιδρύονται κατά τον 19ο αιώνα. Η εξουσία δεν ταυτίζεται πλέον υποστασιακά με ένα άτομο που την κατέχει ή την ασκεί εκ γενετής. Γίνεται ένας μηχανισμός που δεν ανήκει σε κανένα [...] στο πανοπτικόν, ο καθένας, ανάλογα με τη θέση του, επιτηρείται απ' όλους τους άλλους. Πρόκειται για έναν μηχανισμό ολικής και διάχυτης δυσπιστίας, επειδή δεν υπάρχει κανένα απόλυτο σημείο. Η τελειότητα της επιτήρησης απορρέει από μία άθροιση μοχθηρίας». Ταυτόχρονα, άλλοι κρατικοί θεσμοί, όπως τα νοσοκομεία - έτσι όπως μετασηματίστηκαν μετά την ιατρική μεταρρύθμιση κατά τον 18^ο αιώνα - ενσωματώνουν μία αντίστοιχη αρχιτεκτονική. Η αντίστροφη μέτρηση για τα πανοπτικά γήπεδα και τις κερκίδες της επιτήρησης της ύστερης νεωτερικότητας, έχει ήδη εκκινήσει.

«Ο πανοπτισμός είναι η γενική αρχή μιας νέας «πολιτικής ανατομίας», που αντικείμενο και σκοπός της δεν είναι οι σχέσεις κυριαρχίας αλλά οι σχέσεις πειθαρχίας» (Foucault 1989: 276).

«Η «πειθαρχία» δεν μπορεί να ταυτίζεται ούτε με ένα θεσμό ούτε με ένα μηχανισμό· είναι ένας τύπος εξουσίας, ένας τρόπος άσκησης της, και περιλαμβάνει ένα σύνολο οργάνων, τεχνικών μεθόδων, διαδικασιών, επιπέδων εφαρμογής, στόχων είναι μια «φυσική» ή μια «ανατομία» της εξουσίας, μια τεχνολογία» (Foucault 1989: 283).

«Δεν βρισκόμαστε ούτε στις κερκίδες ούτε στη σκηνή, αλλά μέσα στην πανοπτική μηχανή, πολιορκημένοι από τις εξουσιαστικές της ενέργειες των οποίων εμείς οι ίδιοι είμαστε οι φορείς, μια και είμαστε ένας από τους μηχανισμούς της» (Foucault 1989: 285).

Επιπροσθέτως, στην ανάδυση των νεωτερικών πλεγμάτων εξουσίας, συνέβαλε καθοριστικά η άνοδος του καπιταλισμού και η εκβιομηχάνιση των κοινωνιών, στο πλαίσιο μίας φιλελεύθερης κυβερνολογικής του *homo economicus* (Foucault 2012^b). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Foucault (2011^a:165) «αλλά αυτό που συνέβη τον 18ο αιώνα σε ορισμένες δυτικές χώρες, σε συνάρτηση με την ανάπτυξη του

καπιταλισμού, είναι κάτι διαφορετικό και ενδεχομένως κάτι πολύ ευρύτερο από αυτήν τη νέα ηθική που έμοιαζε να απαζιώνει το σώμα · δεν ήταν τίποτα λιγότερο από την είσοδο της ζωής στην ιστορία (εννοώ την είσοδο των φαινομένων που προσιδιάζουν στη ζωή του ανθρώπινου είδους στην τάξη της γνώσης και της εξουσίας), στο πεδίο των πολιτικών τεχνικών» (Foucault 2011^ο:165). Πρόκειται για μία πειθαρχική τεχνολογία της εργασίας μέσω τεχνικών της ανατομοπολιτικής του σώματος - μηχανής¹⁷, δηλαδή «οι τεχνικές αυτές αποτελούσαν επίσης τεχνικές εξορθολογισμού και αυστηρής οικονομίας μιας εξουσίας, την οποία όφειλε να ασκεί κατά τον λιγότερο δαπανηρό τρόπο ένα ολόκληρο σύστημα επιτήρησης, ιεραρχιών, εποπτειών, εγγράφων, σχέσεων: όλη αυτή η τεχνολογία, την οποία μπορούμε να ονομάσουμε πειθαρχική τεχνολογία της εργασίας» (Foucault 2002:296-297). Εστιάζοντας στην εξουσία της ζωής κατά τον 19^ο αιώνα και όπως σκιαγραφεί ο Foucault (2002:294), «η απόκτηση της εξουσίας επί του ανθρώπου ως έμβιου όντος, θα λέγαμε, μια κρατικοποίηση τρόπων τινά της βιολογικής κατάστασης, ή τουλάχιστον μια τάση που οδηγεί στην κρατικοποίηση της βιολογικής κατάστασης, όπως μπορούσαμε να το ονομάσουμε». Σε αυτή την κρατικοποίηση της βιολογικής κατάστασης, συνέβαλαν μεταξύ άλλων, η θεωρία της εξέλιξης του Charles Darwin (1809-1882) με βάση τη φυσική επιλογή και προσαρμογή του ικανότερου για επιβίωση (Δαρβίνος 1980), οι θεωρήσεις του ευγονιστή και πατέρα της γενετικής Fransis Galton (1822 - 1911) και ειδικά του Thomas Robert Malthus (1766-1834) περί της αναχαίτισης του υπερπληθυσμού ή αλλιώς το πληθυσμιακό ζήτημα (1798), προτείνοντας επί της ουσίας τη μείωση πληθυσμού μέσα από τους λιμούς, τους πολέμους και τον έλεγχο της αναπαραγωγής και των αμβλώσεων, σκιαγράφοντας έτσι τη ρυθμιστική εξουσία επί της ζωής, όπως αυτή θα εξελιχθεί μετά την άνοδο του θετικιστικού ρεύματος. Η όλη προβληματική εκκινεί από την ανάδυση της κοινωνιολογίας ως μιας νατουραλιστικής επιστήμης της κοινωνίας μέσω του πατέρα αυτής Auguste Comte (1974), ο οποίος υποστήριξε ότι οι κοινωνίες είναι τεράστιοι βιολογικοί οργανισμοί και αντικατοπτρίζουν τη βιολογική λειτουργία των έμβιων οργανισμών και τους νόμους του φυσικού κόσμου, σκέψη η οποία αποτέλεσε και την επιτομή της εφαρμογής των βασικών αρχών του θετικισμού στην ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων (μεταξύ των οποίων και του εγκληματικού ή βίαιου). Σε αυτή τη νέα κοσμοθεωρία, η γνώση αποκτάται μέσω της

¹⁷ Όπως αναφέρει ο Foucault (2002:296-297) «αφού στον 17ο και 18ο αιώνα, εμφανίζονται όπως είδαμε ορισμένες τεχνικές της εξουσίας που επικεντρώνονταν κυρίως στο σώμα, στο σώμα του ατόμου. Όλες αυτές οι διαδικασίες δηλαδή με τις οποίες διασφαλιζόνταν η χωρική κατανομή των αυτόνομων σωμάτων (ο διαχωρισμός, η ευθυγράμμιση, η στοίχιση και η επιτήρηση τους) και η οργάνωση, γύρω από τα ατομικά αυτά σώματα, ενός τεράστιου πεδίου ορατότητας. Με αυτές τις τεχνικές επίσης αναδέχονταν τα σώματα αυτά, προσπαθούσαν να αυξήσουν τη δύναμή τους με την άσκηση, την προπόνηση κ.λπ.».

εμπειρίας (παρατήρηση, μέτρηση κ.λπ.), εφαρμόζοντας τις βασικές αρχές των θετικών επιστημών (φυσική, μαθηματικά) και υπό την επίδραση της ιατρικής. Πρόκειται για μια υπολογιστική διαχείριση του ατομικού και κοινωνικού σώματος στο πλαίσιο ενός νέου συστήματος γνώσης - εξουσίας (Foucault 2017), μέσα από μηχανισμούς που σχετίζονται με τη δημογραφία και την κοινωνική στατιστική, την πολιτική οικονομία, την τεχνοεπιστημονική και ιατρική γνώση και τις τεχνικές διαχείρισης της ασφάλειας και της διακινδύνευσης (Αθανασίου 2007·2011:33) ή όπως σκιαγραφεί ο Foucault (2002:306-307):

«Η εξουσία, της οποίας η ιδιότητα, το οργανωτικό σχήμα ήταν η κυριαρχία, αποδείχθηκε αναποτελεσματική όσον αφορά τη διοίκηση μιας κοινωνίας, η οποία είχε ως χαρακτηριστικό της τη δημογραφική έκρηξη αφενός και την εκβιομηχάνιση αφετέρου. Έτσι, από την παλαιά μηχανική της εξουσίας της κυριαρχίας διέφευγαν παρά πολλά πράγματα, τόσο σε επίπεδο βάσης όσο και κορυφής, τόσο σε επίπεδο λεπτομερειών όσο και σε μαζικό επίπεδο. Η πρώτη προσαρμογή έγινε για να μη διαφεύγουν οι λεπτομέρειες: οι μηχανισμοί της εξουσίας προσαρμόστηκαν στο σώμα του ατόμου, με την επιτήρηση και την εκπαίδευση - αυτή ήταν η πειθαρχία. Φυσικά, η συγκεκριμένη προσαρμογή ήταν η ευκολότερη. Γι' αυτό και έγινε πολύ νωρίς -στον 17ο αιώνα και στις αρχές του 18ου αιώνα ήδη- σε τοπικό επίπεδο, με ενστικτώδεις, εμπειρικές, αποσπασματικές μορφές και στο περιορισμένο πεδίο ορισμένων θεσμών όπως το σχολείο, το νοσοκομείο, το στρατόπεδο, το εργαστήριο, κ.λπ. Και στη συνέχεια, στα τέλη του 18ου αιώνα, έχουμε μια δεύτερη προσαρμογή, που αφορά τα συνολικά φαινόμενα, τα φαινόμενα σχετικά με τον πληθυσμό, με τις βιολογικές ή βιοκοινωνικές διεργασίες των ανθρώπινων μαζών [...] Έχουμε λοιπόν δύο ακολουθίες: την ακολουθία σώμα - οργανισμός - πειθαρχία - θεσμοί· και την ακολουθία πληθυσμός - βιολογικές διεργασίες - ρυθμιστικοί μηχανισμοί - κράτος».

Εστιάζοντας στη θετικιστική εγκληματολογία, τον homo penalis διαδέχεται ο homo criminalis, ο οποίος σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των «επιστημών της ζωής», οριοθετήθηκε ως ένα εκφυλισμένο κατώτερο ον, όπως άλλωστε συνέβη και με τις ευρύτερα παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Κατά τον 19^ο αιώνα, το επικέντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται στο άτομο, δηλαδή στη ντετερμινιστική - αιτιοκρατική και ετεροκαθοριστική απεικόνιση της βιαιότητας στο πλαίσιο του θετικισμού (Bernard et al. 2015). Ωστόσο, μολονότι η θετικιστική εγκληματολογία [όπως και ευρύτερα το φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού] εμφανίσθηκε ως μία αντίδραση στο ποινικοκατασταλτικό σύστημα της κλασικής σχολής (ειδικά σε σχέση με τη μεταχείριση των κρατουμένων και τη θανατική ποινή), επί της ουσίας οδήγησε στην επαναεγκληματοποίηση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και της ετερότητας, παρουσιάζοντας τον εγκληματία ως ένα κατώτερο ον, το οποίο «νοσεί» από την «επιδημία» του εγκλήματος ή καλύτερα ως το «μικρόβιο» της κοινωνίας. Οι σκλάβοι,

όσοι δεν κατείχαν ιδιοκτησία, όσοι δεν άνηκαν στη λευκή φυλή, οι γυναίκες, η μεγάλη μάζα των χωρικών κ.α. αποτελούσαν την «απειλή» για την ελίτ των κεφαλαιοκρατών. Η ανυπακοή των κατώτερων κοινωνικών τάξεων στη νέα τάξη πραγμάτων, έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη βιομηχανική επανάσταση, οδήγησε στην ανάδυση της δημόσιας αστυνομίας και στον πληθυσμιακό έλεγχο, στρέφοντας το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στην πρόληψη της εγκληματικότητας, ειδικά μετά από τις κοινωνικές συγκρούσεις του 1830. Η μετέπειτα οριοθέτηση (ειδικά από τα μέσα του 19ου αιώνα) των κατώτερων κοινωνικών τάξεων ως επικίνδυνων και υπεύθυνων για την έξαρση της εγκληματικότητας, αποτέλεσε την απάντηση των αστικών στρωμάτων της εξουσίας στην αντίσταση των «επικίνδυνων τάξεων» περί του εκσυγχρονισμού της παραγωγικής διαδικασίας, απόρροια του οποίου ήταν η ραγδαία αύξηση της ανεργίας και η περαιτέρω φτωχοποίηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Το ανωτέρω κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, οδήγησε σταδιακά στην αμφισβήτηση της ελεύθερης βούλησης του ατόμου (βίαιου, εγκληματία κ.λπ.) και στην ανάδυση της αιτιοκρατίας στο πλαίσιο του θετικισμού. Ουσιαστικά, πρόκειται για τις επιτελέσεις της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής, οι οποίες διαπερνούν το ατομικό και κοινωνικό σώμα μέσω πειθαρχικών τεχνολογιών, εφόσον όπως επισημαίνει ο Foucault (2011^α: 164) «δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η βιοεξουσία ήταν ένα απαραίτητο στοιχείο για την ανάπτυξη του καπιταλισμού, καθώς ο τελευταίος δεν μπορούσε να διασφαλιστεί παρά με τίμημα την ελεγχόμενη ένταξη των σωμάτων στον μηχανισμό παραγωγής και μέσω μιας προσαρμογής των πληθυσμιακών φαινομένων στις οικονομικές διαδικασίες». Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να επισημανθεί η σημαντική συμβολή του Karl Marx (1967·1975^α·1975^β·1975^γ·1979), ο οποίος υποστήριξε ότι το έγκλημα είναι αποτέλεσμα της βιομηχανικής καπιταλιστικής οργάνωσης. Μολονότι στο έργο του Μαρξ υποστηρίζεται η οντολογική πραγματικότητα του εγκλήματος, έθεσε τις βάσεις για μετέπειτα θεωρήσεις στο πλαίσιο της μαρξιστικής εγκληματολογίας και ειδικά σε σχέση με την πολιτική οικονομία του εγκλήματος και τη λειτουργία του ποινικοκατασταλτικού συστήματος. Ταυτόχρονα, σημαντική κρίνεται η συμβολή του Bookchin (1997) μέσα από την κριτική του περί του υπερπληθυσμού της μαλθουσιανής θεώρησης και την «απανθρωπιά του κεφαλαίου» προς τις κατώτερες κοινωνικο-οικονομικές τάξεις, καθώς και του Kropotkin (1997) με το έργο του “*Law and authority*” το 1898 που αναφέρεται στη σχέση νόμου και εξουσίας. Ειδικότερα, η οριοθέτηση όσων δεν αποκόμισαν τίποτε από τη βιομηχανική επανάσταση ως επικίνδυνων, η πολιτική

χειραφέτηση της εργατικής τάξης [ιδίως μετά την ανάπτυξη του εργατικού συνδικαλισμού και τη διάδοση των κομμουνιστικών, των σοσιαλιστικών και των αναρχικών ιδεών στα τέλη του 19ου αιώνα, η οποία οδήγησε στην εμφάνιση της πολιτικής αστυνομίας για την καταστολή του συνδικαλισμού, οδηγώντας όπως σκιαγραφεί ο Hobsbawm (1994^b) στα γεγονότα της Κομμούνας του Παρισιού και στη σφαγή των κομμουνάρων το 1871] καθώς και η αποικιοκρατία, οδήγησαν στην ταύτιση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων με το έγκλημα και τη βία ως τα «παράσιτα» τις κοινωνίας, τα οποία τέθηκαν στο «βλέμμα» του πατέρα της εγκληματολογίας και βασικό εκπρόσωπο της Ιταλικής Θετικιστικής Σχολής Cesare Lombroso στο έργο του «Ο Εγκληματίας Άνθρωπος» (2006). Ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, εμφανίζεται το επιστημονικό ρεύμα των moral statisticians και ιδρύεται η Γαλλοβελγική Σχολή με βασικούς εκπροσώπους τους Quetelet και Guerry, οι οποίοι υποστήριζαν τη γεωγραφική κατανομή της εγκληματικότητας. Η χαρτογράφηση των μεγεθών της εγκληματικότητας και η έρευνα των «εγκληματικών πληθυσμών», δύναται να μελετηθεί μέσω της «κοινωνικής μηχανικής», σύμφωνα με την οποία οι νόμοι της φύσης διέπουν και τα κοινωνικά γεγονότα και μάλιστα με όρους πρόβλεψης. Ο Quetelet (2003), υποστήριξε ότι υπάρχει ο «μέσος όρος ανθρώπου» “average man”, ο οποίος αντικατοπτρίζει τη συσχέτιση δημογραφικών δεδομένων και συνθηκών διαβίωσης. Μολονότι ο Quetelet (2003) επικεντρώνεται στα κοινωνικά αίτια της εγκληματικότητας, άμεσα συνυφασμένα με τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις (άνεργοι, φτωχοί, χαμηλής μόρφωσης κ.α.), καταλήγει ότι πρόκειται για άτομα με αρρωστημένη ηθική, βιολογικά ελαττώματα και αυξημένες εγκληματικές τάσεις (με αναφορά στους απατεώνες, τους τσιγγάνους, τους μέθυσους, από κατώτερες κοινωνικές τάξεις και φυλές) στρέφοντας επί της ουσίας το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στους ατομικούς παράγοντες της εγκληματογένεσης. Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Quetelet (2003) εντόπισε την ύπαρξη του «σκοτεινού αριθμού» της εγκληματικότητας¹⁸, χωρίς ωστόσο να αναφερθεί στη σχέση μεταξύ της δράσης των φορέων επίσημου κοινωνικού ελέγχου και της γνώσης μας για το έγκλημα. Υπό την επίδραση των ανωτέρω, ο Lombroso (2006), εστίασε αποκλειστικά στους εγγενείς παράγοντες του ανθρώπινου οργανισμού στο πλαίσιο της εγκληματολογικής ανθρωπολογίας. Ως γιατρός σε ψυχιατρεία κρατουμένων και μονάδες νοσηλείας του στρατού της Ιταλίας, επικεντρώθηκε αποκλειστικά σε

¹⁸ Σε σχέση με το ζήτημα του «σκοτεινού αριθμού» της εγκληματικότητας και ειδικότερα στην προβληματική ότι η γνώση μας για το έγκλημα μέσω των στατιστικών είναι η επίσημη κοινωνική αντίδραση στο τελευταίο ή αλλιώς ο απολογισμός της αστυνομίας και των δικαστηρίων βλ. αναλυτικά τη μελέτη του Δασκαλάκη (1975).

έγκλειστους πληθυσμούς, υποστηρίζοντας ότι ο εγκληματίας είναι ένα ανθρωπολογικά εκφυλισμένο ον. Υπό την επίδραση θεωρήσεων της προ-δαρβινικής περιόδου¹⁹ περί εξέλιξης των ειδών, της φυσιολογικής²⁰, της ανθρωπολογίας και εφαρμόζοντας τεχνικές νεκροψίας-νεκροτομής, ο Lombroso (2006) υποστήριξε ότι ο εγκληματίας είναι ένα ανθρώπινο είδος προσκολλημένο σε ένα πρότερο εξελικτικό στάδιο (αταβισμός), κατασκευάζοντας τις φυλές της εγκληματικότητας και τους εγκληματικούς πληθυσμούς. Ο εκ γενετής εγκληματίας, σύμφωνα με τον Lombroso (2006), φέρει τα «σπέρματα» της εγκληματικότητας με όρους κληρονομικότητας, ορμέφυτων τάσεων και εξ' ιδιοσυστασίας, εμφανή από τα ενσώματα βιολογικά και κοινωνιολογικά στίγματα²¹. Για τον Lombroso, ο εγκληματίας φέρει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που ταυτίζονται με «αρχέγονες» καταστάσεις και συνθήκες αγριότητας.

«Ο εκ' συνηθείας εγκληματίας, ως προς τε το συναίσθημα και την δράσιν αυτού, δύναται να θεωρηθή ως αναδρομική ψυχική διαμόρφωσις (αταβισμός) αναγομένη εις την αρχέγονον κατάστασιν της ανθρωπότητος, τουτέστιν εις την κατάστασιν της αγριότητος [...] αι ιδιότητες του ανθρώπου του εις ταπεινότατην βαθμίδα πολιτισμού ανήκοντος, δύνανται ν' αποδειχθώσιν υπάρχουσαι εις μέγαν αριθμό εγκληματιών - εγκληματιών εκ' γενετής- ως επίσης αυτά καταφαίνονται εις την νεανικήν ηλικίαν του ανθρώπου [...] ο Lombroso συγκαταριθμεί εις τα ψυχολογικά του εγκληματιού ιδιότητες την έλλειψιν παρ' αυτό οίκτου, ην ερμηνεύει ως μείωσιν του συναισθήματος του πόνου παρ' αυτό και το αγρίω, και ήτις μείωσις καθιστά νοητήν την κατά του θύματος ωμότητα και την αδιαφορίαν δια την ποινήν [...] Ως περαιτέρω αταβιστικά γνωρίσματα αναφέρονται η υπερηφάνεια και ματαιοδοξία επί τη εκτελέσει του εγκλήματος και η ροπή πρις τυχηρά παιγνίδια, την φυγοπονίαν και τας αφροδισιακάς σχέσεις» (Pollitz 1925:21-22).

Υπό την επίδραση του Cesare Lombroso και των moral statisticians, την ιταλική Θετικιστική Σχολή συμπληρώνουν ο Enrico Ferri (2003), ο οποίος υποστήριξε τη θεώρηση περί του «εκ' κατασκευής» - άβουλου εγκληματία λόγω φυσικών αιτιών ανθρωπολογικού χαρακτήρα σε συνδυασμό με τους κοινωνικούς παράγοντες, και ο Garofalo (1890), ο οποίος υποστήριξε τη θεώρηση περί του φυσικού και του νομικού εγκλήματος, στο πλαίσιο των οποίων οι εγκληματίες

¹⁹ Κύρια ήταν η επίδραση του θεμελιώδους βιογενετικού νόμου του Haeckel, στο πλαίσιο του οποίου υποστηρίχθηκε ότι «ο άνθρωπος κατά την εμβρυακή φάση διατρέχει συνοπτικά όλη την εξέλιξη, από τα πρώτα, δηλαδή, είδη της ζωής, μέχρι το είδος άνθρωπος» (Χαΐδου 1996:26).

²⁰ Σε σχέση με το ρεύμα της φυσιολογικής βλ. αναλυτικά την προσέγγιση του Πανούση (2009).

²¹ Πέραν των ενσώματων χαρακτηριστικών του «εκ γενετής» εγκληματία, φέρει και κοινωνιολογικά στίγματα, όπως για παράδειγμα η δερματοστιξία κ.α., εγκληματοποιώντας επί τους ουσίας τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, οι οποίες έφεραν αυτά τα γνωρίσματα τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέονταν και με την εργασία τους.

φέρουν τις ενδείξεις της «ανωμαλίας» - ζήτημα το οποίο σχετίζεται με την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους και παραπέμπει σε κατώτερες φυλές της ανθρωπότητας, προτείνοντας την εξάλειψη, δηλαδή την εξόντωση τους. Αξίζει να σημειωθεί σε σχέση με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, ότι ο Ferrì προσχώρησε στο φασισμό του Mussolini, ξετυλίγοντας την ανωτέρω ερμηνεία της εγκληματολογένης στο πλαίσιο της ιδεολογίας του ολοκληρωτισμού, όπως θα συμβεί και με αρκετούς από τους εκπροσώπους του βιολογικού θετικισμού. Μετέπειτα έρευνες, προσπάθησαν να τυποποιήσουν τα χαρακτηριστικά του σώματος του εγκληματία, με ενδεικτικά παραδείγματα των Goring (1913), Kretschmer (1921), Sheldon (1940), Glueck και Glueck (1950), εγκληματοποιώντας επί της ουσίας τη σωματική δομή των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, εφόσον για παράδειγμα τα χαρακτηριστικά του εγκληματικού σώματος στην τυπολογία του Sheldon (ενδόμορφος, μεσόμορφος, εκτόμορφος), θα μπορούσαν να ήταν απόρροια του υποσιτισμού (εκτόμορφος) ή του επαγγέλματος. Ταυτόχρονα, οι ανωτέρω θεωρήσεις σε συνδυασμό με την εφαρμογή των νόμων περί κληρονομικότητας του Gregor Mendel, επέδρασαν στη μετέπειτα ανάδυση της εγκληματοβιολογίας, στο πλαίσιο του βιολογικού θετικισμού και της ιατρικοποίησης (Κουρούτζας 2018). Ειδικότερα, η όλη προβληματική εκκινεί από τις έρευνες στα γενεαλογικά δέντρα των εγκληματιών, με κύριες αυτές του Richard Louis Dugdale (1910) για την οικογένεια “*The Jukes*”, ο οποίος πραγματοποίησε έρευνα αρχείου στον έγκλειστο πληθυσμό των φυλακών σε σύγκριση με τους συγγενείς και τους προγόνους τους, υποστηρίζοντας ότι πάσχουν από εκφυλισμό και εκ γενετής εξαχρείωση και του Henry Goddard (1912) για την οικογένεια “*Kallikak*”, ο οποίος υποστήριξε την κληρονομική μεταβίβαση της νοητικής καθυστέρησης²², μέσα από τη μελέτη του έγκλειστου πληθυσμού σε σχετικά ιδρύματα. Ωστόσο, οι κριτικές που αναπτύχθηκαν, όπως η αποκλειστική έρευνα σε έγκλειστους πληθυσμούς, ήδη χαρακτηρισμένους ως εγκληματίες ή νοητικά καθυστερημένους, η ύπαρξη μελών σε οικογένειες εγκληματιών που δεν είχαν καταγεγραμμένη εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και κυρίως ότι ο «εκφυλισμός και η εκ γενετικής εξαχρείωση», αναφέρεται σε παράγοντες που σχετίζονται με τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, όπως ο υποσιτισμός, οδήγησε στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος στις έρευνες σε διδύμους. Υπό την επίδραση του ευγονιστή Francis Galton (1869·1889), μελέτες υποστήριξαν ότι οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι «μοιράζονται» την εγκληματικότητα έναντι των

²² Το 1905 δημιουργείται η κλίμακα μέτρησης της νοητικής ικανότητας του Binet (intelligence quotient – IQ), η οποία επηρέασε τη σύνδεση νοητικής καθυστέρησης και εγκλήματος.

διζυγωτικών διδύμων σε μεγαλύτερο ποσοστό, με ενδεικτικά παραδείγματα των Lange (1929) σε ποσοστό 77% (οι μονοζυγωτικοί) έναντι 12% (των διζυγωτικών) στη Βαυαρία, του Legras (1932) σε ποσοστό 100% (στους μονοζυγωτικούς) έναντι 0% στους διζυγωτικούς, του Kranz (1936) σε ποσοστό 66% (των μονοζυγωτικών) έναντι 54% (των διζυγωτικών) και του Stumpf (1936) σε ποσοστό

65% (των μονοζυγωτικών) έναντι 37% (των διζυγωτικών) για τους άνδρες και αντίστοιχα 67% έναντι 0% για τις γυναίκες, στη Γερμανία²³ (Bernard et al. 2015). Παρότι οι

Εικόνα 2

Γήπεδο Απόστολος Νικολαΐδης

Πηγή: www.pao.gr

[<http://www.pao.gr/the-club/stadium>]

μονοζυγωτικοί δίδυμοι προέρχονται από το ίδιο ωάριο και άρα είναι όμοιοι, τα δείγματα αντλούνταν από άτομα με καταγεγραμμένη εμπλοκή στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, σχεδόν αποκλειστικά ανδρικού φύλου, κατασκευάζοντας την έμφυλη ανδρική εγκληματικότητα. Επίσης, οι περισσότερες από τις πρώτες έρευνες, όπως των Kranz και Stumpf, σχετίζονται με τις ευγονικές πολιτικές και την άνοδο του ναζισμού κατά την περίοδο της υλοποίησής τους. Αυτές οι παρεμβάσεις έστρεψαν το «βλέμμα» των εγκληματολόγων στις έρευνες για τους υιοθετημένους. Πρόκειται για μελέτες οι οποίες υποστήριζαν τη σύνδεση εγκληματίας γονιός - εγκληματικότητα υιοθετημένου παιδιού και άρα το έγκλημα ως κληρονομούμενη συμπεριφορά, υπό την έννοια ότι δεν αναγνωρίζεται η επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η έρευνα των Mednick et al. (1987) σε 14427 υιοθετημένους της Δανίας, μέσα από την έρευνα αρχείου μεταξύ των περιόδων 1924-47, χωρίς ωστόσο να αποδείξουν την κληρονομική επίδραση στην εγκληματικότητα, εφόσον μεταξύ των κριτικών, αποδείχθηκε ότι οι υιοθεσίες συνδέονταν με την κοινωνική τάξη, αφορούσαν έγκλειστους φυσικούς γονείς των φυλακών και η έρευνα αναφέρεται, αντίστοιχα με τις ανωτέρω, στην επέλαση του ρατσιστικού κινήματος της ευγονικής και στις εξοντωτικές πρακτικές του ναζισμού. Η ουσιαστική ρωγμή στο βιολογικό θετικισμό, επήλθε από την ανάδυση του κοινωνιολογικού και ψυχολογικού θετικισμού μέσα από τη Σχολή του Σικάγο κατά τις περιόδους 1920-1950, στο πλαίσιο της οποίας αναγνωρίζεται ότι το έγκλημα οφείλεται σε κοινωνικά αίτια. Πρόκειται για μία χρονική περίοδο, όπου η Αμερική και ειδικότερα το Σικάγο, βιώνουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό του καπιταλισμού και της βιομηχανικής

²³ Και πιο πρόσφατα του Christiansen (1977), σε ποσοστό 35% για τους μονοζυγωτικούς έναντι του 13% στους διζυγωτικούς άνδρες και αντίστοιχα 21% στις μονοζυγωτικές έναντι του 8% στις διζυγωτικές γυναίκες (Bernard et al. 2015).

επανάστασης, με βάση τα οποία άλλαξε το αστικό περιβάλλον, επιφέροντας σημαντικές πληθυσμιακές μετακινήσεις και μεταναστευτικές ροές προς το «μητροπολιτικό όνειρο». Ωστόσο, η ραγδαία αστικοποίηση σε συνδυασμό με την εισχώρηση νέων πολιτισμικών συστημάτων αξιών και τα αποτελέσματα της ύφεσης του Κραχ και των πολιτικών του προέδρου Roosevelt, οδήγησαν στην επαναεγκληματοποίηση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και της εθνικής, φυλετικής και πολιτισμικής ετερογένειας. Σημαντική κρίνεται η συμβολή των πρώιμων μαρξιστικών εγκληματολογικών θεωριών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη μελέτη του Bonger στα έργα του “*Criminality and Economic Conditions*” (1916) [το έγκλημα ως απόρροια των οικονομικών ανισοτήτων του καπιταλισμού] το 1905 και “*Race and Crime*” (1943) το 1939, στο οποίο αποδόμησε την ύπαρξη των εγκληματικών φυλών. Κατά τη διάρκεια της ανωτέρω περιόδου, αναδύεται, με αρχικά μαρξιστικό προσανατολισμό, η Σχολή της Φρανκφούρτης το 1923, θέτοντας τις βάσεις για την κριτική θεωρία μέσα από τα έργα των Max Horkheimer και Theodor Adorno (2002), οι οποίοι έθεσαν τις βάσεις για την κριτική στη βιομηχανία της κουλτούρας στις κοινωνίες των μαζών²⁴ και τη μετέπειτα ανάδυση συλλογικών δράσεων και κινημάτων, με σαφή επίδραση στη θεώρηση του οπαδικού κόσμου. Σημαντική κρίνεται η συμβολή του μαθητή του Adorno, Heinze Risse (1921) στο έργο του «*Η Κοινωνιολογία των Σπορ*» (*Soziologie des Sports*). Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί ότι για την ανάδυση των κριτικών προσεγγίσεων των Σχολής της Φρανκφούρτης, συνέβαλαν σημαντικά στοχαστές όπως ο Thorstein Veblen (1857-1929) μέσα από το έργο του «*Η Αργόσχολη Τάξη*» (*Leisure Class*) (1982), στοχεύοντας στην ερμηνεία της θέσης και της αξίας της αργόσχολης τάξης ως οικονομικού παράγοντα μέσα στη σύγχρονη ζωή (Dunning 2004: 4; Γεωργούλας 2010: 63). Το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων για το παιχνίδι εντάσσεται χρονικά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Elias and Dunning 1986). Σε αυτό το πλαίσιο, ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το ποδόσφαιρο. Το 1863 στο Λονδίνο ομάδες ιδρύουν την Football Association, οδηγώντας στη δόμηση ενός γενικού κανονισμού πειθαρχίας του παιχνιδιού (για παράδειγμα να παίζεται μόνο με τα πόδια κ.λπ.), ενώ το 1886 οι τέσσερις βρετανικές ομοσπονδίες ιδρύουν την International Board²⁵. Από το 1908, το ποδόσφαιρο εντάσσεται και στα ολυμπιακά αθλήματα, με αφετηρία τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Λονδίνου. Κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο, αρχίζουν

²⁴ Ενώ ταυτόχρονα επηρέασαν μετέπειτα στοχαστές μεταξύ των οποίων οι H. Marcuse και W. Benjamin, στους οποίους θα επανέλθουμε στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης.

²⁵ Ακολούθησε η Federation Internationale de Football Association (FIFA) στο Παρίσι.

να ιδρύονται οι σύνδεσμοι των οπαδών, ενώ αλλάζει και η αρχιτεκτονική γηπέδων, ενσωματώνοντας σταδιακά τη σημερινή πειθαρχική δόμηση της θέασης, μέσα από τεχνικές ταξινόμησης και ομογενοποίησης - μαζοποίησης του οπαδικού σώματος. Ενδεικτικό είναι το έργο του Hourcade (2013) για τα γήπεδα της Γαλλίας, σύμφωνα με τον οποίο κατά τις πρώτες περιόδους ανάπτυξης των οπαδικών συνδέσμων 1910-1920, οι οπαδοί διακατέχονται από ένα συναινετικό πρότυπο, στο πλαίσιο του οποίου βοηθούν εθελοντικά την ομάδα, ενώ ταυτόχρονα ο τόπος έχει μία διακριτική ποιητική και σπάνια εμφανίζονται τα χρώματα της ομάδας. Ωστόσο, υπάρχει ήδη ο χωρικός διαχωρισμός οπαδών και αθλητικού δρωμένου, κερκίδα καθήμενων επισήμων και παρουσία φορέων επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Ήδη από τις πρώτες οπαδικές περιόδους, δεν εκλείπουν τα επεισόδια μεταξύ των οπαδών κατά τις αθλητικές αναμετρήσεις. Ταυτόχρονα, τα αθλήματα αρχίζουν ήδη να αποκτούν ένα διαταξικό χαρακτήρα, με ενδεικτικό παράδειγμα το ποδόσφαιρο, όπου από άθλημα των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών τάξεων μετατρέπεται σε σπορ της κατώτερης κοινωνικής τάξης, γεγονός το οποίο θα οδηγήσει στη σταδιακή διαμονοποίηση της κερκίδας και στο χαρακτηρισμό των οπαδικών κοινοτήτων ως βίαιων. Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζουν και οι ελληνικές οπαδικές κοινότητες και η αρχιτεκτονική του χώρου από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ενώ ταυτόχρονα εκκινεί η οπαδική αντιπαλότητα στο εσωτερικό των γηπέδων και στην ποιητική της κερκίδας, με ενδεικτικό παράδειγμα τις ελληνικές ποδοσφαιρικές ομάδες του Ολυμπιακού και του Παναθηναϊκού, ήδη από την αναμέτρηση του 1930 ή τα επεισόδια μεταξύ Ολυμπιακού Βόλου και Κεραυνού στις 12 Ιουλίου κατά την αγωνιστική περίοδο 1936-1937, που διέκοψαν εν τέλει το φιλικό αγώνα μεταξύ των δύο ποδοσφαιρικών ομάδων. Η ανάπτυξη των σπορ στην Ελλάδα και ειδικά του ποδοσφαίρου, σχετίζεται σημαντικά με τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, με ενδεικτικό παράδειγμα τους μικρασιάτες πρόσφυγες του 1922, ζήτημα το οποίο σχετίζεται και με το διαταξικό χαρακτήρα που λαμβάνουν τα σπορ. Ταυτόχρονα, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ιδρύονται σύλλογοι στην ελληνική επικράτεια, με χαρακτηριστικά παραδείγματα του Απόλλωνα (1923), του Αισχύλου (1924), του Βυζαντίου Α.Ε.Κ (1924), του Ηρακλή (1926), του Εργατικού Αστέρη (1928) και του Βύρωνα (1934). Μολαταύτα, παραμένοντας στην ανωτέρω χρονική περίοδο, η άνοδος του Hitler στην εξουσία το 1933, οδήγησε στην αποχώρηση των στοχαστών²⁶ [της Σχολής της Φρανκφούρτης

²⁶ Εβραϊκής καταγωγής. Ενδεικτικά βλ. το έργο του Adorno (2003) «*Can one live after Auschwitz? A Philosophical Reader*».

κ.α.] από τη Γερμανία για τις ΗΠΑ· η επέλαση του ναζισμού είχε ήδη ξεκινήσει, όπως είχε ξεκινήσει και η αντίστροφη μέτρηση για την «Τελική Λύση» στο ναζιστικό ολοκαύτωμα. Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί ότι κάθε προσπάθεια κριτικής από στοχαστές, όπως αυτοί της Σχολής της Φρανκφούρτης σταματά, εφόσον ο αθλητισμός χρησιμοποιήθηκε ως μέσο ιδεολογικού ελέγχου της κοινωνίας. Η «εξόντωση της ζωής που δεν αξίζει να τη ζει κανείς» (Proctor 2004:395), εκκίνησε από τις ευγονικές πολιτικές στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη μέσα από την υποχρεωτική στέρηση των «εκφυλισμένων άλλων» και τα δικαστήρια περί φυλετικής υγιεινής - προστασίας του αίματος της άριας φυλής, τον αντισημιτισμό. Σημαντική ήταν η επίδραση στην εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής, με τον πατέρα της εγκληματολογίας στην Ελλάδα Κωνσταντίνο Γαρδίκια να προτείνει μεταξύ των μέτρων πρόληψης της εγκληματικότητας, την ευγονική (Georgoulas 2014· Αβδελά κ.α. 2017· Κουρούτζας 2018). Ακολουθεί η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία το 1933 και του ναζισμού, καταλήγοντας στη εφαρμογή του επονομαζόμενου προγράμματος T-4 και στην «Τελική Λύση» των χαρακτηριζόμενων ως «εκφυλισμένων άλλων» (ομοφυλόφιλοι, εβραίοι, τσιγγάνοι, εγκληματίες, διανοητικά καθυστερημένοι, αλκοολικοί, άστεγοι, κομμουνιστές κ.α.) - δηλαδή στη μετάβαση από τη βιοπολιτική στη θανατοπολιτική (Agamben 2005) στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, στο μεγαλύτερο έγκλημα κατά της ανθρωπότητας (Proctor 1988· Promitzer et. al. 2011· Trubeta 2013) ή όπως αναφέρει ο Foucault «ο ναζισμός ήταν ίσως πιο αφελής και ο πιο δόλιος συνδυασμός (ο πιο δόλιος καθότι ο πιο αφελής) των φαντασιώσεων περί αίματος με τους παροξυσμούς μιας πειθαρχικής εξουσίας. Μια ευγονική διευθέτηση της κοινωνίας (με ό,τι μπορούσε να περιλαμβάνει από πλευράς επέκτασης και επίταξης μικροεξουσιών, και υπό την κάλυψη μιας απεριόριστης κρατικοποίησης) συνοδευόταν από την παραισθητική εξύμνηση ενός ανώτερου αίματος· η τελευταία συνεπαγόταν τόσο τη συστηματική γενοκτονία των άλλων όσο και τον κίνδυνο έκθεσης του εαυτού σε μια ολική θυσία» (2011^α:174) [...] «όσο οι εκφυλισμένοι σε σχέση με το είδος θα λιγοστεύουν, τόσο περισσότερο εγώ -όχι ως άτομο αλλά ως είδος- θα ζήσω, θα είμαι δυνατός, θα είμαι ρωμαλέος, θα μπορώ να αυξάνομαι και να πληθύνομαι» (2002:314-315). Ποια είναι όμως η πολιτική ανατομία των οπαδικών κοινοτήτων κατά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο; Πώς επιτυγχάνεται η καθυπόταξη των σωμάτων στην εποχή της κατήχησης των μαζών; Το παιχνίδι σκεπάστηκε από το πέπλο της ναζιστικής επέλασης επί του κοινωνικού σώματος;

1.1.2. Οι εποχές της κατήχησης

«Δώστε στο γερμανικό έθνος έξι εκατομμύρια σώματα με άμεμπτη αθλητική εκγύμναση όλα φλεγόμενα με φανατική αγάπη για την πατρίδα τους και γαλουχημένα με το υψηλότερο επιθετικό πνεύμα και σε λιγότερο από δύο χρόνια, αν είναι ανάγκη, ένα εθνικό κράτος θα έχει δημιουργήσει έναν εθνικό στρατό» (Adolf Hitler).

Πρόκειται για ένα απόσπασμα από το βιβλίο ο *«Αγών μου»*, με συγγραφέα την πιο καταστροφική και εγκληματική φιγούρα στην ιστορία της ανθρωπότητας, όπως αποτυπώνεται στις σημειώσεις του έργου *Το ποδόσφαιρο σαν ιδεολογία* (Vinnai 1978:87). Μια φυσιολογική αποτύπωση της εξουσίας, όπου το έθνος προσωποποιείται και ο αθλητισμός είναι η μηχανή παραγωγής των φρουρών και των πολεμιστών που φυλλάτουν τις πύλες από τους εξωτερικούς εχθρούς. Η άνοδος του Hitler στην εξουσία, τοποθετείται μετά το λεγόμενο *«κοινωνικό ζήτημα»*, δηλαδή μια χρονική περίοδο [από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα] όπου είναι πρόσφατες στη μνήμη οι διεκδικήσεις και οι κοινωνικοί αγώνες του προλεταριάτου απέναντι στις δυσλειτουργίες που εμφανίζουν οι νεοσύστατες ευρωπαϊκές βιομηχανικές κοινωνίες (Rosanvallon 2001:17). Ο καθένας θα μπορούσε να αναρωτηθεί *τι σχέση μπορεί να έχουν όλα αυτά με την «παρακολούθηση» ενός αθλητικού γεγονότος;* Τον περασμένο αιώνα, στις κερκίδες, χαρακτήθηκαν τα στίγματα νεωτερικών ιδεολογικο-πολιτικών αφηγήσεων, πάντοτε με μια διττή γεύση. Από τη μία πλευρά, οι φωνές της αναπαραγωγής της κυριαρχίας, και από την άλλη, οι φωνές της αντίδρασης, αντικατοπτρίζουν τα υποκείμενα μιας ιστορίας της σύγκρουσης, με νίκες και ήττες, θριαμβευτές και θύματα, φτάνοντας μέχρι τη σημερινή *«εποχή της εξατομίκευσης και του ναρκισσισμού»*. Πρόκειται για μια φάση κυριαρχίας, όπου ο αθλητισμός χρησιμοποιείται ως κατηχητήριο ιδεών που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή ενός ορισμένου καθεστώτος, το οποίο όμως δεν καταφέρνει να επιφέρει την πλήρη ομογενοποίηση. Άλλωστε, η εικόνα της ίδιας της ιστορίας, ξεδιπλώνεται μέσα σε αυτή τη σχέση. Ο αθλητισμός και η θέαση του, δεν παύουν να συνιστούν ένα πεδίο διαμάχης εξουσιών και αντιεξουσιών, δηλαδή ιδεών, οι οποίες χρησιμοποιώντας το παιχνίδι, επιδιώκουν είτε την αναπαραγωγή είτε την αλλαγή των κανόνων που τροφοδοτούν την κυριαρχία σε ένα δεδομένο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο. Μέσα σε αυτή τη χρονική περίοδο της ανθρωπότητας, ειδικότερα ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, θα μπορούσε να αποτελεί μια χρονική έναρξη αναστοχασμού και συζήτησης για την έννοια του πολιτικού στις κερκίδες του

παρελθόντος και του σήμερα. Σε αυτή τη διαδρομή, απέναντι σε μια μονοδιάστατη κρατικοκεντρική ανάδυση της πολιτικής, υιοθετείται μια αποκεντρωμένη και αντιθετική, ως προς τα σχέδια και τους σκοπούς της πρώτης, προσέγγιση, υπερβαίνοντας τα τοποχρονικά όρια και φτάνοντας στα σημερινά δεδομένα που προάγουν την αντίληψη ότι η συμμετοχή στον αθλητισμό, από οποιαδήποτε θέση και ρόλο, συνιστά μια δραστηριότητα περιχαρακωμένη από την έννοια του πολιτικού, επαναφέροντας στο τραπέζι της προβληματικής τόσο την προαναφερόμενη σύγκρουση που δεν έχει χαθεί από τα γήπεδα όσο και το φλέγον θέμα της αποπολιτικοποίησης. Η θέση που κατείχαν τα αθλητικά γεγονότα μετά τη γαλλική επανάσταση και τη γέννηση των εθνικών κρατών, δε θα μπορούσε να ταυτιστεί με όσα πρέσβευαν τα εθνικοσοσιαλιστικά κινήματα πριν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1939 - 1945). Με δεδομένο ότι η στρατηγική γνώριζε πολύ καλά ότι από την απόδοση μιας αθλητικής ομάδας και του αποτελέσματος μιας αθλητικής αναμέτρησης προκύπτει μια πολύπλοκη σημασία σε συμβολικό επίπεδο (Coelho 1998:159), μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων, στις αρχές του 20ου αιώνα -όπως μας πληροφορεί ο Eric Hobsbawm (1994^α:199-200)- το αθλητικό θέαμα μετατράπηκε σε μια ασταμάτητη διαδοχή «*μονομάχων*» ανάμεσα σε πρόσωπα και ομάδες που «*συμβόλιζαν τα έθνη κράτη*» και αποτέλεσε μια έκφραση του εκάστοτε εθνικού αγώνα με εκπροσώπους τους αθλητές, οι οποίοι πρόβαλαν σε «*πρωταρχικές εκφράσεις των κατά φαντασίαν κοινοτήτων*». Κανείς όμως στο μεσοδιάστημα δεν μπορούσε να προβλέψει τα όσα θα έφερνε η άνοδος του εθνικοσοσιαλισμού στην Γερμανία και το ιδεολογικό της περιτύλιγμα, κλονίζοντας την παγκόσμια ανθρωπότητα. Το φασιστικό ιδεώδες επεκτάθηκε σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας, φτάνοντας μέχρι και το χώρο της φιλοσοφίας, της θρησκείας και των καλλιτεχνών (Polanyi 2007:228). Συνακόλουθα, το πεδίο του αθλητισμού, όπως και αυτό του πολιτισμού, τοποθετήθηκαν στις δυνάμεις που χρησιμοποίησε το καθεστώς για να φτάσει, να καταλάβει και να διατηρήσει την εξουσία. Ο Hobsbawm (1994^α: 200) αναφέρεται στον αθλητισμό ως ένα μέσο «*εμφύτευσης εθνικών συναισθημάτων*», δηλώνοντας την ευκολία ταύτισης με το έθνος που συμβολίζεται από νεαρά άτομα, τα οποία υπερέχουν, σε κάτι που κάθε άνδρας επιθυμεί, δηλαδή τη διάκριση. Πρόκειται για μια «*φαντασιακή κοινότητα*» εκατομμυρίων ατόμων πάνω σε μια ομάδα, όπου το υποκείμενο με το χειροκρότημα μετατρέπεται **το ίδιο** σε σύμβολο του έθνους του. Έτσι, η σύνδεση του πατριωτισμού με τη Γερμανική δύναμη και ανωτερότητα που ήθελε να προβάλλει ο Hitler ως μια ανταγωνιστική εθνική αυτό-επιβεβαίωση

(Hobsbawm 1994^α:200), υποβόσκει στη ρητορική των εντεταλμένων του καθεστώτος. Για παράδειγμα, ο διευθυντής των σπορ του Τρίτου Ράιχ είχε υποστηρίξει ότι η κορύφωση της εθνικοσοσιαλιστικής σωματικής εκγύμνασης, αποτελούσε μια ανδροπρεπής αυτοθυσία για το λαό και την πατρίδα (Vinnai 1978:87-88). Η διάχυση του αισθήματος ανωτερότητας δεν περνούσε μονάχα μέσω του λόγου για το θετικό αποτέλεσμα, διαμέσου της επικράτησης σε ένα αθλητικό αγώνα, αλλά και μέσα από τους συμβολισμούς επικράτησης από τον αντίπαλο, ο οποίος με αυτή την πράξη συνέβαλε καθοριστικά στην κυριαρχία του καθεστώτος.

Εικόνα 3
Ναζιστικός χαιρετισμός παιχτών ποδοσφαιρικών ομάδων
Πηγή: thesefootballtimes.co
[<https://thesefootballtimes.co/2016/08/06/the-hand-of-goebbels-england-germany-and-the-nazi-salute/>]

Η ποδοσφαιρική αναμέτρηση της 14ης Μαΐου του 1938 στο Ολυμπιακό Στάδιο του Βερολίνου, με τους Βρετανούς και Γερμανούς αθλητές να προτάσσουν από κοινού το δεξί τους χέρι κατά την ανάκρουση του γερμανικού εθνικού ύμνου (Δημητρίου και Παυλογιάννης 2000:123), ενίσχυσε την ιδέα περί κοινωνικο-ιστορικής επικράτησης της άριας φυλής, αν και το επιχείρημα είχε κλονιστεί προγενέστερα και συγκεκριμένα στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1936 με την επικράτηση του Jesse Owens στον τελικό των 100 μέτρων. Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει παρακάτω ο Mandell (2004:314):

«Ο κόμης Μπαγιέ - Λατούρ, πρόεδρος της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, διαμήνυσε στον Χίτλερ ότι ήταν απλώς επίτιμος προσκεκλημένος στους Αγώνες. Θα έπρεπε ή να τους συγχαρεί όλους ή να μην συγχαρεί κανένα. Ο Χίτλερ επέλεξε να μην συγχαρεί κανέναν δημοσίως τουλάχιστον [...] Έτσι όταν ο Τσέσε Όουενς κέρδισε τον τελικό των 100 μέτρων την επόμενη μέρα, ο Χίτλερ δεν τον χαιρέτησε δημοσίως [...] μια από τις συνήθεις ιστορίες, που ακόμα διαιωνίζεται στις δημοφιλείς αφηγήσεις, είναι ότι στο Βερολίνο το 1936 ο Χίτλερ σνόμπαρα τον Τσέσε Όουενς αρνούμενος να του σφίξει το χέρι».

Πρακτικές παρόμοιου χαρακτήρα, εξιστορεί και ο Luis (2006:36-37) για την εθνική ομάδα ποδοσφαίρου της Ιταλίας, η οποία -ούσα «πρέσβειρα του φασιστικού καθεστώτος»- κέρδισε δυο συνεχόμενες φορές το Παγκόσμιο Κύπελλο (τα έτη 1934 και 1938) σε μια στρατηγική ελέγχου αυτού του μέσου κοινωνικοποίησης. «Στο όνομα του Μουσολίνι η νεολαία της φασιστικής Ιταλίας γίνεται δυνατότερη στα στάδια και στα γυμναστήρια. Στο όνομα του Μουσολίνι η ομάδα μας πάλεψε στη Φλωρεντία στο Μιλάνο και χθες στην Ρώμη, για την κατάκτηση του παγκόσμιου τίτλου», ήταν ο

τίτλος της εφημερίδας *Il Messagero* μία μέρα μετά την νίκη των «ατζούρι»²⁷ (Bromberger 2007:21). Τόσο το ιταλικό καθεστώς όσο και το γερμανικό εθνικοφασιστικό ιδεολόγημα που οδήγησε στα ναζιστικά εγκλήματα, βρήκαν συμπαραστάτες²⁸ στον αθλητισμό και στο πέρασμα του κατέστειλαν οποιαδήποτε φωνή αντίστασης²⁹. Πλήθος θεωριών έχουν διατυπωθεί για την ερμηνεία του φασισμού ως ιδεολογικού και πολιτικού μορφώματος. Οι μαρξιστικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν την περίοδο 1920-1928 για το φασισμό, τόνιζαν τη διασύνδεση του με τον καπιταλισμό, απομυθοποιώντας την αντιπλουτοκρατική φασιστική ρητορεία και τοποθετώντας τις σκοπιμότητες του σε αντίθεση με τους κοινωνικούς αγώνες του 20^{ου} αιώνα (Μαρκέτος 2006: 39-40). Από τις τελευταίες [θεωρίες] το νήμα πήραν οι ψυχολογικές³⁰ και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που εμφάνιζαν το φασισμό ως ένα νέου τύπου καθεστώς του ολοκληρωτισμού (Μαρκέτος 2006: 44), ενώ την τελευταία εικοσαετία του προηγούμενου αιώνα, κυριάρχησε η ανάλυση του φασισμού σύμφωνα με τη Βεμπεριανή θεωρία ιδεοτύπων (Μαρκέτος 2006: 45). Σε μια σύντομη ιστορικο-ερμηνευτική επισκόπηση, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και σύμφωνα με τον Νίκο Πουλαντζά (2006:372), στα ιστορικά παραδείγματα των Hitler και Mussolini, ο φασισμός καταλαμβάνει την εξουσία με *απόλυτα συνταγματικό τρόπο*, σεβόμενος τις

²⁷ Το όνομα της εθνικής ομάδας Ιταλίας, βασισμένο πάνω στα χρώματα των εμφανίσεων της ομάδας, δηλαδή τα γαλάζια, τα κίτρινα.

²⁸ Στην ιστορία του γερμανικού αθλητικού συλλόγου Schalke σημειώνεται ότι ο Κουτσόρα [παίκτης της τότε εθνικής Γερμανίας] και ο Στέφαν [αρχηγός της Εθνικής Γερμανίας στα παγκόσμια πρωταθλήματα του 1934 και του 1938] δημοσίευαν σε τοπικές εφημερίδες του «Γκελζενκίρχεν» πριν τις εκλογές του 1938 διάφορα καλέσματα προς τους οπαδούς να στηρίξουν με τη ψήφο τους, τους εθνικοσοσιαλιστές. Πηγή: «FC Schalke 04: Η αγαπημένη ομάδα του Χίτλερ ή τρόπος ζωής ακόμα και σε βαθιά γεράματα;». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. [online]. 14 Απριλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.humbazine.gr/index.php/blog/fc-schalke-04-i-agaripmeni-omada-tou-chitler-i-tropos-zois-akoma-ke-se-vathia-geramata/#sthash.w389yiCG.dpuf> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2015).

²⁹ Το 1942 οι παίκτες του ουκρανικού αθλητικού συλλόγου Dynamo Keiv μετά τη λήξη του ποδοσφαιρικού αγώνα με την ομάδα των επίλεκτων γερμανικών ένοπλων δυνάμεων Wehrmacht (1935-1946) εκτελέστηκαν. Προηγουμένως και συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του ημιχρόνου της αναμέτρησης, οι παίκτες είδαν στο χώρο των αποδυτηρίων τον Γερμανό διοικητή της πόλης ο οποίος συνοδευόμενος από αξιωματικούς των SS φέρεται να τους απευθύνθηκε με τα παρακάτω λόγια «εντάξει μπορείτε τώρα να τα παρατήσετε. Δείτε σε όλους τι αξίζετε, αλλά μέχρι εδώ. Είστε φανταστική ομάδα με απίστευτες ικανότητες και μας έχετε εντυπωσιάσει όλους, αλλά όπως καταλαβαίνετε, δεν μπορείτε να κερδίσετε. Δεν υπάρχει καμία τέτοια περίπτωση. Μέχρι εδώ. Σκεφτείτε τις συνέπειες των πράξεών σας». Πηγή: Λεβεντογιάννης, Β. «Ντέρμπι θανάτου! Ένας ιστορικός ποδοσφαιρικός αγώνας». *Onalert*. [online]. 06 Αυγούστου 2014. Διαθέσιμο στο:

http://www.onalert.gr/stories/Ntermpi_thanatoyEnas_istorikos_podosfairikos_agonas_BINTEO (τελευταία πρόσβαση 20/5/2015).

Ένα δεύτερο γεγονός που συνέβη στην ίδια χώρα είναι η ιστορία του αθλητή Trusevits, ο οποίος προστίθεται στους καταλόγους των θυμάτων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Στις παραγωγικές δομές που λειτουργούσαν οι Γερμανοί στην Αγγλία, ο αρτοποιός – τερματοφύλακας Trusevits, δέχτηκε πρόταση από τον Svetsov –συνεργάτη των Γερμανών- να αγωνιστεί στη Ruch την οποία και αρνήθηκε, δημιουργώντας την Start -συνέχεια της Δυναμό Κιέβου. Η Start ανώτερη των αντιπάλων σε αγώνα με τη Ruch βγήκε νικήτρια και στη συνέχεια επικράτησε με 5-1 της Flakelf -ομάδα της γερμανικής Αεροπορίας Luftwaffe. Οι τελευταίοι, μετά την ήττα ζήτησαν «να διεξαχθεί αγώνας ρεβάνς, στις 9 Αυγούστου 1942 στο γήπεδο Zenit». Μετά την είσοδο των ομάδων στον αγωνιστικό χώρο, οι Γερμανοί παίκτες χαιρέτησαν φασιστικά ενώ αυτοί της Start έπραξαν κάτι διαφορετικό, φέρνοντας το χέρι στο σημείο της καρδιάς και φωνάζοντας όλοι μαζί «Fizcul-Hura» [στην ελληνική «Ζήτω ο Αθλητισμός!]. Οι Γερμανοί παρά το γεγονός ότι έπαιξαν σκληρά, σχεδόν δολοφονικά, ηττήθηκαν με τελικό σκορ 5-3. Λίγες μέρες αργότερα οι παίκτες της Start επιβίβαστηκαν σε ένα στρατιωτικό φορτηγό και οδηγήθηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Darnitsa. Πηγή: «Το τελευταίο Παιχνίδι του Τρούσεβιτς». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2011. 4. σσ.46-47.

³⁰ Στις σύγχρονες προσεγγίσεις αυτού του ρεύματος συγκαταλέγεται και η δουλειά του Stephan Marks (2011) με τίτλο «Γιατί ακολούθησαν τον Χίτλερ; Η ψυχολογία του εθνικοσοσιαλισμού». Ο συγγραφέας στο τέταρτο μέρος, μελετά μια υπόθεση σύμφωνα με την οποία ο εθνικοσοσιαλισμός λειτούργησε σε μια «μαζική ναρκισσιστική συμπαγνία» με την στράτευση στο Γ' Ράιχ να καλύπτει ένα κενό αυτοεκτίμησης στη γερμανική κοινωνία.

μορφές του δημοκρατικού-κοινοβουλευτικού κράτους και με τη βοήθεια του κρατικού μηχανισμού, μέσω της αποδυνάμωσης των λαϊκών μαζών από τους μηχανισμούς καταστολής και άρα την εξουδετέρωση των όποιων διχογνωμιών. Σε εκείνους τους τόπους, το ιδεολογικό οικοδόμημα, βασιζόταν στον απόλυτο σεβασμό της εξουσίας από τα πάνω και των ιεραρχιών της, στην υπερηφάνεια του να είσαι Γερμανός [είτε απόγονος των Ρωμαίων], στη λατρεία του στρατού και στο πνεύμα θυσίας, συντελώντας στη στρατοκρατία της καθημερινής ζωής (Richard 1980:24-25), δηλαδή ένα μοντέλο ζωής και συλλογικής οργάνωσης με χαρακτηριστικό τη στρατιωτικοποίηση της πολιτικής (Gentile 2007). Ο ολοκληρωτισμός που εξέπεμπε τόσο ο φασισμός της Ιταλίας όσο και το ναζιστικό μόρφωμα που προέκυψε λίγο αργότερα στη Γερμανία, χαρακτηριζόταν από μια ακραία μορφή εθνικισμού, μια εθνική υπεροχή έναντι των υπολοίπων λαών. Το αίσθημα ρατσισμού που διατυπώθηκε στη βάση της φανταχτερής ορθολογικότητας του κοινωνικού δαρβινισμού, έγινε ένα ισχυρό και διαρκές συστατικό του ναζισμού (Foucault 1987:61-62).

«Το ναζιστικό κράτος κατέστησε το πεδίο της ζωής αφενός -την οποία οργανώνει, προστατεύει, καλλιεργεί βιολογικά- και το κυριαρχικό δικαίωμα της θανάτωσης των ανθρώπων αφετέρου -όχι μόνο των άλλων αλλά και των δικών του πολιτών- απολύτως ισομεγέθη και αλληλοσυναρτώμενα. Στους ναζιστές, η γενικευμένη βιοεξουσία ταυτίστηκε με μια διδακτορία απόλυτη και αναδιαβιβαζόμενη διαμέσου ολόκληρου του κοινωνικού σώματος, με τον φοβερό πολλαπλασιασμό του δικαίου της θανάτωσης και έκθεσης στο θάνατο» (Foucault 2002: 320-321).

Ο παροξυμμένος εθνικισμός κούμπωσε με την κουλτούρα του ιμπεριαλισμού και ο βιολογικός ρατσισμός των ναζί βρήκε πατήματα ακόμη και μέσα στην ακαδημία μέσω της φυλετικής ανθρωπολογίας³¹ και του κοινωνικού δαρβινισμού, δηλαδή των ιδεών περί φυσικής επιλογής του ικανότερου, φέρνοντας στο φως την ευγονική με σκοπό το τεχνητά δημιουργημένο ανθρώπινο είδος³². Ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος τοποθετείται ανάμεσα στη σχέση του έθνους με το γύρω κόσμο, κηρύττοντας την επικράτηση των ισχυρότερων στον πόλεμο μεταξύ των εθνών, προσλαμβάνοντας την έννοια της εθνικής ισχύος με όρους εθνικής ευψυχίας και ομοιογένειας (Μαρκέτος 2006:147-148), καθώς -όπως υποστηρίζει ο ιδρυτής του φροϋδο-μαρξισμού Wilhelm Reich (2013:28)- δεν είναι το οικονομικό πρόγραμμα του Hitler που κέρδισε τα

³¹ Βλ. αναλυτικά Αβδελά κ.α. (2017).

³² Στους ακαδημαϊκούς κύκλους, η φυλετική ανθρωπολογία στην Ιταλία εκφράστηκε από τον Τσέζαρε Λομπρόζο, ο κοινωνικός δαρβινισμός στην Αγγλία από τον Άλφρεντ Ράσελ Γουάλας, η Ευγονική στις ΗΠΑ από τον Φράνσις Γκάλτον και ο αντισημιτισμός στη Γαλλία από τους Εντουάρ Ντυρμόν, Μορίς Μπαρές, Ζορζ Βασέρ ντε Λαπούζ. Πηγή: Traverso, E. «Οι ρίζες του Ναζισμού στον ευρωπαϊκό πολιτισμό». *Δοκιμή Κοινωνικής Χειραφέτησης και απελευθερωτικής πράξης*. [online]. 03 Δεκέμβριου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://dokimh.espivblogs.net/?p=242> (τελευταία πρόσβαση: 12/12/2015).

πλήθη αυτών των κοινωνιών αλλά η ενίσχυση της γερμανικής αυτοεκτίμησης και η έντονη ρατσιστική προπαγάνδα. Αυτό που συμπυκνώνει ο Marks (2011:227) στο τετράπτυχο «εικονική πραγματικότητα, αναισθησία, ηρωισμός και εξιδανίκευση», δηλαδή έννοιες που αντιπροσώπευσαν τους νέους και τις νέες που γεννήθηκαν μετά το τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Η γλώσσα του εθνικισμού (Richard 1980:30) καταγράφεται ως ένα γνώρισμα των υποκειμένων εκείνων που ένιωθαν ατομικά και προσωπικά υπεύθυνοι για τη διακυβέρνηση της χώρας και προβαλλόταν με έναν *απολιτικό* χαρακτήρα κάτω από τη γλωσσική διάλυση του ταξικού συστήματος και την πτώση του δικτύου ορατών και αόρατων νημάτων που έδεναν το λαό με το πολιτικό σώμα (Arendt 1988:37-46). Οι υποστηρικτές του καθεστώτος αντλούνταν μέσα από τη μάζα των ατόμων που τα κόμματα εξουσίας είχαν εγκαταλείψει· ήσαν άτομα που δεν είχαν ποτέ διαφθαρεί από τα κόμματα θέτοντας τον εαυτό τους έξω από αυτό το σύστημα (Arendt 1988: 42 · Gentile 2007)³³. Οι πρώτοι υποστηρικτές ήταν πάνω από όλα νέοι, οι οποίοι δεν είχαν ψηφίσει ποτέ στο παρελθόν και ανταποκρίθηκαν στο σύνθημα του φασισμού για αντιπολιτική πολιτική, σε αντίθεση με τα κόμματα της μεσαίας τάξης, τα οποία διοικούσαν οι ευγενείς και επικοινωνούσαν με τους οπαδούς τους κατά τις προεκλογικές περιόδους (Paxton 2006:74-75). Πιο συγκεκριμένα, η Arendt αναφέρετε στην κατηγορία του *μαζάνθρωπου* (1988: 49) που δρα στα όρια μιας «ατομικοποιημένης» κοινωνίας πάνω σε μια ισχυρή ανταγωνιστική δομή, ο οποίος διατρέχεται από απομόνωση και έλλειψη κανονικών κοινωνικών σχέσεων, τοποθετούμενος μέσα σε μια διάτρητη ταξική κοινωνία του κράτους - έθνους, την οποία συγκολλούσε μόνο το εθνικιστικό συναίσθημα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια τοποθετούνται πρακτικές διάκρισης και δίωξης όσων θεωρούνται εχθροί ενός καθεστώτος, μη ανήκοντες σε αυτή την κοινότητα ή μέλη φυλών, θεωρούμενων ως κατώτερων και επικίνδυνων για την ακεραιότητα του έθνους (Gentile 2007). Το πνεύμα του ηθικού στο φασισμό, γράφει ο Gentile (2007), μεταφράζεται στην υποταγή των πολιτών στο κράτος, στην πλήρη αφοσίωση του ατόμου στην εθνική κοινότητα, στην πειθαρχία, στον ανδρισμό, στη συντροφικότητα και στο πολεμικό πνεύμα. Ο φασισμός που προέρχεται σαν έννοια

³³ Μια ανάλογη σύγχρονη σκέψη διαβάζουμε και από τον Αλεξίου (2014:8) παρουσιάζοντας το φασισμό ως ένα είδος *πολιτικής θρησκείας* με βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά, την έμφαση στη λαϊκή κοινότητα που βασίζεται στη φυλή, με το έθνος να παράγεται από την ιστορία [ακυρώνοντας την ταξική συγκρότηση των κοινωνιών], την παραστρατιωτική οργάνωση και την έμφαση σε μια ιδεολογία που εκφράζεται κυρίως αισθητικά παρά θεωρητικά με μύθους, σύμβολα και τελετουργίες αποσκοπώντας στην κοινωνικοποίηση και την ανάδειξη ενός νέου ανθρώπου.

από το ιταλικό *Fascio*³⁴, θα μπορούσε να οριστεί σύμφωνα με τον Paxton (2006:302) «ως μια μορφή πολιτικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται από μονομανή ενασχόληση με την κοινωνική παρακμή, την ταπείνωση ή τον κατατρεγμό και από μια αντισταθμιστική προσήλωση στην ενότητα, στην ενεργητικότητα και στον εξαγνισμό». Επιπροσθέτως, όπως επισημαίνει ο Paxton (2006:302), στο όλο οικοδόμημα, σημαντικό ρόλο κατέχει ένα «κόμμα μαζικής απήχησης που αποτελείται από αφοσιωμένους εθνικιστές ακτιβιστές, οι οποίοι βρίσκονται σε ταραχώδη αλλά αποτελεσματική συνεργασία με παραδοσιακές ελίτ, εγκαταλείπει τις δημοκρατικές ελευθερίες και χωρίς ηθικούς ή νομικούς περιορισμούς, επιδιώκει να πραγματοποιήσει εσωτερικές εκκαθαρίσεις και να επεκταθεί εξωτερικά». Κάτω από τη σκέψη ενός εθνικιστικού κινήματος που καταλαμβάνει την εξουσία, η φιγούρα του ολοκληρωτικού ηγέτη

Εικόνα 4

Στιγμιότυπο από το ντοκιμαντέρ "Liga Terezin" για την ζωή των Εβραίων κρατουμένων στο γκέτο του Theresienstadt
Πηγή: Beit Theresienstadt on Youtube.com
[<https://www.youtube.com/watch?v=xLzC-qZWt8>]

προβάλλει σαν ένας υπάλληλος των μαζών, με την ενδεχόμενη αντικατάσταση του, να σχετίζεται με τη θέληση των μαζών που εξαρτώνται από αυτόν. Από αυτή τη σκοπιά, δίχως τον ηγέτη, οι μάζες δεν θα είχαν εξωτερική εκπροσώπηση και θα 'μεναν μια άμορφη ορδή, ενώ χωρίς τις μάζες, ο ηγέτης δεν θα υπήρχε (Arendt 1988:61). Ο ηγέτης, η πιο ενσυνείδητα εποπτική μορφή, εικονίζεται στον σοβινιστή δημαγωγό, ο οποίος αγοράζει

Εικόνα 5

Αγρόκτημα στο Σάο Πάολο τη δεκαετία του 1930
Πηγή: BBC
[<http://www.bbc.com/news/magazine-25815796>]

με πάθος ενώπιον ενός εκστατικού πλήθους, ενώπιον πειθαρχημένων σειρών από νεαρούς που παρελαύνουν με στρατιωτικό βηματισμό, ενώπιον μαχητών με χρωματιστά πουκάμισα που ξυλοκοπούν μέλη κάποιας δαιμονικής μειονότητας και ενώπιον καλογυμνασμένων στρατιωτών που εισβάλουν αιφνιδιαστικά στους δρόμους μιας υπόδουλης πόλης (Paxton 2006:21). Η έννοια της εξουσίας για τον Hitler, δεν περιορίζεται στη διοίκηση αλλά επιβάλλει ένα εκλεκτικό σύστημα όπου οι ισχυρότεροι υποτάσσουν τις μάζες στην ακτινοβολία μιας αρετής,

³⁴ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην Ιταλία, περιγράφοντας τη δράση ομάδων νέων με εθνικιστικές συνδηλώσεις (Payne 1995).

με την οποία τις καλούν να ταυτιστούν (Richard 1980:19). Σε αυτή την αρετή (Arendt 1988:36), τα υποκείμενα πιθανά και να απήγγειλαν την ίδια τους τη θανατική καταδίκη, αρκεί να μην πειράξουν την ιδιότητα τους ως μέλη του κινήματος. Έτσι, είναι σαφές πως τα φασιστικά κόμματα *συσπείρωναν* τα μέλη τους κάτω από μια αδελφότητα με έντονα συναισθήματα και δράση, ενώ εκείνο που μετρούσε περισσότερο, ήταν ο τυφλός ζήλος του πιστού οπαδού και όχι η λογικά σταθμισμένη συναίνεση του (Paxton 2006:32,74-75), σε μια συνεχή κατάσταση πολέμου με τους πολιτικούς αντιπάλους (Gentile 2007) και σε μια πορεία προς την τελική λύση, μετά τη στερέωση του γερμανικού εθνικισμού και μέσω ιδεολογικών ρευμάτων, όπως η φυλετική ανθρωπολογία. Το ποδόσφαιρο, αποτέλεσε μέρος *«της ζωής ανάξιας να βιωθεί»* (Agamben 2005:214-224) εντός των στρατοπέδων συγκέντρωσης, με το χρόνο να κυλά αντίστροφα προς το ναζιστικό ολοκαύτωμα. Διάφορα τεκμήρια που έχουν έρθει στο φως πιστοποιούν τη γεωγραφική επέκταση του ενθικοσοσιαλισμού, ο οποίος βρήκε συμμάχους πολιτικές ηγεσίες και κοινωνική υποστήριξη σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο. Ενδεικτικά, μια δημοσιογραφική έρευνα του BBC αναφέρεται σε ένα αγρόκτημα κοντά στο Σάο Πάολο (πορτογαλικά: *São Paulo*) της Βραζιλίας την δεκαετία του 1930³⁵. Η φωτογραφία παραπάνω, παρουσιάζει τα μέλη μιας ποδοσφαιρικής ομάδας και ένα πρόσωπο δίχως αθλητική ενδυμασία που κρατά μια σημαία, η οποία περιλαμβάνει και τη χιτλερική σβάστικα. Στη συνέχεια του άρθρου, περιγράφεται μια από τις δραστηριότητες της οικογένειας, όπου ήταν η αγορά ορφανών αγοριών που εν' συνεχεία μετατρέπονταν σε σκλάβοι της φάρμας με μοναδική τους διέξοδο να *«παίζουν ποδόσφαιρο»*. Ένας από αυτούς τους σκλάβους ήταν ο Βραζιλιάνος παλαιάμαχος ποδοσφαιριστής *Argemiro Dos Santos*, ο οποίος σε ηλικία 89 ετών θυμάται τις φωτογραφίες του Hitler που ήταν υποχρεωμένος να χαιρετά, δίχως να γνωρίζει ποιος ήταν. Ο Cerruti (2017), στη μελέτη του *«Η σβάστικα στα γήπεδα. Ιστορίες διώξεων και αντίστασης στο ποδόσφαιρο την εποχή του ναζισμού»*, σκιαγραφεί μέσα από τις ιστορίες των Ούγγρων Αρπάντ Βάις και Έρνεστ Ερμπστάιν (δημιουργών της Μεγάλης Μπολόνια τη δεκαετία του 1930 και της Μεγάλης Τορίνο τη δεκαετία του 1940), του Αυστριακού Ματίας Ζίντελαρ και της ομάδας του Άγιαξ μέσα από το δίκτυο διάσωσης των εβραίων και των αντιστασιακών την εποχή του ναζισμού, τις αντιστάσεις του καθυποταγμένου ποδοσφαίρου. Στην Ελλάδα, μετά την ανεπιτυχή επίθεση των Ιταλών το 1940, η γερμανική εισβολή

³⁵Πηγή: Zobel, G. "The Brazilian ranch where Nazis kept slaves". *BBC*. [online]. 21 January 2014. Available at: <http://www.bbc.com/news/magazine-25815796> (accessed 17/3/2015).

γνωστή και ως επιχείρηση *Μαρίτα* (Richter 1998: 157-159) το 1941 ήταν γεγονός. Μέχρι το 1944 και την απελευθέρωση από τη γερμανική κατοχή, πέραν από το αίμα που πότισε το πεδίο της μάχης, την ελληνική κοινωνία βασάνισε ο λιμός (Mazower 1995:155). Εξαιτίας κυρίως της επίταξης των πρώτων υλών και των τροφίμων από τις κατοχικές δυνάμεις, η αύξηση του πληθωρισμού σε συνδυασμό με το κατοχικό δάνειο, οδήγησαν στο μεγάλο λιμό το χειμώνα του 1941-1942 και στο θάνατο χιλιάδων ανθρώπων εξαιτίας της τραγικής πείνας που μάστιζε την ελληνική κοινωνία. Ο δοσιλογισμός και η συνεργασία με το φασιστικό καθεστώς μέσα στην ελληνική κοινωνία, υπήρξε και προσμετράται στις μαύρες σελίδες αυτού του τόπου. Από την άλλη, στο πεδίο της μάχης και στα κρυφά σχολειά της περιόδου, μεταξύ αυτών και στα γήπεδα, ηγήθηκε η αντιστασιακή δράση. Ο εκτελεσθέντας αθλητής του γυμναστικού συλλόγου «Ηρακλής» Γεώργιος Ιβάνοφ και ο φυλακισθέντας αθλητής του Παναθηναϊκού Μιχάλης Παπάζογλου είναι κομμάτια αυτής της ιστορίας. Στη σειρά των γεγονότων συμπεριλαμβάνεται και ένας διαφορετικός αγώνας στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας την άνοιξη του 1942, όπου η κερκίδα απέβαλε το ρόλο του χειροκροτητή και μετατράπηκε σε ηχητήριο διαμαρτυρίας και αμφισβήτησης. Ο παλαίμαχος ποδοσφαιριστής της Α.Ε.Κ Κλεάνθης Μαρόπουλος, κατέθεσε την παρακάτω αφήγηση:

«Λίγο πριν τον αγώνα, όπως είχαμε συμφωνήσει, φτιάξαμε μια επιτροπή από ποδοσφαιριστές και πήγαμε στο γραφείο του Απόστολου Νικολαΐδη, του προέδρου του ΠΑΟ. Στην επιτροπή ήταν ο Κρητικός από τον Παναθηναϊκό, ο Τζανετής κι εγώ. Ζητήσαμε από τον Νικολαΐδη να μας δώσει ένα μέρος από τις εισπράξεις, για να ενισχύσουμε τους φυματικούς. Μας απάντησε ότι δεν ήταν διατεθειμένος να κάνει κάτι τέτοιο και μάλιστα μας ανακοίνωσε ότι διαιτητής στον αγώνα θα έπαιζε ένας Αυστριακός, αξιωματικός των δυνάμεων Κατοχής. Μετά από την απάντηση εκείνη, εμείς αποφασίσαμε να μην παίξουμε. Αν το κάναμε, θα ήταν σαν να συμφωνούσαμε με τους κατακτητές. Βγήκαμε στον αγωνιστικό χώρο και οι δύο ομάδες μαζί, χαιρετίσαμε τους φιλάθλους, κι αντί ν' αρχίσουμε τον αγώνα, ανεβήκαμε στις εξέδρες κι αρχίσαμε να εξηγούμε στον κόσμο τι ακριβώς είχε γίνει. Ο κόσμος δέχτηκε τις εξηγήσεις μας. Αυτό που επακολούθησε δεν μπορούσαμε να το φανταστούμε. Αγανακτισμένοι οι φίλαθλοι όρμησαν στον αγωνιστικό χώρο και κυριολεκτικά δεν άφησαν τίποτα όρθιο. Οι ξύλινες εξέδρες ξηλώθηκαν, τα δοκάρια ξεριζώθηκαν, συνθήματα υπέρ των ποδοσφαιριστών και κατά του Απόστολου Νικολαΐδη αλλά και της διοίκησης του ΠΑΟ ακούγονταν. Τα επεισόδια πήραν έκταση και γρήγορα σχηματίστηκε αντιφασιστική διαδήλωση, που έφτασε μέχρι την Ομόνοια. Οι φίλαθλοι-διαδηλωτές διαλύθηκαν μόνο με την εμφάνιση των γερμανικών δυνάμεων Κατοχής»³⁶.

³⁶ Πηγή: Ομάδα Σύνταξης Ορίζοντες. «Η ΑΕΚ στα χρόνια της Κατοχής (ιστορικό φωτορεπορτάζ)». [online]. 30 Δεκεμβρίου 2016. Διαθέσιμο στο <http://www.orizontes.gr/?p=117241> (τελευταία πρόσβαση 01/02/2017).

Για ποιο λόγο γίνεται αυτή η συζήτηση παραπέμποντας στις ιστορικές και ερμηνευτικές πηγές; Στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, παραβιάστηκαν τα ανθρώπινα δικαιώματα ενώ χάθηκαν αμέτρητες ανθρώπινες ζωές. Εκτός από την άνοδο του εθνικοσοσιαλισμού στην Γερμανία του Hitler (1934-1945), στο βάθος της ιστορίας καταγράφονται και άλλες στιγμές που συνδέουν το αθλητικό φαινόμενο με τα αυταρχικά καθεστάτα, όπως το δικτατορικό καθεστώς του Mussolini στην Ιταλία (1922-1943), το στρατιωτικό πραξικόπημα και την κατάληψη της εξουσίας από το Franco στην Ισπανία³⁷ (1939-1975), τη χούντα των συνταγματαρχών στην Ελλάδα (1967-1974), καθώς και τη δικτατορία του στρατηγού Videla στην Αργεντινή (1976-1983)³⁸. Αυτές οι πολιτικές κυριαρχίες δεν έβρισκαν παντού απήχηση και έδαφος να εγκατασταθούν, με αποτέλεσμα, διαφορετικές φωνές γύρω από τον αθλητισμό, την μπάλα και τις κερκίδες να συνεχίζουν να τροφοδοτούν τις κοινωνικές σχέσεις, κατασκευάζοντας και εξιδανικεύοντας την αντίληψη για το σήμερα, το χθες και το αύριο.

1.1.2.1. Ο Εμφύλιος Πόλεμος

Παρόλο που κατά τη διάρκεια του Ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου (1946-1949) στο βιβλίο της ΕΠΟ (1947), ο τότε πρόεδρος της, Αθανάσιος Μέρμηγκας, περιγράφει το ποδόσφαιρο ως εθνικό μέσον διαπαιδαγώγησης της νέας γενιάς με σκοπό την επιβίωση της ελληνικής φυλής (Κιτροέφ 2010: 105), ωστόσο σε ένα απόσπασμα από το αφιέρωμα του Ηλία Γιαννακάκη στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, στα πλαίσια της εκπομπής «Παρασκήνιο» της ΕΤ1³⁹, περιγράφεται ένας *διαφορετικός αγώνας*. Ένας αγώνας τα μηνύματα του οποίου δεν προσιδίαζαν στο στο ανωτέρω ρατσιστικό σκεπτικό. Τον Δεκέμβριο του 1945 και τον Ιανουάριο του επόμενου έτους, το γήπεδο της Λεωφόρου φιλοξένησε δυο «*ιστορικές συγκεντρώσεις υπό την αιγίδα του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)*», λίγο χρονικό διάστημα μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και υπό το βάρος της κορύφωσης των διώξεων εναντίον των ανταρτών. Τα συνθήματα που κυριαρχούσαν ήταν «*Ελευθερία*» και «*Όλοι Ενωμένοι*», δίχως η ιστορία να τα κρίνει αρκετά, καθώς στα τέλη Μαρτίου

³⁷ Σε σχέση με τον Ισπανικό εμφύλιο (1936-1939) σημαντικός ήταν αρχικά τόσο ο ρόλος του Mussolini όσο και του Hitler στη συνέχισή του (Jackson 1987· Brennan 1990).

³⁸ Βλ. Kuper (1999:18).

³⁹ Πηγή: Ελληνική Τηλεόραση 1. *Youtube.com*. [online]. Διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=9GDcL7obmHo> (τελευταία πρόσβαση 01/3/2015).

του 1948 στη Μακρόνησο εκτελέστηκαν 300 κομμουνιστές ως συνένοχοι⁴⁰ σε εξέγερση. Η παράνομη αριστερά συνέχισε να παλεύει και μέσα από τον αθλητισμό⁴¹ φέρνοντας νίκες με θύματα. Το μέλος της αντίστασης που αναγράφεται από οπαδούς του Ολυμπιακού περιμετρικά του γηπέδου Γ. Καραϊσκάκης ακούει στο όνομα Νίκος Γόδας⁴² ή διαφορετικά «η φανέλα του Ολυμπιακού που βάφτηκε κόκκινη», καθότι μετά τη σύλληψη του στον Πειραιά και την καταδίκη του σε θάνατο, δήλωσε την επιθυμία να εκτελεστεί στις 19 Νοεμβρίου 1948 φορώντας τη φανέλα του Ολυμπιακού. Τα φασιστικά και απολυταρχικά ιδεώδη που παρακολούθησαμε, βρήκαν αντιστάσεις και σε καμία περίπτωση δεν εκπλήρωσαν τον επιδιωκόμενο σκοπό της πλήρους κοινωνικής κατήχησης. Δίχως αυτές τις αντιστάσεις πιθανά και να μην είχαν ανατραπεί άλλωστε. Όμως η συντριβή ηγετών και καθεστώτων δεν εξάλειψε τις ιδέες εκείνες που αναπτύχθηκαν σε αυτή τη φάση της νεωτερικότητας, ενώ κάποιοι μετέπειτα υποστηρικτές εκφράστηκαν ακόμη και μέσα στα κοινοβουλευτικά έδρανα. Στη μεταπολεμική Ελλάδα, ξεχωρίζει το παρακάτω περιστατικό, το 1963 σε περιγραφή του δημοσιογράφου Κωστόπουλου όπως ιστορείται στο βιβλίο του με τίτλο «Η αυτολογοκριμένη Μνήμη. Τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική Εθνοφοροσύνη» (2005:109-110):

«Η σημαντικότερη συνδέθηκε με την πολύχρονη παρουσία του ΕΕΣίτη Κων/νου Παπαδόπουλου, του Ελληνικού Συναγερμού και της ΕΡΕ⁴³ στο νομό Κιλκίς [...] Δεκατρία χρόνια αργότερα, ο ίδιος βουλευτής θα γίνει πρωταγωνιστής ενός πασίγνωστου κοινοβουλευτικού επεισοδίου, με πέτρα του σκανδάλου -κι εδώ- την κατοχική του δράση. Αντικείμενο της συζήτησης ήταν ένα νομοσχέδιο για την τροποποίηση του Ν.Δ. 4324/62 (του νομοθετήματος, δηλαδή, που αντικατέστησε το Ν.509/47). Στην αγόρευσή του, ο Παπαδόπουλος, δηλώνει ότι «επέρασε η εποχή του σφαζίματος και της κονσέρβας» και απειλεί την ΕΔΑ⁴⁴ ότι «θα την εκκαθαρίσει» (ή σύμφωνα με μιαν άλλη εκδοχή των ρεπορτάζ της επομένης, ότι «ήρθε ο καιρός να σας σφάζουμε», για ν' ακολουθήσει ο παρακάτω διάλογος:

⁴⁰ Πρόκειται για έναν προσηματικό λόγο, καθώς βασική αιτία, όπως αναφέρεται, ήταν το γεγονός πως δεν «δέχτηκαν να υπογράψουν δήλωση μετανοίας».

⁴¹ Στο γήπεδο της Λεωφόρου, τον Ιανουάριο του 1949, έγινε ο πιο ιδιαίτερος αγώνας ποδοσφαίρου στην ιστορία της Ελλάδας, μεταξύ του Ολυμπιακού και της Μικτής Μακρονήσου. Το γήπεδο είχε γεμίσει ασφυκτικά καθώς δεν υπήρχε άλλη δυνατότητα να συναντήσει κάποιος τον πατέρα, τον αδελφό, το σύζυγο, το φίλο που ήταν «έγκλειστος» στο νησί της Μακρονήσου. Για την ιστορία, το τελικό αποτέλεσμα έφερε τη νίκη της Μικτής Μακρονήσου με γκολ του Δαρίβα, παίκτη του Ολυμπιακού που λόγω πολιτικών πεποιθήσεων ήταν έγκλειστος στο νησί. Στην ίδια συζήτηση ξεχωρίζει η φυσιογνωμία του Νίκου Μανιά. Οργανωμένος από τους πρώτους στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ) και στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Μετά την ήττα το 1949 βρέθηκε πολιτικός πρόσφυγας στην Τασκένδη. Μιλώντας (2009:87) για τη ζωή του τη δεκαετία του 1940, αναφέρεται στην οργάνωση αθλητικού πυρήνα της «παράνομης» αριστεράς. Αναφέρει χαρακτηριστικά «έφτιαξα ποδοσφαιρική ομάδα κυρίως από παιδιά του προσφυγικού συνοικισμού κι ο ίδιος έπαιξα στην ομάδα, σκορπίζοντας έτσι τα ίχνη της παρανομίας. Την ονομάσαμε Πανθηβαϊκό. Εκεί στην Θήβα έδρευε κάποια σχολή στρατιωτικών. Αυτοί λοιπόν μας κάλεσαν σε ποδοσφαιρική συνάντηση χωρίς βέβαια να ξέρουν ποιος είμαι εγώ και ποιοι οργάνωσαν την ομάδα. Ήθελαν απλώς να παίξουν. Εμείς συμφωνήσαμε και παίξαμε. Τους νικήσαμε με 2-0. Εγώ έπαιξα από μικρός ακόμα ποδόσφαιρο, το συνέχισα στο γυμνάσιο και είχα κάποια τεχνική, έπαιξα κεντρικός κινήγος κι έβαλα κι ένα γκολ. Όσο για τους στρατιωτικούς μαθητές, αυτοί ήταν άτεχνοι και θυμάμαι μας τσάκισαν τα πόδια».

⁴² Ο Νίκος Γόδας γεννημένος στο Αϊβαλί της Μ. Ασίας το 1921, μαζί με την οικογένεια του, πρόσφυγας μετατρέπεται σε τουρκόσπορος που ζει στην Κοκκινιά του Πειραιά.

⁴³ Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση.

⁴⁴ Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά.

Ένας βουλευτής: Χάιλ Χίτλερ!
Κ. Χιωτάκης: Στην Κατοχή τι έκανες;
Γρ. Λαμπράκης: Ήσουν αξιωματικός των Ες – Ες!
Κ. Παπαδόπουλος: Σκάσε π...!
Η. Ηλιού: Ο κ. Παπαδόπουλος μπόρεσε να βάλει στην ναφθαλίνη την στολή του Γερμανού αξιωματικού, την οποία έφερε, δεν μπόρεσε όμως να βάλει στην ναφθαλίνη την χιτλερικήν νοοτροπία του».

Έξω από τις αίθουσες του κοινοβουλίου, ο Ζορμπαλάς (1978:35) παρατηρεί πριν το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου το 1967, τη δραστηριοποίηση πολλών παρακρατικών οργανώσεων νεολαίας, όπου τα εθνικιστικά και ακροδεξιά φρονήματα φωλιάζουν. Σε αυτές τις ομάδες συγκαταλέγονται: η *Εθνική Κοινωνική Οργάνωση Φοιτητών* το 1960 φέροντας μια απολίτικη και ακομμάτιστη φυσιογνωμία, το *Σώμα Ελπιδοφόρων Νέων* που στο καταστατικό ίδρυσης του περιελάμβανε ως σκοπό τη στρατιωτική εκπαίδευση των νέων, καθώς και άλλες οργανώσεις, όπως η *Οργάνωση Εθνικής Νεολαίας*, η *Ελληνική Βασιλική Οργάνωση Νεολαίας* και η *Νεολαία Εθνικής Δράσεως* (Ζορμπαλάς 1978:35). Οι ανωτέρω οργανώσεις, συγκροτούνταν ημιστρατιωτικά, με τους αρχηγούς τους να χαρακτηρίζονται από στρατιωτική πειθαρχία και εξύμνηση του φασιστικού παρελθόντος (Ζορμπαλάς 1978:36) στο πνεύμα όσων προαναφέραμε.

1.1.2.2. Η Χούντα των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα

Τη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1963) με τις σημαντικές κοινωνικές διεκδικήσεις, κυρίως των δημοκρατικών ελευθεριών, και τον κυπριακό αγώνα για ανεξαρτησία (1955-1960), ακολούθησε το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών και η επιβολή της Χούντας (προερχόμενος όρος από την Junta της ισπανικής γλώσσας) ή Δικτατορικού καθεστώτος στη χώρα (21 Απριλίου 1967 - 23 Ιουλίου 1974). Σε μια παράνομη (για την εποχή) προκήρυξη με την υπογραφή «*Ρήγας Φεραίος Γρ. Αθήνας*» που μοιραζόταν κρυφά έξω από τα γήπεδα, αναγράφεται ότι η χούντα και τα όργανα της «*δεν έβλεπαν το ποδόσφαιρο μονάχα σα μέσο πλουτισμού, αλλά και σα μέσο απολιτικοποίησης της νεολαίας και του λαού*»⁴⁵. Επιπλέον, σύμφωνα με τον ιστορικό Κιτροέφ (2010:144-146), το καθεστώς επιδίωξε την εκμετάλλευση του αθλητισμού με το να θέσει τους συλλόγους και την ΕΠΟ υπό αυστηρό έλεγχο, υποβιβάζοντας ή

⁴⁵ Πηγή: «Προκήρυξη «Φίλαθλοι – Για τίμα και γνήσιο Πρωτάθλημα να μπει η δημοκρατία στο Ποδόσφαιρο»,». *Humta* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2011. τεύχος 4, σ.5.

προωθώντας στην πρώτη εθνική κατηγορία περιφερειακές ομάδες με έδρα περιοχές στις οποίες επιζητούσε να βελτιώσει τη δημοτικότητα του. Έχοντας αυτή τη στρατηγική, η Χούντα διέλυσε ή συγχώνευσε αθλητικούς συλλόγους δια νόμου, στη λογική ότι ήταν προτιμότερο κάθε νομός να εκπροσωπείται με μια ισχυρή ομάδα. Με το ανωτέρω πρόσχημα, διαλύονταν τα σωματεία εκείνα που ήταν ύποπτα «ερυθράς» ή «δημοκρατικής δράσεως», όπως ο «αριστερίζων» σύλλογος «Πράσινα Πουλιά» που συγχωνεύτηκε με τον Απόλλωνα και τον Όμιλο Καλαμάτας δημιουργώντας το 1967 την ομάδα της Καλαμάτας με σύμβολο το «πουλί της Χούντας», ο «Ολυμπιακός Χαλκίδας» (μη αρεστός και αυτός) που συγχωνεύτηκε με τον Εύριπο δημιουργώντας τον Α.Ο. Χαλκίς, ο Αστέρας Τρίπολης, η ΑΕΚ Τρίπολης, ο Ερμής Μερκοβουνίου και ο Όμιλος Τριπόλεως συνενώθηκαν στον Παναρκαδικό, στην Πάτρα ο Ολυμπιακός, ο Ηρακλής, η Προοδευτική, ο Απόλλωνας, ο Αχιλλέας, ο Πατραϊκός και η Θύελλα, δημιούργησαν τον Α.Π.Σ. Πάτραι⁴⁶. Ο κρητικός αθλητικός σύλλογος Εργοτέλης, χαρακτηριζόμενος ως «αντεθνικώς δρώσα» από το χουντικό καθεστώς, υποβιβάστηκε από τη Β' Κατηγορία στο τοπικό επίπεδο, με αφορμή τη συναυλία του Μίκη Θεοδωράκη το 1966 στο γήπεδο της ομάδας⁴⁷. Ενδεικτικές του κλίματος καταστολής της κοινωνικής ανησυχίας και αμφισβήτησης, είναι παρακάτω μνήμες αθλητών:

Εικόνα 6
Εφημερίδα Αθλητική ΗΧΩ
23-11-1967
Πηγή: www.redsagainsthemachine.gr/
[\[http://www.redsagainsthemachine.gr/articles/130207/pattakos-kai-sideris-sti-leoforo\]](http://www.redsagainsthemachine.gr/articles/130207/pattakos-kai-sideris-sti-leoforo)

«Ο Παπαποστόλου ήταν από τα «πρωτοπαλικάρα» του γενικού γραμματέα των χουντικών, του Ασλανίδη [...] Με έπιασε από την φανέλα και μου είπε «θα σε περάσω στρατοδικείο», αντέδρασα αυθόρμητα και του έδωσα μια δυνατή σφαλιάρα [...] Όμως όταν ο κόσμος κατάλαβε τι είχε συμβεί, 42 χιλιάδες κόσμος φώναζε το όνομά μου, αναγκάστηκαν να με ζαναβγάλουν στο γήπεδο και συνέχισα το παιχνίδι [...] Περνούσε κάθε τόσο έξω από το σπίτι μου και απειλούσε τους

⁴⁶ Πηγή: Ένας Navajo 3 Antifa. «Ελληνικό Ποδόσφαιρο και Πολιτική». *Απατρις εφημερίδα δρόμου*. Ιούνιος 2013, αρ. φύλλου 22.
⁴⁷ Πηγή: Δανδουλάκης, Μ. «Το Κρητικό Ποδόσφαιρο έχει να θυμάται πολλά από τη μαύρη επέτειο της 21ης Απριλίου 1967, «Υποβιβάστηκε γιατί δρούσε αντεθνικώς»». *Ελευθεροτυπία*. [online]. 21 Απριλίου 2009. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=36820> (τελευταία πρόσβαση 21/05/2015).

γονείς μου, την μάνα και τον πατέρα μου. Τους έλεγε «τον γιο σου τον Νταή θα τον περάσω στραποδικείο [...]» (παλαίμαχος ποδοσφαιριστής Βασίλης Μποτίνος)⁴⁸. «Έφυγα για πολιτικούς λόγους [...] Για να μείνω στην Ελλάδα, όμως, έπρεπε να δηλώσω, να δώσω μία συνέντευξη και να πω ότι η κυβέρνηση της Ελλάδας είναι καλή. Είμαι ελεύθερος άνθρωπος και δημοκράτης και δεν θα το έκανα ποτέ. Αν δεν έλεγα αυτό το πράγμα, τότε δεν θα έμεινα στην Ελλάδα. Δεν το ήθελα όμως αυτό. Ήξερα ότι με παρακολουθούσαν ασφαλίτες στην Αθήνα. Δεν είχα τηλέφωνο, αλλά παρακολουθούσαν το ταχυδρομείο μου. Ανοίγαν τα γράμματά μου [...] Δεν έγραφαν τίποτα οι εφημερίδες για τη χούντα. Έλεγα στους συμπαίκτες μου, στον φίλο μου τον Γιάννη Γκαϊτατζή, ότι θα του φέρω εφημερίδες από τη Γαλλία για να δει τι πραγματικά συμβαίνει στη χώρα του [...] Όταν έφτασα στο αεροδρόμιο, μου έδεσαν την τσάντα με ένα κορδόνι, με πήγαν στην Ασφάλεια και μου είπαν ότι έπρεπε να μείνω στο ξενοδοχείο και να μη βγω καθόλου από αυτό μέχρι να φύγει η ομάδα για τη Γαλλία [...] Το Δεκέμβρη του '72, το 1-0 μέσα στη Λεωφόρο. Δεν είναι δυνατόν να ξεχάσω αυτό το γκολ. Ο Παναθηναϊκός ήταν η ομάδα των συνταγματαρχών και τους κέρδισα μόνος μου. Αυτό λέω συνέχεια. Ήταν μία μεγάλη νίκη για μένα. Με κυνηγούσε η χούντα» (παλαίμαχος ποδοσφαιριστής Ρομέν Αργυρούδης)⁴⁹.

Μεταξύ των μαρτυριών προσμετράται η ενέργεια του υπουργού εσωτερικών και αντιπροέδρου της κυβέρνησης, Στυλιανού Παττακού, και τα όσα έλαβαν χώρα στον ποδοσφαιρικό αγώνα μεταξύ του Παναθηναϊκού και του Ολυμπιακού στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, στις 22 Νοεμβρίου 1967⁵⁰. Κατά τη διάρκεια της ανωτέρω αγωνιστικής αναμέτρησης όπου επικράτησε η ομάδα του Παναθηναϊκού, ένας αστυνομικός διέκοψε το παιχνίδι και οδήγησε τον ποδοσφαιριστή του Ολυμπιακού, Σιδέρη, εκεί που τον περίμενε το μέλος της Χουντικής Κυβέρνησης για να του πει, σύμφωνα με τις φωτογραφίες των εφημερίδων της εποχής, «Παίξε πιο ήρεμα». Μετά την πτώση της Χούντας και βάσει των όσων περιγράφει η εξεταστική επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη και μεταπολιτευτικά, παρατηρείται, στην Ελλάδα, η ύπαρξη ακροδεξιών ομάδων που πρεσβεύουν αρχές αδιάλλακτου εθνικισμού που είναι συγχρόνως αντικομμουνιστικός, αντικαπιταλιστικός και αντιφιλελεύθερος και διανθίζεται με στοιχεία νοσταλγίας απέναντι στις δικτατορίες του παρελθόντος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιου είδους πολιτικών οργανώσεων αποτελούσαν το Κ4Α (Κόμμα της 4ης Αυγούστου), η ΕΝΕΚ (Ενιαίο Εθνικιστικό Κίνημα) και η ΕΠΕΝ (Εθνική Πολιτική Ένωση) (Ευρυγένης 1985:50-51). Σε μια περίοδο, όπου ο αθλητισμός λειτουργεί ως πεδίο συμβολικής διαμάχης μεταξύ των κρατών, μια συμβολική

⁴⁸ Πηγή: Ζουμή, Α. «Β. Μποτίνος: «Στον Ολυμπιακό κυνηγήθηκα από τέσσερις συνταγματάρχες»». Στο *Κόκκινο*. [online]. 17 Νοεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/100000000000566/B-Mpotinos-Ston-Olimpiako-kunighithika-aro-tesseris-suntagmatarches> (τελευταία πρόσβαση 12/02/2015).

⁴⁹ Πηγή: «Ρομέν Αργυρούδης: "Ο Παναθηναϊκός ήταν η ομάδα της Χούντας!"». *Ο δρόμος*. [online]. 30 Νοεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: http://o-dromos.blogspot.gr/2013/11/blog-post_5181.html?spref=fb (τελευταία πρόσβαση 01/3/2015).

⁵⁰ Πηγή: «BINTEO-ΦΩΤΟ: Όταν ο Παττακός διακόπτει τον αγώνα ΠΑΟ-Ολυμπιακός και καλεί τον Σιδέρη να παίζει πιο ήρεμα...». *Democracy Press*. [online]. 10 Σεπτεμβρίου 2016. Διαθέσιμο στο: https://democracypress.blogspot.gr/2016/09/blog-post_515.html (τελευταία πρόσβαση 01/02/2017).

διαμάχη καθώς ακόμη και στο παράδειγμα του *Πολέμου του Ποδοσφαίρου*⁵¹, οι ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις ήταν απλά οι αφορμές και δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μια βαθύτερη αιτία της σύγκρουσης. Η περίοδο αυτή συμπίπτει με μια φάση μετάβασης της κερκίδας στη συγκρουσιακή λογική, αφήνοντας πίσω ή δίνοντας μικρή σημασία στις λέσχες φίλων αποτελούμενες από κομμάτια της οικονομικής και πολιτικής ελίτ. Ως εκ τούτου, δεν υφίσταται μια κερκίδα αμιγώς της συναίνεσης, καθότι οι ρωγμές στο πρότυπο της κατήχησης καθρεφτίζονται στα ανωτέρω παραδείγματα. Είναι μια περίοδος, όμως, όπου οι καταγραφόμενοι «μουσικοί υποπολιτισμοί» αναδύονται και συνδέονται, δεν τέμνονται απόλυτα, με τα πέταλα της σύγκρουσης.

1.2. 2^η Χρονική Περίοδος: Συγκρουσιακός οπαδισμός. Από τα θατσερικά μέτρα «εκτάκτου ανάγκης» στον κανόνα της μηδενικής ανοχής

«Θεωρώ ότι με τον όρο “εξουσία” πρέπει καταρχάς να εννοούμε την πολλαπλότητα των σχέσεων δύναμης που είναι εμμενείς στον τομέα όπου ασκούνται, έχοντας συγκροτησιακό ρόλο στην οργάνωσή τους, το παιχνίδι που μέσω αδιάκοπων αγώνων και αντιπαραθέσεων τις μετασχηματίζει, τις ενισχύει, τις αντιστρέφει, τα στηρίγματα που αυτές οι σχέσεις δυνάμεων βρίσκουν οι μεν στις δε, με τέτοιον τρόπο ώστε να σχηματίζουν αλυσίδα ή σύστημα ή, αντιθέτως, τις ασυμφωνίες ή τις αντιφάσεις που απομονώνουν τις μεν από τις δε, τις στρατηγικές, τέλος, όπου επενεργούν, και των οποίων το γενικό σχεδιάγραμμα ή η θεσμική αποκρυστάλλωση υλοποιούνται στους κρατικούς μηχανισμούς, στην εκφορά του νόμου, στις κοινωνικές ηγεμονίες [...] Η εξουσία δεν είναι θεσμός, δεν είναι δομή, δεν είναι κάποια δύναμη με την οποία κάποιος θα είχε προικιστεί είναι το όνομα που αποδίδουμε σε μια σύνθετη στρατηγική κατάσταση εντός μιας δεδομένης κοινωνίας» (Foucault 2011^a: 109, 110).

«ως εκ τούτου η κατάσταση εξαίρεσης παύει να αναφέρεται σε μια εξωτερική και προσωρινή κατάσταση πραγματολογικού κινδύνου και τείνει να ταυτιστεί με τον ίδιο τον κανόνα [...] Ο θεσμός αποσυνδέεται από την κατάσταση εξαίρεσης πάνω στην οποία θεμελιωνόταν και αφήνεται σε ισχύ στη φυσιολογική κατάσταση» (Agamben 2005: 259).

⁵¹ Ο Ryszard Kapuscinski (1932-2007), πολωνός ανταποκριτής στις χώρες της Αφρικής, της Νότιας Αμερικής και Ασίας, στο έργο του *«Ο Πόλεμος του Ποδοσφαίρου»* αφηγείται δύο παιχνίδια που θα πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο των προκριματικών του Παγκόσμιου Κυπέλλου Ποδοσφαίρου (1970 Μεξικό). Πρόκειται για τις αναμετρήσεις ανάμεσα στα ποδοσφαιρικά αθλητικά συγκροτήματα της Ονδούρας και του Σαλβαδόρ. Πριν την έναρξη του πρώτου αγώνα στην Ονδούρα και τα όσα κατεγράφησαν μετέπειτα της λήξης του, καταμαρτυρούν τη σημασία που αποδίδεται στην έκβαση μιας αθλητικής αναμέτρησης, καθότι σε αυτή, μεταξύ άλλων, συγκρούονται, αθλητές τοποθετημένοι ως εκπρόσωποι του έθνους που βρίσκεται σε πολιτική διαμάχη εξαιτίας των συνεχών μεταναστευτικών ροών από το Ελ Σαλβαδόρ στη χώρα της Ονδούρας (Anderson 1981). *«Το ξενοδοχείο περικυκλώθηκε από πλήθος ανθρώπων. Το πλήθος πετούσε πέτρες στα παράθυρα, βρούσε με ξύλα λαμαρίνες και άδεια βαρέλια [...] την άλλη μέρα η Ονδούρα νίκησε την άγρυπνη ομάδα του Σαλβαδόρ ένα-μηδέν» (Kapuscinski 2009: 517).* Το τέλος του πρώτου αγώνα, βρίσκει σε έντυπο ενημέρωσης την επιγραφή *«η νεαρή κοπέλα δεν μπόρεσε να αντέξει την ταπεινώση που υπέστη η πατρίδα της»* σχολιάζοντας τον αυτοπροβολισμό της Σαλβαδοριανής *Αμέλια Μπαλιάνος* (Kapuscinski 2009: 517). Όπως φαίνεται στο κείμενο του Kapuscinski (2009: 519) το βίωμα του εθνικισμού λαμβάνει ποικίλες διαστάσεις και τροφοδοτεί τη σχέση ποδόσφαιρου και πολιτικής κυριαρχίας, η οποία, ακόμη και σήμερα, διαχωρίζεται ελάχιστα στις κοινωνίες της Λατινικής Αμερικής, αναφέροντας χαρακτηριστικά *«η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο ποδόσφαιρο και την πολιτική είναι ελάχιστη [...] όταν η Βραζιλία κέρδισε στο Μεξικό το Παγκόσμιο Πρωτάθλημα [...] η στρατιωτική δεξιά εξασφάλισε τουλάχιστον πέντε χρόνια ισχυρής διακυβέρνησης».*

Ακολουθώντας το σκεπτικό του Agamben (2005) στον *«Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή»*, το στρατόπεδο ως βιοπολιτικό παράδειγμα της νεωτερικότητας, στο πλαίσιο της πολιτικοποίησης της ζωής και του θανάτου, ανέδειξε τη μετατροπή της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης σε κανόνα. Μια αντίστοιχη πορεία θα κληθούν να αντιμετωπίσουν και οι οπαδικές κοινότητες, οι οποίες από το θατσερικό κράτος εκτάκτου ανάγκης και τα μέτρα καταστολής των χουλιγκάνων, θα βιώσουν τον κανόνα της μηδενικής ανοχής και τη στατηγική της *καταναλωτικοποίησης* της κερκίδας. Μετά το πέρας των δύο Παγκοσμίων Πολέμων, η συζήτηση περί των «βίαιων οπαδικών κοινοτήτων» διαπερνά τα δύο αντιτιθέμενα εγκληματολογικά ρεύματα, της συναινετικής εγκληματολογίας (συμβατικής εγκληματολογίας) ή την προσέγγιση *του περάσματος* στην εγκληματική πράξη, και της συγκρουσιακής εγκληματολογίας (ριζοσπαστική ή κριτική εγκληματολογία) ή της κοινωνικής αντίδρασης. Στον πυρήνα της αιτιοκρατικής προσέγγισης του συναινετικού προτύπου, ενυπάρχει η οντολογική πραγματικότητα της βίας και κατ' επέκταση του εγκλήματος, ως αποτέλεσμα ατομικών ή κοινωνικών παραγόντων. Υπό το ανωτέρω πρίσμα και εστιάζοντας αρχικά στη θετικιστική εγκληματολογία, η όλη προβληματική εκκινεί από την επαναφορά της οντολογικής πραγματικότητας της βίας κατ' επέκταση του εγκλήματος μέσα από τις κύριες βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, στο πλαίσιο των οποίων θα αναπτυχθούν πολιτικές πρόληψης και αντιμετώπισης της «βίας στον αθλητισμό», αναδεικνύοντας τη μετάβαση από την «κατάσταση εξαίρεσης» και το «θατσερικό κράτος εκτάκτου ανάγκης» στον «κανόνα της μηδενικής ανοχής», ο οποίος αποτυπώνεται τόσο στην αρχιτεκτονική των γηπέδων όσο και στον ευρύτερο έλεγχο της οπαδικής δράσης. Μολονότι η θετικιστική εγκληματολογία ήταν έμφορτη από τα όσα είχαν συμβεί κατά τη διάρκεια των δύο Παγκοσμίων Πολέμων, οδήγησε στην ανάδυση ενός βιολογικού ή και βιοκοινωνικού λόγου [discourse], ο οποίος (ειδικά κατά τη διάρκεια του '60) θα διαπεράσει τη δράση των οπαδικών κοινοτήτων, αναδεικνύοντας τις επιτελέσεις της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής στην κερκίδα. Η όλη προβληματική κεντροθετείται σε δύο άξονες: α) *στον ατομικό θετικισμό*, και ειδικότερα στους γενετικούς παράγοντες, δηλαδή στις έρευνες στα χρωμοσώματα, στον εγκέφαλο, στις ορμόνες και πρόσφατα στο γονίδιο της βίας και στο γονότυπο των συμμοριών με αναφορά στο οπαδικό, καθώς και στις θεωρίες της μάθησης *στο πλαίσιο του ψυχολογικού θετικισμού* και στις νευρωτικές ασθένειες των μαζών και β) *στον κοινωνιολογικό θετικισμό*, δηλαδή στο νοσηρό κοινωνικό περιβάλλον ή και σε

αλληλεπίδραση με τα ανωτέρω (πολυπαραγοντικό μοντέλο). Οι παραπάνω κατευθύνσεις της επιστήμης συνδιαλέγονται με τα νεωτερικά πλέγματα εξουσίας, τα οποία διαπερνούν τις κερκίδες των οπαδών, καθότι σχετίζονται με διαδικασίες παθολογικοποίησης, ιατρικοποίησης, ψυχιατρικοποίησης και γενετικοποίησης⁵² γύρω απ' την «ασθένεια» του οπαδισμού.

Α) Πιο αναλυτικά, σε σχέση με τις έρευνες που υποστήριξαν την «ανακάλυψη» του γενετικού κώδικα της βίας, ένα μέρος επικεντρώθηκε στο επονομαζόμενο σύνδρομο Klinefelter XXY, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την έρευνα του Courtbrown (1962), σε έγκλειστους ψυχιατρικών μονάδων, υποστηρίζοντας ότι τα εν λόγω υποκείμενα εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά εγκληματικής συμπεριφοράς. Αντίθετα, τα άτομα που φέρουν ένα επιπλέον «θηλυκό» Χ χρωμόσωμα εμφανίζουν τις χαρακτηριζόμενες ως σεξουαλικά παρεκκλίσουσες συμπεριφορές, μεταξύ των οποίων η ομοφυλοφιλία και η διεμφυλικότητα, προσδίδοντας μία στερεοτυπικά έμφυλη απεικόνιση των χρωμοσωμάτων (Κουρούτζας 2018). Ακολούθησε πλήθος ερευνών, μεταξύ των οποίων, των Forssman και Hambert (1963), του Smith (1967), του Becker (1972) ως προς τις «χρωμοσωματικές ανωμαλίες» κ.α. Η συζήτηση περί των χρωμοσωματικών ανωμαλιών θα διαπεράσει την κερκίδα και τα «κύτταρα» των οπαδών, στην περίπτωση του χαρακτηριζόμενου ως «εγκληματικού καρυότυπου» XYY ή “supermale syndrome” XYY, αναπαράγοντας στιγματιστικά την έμφυλη εγκληματικότητα ως αποκλειστικά ανδρική υπόθεση, μέσω του επιπλέον «αρσενικού» Y χρωμοσώματος. Ενδεικτικές είναι οι μελέτες των Price και Whatmore (1967) και Jacobs et al. (1965-1968) σε έγκλειστους άνδρες των φυλακών. Μολονότι ο «εγκληματικός καρυότυπος» εισχώρησε ακόμη και στις αίθουσες των δικαστηρίων, μία σειρά κριτικών, όπως τα ζητήματα ερευνητικής μεθοδολογίας και προκατάληψης, σε έγκλειστους πληθυσμούς, με αποκλειστική εστίαση στο ανδρικό φύλο, και κυρίως ότι άτομα από το γενικό πληθυσμό φέρουν επιπλέον χρωμοσώματα χωρίς να έχουν καταγεγραμμένη εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης κ.α., οδήγησε στην απόρριψη της σύνδεσης του συνδρόμου με την εγκληματογένεση. Από τον «εγκληματικό καρυότυπο», η όλη προβληματική μεταφέρεται, και παραμένει μέχρι και σήμερα, στις ορμόνες και στον εγκέφαλο των «βίαιων μαζών». Όσον αφορά στην περίπτωση των «ορμονών της βίας», πρόκειται για έρευνες που αναπαράγουν, στο

⁵² Σχετικά με τη βιοεξουσία και τη βιοπολιτική στις διαδικασίες ιατρικοποίησης, ψυχιατρικοποίησης και ειδικά γενετικοποίησης βλ. σχετικά Κουρούτζας (2018).

πλαίσιο της κοινωνικής κατασκευής του φύλου⁵³ και με βάση τα πολιτισμικά συμφραζόμενα, το λευκό ανδρικό ετεροφυλοφιλικό σώμα (Αθανασίου 2008) της κερκίδας και τους χαρακτηριζόμενους ως χουλιγκάνους, εγκληματοποιώντας και ποινικοποιώντας τις ορμόνες σε σύνδεση με την επιθετικότητα και την εγκληματογένεση. Ενδεικτικός, σε σχέση με τα ανωτέρω, είναι ο τίτλος του άρθρου του Messner (1990) *“When bodies are weapons: Masculinity and Violence in sport”*. Χαρακτηριστικά επίσης παραδείγματα αποτελούν οι έρευνες των Gladue et al. (1989), Bernhardt et al. (1998), Gonzalez-Bono et al. (1999), Edwards et al. (2006), Oliveira et al. (2009) και van der Meij et al. (2012·2015), Slimani et al. (2017) οι οποίοι υποστήριξαν τη σύνδεση της κορτιζόλης και ειδικά της τεστοστερόνης με το αίσθημα νίκης - ήττας και τη βίαιη ή και επιθετική συμπεριφορά οπαδών και αθλητών και ειδικότερα του Katz (1995) με τίτλο *“Reconstructing masculinity in the locker room: The mentors in violence prevention project”*. Παράλληλα, έρευνες όπως των Dabbs και Morris (1990), Dabbs (1993), Ellis (2003) κ.α. υποστήριξαν τη συσχέτιση τεστοστερόνης και επιθετικότητας, εγκληματοποιώντας ταυτόχρονα τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Πρόσφατα, οι χαρακτηριζόμενες ως ορμόνες του φύλου και ειδικά η τεστοστερόνη, συνδέθηκαν με τα σεξουαλικά εγκλήματα, μέσα από έρευνες όπως των Langstrom et al. (2015), μεταφέροντας την όλη προβληματική εκτός από τους οπαδούς στους αθλητές και τη «ροπή» τους στα σεξουαλικά εγκλήματα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις έρευνες των Weich (1997), Crosset et al. (1995·1996) κ.α. Οι κερκίδες, παρουσιάζονται στερεοτυπικά ως οι έμφυλοι τόποι στους οποίους εκφράζονται οι ανδρικές ορμόνες τις βίας -ανδρογόνα/τεστοστερόνη- αναδεικνύοντας τις προκαλύψεις των «ειδικών» στις υποθέσεις εργασίας των ερευνών, οι οποίες δομούνται στερεοτυπικά με βάση το φύλο. Ταυτόχρονα, αναδεικνύεται η έμφυλη στερεοτυπική σύνδεση σεξουαλικότητας και παιχνιδιών ακόμη και από την παιδική ηλικία -οδηγώντας στην παθολογικοποίηση των «θηλυπρεπών» αγοριών και αντίστροφα- με ενδεικτικό παράδειγμα την έρευνα των Grellert et al. (1982). Πιο πρόσφατα, η έρευνα των Iemmola και Camperio Ciani (2009) ως προς το γενετικό υπόβαθρο της ομοφυλοφιλίας, σκιαγραφεί τη στερεοτυπικά δομημένη έμφυλη διάσταση των τόπων, υπό την έννοια στο δείγμα οι αθλητικοί σύνδεσμοι αποτυπώνονται ως οι τόποι της αρρενωπότητας, στους οποίους δεν «ανθεί» το «γονίδιο της ομοφυλοφιλίας». Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο της

⁵³ Για την κριτική σε σχέση με το βιολογικό φύλο (sex) βλ. Fausto-sterling (1992 ·2000 ·2012).

αναζήτησης των «ορμονών της βίας», έρευνες εμπλέκουν τον εγκέφαλο σε σύνδεση με τη βιαιότητα και την επιθετικότητα. Η όλη προβληματική εκκινεί από τις μελέτες σε σχέση με τα επινεφρίδια και ειδικά τα επίπεδα των ορμονών της αδρεναλίνης και της νοραδρεναλίνης σε σύνδεση με τη βίαιη συμπεριφορά, με ενδεικτικό παράδειγμα τη μελέτη των Woodman και Hintom (1978). Απόρροια της παραπάνω σύνδεσης, ήταν η κατασκευή του συνδρόμου “flight or fight”, από το οποίο υποτίθεται ότι «πάσχουν» οι οπαδικές κερκίδες. Συνακόλουθα, τα «παθολογικά» επίπεδα της αδρεναλίνης διαπερνούν τα σώματα τόσο των οπαδών όσο και των αθλητών, μέσα από τις έρευνες περί των εξαρτημένων από την ανωτέρω ορμόνη -adrenaline junkie- χαρακτηριστικό ειδικά όσων μετέχουν στα extreme sports -adrenaline rush extreme sports- (Βαλαβανίδης και Ευσταθίου⁵⁴), ή και ευρύτερα μέσω της χρήσης αναβολικών, με ενδεικτική την έρευνα των Hartgens και Kuipers (2012). Επιπροσθέτως, έρευνες όπως των Radke et al. (2015) ενοχοποιούν εγκεφαλικές περιοχές, με ενδεικτικό παράδειγμα την αμυγδαλή σε σύνδεση με την τεστοστερόνη. Στο ανωτέρω σύμπλεγμα ερευνών, συγκαταλέγονται και οι πρόσφατες έρευνες περί των εγκληματικών γονιδίων στο πλαίσιο της βιοεγκληματολογίας, και των παράλληλων κλάδων αυτής όπως η νευροεγκληματολογία, μέσα από μελέτες που επαναφέρουν το μύθο περί του εκ’ γενετής βίαιου εγκληματία, όπως των Raine et al. (1997) με τίτλο “*Biosocial bases of violence*”, των Fergusson και Beaver (2009) με τίτλο “*Natural Born Killers: The genetic origins of extreme violence*”, με ενδεικτικό παράδειγμα τους πολυμορφισμούς στο γονίδιο MAOA σε σύνδεση με το «νοσηρό» κοινωνικό περιβάλλον. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν οι μελέτες των Caspi et al. (2002), Fergusson et al. (2011), Beaver et al. (2013·2014), στο πλαίσιο των οποίων υποστηρίχθηκε ότι η παιδική κακοποίηση - παραμέληση σχετίζεται με πολυμορφισμούς στο γονίδιο της MAOA και οδηγεί στη μετέπειτα εγκληματογένεση, δηλαδή στη σχέση θύτης - θύμα (ο κύκλος της βίας), μεταφέροντας τα «εγκληματικά γονίδια» στις οπαδικές κερκίδες και στα κύτταρα των οπαδών, ενώ ταυτόχρονα μελέτες, όπως των Beaver et al. (2010), υποστήριξαν τη θεώρηση περί του «γονότυπου των συμμοριών», σε μία συνένωση του γενετικού κώδικα με τις χαρακτηριζόμενες ως βίαιες υποκουλτούρες, στη δράση των οποίων συγκαταλέγεται και ο χουλιγκανισμός. Ωστόσο, μελέτες στο πεδίο των κριτικών προσεγγίσεων της εγκληματολογίας της γενετικής, όπως του Κουρούτζα (2018), αναδεικνύουν την

⁵⁴ Πηγή: «Η χημική ένωση του μήνα». [online]. Μάιος 2010. Διαθέσιμο στο: http://195.134.76.37/chemicals/chem_adrenaline.htm (τελευταία πρόσβαση 14/3/2018).

εξουσιαστική επέμβαση των «ειδικών» επί του κυττάρου, σκιαγραφώντας τη βιοπολιτική της ύστερης νεωτερικότητας, στο πλαίσιο της οποίας ο γενετικός κώδικας τίθεται υπο επιτήρηση, αστυνομεύεται, και ενοχοποιείται μέσα από τις προκαθορισμένες (από τους γενετιστές) γονιδιακές περιοχές που παρεκκλίνουν από τη στατιστική κανονικότητα των «ομαλών». Τα χαρακτηριζόμενα ως «γονίδια του πολεμιστή» θα διαπεράσουν και τις κερκίδες των οπαδών, ως τόπους έκφρασης των εγκληματικών γονιδίων, ειδικά στη θεώρηση περί της ύπαρξης του «γονότυπου των συμμοριών». Με άλλα λόγια, υποστηρίζεται ότι οι φέροντες τους σχετικούς πολυμορφισμούς σε γονίδια σε σχέση με τη MAOA αποτελούν τα πιο επικίνδυνα μέλη των συμμοριών, στη δράση των οποίων περιλαμβάνεται και ο χουλιγκανισμός. Μολαταύτα, η απόρριψη της μονοδιάστατης συσχέτισης γενετικών παραγόντων και βιαιότητας, οδήγησε στην ανάδυση των βιοκοινωνικών θεωρήσεων, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις μελέτες των Mason και Frick (1994), Miles και Carey (1997), Beaver και Walsh (2011), Moffitt (2005), Beaver (2008·2013), Fergusson (2010), Barnes και Boutwell (2013), και πιο εστιασμένα σε σύνδεση με τη βία των οπαδικών κοινοτήτων και των αθλητών Begg et al. (1996), Baumert et al. (1998), Benedict και Yaeger (1998), Blumstein και Benedict (1999), Benedict (2004), Stubbe et al. (2005), Gow και Rookwood (2008), Kraeger (2007), Otto (2009), Beaver et al. (2014^a, 2014^b), Gumusgul και Acet (2016), καθώς και σε σύνδεση με την εξάρτηση από ψυχοτρόπες ουσίες και το αλκοόλ, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη μελέτη του Curry (1998) “*Beyond the locker room: Campus bars and college athletes*”. Ο βιολογικός λόγος, εκτός από τις έμφυλες και άλλες επιτελέσεις, διαπέρασε και το ζήτημα της φυλής, ζήτημα το οποίο αναδύκνεται μέσα από μελέτες για το οπαδικό φαινόμενο⁵⁵. Αξίζει να σημειωθεί, ότι στο πλαίσιο της χαρακτηριζόμενης ως παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς των οπαδικών κόσμων, μελέτες συνδέουν την οπαδική δράση με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών και τη βία (σε σύνδεση με το βιολογικό υπόβαθρο), όπως διαφαίνεται στην έρευνα των Ayres και Treadwell (2012) “*Bars, drugs and football thugs: Alcohol, cocaine use violence in the night time economy among English Football Firms*”.

Β) Όσον αφορά στον ψυχολογικό θετικισμό, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τίθενται οι θεωρίες μάθησης (learning theories). Υπό την επίδραση του πειράματος του Ivan Pavlov (1849-1936) και τη θεώρηση περί της εξαρτημένης ή κλασικής

⁵⁵ Βλ. Baker και Mangan (1986), Maguire (1993), Bale και Maguire (1994).

εξάρτησης (respondent or classical conditioning), ο Skinner (1938) εισήγαγε τη θεώρηση της εργαλειακής ή λειτουργικής εξάρτησης (instrumental or operant conditioning), στη βάση της οποίας οι θεωρίες μάθησης, στο πλαίσιο του ψυχολογικού θετικισμού, υποστήριξαν ότι η βία (παρομοίως και η εγκληματική) συμπεριφορά «μαθαίνεται». Σε άρρηκτη σύνδεση με τα παραπάνω, στις θεωρίες μάθησης συγκαταλέγεται και η οπτική του διαφορικού συγχρωτισμού, έτσι όπως διατυπώθηκε από τον Sutherland, ο οποίος ανέλυσε την παραβατική συμπεριφορά ως μαθησιακό αποτέλεσμα, εστιασμένο στην επαφή με άλλους παραβατικούς ανθρώπους, στο εσωτερικό μιας ομάδας. Η φύση της αιτιώδους αυτής διαδικασίας ευνοεί παραβάσεις της νομοθεσίας, ενώ η εκμάθηση της παραβατικής συμπεριφοράς συντελείται, όχι μόνο κατά την πράξη της παράβασης, αλλά και με βάση τον προσανατολισμό των κινήτρων, των τάσεων, των στάσεων, αντίθετων των νομικών κανόνων (Vold et al. 2002: 160). Οι Beirne και Messerschmidt (1995) κρίνουν πως οι μορφές εγκληματικότητας των νεαρών ανδρών της εργατικής τάξης, όπως ο ποδοσφαιρικός χουλιγκανισμός, μπορούν να ερμηνευτούν στη βάση της ανωτέρω θεώρησης. Παρόμοια, ο Tarde μέσα από τους νόμους της μίμησης, εστίασε στη συχνότητα των επαφών ως προσδιοριστικό παράγοντα μίμησης, στους κατώτερους που μιμούνται τους ανώτερους, καθώς και στη διαφοροποίηση ή αντικατάσταση των παλαιότερων από τα νεώτερα στυλ (ή «μόδες») (Vold et al. 2002: 158). Οι «φυλές του δρόμου» -όπως οριοθετήθηκαν από τους βασικούς εκπροσώπους της σχολής- «μυούνται» στην παρεκκλίνουσα και εγκληματική συμπεριφορά. Επιπροσθέτως, ο Walter Miller (1958) υποστήριξε τη θεωρία των διαφορικών συναναστροφών, σύμφωνα με την οποία η εγκληματογένεση των νεανικών συμμοριών σχετίζεται με το πολιτισμικό σύστημα και αφορά στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις (law class culture). Από το πολιτισμικό σύστημα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, η όλη προβληματική μεταφέρεται στους υποπολιτισμούς της βίας, μέσα από το έργο των Marvin Wolfgang και Franco Ferracuti (1967), οι οποίοι υποστήριξαν ότι η βία και το έγκλημα -μέσα από τα υψηλά ποσοστά της βίας των αφροαμερικάνων στη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ- σχετίζεται με την αξιακή σύγκρουση μεταξύ του κυρίαρχου πολιτισμικού συστήματος και των υποπολιτισμών. Πιο πρόσφατα, ο Elijah Anderson (1998·1999), μελετώντας αντίστοιχα τις γειτονιές των αφροαμερικάνων, υποστήριξε τη θεώρηση περί του «κώδικα των δρόμων» (code of the streets) και το γκέτο (ghetto), στο πλαίσιο των οποίων η επιβίωση στο δρόμο εμπεριέχει τους δικούς της κώδικες -άτυπους κανόνες συμπεριφοράς- και ένα άλλο αξιακό σύστημα. Σε αυτό το

σημείο, θα πρέπει να τονισθούν οι κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες (ανεργία κ.λπ.), στο πλαίσιο των οποίων τα πλέγματα εξουσίας του νεοφιλελευθερισμού - κυβερνολογικής επενδύουν τα σώματα των «άλλων» ως εν γένει βίαια, έτσι όπως έχει σκιαγραφήσει ο Foucault (2012^β). Η «παραγωγή» των βίαιων σωμάτων των «άλλων» θα μεταφερθεί στην κερκίδα και στις δραστηριότητες γύρω από αυτή, ανάγοντας την οπαδική δράση σε υποπολιτισμικό σύστημα, άμεσα συνυφασμένο με τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Στο ανωτέρω σύμπλεγμα, οι ομάδες χούλιγκαν (Van der Vliet 2003; Kossakowski 2015) ταυτίζονται με τις «συμμορίες» (Junger-Tas 1985). Υπό το ανωτέρω πρίσμα, ένα μεγάλο μέρος των ερευνητικών προσπαθειών εστίασε στο ζήτημα της ένταξης σε συμμορίες νεολαίας, θέτοντας ντετερμινιστικά τη βία ως αποτέλεσμα συμμετοχής και συγχρωτισμού του υποκειμένου ή προϊόν της ένταξης (Brien et al. 2013). Πριν το στάδιο της ένταξης, διερευνήθηκαν ως παράγοντες, κυρίως, η συναναστροφή με συνομηλικούς μέλη συμμοριών (Thornberry et al. 2003; Curry and Spergel 1992; Winfree et al. 1994), καθώς και η οικογενειακή (Van Limbergen et al. 1989; Klein and Maxson 2006) και η σχολική (Howell 2009) πραγματικότητα. Παράλληλα, η ένταξη στις συμμορίες (Esbensen et al. 2009) ως παράγοντας, ερευνήθηκε κυρίως σε σταθερά μέλη, τα οποία έφεραν κοινά συμπεριφορικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά (Melde and Esbensen 2013; Battin-Pearson et al. 1998). Ειδικότερα, η προσέγγιση του Cohen τη δεκαετία του 1950, ανέλυσε τις «παραβατικές συμπεριφορές» στις λεγόμενες συμμορίες ανηλίκων, οι οποίες προσλαμβάνονται ως μέσω κατάκτησης ενός status μέσα στις παρέες συνομηλικών εντός του σχολείου, κρίνοντας ότι οι ανήλικοι -προερχόμενοι από τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, δίχως να ανήκουν στο κυρίαρχο μεσο-αστικό πρότυπο- μειονεκτούν, οπότε ομαδοποιούνται εμφανίζοντας μη επιτρεπτές συμπεριφορές, προσβλέποντας στο να ξεχωρίζουν (Vold et al. 2002). Η μελέτη του Cohen ήρθε να προστεθεί και εν' μέρει να διαφοροποιηθεί από προγενέστερες θεωρήσεις που εστίαζαν στην έννοια της «υποκουλτούρας» ως μη εξαρτώμενης των οικονομικο-πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών (Mayhew 2010). Παράλληλα, μελέτες θέτουν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τη θέαση ή τη «φάση που άναψε τα αίματα». Ο Umberto Eco (1989:103) βλέπει στους ποδοσφαιρικούς αγώνες και στις συναυλίες της ποπ μουσικής, δηλαδή στα λεγόμενα μαζικά θεάματα, την αντίφαση, πως ενώ κεντρίζεται η επιθυμία των θεατών, έπειτα απαιτείται να μείνουν μόνο θεατές κοιτάζοντας τους αθλητές (ή τους καλλιτέχνες) που ξοδεύουν ενέργεια. Ο κεντρικός προβληματισμός, έγκειται στο ότι μια μερίδα θεατών παρακολουθώντας

όσα εξελίσσονται στον αγωνιστικό χώρο, συμμεριζόμενοι την προσπάθεια και το δράμα των αθλητών για τη νίκη, δεν μένουν μόνο στην κριτική των όσων συμβαίνουν, αλλά επιθυμούν την περαιτέρω συμμετοχή, αποσκοπώντας στο να επηρεάσουν ή και να καθορίσουν το αποτέλεσμα του παιχνιδιού. Στη βάση της θεωρίας της αλληλεπίδρασης του Mead (1934), ορισμένοι θεωρητικοί προσέγγισαν το φαινόμενο αμιγώς με όρους περιβάλλοντος στη σχέση αλληλεπίδρασης με όσα εξελίσσονται εντός του αγωνιστικού χώρου (Μυριζάκης 1997; Zani and Kirtchler 1991) ή άλλοι μελετητές, διαβάζοντας αυτή τη διαδικασία ως μια μεταβλητή εξηγητική του περάσματος στην εγκληματική πράξη (Δασκαλάκης 1985:19), μίλησαν για το ρόλο των ενδοατομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών συνθηκών που διέπουν τις ανταγωνιστικές αθλητικές εκδηλώσεις στο πλαίσιο ενός ψυχολογικού μοντέλου προσέγγισης της οπαδικής βίας (Yarson and Taylor 1992). Σε μια δεύτερη ματιά, ως συνδεδεμένη γενεσιουργός αιτία καταγράφεται το λεγόμενο «γενικό ανομικό κλίμα του αθλητικού συστήματος», στο οποίο παρασύρεται ο οπαδός, στη βάση της αίσθησης του ανήκειν σε μια οικογένεια και θρησκεία (Πανούσης 2010: 85). Σε αυτό το πλαίσιο, η έρευνα των Wann et al. (1999^a) σε δείγμα 196 φοιτητών κατά την διάρκεια ενός κολεγιακού αγώνα μπάσκετ, κατέληξε στο συμπέρασμα πως όσο περισσότερο ταυτιζόσε με την ομάδα σου, τόσο περισσότερο εμφανίζεις επιθετική συμπεριφορά, χρησιμοποιώντας ένα έντυπο μέτρησης της ταύτισης με την ομάδα πριν την έναρξη του αγώνα και ένα έντυπο μέτρησης της επιθετικότητας μετά το πέρας αυτού. Περαιτέρω ερευνητικές προσπάθειες έθεσαν ως άξονες ανάλυσης τα συναισθήματα του θυμού και του φόβου, με ενδεικτικό παράδειγμα των Yu και Wang (2015) ή μέσα από τη μελέτη των διαδικτυακών μηνυμάτων κατά τη χρονική διάρκεια τέλεσης των αγώνων ή ως ένα δίπολο θετική-αρνητική συμπεριφορά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και θετικό αρνητικό αποτέλεσμα στην έκβαση του αγώνα, όπως διαπιστώθηκε στην προσπάθεια των Mudrick et al. (2016), φτάνοντας στο σημείο της συσχέτισης της αγωνιστικής εξέλιξης με την εκδήλωση εγκεφαλικών επεισοδίων (Aboa-Eboulé et al. 2014). Επίσης, μελέτες όπως των Montolio και Planells-Struse (2016) βασιζόμενες στα δημόσια καταγεγραμμένα περιστατικά εγκληματικότητας από τις αστυνομικές αρχές, συσχέτισαν τους χρόνους διεξαγωγής των επίσημα καταγεγραμμένων αδικημάτων με τους χρόνους διεξαγωγής των αγώνων. Ο Κιτρορέφ (2010:152) αναφερόμενος στην ποδοσφαιρική ζωή ενός αθλητικού συλλόγου, εξιστορεί ότι όσοι βρίσκονταν κοντά στις θέσεις των επισήμων και των μελών, «μπορούσαν με τα σχόλια τους προς τους παίκτες και τον προπονητή,

να απευθυνθούν έμμεσα και στους διοικούντες, κάτι που προκαλούσε πολλές φορές εντάσεις και παρεξήγησεις». Οι έννοιες ένταση και παρεξήγηση λαμβάνουν ποικίλα περιεχόμενα και αποχρώσεις μέσα στην κοινωνικο-χρονική στιγμή που αναπτύσσονται και δεν μπορούν να ιδωθούν με τον ίδιο τρόπο σε ένα πλέγμα διαχρονικής αιτιότητας. Ακόμη, η οντολογία της θεωρούμενης ως παράβασης και των αδικημάτων, όπως έχει επισημανθεί, δεν λαμβάνει υπόψη το σκοτεινό αριθμό, δηλαδή το άγνωστο κομμάτι, της εγκληματικότητας (Δασκαλάκης 1985:16), παρά μόνο αυτό που έχει εντοπισθεί από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο.

Γ) Όσον αφορά στους παράγοντες του κοινωνιολογικού θετικισμού και υπό την επίδραση της Σχολής του Σικάγο και της θεώρησης του Robert King Merton (1938)⁵⁶ σύμφωνα με την οποία η ανομία είναι απόρροια της απουσίας ισορροπίας μεταξύ των κοινωνικά διαμορφωμένων κυρίαρχων στόχων και των μέσων που διαθέτουν οι άνθρωποι για να τους επιτύχουν, αναπτύσσονται συγκεκριμένες θεωρήσεις στο πλαίσιο του δομο-λειτουργισμού⁵⁷. Στο ανωτέρω πεδίο περιλαμβάνονται η θεωρία της έντασης, με βασικό εκπρόσωπο τον Agnew (1992), η μελέτη των εγκληματικών υπο-πολιτισμών μέσα από το έργο των Cloward και Ohlin (2011), με σημαντική επίδραση στο οπαδικό σώμα και στις έρευνες περί των οπαδικών υπο-πολιτισμών στο πλαίσιο του χουλγκανισμού, καθώς και η θεωρία περί των υπόγειων αξιών και των τεχνικών ουδετεροποίησης των Matza και Sykes (1961) που υποστηρίζει, αντίθετα από τα ανωτέρω, ότι η προβληματική περί του εγκλήματος σχετίζεται με τους εξαναγκασμούς που επιβάλλει το κυρίαρχο σύστημα και επομένως, το κεντρικό ζήτημα δεν σχετίζεται με τις αντίθετες αξίες μεταξύ «εγκληματιών» και κυρίαρχου συστήματος. Υπό την επίδραση των ανωτέρω, πιο πρόσφατα παρατηρείται ένας νέο-συντηρητισμός, στο πλαίσιο του οποίου αναπτύχθηκαν θεωρήσεις, όπως αυτή των «σπασμένων παραθύρων» (Wilson and Kelling 1982) και της κατώτερης κάτω τάξης (underclass) (Murray 1990), επαναφέροντας ή καλύτερα εμπλουτίζοντας την προβληματική περί της εγκληματοποίησης των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, ζήτημα το οποίο διαπέρασε και τις έρευνες στον οπαδισμό. Ειδικότερα ως προς το ζήτημα της εγκληματοποίησης των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, σημαντική κρίνεται η συμβολή των νέο-μαρξιστικών προσεγγίσεων⁵⁸ στο πλαίσιο της πολιτικής

⁵⁶ Με αφετηρία τη θεώρηση του Durkheim (1964).

⁵⁷ Βλ. αναλυτικά Newburn (2007).

⁵⁸ Στη σύνδεση της πολιτικής οικονομίας με τον ελεύθερο χρόνο και τα σπορ, σημαντική κρίνεται η συμβολή του Rojek (1985). Για το ζήτημα της πολιτικής οικονομίας του εγκλήματος βλ. τη μελέτη του Chambliss (1975). Επίσης, σημαντικές μελέτες στο πεδίο της μαρξιστικής εγκληματολογίας είναι των Richard Quinney (1975-1977), Tony Platt (1974), Herman και Julia Schwendinger (1977) κ.α.

οικονομίας της κερκίδας. Σε όλα τα στάδια της παρούσας ανάλυσης, πολλές αναφορές εστιάζουν στο χώρο του ποδοσφαίρου, καθώς στην Αγγλία, ήδη από τις αρχές του 13ου αιώνα, οι αθλητικές δραστηριότητες και ειδικότερα οι πρόδρομες μορφές ποδοσφαίρου έχουν συσχετισθεί με τη λεγόμενη «βία» (Marsh et al. 1996:5), αναπαριστώντας ως ένα καθρέφτη των αξιών και των αντιθέσεων που συνέχουν τον κόσμο (Bromberger 2007:154) την ποδοσφαιρική κουλτούρα που μαρτυρά «πολλά» για την εκάστοτε κοινωνία (Armstrong and Giulianotti 2011:18). Όπως έχει ήδη επισημανθεί, κατά την πρώτη χρονική περίοδο, ο βασιλιάς των σπορ, το ποδόσφαιρο, ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1870 ταυτίστηκε με τις εργατικές γειτονιές και περιγράφηκε ως ένα προλεταριακό θέαμα (Hobsbawm 2001:98), ενώ ορισμένες θεωρήσεις συνέδεσαν τα ποδοσφαιρικά γήπεδα με τις αδύναμες μορφές της εργατικής ταξικής ταυτότητας (Giulianotti και Armstrong 2013: 163, Dunning et al. 1986^a; Zani and Kirchler 1991). Το ανωτέρω είχε ως αποτέλεσμα να ακολουθήσει μια ντετερμινιστική λογική ερμηνείας της οπαδικής βίας, παρουσιάζοντας την ως υποκατάστατο πραγματικών και άλλων συγκρούσεων καλλιεργούμενη από την κυρίαρχη εξουσία, ως μια μορφή εκμετάλλευσης μέσω του αποπροσανατολισμού και της εκτόνωσης της λαϊκής οργής, δηλαδή, ως ένα αποτέλεσμα δομικών κοινωνικών χαρακτηριστικών όπως η αποστέρηση, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η εκμετάλλευση, η ανασφάλεια, ο αυταρχισμός, η πίεση, με άλλα λόγια ότι επέφερε ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής (Ρούσης 2010:89-90). Άλλες προσεγγίσεις με αναφορές στην έλλειψη εργασίας, θέτουν παράλληλα την έξαρση της πολιτικής ανυπακοής (civil disobedience), την κοινωνική εναντίωση και την παραβατική συμπεριφορά, ως αποτέλεσμα της απώλειας εμπιστοσύνης των νέων προς την κοινωνία (Κουράκης 1999). Παρόλο που όπως έχει ήδη επισημανθεί ο αιτιοκρατικός συσχετισμός μεταξύ οπαδικού φανατισμού και κοινωνικής ή ταξικής θέσης δεν είναι ιδιαίτερα εύστοχος (Edensor 2015; Κοταρίδης και Σιδέρης 2013: 144), διάφορες στατιστικές έρευνες συσχέτισαν την ανεργία και την παραβατικότητα με την οπαδική και τη συνδεσμιακή συμμετοχή, μεταφράζοντας ντετερμινιστικά τη σημασιодότηση της ζωής δίχως εργασία ως μια πραγματικότητα απόρριψης, όπου το υποκείμενο καταγράφεται ως παραπανίσιο, άχρηστο, μη απασχολήσιμο και καταδικασμένο στην οικονομική ανενεργία (Bauman 2008:119). Ταυτόχρονα, η δημογραφία και η κοινωνική στατιστική, ως βασικοί πυλώνες της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής, ενεργοποιούν μεταβλητές όπως η ηλικία σε σύνδεση με τους κοινωνικούς παράγοντες, προσδίδοντας μία εξελικτική διάσταση στην οπαδική βία. Όπως αναφέρει ο Ward

(2002), η σύνθεση του πλήθους και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των οπαδών τέθηκαν στο προσκήνιο πολλών ερευνητικών προσπαθειών, ενώ άλλες προχώρησαν σε μια ποσοτικού περιεχομένου συγκριτική μελέτη του πλήθους των γηπέδων βάσει αυτών των χαρακτηριστικών (Roberts and Benjamin 2000). Ενδεικτική, του ρόλου των δημογραφικών δεδομένων στην εγκληματογένεση, είναι η αναφορά της Σπινέλη (1985:155), αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την επίδραση των ανωτέρω ερευνών στην εξέλιξη της ελληνικής εγκληματολογικής σκέψης:

«η ηλικία μαζί με το φύλο αποτελούν τα δυο σημαντικότερα στατιστικά δεδομένα που διακρίνουν τους εγκληματίες από τους μη εγκληματίες και επιτρέπουν κάποιες προβλέψεις. Τούτο σημαίνει ότι αν στην Ελλάδα οι περισσότεροι καταγεγραμμένοι εγκληματίες ανήκουν στην ομάδα ηλικιών 30-34 και είναι άνδρες, η αύξηση του ανδρικού πληθυσμού αυτών των ηλικιών, για οποιοδήποτε λόγο (εισροή ξένων εργατών, παλιννόστηση Ελλήνων κλπ.) είναι πολύ πιθανό να επιφέρει την αύξηση της εγκληματικότητας» (Σπινέλη 1985:155).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύνδεσης ηλικίας και εγκληματικής συμπεριφοράς, αποτελεί η μελέτη των Farrington et al. (2009). Μολαταύτα, οι συσχετίσεις με την «ηλικία», ως δημογραφικό χαρακτηριστικό, προβληματίζουν και πιθανά να οδηγούν σε μια μονοδιάστατη τυποποίηση της οπαδικής δράσης ως αποκλειστικά συνδεδεμένης με τη «νεότητα», βασιζόμενη στην ανάλυση της εφηβικής πραγματικότητας ως περίοδο έκρηξης της εγκληματικής δραστηριότητας (Μαγγανάς 2008:24). Συνδυαστικά με τα ανωτέρω αναδύονται και οι θεωρήσεις στο πλαίσιο του φανξιοναλισμού. Στη βάση της λειτουργιστικής οπτικής, η οπαδική βία με συμβολικούς και τελετουργικούς όρους αναλύθηκε ως μια τροχοπέδη εμφάνισης άλλων πιο ακραίων μορφών βίας, παράγωγων των κοινωνικών προβλημάτων (Marsh et al. 1978). Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη των Marsh et al. (1978) στο έργο τους *“The Rules of disorder”*, οι οποίοι θεώρησαν ότι η επιθετικότητα που συνδέεται με την οπαδική τελετουργία μπορεί να θεωρηθεί απόρροια της «ταλαιπωρίας» του σχολείου. Τέλος, οφείλουμε να προσθέσουμε μοντέλα πολυδιάστατης παραγοντικής ανάλυσης, όπως των Pilz και Trebels (1976), το οποίο αναφέρεται στους παράγοντες που επιδρούν στο άθλημα (γενετήσιες δυνατότητες συμπεριφοράς, κοινωνικοποίηση, κοινωνικο-πολιτιστικό σύστημα αξιών, οικολογικοί παράγοντες, σύστημα μαζικών μέσων επικοινωνίας) και τους ειδικούς παράγοντες αθλήματος (επιδιωκόμενοι στόχοι αθλητικής δράσης, άθλημα, προσδοκίες/σημασία του αγώνα, αθλητικός τύπος, οικολογία των αθλητικών εγκαταστάσεων) (Αυγερινός 1989:423). Πέραν του θετικιστικού ρεύματος της βιολογικής, ψυχολογικής και

κοινωνιολογικής κατανόησης της εγκληματικότητας, άλλοι κλάδοι, όπως αυτός των επιστημών του περιβάλλοντος, μίλησαν για τις επιπτώσεις της γηπεδικής οπαδικής τελετουργίας, οι οποίες άλλοτε είναι διαχειρίσιμες (Faber et al. 2013) και άλλοτε καταγράφονται ως επιβαρυντικές για την τοπική δημόσια υγεία (Veres et al. 2013). Σημαντική επίδραση στην ερμηνεία της συγκρότησης των οπαδικών κοινοτήτων, άσκησε επίσης η θεωρία του σχηματισμού του Norbert Elias. Με αφετηρία τη θεωρία της εξέλιξης του πολιτισμού (Elias 1978) από την κορυφή προς τα κάτω της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, η θεωρία σχηματισμού (Dunning et al. 1991) μίλησε για μια κοινωνικά οριοθετημένη «τελετουργική βία» διαφοροποιημένη στο πέρας της ανθρώπινης ιστορίας. Σε σχέση με το ζήτημα της βίας και του φαινομένου που κατασκευάζεται μιντιακά ως «*χουλγκανισμός*», η προσέγγιση των Dunning et al. (1998:328) υποστηρίζει ότι κομμάτια της εργατικής τάξης δεν βρίσκουν νόημα σε χώρους κοινωνικής αναγνώρισης, όπως η εκπαίδευση και η εργασία, εκδηλώνοντας επιθετική συμπεριφορά εντός των γηπέδων. Σε αυτή την προσέγγιση, τα μέλη των ευυπόληπτων τάξεων συμπεριφέρονται επιθετικά σε νόμιμους χώρους, όπως τα τυπικά αθλήματα, ενώ τα μέλη της εργατικής τάξης, της *σκληρής* τάξης, δεν παίρνουν μέρος σε αυτά, αναγνωρίζοντας τα τελευταία ως υπερβολικά ρυθμισμένα και άνευρα και συνεπώς ωθούνται στη σύγκρουση με τους διαιτητές και τους αντίπαλους παίκτες.

Οι κριτικές προσεγγίσεις του φαινομένου

Η επέλαση του φασισμού με επίκεντρο τις δυτικές κοινωνίες και η εξόντωση της «*γυμνής ζωής*» (Agamben 2005), οδήγησε -από τις αρχές της δεκαετίας του 1950- στην ταυτόχρονη ανάδυση των κριτικών και ριζοσπαστικών κοινωνιολογικών/εγκληματολογικών ρευμάτων, τα οποία θα διαπεράσουν το οπαδικό σώμα στο πλαίσιο του συγκρουσιακού οπαδισμού. Στον πυρήνα της κριτικής κοινωνιολογικής και εγκληματολογικής οπτικής, επανέρχονται τα ερωτήματα *ποια πράξη χαρακτηρίζεται ως βίαιη, από ποιους και πως αντιμετωπίζεται;* Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η απάντηση στα ανωτέρω ερωτήματα σχετίζεται με την εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης και τα φιλοσοφικά ρεύματα - σχολές που τη διαπέρασαν (Βιδάλη 2013: 17), και άρα ανάλογα με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο και τα πολιτισμικά συμφραζόμενα, καταγράφονται συγκεκριμένες απαντήσεις, χωρίς να προσδιορίζονται από ένα στατικό, διαχρονικό και πάγιο ορισμό περί βίας ή αθλητικού

φαινομένου. Αντίθετα από τη συναινετική-συμβατική εγκληματολογία, το συγκρουσιακό πρότυπο της κριτικής εγκληματολογίας, μετατοπίζει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος από τους παράγοντες εγκληματογένεσης στις διαδικασίες εγκληματοποίησης και κοινωνικής κατασκευής του εγκλήματος (Δασκαλάκης 1985; Κουκουτσάκη 2002; DeKeseredy and Dragiewicz 2011). Ειδικότερα, η συγκρουσιακή εγκληματολογία, οριοθέτησε το έγκλημα ως αποτέλεσμα της πολιτικής εξουσίας. Στην ανάδυση της συγκρουσιακής εγκληματολογίας, συνέβαλε σημαντικά η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης⁵⁹. Σε αυτό πλαίσιο, σημαντική κρίνεται η συμβολή του Becker (1963), ο οποίος μέσα από τη θεωρία της ετικέτας, υποστήριξε πως η *παρέκκλιση* δεν επαφίεται στο περιεχόμενο μιας πράξης αλλά στην εφαρμογή κανόνων και κυρώσεων ως προς το λεγόμενο παραβάτη, ο οποίος λαμβάνει ακόλουθα την ετικέτα της «παρέκκλισης». Πέραν των διαφορετικών μορφών σύγκρουσης σε σχέση με τα εγκληματολογικά ρεύματα -όπως για παράδειγμα σε οικονομικό επίπεδο στο πλαίσιο της μαρξιστικής εγκληματολογίας- στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος (με αναφορά στο οπαδικό) τίθεται η πολιτισμική σύγκρουση στο πεδίο της πολιτισμικής εγκληματολογίας. Σε αυτό το πλαίσιο, σημαντική είναι η μελέτη του Sellin (1938), ο οποίος υποστήριξε ότι οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες συγκροτούν κανόνες διαγωγής, με αποτέλεσμα τη σύγκρουση τους με τους υποπολιτισμούς. Στη συζήτηση συμμετέχει και ο Dahrendorf (1959), σύμφωνα με τον οποίο οι κοινωνίες δεν συγκροτούνται μόνο με βάση τη συναίνεση -όπως υποστήριζαν οι λειτουργιστές- αλλά και της σύγκρουσης. Καθοριστική συμβολή στην ανάδυση της συγκρουσιακής οπτικής λαμβάνει το έργο του Vold (1958) και στη συνέχεια του Turk (1969), όπου υποστηρίζεται ότι το έγκλημα είναι αποτέλεσμα της σύγκρουσης ομάδων με αντιτιθέμενα συμφέροντα, δηλαδή μία καθαρά πολιτική διαδικασία (Bernnard et al. 2015). Στον πυρήνα των συγκρουσιακών εγκληματολογικών θεωριών ενυπάρχει η διαδικασία της εγκληματοποίησης - ποινικοποίησης⁶⁰, εφόσον ο ποινικός νόμος προηγείται του εγκλήματος, και ως όργανο των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων, χαρακτηρίζει επιλεκτικά κάποιες πράξεις ως *εγκληματικές* και κάποια άτομα ως *εγκληματίες*. Πρόκειται επί της ουσίας για την επιβολή των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων στις πιο αδύναμες. Η ποινικοποίηση εγκληματικών πράξεων που σχετίζονται με τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες είναι φαινομενική, υπό την έννοια ότι -όπως κατέδειξε χαρακτηριστικά ο Sutherland στην περίπτωση των εγκλημάτων του

⁵⁹ Βλ. σχετικά Mead (1934).

⁶⁰ Οι διαδικασίες αποεγκληματοποίησης - αποποινικοποίησης ή και επαναεγκληματοποίησης - επαναποινικοποίησης αναδεικνύουν τα ρευστά όρια του περιεχομένου των εννοιολογήσεων και ορισμών.

«λευκού κολάρου» (1949)- τα άτομα αυτά συλλαμβάνονται και καταδικάζονται σπανιότερα και ο ποινικός νόμος εφαρμόζει αντιστοίχως σπάνια τις σχετικές διατάξεις. Σε αυτές τις προσεγγίσεις, σημαντικές είναι οι έννοιες της «επισήμανσης» και του φιλτραρίσματος των φορέων επίσημου κοινωνικού ελέγχου, δηλαδή το *ποια άτομα προωθούνται στα επόμενα στάδια της ποινικής δικαιοσύνης* (σύλληψη, ανάκριση, εκδίκαση, καταδίκη κ.λπ.) και *με τελικό το σωφρονιστικό εγκλεισμό, ως το νέο έτοιμο προϊόν*⁶¹ (Δασκαλάκης 1985, DeKeseredy and Dragiewicz 2011). Επίσης, σε αυτό το φάσμα μελέτης, καθοριστική είναι η συμβολή του Cohen (2011), ο οποίος αναφέρεται στο κλίμα ηθικού πανικού⁶², δηλαδή σε μια ομάδα προσώπων ή μια κατάσταση - ένα επεισόδιο που χαρακτηρίζονται ως απειλή, εχθρική των κοινωνικών αξιών και συμφερόντων, η οποία μεσολαβείται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και φορείς εξουσίας με ένα συγκεκριμένο [κυρίαρχο] και στερεοτυπικά δομημένο τρόπο. Οι αναφορές τόσο των διεθνών όσο και των εγχώριων μέσων μαζικής ενημέρωσης και οι δημοσιεύσεις τοποθετήσεων της πολιτικής εξουσίας προβληματίζουν, εγείροντας το ερώτημα κατά πόσον μπορούμε να μιλήσουμε για μια οντολογική κατανόηση της βίας με σαφές περιεχόμενο; Ήδη από το 1964 η σχολή της Φρανκφούρτης επανέρχεται στο προσκήνιο μέσα από το λόγο του Marcuse, προπομπό των εξελίξεων που θα σαρώσουν την Ευρώπη και τις ΗΠΑ λίγα χρόνια αργότερα. Στο κεφάλαιο το «*Το σύνολο του κλειστού λόγου*», ο Marcuse (1971^α:122-123) επισημαίνει ότι οι «έννοιες» δηλώνουν τη νοητική έκφραση ενός αντικειμένου και αποτελούν προϊόντα μιας διαδικασίας στοχασμού. Ένα αντικείμενο πιθανά και να προέρχεται από την άμεση εμπειρία και πιθανά και μέσω του στοχασμού. Παρά ταύτα, επισημαίνει ότι μια αφηρημένη και γενική έννοια, έρχεται να καθορίσει το καθολικό και δύναται να εμφανισθεί «σαν ένα συγκεκριμένης εμπειρίας αντικείμενο». Υπό το ανωτέρω πρίσμα, η γνωστική έννοια «*υπερβαίνει την άμεση φαινομενικότητα του αντικειμένου*», διαθέτοντας ένα μεταβατικό νόημα, ξεπερνώντας τα στενά όρια των «*προσδιορισμών*» από μια «*καθαρά*» ακαδημαϊκή σκοπιά, προσεγγίζοντας τις διαδικασίες και τις συνθήκες στη βάση της κοινωνίας, αναγνωρίζοντας όσες ευνοούν τη διατήρηση μιας συγκεκριμένης συνθήκης ως προς το «αντικείμενο» ή όσες την καταστρέφουν. Οι παραπομπές μιας έννοιας σε μια ιστορική ολότητα, υπερβαίνουν τα παραπάνω, δηλαδή το ενεργειακό πλαίσιο. Υπό αυτή την «*έξαρση του νοήματος*», *εμφανίζεται η «πραγματικότητα του καθολικού» και ο «μη κριτικός χαρακτήρας»* στις

⁶¹ Βλ. σχετικά στο πεδίο της μαρξιστικής εγκληματολογίας τη θεώρηση του Baratta (1982) σχετικά με την επιλεκτικότητα στη λειτουργία του ποινικοκατασταλτικού συστήματος.

⁶² Βλ. και την οπτική του Ward (2002).

μορφές σκέψης που μεταχειρίζονται μια πιθανή έννοια σαν ένα νοητικό κατασκεύασμα και οι οποίες μεταφράζουν τις καθολικές έννοιες με ορολογία και αναφορές «που δεν είναι πια παρά ειδικές και αντικειμενικές». Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Marcuse (1971^α: 122-123), «όταν οι περιορισμένες αυτές έννοιες καθοδηγούν την ανάλυση της ανθρώπινης πραγματικότητας, ατομικής ή κοινωνικής, δεν φθάνουν παρά σε κάτι το ψεύτικο - σε ένα συγκεκριμένο, απομονωμένο απ' τις συνθήκες που αποτελούν την πραγματικότητά του. Χρησιμοποίηση μιας ενεργειακής έννοιας, μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, σημαίνει ανάληψη μιας πολιτικής λειτουργίας: το άτομο κι η συμπεριφορά του αναλύονται με θεραπευτικό σκοπό - σαν επιδεκτικά προσαρμογής στην κοινωνία. Η σκέψη και η έκφραση, η θεωρία και η πρακτική, υποχρεώνονται να ευθυγραμμισθούν με τα γεγονότα της ύπαρξης και τα γεγονότα αυτά δεν δέχονται την εννοιακή κριτική». Έχοντας σκιαγραφήσει τη συναινετική και συγκρουσιακή προσέγγιση των «βίαιων οπαδικών κοινοτήτων», η όλη προβληματική μετατοπίζεται στους μηχανισμούς επιτήρησης και κοινωνικού ελέγχου, έτσι όπως οι τελευταίοι διαπερνούν το οπαδικό-κοινωνικό σώμα στο νέο βιοπολιτικό ορίζοντα.

1.2.1. Το θατσερικό κράτος «εκτάκτου ανάγκης»

Εστιάζοντας στις οπαδικές κοινότητες σε σχέση με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο και ειδικά στη μετάβαση από το θατσερικό κράτος «εκτάκτου ανάγκης» στο μέχρι σήμερα «κανόνα της μηδενικής ανοχής», η γενεαλογία της κοινωνιολογίας των σπορ εκκινεί από τη δεκαετία του 1960 και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την επαγγελματικοποίηση του αθλητισμού, ζήτημα το οποίο θα οδηγήσει σε βιοεξουσιαστικές επιτελέσεις επί του οπαδικού σώματος και σε μία νέα βιοπολιτική του πανοπτικού. Η επαγγελματικοποίηση του αθλητισμού, εμφανίζεται μετά το πέρας των δυο παγκόσμιων πολέμων, ταυτόχρονα με την προσπάθεια της Ευρώπης να συνεχίσει το δρόμο προς την άνθηση της καπιταλιστικής οικονομίας, η οποία βασίστηκε στην παραγωγή εμπορευμάτων με σκοπό το κέρδος, καθώς και τη χρήση της μισθωτής εργασίας και κεφαλαιουχικών αγαθών ατομικής ιδιοκτησίας προς το σκοπό αυτό (Bowles και Edwards 2001:139). Στο χώρο του αθλητισμού επήλθε η οικονομική εξάρτηση μεταξύ της διεξαγωγής αθλητικών αναμετρήσεων και της οργανωμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας (Μυριζάκης 1997:76). Οι νέες παραγωγικές μέθοδοι, η διαφορετική φύση της εργασίας και η ελεύθερη αγορά στη διακίνηση αγαθών βασισμένη σε καταναλωτικά πρότυπα (Τάτσης 1997:72),

υποβίβασαν κάθε ατομικότητα σε ποσοτική αφαίρεση, οργανώνοντας και ελέγχοντας ανθρώπους και πράγματα, όχι μόνο στην εργασία τους, αλλά και στη σχολή τους (Vinnai 1978:7). Η διχοτόμηση της ζωής σε χρόνο εργασίας και των υπόλοιπων δραστηριοτήτων, ενταγμένη στο νόμο της αγοράς, επήλθε ως μια αντικατάσταση των οργανωτικών μορφών ύπαρξης με ένα ατομικιστικό τύπο οργάνωσης (Polanyi 2007:161), όπου τόποι όπως η εκπαίδευση και η ψυχαγωγία συνεισέφεραν στην αίσθηση κατάκτησης μιας νέας κοινωνικής θέσης για το βιομηχανικό πληθυσμό (Polanyi 2007:168). Ειδικότερα, η περίοδος μετά τις αρχές του 1950, περιβάλλεται από μια φανταστική αίσθηση ένωσης μεταξύ αθλητικών επιχειρήσεων, ιδιοκτητών κεφαλαίου και οπαδικού κόσμου (Giulianotti και Armstrong 2013:164), δίχως οι τελευταίοι να κατέχουν κάποιον ιδιαίτερο και ουσιαστικό ρόλο στη διοίκηση των αθλητικών συλλόγων (Portelli 1993)⁶³. Το ανωτέρω κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο ήρθε να προσεγγίσει η κοινωνιολογία των σπορ. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1965 ιδρύεται η «Διεθνής Επιτροπή της Κοινωνιολογίας των Σπορ» [«International Committee for Sociology of Sport» και μετέπειτα «International Sociology of Sport Association»], στο πλαίσιο της οποίας εκδόθηκε και η πρώτη επιθεώρηση για την κοινωνιολογία των σπορ με τίτλο «*The International Review for the Sociology of Sport*». Επίσης, κατά τη δεκαετία του 1960, αναπτύσσονται και οι κριτικές μαρξιστικές θεωρίες για τα σπορ, των Bero Rigauer (1981), Günther Lüschen και Kurt Weis (2008), καθώς και του Kurt Hammerich (1966) στη Γερμανία, με φόντο τις φοιτητικές εξεγέρσεις⁶⁴. Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο των γαλλικών φοιτητικών εξεγέρσεων του Μάη του '68, ομάδα νεαρών εκπαιδευτικών (με τον Jean-Marie Brohm), επηρεασμένοι από τις φρουδικές και μαρξιστικές θεωρήσεις, αναπτύσσουν την κριτική θεωρία του αθλητισμού, σκιαγραφώντας τη δομική σχέση του τελευταίου με την καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία, διαπιστώνοντας ότι τα σπορ αποτελούν ένα καταπιεστικό μηχανισμό χειραγώγησης της μαζικής κουλτούρας του θεάματος (Φουρναράκη 2004: 36). Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και με αφορμή την περίπτωση του πρωταθλητή του μποξ Muhammand Ali, εκκινούν οι κριτικές πολιτισμικές θεωρήσεις, θέτοντας

⁶³ Εγχώρια, η περίπτωση του Πανθεσσαλονίκειου Αθλητικού Ομίλου Κωνσταντινουπολιτών (Π.Α.Ο.Κ.) που έχει ταυτίσει την ποδοσφαιρική του ιστορία με το γήπεδο της *Τούμπας*, το οποίο άνοιξε τις θύρες του στις 6 Σεπτεμβρίου 1959, με τους υποστηρικτές του αθλητικού συλλόγου να δείχνουν τις προθέσεις τους, συμμετέχοντας στην ανέγερση του σταδίου *μέσω ειδικού λαχείου* [Πηγή: «Ιστορία του ΠΑΟΚ». www.paokfc.gr. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.paokfc.gr/istoria/chronologio/afieroma/> (τελευταία πρόσβαση 9/8/2015)] αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα του πως οι οπαδοί αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως κομμάτι μιας συλλογικότητας χαρακτηριζόμενη από δεσμούς «αλληλεγγύης» και «αφοσίωσης», έχοντας «υποχρεώσεις» και «καθήκοντα» (Ζαϊμάκης 2013⁶:34) προς το αθλητικό σωματείο.

⁶⁴ Σε σύνδεση με το συγκρουσιακό οπαδισμό, σημαντικές κρίνονται επίσης, οι μελέτες των Taylor (1982), Williams et al. (1989), Dunning (1989), Armstrong και Harris (1991), Taylor (1992), Dunning και Rojek (1992), Dunning et al. (1993), Armstrong (1998), της Tsoukala (2009), των Armstrong και Giulianotti (2001), Dunning et al (2014), Zaimakis (2018) κ.α.

στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τις φυλετικές διακρίσεις και ανισότητες, με ενδεικτικό παράδειγμα τη μελέτη του Edwards (1969) περί της εξέγερσης των μαύρων αθλητών. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 αναπτύσσονται ιδιαίτερος οι φεμινιστικές προσεγγίσεις, «τραβώντας» το πέπλο της ανδρικής κυριαρχίας, τόσο εντός του αγωνιστικού χώρου όσο και εντός της κερκίδας, με ενδεικτικά παραδείγματα τις μελέτες των Carole Oglesby (1978) και Ann Hall (1996)⁶⁵. Παράλληλα και σε συνδυασμό με την άνοδο των κοινωνικών κινημάτων των ομοφυλοφίλων⁶⁶, εκκινεί η αντίστροφη μέτρηση ως προς τη συγκρουσιακή συμμετοχή της ΛΟΑΤΚ κοινότητας στις κερκίδες των γηπέδων⁶⁷.

Όσον αφορά στο χουλιγκανισμό της κερκίδας, τη δεκαετία του 1960, πολιτική, αστυνομική και αθλητική εξουσία στη Βρετανία, έκαναν λόγο για ένα κοινωνικό φαινόμενο και παράλληλα πολιτικό πρόβλημα, με τους νεαρούς άνδρες να μην αντιλαμβάνονται τον αθλητισμό ως εμπόρευμα προς κατανάλωση, επιδεικνύοντας κοινωνικά και πολιτισμικά μη αποδεκτούς τρόπους συμμετοχής, όπως επισημαίνει ο Bebbber (2015). Ο King, στον οποίο παραπέμπει ο Ζαϊμάκης (2005:229), θεωρεί ότι οι αρθρογράφοι, αναφορικά με το βρετανικό χουλιγκανισμό, *απέδιδαν αρνητικούς χαρακτηρισμούς* ενώ χρησιμοποιούσαν ρητορεία που παρέπεμπε στο *βιολογικό κόσμο*. Στο ζήτημα της κατασκευής της οπαδικής βίας στο πλαίσιο της πολιτισμικής βιομηχανίας⁶⁸, ήδη από τη δεκαετία του 1960 στη Βρετανία, παρατηρείται ένα σταθερό πλαίσιο ειδησεογραφίας, ιδιαίτερα από το σκανδαλοθηρικό τύπο, στον οποίο οι αγώνες και τα επεισόδια σε συγκεντρώσεις πλήθους περιγράφονταν ολοένα και περισσότερο με λεξιλόγιο στρατιωτικής αντιπαράθεσης (Dunning 1998). Μολαταύτα, με αρχή την παραπάνω διαπίστωση, ο Weis (1986) θεώρησε ότι η παρουσίαση της βίας στα μέσα μαζικής ενημέρωσης προωθεί τη βίαιη συμπεριφορά, καθώς η επιθετικότητα από την πλευρά των επιτυχημένων αθλητών αλλά και η βία των θεατών τονίζονται και παρουσιάζονται ως μια φυσιολογική εικόνα, ενώ ο Young (1986) επισημαίνει το διττό και αντιφατικό περιεχόμενο της ενημέρωσης μέσω της ενίσχυσης των οπαδικών αντιπαλοτήτων και ταυτόχρονα της διάχυσης ενός κλίματος ηθικού πανικού, ορίζοντας κατ' ανάλογο

⁶⁵ Και πιο πρόσφατα της Toffoletti (2017).

⁶⁶ Σε σχέση με τη θεωρία του φύλου σημαντικό είναι το έργο της Butler (1990).

⁶⁷ Πιο πρόσφατα, η ΛΟΑΤΚ κοινότητα φάνηκε να διεκδικεί την ορατότητα στις οπαδικές κοινότητες, κάτι που καταγράφεται μέσα από τις μελέτες των Cashmore και Cleland (2012-2014), Cleland (2015) κ.α. Σε αυτό το πλαίσιο και σε σύνδεση με την «αρρενωπότητα» των οπαδικών κοινοτήτων και κερκίδων, σημαντική κρίνεται η κριτική σκοπιά - συμβολή των Dunning (1994), Hearn (1987), Miedzian (1991), Cole (1993), King (1997), Spaaij (2008) κ.α. Μέσα σε αυτό το ρεύμα σκέψης, ξεχωρίζουν οι τοποθετήσεις των Hall et al. (1978) στο ζήτημα του ηθικού πανικού που καλλιεργήθηκε μέσω του βρετανικού Τύπου.

⁶⁸ Στο πεδίο των κριτικών προσεγγίσεων στη σύνδεση οπαδικών κοινοτήτων και βίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, σημαντική κρίνεται η συμβολή των Young (1986), Hall (1978), Tsoukala (2006), Poulton (2007), Τσουκαλά (2013) κ.α.

τρόπο την παρέκκλιση εντός της κερκίδας, καθότι το ίδιο Μέσο μπορεί ντετερμινιστικά να συντελεί στη διατυπωμένη ως τέτοια, βία, μέσω ενός ρατσιστικού κλίματος που καλλιεργεί και την ίδια ώρα να κατακρίνει τους οπαδούς για επίδειξη ρατσιστικών συμπεριφορών (Ranc 2011:32). Ουσιαστικά, πρόκειται για τη λειτουργία μηχανισμών μεσολάβησης και κατασκευής της εικόνας της ζωής (Habdige 1988) που όπως έχει υποστηριχθεί, διογκώνουν (Harre et al. 1980), υπό την αρχή της αιτιότητας του συναινετικού μοντέλου, τη βιωμένη εμπειρία σε σύμπνοια με τις πολιτικές, αστυνομικές και αθλητικές αρχές, ενώ παράλληλα συνομιλούν με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, σε μια *μη πειστική* συσχέτιση, υποκειμένων «*χαμηλής ισχύος*» που κατά συνέπεια ρέπουν «*εγγενώς προς τη βία*» (Σεφεριάδης 2006:10). Το χρονικό διάστημα 1970-1980 καταγράφεται ανάλογο ενδιαφέρον για τη δράση των κοινοτήτων hooligans, οι οποίοι αποτελούν βρετανικό γέννημα, καθώς και άλλων συντεταγμένων ομάδων ως Ultras⁶⁹ εμπνευσμένων από την ιταλική οπαδική σκηνή (Hourcade 2013:87-88). Με αμφίβολη καταγωγή και δίχως να μπορεί να ορισθεί απόλυτα (Dunning 2000:142), ο όρος «hooligan»⁷⁰ υιοθετήθηκε από ορισμένους νέους σε λαϊκές γειτονίες ως στοιχείο της συλλογικής τους ταυτότητας (Ζαϊμάκης 2005:224), ενώ μεταγενέστερα ερμηνεύτηκε ως αντίδραση ή αντίσταση στην αποδοχή ενός παθητικού ρόλου από πλευράς των οπαδών (Παπαγεωργίου 2010:109). Το κίνημα των Ιταλών Ultras (Podaliri and Balestri 1998) αποτέλεσε παράδειγμα για άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ αυτών και της Ελλάδας, καθώς όπως επισημαίνει ο Polanyi «*το μέλλον μερικών χωρών μπορεί να είναι παρόν σε ορισμένες άλλες*»⁷¹(2007:239). Πιο συγκεκριμένα, οι ομάδες ultras στη γείτονα Ιταλία μετά το Μάη του '68, έθεταν ως στόχο τόσο την ενίσχυση της αυτονομίας τους όσο και την υποστήριξη των ομάδων τους, φέροντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, με ενδεικτικό παράδειγμα τα επιθετικά και εμβλήματα ονόματα που χρησιμοποίησαν (Luis 2006:33). Τη δεδομένη χρονική περίοδο, η αμφισβήτηση της κοινωνικής τάξης μέσα από μια ριζοσπαστική αναθεώρηση της κοινωνίας, ευνόησε την ανάπτυξη

⁶⁹ Συγκεκριμένα, οι Commando Ultra της Ολυμπικ Μαρσέιγ (γαλλ. Olympique de Marseille) καταγράφονται ως οι πρώτοι που δημιούργησαν ένα γκρουπ από οπαδούς με χαρακτηριστικά παρόμοια με αυτά των Ultras. Πηγή: «Γαλλική Οπαδική Σκηνή». *Humba*. τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2010. 3 (3), σσ. 6-7.

⁷⁰ Η καταγωγή του όρου τοποθετείται χρονικά τη περίοδο 1894-1914, όπου ερευνητές στο Πανεπιστήμιο του Λέστερ κατέγραψαν 4.000 περιστατικά του νεο-προβαλλόμενου χουλιγκανισμού σε αγώνες ποδοσφαίρου συνδέοντας με πλήθος μελών νεανικών συμμοριών, των λεγόμενων «scuttlers» ή «peaky blinders» [Πηγή: Editorial Team of journal Do or Die. «Η ριζοσπαστική ιστορία του ποδοσφαίρου». *Μηνιαία Επιθεώρηση Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Περιοδικό*. 2006. 18, σσ. 2-18] ενώ άλλες παραπομπές εστιάζουν στο όνομα του Ιρλανδού εγκληματία Patrick Hooligan ο οποίος έδρασε στο Λονδίνο την ίδια χρονική περίοδο (Μαυρομάτης 2006:55).

⁷¹ Καθοριστικής σημασίας είναι το έτος 1954 όπου διοργανώνεται το Κύπελλο Διεθνών Εκθέσεων το οποίο, λίγα χρόνια αργότερα, θα αποκαλείται κύπελλο UEFA (1971). Σε αυτές τις διοργανώσεις μετακινούνται για πρώτη φορά στην ιστορία του ποδοσφαίρου, φιλάθλοι από μια χώρα σε μια άλλη (Ζαϊμάκης 2013^b:33) με σκοπό τη στήριξη ενός αθλητικού συγκροτήματος, ως ένας εξευρωπαϊσμός του ποδοσφαίρου (Armstrong and Mitchell 2008: 5).

αυτών των ομάδων, με την ακραία αφομοίωση στα χρώματα της ομάδας να βιώνεται και ως μια προσπάθεια απελευθέρωσης μέρους της νεολαίας από τις παραδοσιακές αρχές (Luis 2006:44). Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, στα αγγλικά γήπεδα θα ηχήσει το σύνθημα «*No Future*» που παραπέμπει στη συντηρητική Θατσερική πολιτική λιτότητας και στα μέτρα που υιοθετήθηκαν σε βάρος της εργατικής τάξης (Bodin et al. 2005:68). Με αφετηρία τον Ian Taylor, ιδρυτικό μέλος του National Deviancy Symposium and Critical Criminology, το ρεύμα αυτό στις αρχές του 1980 στη Μ. Βρετανία, προσέγγισε σε μια περίοδο πολιτικού συντηρητισμού την έννοια της οπαδικής βίας σε μια σύνδεση με τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης και τις κοινωνιο-οικονομικές αποστερήσεις που βίωνε. Την κριτική κατά της εμπορευματοποίησης του αθλητισμού του Taylor (1971^a; 1971^b), συνέχισαν οι Stuart Hall και Tony Jefferson (1976) μιλώντας για την οπαδική βία ως μια αντανάκλαση και μέσω των αναγκών διεκδίκησης⁷². Ο Παπαγεωργίου (2007:23-24) παραπέμποντας στο έργο των Hall, Ingham, Clarke, Marsh, Donovan, αναφέρεται στην άρνηση υποταγής, στην ασυνείδητη ιδεολογία της κοινής λογικής που μετατρέπει το θεατή σε πειθήνιο όργανο της εξουσίας, περιγράφοντας την ποδοσφαιρική τελετουργία ως ένα πεδίο ταξικής πάλης με τα νοήματα που εκφράζουν οι οπαδοί να υπηρετούν είτε πολιτικά, ιδεολογικά και πρακτικά, την κυριαρχία των ηγεμονικών κοινωνικών στρωμάτων, είτε όψεις της εξεγερσιακής διαμαρτυρίας των καταπιεσμένων. Η όψη της εξέδρας που απομακρύνεται από τον «πυρήνα της ομάδας» (Ουρκάντ 2010:11-12) δε φέρει θεσμική υπόσταση ως συνδεσμιακός τόπος, εκφράζοντας μια αυτονομία απέναντι στις προθέσεις των προέδρων που ηγούνται των αθλητικών σωματείων και προβάλλοντας ταυτόχρονα με αυτό τον τρόπο ένα *συγκρουσιακό όραμα* (Hourcade 2013: 90). Οι *αυτόνομοι* σύνδεσμοι απεργούν, δηλώνοντας μια άρνηση υποστήριξης (Hourcade 2013:91) ή τραγουδούν ρυθμικά «*παράγοντες παραιτηθείτε*», δηλώνοντας τις προθέσεις διαχωρισμού τους από τις ετικέτες του αφελή και χειραγωγούμενου υποκειμένου (Ουρκάντ 2010:9-12), την ίδια ώρα που αυτές οι διοικήσεις δεν αντιλαμβάνονται τα διακυβεύματα των νέων σε σχέση με την κοινωνική τους ζωή και την ύπαρξη τους στην κερκίδα, δηλαδή το γεγονός πως το πέταλο δεν είναι άλλο παρά μια μικρογραφία της κοινωνίας με τις δικές του αξίες (Μπρουσάρ 2010:14). Σύμφωνα με τον Αστρινάκη (1988:57,62) και υπό την επίδραση της σκέψης του Touraine,

⁷² Δύο δεκαετίες αργότερα, ο Critcher (1991) αναφέρθηκε σε συμβολικές κατασκευές του στυλ προερχόμενες της εργατικής τάξης, ενώ ο Portelli (1993) έκανε λόγο για την «κουλτούρα της φτώχειας» αναφερόμενος στη σχέση της εργατικής τάξης με τη μεσαία και το αίσθημα κοινωνικής περιθωριοποίησης της πρώτης σε σχέση με την ευημερία της δεύτερης.

πρόκειται για «συλλογικές περιθωριακές συμπεριφορές (*conduites collectives marginales*)», οι οποίες μετασχηματίζονται σε «κοινωνικοπολιτισμικές ενέργειες σύγκρουσης» χαρακτηριζόμενες «από αμφιβολία για την «περιθωριακότητά» τους» καθότι «αποτελούν χώρους σφαιρικής αμφισβήτησης αλλά και εθελοντικής και εξαρτημένης απόσυρσης». Το συναινετικό όραμα (Hourcade 2013:90) δεν έχει απομακρυνθεί τη συγκεκριμένη περίοδο, με τους επίσημους παραδοσιακούς συνδέσμους, στενά συνδεδεμένους με τις διοικήσεις των αθλητικών συλλόγων, να βλέπουν τον εαυτό τους ως συνέταιρο της ομάδας. Τη δεκαετία του 1980, οι πληροφορίες σε σχέση με δυο αθλητικά γεγονότα συντάραξαν το κράτος της Μ. Βρετανίας. Ειδικότερα, το πρώτο γεγονός συνέβη στις 29 Μαΐου του 1985 στο πλαίσιο της διοργάνωσης του Κυπέλλου Πρωταθλητριών στον αγώνα ανάμεσα στη Λίβερπουλ και την Γιουβέντους. Εκείνη την ημέρα στο γήπεδο Χέιζελ των Βρυξελλών 39 οπαδοί έχασαν την ζωή τους. Το δεύτερο συνέβη το 1989 στο γήπεδο του Χίλσμπορο στα πλαίσια του ημιτελικού του Κυπέλλου Αγγλίας ανάμεσα στη Λίβερπουλ και την Νότιγχαμ Φόρεστ, όπου 96 άτομα έχασαν την ζωή τους. Αυτά τα δυο γεγονότα οδήγησαν στην ανάδυση του «Βρετανικού Παραδείγματος», το οποίο θα διαπεράσει το οπαδικό σώμα και τις κερκίδες του αθλητικού θεάματος, αρχικά ως «κατάσταση εκτάκτου ανάγκης» ή ως «εξαιρέση» και στη συνέχεια σε μία μονιμοποιημένη αρχιτεκτονική επιτήρησης και ελέγχου της οπαδικής δράσης ή στον «κανόνα της μηδενικής ανοχής». Η πρωθυπουργός Θάτσερ προέβη σε μέτρα ασφάλειας της διεξαγωγής των αγώνων και πάταξης τους χουλγκανισμού. Το «Βρετανικό Παράδειγμα» περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, πριν τη διεξαγωγή του αγώνα περιορισμούς στα ταξίδια, έλεγχο της μεταφοράς «των ταραχοποιών για την παρακολούθηση των αγώνων», αυξημένη αστυνομική παρουσία «γύρω από τα στάδια [...] κατά μήκος των οδών μεταβάσεως», ελέγχους στις εισόδους των κερκίδων, «απαγόρευση εισαγωγής στα στάδια αντικειμένων για την ομαλή διεξαγωγή του αγώνα», ενώ παράλληλα κατά τη διάρκεια του αγώνα προβλέπονταν ο «διαχωρισμός αντίπαλων οπαδών» (Παπαθανασόπουλος 1996:444)⁷³. Ειδικότερα ως προς το

⁷³ Το «Βρετανικό Παράδειγμα» θα εισχωρήσει και στην ελληνική πραγματικότητα με αφορμή το ποδόσφαιρο και μέσω του Κ.Γ.Α.Π.Α. (2014: 33-41), προβλέποντας μεταξύ άλλων, πριν τον αγώνα την «απαγόρευση μετακίνησης οπαδών της φιλοξενούμενης ομάδας - όταν λόγοι ασφάλειας καθιστούν φρόνιμο το να μην ταξιδέψουν φίλαθλοι σε έναν εκτός έδρας αγώνα- (οι αθλητικοί σύλλογοι οφείλουν να) κάνουν κάθε τι δυνατό προκειμένου να αποτρέψουν τους οπαδούς από το να ταξιδέψουν- εάν ταξιδέψουν πάνω από «500 άτομα» η οικεία ομάδα οφείλει να ορίσει επαρκή αριθμό φροντιστών που θα τους συνοδεύσουν κατά την διάρκεια του ταξιδιού, αποτελώντας τον σύνδεσμο μεταξύ των δημόσιων αρχών και των φίλαθλων», να υπάρχει «συνοδεία των οπαδών (αεροδρόμια, σταθμούς) από αστυνομικές δυνάμεις», καθώς και «πριν την έναρξη του αγώνα κατά την είσοδο των θεατών αποτελεσματική σάρωση ασφάλειας που επιτελείται με σκοπό την αναζήτηση μη εξουσιοδοτημένων προσώπων και την απαγόρευση αντικειμένων και ουσιών, οι έλεγχοι ασφάλειας επαλήθευουν την έγκυρη άδεια πρόσβασης στο γήπεδο, την μη κατοχή όπλων ή άλλων αντικειμένων (συμπεριλαμβανομένων ρατσιστικών πανό), την κατοχή αλκοολούχων ποτών ή την διαπίστωση και απομάκρυνση ατόμων που τελούν υπό την επήρεια αλκοόλ στα σημεία ελέγχου πραγματοποιείται σωματικός έλεγχος και

«Βρετανικό Παράδειγμα», ο Webber (2017: 8-9) με αναφορές στον Polanyi, μιλά για το Μεγάλο Μετασχηματισμό του Βρετανικού Ποδοσφαίρου, με μια «νοοτροπία αγοράς» που είχε εξουσιάσει την πολιτική οικονομία της premiership επί των ημερών της Margaret Thatcher. Η «κυρίαρχη λογική στο επίπεδο του συστήματος» (Melucci 2002:91), το επιθυμητό βρετανικό σχέδιο⁷⁴ που συντελέστηκε μετέπειτα της κυβέρνησης της νέας δεξιάς του 1980 και επιδίωξε τη διπλή ουτοπία του ανταγωνισμού και της συμμόρφωσης (Mazower 2013: 150), επέφερε ένα πλαίσιο εκσυγχρονισμού διοίκησης, συμπεριφορών και γηπέδων, επιτηρούμενων με χώρους «αποκλειστικά για καθήμενους» (Williams 2013: 63), σκιαγραφώντας το *νέο πρότυπο του οπαδού καταναλωτή*, ένα μοντέλο χαρακτηριζόμενο από αδύναμους δεσμούς με την ομάδα, τη μείωση των δεσμεύσεων και την ευελιξία επιλογής σωματείου υποστήριξης (Ζαϊμάκης 2013^β: 34). Ειδικότερα στην ύστερη νεωτερικότητα, η γενίκευση της οικονομίας της αγοράς, ο πολλαπλασιασμός των ιδιωτικών ρόλων και η ψευδής ή πραγματική ανάπτυξη κοινωνικής κινητικότητας, μετέφεραν την ανάληψη ευθύνης του ατόμου στο ίδιο, ανατρέποντας παραδοσιακές εξαρτήσεις ή αλλιώς τις κοινοτικές σχέσεις αλληλεγγύης (Vigarello 2004:179), κατά τη μετάβαση από την κοινότητα της γειτονιάς στις πολυπληθείς απρόσωπες και αλλοτριωμένες κοινωνίες (Κατσώχης 2011:27), με αποτέλεσμα τον περιορισμό του κύκλου των προσωπικών επαφών (Παπαγεωργίου 2007:40), εκριζώνοντας τις κοινωνικές σχέσεις από το τοπικό πλαίσιο αλληλεπίδρασης (McGrew 2003:105). Η κοινωνική αποξένωση και η εξατομίκευση βρήκαν καταφύγιο στην αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα, με τον «εκτός εργασίας» χρόνο να βρίσκεται στα χέρια της αγοράς και των επιχειρηματικών θεσμών, μετατρέποντας τα μέσα διασκέδασης και άθλησης σε μια παραγωγική διαδικασία διεύρυνσης του κεφαλαίου (Isaacson 2006:52). Στη φάση του ύστερου καπιταλισμού, με τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις, τις παγκόσμιες αγορές και τη μαζική κατανάλωση, ο πολιτισμός εμπορευματοποιείται και καταναλώνεται (Thompson 2003:339). Πρόκειται για μια εναρμόνιση με τις αξίες του καπιταλισμού, την αποδοτικότητα των σωμάτων, την παραγωγικότητα, τον προγραμματισμό και την

απαγορεύεται η είσοδος σε άτομο που φέρει αντίσταση στην παραπάνω διαδικασία, απαγορεύεται η πρόσβαση σε γνωστούς ή ενδεχόμενους ταραξίες, ο σωματικός έλεγχος πριν την έναρξη ενός αγώνα επαφίεται στη δράση ιδιωτικής αστυνόμευσης (security) υπό το γενικό έλεγχο της αστυνομίας», ενώ παράλληλα κατά τη διάρκεια του αγώνα προβλέπεται ο «αυστηρός διαχωρισμός των οπαδών, μεταξύ των επικίνδυνων τμημάτων οπαδών, διατήρηση κενών τμημάτων -η στρατηγική διαχωρισμού των θεατών συντάσσεται από τον αξιωματικό ασφάλειας και τον υπεύθυνο ασφάλειας- ο διαχωρισμός «διαφορετικών ομάδων φιλάθλων» ξεκινά όσο το δυνατόν πιο μακριά από το γήπεδο, ώστε να διασφαλίζεται η ανεπιθύμητη μίξη των διαφόρων ομάδων στις προσεγγίσεις του γηπέδου», καθώς και «αύξηση του αριθμού φροντιστών - εποπτεία του γηπέδου και μόνιμη ασφάλεια».

⁷⁴ Συγκεκριμένα, μετά από την τραγωδία στο γήπεδο του Χέιζελ σε αγώνα ανάμεσα στην Γιουβέντους και την Λίβερπουλ [Μάιος 1985] το Συμβούλιο της Ευρώπης προέβη στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Βία στα γήπεδα, η οποία στη χώρα μας κυρώθηκε με το νόμο 1787 της 15/06/88 (Παπαθανασόπουλος 1996:441-2).

κερδοφορία, μια συμπύκνωση των πολιτισμικών λειτουργιών του που βασίζονται, μεταξύ άλλων, και στη μετατροπή του πάθους σε καταναλωτική πράξη (Ζαϊμάκης 2013^α:19). Τα ανωτέρω, σκιαγραφούν ταυτόχρονα το νέο βιοπολιτικό ορίζοντα με αναφορά στις οπαδικές κοινότητες, μέσα από μηχανισμούς καθυπόταξης των σωμάτων στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής (Foucault 2012 · Agamben 2005).

Το καταναλωτικό κοινό

Η περίοδος μετατόπισης από τη διαδικασία εμπορευματοποίησης, γνώρισμα του μοντέρνου καπιταλισμού, σε αυτή της υπερ-εμπορευματοποίησης, χαρακτηριστικό του αποδιοργανωμένου καπιταλισμού (disorganized capitalism) (Ζαϊμάκης 2013^β:35), σημαδεύεται από την απόφαση Μπόσμαν το 1995 (McArdle 2000:45-50) από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (European Court of Justice), η οποία εντάσσεται στη λογική της «ελεύθερης μετακίνησης της εργασίας», διευκολύνοντας έτσι τη μεταγραφή των κοινοτικών ποδοσφαιριστών, γεγονός το οποίο επέφερε τη μείωση της δύναμης των κρατών της περιφέρειας εξαιτίας της «ποδοσφαιρικής μετανάστευσης» προς τις πλουσιότερες χώρες, αθλητών φτωχότερων χωρών (Ζαϊμάκης 2013^β:38). Για τις οπαδικές κοινότητες, αξιοσημείωτη θεωρείται η βράβευση, το 1992, των οπαδών «The Tartan Army» της Σκωτίας με το βραβείο UEFA Fair Play για τη φιλική και αθλητική συμπεριφορά τους στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου στη Σουηδία (Giulianotti 1995). Με κατεύθυνση τα πέταλα, πληθαίνουν οι στρατηγικές προώθησης του *οπαδού καταναλωτή*, ο οποίος τελεί σε πλήρη αρμονία με την αρχιτεκτονική των νέων σταδίων, αποτυπώνοντας έτσι τις επιτελέσεις της βιοεξουσίας και της βιοπολιτικής επί του οπαδικού σώματος. Πρόκειται για μια όψη της οπαδικής ταυτότητας χαρακτηριζόμενη από τους αδύναμους δεσμούς⁷⁵ με την ομάδα, τη μείωση των δεσμεύσεων και την ευελιξία επιλογής σωματίου υποστήριξης (Ζαϊμάκης 2013^β:34). Τα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών κρίνονται από την προθυμία τους να παίζουν το ρόλο του καταναλωτή (Bauman 1999), ενώ ο τόπος και η εντοπιότητα χάνουν έδαφος στο παιχνίδι οικοδόμησης της κοινωνικής ζωής (McGrew 2003:106). Κάτω από τη συγκεκριμένη προβληματική, υποφώσκει έντονα το ζήτημα της εξατομίκευσης. Στις σκέψεις που διαβάσαμε ξεχωρίζουν οι προσπάθειες του Herbert Marcuse (1971^α), του

⁷⁵ Η ερευνητική προσπάθεια αγγίζει ακόμη και τα «διαδικτυακά παιχνίδια φαντασίας» όπου παρατηρήθηκε αλλαγή της οπαδικής νοοτροπίας επιλογής αγαπημένης ομάδας ή ομάδας φαντασίας (Drayer et al. 2010).

Alberto Melucci (2002), του Alain Touraine (2011), του Gilles Lipovetsky (1983), του Christopher Lasch (2008) και του Alain Ehrenberg (2013). Ο Herbert Marcuse στο έργο του *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (*Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος* 1971^α) υπό τις θεωρητικές οπτικές των Μάρξ και Χάιντεγκερ, απέδωσε στη βιομηχανική και τεχνολογική κοινωνία ένα ρόλο χειραγώγησης του ανθρώπου. Ο θεωρητικός της Σχολής της Φρανκφούρτης μιλώντας για την «προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία», στόχευσε στην ανάδειξη των κοινωνικών και πολιτικών εφαρμογών που υποφώσκουν των «απομονωμένων» μηχανισμών παραγωγής και διανομής. Οι ανωτέρω εφαρμογές λαμβάνουν, στο λόγο του Marcuse, μια μορφή συστήματος, «καθορίζοντας *a priori*» τόσο αυτό που παράγεται όσο και τα μέσα εξασφάλισης της διατήρησης και επέκτασης της εξουσίας που ασκεί. Ο Marcuse βλέπει τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα του παραγωγικού μηχανισμού που έγκειται στον καθορισμό (εδώ το εκλαμβάνουμε ως οριοθέτηση) των δραστηριοτήτων, των μορφών και των ικανοτήτων της κοινωνικής ζωής, καθώς και των επιθυμιών και αναγκών των ανθρώπων. Με αυτή τη σκέψη πριν μιλήσει για το μονοδιάστατο άνθρωπο, εντοπίζει την αναίρεση της όποιας αντίθεσης μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, καθώς η τεχνολογία ευνοεί τις νέες και αποτελεσματικές και πιο ευχάριστες, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, μορφές κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής συνοχής (Marcuse 1971^α :28). Εστιάζοντας στην τεχνολογία, το μονοδιάστατο στο έργο του Marcuse έγκειται στη θετική σκέψη μέσω της μαζικής κουλτούρας των μέσων επικοινωνίας, του καταναλωτισμού, της διαρκώς αυξανόμενης «παραγωγής τρόπων διασκέδασης και πληροφορίας» και στο θάνατο της ικανότητας για άρνηση. Η θετική σκέψη απέναντι στον παραπάνω τρόπο ζωής έρχεται να δημιουργήσει νοοτροπίες και συνήθειες συνενώνοντας τους καταναλωτές με τους παραγωγούς και μέσω αυτού, συνεπώς με όλο το σύστημα (Marcuse 1971^α :43).

«Μέσα απ' την τεχνολογία, η μόρφωση, η πολιτική και η οικονομία ανακατεύονται σ' ένα πανταχού παρόν σύστημα που καταβροχθίζει ή απωθεί κάθε αντίρροπη τάση. Αυτό το σύστημα διαθέτει μεγάλη παραγωγικότητα κι ένα διαρκώς αυξανόμενο δυναμικό που σταθεροποιούν την κοινωνία και περιορίζουν την τεχνική πρόοδο μέσα στο καταπιεστικό σχήμα. Ο τεχνολογικός ορθολογισμός έγινε ορθολογισμός πολιτικός» (Marcuse 1971^α :29). «Σ' αυτό το στάδιο, αντί για αφθονία και ελευθερία, έχουμε εισβολή της καταπίεσης σ' όλες τις σφαίρες της ατομικής ζωής, ενσωμάτωση από μέρος της κάθε αντίθετης τάσης και απορρόφηση όλων των κινημάτων ιστορικής αμφισβήτησης. Ο τεχνολογικός ορθολογισμός εκδηλώνει τον πολιτικό του χαρακτήρα όταν γίνεται ο μέγας αγωγός της τελειότερης καταπίεσης, οικοδομώντας έναν βαθεία ολοκληρωτικό κόσμο

όπου η κοινωνία, η φύση, το πνεύμα και το σώμα διατηρούνται σε κατάσταση διαρκούς κινητοποίησης για την υπεράσπιση του» (Marcuse 1971^a :47).

Στη σκέψη όλων των παραπάνω, η μετεξέλιξη του υποκειμένου και των ορίων της καλής ζωής είναι η βάση πάνω στην οποία έρχονται να μετασχηματιστούν και οι κοινωνικές σχέσεις. Πρόκειται για μια καταναγκαστική όμως ανοχή που συνάδει με την αποτελεσματικότητα της τεχνολογικής κοινωνίας και συνιστά μια «*συντριπτική και ανώνυμη εξουσία*».

«Να μερικά χοντροκομμένα παραδείγματα αυτής της σύγχυσης [...] Στο σιδηροδρομικό σταθμό, το βράδυ, την ώρα της μεγάλης κίνησης. Βλέπω τους ανθρώπους με κουρασμένα πρόσωπα και σιλουέτες, με έκδηλο το μίσος και τη δυσαρέσκεια. Νοιώθω πώς σε κάθε στιγμή κάποιος θα μπορούσε να βγάλει μαχαίρι - να, έτσι. Διαβάζουν, ή μάλλον καταβροχθίζονται απ' την εφημερίδα τους, το περιοδικό τους ή το βιβλίο τσέπης. Κι όμως, δύο ώρες μετά, οι ίδιοι άνθρωποι καθαροί, πλυμένοι, ντυμένοι ή άντυτοι, μπορούν να ναι χαρούμενοι, τρυφεροί, να γελάνε στ' αλήθεια και να ξεχνάνε (ή να θυμούνται). Σπίτι τους όμως, θα είναι μόνοι τους ή με την οικογένεια τους ή μαζί με φίλους και για τους περισσότερους θα είναι φρίκη» (Marcuse 1971^a :227-228).

Μια ενδιαφέρουσα θεωρητική προσέγγιση για το νέο-ατομικισμό, μας παρέχει ο σύγχρονος φιλόσοφος Lipovetsky, περιγράφοντας μια μανιακή φυσιογνωμία με τον εαυτό, καθώς «*δεν ονειρεύεται, δεν έχει ναρκωθεί, εργάζεται επίμονα για την απελευθέρωση του Εγώ, για το μεγάλο πεπρωμένο αυτονομίας και ανεξαρτησίας*» (1983:49). Ο συγγραφέας του έργου «*Η εποχή του κενού*», προσεγγίζει το νέο στάδιο του ατομικισμού, προσδίδοντας του τον όρο νέο-ναρκισσισμός, ως μια ανθρωπολογική μετάλλαξη. Στην παραπάνω σκέψη (Lipovetsky 1983:46-53), κατά τη μετάβαση από ένα εξουσιαστικό σε ένα ηδονιστικό και επιτρεπτικό καπιταλισμό, η συμπίεση με το έσχατο στάδιο του *homo aequalis*, έρχεται να εγκαινιάσει τη μετανεωτερικότητα. Στη νέα τάξη πραγμάτων, σύμφωνα με τον Lipovetsky, κυριαρχεί η κοινωνική ουδετεροποίηση και κοινοτοποίηση εκφραζόμενη στην αίσθηση κοινωνικής αποξένωσης, στην αποπολιτικοποίηση και αποσυνδικαλοποίηση, στην εγκατάλειψη του πολιτικού, στην εξάντληση μορφών αντι-κουλτούρας, στην έλλειψη της έννοιας της ιστορικής συνέχειας, *δηλαδή στην εφικτότητα της ζωής δίχως ιδανικό*. Η εικόνα των πολέμων, η τρομοκρατία, η οικονομική κρίση και η οικολογική καταστροφή, εντοπίζονται στη σκέψη του κοινωνικού πεσιμισμού, με αποτέλεσμα το υποκείμενο να τοποθετείται ανάμεσα στο υπό απειλή μέλλον, στην αβεβαιότητα και στην απαξίωση του παρελθόντος, σε ένα ιστορικό χρόνο συγκρότησης του συλλογικού ναρκισσισμού. Παράλληλα, μηχανισμοί όπως τα μέσα

μαζικής ενημέρωσης, με την πληθώρα πληροφοριών, επιτίθενται, συντελώντας στην επιδερμική ευαισθητοποίηση και τη βαθιά αδιαφορία. Έτσι, η εξατομίκευση του υποκειμένου επέρχεται της κενότητας από πλευράς νοήματος των κοινωνικών τελικοτήτων, αποτέλεσμα, όπως ο ίδιος αναφέρει, μιας κοινωνικής λογικής ατομικιστικής ηδονιστικής, η οποία έχει ως αφετηρία το 19^ο αιώνα και τη ψυχοπαθολογική προσέγγιση. Υπο αυτούς τους όρους, την προσαρμογή της προσωπικότητας στην εξατομίκευση των προσωποποιημένων συστημάτων και την ταξική συνείδηση, αντικαθιστά η αυτοσυνειδησία, ενώ την πολιτική συνείδηση, η ναρκισσιστική συναίσθηση. Ο φιλόσοφος, συμπεραίνει πως ο ναρκισσισμός δεν είναι άλλο από μια νέα τεχνολογία μαλακού και αυτοδιευθυνόμενου ελέγχου, με τη μετάβαση από την κοινωνική εκγύμναση μέσω πειθαρχικού καταναγκασμού στην αυτοσαγήνευση ως προς ένα κατακυριευμένο, μόνο από τον εαυτό του, υποκείμενο. Ο νάρκισσος αντιπροσωπεύει τη διαφυγή από την επιρροή του άλλου και θεωρείται ως εμπόδιο στους λόγους μαζικής κινητοποίησης, την ώρα που τα καλέσματα πολιτικής διακινδύνευσης μένουν δίχως ηχώ. Ως εκ τούτου, η *«διάβρωση των σημείων αναφοράς του εγώ είναι το ακριβές αντίγραφο της διάλυσης την οποία γνωρίζουν σήμερα οι ταυτότητες και οι κοινωνικοί ρόλοι»*. Ένα άλλο σημαντικό έργο *Η κουλτούρα του ναρκισσισμού* από τον Κοινωνιολόγο Christopher Lasch (2008:26), εντοπίζει την απειλή εκτοπισμού της πολιτικής, ως το τελευταίο καταφύγιο της ιδεολογίας από την επίδραση της θεραπευτικής οπτικής, δηλώνοντας χαρακτηριστικά ότι *«η γραφειοκρατία μετατρέπει τα συλλογικά παράπονα σε προσωπικά προβλήματα που αντιμετωπίζονται με θεραπευτική παρέμβαση»*. Ο Christopher Lasch (2008:104) μεταφέρει μία ενδεικτική εικόνα, μέσα από το παράδειγμα των ΗΠΑ, σχετικά με τα ευεργετικά και συνάμα υγιεινά αποτελέσματα της συμμετοχής στον αθλητισμό ως συνεισφέρον πεδίο στην υγεία, το fitness και άρα στην εθνική ευεξία⁷⁶. Με αυτούς τους όρους, στο επίκεντρο ερευνητικών προσπαθειών τέθηκε ακόμη και η ατομική σωματική υγεία όσων συμμετέχουν στην κερκίδα, με τους Gray et al. (2012) να θέτουν το ερώτημα κατά πόσον *«μπορούν οι επαγγελματικοί σύλλογοι ποδοσφαίρου να βοηθήσουν τους άνδρες οπαδούς να χάσουν βάρος και να γίνουν περισσότερο δραστήριοι;»*, ενώ σε άλλες αθλητικές διοργανώσεις σχεδιάστηκαν καμπάνιες, προσβλέποντας στην υποβοήθηση της υγείας των ανδρών (Pringle et al. 2013^a; Pringle et al. 2013^b). Αντίθετα, σε άλλες ερευνητικές προσπάθειες συμπεραίνεται ότι

⁷⁶ Βλ. και Lasch (1977: 138-140).

δεν ήταν και τόσο ευχάριστες οι παραπάνω δράσεις για τους θεατές που συμμετείχαν (Dunn et al. 2010). Οι προεκτάσεις της κυριαρχίας του ψυχοπαθολογικού μοντέλου επίλυσης προβλημάτων και ταυτόχρονα ανάδυσης του εξατομικευμένου υποκειμένου, τέθηκαν στο επίκεντρο της σκέψης και άλλων σύγχρονων θεωρητικών. Για παράδειγμα, ο Γάλλος κοινωνιολόγος Alain Ehrenberg (2013), σε μια αντιπαράθεση των ψυχιατρικών συστημάτων σκέψης και των τρόπων ζωής του σύγχρονου υποκειμένου, αναφέρεται στην «κατάθλιψη» ως μια ασθένεια κοινωνικά εγγενή, καθώς το κέντρο βάρους του κανονιστικού συστήματος μεταφέρθηκε από την ενοχή και την πειθαρχία στην ευθύνη και την πρωτοβουλία⁷⁷. Όπως περιγράφει ο Ehrenberg (2013:122), ήδη από τη δεκαετία του 1960, το δικαίωμα «να διαλέγει κανείς τη ζωή που θέλει να ζήσει», δίχως να κυριαρχεί στις σχέσεις ατόμου κοινωνίας, εισδύει σε πρακτικές «της καθημερινής ζωής», με αποτέλεσμα «οι συσχετισμοί ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό μεταβάλλονται σημαντικά, καθώς το πρώτο εμφανίζεται ως μια προέκταση του δεύτερου, τη θέση της πειθαρχίας και της υπακοής παίρνει η ανεξαρτησία απέναντι στους κοινωνικούς καταναγκασμούς και η στήριξη στις προσωπικές δυνάμεις [...] το νέο ζητούμενο είναι να μοιάζεις στον εαυτό σου. Από τη στιγμή που όλα είναι δυνατά, η αρρώστια της ανεπάρκειας έρχεται να επιφέρει στην ψυχή του ατόμου ρωγμές που του θυμίζουν ότι δεν είναι όλα επιτρεπτά». Οι ψυχικές διαταραχές δεν επικεντρώνονται μονάχα στην έννοια της «τρέλας», αλλά σε πλήθος καθημερινών προβλημάτων που έρχεται να καλύψει μια μεγάλη αγορά με προϊόντα βιομηχανίας πάνω στη σχέση, διαθέτοντας μια συγκεκριμένη γλώσσα, τεχνολογίες φαρμακευτικής και ψυχολογίας, φέρνοντας στο προσκήνιο νέους επαγγελματικούς κλάδους, όπως οι σεξολόγοι, οι ομαδικοί ψυχοθεραπευτές (2013:133-134). Το κυρίαρχο όμως άτομο, το οποίο γεννιέται σε ένα καθεστώς ανοχής στο «δικαίωμα της διαφορετικότητας», βρίσκεται εκτεθειμένο στην αβεβαιότητα, καθώς τα εξωτερικά σημεία αναφοράς του παρελθόντος έχουν χάσει τη δυναμική τους, όμως, τόσο στην επίταξη του να είσαι ο «εαυτός σου», όσο και στην ανάλογη της πειθαρχίας, τίποτα δεν δείχνει ένα διαφορετικό ποσοστό υποκειμενικής εμπειρίας του πειθαρχημένου συμβιβασμού έναντι της προσωπικής άνθησης, και ως εκ τούτου, το «προσωπικό», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ehrenberg (2013:139-140), μετατρέπεται σε ένα κανονιστικό τέχνασμα εντελώς απρόσωπο. Σε αυτό το πλαίσιο

⁷⁷ Συγκεκριμένα τη δεκαετία του 1970 η ψυχιατρική ως «biopsychosocio» ήταν το νέο ρεύμα που έδωσε έμφαση στο συνδυασμό βιολογικών, ψυχικών και κοινωνικών παραγόντων, ερχόμενο σε σύγκρουση με το μοντέλο του ελλείμματος, δηλαδή τη σκέψη πως στο άρρωστο άτομο «αυτό που μετράει είναι ότι έχει μια παθολογία και ότι είναι δυνατόν να απαλλαγεί απ' αυτή» (Ehrenberg 2013:121).

της θεραπευτικής πολιτικής, το συλλογικό θέλω έγκειται σε «*νέους τρόπους έκφρασης της εσωτερικής ανησυχίας*» και όχι στην κατάργησή της, καθώς η απουσία της ψυχικής σύγκρουσης, καλύπτεται από ένα «*συναίσθημα απώλειας της προσωπικής αξίας*», δίνοντας αφορμή για νέες αγωνίες, ζήτημα το οποίο συμπυκνώνεται στη φράση «*είναι το μεγάλο μάθημα που θα δώσει η κατάθλιψη στον άνθρωπο που πίστεψε ότι μπορεί να είναι νομοθέτης του εαυτού του*» (2013:140). Τέλος, ο Alain Touraine (2011:148-150, 169-171, 187) στο έργο του «*Μετά την κρίση. Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας*», αναφέρεται στη μετακοινωνική κατάσταση, ύστερη της βιομηχανικής και μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Στη μετακοινωνική κατάσταση, υπό την απουσία μιας νέας κοινωνικής διάρθρωσης, το κέντρο βάρους των κοινωνικών μελών μετατοπίζεται στην εμπιστοσύνη του εαυτού και στον ατομικισμό σαν μια αρχή που στηρίζεται η ανθρώπινη δημιουργία, ενώ δεν κρίνει ως εργαλεία δημιουργίας του κοινωνικού, με όρους συλλογικών δεσμών, το αίσθημα αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης. Στον ακαδημαϊκό χώρο, αρχίζουν να εγκαθίστανται μνείες περί καταναλωτών οπαδών⁷⁸. «*Το να είναι κανείς οπαδός*», επισημαίνει ο Grawford όπως παραπέμπει ο Williams (2013: 66-69), «*είναι πρωτίστως μια καταναλωτική πράξη και, ως εκ τούτου, οι οπαδοί μπορούν να θεωρηθούν πρώτα και κύρια καταναλωτές*». Περαιτέρω προσπάθειες, χρησιμοποιούν τον όρο (καταναλωτής⁷⁹) για να περιγράψουν τη λεγόμενη «πίστη» των οπαδών σε σχέση με τις προθέσεις και επιδιώξεις του εμπορικού και επιχειρηματικού κεφαλαίου (Tapp 2004). Αυτές οι αναφορές δηλώνουν τις αλλαγές που επέρχονται στο χώρο της κερκίδας σε ένα νεοφιλελεύθερο πλανητικό περιβάλλον. Όπως σχολιάζει ο Touraine (1999:28-31) στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου «*Πώς να ξεφύγουμε από τον φιλελευθερισμό;*», η ρητορική περί παγκοσμιοποίησης και προσαρμογής στα νέα περιβάλλοντα αποτελεί ένα «*αδεολογικό σκιάχτρο*». Η αυξανόμενη μετατόπιση της θεσμοποιημένης αθλητικής δραστηριότητας από το τοπικό στο εθνικό και στη συνέχεια σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (Hargreaves 2002), ως μια «*διαδικασία όπου γεγονότα, αποφάσεις και ενέργειες σε ένα μέρος του κόσμου έχουν συνέπειες για κοινότητες και άτομα σε πολύ μακρινά μέρη του πλανήτη*» (McGrew 2003:105), επέφερε αλλαγές στις διοικητικές και οργανωτικές δομές των σωματείων και στην ταυτότητα των οπαδών, δομώντας πιο σύνθετα μοντέλα συμπεριφοράς, τα

⁷⁸Βλ. σχετικά Wang et al. (2011).

⁷⁹ Η Παμμακεδονική Ένωση Φιλάθλων (1996:104) στα πλαίσια του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρείας Διοίκησης Αθλητισμού, κρίνει ότι αφού ο οπαδός μιας ομάδας «*αγοράζει*» το αθλητικό θέαμα, ως «*εκ' τούτου είναι και πελάτης*». Ακόμη τονίζουν πως ως καταναλωτές, βάσει του Ν. 2251/94 έχουν δικαίωμα στην προστασία της ασφάλειάς, της υγείας και των οικονομικών συμφερόντων.

οποία ενσωματώνουν «αντιλήψεις της αγοράς και καταναλωτικά πρότυπα» (Ζαϊμάκης 2010:27). Οι διοικούντες των αθλητικών συλλόγων προσπάθησαν (και συνεχίζουν να προσπαθούν) να μετατρέψουν συγκαλυμμένα τη δράση των οργανωμένων οπαδών σε ένα επωφελές και επικερδές επιχειρηματικό μοτίβο (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009: 208), μέσω πακέτων προσφορών⁸⁰ για όσους συμμετέχουν ή κατέχουν την ιδιότητα του μέλους (Biscaia et al. 2015). Στην ίδια κατεύθυνση του αθλητικού marketing, λαμβάνοντας ωστόσο διαστάσεις καταγραφής και ελέγχου των συμμετεχόντων στην κερκίδα, εντάσσονται και οι πολυ-λειτουργικές έξυπνες κάρτες (smarts cards), τις οποίες κυκλοφόρησε αρχικά η Liverpool προς τους θεατές της. Ειδικότερα, η αναγραφή των προσωπικών στοιχείων του εκάστοτε θεατή, αποτελούν την έκφραση της πίστης στην ομάδα και προσβλέπουν στη μείωση της αναμονής των συμμετεχόντων στα εκδοτήρια για έκδοση εισιτηρίων⁸¹. Επιπλέον στο χώρο του διαδικτύου, ως ένα νέου τύπου τεράστιο supermarket (Chomsky 2001:172), οι ποδοσφαιρικές κοινότητες, κυρίως των πιο δημοφιλών σωματείων, στη λογική ενός μάρκετινγκ στρατολόγησης οπαδών και καταναλωτών των προϊόντων των ομάδων, δημιούργησαν νέους συνδέσμους οπαδών, αξιοποιώντας τα νέα μέσα δικτύωσης, όπως οπαδικές ιστοσελίδες, φόρουμ επικοινωνίας κ.λπ. (Ζαϊμάκης 2013^β:45). Ενδεικτικά, η έρευνα των Beech et al. (2000:180) σε διαδικτυακούς ιστότοπους αγγλικών ποδοσφαιρικών συλλόγων, αναφέρεται στην προώθηση υποστηρικτικών συνδέσμων (supporters clubs), οι οποίοι όμως διαφέρουν από τους παραδοσιακούς οπαδικούς συνδέσμους. Μεταξύ των αλλαγών, σε τροχιά μεταβολής βρίσκονται και τα γήπεδα ως «τόποι κατανάλωσης» (Lefebvre 2007:25). Η μορφολογία της κερκίδας και του γηπέδου σχετίζεται με τη συσσώρευση και αναδιανομή του κεφαλαίου, αντανakλώντας τους σχετικούς κοινωνικούς και χωροταξικούς όρους, καθώς οι κεντρικοί ψυχοκοινωνικοί χώροι κάθε συλλόγου, όπως η φανέλα της ομάδας, οι πίνακες του σκορ και η παράμετρος του γηπέδου, πωλούνται για να φιλοξενήσουν διαφημίσεις, ενώ ταυτόχρονα οι ταμπέλες στην περιφέρεια του αγωνιστικού χώρου λειτουργούν σαν συμβολικοί φραγμοί ανάμεσα στους οπαδούς που βρίσκονται στις κερκίδες και στους παίκτες μέσα στο γήπεδο (Giulianotti και Armstrong 2013:164,166). Η προσωπικότητα του τόπου αποκτά τη γεωγραφία των κοινωνικών διαφορών και ανισοτήτων που χαρακτηρίζουν τους κατοίκους και τους επισκέπτες

⁸⁰ Προσφορά περιοδικών, ξενάγηση στους χώρους του γηπέδου, ειδικά καθίσματα, προτεραιότητα στην αγορά εισιτηρίων για τους εκτός έδρας αγώνες, εκπτώσεις στις τιμές των προϊόντων του συλλόγου, προϊόντα και υπηρεσίες των χορηγών του συλλόγου, εισιτήρια για άλλα αθλήματα πέραν του ποδοσφαιρικού τμήματος, καθώς και το δικαίωμα νήφου στις εκλογές του διοικητικού συμβουλίου.

⁸¹ Πηγή: *Card Technology Today*. February 2003. 15(2), p.7.

(Giulianotti και Armstrong 2013:163), κυρίως με το διαχωρισμό των γηπέδων σε διαφοροποιημένες επικράτειες (Hourcade 2013:89). Τα στάδια και τα γήπεδα στο επίκεντρο της οπαδικής τοποφιλίας (Giulianotti και Armstrong 2013:162), συνιστούν ειδικά κατασκευασμένους και κοινωνικά οριοθετημένους χώρους, στους οποίους ασκούνται ορισμένου είδους συμπεριφορές (Στυλιανούδη 1996:377). Σε αυτό το πλαίσιο, τα «πέταλα» (χώροι που καταλαμβάνουν οι οπαδοί) λαμβάνουν το χαρακτήρα ενός ιερού τόπου (Σταμάτης 2010:6), σκιαγραφούμενου ως κομμάτι του σπιτιού μιας οικογένειας (Charleston 2009). Στην οπαδική κουλτούρα, το ανωτέρω προσλαμβάνεται ως ένα τεχνητό καταφύγιο απέναντι στην αστική ανωνυμία και την κοινωνική πραγματικότητα (Τσιμπογιάννη 2013:274), αποτελώντας έναν οργανωμένο χώρο που δεν υπόκειται ή υπόκειται λιγότερο σε καθημερινές συμβάσεις, επιδέχοντας συμπεριφορές και πρακτικές «μη ανεκτές σε άλλους χώρους» (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:225). Επιπροσθέτως, η κερκίδα προσλαμβάνεται και ως ένας σύνθετος κοινωνικός και δημόσιος χώρος που παραμένει πεδίο εξισωτισμού, όπου όλοι προσέρχονται, δίχως διακρίσεις, αναλαμβάνοντας ρόλους και επιτελώντας λειτουργίες, ένας χώρος χωρίς αποκλεισμούς και ιδιαίτερους περιορισμούς, στον οποίο οι οπαδοί προβάλλουν τις ρητορικές τους ικανότητες, τις σκωπτικές τους δεξιότητες, τις εξουσιαστικές τους κλίσεις, τις ηγεμονικές τους επιθυμίες, χωρίς όλα αυτά να εξαρτώνται από την καταγωγή, το κοινωνικό καθεστώς, το πολιτισμικό και μορφωτικό κεφάλαιο ή την κατοχή πλούτου (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013:146). Η κερκίδα που καταλαμβάνουν οι οπαδοί, περιγράφεται σαν μια ζώνη ελεύθερη και αυτοδιαχειριζόμενη, στην οποία επικρατούν διαφορετικοί κανόνες συνύπαρξης που ξεπερνούν τα όρια της νομιμότητας, με την παραβίαση των κανόνων να θεωρείται θεμελιώδης αρχή (Luis 2006:101-103). Ο οπαδός ταυτίζεται με το πέταλο, δηλαδή το συμβολικό επίκεντρο των εχθροπραξιών, ένα μέτωπο όπου διαδραματιζόταν οι αντιπαλότητες (Giulianotti and Armstrong 2013:177), αποκλείοντας την παρουσία του αντιπάλου. Η απαγόρευση της συνάντησης στο ίδιο γήπεδο οπαδών αντίπαλων ομάδων σε αγώνες υψηλού κινδύνου που εφαρμόζεται τα τελευταία χρόνια (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:235), επέφερε την αλλοίωση της κοινής εμπειρίας ενάντια στον αντίπαλο (Δρένος 2013:302), τον ανταγωνισμό για το γόητρο και την ηγεμονία (Bromberger 2007), δηλαδή τη μεταφορική μάχη σε παράλληλη ευθεία με τη μάχη των αθλητών (Ριζάκος 1996:433). Παράλληλα, τέθηκε σε ισχύ ένα μοντέλο πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου «βία» στα γήπεδα, στα όρια της μηδενικής ανοχής, με πρακτικές όπως η γνωστοποίηση *οδηγού συμπεριφοράς* προς

οπαδούς, υπό το μανδύα της προστασίας ενός συλλόγου, έως και την απαγόρευση των οπαδικών συγκεντρώσεων πριν τους αγώνες από πλευράς αστυνομικών αρχών, συγχρωτισμένο με ένα δομικό πλαίσιο αόρατης επιτήρησης, ελέγχου και ομαλοποίησης της συμπεριφοράς (Foucault 2005) μέσα στην κερκίδα, δηλαδή στην πειθάρχηση των σωμάτων στο πλαίσιο μίας νέας βιοπολιτικής που διαπερνά τους αθλητικούς χώρους και διαχέεται στην κοινωνία. Κλείνοντας αυτή τη σελίδα, τόσο η διαδικασία της τοπικοπαγκοσμιοποίησης (glocalization) θα έρθει να καλύψει τους τρόπους που οι «τοπικές ποδοσφαιρικές κουλτούρες» στα νέα περιβάλλοντα προσαρμόζονται ή αντιστέκονται στις λογικές του μοντέρνου αθλητισμού, «αναπλάθοντας τις ταυτότητες του χώρου» (Ζαϊμάκης 2013^β:28), όσο και η επιχειρηματολογία «περί οπαδικής βίας» στη βάση ενός κυρίαρχου διηγήματος «εξειδικευμένων διεκπεραιωτών» θα βρίσκει και «αντιπάλους» και «ανανεωτές» (Melucci 2002:88) στην κερκίδα.

1.2.2. Η ποινικοποίηση: Από τις «άλλες διατάξεις» στην καταπολέμηση της βίας στον αθλητισμό.

Στις 31 Αυγούστου του 1967, εκδίδεται ο αναγκαστικός νόμος υπ' αριθ. 127 (αριθμός φύλλου 148) «Περί αναδιοργάνωσης του Εξωσχολικού Αθλητισμού, τροποποιήσεων και συμπληρώσεων των περί φιλάθλου ιδιότητας Νόμων και άλλων τινών διατάξεων». Μεταξύ των ρυθμίσεων, το άρθρο 28 χορηγεί την αρμοδιότητα ματαίωσης ή αναβολής διεξαγωγής αγώνων στον Υπουργό Προεδρίας της Κυβερνήσεως, υπό την προϋπόθεση ότι «τούτου επιβάλλεται κατά την κρίσιν του προς διατήρησιν της δημόσιας τάξεως και ασφάλειας». Προς χάριν διατήρησης των δύο τελευταίων και σύμφωνα με το 16 παρ. 9 του Ελληνικού Συντάγματος⁸², ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του κράτους, το οποίο ελέγχει και επιχορηγεί τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, βάσει της κείμενης νομοθεσίας⁸³ (Βουλή των Ελλήνων 2010). Μετέπειτα, τα νομοθετικά κείμενα (περί αθλητισμού) που έχουν θεσπιστεί από την Ελληνική Βουλή⁸⁴ και εφαρμόζονται, άπτονται των Ν. 2725/1999 «Ερασιτεχνικός και επαγγελματικός αθλητισμός και άλλες διατάξεις», Ν. 3057/2002 «Τροποποίηση και

⁸² Όπως αναθεωρήθηκε με το ψήφισμα της 27ης Μαΐου 2008 της Η' αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων.

⁸³ Προστίθεται ότι ο «Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με το προσδιορισμό τους» (Βουλή των Ελλήνων 2010).

⁸⁴ Πριν τον Ν. 2725/1999, έχουν θεσπιστεί το άρθρο 61 του Ν. 75/1975 (με τις τροποποιήσεις του Ν. 665/1977) και ο Ν. 1646/1986 (Μαυρομάτης 2006:78-86).

συμπλήρωση του Ν. 2725/1999», ο Ν. 3372/2005 (ΦΕΚ - 187 Α/2-8-2005), «Ρύθμιση θεμάτων Αθλητισμού», ο Ν.3708/2008 «Καταπολέμηση της βίας με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις και άλλες διατάξεις», ο 4049/2012 «Αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, του ντόπινγκ, των προσυνηνοημένων αγώνων και λοιπές διατάξεις» και προσφάτως ο Ν. 4326/2015 «Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό και άλλες διατάξεις». Οι τίτλοι της εφημερίδας της κυβερνήσεως είναι ενδεικτικοί μιας μετάβασης από την πιθανή αντιμετώπιση, ως εν δυνάμει μέρους της αθλητικής πραγματικότητας, στο «αντικειμενικό γεγονός» που χρήζει εστιασμένης πολιτικής στοχοθεσίας. Πριν τη δημοσίευση της αιτιολογικής έκθεσης του Ν. 3057/2002 (τροποποίηση του Ν. 2725/1999), όπου η βία στον αθλητισμό χαρακτηρίζεται ως «ένα ιδιαίτερα οξύ και σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα» απαιτώντας δραστική αντιμετώπιση, προς τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας στην έκθεση των Marsh et al. (1996:7), καταγράφεται ότι η Βρετανία⁸⁵, η Ιταλία⁸⁶, η Γερμανία⁸⁷, η Ολλανδία⁸⁸ και το Βέλγιο⁸⁹ εμφανίζουν σημαντικά επίπεδα περιστατικών οπαδικής βίας, τα οποία μεταφράζονται σε ποσοστό που δεν ξεπερνά το 10%. Ειδικότερα, για την Ελλάδα επισημάνεται:

“sporadic violence has also been reported in **Greece**, the Czech Republic, Albania and Turkey. Some of these may be isolated incidents, but there is no room for complacency, as these countries may currently be in the early ‘stages’ of the development pattern outlined above”(Marsh et al. 1996:7)

υπό τη σχετική επιχειρηματολογία:

“no general statistics or empirical data on football-related violence are available for **Greece**, but isolated accounts of violent incidents suggest that hooliganism in this country is currently in the ‘second stage’ of development [...] with violence moving from attacks on referees to conflicts between rival fans, but still largely within the confines of the stadium” (Marsh et al. 1996:67).

Το ανωτέρω σκεπτικό μεταφέρεται εντός του νομοθετικού κειμένου (3057/2002), όπου κρίνεται σκόπιμη η παρέμβαση στον τρόπο λειτουργίας και δράσης των οπαδικών κοινοτήτων (δηλαδή στον τρόπο οργάνωσης των συνδέσμων και στη διαδικασία καταγραφής των συμμετεχόντων στην κερκίδα μέσω του ονομαστικού εισιτηρίου ως μια διαδικασία αποτροπής εκδηλώσεων πράξεων βίας ευνοούμενων, της έως τότε, ανωνυμίας του πλήθους). Ταυτόχρονα, η αστυνομική εποπτεία αφορά μέρος των δημόσιων οπαδικών εκδηλώσεων (συγκεκριμένα αυτό της

⁸⁵ Βλ. και Dunning (2000).

⁸⁶ Βλ. και Roversi (1991).

⁸⁷ Βλ. και Pilz (1996).

⁸⁸ Βλ. και van der Brug (1994).

⁸⁹ Βλ. και Walgrave et al. (1987).

μετακίνησης), εφόσον στο πλαίσιο της ιδιωτικοποίησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και της βιομηχανίας της ιδιωτικής προστασίας, εκχωρείται το δικαίωμα της επίβλεψης κατά τη διάρκεια των αγώνων σε τρίτους, δηλαδή σε εταιρείες «security» (Γεωργούλας 2009). Επιπροσθέτως, υπό την επίδραση των θεωρητικών της σχολής της περιβαλλοντικής εγκληματολογίας (environmental criminology) ή εγκληματολογίας του τόπου (criminology of place) και με στόχο τον εντοπισμό ευρύτερων και στενότερων γεωγραφικών περιοχών όπου παρατηρείται έξαρση της εγκληματικότητας, η κερκίδα καθυποτάσσεται στα λεγόμενα συστήματα επιτήρησης, τα οποία, όπως δηλώνεται στο άρθρο 41, αποτελούν μια εδαφική οριοθέτηση της πρόληψης, δηλαδή ως αντεγκληματική πολιτική βάσει της κοινωνικής και πολιτισμικής ιδιομορφίας της συγκεκριμένης περιοχής (Ζαραφονίτου 2003). Μια δεκαετία αργότερα, κατά τη διάρκεια της οποίας προστίθενται δύο νέες νομοθετικές παρεμβάσεις (ο Ν. 3372/2005⁹⁰ και ο Ν. 3708/2008⁹¹), ο τότε υπουργός προστασίας του πολίτη, σε δημόσια επιστολή του με τίτλο «*Κατά της Βίας στα Γήπεδα*»⁹², εστιάζοντας με κοινωνικό-ηθικούς όρους στο οικονομικό τίμημα θεραπείας, επισήμαινε,

«είναι καιρός, είναι ανάγκη πλέον [...] να προστατέψουμε αυτή τη χώρα και τους εαυτούς μας από φαινόμενα σήψης, παρακμής και πολιτισμικής κατάρπτωσης [...] κατά την αγωνιστική περίοδο 2010 – 2011 διατέθηκαν 132.015 αστυνομικοί, ήτοι αύξηση κατά 22,55% [...] το συνολικό κόστος αυτών των μέτρων της προηγούμενης αγωνιστικής περιόδου ανήλθε στο ποσό των 12.673.440 ευρώ μόνο για τις προγραμματισμένες αθλητικές συναντήσεις»,

συνομιλώντας με τίτλους ειδήσεων όπως «*Ντροπή για την Ελλάδα η ανικανότητα αντιμετώπισης της βίας στα γήπεδα*»⁹³, οι οποίες συνέχισαν να κοσμούν

⁹⁰ Ο συγκεκριμένος νόμος προστίθεται στο θεσμικό παζλ με δύο σημαντικές παρεμβάσεις. Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2. απαγορεύτηκε η διάθεση εισιτηρίων σε συνδέσμους φιλάθλων για λογαριασμό των μελών τους και τα εισιτήρια θα πρέπει να εκδίδονται ατομικά στη βάση της απαγόρευσης «καθορισμού ζωνών ή τμημάτων των κερκίδων που να προορίζονται, αποκλειστικά, για τις θέσεις των μελών των συνδέσμων φιλάθλων». Η δεύτερη παρέμβαση, συνέχεια της πρώτης, αναφερόταν στη δημιουργία κεντρικής βάσης δεδομένων φιλάθλων ως συνέχεια της κάρτας φιλάθλων (άρθρο 1 παρ. 1). Ουσιαστικά δομείται ένα θεσμικό περιβάλλον για την καταγραφή υπόπτων, άρρηκτα συνδεδεμένο με την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας (Καλτσώνης 2010).

⁹¹ Στο νόμο αυτό, προβλεπόταν η κατάργηση των αυτόνομων συνδέσμων φιλάθλων και η ίδρυση των λεσχών φίλων οι οποίες θα λειτουργούσαν ως «υπηρεσίες» των Α.Α.Ε. και πλήρως ελεγχόμενες των τελευταίων (Δέσπος 2010:39) κάτι που δε συνέβη καθώς, όπως αναφέρει ο Μαλάτος (2010: 563), οι ομάδες δεν προέβησαν στην ενεργοποίηση του σχετικού άρθρου (41B) φοβούμενες τυχόν ανάρμοστες συμπεριφορές από πλευράς οπαδών που θα χρεωνόντουσαν. Ως μέλη τη Λέσχης, σύμφωνα με το άρθρο 3, μπορούσαν να εγγραφούν όσοι έχουν μόνιμη κατοικία ή διαμένουν στην Ελλάδα και έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους ενώ προϋπόθεση - κώλυμα θεωρείται η απόδοση στο υποκείμενο πράξεων βίας εντός και εκτός γηπέδων ή παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών (459/2006 - ΦΕΚ Α'/103/25.5.2006). Πέραν αυτού, σε σχέση με την τοποθέτηση και λειτουργία ηλεκτρονικών συστημάτων εποπτείας, στα ποδοσφαιρικά γήπεδα και στα μπισκετικά παρκέ προστέθηκαν, με το άρθρο 8, τα γήπεδα πετοσφαίρισης αλλά και οι χώροι που αγωνίζονται οι εθνικές ομάδες, αυτών των αθλημάτων.

⁹² Πηγή: «Ανοιχτή επιστολή Χρ. Παπουτσή κατά της βίας στα γήπεδα». *ΣΚΑΙ.gr*. [online]. 09 Φεβρουαρίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.skai.gr/news/greece/article/194139/anoiht-i-epistol-i-hr-papoutsi-kata-tis-vias-stagipeda/>(τελευταία πρόσβαση 1/4/2015).

⁹³ Πηγή: Τσιγκρής Α. *Το βήμα γνώμες*. [online]. 12 Φεβρουαρίου 2013 Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=497760>(τελευταία πρόσβαση 25/04/2015).

τις στήλες των εφημερίδων, φτάνοντας στις σελίδες ετήσιου απολογισμού⁹⁴ της διοργανώτριας αρχής ποδοσφαίρου, με ένα βασισμένο, σε γενικούς δείκτες αθλητικής βίας, θετικό απολογισμό και ένα σημαντικό *αλλά* που προσδιορίζει ότι,

«υπάρχουν μεγάλα περιθώρια βελτίωσης ώστε το επίπεδο ασφαλείας στους αγώνες της Super League να αναβαθμιστεί, καθώς τα χρόνια προβλήματα συνεχίζουν να υφίστανται και χρειάζεται συντονισμένη προσπάθεια και προετοιμασία ώστε στα επόμενα πρωταθλήματα να υπάρξουν καλύτερα αποτελέσματα».

Τα παραπάνω συμπεκνώνονται στο Ν. 4049/2012, δηλαδή στην έναρξη της πολιτικής μηδενικής ανοχής απέναντι στο οπαδικό φαινόμενο, καθώς σύμφωνα με το άρθρο 4 (όπου σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση προβλέπεται μια «ειδική ποινική μεταχείριση της οργανωμένης διάπραξης αδικημάτων») οι ποινές του άρθρου 41 ΣΤ (2527/1999/ άρθρο 7 του 3057/2002) έτσι όπως τροποποιήθηκαν από μετέπειτα νόμους, προστίθενται στον ποινικό κώδικα στην εγκληματική οργάνωση. Επιπλέον, τη δεδομένη χρονική περίοδο η χρήση του ηλεκτρονικού ονομαστικού εισιτηρίου δεν εφαρμόζεται, εξαιτίας εμποδίων που επικαλούνται τα αθλητικά σωματεία και παράλληλα προωθείται, σύμφωνα με το άρθρο 8, ένας «ολοκληρωμένος εκλεκτικός μηχανισμός» των λεσχών φίλων κάθε αθλητικού σωματείου.

Ερωτήματα επί του άρθρου 41 ΣΤ

Δεν είναι λογικό η «βία» να ποινικοποιείται πολλώ δε μάλλον όταν αυτή είναι αποτέλεσμα ομάδων οι οποίες ανάγονται στην σφαίρα της εγκληματικής οργάνωσης; Ο περαιτέρω αναστοχασμός, σε αυτήν την προβληματική, έγκειται στους κινδύνους αποσιώπησης, για έναν κοινωνικό επιστήμονα, του διάφορου που εμπίπτει ως παρέκκλιση στη θεσμική μοντελοποίηση. Το θεωρούμενο ως ποινικό αδίκημα ή εγκληματική συμπεριφορά, δηλαδή, η ενοχή διάπραξης μιας «κοινωνικά επικίνδυνης πράξης απαγορευμένης από το νόμο» (Πανούσης 1985), μεταβάλλεται ως προϊόν ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών, αναδεικνύοντας το καίριο ερώτημα του Δασκαλάκη (1985:15), «ο ποινικός νόμος προστατεύει τις αξίες και τα συμφέροντα όλων των κοινωνικών στρωμάτων ή μόνο των οικονομικά και πολιτικά ισχυρών που έχουν την εξουσία να εξασφαλίζουν αυτή την προστασία σε βάρος των αξιών και των

⁹⁴ Πηγή: «Ετήσιος Απολογισμός 2013-14». *Super League Ελλάδα*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://08c0d41abab903a6a29e5e91952c8074a6a4a4b1b4b8b070de43.r83.cf3.rackcdn.com/4nXXWbTEExqy443vJMSKt9wD1oX9Iue1a.pdf> (τελευταία πρόσβαση 25/4/2015).

συμφερόντων των ανίσχυρων στρωμάτων;». Η απάντηση δεν είναι καθόλου εύκολη. Όπως προβλέπει, ο σχετικός κώδικας, επεξεργασμένου επαγωγικά λόγου:

«εκ προθέσεως μέσα σε αθλητικές εγκαταστάσεις ή στον αμέσως περιβάλλοντα χώρο τους ή στις βοηθητικές εγκαταστάσεις ή στους χώρους προσέλευσης και στάθμευσης, κατά τη διάρκεια αθλητικής εκδήλωσης (πριν από την έναρξη ή μετά τη λήξη της ή μακριά από το χώρο που προορίζεται για την εκδήλωση αυτή)»(παρ.2),

η ρίψη αντικειμένων εντός του αγωνιστικού χώρου θεωρείται τιμωρητέα πράξη, όπως και η βιαιοπραγία (ανεξαρτήτως πρόκλησης σωματικής βλάβης), η κατοχή και η χρήση αντικειμένων, ικανών να παράγουν σωματικές βλάβες, αλλά και η κατοχή/χρήση βεγγαλικών καπνογόνων κροτίδων κ.λπ., επιφέροντας ποινές φυλάκισης έως δύο έτη και χρηματική ποινή (παρ. 1). Επιπλέον, η διατάραξη της διεξαγωγής του αγώνα και η πρόκληση επεισοδίων, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη, τιμωρείται με ένα έτος φυλάκισης και χρηματική ποινή. Ανάλογες ποινές ισχύουν σχετικά με:

«εκφράσεις προσβολής της εθνικής ταυτότητας, του εθνικού ύμνου, των ολυμπιακών συμβόλων και αγώνων ή με ρατσιστικό περιεχόμενο» (παρ. 2).

Μέσα σε αθλητικές εγκαταστάσεις ή μακριά από αυτές, δίχως προσλαμβάνουσες του βαθμού σωματικής βλάβης ή βιαιοπραγίας, η ποινή αποδίδεται κατά μέγιστο με διακριτή ευχέρεια καθορισμού από το δικαστικό σώμα. Περαιτέρω, οι ιδεολογικο-πολιτικές αναφορές, νοητικά και εμπειρικά ασαφείς, υποβόσκουν μιας πολιτικής στοχοποίησης, εν' δυνάμει κατηγορούμενων οπαδών, ως πρόξενων της βίας. Η ποινή που καταλογίζεται αυξάνεται στα τρία έτη για τα αδικήματα των παραγράφων 1 και 2 «υπό περιστάσεις που μαρτυρούν ότι ο δράστης είναι ιδιαίτερα επικίνδυνος για την ομαλή τέλεση των αθλητικών εκδηλώσεων». Η οριοθέτηση του «ιδιαίτερα επικίνδυνου» συλλαμβάνεται στο «βεβαρημένο παρελθόν» του υποκειμένου, στα καθήκοντα αρχηγού που πιθανόν έφερε, στη δράση βάσει «οργανωμένου εγκληματικού σχεδίου», καθώς και στη φθορά ή βλάβη «αγαθών τρίτων» (παρ. 3). Η ασαφής επεξήγηση εντός του νόμου, είναι ενδεικτική των κινδύνων που ελλοχεύουν της εφαρμογής του, εντάσσοντας την παρούσα προβληματική εντός των σχεδίων αντιμετώπισης του οργανωμένου εγκλήματος, επιζητώντας κοινωνική νομιμοποίηση της φακελοποίησης μεγάλου μέρους του πληθυσμού, σε βάσεις δεδομένων βεβαρημένου και μη παρελθόντος. Επιπλέον, στην

παράγραφο 4 περιλαμβάνονται πλήθος άρθρων του ποινικού κώδικα (εγκλήματα διέγερσης, διατάραξης κοινής ειρήνης, διατάραξης της ειρήνης των πολιτών, καθύβρισης θρησκευμάτων, παρακώλυσης συγκοινωνιών, απλής απρόκλητης και επικίνδυνης σωματικής βλάβης, βαριάς σωματικής βλάβης, συμπλοκής, παράνομης βίας, απειλής, διατάραξης οικιακής ειρήνης, προσβολής γενετήσιας αξιοπρέπειας, πρόκλησης σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις, φθοράς ξένης ιδιοκτησίας, εκβίασης), η παράβαση των οποίων, εφόσον συνδέεται με τα προβλεπόμενα των δύο πρώτων παραγράφων, επιφέρει το ανώτατο όριο της ποινής. Και σε αυτό το σημείο της νομολογίας, εμπεριέχονται πράξεις με διαφορετικούς βαθμούς και ποιότητες δράσης, σε χώρους από το διαρκώς εξελισσόμενο διαδικτυακό χώρο έως την ευρύτητα του δημόσιου πεδίου. Ακόμη, αξιοσημείωτοι είναι οι παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη ως προς τη μη αναστολή ή μετατροπή της ποινής ή της στερητικής της ελευθερίας όπως διαβάζουμε παρακάτω:

«Από τη βαρύτητα της πράξης, τις περιστάσεις τέλεσής της, από τα αίτια που ώθησαν τον δράστη σε αυτήν και την προσωπικότητά του προκύπτει αντικοινωνικότητα αυτού και σταθερή ροπή του σε διάπραξη νέων εγκλημάτων στο μέλλον (παρ. 6.α.ββ) [...] Ο δράστης είναι υπότροπος ή τελεί κατά συνήθεια τις πιο πάνω πράξεις ή ο δράστης κρίνεται από τις περιστάσεις τέλεσης ως ιδιαίτερος επικίνδυνος για τη ζωή ή τη σωματική ακεραιότητα ή την περιουσία τρίτων ή την ομαλή εκτέλεση των αθλητικών εκδηλώσεων» (παρ.6. γ, αα & ββ).

Στις καταδίκες επί των όσων αναφέρθηκαν προηγουμένως, προστίθεται η ποινή απαγόρευσης προσέλευσης και παρακολούθησης αθλητικών εκδηλώσεων για δύο έως και πέντε έτη, εφόσον,

«από τις περιστάσεις και με βάση την προσωπικότητα του δράστη κρίνει ότι αυτός είναι επικίνδυνος για την ομαλή τέλεση των αθλητικών εκδηλώσεων» (παρ. 7 α).

Διαβάζοντας το περιεχόμενο των δυο τελευταίων παραγράφων, εύλογα γεννιούνται ερωτήματα όπως: Ποιος κρίνει τη βαρύτητα της πράξης; Ποια αίτια ώθησης θεωρούνται ως επιβαρυντικά; Ποια προσωπικότητα κρίνεται ως «αντικοινωνική»; Και ποιος προσλαμβάνεται ως ιδιαίτερα επικίνδυνος; Στο μέλλον, πιθανά μια έρευνα πεδίου περί της απονομής δικαιοσύνης ως προς τους χαρακτηρισμένους ως «δράστες των γηπέδων», θα φώτιζε το θολό τοπίο προβληματισμού που δημιουργείται. Άλλωστε, τα ως άνω δεδομένα επιβεβαιώνουν τη θέση ότι το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης «συνίσταται σε μια διαδικασία διαδοχικών φιλτραρισμάτων και επιλογών, σε κάθε μια από τις οποίες ένα μέρος

υποτιθεμένων εγκληματιών επιλέγεται και προωθείται σε μια επόμενη φάση κ.λ.π μέχρι την τελική φάση επιλογής, όπου ανακηρύσσονται επίσημα ως εγκληματίες εκείνοι στους οποίους απονέμεται η κοινωνική ταυτότητα του εγκληματία» (Δασκαλάκης 1985:82). Οι προβληματισμοί για το ισχύον θεσμικό πλαίσιο στην καταπολέμηση της βίας ενισχύθηκαν μετά την ψήφιση του Ν. 3262/2004 ή αλλιώς Νόμου Ορφανού⁹⁵. Συγκεκριμένα το άρθρο 6 αναφέρεται στις αλλαγές της παραγράφου 4 του άρθρου 41 ΣΤ του Ν. 2725/1999, προσθέτοντας το αδίκημα της βαριάς σωματικής βλάβης του άρθρου 310 (παρ. 1 Π.Κ.), ενώ στη δεύτερη παράγραφο του προαναφερθέντος άρθρου προστίθενται στον κορμό του άρθρου 41 ΣΤ (όπως προηγουμένως) οι παρακάτω προβλέψεις:

«5. Όποιος παροτρύνει, υποκινεί, ενθαρρύνει ή διευκολύνει με οποιονδήποτε τρόπο και ιδίως δημόσια ή δια του έντυπου ή ηλεκτρονικού τύπου ή του διαδικτύου μεμονωμένα άτομα ή οργανωμένες ομάδες προσώπων για να διαπράξουν αδικήματα του παρόντος άρθρου τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών». «6. Απαγορεύεται η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική στις περιπτώσεις των προηγούμενων παραγράφων 1, 2 και 4 του άρθρου αυτού».

Το λεγόμενο «ιδιώνυμο», όπως κατέγραψαν οι εφημερίδες της περιόδου και τα πανό των γηπέδων, μας παραπέμπουν ιστορικά στο Ν. 4229/1929 της κυβέρνησης Βενιζέλου. Πρόκειται για μια ακολουθία της ενοχής (σύμφωνα με την δικαστική απόφαση) με ποινή αποκλειστικά τη φυλάκιση. Το ανωτέρω ανετράπη με το Ν. 3708/2008 *Καταπολέμηση της βίας με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις και άλλες διατάξεις* (ή Νόμο Ιωαννίδη). Το 2012 σε συνέντευξη του ο τότε υπουργός Γιάννης Ιωαννίδης είχε δηλώσει⁹⁶ :

«Το ιδιώνυμο αδίκημα, όπως είχε περάσει, σήμαινε ότι σε περίπτωση που συλληφθείς μέσα στο γήπεδο, ό,τι κι αν έχεις κάνει, πας φυλακή. Αν την ίδια συμπεριφορά την έχεις κάπου άλλου, δεν θα πας φυλακή. Αρα, δαιμονοποιήθηκε ένας χώρος που είναι χώρος άθλησης και χαράς, ασχέτως αν κάποιος τον μετατρέπουν σε χώρο βίας. Γιατί να διαφέρει το γήπεδο από όλους τους άλλους χώρους στους οποίους αν γίνει η ίδια παράβαση θα υπάρχει άλλη αντιμετώπιση και άλλη ποινή; Γι' αυτό δώσαμε το δικαίωμα στον δικαστή να δικάσει. Αν το παράπτωμα δεν είναι βαρύ μπορεί να του επιβάλλει ποινή με αναστολή και σε αυτό το διάστημα να απαγορεύεται να πάει στο γήπεδο και να εμφανίζεται στο αστυνομικό τμήμα. Εγιναν αδικίες με τον τρόπο που εφαρμόστηκε το ιδιώνυμο και μπήκαν στη φυλακή άνθρωποι επειδή έβρισαν. Μετατράπηκαν οι αστυνομικοί σε

⁹⁵ Μια περιγραφή των αλλαγών, η οποία μεταδόθηκε κεντρίζοντας στο πρόσωπο του Υφυπουργού Γιώργου Ορφανού στην κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, ο οποίος άσκησε καθήκοντα για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (2004-2007).

⁹⁶ Πηγή: Μπλούνας, Θ. «Αν χρειαστεί θα αλλάξουμε τον αθλητικό νόμο ξανά». *Η Καθημερινή*. [online]. 08 Ιουλίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/462336/article/epikairothta/a8lhtismos/an-xreiastei-8-alla3oyme-ton-a8lhtiko-nomo-3ana> (τελευταία πρόσβαση 20/4/2015).

δικαστές. *Είμαι υπερήφανος που για κάποιους «έχασα» επειδή κατήργησα το ιδιώνυμο».*

Στη διάρκεια εφαρμογής του ιδιώνυμου με σκοπό την προστασία του αθλητικού καθεστώτος και της ελευθερίας των συμμετεχόντων, εμφανίζεται η υπόθεση «Κουντ[...]» στο λόγο των πληροφορητών μου, κατά τη διάρκεια της εντόπιας έρευνας. Ανασύροντας αυτή την πληροφορία και αν διαβάσουμε προσεκτικά τον τυπικό λόγο της δικαιοσύνης⁹⁷, μπορούμε να μιλήσουμε για μια ποινικοποίηση των ιδεών και ειδικά όσων έρχονται αντιπαραθετικά της επικρατούσης κυρίαρχης λογικής.

Αριθμός απόφασης ____ / ____ (Καταδικαστική – ερήμην)
Έκθεση Πρακτικών και Απόφαση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών
Συνεδρία της 24-12-07
Σύνθεση του δικαστηρίου :
[...] Πρόεδρος Πρωτοδικών
[...] Πλημμελειοδίκης
[...] Δικαστική Πάρεδρος
[...] (Αντ)εισαγγελέας
[...] Γραμματέας
Κατηγορούμενος
[...] ΑΠΩΝ
Πράξη Αρ. 41 Ν. 2725/1999

Σκέφτηκε κατά το Νόμο
πρέπει να κηρυχθεί ένοχος διότι αποδείχτηκαν τα εξής την 20-12-2007 8
νυκτερινή ώρα διεξαγόταν στο Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας (ΟΑΚΑ) ο
αγώνας ποδοσφαίρου για το κύπελλο UEFA μεταξύ των ομάδων «ΑΕΚ –
VILLAREAL» Ισπανίας. Ο κατηγορούμενος (περί ώρα 21.50) που ήταν εντός
της κερκίδας της θύρας 35 του σταδίου κατήλθε από αυτή και εισήλθε εντός του
αγωνιστικού χώρου και τοποθέτησε ένα μεγάλο πανώ στα κιγκλιδώματα του
Σταδίου που ανέγραφε «ΠΟΛΕΜΟ ENANTIA ΣΤΟ ΝΕΟ Α(Θ)ΛΗΤΙΚΟ
ΝΟΜΟ» «ΑΕΚ – 21». Η πράξη αυτή έγινε με πρόθεση δημόσια, μέσα σε
αθλητικό χώρο, αθλητικών εγκαταστάσεων και με αυτό το περιεχόμενο που είχε
το πανό προκάλούσε δημόσια σε απείθεια κατά των νόμων και ειδικότερα κατά
του νέου αθλητικού νόμου 3472/2006 που αντικατέστησε την παραγ. 6 του
άρθρου 41ΣΤ του βασικού αθλητικού νόμου 2725/1999 και ορίζει ρητά ότι
απαγορεύεται η μετατροπή σε χρηματική ποινή της στερητικής της ελευθερίας
ποινής και η αναστολή εκτέλεσης αυτή, στις περιπτώσεις των αδικημάτων των
παραγράφων 1,2,3 και 4 του άρθρου 41ΣΤ καθώς επίσης και του άρθρου 41Ε του
ν. 2527/1999 για την ηλεκτρονική εποπτεία των αθλητικών εγκαταστάσεων. Η
αναγνώριση του έγινε με βάση το ηλεκτρονικό σύστημα εποπτείας του γηπέδου
ΟΑΚΑ και ο κατηγορούμενος συνελήφθη κατά την έξοδό του από τη θύρα 35
περί ώρα 22.30. Επομένως, πρέπει να κηρυχθεί ένοχος για παράβαση της
διατάξεως 41ΣΤ§4 του ν. 2725/1999 σε συνδυασμό με το άρθρο 183 του ΠΚ
περί διέγερσης, αφού αποδείχθηκε ότι με τη χρήση της λέξης του πανό

⁹⁷ Ο συγγραφέας του παρόντος επιφυλάσσεται για την ορθότητα και αξιοπιστία της παρούσης πληροφορίας όπως αυτή εντοπίστηκε στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://vathikokkino.gr/archives/39> σε περιεχόμενο ψηφιακού κειμένου με τίτλο «Δοξάστε τους νόμους και τους δικαστές «μας»», δημοσιευμένο στις 04/03/2008.

«ΠΟΛΕΜΟΣ ENANTIA...» στον νέο αθλητικό νόμο -τον οποίο μάλιστα χαρακτηρίζει Α(Θ)ΛΗΤΙΚΟ- υπήρξε σαφής πρόκληση σε απείθεια με την μεγαλύτερη μάλιστα δημοσιότητα

Για τους λόγους αυτούς

ΔΙΚΑΖΕΙ απόντος κατηγορουμένου [...]

ΚΗΡΥΣΣΕΙ αυτόν ένοχο του ότι: Στην Αθήνα την 20-12-2007, με πρόθεση μέσα σε αθλητικές εγκαταστάσεις κατά τη διάρκεια αθλητικής εκδήλωσης τέλεσε το έγκλημα της διέγερσης του άρθρου 183 του ΠΚ προκαλώντας δημόσια σε απείθεια κατά των νόμων και ειδικότερα την 21:50 ώρα της 20-12-2007 στο Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας κατά τη διάρκεια του αγώνα ποδοσφαίρου για το κύπελλο UEFA μεταξύ των ομάδων «ΑΕΚ - VILLAREAL» Ισπανίας εισήλθε παράνομα εντός του αγωνιστικού χώρου και ανάρτησε και τοποθέτησε στα κιγκλιδώματα ένα πανό στο οποίο είχε αναγραφεί η φράση «ΠΟΛΕΜΟ ENANTIA ΣΤΟ ΝΕΟ Α(Θ)ΛΗΤΙΚΟ ΝΟΜΟ» «ΑΕΚ - 21» προκαλώντας έτσι δημόσια σε απείθεια κατά των νόμων και δη του ν 2725/1999, όπως αντικαταστάθηκε με το ν. 3472/2006.

Μετά την απαγγελία της αποφάσεως

Αφού άκουσε τον Εισαγγελέα που πρότεινε να επιβληθεί εις βάρος του κατηγορουμένου που κηρύχθηκε ένοχος ποινή φυλακίσεως Δύο (2) ετών χωρίς μετατροπή και αναστολή της ποινής και η έφεση να μην έχει αναστέλλουσα δύναμη και απαγόρευση παρακολούθησης αθλητικών εκδηλώσεων για 6 μήνες και εμφάνιση στο ΑΤ κατοικίας και παραμονής σ' αυτό κατά τη διάρκεια των αγώνων και αφαίρεση του χρόνου κράτησης [...]

Για τους λόγους αυτούς

Καταδικάζει τον κατηγορούμενο σε φυλάκιση ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ (15) μηνών χωρίς μετατροπή και αναστολή της ποινής.

Η έφεση να μην έχει αναστέλλουσα δύναμη

Απαγόρευση παρακολούθησης αθλητικών εκδηλώσεων κάθε είδους της ΑΕΚ για χρονικό διάστημα 6 μηνών και για το ίδιο διάστημα εμφάνιση στο Α/Τ κατοικίας του και παραμονής του σε αυτό κατά τη διάρκεια των αγώνων[...]

Αθήνα, 24-12-2007

1.3. Μια εικόνα του σήμερα

Το Φεβρουάριο του 2015, ένα ελληνικό ντέρμπυ μεταξύ αιωνίων αντιπάλων, η είσοδος του προέδρου της φιλοξενούμενης στον αγωνιστικό χώρο, η εισβολή των οπαδών, οι συγκρούσεις με την αστυνομία, η επ' αόριστον διακοπή των επαγγελματικών ποδοσφαιρικών πρωταθλημάτων, οι αντιπαραθέσεις μεταξύ ποδοσφαιρικών σωματείων, οπαδών και πολιτείας, τα αθλητικά συμβόλαια και η επανέναρξη της αγωνιστικής δράσης με άδειες τις κερκίδες των γηπέδων, περιγράφουν το κλίμα της περιόδου. Στο καθημερινό αθλητικό δημοσιογραφικό «ρεπορτάζ» της περιόδου, δεσπόζουν δηλώσεις των αθλητικών και πολιτειακών αρχών. *«Ήταν κάθετος και ζήτησε διάλυση των συνδέσμων και δημιουργία λέσχης για τους*

οπαδούς»⁹⁸. «Τονίζουμε όμως, ότι δεν είμαστε διατεθειμένοι να παρακολουθούμε ακραίες επιθέσεις, που φτάνουν μέχρι του σημείου να κινδυνεύουν ανθρώπινες ζωές, κυρίως εις βάρος εργαζομένων, ποδοσφαιριστών και φιλάθλων»⁹⁹. Παράλληλα, μανιχαϊστικές αντιλήψεις διχοτόμησης της εξέδρας, με αρχή γενομένης τις ανακοινώσεις των αθλητικών συλλόγων, περιγράφουν το φανατικό οπαδό με υπερβολή στη συμπεριφορά και δίχως αγάπη για τον αθλητισμό (Στυλιανούδη 1996: 382).

«Ερέθισαν μικρό αριθμό μη ελεγχόμενων ταραχοποιών στοιχείων, που βρήκαν την ευκαιρία να πλήξουν την προσπάθεια να διεξαχθεί ένας αγώνας αντάξιος της ποιότητας, που επεδείχθη εντός του αγωνιστικού χώρου, από γεγονότα που καμία σχέση δεν έχουν με το άθλημα»¹⁰⁰. «Έχουμε την χαρά κ. Κοντονή να δημιουργούμε μία γενιά φιλάθλων που αυτή τη στιγμή διανύει την παιδική-εφηβική ηλικία. Δεν μας συνοδεύουν ορδές στρατευμένων οπαδών»¹⁰¹.

Σε συνέχεια των προλεγόμενων, η νέα νομοθετική παρέμβαση (νόμος 4326/2015) αντιμετώπισης ενός «επικίνδυνου» φαινομένου, με «ανεξέλεγκτες διαστάσεις» που συμπλέει με τη «συνεχώς αυξανόμενη απώλεια του αισθήματος περί δικαίου, εξαιτίας της ευνοιοκρατίας, της αναξιοκρατίας, της διαφθοράς, της διαπλοκής, του αθέμιτου ανταγωνισμού και παραγοντισμού», σύμφωνα με την «αιτιολογική έκθεση»¹⁰² του σχετικού νομοσχεδίου, την «έκθεση δημόσιας διαβούλευσης» και τις προτάσεις για σκληρότερα μέτρα, καθώς και την έκθεση αξιολόγησης συνεπειών που κατατέθηκε και μιλούσε για τη γιγάντωση μιας «τυφλής οπαδικής βίας»¹⁰³. Το υπό επεξεργασία νομοθέτημα, στην κατεύθυνση της πρόληψης και αντιμετώπισης δράσεων και πρακτικών που γενικότερα δύναται να τοποθετηθούν κάτω από την έννοια «φαινόμενα βίας», συμπεριλαμβανόμενου του μη προσδιορίσιμου της πρόκλησης, παρότρυνσης και τέλεσης επεισοδίων, της απροσδιόριστης εννοιολόγησης της ρατσιστικής συμπεριφοράς, καθώς και της επιβάρυνσης των ποινών μέσω μιας ομαδοποίησης πρακτικών υπό τις έννοιες/φράσεις

⁹⁸ Πηγή: Ζούμη Α. «Επ αόριστον αναβολή στα πρωταθλήματα ποδοσφαίρου». Στο *Κόκκινο*. [online]. 25 Φεβρουαρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/1000000000004997/Ep-aoriston-anaboli-sta-protathlimata-podosfairou> (τελευταία πρόσβαση 20/3/2015).

⁹⁹ Πηγή: «Δελτίο Τύπου. Σύσκεψη του Υφυπουργού Σ. Κοντονή με ΕΠΟ, Super League και Football League στις 24/02/2015». *Γενική Γραμματεία Αθλητισμού*. [online]. 25 Φεβρουαρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.gga.gov.gr/grafeio-tupou/deltia-tupou/1612-25-2-2015-super-league-football-league> (τελευταία πρόσβαση 15/4/2015).

¹⁰⁰ Πηγή: «Παναθηναϊκός: Προκλητική συμπεριφορά παραγόντων του Ολυμπιακού στο ντέρμπι». *Skai.gr*. [online]. 24 Φεβρουαρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.skai.gr/mobile/article?aid=276024> (τελευταία πρόσβαση 15/4/2015).

¹⁰¹ Πηγή: «Για τον κόσμο είναι το ποδόσφαιρο!». *Kalloni FC*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.kallonifc.gr/el/articles/giaton-kosmo-einai-podosfairo> (τελευταία πρόσβαση 15/4/2015).

¹⁰² Πηγή: «Αιτιολογική Έκθεση, Νομοθετικού Έργου «Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό και άλλες διατάξεις». *Βουλή των Ελλήνων*. [online]. 06/05/2015 (ανατύπωση). Διαθέσιμο στο: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/e-athlet-eis2.pdf> (τελευταία πρόσβαση 15/4/2016).

¹⁰³ Πηγή: «Έκθεση αξιολόγησης συνεπειών και Έκθεση Δημόσιας Διαβούλευσης Νομοθετικού Έργου «Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό και άλλες διατάξεις». *Βουλή των Ελλήνων*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/e-athlet-ekthesi.pdf> (τελευταία πρόσβαση 15/4/2016).

«αντικοινωνικότητα» και «σταθερή ροπή στο έγκλημα» -φέροντας στη μνήμη όψεις της πολιτικής αθλητικής ιστορίας στη Μ. Βρετανία μετά από το Μάιο του 1985¹⁰⁴- προέβλεπε αρχικά, την εκχώρηση εξουσιών απαγόρευσης διεξαγωγής αγώνων, οριστικής διακοπής διοργανώσεων, καθώς και απαγόρευσης συμμετοχής σε διεθνείς διοργανώσεις. Επιπροσθέτως, ένα μέτρο μερικώς πραγματοποιήσιμο, αν και θεσμοθετημένο κατά το παρελθόν, αυτό της λειτουργίας συστημάτων ηλεκτρονικής εποπτείας και ηλεκτρονικού εισιτηρίου, τέθηκε ως απαρέγκλιτη προϋπόθεση συμμετοχής των ποδοσφαιρικών και ομάδων καλαθοσφαίρισης σε εθνικές διοργανώσεις, ενώ συνδυάστηκε με την απαγόρευση διάθεσης εισιτηρίων σε λέσχες, συνδέσμους ή οποιασδήποτε μορφής συλλογικότητας που δε λειτουργεί κατά το γράμμα του νόμου, καθώς επίσης και με την επιβολή οικονομικής ποινής σε εκμισθωτές ακινήτων που στεγάζονται οι κοινότητες, σε μια κατ' ουσία αναπαραγωγική λογική, του στίγματος των εγκληματικών χώρων. Στο υπο-κεφάλαιο που ακολουθεί, σκιαγραφείται η συνακόλουθη πολιτική ρητορική νομιμοποίησης του νέου νομοθετικού πλαισίου, ενώ επιδιώκεται η ανάγνωση της διαχείρισης των οπαδικών κοινοτήτων ως μια διαδικασία επίδοσης μιας ετικέτας προς ένα συλλογικό υποκείμενο, βασιζόμενη στην ιδεοτυπική κατηγοριοποίηση κοινωνικών ομάδων, μέσα σε ένα πλαίσιο μεταβολών με άξονα τη συμμόρφωση στην κυριαρχία της αγοράς, υπό το πρίσμα των πολιτικών στρατηγικών για ασφάλεια.

1.3.1 Κατασκευάζοντας υγιείς πελάτες: Μανιαϊσμός και ασφάλεια στη συζήτηση εντός του κοινοβουλίου

«Δεν υπήρχαν παθογένειες και προβλήματα παλιότερα; Υπήρχαν. Βεβαίως και υπήρχαν. Όμως, σε αυτόν τον βαθμό, με αυτήν τη σφοδρότητα, με εμπλοκή τόσων πολλών για τόσα πολλά, πρώτη φορά συνέβη τα τελευταία χρόνια στον χώρο του ελληνικού αθλητισμού» (Απόσπασμα Ομιλίας Υφυπουργού, Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων)¹⁰⁵.

Με αυτό το ενδεικτικό απόσπασμα από τα πρακτικά ολομέλειας του ελληνικού κοινοβουλίου που οδήγησε στη ψήφιση του Ν. 4326 του 2015 και αφορούσε στα επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό, ερχόμαστε στο δεύτερο στάδιο της συζήτησής μας. Τα προαναφερθέντα, μας

¹⁰⁴Την περίοδο, ανέκυψαν συζητήσεις περί «ποδοσφαιρικού Grexit» με την UEFA και την FIFA να μην αποδέχονται πλήρως το περιεχόμενο, του υπό συζήτηση νομοσχεδίου και ύστερα από συνεχείς διαβουλεύσεις, αφαιρέθηκαν τόσο η δυνατότητα απαγόρευσης συμμετοχής σε διεθνείς διοργανώσεις όσο και η κατάργηση του αυτοδιοίκητου της Ε.Π.Ο.

¹⁰⁵ ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρία ΛΣΤ΄ Πρακτικά Βουλής. Τετάρτη 6 Μαΐου 2015, σ. 12.

εισάγουν στο πεδίο μελέτης μιας ρητορικής ηθικού πανικού (Cohen 2011), συγκεκριμένα μιας απειλής για τις κοινωνικές αξίες που πρεσβεύει ο αθλητισμός, ενός κυρίαρχου επίσημου πολιτικού λόγου στην κατασκευή ενός προβλήματος. Όπως επισημαίνει ο Melucci (2002:88) «ο τρόπος με τον οποίο το πρόβλημα ονοματοθετείται από κάποιο πρακτορείο συνιστά ήδη μια διακύβευση, εφόσον ο ορισμός επηρεάζει αποφασιστικά τις οικονομικές και πολιτικές επιλογές και προσανατολίζει τις αποφάσεις κατανομής των πόρων στη μια ή στην άλλη κατεύθυνση». Εστιάζοντας κριτικά (Fairclough 2010) στο περιεχόμενο των επιχειρημάτων που στηρίζουν την εφαρμογή όσων προβλέπονται επί των άρθρων του νομοθετικού κειμένου, διαφαίνεται η σύγκρουση μεταξύ δύο περιγραφόμενων αντιτιθέμενων εικόνων του σύγχρονου ελληνικού αθλητισμού. Φράσεις όπως χαρούμενο παιχνίδι, μέσο κοινωνικοποίησης της νεολαίας, ο αθλητισμός ως ένα κοινωνικό αγαθό, να επιστρέψουν οι οικογένειες στα γήπεδα, νομιμότητα και ασφαλείς συνθήκες διεξαγωγής των αγώνων, καταρρέουν ως αντίθετες, στο άκουσμα της δράσης των χούλιγκανς, των υβριστικών συνθημάτων, της κερδοσκοπικής και παράνομης επιχειρηματικής δραστηριότητας στο χώρο του αθλητισμού, της αναξιοπιστίας που χαρακτηρίζει τη λειτουργία των αθλητικών διοργανώσεων, δηλαδή της συνεχώς διατυπωμένης φράσης «βία και ανομία». Ο διπολικός αυτός λόγος εντάσσεται σε μια διαπραγμάτευση, περί προβληματικής πραγματικότητας, στο παρόν και παρελθόν, χρησιμοποιώντας όρους που δηλώνουν την υπερβολή, όπως «έχουν εκτιναχθεί» ή βρίσκονται «σε έξαρση», καθώς και πολιτικών προθέσεων αλλαγής στο μέλλον. Ιδιαίτερα, η έννοια της βίας παρίσταται ως πολυσύνθετο κοινωνικό φαινόμενο με ποικίλες αναπαραστάσεις, επισκιάζοντας πέραν του ποδοσφαίρου, όλο το αθλητικό φάσμα, όπως το μπάσκετ, το βόλεϊ και το πόλο. Συνακόλουθα, στις αθλητικές διοργανώσεις προσδίδεται ένας ρόλος κοινωνικής εκτόνωσης, με ενισχυτικό παράγοντα τη δράση των ΜΜΕ και συγκεκριμένα του οπαδικού τύπου, συνδέοντας τη βία με το λεξιλόγιο στρατιωτικής αντιπαράθεσης (Dunning 1998) και την αναπαραγωγή του κλίματος ανομίας που επικρατεί (Πανούσης 2010: 85).

«Σε πόσες περιπτώσεις ο οπαδικός Τύπος έχει παρακινήσει το μίσος, καλώντας σε πόλεμο τις οργανωμένες στρατιές οπαδών;» (Απόσπασμα Ομιλίας Εισηγήτριας του ΣΥΡΙΖΑ)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Όπως προηγουμένως, σ. 37.

Σε αυτούς τους χώρους, κρίνεται πως η πολιτική ανοχή στο παρελθόν οδήγησε στην άνθηση και διεύρυνση του οργανωμένου οικονομικού εγκλήματος. Επίσης, συχνές είναι οι αναφορές σε ιατρικούς όρους, όπως «να σπάσει το απόστημα», με τη βία να τίθεται ως παράγοντας αλλοίωσης του επιθυμητού «υγιειούς» αθλητισμού. Ουσιαστικά, η βία ερμηνεύεται στη βάση αιτιατών σχέσεων, με τις κοινωνικές συνθήκες, την ανισότητα, την περιθωριοποίηση κ.α. να συντελούν στην υποχείρια στράτευση του οπαδικού κόσμου προς την υπεράσπιση συμφερόντων οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα των αθλητικών ανώνυμων εταιρειών. Σε άλλες μάλιστα περιπτώσεις, η έλλειψη παιδείας, η χρήση αλκοόλ καθώς και ναρκωτικών ουσιών προσμετρούνται σε αυτή τη ντετερμινιστική λογική.

«Εκεί έχουμε καταντήσει, να υπάρχουν νεκροί. Να υπάρχουν σωματικές βλάβες σε φιλάθλους, σε αθλητές, σε εργαζόμενους. Εκεί έχουμε καταντήσει. Βρεθήκαμε, λοιπόν, σε αυτή την κατάσταση» (Απόσπασμα Ομιλίας Υφυπουργού, Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων)¹⁰⁷.

Ορμώμενοι από τη φράση «βλάβες σε φιλάθλους» του παραπάνω αποσπάσματος, μπορούμε να συλλάβουμε τη ρητορική του ηθικού μανιχαϊσμού που διαπερνά σημεία του πολιτικού λόγου. Ένας διαχωρισμός του καλού και του κακού¹⁰⁸, ο οποίος μεταφράζεται στην αθλητική σκηνή ως η ιδεοτυπική κατηγοριοποίηση των σταδίων σε φίλαθλους και οπαδούς. Για τους τελευταίους, τους χαρακτηριζόμενους και ως «δημιουργούς της βίας» στο φόντο μιας αιτιοκρατικής σύνδεσης με την ατομική και κοινωνική παθογένεια, ένα σύνολο χαρακτηριστικών της προσωπικότητας σκιαγραφεί στερεοτυπικά την εικόνα ενός αρνητικού ήρωα, σε αντίθεση με την κατηγορία «φίλαθλος», δηλαδή το ζωντανό κύτταρο της καπιταλιστικής οικονομίας, ένας ιδεατός τύπος πολίτη, ο οποίος είναι σε θέση να συμβάλλει στην αναπαραγωγή αυτού του συστήματος (Βιδάλη 2010:10).

«Είχε γίνει ένα πεδίο στράτευσης οπαδών [...] τυφλών οπαδών, τους οποίους δεν τους ενδιαφέρει ούτε τι θέαμα υπάρχει ούτε πώς έχει διαρθρωθεί αυτό που λέμε επαγγελματικό ποδόσφαιρο στην Ελλάδα [...] οι οποίοι επί μονίμου βάσεως δημιουργούσαν καταστάσεις, που ήταν προσβλητικές για όλους» (Απόσπασμα Ομιλίας Υφυπουργού, Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων)¹⁰⁹.
«Σας μεταφέρω, λοιπόν, την αγωνία του κάθε αγνού φίλαθλου. Σας μεταφέρω τον πόθο για την άνοιξη του ελληνικού ποδοσφαίρου» (Απόσπασμα Ομιλίας Βουλευτή ΣΥΡΙΖΑ)¹¹⁰.

¹⁰⁷ Όπως προηγουμένως, σ. 7.

¹⁰⁸ Για το ζήτημα του κακού βλ. σχετικά Arendt (2009) και Badiou (1998).

¹⁰⁹ ΙΣΤ΄ Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρία ΛΣΤ΄ Πρακτικά Βουλής. Τετάρτη 6 Μαΐου 2015, σ. 6.

¹¹⁰ Όπως προηγουμένως, σ. 156.

«Πλέον πηγαίνουν στα γήπεδα στρατευμένοι φίλαθλοι, για να δημιουργήσουν φασαρίες [...] με αποτέλεσμα ο οικογενειάρχης να μένει σπίτι του και να τα παρακολουθεί από την τηλεόραση κάτι που δεν το θέλουμε» (Απόσπασμα Ομιλίας ειδικού αγορητή Το Ποτάμι)¹¹¹.

Μπορεί όμως το άγρυπνο μάτι του νομοθέτη και του ελεγκτικού μηχανισμού να διαχωρίζει την κερκίδα σε φιλάθλους και οπαδούς, ενοχοποιώντας, παράλληλα, τους τελευταίους ως κύριους πρόξενους της βίας; Παρά το γεγονός ότι, όπως επισημαίνεται, υφίστανται πολλές δυσκολίες διάκρισης μεταξύ οπαδών και φιλάθλων ή καλών και ανεγκέφαλων, εξαιτίας των ανεπαρκών κριτηρίων ταξινόμησης μέσα στο γήπεδο (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013:146), ως προς αυτή τη διάτρητη κατηγοριοποίηση, ο Πανούσης (2010: 83) επισημαίνει ότι η έννοια οπαδός και θεατής ενυπάρχουν στον όρο «φίλαθλος», αλλά και η έννοια του απλού «θιασώτη» συναντιέται στον «οπαδό», καταλήγοντας πως ο χαρακτηρισμός εξαρτάται «από σειρά συγκυριών ή παραγόντων». Στον υπό εξέταση λόγο, έκδηλη είναι ακόμη η στοχοποίηση των οπαδικών συνδεσμιακών τόπων ως ανομικών, υπό τη σύγχυση των εννοιών του χουλιγκανισμού και του οπαδισμού.

«Με το νομοσχέδιο αυτό» αναφέρεται σε απόσπασμα, «Δίνεται διορία τριών μηνών σε όλες τις λέσχες φιλάθλων να λειτουργήσουν νόμιμα» (Απόσπασμα Ομιλίας Εισηγήτριας του ΣΥΡΙΖΑ)¹¹² ενώ αναφορικά της εννοιολογικής ασάφειας, σε άλλο σημείο τονίζεται, «Χτυπάμε στη ρίζα της τη λογική του χουλιγκανισμού και του οπαδισμού, γιατί, [...] αυτές οι συμπεριφορές δεν αποτελούν παράδειγμα ούτε των αξιών του αθλητισμού ούτε της ευγενούς άμιλλας» (Απόσπασμα Ομιλίας Βουλευτή ΣΥΡΙΖΑ)¹¹³.

Τα πολυαναφερόμενα ραντεβού θανάτου, η καταστροφή της δημόσιας και ιδιωτικής περιουσίας, οι λεκτικές και ρατσιστικές επιθέσεις, τα προσβλητικά πανό, η χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών ουσιών εντός της κερκίδας, η σύγκρουση με τις αστυνομικές αρχές, η εκτόξευση αντικειμένων εντός του αγωνιστικού χώρου, προσμετρούνται στη συχνότητα του φαινομένου που καλείται οπαδική βία. Αυτή η απλουστευμένη εικονογράφηση του πραγματικού πάνω σε μια μανιχαϊστική ηθική βάση γεννά πολυεπίπεδους προβληματισμούς. Αν λάβουμε υπόψη το θάνατο οπαδού του Παναθηναϊκού το 2007, αποτέλεσμα οπαδικής συμπλοκής με οπαδούς του Ολυμπιακού, και αυτό που συνέβη τον Οκτώβριο του 2011 σε αγώνα στο γήπεδο του Παναθηναϊκού, όπου οπαδοί του τελευταίου ανάρτησαν πανό με πολιτικό

¹¹¹ Όπως προηγουμένως, σ. 65.

¹¹² Όπως προηγουμένως, σ. 42.

¹¹³ Όπως προηγουμένως, σ. 302.

περιεχόμενο που εναντιωνόταν στις κυβερνητικές κατευθύνσεις, επιφέροντας την ολιγόλεπτη διακοπή του αγώνα, με τη χρήση του άρθρου 15 παρ. 1 του πειθαρχικού κώδικα της ΕΠΟ, γίνεται αντιληπτή η τοποθέτηση υπό την έννοια της οπαδικής βίας, γεγονότων διαφορετικού ποιοτικά περιεχομένου, που εντάσσεται κατά πολλούς στην «ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητα» (Spraaij 2014) του εν λόγω ζητήματος.

Παράλληλα, η μόνιμη εμφάνιση επεισοδίων μεταξύ αντιπάλων οπαδών, παρόλη την εφαρμογή μέτρων όπως αυτό της απαγόρευσης συνεύρεσης τους στις κερκίδες των γηπέδων, περιγράφεται ως ένα αντικειμενικό γεγονός στο χώρο του ποδοσφαίρου, επιφέροντας την απαξίωση της «κοινωνίας». Μια χαρακτηρισθείσα πραγματικότητα, ως «αιμορραγία της έννομης τάξης» που συγκρούεται με τις αρχές του πολιτισμού και φυσικά του αθλητισμού, δηλαδή, με το ευ αγωνίζεσθαι.

Εικόνα 7
Γκράφιτι στην Οδό Σαρανταπόρου, Αγ. Ελευθέριος Πατήσια,
Αττικής
Πηγή: Αρχείο Ερευνητή

«Αυτό, άλλωστε, απαιτεί η ίδια η κοινωνία, η οποία έχει απαξιώσει πλήρως το θέαμα που παρουσιάζει σήμερα ο επαγγελματικός αθλητισμός» (Απόσπασμα Ομιλίας Εισηγήτριας του ΣΥΡΙΖΑ)¹¹⁴.

Εδώ, η έννοια της κοινωνίας οντολογικοποιείται, προσδίδοντας την απαιτούμενη κοινωνική νομιμοποίηση στην αστηροποίηση του θεσμικού αντεγκληματικού πλαισίου. Η χαρακτηριζόμενη ως «φίλαθλη ελληνική κοινωνία» στο σκεπτικό μιας λογικής συναίνεσης ή διαφορετικά ενός κοινωνικού συμβολαίου, αναπαρίσταται ως συνοδοιπόρος στη μάχη κατά της βίας.

«Ακούσαμε τη φωνή της λογικής και τη φωνή του συμφέροντος του ελληνικού αθλητισμού» (Απόσπασμα Ομιλίας Υφυπουργού, Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων)¹¹⁵ ήταν μέρος τοποθέτησης εντός του ελληνικού κοινοβουλίου.

Σε αυτή τη κατεύθυνση, προστίθενται οι ευρωπαϊκές και διεθνείς αθλητικές αρχές, καθώς και οι δημοκρατικές πτέρυγες του κοινοβουλίου, δείγμα προσπαθειών για δια-κομματική πολιτική συναίνεση. Με το λόγο προσανατολισμένο στο δικαίωμα της ασφάλειας, λαμβάνονται πλήθος κανονιστικών και πειθαρχικών μέτρων. Η επέμβαση του κράτους στο παρελθόν κρίνεται ως «ελαχιστοποιημένη»,

¹¹⁴ Όπως προηγουμένως, σ. 36.

¹¹⁵ Όπως προηγουμένως, σ. 19.

υποβιβάζοντας πολιτικές διαχείρισης που είχαν υιοθετηθεί, όπως η δυνατότητα απαγόρευσης μετακινήσεων και τέλεσης αγώνων, ως δευτερεύουσες κρατικές παρεμβάσεις ενταγμένες σε ένα πλαίσιο αναποτελεσματικό, δηλαδή, ένα καθεστώς ατιμωρησίας. Ένα πολιτικό επιχείρημα αιτιολόγησης των διαθέσεων περί μηδενικής ανοχής σύμφωνα με τα ακολούθως αναφερόμενα.

«Οι κάμερες θα καταγράφουν κανονικά και θα εξετάζονται όλες οι κινήσεις απόπειρας βιαιοπραγιών, καθώς και ο καθένας θα έχει ονομαστικό εισιτήριο που θα αποδεικνύει την είσοδό του στον αγώνα, ενώ πιο κάτω συνεχίζει, Επιπλέον, οι λέσχές φιλάθλων είναι γεγονός και θα έχουμε πλήρη ταυτοποίηση των μελών. Πρόκειται για ενέργειες που θα προάγουν το ευ αγωνίζεσθαι και θα αποτρέπουν τη δημιουργία κομματικών στρατών της εκάστοτε Π.Α.Ε., για να μην πούμε και του εκάστοτε προέδρου» (Απόσπασμα Ομιλίας Ειδικού Αγορητή ANEA)¹¹⁶.

Το περιγραφόμενο σύστημα ταυτοποίησης φιλάθλου, το *«tessera del tifoso»*, έχει σχολιασθεί ως το οπαδικό αποτύπωμα, με εμπορικές και κατασταλτικές προεκτάσεις (Dumponne 2010), άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δημιουργία κεντρικής βάσης δεδομένων φιλάθλων (ήδη θεσμοθετημένη με το Ν. 3372/2005) αποβλέποντας στην καταγραφή των υπόπτων, ενταγμένο στις πολιτικές στρατηγικές καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας (Καλτσώνης 2010). Από την άλλη, τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης (CCTV/ Closed-Circuit Television), μια τεχνολογία που ισοδυναμεί με μέσο ελέγχου (Anderson 1986) διαρκώς αυξανόμενη, με την παρουσία της να είναι συχνά τόσο λεπτή και απαρατήρητη (Norris and Armstrong 1999), συντελεί στη μετατόπιση του βάρους, από την ευθύνη του ατόμου στην εξουδετέρωση της επικινδυνότητας της πράξης (Λαμπροπούλου 2001:70), σε δεδομένο τόπο και χρόνο, εντός των ορίων της περιβαλλοντικής εγκληματολογίας (Wortley and Mazerolle 2011:1), ως μια στρατηγική ασφάλειας στη πρόληψη μέσω του περιφερειακού σχεδιασμού (Kitteringham 2010). Σύμφωνα με την ανάλυση του Foucault (1989: 266-267) για το πανοπτικό μοντέλο, πρόκειται για την τελειότητα της εξουσίας, καθιστώντας περιττή την άσκηση της, όχι τόσο ορατή όσο ανεξέλεγκτη, καθώς το υποκείμενο δεν γνωρίζει το αν ελέγχεται ή όχι, διασφαλίζοντας τη πιθανότητα της δυνατότητας παρακολούθησης κάθε στιγμή. Συγκεκριμένα, όπως προβλέπει ο Κ.Γ.Α.Π.Α. (2014: 15), «αυτές» οι κάμερες θα πρέπει να ελέγχουν οποιαδήποτε κίνηση στο γήπεδο, και όλους τους δημόσιους χώρους εντός και εκτός του γηπέδου, το σύστημα ελέγχεται και «λειτουργεί» στην αίθουσα ελέγχου όπου είναι εγκατεστημένες «οι ηλεκτρικές

¹¹⁶ Όπως προηγουμένως, σ. 91.

οθόνες» που λαμβάνουν καθαρές εικόνες τόσο εντός όσο και εκτός γηπέδου, ενώ χρησιμοποιείται κατά αποκλειστικότητα από τον επικεφαλής αξιωματικό της αστυνομίας. Η διαφύλαξη των ατομικών δικαιωμάτων των παρευρισκομένων, δηλαδή των ελεγχόμενων από το ηλεκτρονικό σύστημα εποπτείας (Κωνσταντακόπουλος 2009)¹¹⁷, επαφίεται του θεσμού του αθλητικού εισαγγελέα. Επιπλέον, η αύξηση της χρηματοδότησης για την καταπολέμηση του εγκλήματος συμπορεύεται με την αύξηση των ποσοστών της εγκληματικότητας και κατ' επέκταση την αύξηση της ζήτησης για προϊόντα και υπηρεσίες στην παροχή ασφάλειας, όπως οι κάμερες παρακολούθησης (Λαμπροπούλου 2001:682). Μέσω της χρήσης αίθουσας ελέγχου, επιτυγχάνεται η πανοραμική θέα (λήψη και κίνηση) όλου του εσωτερικού αλλά και εξωτερικού χώρου του ποδοσφαιρικού γηπέδου, ενώ ακόμη διαθέτει εξοπλισμό για την προβολή ανακοινώσεων στο κοινό αλλά και οθόνες τηλεοπτικής παρακολούθησης. Ανάλογα προβλέπει και ο Κ.Υ.Γ. της UEFA (2010:6) με τη θέση της κεντρικής κάμερας στην κεντρική εξέδρα [εκεί που βρίσκονται οι θέσεις VIP σύμφωνα με το άρθρο 23] να συμβολίζει τα όρια του ελέγχου και του ελεγχόμενου, του εν δυνάμει παραβάτη και του κατ' ουσία υγιούς κοινωνικά υποκειμένου. Μάλιστα στο άρθρο 25 επισημαίνεται ότι η τοποθέτηση της κάμερας θα πρέπει να είναι στο κέντρο υψηλότερα από τον αγωνιστικό χώρο, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η βέλτιστη δυνατή ποιότητα εικόνας και η πιθανότητα της δυνατότητας παρακολούθησης κάθε χρονική στιγμή.

«Κύριε Υπουργέ, αναρωτιέμαι, πότε θα δούμε και στην Ελλάδα τις εικόνες των γηπέδων της Μεγάλης Βρετανίας, όπου δεν υπάρχει ούτε ένας αστυνομικός;» (Απόσπασμα Ομιλίας Βουλευτή Νέας Δημοκρατίας)¹¹⁸.

«Το νομοσχέδιο αυτό, προς τη σωστή κατεύθυνση, αναφέρεται στην περίφημη βία. Σωστά ελέγχθη από πολλούς συναδέλφους ότι η βία είναι μία» (Απόσπασμα Ομιλίας Βουλευτή Νέας Δημοκρατίας)¹¹⁹.

Τέλος, η παραπάνω διαπίστωση, εγείρει έντονα τον εξής προβληματισμό: οντολογικά, μπορεί να δοθεί ένα στατικό και συγκεκριμένο περιεχόμενο στην έννοια της βίας ή δεν είναι άλλο, παρά η όψη της *μαυρόασπρης εικόνας* των εγκληματιών, απέναντι στους πολίτες *υπεράνω πάσης υποψίας*; (Muller-Dietz 1993).

¹¹⁷ Αθλητικός Εισαγγελέας Πειραιά.

¹¹⁸ ΙΣΤ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α', Συνεδρία ΛΣΤ' Πρακτικά Βουλής. Τετάρτη 6 Μαΐου 2015, σ. 192.

¹¹⁹ ΙΣΤ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α', Συνεδρία ΛΣΤ' Πρακτικά Βουλής Τετάρτη 6 Μαΐου 2015 (Απόγευμα), σ. 121.

1.3.2. Οι προτάσεις της Αστυνομίας και οι βάσεις δεδομένων

Από το κράτος «εκτάκτου ανάγκης» και τα θατσερικά μέτρα, η όλη προβληματική μετατοπίζεται στον κανόνα της μηδενικής ανοχής, ως συστατικό στοιχείο των κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας, ζήτημα το οποίο έχει αναδείξει ο Agamben (2005). Το χρονικό διάστημα που προηγήθηκε, ακούσαμε δηλώσεις προερχόμενες από υπουργικούς θώκους για μέριμνα μέσα στους αθλητικούς χώρους, ώστε «να μην αισθάνεται κανένας έλληνας πολίτης ότι παρακολουθείται» (8 Μαρτίου 2015)¹²⁰. Την ίδια ώρα, τρεις μέρες αργότερα (11 Μαρτίου 2015), στον υψηλού κινδύνου ημιτελικό Κυπέλλου Ελλάδος μεταξύ των ποδοσφαιρικών συλλόγων της Α.Ε.Κ και του Ολυμπιακού και σε συμφωνία των όσων προβλέπει ο Κ.Γ.Α.Π.Α.¹²¹ (2014), η αστυνόμευση των χώρων εντός και εκτός γηπέδου επαφιόταν στη συνεργασία υπαλλήλων ιδιωτικής ασφάλειας¹²², αστυνομικών και διμοιριών ΜΑΤ, ενώ πραγματοποιήθηκαν συνολικά τρεις έλεγχοι εισιτηρίων ώστε να μηδενισθούν οι πιθανότητες κάποιου να εισέλθει στις κερκίδες των θεατών δίχως την καταβολή του απαιτούμενου οικονομικού αντιτίμου. Όλοι οι παραπάνω μηχανισμοί ελέγχου εντάσσονται στις κρατικές λειτουργίες περί νομοθέτησης, επόπτευσης και αστυνόμευσης του αθλητισμού, οι οποίες βρίσκονται σε πλήρη εξάρτηση των αποφάσεων που λαμβάνει η δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα, η δράση της **αστυνομίας** προσβλέπει στην πρόληψη μορφών βίας και σε περιπτώσεις εμφάνισης, εμπίπτει στη διαπίστωση των «δραστών» και την παράδοση αυτών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (Δασκαλάκης 1985:80). Ένα πρώτο θέμα προβληματισμού, άπτεται του ζητήματος της ιδιωτικοποίησης του κοινωνικού ελέγχου, όπως εκφράζεται και από τα

¹²⁰ Δήλωση αναπληρωτή υπουργού δημόσιας τάξης Γιάννη Παινούση σε συνέντευξη στους Ψαρά και Μπιντέλα για λογαριασμό της εφημερίδας *Έθνος της Κυριακής*, 08 Μαρτίου, σ. 25.

¹²¹ Σε κάθε ποδοσφαιρικό γήπεδο, σύμφωνα με τον συγκεκριμένο κανονισμό για να μπορεί να τελεσθεί ο οποιοσδήποτε αγώνας θα πρέπει να διαθέτει άδεια λειτουργίας, πιστοποιητικό ασφάλειας και προστασίας καθώς και άδεια διεξαγωγής αγώνα (Κ.Γ.Α.Π.Α. 2014:20). Η γηπεδούχος ομάδα οφείλει να διασφαλίσει ότι «οι ποδοσφαιριστές και οι αξιωματούχοι του αγώνα» προστατεύονται από την εισβολή θεατών στον αγώνα (2014:3). Τα μέτρα για τη προστασία από την «εισβολή θεατών» περιλαμβάνουν την ύπαρξη **προσωπικού ασφαλείας**, την τοποθέτηση των θεατών με τρόπο που να διασφαλίζει το παραπάνω διακύβευμα, τη χρήση πετασπάτων ή κυκλιδωμάτων. Στην περίπτωση μαζικής εισβολής θεατών προβλέπεται αρχικά η αντιμετώπιση μέσω του προσωπικού ασφαλείας ενώ στην περίπτωση που κριθεί αναποτελεσματική επιτελεί βοήθος της δράσης της αστυνομίας (2014:3-4). Οι φροντιστές των γηπέδων που προβλέπονται στον κανονισμό (2014:23) υπόκεινται στον **υπεύθυνο ασφάλειας** ο οποίος πρέπει να έχει εμπειρία στην συνεργασία με τις αστυνομικές αρχές. Ο υπεύθυνος ασφαλείας διατηρεί επαφή με τις αστυνομικές αρχές, τις υπηρεσίες εκτάκτου ανάγκης και τους εκπροσώπους φιλάθλων. Στα καθήκοντα του περιλαμβάνεται η αξιολόγηση και η αντιμετώπιση κινδύνων όπως: ιστορικό αντιπαλότητας μεταξύ ομάδων ή οπαδών τους, οπαδοί χωρίς ή με πλαστά εισιτήρια, οπαδοί με ιστορικό στη χρήση φωτοβολιδών ή άλλων επικινδύνων αντικειμένων, όπως το λέιζερ, το ενδεχόμενο ρατσιστικής ή υβριστικής γλώσσας, πανό ή συμπεριφοράς. Ο υπεύθυνος είναι αρμόδιος για την εκπαίδευση του προσωπικού ασφαλείας (2014:24). Ακόμη, είναι υπεύθυνος για τον διορισμό και τον έλεγχο των φροντιστών ασφαλείας καθώς και στο να ετοιμάσει έναν κώδικα συμπεριφοράς για τους τελευταίους (2014:25).

¹²² Η ομάδα Φροντιστών ή αλλιώς *steward* οφείλουν και αυτοί να είναι πιστοποιημένοι από την Ε.Π.Ο και φέρουν όλοι την ίδια ένδυση. Ενδεικτικά καθήκοντα των φροντιστών αναφέρονται στην διενέργεια ελέγχου στα σημεία εισόδου, στην απομάκρυνση ατόμων που είναι σε θέση να αποδείξουν το δικαίωμά τους να βρίσκονται στο γήπεδο, την εποπτεία των επισκεπτών στο γήπεδο και των αντικειμένων που φέρουν, την άρνηση πρόσβασης σε πρόσωπα που δεν συναινούν στο σωματικό έλεγχο, την πληροφόρηση της αστυνομίας για πράξεις που τιμωρούνται από το νόμο (Κ.Γ.Α.Π.Α. 2014:28-29).

αθλητικά θεσμικά όργανα¹²³ και τίθεται σε ισχύ εντός των κανονισμών, σαν μια σχέση εμπιστοσύνης και συνεργασίας (Μαρκαντωνάτου 2009:305-306) μεταξύ δημόσιας και της ιδιωτικής αστυνομίας. Η ΕΛ.ΑΣ. με σκοπό τη «νίκη στον πόλεμο κατά της βίας στα γήπεδα» και την πραγματοποίηση του ανωτέρω «οράματος», προέβη στις παρακάτω προτάσεις¹²⁴:

- 1.Πρόστιμο** 1200 ευρώ με άμεση καταβολή σε Έλληνες και αλλοδαπούς χούλιγκαν που συλλαμβάνονται για επεισόδια σε αθλητικούς χώρους.
- 2. Θέαση** αγώνων της ομάδας τους στο Αστυνομικό Τμήμα για χρονικό διάστημα που θα τους επιβάλλεται μέσω νόμου.
- 3. Απαγόρευση** εισόδου στα γήπεδα ανάλογα με τη σοβαρότητα του αδικήματος που έχουν συλληφθεί, πριν τελεσιδικήσει η υπόθεσή τους.
- 4. Αστυνομικοί** εντοπιστές σε ομάδες και συνοδείες, οι οποίοι θα είναι υπεύθυνοι για την ασφάλεια στις κερκίδες. Θα εντοπίζουν τους οπαδούς υψηλού κινδύνου και θα κατεβάζουν υβριστικά-ρατσιστικά πανό και θα είναι σαν σύνδεσμοι μεταξύ Αστυνομίας και οπαδών.
- 5. Κάρτα φιλάθλου** με τα πλήρη στοιχεία της ταυτότητας, πρόσφατη φωτογραφία και δυνατότητα αγοράς ηλεκτρονικού εισιτηρίου και εξασφάλιση θέσης πάρκινγκ για γρήγορη είσοδο στο γήπεδο.
- 6. Απαγόρευση** εγγραφής ανηλίκων σε συνδέσμους οπαδών ποδοσφαιρικών ομάδων, που σημειώνεται ότι δεν έχουν άδεια.
- 7.Ωράριο** λειτουργίας στους συνδέσμους και κλείσιμό τους πριν από κρίσιμα ματς υψηλού κινδύνου.
- 8. Ηλεκτρονικό** κλείδωμα τουρνικέ όταν εισέλθει ο αριθμός φιλάθλων που δέχεται η θύρα, που θα αποτρέπει την είσοδο των τζαμπατζήδων, καθώς οι κάτοχοι εισιτηρίων που θα μένουν απ' έξω θα διαμαρτυρηθούν με αποτέλεσμα να πάρει μέτρα η ομάδα.
- 9. Κάμερες** στις εισόδους των θυρών και στο εσωτερικό τους. Το ηλεκτρονικό εισιτήριο θα συνδυάζεται με την καταγραφή του προσώπου και του ρουχισμού, έτσι ώστε σε περίπτωση συμμετοχής σε επεισόδια να είναι άμεσος ο εντοπισμός.
- 10. Πραγματικά** ονομαστικοποιημένο ηλεκτρονικό εισιτήριο προκειμένου οι Αρχές να γνωρίζουν που κάθεται ο κάθε κάτοχος του εισιτηρίου. Η διάθεσή τους θα γίνεται από τις ομάδες και όχι διαδικτυακά έτσι ώστε η ποινική ευθύνη σε περίπτωση επεισοδίων να βαραίνει τις Π.Α.Ε..
- 11. Τράπεζα** δεδομένων φανατικών χούλιγκαν, απαγόρευση προμήθειας εισιτηρίου και εισόδου σε γήπεδο.
- 12. Κοινές** εκπαιδεύσεις αστυνομικών και υπεύθυνων ασφαλείας των ομάδων για τη διαχείριση του πλήθους και ανταλλαγής πληροφοριών.
- 13. Προσδιορισμός** καθηκόντων του υπευθύνου ασφαλείας, εκπαιδευτή του και κριτήρια στην επιλογή του. Το ίδιο για το προσωπικό ασφαλείας και τους ταξιθέτες, χωρίς οπαδικά κριτήρια.

¹²³ Για παράδειγμα, ο Σοφοκλής Πιλάβιος, πρώην πρόεδρος της Ε.Π.Ο. σε συνέντευξη του θεωρεί ότι «θα συνέφερε περισσότερο» την πολιτεία αλλά και τις Π.Α.Ε. η κοστολόγηση της αστυνομικής φύλαξης και η μεταφορά εξουσιών στους «σεκιούριτυ» [Πηγή: «Αν χρειαστεί, θα διακόψω ακόμη και το πρωτάθλημα». *Η Καθημερινή*. [online]. 26 Σεπτεμβρίου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/405952/article/epikairothta/a8lhtismos/an-xreiastei-8a-diakooyw-akomh-kai-to-prwta8lhma> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2015)]. Κάτι τέτοιο εντοπίζεται και στον Κ.Γ.Α.Π.Α (2014: 26) προβλέποντας τη δυνατότητα σύναψης σύμβασης με ιδιωτική εταιρία στην παροχή υπηρεσιών ομάδας φροντιστών.

¹²⁴ Πηγή: «Εισήγηση της ΕΛ.ΑΣ. για πρόστιμα και φακέλωμα των χούλιγκαν. Διαβάστε τα 13 σημεία από την εισήγηση της ΕΛ.ΑΣ. για τα μέτρα κατά της βίας στα γήπεδα. Από χρηματικά πρόστιμα και φακέλωμα, μέχρι παρουσία στο αστυνομικό τμήμα την μέρα του αγώνα για τους χούλιγκαν». *Skai.gr*. [online] 06 Μαρτίου 2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.skai.gr/news/sports/article/308994/eisigisi-tis-elas-gia-prostima-kai-fakeloma-ton-houligan/#ixzz596431CSw> (τελευταία Πρόσβαση 22/2/2018).

Η εντός του σχεδίου, «*Τράπεζα δεδομένων φανατικών χούλιγκαν*» το σύστημα ηλεκτρονικού εισιτηρίου που θίξαμε στο προηγούμενο μέρος στο ισχύον καθεστώς, φέρει τη δομή του σχεδιαγράμματος που ακολουθεί. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 66 του Ν. 4410/2016¹²⁵ και ειδικότερα την γ' παράγραφο, τα δεδομένα που τηρούνται στην κεντρική βάση δεδομένων είναι οι κωδικοί των καρτών φιλάθλου και τα στοιχεία των φιλάθλων:

«προσωπικά δεδομένα φυσικών προσώπων που προμηθεύονται εισιτήριο αγώνα του άρθρου αυτού, στα οποία δεν έχουν επιβληθεί κυρώσεις του δευτέρου εδαφίου της παραγράφου αυτής, διατηρούνται για χρονικό διάστημα όχι πέραν των δεκαπέντε (15) ημερών από τη διεξαγωγή του συγκεκριμένου αγώνα και στην περίπτωση που κατά τη διεξαγωγή αυτού δεν εκδηλώνεται περιστατικό βίας».

Παρόλο που, όπως διαβάσαμε παραπάνω, όποια στοιχεία είχαν συλλεχθεί θα πρέπει να διαγράφονται μέσα σε χρονικό διάστημα δεκαπέντε ημερών, η παρ. ε' έρχεται σε αντίθεση, μιλώντας για διαγραφή δεδομένων που συλλέγονται από την έκδοση κάρτας φιλάθλου και κατατίθενται στις εκάστοτε Π.Α.Ε., ΚΑΕ κλ.π. μετά του χρονικού διαστήματος της διετής ισχύος.

«Η Κάρτα Φιλάθλου έχει διετή ισχύ, η οποία μπορεί να ανανεώνεται. Εντός δέκα (10) ημερολογιακών ημερών από τη λήξη της ισχύος της, τα δεδομένα, που προκύπτουν από την εφαρμογή του παρόντος άρθρου, διαγράφονται αμελλητί, με φροντίδα και ευθύνη της διοργανώτριας αρχής».

Όλα τα παραπάνω έχουν επιφέρει αντιδράσεις από τη μεριά των οπαδικών κοινοτήτων, καθότι και σύμφωνα με την ε' παράγραφο του παραπάνω άρθρου:

«Για την έκδοση Κάρτας Φιλάθλου υποβάλλεται έγγραφη αίτηση του ενδιαφερομένου φιλάθλου σε οποιαδήποτε Α.Α.Ε. ή σε εξουσιοδοτημένα από αυτές πρόσωπα, η οποία συνοδεύεται με την κατάθεση: α) φωτογραφίας τύπου διαβατηρίου, β) φωτοαντιγράφου της αστυνομικής ταυτότητας ή του διαβατηρίου ή της άδειας διαμονής, γ) του Αριθμού Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (Α. Μ. Κ. Α.). Οι υπάλληλοι των ως άνω φορέων, οι οποίοι καταχωρίζουν τα στοιχεία της αίτησης στην Κεντρική Βάση Δεδομένων είναι ειδικώς εξουσιοδοτημένοι από τους φορείς αυτούς. Η Κάρτα Φιλάθλου, φέρει κωδικό αναγνώρισης του κατόχου της, σύμφωνα με τα Διεθνή Πρότυπα Σήμανσης και εκδίδεται με την κατάθεση της αίτησης, την οποία και παραλαμβάνει ο αιτών φίλαθλος, αφού καταβάλει ποσό έως και δύο (2,00) ευρώ, ως δαπάνη για την έκδοσή της. Στην αίτηση αναγράφονται υποχρεωτικώς, με ποινή ακυρότητας, τα ακόλουθα στοιχεία,

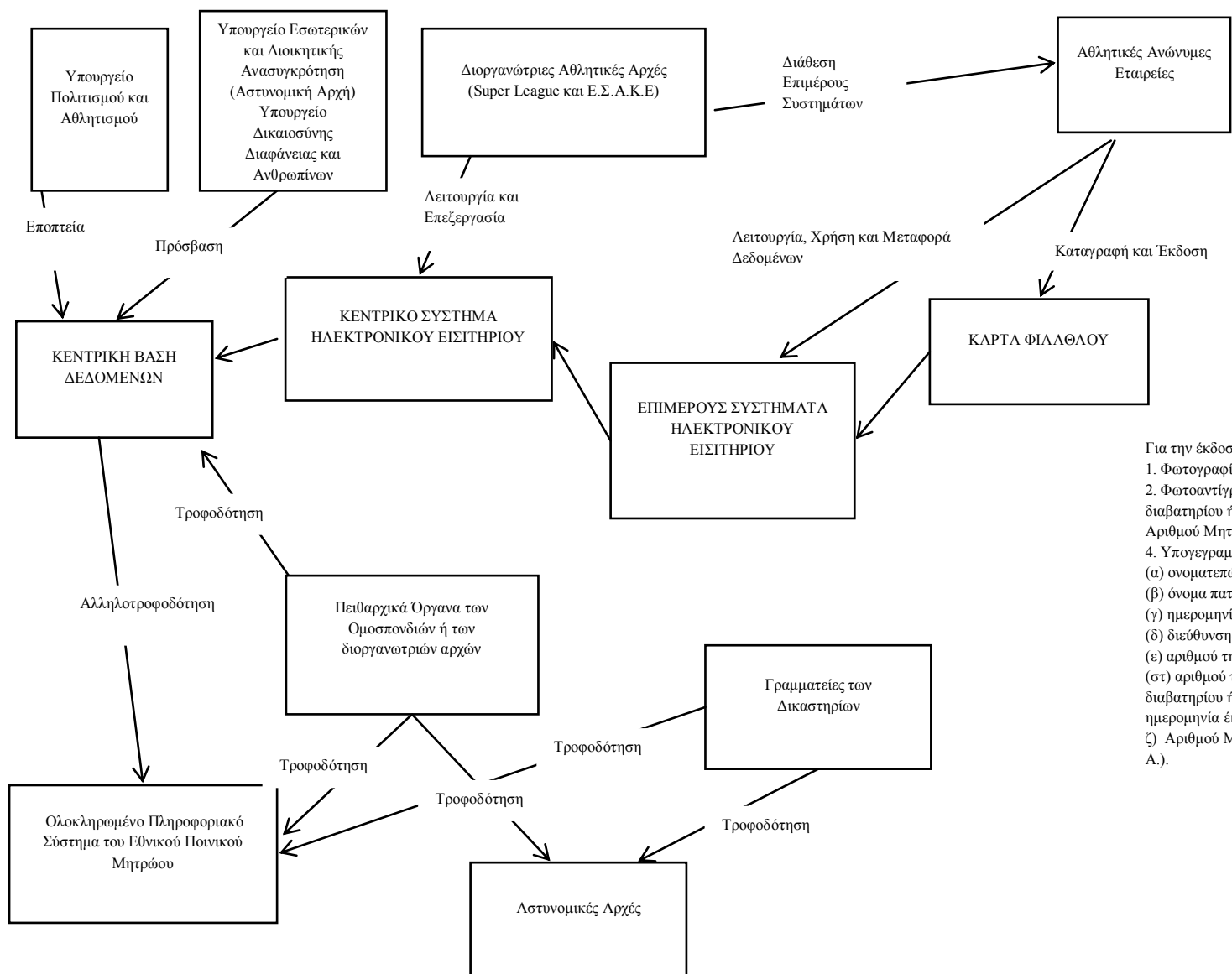
¹²⁵ ΦΕΚ Α' 141/03-08-2016: Τροποποιήσεις του Εθνικού Τελωνειακού Κώδικα προς ενίσχυση της καταπολέμησης της παράνομης εμπορίας καπνού και βιομηχανοποιημένων καπνών και Ίδρυση Συντονιστικού Κέντρου για την Καταπολέμηση του λαθρεμπορίου, εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας προς την απόφαση 2009/917/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 30ής Νοεμβρίου 2009 για τη χρήση της πληροφορικής για τελωνειακούς σκοπούς και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Οικονομικών και ενσωμάτωση στην εθνική νομοθεσία των άρθρων 15, 16 και 18 της οδηγίας 2014/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3ης Απριλίου 2014 για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών - μελών σχετικά με την κατασκευή, την παρουσίαση και την πώληση προϊόντων καπνού και συναφών προϊόντων και την κατάργηση της οδηγίας 2001/37/ΕΚ και άλλες διατάξεις.

η ακρίβεια των οποίων επιβεβαιώνεται από τον υπάλληλο που την παραλαμβάνει, με ειδική σημείωση επί της αιτήσεως και ύστερα από έλεγχο των αναγραφόμενων στο δελτίο της αστυνομικής ταυτότητας ή στο διαβατήριο ή στην άδεια παραμονής στοιχείων της αίτησης: (α) ονοματεπώνυμο, (β) όνομα πατρός και μητρός, (γ) ημερομηνία γέννησης, (δ) διεύθυνση Κατοικίας, (ε) αριθμός τηλεφώνου (σταθερού και κινητού εάν υπάρχει), (στ) ο αριθμός της αστυνομικής ταυτότητας ή του διαβατηρίου ή της άδειας παραμονής, η ημερομηνία έκδοσης και η εκδούσα αρχή, (ζ) ο Αριθμός Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (Α. Μ. Κ. Α.).».

Συγκεκριμένα, η καταχώρηση του Α.Μ.Κ.Α. (Αριθμού Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης) που φέρει υποχρεωτική έκδοση¹²⁶ για όλο τον ελληνικό πληθυσμό¹²⁷, μετατράπηκε σε ένα σύμβολο εναντίωσης των οπαδικών κοινοτήτων απέναντι στις κρατικές και κυβερνητικές προθέσεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια της διαδρομής στην έρευνα πεδίου.

¹²⁶ Οι σχετικές διατάξεις που προέβλεπαν την έκδοση Αριθμού Μητρώου για το σώμα των εργαζομένων εντοπίζονται αρχικά στο άρθρο 64 του Ν. 2084/1992.

¹²⁷ Έγινε νόμος του κράτους στην παρ. 1 του άρθρου 153 του Ν. 3655/2008.

Σχεδιάγραμμα 1

Για την έκδοση της Κάρτας Φιλάθλου απαιτούνται:

1. Φωτογραφία τύπου διαβατηρίου.
2. Φωτοαντίγραφο της αστυνομικής ταυτότητας ή του διαβατηρίου ή της άδειας διαμονής.
3. Φωτοαντίγραφο του Αριθμού Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (Α. Μ. Κ. Α.).
4. Υπογεγραμμένη Αίτηση υποχρεωτικής αναγραφής:
 - (α) ονοματεπώνυμου,
 - (β) όνομα πατρός και μητρός,
 - (γ) ημερομηνίας γέννησης,
 - (δ) διεύθυνσης Κατοικίας,
 - (ε) αριθμού τηλεφώνου,
 - (στ) αριθμού της αστυνομικής ταυτότητας ή του διαβατηρίου ή της άδειας παραμονής (δηλώνοντας ημερομηνία έκδοσης και η εκδούσα αρχή,
 - ζ) Αριθμού Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (Α. Μ. Κ. Α.).

1.3.3. Η βία μεταξύ των κλειδιών της εργαλειοθήκης

Πολλοί θεωρητικοί, προβαίνουν σε μια κατηγοριοποίηση της βίας, τελετουργική ή συμβολική, πραγματική ή μη, έλλογη ή όχι, νομιμοποιημένη ή μη, κάνοντας χρήση της τυπολογίας των μορφών δράσης του Max Weber (Dunning 1998:291). Ο Hobsbawm (2001:305-309) συμμετέχει σε αυτή τη συζήτηση, προσθέτοντας την οπτική μιας φιλελεύθερης κουλτούρας βασιζόμενης στην πεποίθηση ότι κάθε είδος βίας είναι χειρότερο από τη μη βία, ενώ *«όλα τα άλλα είναι ίδια»*. Υπό αυτή την έννοια, θεωρεί ότι η βία, ως κοινωνικό φαινόμενο, υπάρχει μόνο στον πληθυντικό, και αυτό επειδή υπάρχουν *«πράξεις με διαφορετικούς βαθμούς βίας»* και *«διαφορετικές ποιότητες βίας»*. Στο παράδειγμα που μελετάται, η ρίψη αντικειμένων στον αγωνιστικό χώρο, η βιαιοπραγία, η κατοχή και η χρήση αντικειμένων ικανών να παράγουν σωματικές βλάβες, η κατοχή και η χρήση βεγγαλικών καπνογόνων κροτίδων, η διατάραξη της διεξαγωγής του αγώνα και η πρόκληση επεισοδίων, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη, η προσβολή της εθνικής ταυτότητας, τα σύμβολα με ρατσιστικό περιεχόμενο, προσμετρούνται κάτω από τις ταμπέλες, *«βία στον αθλητισμό»*, *«οπαδική βία»*, *«χουλιγκανισμός»*, με τη δικαστική εξουσία, αρμόδια στην επιβολή των ποινών, να λαμβάνει αποφάσεις, κρίνοντας ανάλογα με τις *«περιστάσεις τέλεσης»* και το κοινωνικό-ψυχολογικό προφίλ των υποκειμένων, δηλαδή, την *«ιδιαιτέρα»* επικινδυνότητα. Κατά δεύτερον, πρόκειται για ένα σύγχρονο κοινωνικό πρόβλημα; Πως θα μπορούσε να ερμηνευθεί ο *«πετροπόλεμος»* των νεωρών αθηναίων το 19^ο αιώνα¹²⁸ ή τα *«γνωστά επεισόδια στον αγώνα Άρης-ΠΑΟΚ»* για τα οποία έκανε λόγο η *«Νέα Ευρώπη»*¹²⁹ το 1944, ερμηνεύοντας με όρους ατομικής παθογένειας και ανηθικότητας,¹³⁰. Στη Φουκωική οπτική, όπως έχει σχολιασθεί (Γαβριηλίδης 2006), η βία δεν είναι ένα *«απόλυτο μπροστά στο οποίο πάει κάθε συζήτηση»* αποτελώντας *«ένα κωδικοποιημένο μήνυμα»* και όχι ανεξάρτητη μεταβλητή. Ο Labica (2014) δίχως να προχωρά σε ένα μονοδιάστατο ορισμό της βίας, επισημαίνει ότι *«πάντα εν καταστάσει»* δύναται να ορισθεί. Συνακόλουθα, η έννοια της βίας μπορεί να ιδωθεί ως μια κοινωνική κατασκευή με αυτο-προσδιοριστικές και έτερο-προσδιοριστικές διαστάσεις, ως μια εκδήλωση ανάγκης του ατόμου στις συνθήκες εκείνες που επιτρέπουν ή επιβάλλουν την

¹²⁸Πηγή: «Ο πετροπόλεμος στις γειτονιές της Αθήνας». *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2013. 12, σ. 58.

¹²⁹Εφημερίδα, προπαγανδιστικό όργανο των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων.

¹³⁰ Ψαρράς, Δ. «Η κατοχή και η Χούλιγκαν. Επεισόδια στο ποδόσφαιρο του 1944». *Ελευθεροτυπία*. [online]. 8 Μαΐου 2011. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=273560> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2015).

εκδήλωση με αυτό τον τρόπο, μια ανάγκη περισσότερο κοινωνική παρά βιολογική (Ψημίτης 1989: 125). Η μη ανοχή πρακτικών, ανεκτών στο παρελθόν, φέρνει στο προσκήνιο τα όρια της νομιμότητας και συνεπώς την άσκηση μιας θεσμοθετημένης βίας, η οποία δύναται να μετατοπίζει τη νομιμότητα σε παρανομία «από τη μια στιγμή στην άλλη» (Marcuse 1971^b: 67-68), μέσω της άσκησης μιας σφαιρικοποιούσας και ολοποιητικής εξουσίας (Foucault 2005: 82) που καθολογικοποιεί, εξορθολογίζει, ελέγχει και κατευθύνει το φόβο από τον οποίο προσλαμβάνει την κυριαρχία της (Μανιάτης 2005:86-87). Προηγουμένως, αναφέρθηκε ότι η κραυγή των νέων απέναντι στην ανισότητα, τις μορφές εξαναγκασμού και την υπερβολική πειθαρχία, η εναντίωση στον εκσυγχρονισμό, την εμπορευματοποίηση και την επαγγελματοποίηση του αθλητισμού ως εμπόρευμα προς κατανάλωση (Bebber 2015), συνιστά μια άρνηση υποταγής στην ασυνείδητη ιδεολογία της κοινής λογικής που μετατρέπει το θεατή σε πειθήνιο όργανο της εξουσίας (Παπαγεωργίου 2007:23-24), αποτελεί μια διάθεση μη επανακωδικοποίησης και επαναφοράς της επιθυμίας σε όρια «αποδεκτά για το σύστημα» (Ψημίτης 1989:127). Οι χουλιγκάνικες «υπο-κουλτούρες» δεν έχουν εξαφανιστεί, αλλά έχουν μεταφερθεί εκτός γηπέδων θα αναφέρει ο Kossakowski (2015), δηλώνοντας έτσι ότι γύρω από τα στάδια και τους συνδέσμους, περιστρέφεται ένα αίσθημα ανασφάλειας (Bauman 2007:11), παράπλευρη συνέπεια της πεποίθησης μας ότι είναι δυνατό να επιτευχθεί η «πλήρης ασφάλεια», προϊόν της υποψίας απέναντι στις προθέσεις των «άλλων» σε σχέση με την άρνηση εμπιστοσύνης της «ανθρώπινης συντροφιάς» (Bauman 2008:100). Ο «άλλος» που μας «απειλεί», συμβάλλει έτσι στην εδραίωση μιας μανιχαϊστικής διάκρισης ανάμεσα σε άτομα που απειλούν, και του κοινωνικού σώματος το οποίο απειλούμενο αποδέχεται τη «μελλοντικά αυστηρή τιμωρία», αδυνατώντας να ταυτιστεί μαζί τους (Τσουκαλά 2013: 202). Η αντιμετώπιση της οπαδικής βίας, βρίσκει ερμηνεία στα όρια ενός νομικού θετικισμού, προσδιορισμένου από το καπιταλιστικό σύστημα και τις ανάγκες του (Βέλτσος 1974:14), με εκστρατείες καταπολέμησης μέσω αυταρχικότερων, κάθε φορά, μέτρων (Ζαϊμάκης 2005:228), επιφέροντας περιορισμούς στην κοινωνική και πολιτική αμφισβήτηση (Καλτσώνη 2010:110-111), καθώς η πολιτικοποίηση και εργαλειοποίηση του καταγραφόμενου ως «προβλήματος», συνδέεται με τη συγκάλυψη και τον παραμερισμό άλλων κοινωνικών προβλημάτων (Antonowicz and Grodecki 2016). Ενισχυτική τεχνική συνθήκη, ευνοϊκή της έντονης ασφαλιτικοποίησης, καταγράφεται και η ρητορική περί πολέμου κατά της τρομοκρατίας, με έκτακτα, αυταρχικά, μιλιταριστικά και πανοπτικά γνωρίσματα,

συνιστώντας μια μορφή διαπαιδαγώγησης της αναγκαιότητας που νομιμοποιεί τη μαζική παρακολούθηση και την περιστολή της ελευθερίας κίνησης, τις έκτακτες εξουσίες, θυσιάζοντας τις προσωπικές και πολιτικές ελευθερίες των πολιτών, παράγοντας μια αυταρχική κληρονομιά (Σαματάς 2015:154-158, 168). Εντός των γηπέδων, *εκφράζεται η κατασταλτική και πειθαρχική διάσταση της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής* (Σωτήρης 2008:29) με την επιστροφή των αστυνομικών δυνάμεων σε έναν «παροξυμμένο μεσαιωνισμό» με κράνη, ασπίδες, πανοπλίες σε συνδυασμό με τη χρήση αερίων εξουδετέρωσης, ελαστικών σφαιρών κ.λπ. (Hobsbawm 2001:307) μη θανατηφόρων όπλων¹³¹ (Μαρκαντωνάτου και Ράπτης 2011: 9), αλλά και θανατηφόρων όπλων όπως στο Βιετνάμ, με τους οπαδούς να βρίσκονται αντιμέτωποι με κλομπ τα οποία προκαλούν ηλεκτροσόκ 150.000 βολτ (Νίλσον 2011: 14-15). Μια εμμονή υπέρ της καταστολής που κατά συνέπεια διχοτομεί την πολιτική κοινότητα πάνω στο σχήμα «εξουσιαστής και εξουσιαζόμενος»(Νικολαΐδου-Κυριακίδου 2000:36-37). Στο νέο πλαίσιο ασφάλειας υπό την έννοια της «απειλής», επιτελείται μια βιοπολιτική καταστολή, μέσω της ένταξης της ζωής και της δράσης του υποκειμένου σε *«αποτελεσματικά συστήματα πολιτικής διαχείρισης, παιδαγώγησης και διαρκούς πειθαρχοποίησης στα διαφορετικά επίπεδα της εξουσίας»* (Μαρκαντωνάτου και Ράπτης 2011:17-18), με διαδικασίες διαμόρφωσης ενός τύπου πολίτη, με τη δόμηση ενός εργοστασίου επεξεργασίας ετερογενών ταυτοτήτων και ομογενοποίησης τους (Βιδάλη 2010:9). Στη Γερμανία το 2006, οι αστυνομικές αρχές, επέλεξαν για την ασφάλεια των αγώνων του Παγκόσμιου Κυπέλλου την εφαρμογή βιομετρικών ελέγχων μέσω μιας τεχνολογίας κινητής καταγραφής και μετάδοσης δακτυλικών αποτυπωμάτων των συμμετεχόντων¹³². Το έκτακτο αυτών των εξουσιών ή η κατάσταση εξαίρεσης ως παράδειγμα διακυβέρνησης, αναλύεται ως απάντηση της κρατικής εξουσίας στις ακραίες εσωτερικές συγκρούσεις (Agamben 2007:13). Παραθέτοντας την άποψη του Benjamin, ότι δηλαδή η «κατάσταση εξαίρεσης έγινε κανόνας», ο Agamben (2007:20,148) την εμφανίζει ως τεχνική διακυβέρνησης και όχι ως έκτακτο μέτρο, με

¹³¹ Στα κυριότερα μη θανατηφόρα όπλα συγκαταλέγονται τα παρακάτω: «Εκτοξευτήρες νερού- Βολές υψηλής πίεσης για απομάκρυνση πλήθους», «Οπτικό-ακουστικά μέσα- Βόμβες κρότου-λάμψης» «Παράγοντες ελέγχου ταραχών- Δακρυγόνα (CS, CN, CR)» «Παράγοντες δυσοσμίας- Χημικά που προκαλούν δυσάρεστες οσμές και επιτρέπουν τον έλεγχο των ταραχών ή αποτρέπουν την πρόσβαση σε ελεγχόμενες περιοχές» (Μαρκαντωνάτου και Ράπτης 2011:13). Σύμφωνα με έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας (2014:16) οι «τοξικές χημικές ερεθιστικές ουσίες δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται σε πολύ υψηλές συγκεντρώσεις. Τα όπλα αυτού του είδους μπορούν να έχουν αδιάκριτα αποτελέσματα όταν ψεκάζονται ή εκτοξεύονται με βλήματα διασποράς σε εκτεταμένη περιοχή και μπορούν να προκαλέσουν πανικό που να προκαλέσει ποδοπάτημα, επομένως δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται εκεί όπου υπάρχουν άνθρωποι περιορισμένοι σε έναν χώρο. Υπάρχουν ορισμένες περιστάσεις στις οποίες δεν πρέπει ποτέ να χρησιμοποιούνται όπλα αυτού του είδους. Μεταξύ αυτών, ως μέσο διάλυσης ειρηνικής συνάθροισης, εκεί όπου υπάρχουν ηλικιωμένοι, παιδιά ή άλλοι που ενδέχεται να δυσκολευτούν να απομακρυνθούν για να αποφύγουν τα χημικά, ή σε κλειστούς χώρους όπως κτίρια, οχήματα και αθλητικά γήπεδα, όπου είναι περιορισμένες οι έξοδοι και τα σημεία εξαερισμού».

¹³²Πηγή: *Biometric Technology Today*. 13 (10), p.3.

αποτέλεσμα, η φύση της, να φαίνεται συστατικό «παραδείγματος έννομης τάξης», ως έναν κενό χώρο που βρίσκεται στο κέντρο της κιβωτού της εξουσίας μέσα στον οποίο η ανθρώπινη δράση που δε σχετίζεται με το δίκαιο, αντιμετωπίζει τον κανόνα που δε σχετίζεται με τη ζωή. Η εδραίωση της υπερφιλελεύθερης αντίληψης του ποδοσφαίρου, μεταφέρεται στους ακαδημαϊκούς κόλπους της διοίκησης επιχειρήσεων, όπου η ασφάλεια των αθλητικών διοργανώσεων, συγκεντρώνει μέρος του επιστημονικού ενδιαφέροντος, εντός και εκτός (Ali et al. 2011) των αθλητικών κτιριακών εγκαταστάσεων. Όλο αυτό το πλαίσιο αντιμετώπισης, προβληματίζει, καθώς η λογική των γηπέδων φύσει εγκληματική (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:236) συνεισφέρει στην εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος υπόπτου για όσους συμμετέχουν στο χώρο της κερκίδας και συγκεκριμένα σε αυτόν των οργανωμένων οπαδών. Απόρροια των ανωτέρω, είναι ο κοινωνικός στιγματισμός του οπαδικού κόσμου που ανάγεται στο κοινωνικό περιθώριο, είτε αυτό αναφέρεται στην ανεργία και στην έλλειψη εναλλακτικών δημιουργικών ενασχολήσεων, είτε σηματοδοτείται από μια ελλειμματική άρα και χειραγωγήσιμη ψυχολογική κατάσταση (Ψημίτης 1989:125). Ουσιαστικά, παρατηρείται αυτό που αποκαλεί ο Melucci (2002:90) ως μορφή ολοκληρωτικού ελέγχου, όπου αναιρείται ο ανοιχτός χαρακτήρας των δημόσιων χώρων και εφαρμόζεται «μια διαχείριση της συναίνεσης βασισμένη αποκλειστικά στις διαδικασίες». Κλείνοντας, γεννιέται το ερώτημα γιατί μπροστά στην έννοια της βίας να σταματά κάθε συζήτηση; Με το σκεπτικό που μόλις παρακολουθήσαμε και όπως διερωτάται η Τσουκαλά (2015), πως θα μπορούσε να ερμηνευτεί η συμμετοχή των οργανωμένων οπαδών του Ολυμπιακού, του Παναθηναϊκού και του Πανιώνιου στις διαδηλώσεις στις 12 Φλεβάρη 2012, δηλαδή, την ημέρα που ψηφίζονταν οι στρατηγικές δημοσιονομικής λιτότητας εντός του ελληνικού κοινοβουλίου και των επεισοδίων που ξέσπασαν μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας, έξω από αυτό; Ήταν και αυτό μια μορφή οπαδικής βίας;.

«ότι εκεί όπου υπάρχει εξουσία υπάρχει αντίσταση και ότι ωστόσο, ή μάλλον γι' αυτό ακριβώς, η αντίσταση δεν βρίσκεται ποτέ σε θέση εξωτερικότητας προς την εξουσία [...] Οι σχέσεις εξουσίας δεν μπορούν να υπάρξουν παρά σε συνάρτηση με μια πολλαπλότητα σημείων αντίστασης, τα οποία παίζουν μέσα στις σχέσεις εξουσίας το ρόλο του αντιπάλου, του στόχου, του στηρίγματος, της προεξόχης για μια λαβή. Τέτοια σημεία αντίστασης βρίσκονται παντού μέσα στο δίκτυο εξουσίας. Επομένως, δεν υπάρχει σε σχέση με την εξουσία ένας τόπος της μεγάλης Άρνησης - ψυχή της εξέγερσης, εστία όλων των ανταρσιών, καθαρός νόμος του επαναστατικού στοιχείου. Αλλά υπάρχουν αντιστάσεις, στον πληθυντικό, με ιδιαίτερα κάθε φορά χαρακτηριστικά: αντιστάσεις εφικτές, αναγκαίες, απίθανες, ατίθασες, μοναχικές, προσχεδιασμένες, χαμερπείς, βίαιες, ασυμφυλίωτες, έτοιμες να συνδιαλλαγούν,

ιδιοτελείς ή θυσιαστικές· εξ ορισμού, δεν μπορούν να υπάρχουν παρά εντός του στρατηγικού πεδίου των σχέσεων εξουσίας» (Foucault 2011^a:112-113).

Συμπερασματικά, η νομοθεσιακή και μιντιακή παραγωγή ιδεοτυπικών κατηγοριοποιήσεων εδράζει στην αυθαίρετη αναγωγή της πίστης σε χειραγώγηση, υπό το φόντο κοινωνικών και ατομικών παθολογιών στον προσδιορισμό της οντολογίας της βίας, αναγαγόντας κατ' επέκταση τις οπαδικές κοινότητες σε χώρους υψηλής επικινδυνότητας και παρέκκλισης. Στα πλαίσια αυτής της οντολογικής θεώρησης περί βίας και της εφαρμογής μοντέλων αντεγκληματικής πολιτικής στο πεδίο, προσμετρούνται πλέον πρακτικές που ήταν ανεκτές στο παρελθόν. Το έκτακτο του παρελθόντος, ως προς τα μέτρα που υιοθετούνται με επίκεντρο τις μεγάλες αθλητικές διοργανώσεις, εδραιώνεται ως προϋπόθεση ασφάλειας, και οι χώροι υψηλού κινδύνου μετατρέπονται σε εργοστάσια πειθάρχησης και ομαλοποίησης, στοχεύοντας σε μια συλλογική ομογενοποίηση περιστρεφόμενη γύρω από την κατασκευή ενός αναπαραγωγικού ιδεότυπου θεατή, αφαιρώντας μέρος της δυναμικής από την κοινωνική ένωση προσώπων και ενισχύοντας μια εξατομικευμένη αντιμετώπιση της κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία όπως θα δούμε παρακάτω *φωτογραφίζει* ένα πλέγμα εξουσίας και βρίσκει αντιστάσεις¹³³.

¹³³ Επιπρόσθετα σχετικά με το ζήτημα «εξουσία και αντίσταση» Βλ. Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης (2010:20).

Μέρος ΙΙ
Ερευνητική Μεθοδολογία

2. Ερευνητική Μεθοδολογία

«Θα πρέπει λοιπόν να αφουγκραστούμε το υπόκωφο μουρμουρητό του κόσμου, να εγκύψουμε σε αυτό, να προσπαθήσουμε να διακρίνουμε όλες εκείνες τις εικόνες που ποτέ δεν ήταν ποίηση, όλες εκείνες τις φαντασιώσεις που ποτέ δεν είδαν το φως της μέρας» (Foucault 2011^u:583).

2.1. Ο θεωρητικός προβληματισμός

Στη δεδομένη συνθήκη, η κερκίδα αποτελεί ένα από τα εργοστάσια διαχείρισης ιδεών της μετανεωτερικότητας, με γνώμονα την αναπαραγωγή της δεδομένης κυριαρχίας. Προτού όμως έρθω στη συζήτηση για το ετερόκλιτο μείγμα της κερκίδας, οφείλω να απαντήσω στο ερώτημα γύρω από τη φυσιογνωμική του κοινωνικού συγκείμενου, δηλαδή του πεδίου μέσα στο οποίο αναμοχλεύονται οι περίπλοκες σημερινές κοινωνικές σχέσεις. Όπως έχει επισημανθεί, η μελέτη του αθλητικού φαινομένου [όπως και των «φανατικών» υποστηρικτών του] συνιστά έναν τρόπο κατανόησης ευρύτερων ιστορικών και κοινωνικών αλλαγών (Κουλούρη 2015: 43-44), μέσα στις οποίες αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν οι οπαδικές κοινότητες (Spraaij 2008). Οι πληροφορίες που διαχύθηκαν στον έντυπο τύπο και το διαδίκτυο στο πρόσφατο παρελθόν, ξεδιπλώνουν μια αλήθεια για τις οπαδικές κοινότητες στο χώρο του αθλητισμού, με πομπό τις πολιτικές αρχές της χώρας και τα δημοσιογραφικά πρακτορία. Λόγοι αξιολογικοί και συνάμα ταξινομητικοί, μια προφανής πραγματικότητα που με προβλημάτισε, η οποία αποσυναρμολογείται μέσα από την οπτική των στιγμών, δηλαδή μιας φωτογραφίας του πολλαπλού και των κοινωνικών αντιπαραθέσεων. Αντλώντας από την ιστορία της κερκίδας και απέναντι από τη διαχρονικότητα της γηπεδικής βίας και των χειραγωγούμενων υποκειμένων, πως θα μπορούσαν να ερμηνευτούν οι στιγμές εκείνες που η δράση στρέφεται ενάντια στο φερόμενο ως χειριστή της; Πως θα μπορούσε να διαβαστεί η εξέλιξη στον αγώνα Παναθηναϊκού και Ολυμπιακού στις 17 Ιουνίου του 1964¹³⁴, εκεί, όπου κόκκινοι και πράσινοι φώναζαν «κλέφτες» και «απατεώνες», μη θέλοντας να αναλάβουν ρόλο χειροκροτητή σε ένα [όπως τιτλοφορήθηκε] στημένο παιχνίδι; Οι ανωτέρω προβληματισμοί εκτείνονται στη δεκαετία του 1990, στο πλαίσιο της οποίας, των

¹³⁴ Πηγή: «ΠΑΟ-Ολυμπιακός. Όταν οι φίλαθλοι των αιώνων αντιπάλων εισέβαλλαν μαζί στο γήπεδο κατά των ποδοσφαιριστών...». *Μηχανή του Χρόνου*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.mixanitouxronou.gr/pao-olimpiakos-otan-i-filathlition-eonion-antipalon-isevallan-mazi-sto-gipedo-kata-ton-podosferiston/> (τελευταία πρόσβαση 27/2/2018).

πολλαπλασιασμό των οπαδικών κοινοτήτων, «υποδέχονται» τίτλοι των ΜΜΕ περί ολοκληρωτικής επέλασης του νεοεισερχόμενου χουλιγκανισμού στα ελληνικά γήπεδα. Μέσα σε αυτούς τους τίτλους των επεισοδίων και της βίας, επισωρεύτηκαν ανόμοιες πρακτικές, σύμβολα και ιδέες. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι στρατηγικές διαχείρισης, οι οποίες οριοθετούσαν τους βίαιους και τους καλούς οπαδούς, τη συναινετική και αντι-παραγωγική συγκρουσιακή διάσταση του οπαδισμού, έλαβαν τη μορφή έκτακτων μέτρων (Ν. 2725) στα όρια της ευρύτερης διαχείρισης του αθλητικού φαινομένου. Μετέπειτα, η δολοφονία του οπαδού του Παναθηναϊκού το 2007 και οι αναπαραστάσεις μιας στιγμιοτυπικής λήψης της οπαδικής ταυτότητας, έφεραν στο τραπέζι την αναγκαιότητα κατάργησης των αυτόνομων συνδέσμων οπαδών και την ίδρυση των λεσχών φίλων, υπό τον έλεγχο των Α.Α.Ε. Στις αρχές του 2015, ένα ελληνικό ντέρμπυ, έφερε λίγους μήνες αργότερα τη ψήφιση του Νομοσχεδίου **«Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό»**, μέσα από θέσεις και απόψεις για την αγνότητα των φιλάθλων και την τυφλότητα των οπαδών. Πρόκειται για μια σειρά αποκομμένων εικόνων, οι οποίες παραπέμπουν σε διαφορετικές στιγμές μέσα στην ιστορία της κερκίδας, αλλά συγκολλούνται σε μια κατασκευή της *μαυρόασπρης εικόνας* των παραβατών απέναντι στους πολίτες *υπεράνω πάσης υποψίας*. Από τη μια μεριά της λήψης του φαινομένου φαντάζουν οι εγκληματικές μάζες, όπως τις περιέγραψε ο εισηγητής του *φυλετικού ασυνείδητου* του πλήθους, Gustave Le Bon (1996), και από την άλλη, η κατηγορία του «φιλάθλου», του καλού οπαδού, δηλαδή το ζωντανό κύτταρο της καπιταλιστικής οικονομίας, ένας ιδεατός τύπος πολίτη, ο οποίος είναι σε θέση να συμβάλλει στη συνοχή και την αναπαραγωγή αυτού του συστήματος. Η κυρίαρχη οπτική της αιτιατής επιχειρηματολογίας με καθολικές απεικονίσεις και γραμμικούς σχολιασμούς για τα κοινωνικά φαινόμενα, στην εποχή της ρευστής αγάπης και των ασταθών σχέσεων (Bauman 2006), εκβάλλει ως μια *οξυμωρότητα* στο πείσμα μιας συγκεκριμενοποιημένης απάντησης του ερωτήματος *ποια είναι η αλήθεια; [και] πως θα διορθώσουμε τις παθογένειες της;*. Το πεδίο μελέτης της παρούσας έρευνας, είναι πλούσιο σε τέτοια παραδείγματα ανακολουθίας, συνιστώντας έναν καθρέφτη του κοινωνικού. *«Οπαδοί και βία»* μέσα σε μια πληθώρα σελίδων είτε βιολογικού, είτε ψυχολογικού, είτε κοινωνιολογικού, είτε και πιο σύνθετα πολυπαραγοντικού αναγωγισμού, *απαντούν* μονοδιάστατα, κατασκευάζοντας τις κατηγορίες του κανονικού και του μη κανονικού. Συνακόλουθα, η συνεύρεση των παραπάνω επιστημονικών

οπτικών, με τις επιχειρήσεις ενημέρωσης της κοινής γνώμης και τη νομοθεσία του επίσημου κράτους, έχοντας λάβει την απαιτούμενη κοινωνική νομιμοποίηση, θέτει κυρίαρχα τα παραπάνω ερωτήματα, δομώντας το περιεχόμενο της παθογένειας (βία), καθώς και το υποκείμενο παρέμβασης (εν προκειμένω οι οπαδοί) μέσω του λόγου. Τα επιχειρήματα της «επιστροφής των οικογενειών στα γήπεδα» από τις διοικήσεις και τους μεγαλομετόχους των εκάστοτε Α.Α.Ε., οι οποίοι εμφανίζονται «κοντά στους οπαδούς και με ελκυστικά πακέτα προσφορών» και πάντα «εναντιωμένοι» στο «σύννεφο της βίας», επιβεβαιώνουν την παραπάνω σκέψη, προωθώντας τη δόμηση μιας, αποκλειστικά, καταναλωτικής σχέσης μεταξύ κοινού και ομάδας. Την ίδια ώρα, αθλητικογράφοι του τύπου και υπερασπιστές του δημοκρατικού πολιτεύματος, παραλληλίζουν τις κοινότητες οπαδών με «παρα-στρατιωτικές οργανώσεις» ή «ομάδες συμμοριών», εικονίζοντας τελετουργικά πειθάρχησης «ευκόλως χειραγωγήσιμων υποκειμένων». Στον τόπο της κερκίδας, τα προληπτικά -περί εγκληματικών πράξεων- μέτρα ασφατικοποίησης (CCTV, κάρτα φιλάθλου κ.α.), αποτέλεσαν μια μόνιμη αρχιτεκτονική βάση, παρά τον αρχικό τους προσδιορισμό ως έκτακτα, ετικετάροντας κατ' επέκταση το χώρο ως ένα ανομικό περιβάλλον. Η αρχιτεκτονική κατασκευή της κερκίδας -βασισμένη στην ανωτέρω ιδεοτυπική κατηγοριοποίηση- επιδιώκει τη συνάθροιση καταναλωτών ενός εμπορεύματος, οι οποίοι, όντας υπό συνεχή επιτήρηση, θα ζουν κατ' ανάλογο τρόπο, τις στιγμές, ατομικά, ο καθένας από τη θέση του και έχοντας ένα συγκεκριμένο αριθμό, διαφορετικό από τους άλλους και δίχως να συγκροτείται με τους γύρω του. Η συγκεκριμένη κατασκευή, αποτέλεσε ένα παγκόσμιο πρότυπο στην αθλητική οργάνωση. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, ακριβώς αυτή η ομοιογενοποιητική πρόθεση του παγκόσμιου, μεταφέρθηκε και μέσα στο πεδίο των ανθρώπινων σχέσεων, με μια σειρά διακρατικών φορέων, με ανάλογη, προς αυτή την απλουστευμένη κατεύθυνση, δράση. Η λογική της απλουστευμένης, στα μάτια των θεατών, κατεύθυνσης θέλει τους κοινωνούς να οφείλουν να αγαπούν τον αθλητισμό, να στηρίζουν την ομάδα τους, μέσα σε επιτρεπτά όρια, είτε βρίσκονται στην Ασία, είτε στην Ευρώπη, είτε στην Αμερική, αλλά πρωτίστως να είναι επιφυλακτικοί καθώς εγκυμονούν πολλοί κίνδυνοι στους τόπους παρέκκλισης. Η εκλαϊκευμένη ρητορική διάχυσης του φόβου και της επικινδυνότητας, αποτέλεσε τη δικαιολόγηση των μέτρων ελέγχου, τα οποία έχουν εφαρμοστεί στις αθλητικές εγκαταστάσεις μέχρι και σήμερα. Πέραν των λεγόμενων ως ανομικών κόσμων της κερκίδας, στην εγκαθίδρυση ενός κλίματος εν δυνάμει αντιμετώπισης των συνεχών κινδύνων, συνείσφερε η

τοποθετημένη, μέσα στη δημόσια σφαίρα, άνοδος της παγκόσμιας τρομοκρατίας μέσω του αναφερόμενου πολιτικού εξτρεμισμού και του ισλαμικού δόγματος, το οποίο, σε διοργανώσεις με συμμετοχή πλήθος κόσμου (όπως οι αθλητικές), θα μπορούσε συνδυαστικά να αποτελέσει μια μεγάλη απειλή. Σε όλο αυτό το τραπέζι συζήτησης, ο αναφερόμενος ως «δρών», υφίσταται, δίχως να ακούγεται η θέση του, και ευλόγως, δίχως να προβάλλεται η δυναμική και το ετερόκλιτο περιεχόμενο των ιδεών από τις οποίες εκπορεύεται. Σε εκείνους ακριβώς τους λόγους, ένα πολύπλευρο μείγμα ιδεών βρίσκεται μέσα σε ένα καζάνι που χρησιμοποιούμε όταν θέλουμε να μαγειρέψουμε, ακολουθώντας πιστά μια συνταγή. Τριγύρω του κάθονται κάποιοι που προσπαθούν να βρουν πεισματικά τι είναι αυτό που έφταιξε όταν το φαγητό που σερβίρεται έχει διαφορετική γεύση από αυτό που ήθελαν η συνταγή; τα υλικά; ο χειρισμός της φωτιάς;. Παρόλα αυτά, όλες οι φωνές της κυριαρχίας, συνηγορούν πως το φαγητό δεν είναι καλό, είναι επικίνδυνο για την υγεία και πως πρέπει να το πετάξουμε ή ορθότερα να το διορθώσουμε, να το φέρουμε στη φάση εκείνη που θα μπορεί να παίζει το ρόλο του, να γίνει νόστιμο. Το ερώτημα που τίθεται εδώ, έγκειται στο κατά πόσον έχει καταφέρει η παραπάνω συνθήκη να παγιωθεί ως λογική που διατρέχει τη σκέψη των κοινωνιών; Κατά πόσον έχει επέλθει η κανονικοποίηση της πειθαρχικής εξουσίας; ή όπως εύστοχα θέτει το ερώτημα ο Melucci (2002:91) **«είναι ακόμη θεμιτό ή εφικτό σε μια κοινωνία τέτοιου τύπου να αναρωτιόμαστε σχετικά με τη γενική της λογική;»**. Ο συγγραφέας μιλά για μια κοινωνία διαφορετική της νεωτερικο-βιομηχανικής, στα βάση ορισμένων σημείων «ασυνέχειας»¹³⁵.

Η κερκίδα, μια μικρογραφία της κοινωνίας, φιλτράρεται και εμφανίζει τα ανωτέρω σημεία ασυνέχειας. Τη θέση της συνοικίας μιας πόλης -που γνώριμοι μεταξú

¹³⁵ Στη λεπτομερειακή προσέγγιση της ασυνέχειας, η έννοια της «πληροφορίας», έναντι της βιωματικής εμπειρίας, καθίσταται ο «πρωταρχικός πόρος» που βρίσκεται υπό συνεχή κατασκευή και μεσολάβηση. Για να μπορέσει να αξιοποιηθεί όμως η πληροφορία, απαιτείται προηγουμένως η επέμβαση στην εσωτερική φύση ή στον τρόπο παραγωγής, δηλαδή στην ανθρώπινη ικανότητα. Συνεχίζοντας το ανωτέρω σκεπτικό, η πληροφορία διακρίνεται από την αυτονομία του συμβολικού και αναστοχαστικού χαρακτήρα έναντι της υλικής εξάρτησης, ενώ η θέση της μέσα στο φόντο της παγκοσμιοποίησης, συντελεί σε μια «ολοκληρωτική κοινωνικοποίηση», καθώς κοινωνία και πλανήτης συμπίπτουν. Τη θέση του μέλλοντος -στο βιομηχανικό καπιταλισμό- καταλαμβάνει η «παροντοποίηση», η «απεντοποίηση» και η «πλανητοποίηση» του χώρου. Σε αυτά τα όρια της «υπερ-κοινωνικοποίησης συστήματος-κόσμου», μέσω των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων, εισάγεται μια «διάσταση ταυτοχρονισμού και παγκοσμιοτητας», αφαιρώντας «παραδοσιακά σύνορα, όχι μόνο γεωπολιτικά αλλά και αντιληπτικά, γνωστικά και σχεσιακά». Συνακόλουθα, η φύση της εξουσίας, από την κατοχή αγαθών και αξιών, μετατοπίζεται στον έλεγχο της γλώσσας, δηλαδή στον έλεγχο των «κωδίκων» και των «οργανωτών» από τους οποίους εκπέμπεται η πληροφορία, προσδίδοντας νόημα ως προς το αποτέλεσμα της δράσης, δίχως να απαιτείται μια εξωτερική μορφή «χειραγώγησης, εξαναγκασμού και καταστολής», αλλά μια αόρατη και διάχυτη εξουσία των κωδίκων. Τέλος, σε επίπεδο θεσμικό, ο θεωρητικός Alberto Melucci, κρίνει ότι η διαδικασιακή λογική, καταστρώντας εναργές ότι τοποθετείται στο περιθώριο, ισοδυναμεί με μια «μορφή ολοκληρωτικού ελέγχου», αντιπροτείνοντας την οδό αναπροσδιορισμού «των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων σε μια δημοκρατική» κοινωνία (Melucci 2002:77-90). Στη κοινωνική μεταβολή, ένα κρίσιμο σημείο που παραθέτει ο Melucci (2002:84) είναι η εξατομίκευση της κοινωνικής δράσης «όχι με την τριτομμένη έννοια που εκφράζει ο όρος ατομικισμός αλλά επειδή η εκ μέρους των ατόμων κατασκευή του νοήματος γίνεται συστηματική των κοινωνικών διεργασιών». Επίσης, ο Melucci σημειώνει μια διττή κατεύθυνση του σχεσιακού που εμπίπτει στη μικροφυσική δόμησης του υποκειμένου. Σχηματικά, από τη μία μεριά παρατηρεί την κατεύθυνση του ελέγχου προς τις αιτιολογήσεις και τα νοήματα του δρώντος υποκειμένου και από την άλλη μεριά, επισημαίνει ότι στα κοινωνικά υποκείμενα δίνονται οι απαραίτητοι πόροι ώστε να σκεφτούν τον εαυτό τους και να δράσουν ως άτομα (Melucci 2002:84).

τους νεαροί συνιστούσαν την κερκίδα, συζητούσαν και προσδιόριζαν το *τι* και το *πώς* των πρακτικών που εφάρμοζαν στο γήπεδο- κατέλαβε ένα πλήθος κόσμου μέσω των πολλαπλών και μεταβαλλόμενων κατασκευών της τεχνολογικής εξέλιξης (τηλεόραση, διαδίκτυο κ.α.). Τα παραπάνω, προσέδωσαν ένα χαρακτήρα υπερ-τοπικοποίησης, μεταφέροντας ή τουλάχιστον εκχωρώντας τη δυνατότητα μεταφοράς των τόπων υποστήριξης, πέραν των γεωγραφικών ορίων της περιοχής που εδρεύει ένας αθλητικός σύλλογος. Κατά μια έννοια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι απέβαλλαν από τη συμμετοχή, τη φυσική παρουσία. Με άλλα λόγια, «συμμετέχω», πλέον δε σημαίνει ότι βρίσκομαι μέσα στο γήπεδο. Ο «οπαδός του ίντερνετ» ή «ο οπαδός του καναπέ», συνιστούν κατηγορίες του *λόγου* και πεδία ρήξης - ασυνέχειας με το παρελθόν. Ένα δεύτερο σημείο, έγκειται στην πηγή του «ακραίου» οπαδισμού που ανάγεται κύρια σε μια συμπτωματολογία του κοινωνικού περιθωρίου στις εποχές της κρίσης. Οι χούλιγκαν των βρετανικών γηπέδων που διαβάστηκαν και ως αντιστάσεις της Θατσερικής περιόδου, ερμηνεύθηκαν ως μορφώματα που προέρχονταν από τα σπλάχνα της εργατικής τάξης, λαμβάνοντας στο *λόγο* των κοινωνικών επιστημών κύρια τη θέση της υποκουλτούρας των γηπέδων (συγχρωτισμένοι με τα υποπολιτισμικά μουσικά συγκροτήματα της εποχής). Παρόλο που οι «χούλιγκανς» τιτλοφορούνται έως τις μέρες μας στις στήλες των εφημερίδων, συμβολίζοντας μια συνθήκη απειλής της ανθρώπινης ζωής, γεννιέται το ερώτημα κατά πόσον μπορούμε να συζητήσουμε για μια «συνέχεια» αναγωγής του «πετάλου» σε ένα χρόνο εκτός της ταξικής εκμετάλλευσης; Κατά πόσον οι σημερινές κερκίδες κατακλύζονται από κακοπληρωμένους εργάτες που συγκρούονται διεκδικώντας ικανοποιητική αμοιβή και καλύτερες συνθήκες εργασίας, δηλαδή ένα δικαιότερο πλάνο ζωής μέσα σε συνθήκες ταξικής ανισότητας;. Η σημερινή εικόνα της εργασίας, είναι αυτή που θέτει τους σημαντικότερους προβληματισμούς για την παραπάνω αιτιατή σχέση. Η ρευστότητα και η αποπροσωποποίηση της καπιταλιστικής μηχανής γεννά τα χρήσιμα και τα άχρηστα υποκείμενα (Bauman 2008:119), τα οποία κινούνται πίσω από τις διακυμάνσεις των καταγεγραμμένων ποσοστών ανεργίας και των ευέλικτων προσόντων απασχόλησης. Στη νεοφιλελεύθερη φάση κυριαρχίας, το δυναμικό μιας επιχείρησης εξαναγκάζεται να είναι μονίμως διαθέσιμο (απασχολήσιμο) (Κορωνάιου 2010:50). Συνεπώς, δεν μπορούμε να μιλήσουμε ούτε για σταθερή εργασία ούτε για την ταυτότητα του εργάτη στο κοινωνικό ζήτημα (Rosanvallon 2001:17). Υπό το πρίσμα όλων των παραπάνω, η όλη προβληματική μεταφέρεται εκ νέου στην αναγωγή -πληροφορία- του βίαιου οπαδισμού

σε ένα φάσμα ψυχοκοινωνικών παραγόντων εν παρουσία μιας δημοσιοοικονομικής κρίσης που εντείνει την επίδραση τους. Ωστόσο, αν προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τις οπτικές που θα μπορούσαν να ξετυλιχθούν περιμετρικά της οπτικής αυτής, θα καταλήγαμε σε μια αβάσιμη ιδεοτυπική κατηγοριοποίηση που με την επαύριον πιθανά και να μην υφίσταται. Το σημείο που μονάχα δύναται να δούμε είναι οι στιγμές – πληροφορίες, καθώς και τις δομές του λόγου, δηλαδή τα σύνολα λέξεων που τις περιγράφουν. Ως εκ τούτου, η παρούσα μελέτη και έρευνα δε θέτει το αταλάντευτο και εύκαμπτο (Ricoeur 2008:100) ερώτημα *γιατί*, καθώς η επίκληση στους λόγους βάσει των οποίων τελέσθηκε μια πράξη, ουσιαστικά θα τοποθετούσε την πράξη σε μια ευρύτερη συνάφεια *«γενικώς απαρτιζόμενη από κανόνες ερμηνείας και κανονιστικές αρχές εκτέλεσης, που τους υποθέτουμε κοινούς στον δρώντα και στην κοινότητα αλληλόδρασης»*(Ricoeur 2008:93). Υπό το βάρος των προαναφερθέντων, ως κεντρικό ερώτημα τίθεται το *πώς συμβιώνουν τα ετερόκλιτα σώματα υποκειμένων μέσα σε μια κοινότητα*; Επιπροσθέτως, ένα δεύτερο ερώτημα που θα μας απασχολήσει, άπτεται του *πώς συμπορεύονται οι κοινότητες που στηρίζουν έναν αθλητικό σύλλογο μέσα σε μια κερκίδα*; Με αυτά τα δύο ερωτήματα ως άξονες προβληματισμού, τίθενται οι κάτωθι θεωρητικές παράμετροι, έτσι όπως διαμορφώθηκαν μετά το πέρας της έρευνας. Συγκεκριμένα, στην αρχή της όλης προσπάθειας τέθηκε μια διερευνητική υπόθεση εργασίας και μετέπειτα μέσω της ερευνητικής οδού συγκροτήθηκαν οι τελικές υποθέσεις εργασίας (Mason 1996). Σύμφωνα με τη διερευνητική υπόθεση εργασίας, το ερώτημα *«ποιοι είναι οι δρώντες;»* (Melucci 2002: 106), δηλαδή το συλλογικό υποκείμενο, δε βρίσκει απάντηση σε *«ένα είδος οντολογικής ουσίας»* (Melucci 2002:107), καθότι η πολυπλοκότητα των πληροφοριών παράγει συνεχώς νέες μορφές εξουσίας (Melucci 2002:91) και νέα υποκείμενα. Έτσι, δεν υφίσταται μια στατική μορφή υποκειμένου, αλλά ένα πεδίο υποκειμενοποίησης. Δεύτερον, το σχεσιακό ετερόκλιτων ιδεών, σε μια βάθους μικροκοινωνιολογική προσέγγιση, καλύπτει σκέψεις γύρω από το πρόβλημα της ένωσης ή διαχείρισης του ετερόκλιτου της ιδεολογίας, δηλαδή της αφήγησης του εαυτού, των επιδιώξεων και των αντιπάλων (Σεφεριάδης 2006: 12). Ένας επόμενος προβληματισμός, σχετίζεται με την ανάδυση της απολιτικότητας που για ορισμένους *«ισοδυναμεί με την υπέρβαση της ιστορικής διάκρισης αριστερά-δεξιάς και το τέλος της πολιτικής»* (Παπαταξιάρχης 2014:19). Σε μια ερώτηση που δέχεται ο Negri¹³⁶ αν υποστηρίζει τη Μίλαν του επιχειρηματία Σίλβιο

¹³⁶ Πηγή: «Στην Ιταλία, το Κατενάτσιο, ήταν η πάλη των τάξεων», Συνέντευξη του Τόνι Νέγκρι στους Renaud Dely και Rico 110

Μπερλουσκόνι, απαντά *«άλλοτε αν ήσουν δεξιός ήσουν με την Ίντερ και αν ήσουν αριστερός ήσουν με την Μίλαν. Αυτό πήγαινε με την πολιτική σου στράτευση. Σήμερα τα πράγματα είναι πιο μπερδεμένα»*. Στη βάση των ανωτέρω, αναφέρεται το ερώτημα: κατά πόσον καταφέρνει το δίπολο αριστεράς-δεξιάς να υποβόσκει των σχέσεων στην κερκίδα και ειδικότερα, σε αυτήν την καταγραφόμενη φάση της *απολιτικοποίησης*; Η ταυτότητα των οργανωμένων οπαδών, με πεδίο αναφοράς τον αθλητισμό, *«δεν εξαντλείται στις αναφορές τους σε πολιτισμικά νοήματα και συμβολισμούς, σε γεωγραφικούς χώρους ακόμα σε κοινωνικές και σε πολιτικές διαφοροποιήσεις με την έννοια της πραγματικής ή φαντασιακής σύνδεσης των ομάδων με διαφορετικές πολιτικές παρατάξεις»* (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:163). Επιπρόσθετα, στο επίπεδο της κυρίαρχης πολιτικής επιστήμης, η *πολιτική πραγματικότητα* είναι συνδεδεμένη με τις εκλογικές διαδικασίες, την αντιπροσώπευση, τις ιδεολογικές οικογένειες κ.λπ. (Σταυρακάκης 2008:155). Ο Παπαταξιάρχης (2014:18) με αφετηρία τη *«συναινετική ή διαβουλευτική δημοκρατία»* των προηγούμενων δεκαετιών, επισημαίνει τη μετατροπή της πολιτικής σε *«γραφειοκρατική διαχείριση και ρητορική επιτέλεση»*, η οποία δημιουργεί σταδιακά μια *«γενικευμένη αίσθηση απολιτικότητας»*. Όπως ορθά σημειώνει *«θα ήταν ωστόσο παραπλανητικό αν η ανάλυση του πολιτικού φαινομένου στη χώρα μας, απομόνωνε αυτά τα χαρακτηριστικά και περιοριζόταν στο επίπεδο των θεσμικών εκδηλώσεων και των επίσημων πρακτικών»*, καθώς *«θα κινδύνευε έτσι να αφήσει απέξω ένα ολόκληρο πεδίο ανεπίσημων και συχνά αφανών πολιτικών κινήσεων και πρακτικών της καθημερινότητας οι οποίες, όπως θα δειχθεί, όχι μόνο επηρεάζουν αλλά και απειλούν την ομαλή αναπαραγωγή της επίσημης πολιτικής»* (Παπαταξιάρχης 2014:18). Στο πεδίο μελέτης μας, η *«αφανής»* συζήτηση πίσω από τις κουρτίνες των συνδέσμων για αθλητικά και κοινωνικοπολιτικά ζητήματα του παρελθόντος και του παρόντος, αναμιγνύεται με πρακτικές διαχείρισης ετερόκλητων ιδεολογικών αφηγημάτων, με προσπάθειες διείσδυσης κομματικών μηχανισμών και με τους λόγους περί οικογένειας στη βάση των χρωμάτων υποστήριξης από τους διοικούντες προς τους οπαδούς. Σε συνέχεια των παραπάνω, επανέρχεται το ερώτημα κατά πόσον μπορούμε να μιλήσουμε για μια *φάση απολιτικοποίησης* ή να *προβούμε σε μια ανάλυση της πολιτικής δράσης βασισμένη σε δίπολα γλωσσικών κατηγοριών υπό διαμόρφωση*; Στον πυρήνα της παρούσας μελέτης, ξεφεύγοντας από τους δρόμους της βίας, η έννοια του *«πολιτικού»*,

Rizzitelli. *Humba, Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα*, 2011, 4, σσ. 66-67.

η οποία αναδείχθηκε ως κεντρικής σημασίας κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου, θα αποτελέσει το αναλυτικό εργαλείο. Υπό το βάρος των προσεγγίσεων της μεταδομιστικής εγκληματολογίας (Barak 1994) και ειδικότερα μέσα από το έργο του Michel Foucault (Arrigo and Bernard 1997), θα διαβάσουμε την πολυπλοκότητα της δράσης, αποκόπτοντας την τελευταία από την «ενοποιητική και ολοποιητική παράνοια» (Foucault 1983:xiii). Η θέση, η άποψη, η στάση μέσα στην αναμέτρηση, συνιστούν παράγωγα του «λόγου» και συνεπώς των ιδεών που επέρχονται μέσω της συνεχούς διαδικασίας υποκειμενοποίησης. Αυτό που εκβάλλει είναι η ιδεολογία, δηλαδή ένα μη αυτόνομο και αυτάρκες σύνολο, αλλά μια ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη και προσδιορίσιμη (Λέκκας 1996:27-28) γλώσσα. Ο κριτικός του οικονομικού ντετερμινισμού¹³⁷ της μαρξιστικής φιλοσοφίας Antonio Gramsci, μεταφέροντας τη συζήτηση στο εποικοδόμημα έναντι της οικονομίας, θεωρούσε ότι η γλώσσα και ο τρόπος που την χρησιμοποιεί κάθε άνθρωπος, δεν περιέχουν μονάχα λέξεις γραμματικά κενές από περιεχόμενο, καθώς όλες αυτές αποτελούν ένα σύνολο νοημάτων και εννοιών, εμπεριέχουν μια υποτυπώδη αντίληψη για τον κόσμο, μια «φιλοσοφία». Επίσης, [ο Gramsci] πίστευε ότι η πρακτική δράση κάθε ανθρώπου, οι κατευθυντήριες γραμμές που διέπουν την όλη συμπεριφορά, εμπεριέχουν και αυτές μια αντίληψη για τον κόσμο, δηλαδή συνιστούν μια «αυθόρμητη φιλοσοφία» (Τρικούπης 1985: 114-115). Ο «λόγος» κατέχει κυρίαρχη θέση και στην προσέγγιση του μεταμοντερνισμού, ανοίγοντας ένα νέο διάλογο για τη φυσιογνωμική του μετασχηματισμού του κοινωνικού βίου. Ο Laclau σε μια συνέντευξη που παραχώρησε¹³⁸, αναφέρεται σε ένα διαφορετικό λεξιλόγιο πολιτικής ανάλυσης που αντλεί στοιχεία από την παράδοση του Gramsci, στα όρια του μεταμοντερνισμού, δηλαδή της απαξίας των «φιλοδοξιών του νεωτερικού εγχειρήματος στη βάση της ενδεχομενικότητας»¹³⁹. Μέσα σε αυτή τη συζήτηση, προστίθενται ανάμεσα στις νέες δομές εργασίας, στις τάξεις και στα στρώματα, στις ιδιωτικές μορφές ζωής, στην απομυθοποίηση της επιστήμης και της τεχνολογίας, και η κατάργηση των ορίων της πολιτικής (Morel et all. 2014:360-366).

¹³⁷ Στη βασική επιχειρηματολογία του Μαρξ κάθε κοινωνία «οικοδομείται πάνω σε μια οικονομική βάση [...] βέβαια η κοινωνία απαιτεί και ένα «εποικοδόμημα» μη οικονομικής σκέψης – θα πρέπει να συνέχεται από νόμους, να επιβλέπεται από μια κυβέρνηση και να εμπνέεται από μια θρησκεία και μία φιλοσοφία» (Heilbroner 2000:198). Σε αυτήν τη λογική, «ο φετιχισμός του εμπορεύματος μας λέει ο Μαρξ, είναι το γεγονός ότι «μια καθορισμένη κοινωνική σχέση των ιδίων των ανθρώπων [...] παίρνει για αυτούς τη φαντασματική μορφή μιας σχέσης μεταξύ πραγμάτων [...] Οι κοινωνικές σχέσεις που διατηρούν οι ιδιωτικές τους εργασίες φαίνονται στους παραγωγούς [...] σαν απρόσωπες σχέσεις μεταξύ προσώπων και σαν κοινωνικές σχέσεις μεταξύ απρόσωπων πραγμάτων» (Balibar 1996:96). Στη μαρξιστική προσέγγιση, «ο φετιχισμός συνιστά μια ανάλυση της διαδικασίας κοινωνικής υποταγής των υποκειμένων μέσω της αγοράς, η οποία αποτελεί στον καπιταλισμό τον τόπο συγκρότησης των αντικειμένων και των υποκειμένων» (Μηλιός κ.α. 2005: 103).

¹³⁸ Πηγή: Αυγητίδου, Α. και Κούκου, Ε. 2008. Ο Υπεραπιστής της Ενδεχομενικότητας. Συνέντευξη με τον Ernesto Laclau. *Hellecium*, τεύχος 5, σσ. 85-95.

¹³⁹ ό.π. σ. 94.

Στην οπτική του Beck, η έννοια της σύγκρουσης φέρει ένα ενδογενή χαρακτήρα στην «κοινωνία της διακινδύνευσης και της αναστοχαστικότητας» μετά τη νεωτερική κατάσταση, ενώ «η έννοια του μη πολιτικού δεν ισχύει, αφού το «μη πολιτικό» έγινε πια πολιτικό» (Τάτσης 2004:154,158). Σε αυτή την προσέγγιση (Beck 1996:251) το πολιτικό «ασκείται και παλεύει για χώρους, μορφές και φόρα αναζήτησης και διαμόρφωσης τρόπων και δομών, μέσα και έξω από το πολιτικό σύστημα». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παρουσιάζει η διάκριση που κάνει ανάμεσα στην πολιτική που διευθύνεται από κανόνες, ονομάζοντας την απλή, και αυτή που έρχεται να αλλάξει τους κανόνες, ονομάζοντας την ανακλαστική πολιτική (Beck 1996:247). Για τη σχέση αυτών των δυο μορφών πολιτικής σχολιάζει:

«Η πολιτική που αλλάζει τους κανόνες στοχεύει σε μια «πολιτική της πολιτικής», με την έννοια της αλλαγής των ίδιων των κανόνων του παιχνιδιού [...] τότε παίζει κανείς με ανακατεμένα συστήματα κανόνων για την αλλαγή των ίδιων των συστημάτων κανόνων. Μερικοί συνεχίζουν το κουνκάν, ενώ άλλοι προσπαθούν συγχρόνως, στην πορεία του κουνκάν [...] να επινοήσουν και να επιβάλλουν νέους κανόνες παιχνιδιού. Ακριβώς αυτόν τον συνδυασμό και την διασταύρωση του κανονικού και του παράδοξου συναντούμε παντού σήμερα [...] η πολιτική που ακολουθεί κανόνες και η πολιτική που τους αλλάζει συγχέονται, αναμειγνύονται και διασταυρώνονται» (Beck 1996:247-248).

Στον Lacan, το πολιτικό «δεν ταυτίζεται με το πραγματικό καθεαυτό, είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους βιώνουμε την επαφή με το πραγματικό [...] συνδέεται, συνεπώς, με τη στιγμή της ενδεχομενικότητας και της αναποκρισιμότητας που οροθετεί το χάσμα ανάμεσα στην εξάρθρωση μιας κοινωνικοπολιτικής ταύτισης και τη γέννηση της επιθυμίας για μια νέα ταύτιση» (Σταυρακάκης 2008:160-161). Όμως ο Lacan, δεν προσδίδει σε αυτή την επαφή μια ηθική διάσταση, αντιθέτως στη φιλοσοφία του, αναδεικνύεται η θέση της διαδικασίας «που εξετάζει μια άλλη διαδικασία που είναι η αλήθεια» (Ρήγου 1995:18). Από αυτό το τραπέζι της συζήτησης, δεν θα μπορούσε να απέχει ο Michel Foucault, ο οποίος επεξεργάστηκε στο έργο του τις πρακτικές του λόγου, θεωρώντας τις τελευταίες ως «ηθικές τεχνολογίες» ή «ορθολογικά κατεστημένα» προσανατολισμένες στο ερώτημα «πως οι άνθρωποι κυβερνούν τον εαυτό τους και τους άλλους με την παραγωγή της αλήθειας» (Τάτσης 1997:341). Απέναντι σε μια νέα πολιτική για την «αλήθεια», διερωτήθηκε «Γιατί η αλήθεια;» και πως όλος ο δυτικός πολιτισμός να περιστρέφεται γύρω από την υποχρέωση της αλήθειας που έχει λάβει τόσες διαφορετικές μορφές; Έτσι, το παιχνίδι της αλήθειας, στο οποίο και αναφέρεται ο Foucault, ήρθε να δηλώσει το πολιτικό «εν

ευρεία έννοια» (Λυριντζής 1995:16) που εμπλέκεται στη γέννηση του υποκειμένου και βρίσκεται στον πυρήνα της ταυτότητας και στο επίκεντρο του προβληματισμού μας, οικοδομώντας μια συζήτηση γύρω από την αναπαραγωγή της κυριαρχίας ενός ορισμένου καθεστώτος (Σταυρίδης 2010:34) μέσω του λόγου [discourse]. Ουσιαστικά, ο λόγος δεν συνιστά μονάχα τον υποβολέα της εξουσίας, αλλά γίνεται ο δρόμος για την κατάκτηση της. Για το σύγχρονο φιλόσοφο, ένα άρθρο με τίτλο «Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας» (Λυριντζής 1995), παρουσιάζει το διττό πλαίσιο μελέτης που οφείλουμε να ακολουθήσουμε για να καταλήξουμε στο περιεχόμενο της εξιδανίκευσης και της καθυπόταξης που ενέχει τη δημιουργία των κοινωνικών υποκειμένων. Η μελέτη των σχέσεων εξουσίας (Λυριντζής 1995:8), δεν μπορεί να αφήσει απέξω τους μηχανισμούς «οικονομικής εκμετάλλευσης» και τους μηχανισμούς πολιτικής κυριαρχίας, δίχως όμως να τους διαβάξει και ως τα «μοναδικά» πεδία συγκρότησης τους. Ουσιαστικά, το περιβάλλον μελέτης μεταφέρεται και έξω από το θεσμικό, ανοίγοντας αντιστοίχως και το δρόμο αμφισβήτησης του πολιτικού «εν στενή έννοια» (Λυριντζής 1995:16). Το πολιτικό πεδίο μιας δεδομένης κοινωνίας στο έργο του φιλοσόφου (Foucault 1987·2005) -όπως δανειζόμαστε από τον Λυριντζή (1995:9)- συγκροτείται από «το σύνολο των σχέσεων εξουσίας».

«Το να ισχυριστεί κανείς ότι τα πάντα είναι πολιτική, σημαίνει την επιβεβαίωση της απανταχού παρουσίας των σχέσεων εξουσίας και την εγγενή σχέση τους με το πολιτικό πεδίο»¹⁴⁰.

«Το να λέμε ότι δεν μπορεί να υπάρχει κοινωνία χωρίς σχέσεις εξουσίας δε σημαίνει ότι οι υπάρχουσες είναι δεδομένες και αναγκαίες ούτε βέβαια ότι η «εξουσία» αποτελεί ένα άφευκτο πεπρωμένο στην καρδιά των κοινωνιών (που δεν μπορεί να υπονομευτεί), αλλά ότι η ανάλυση, επεξεργασία, η εκ νέου αμφισβήτηση των σχέσεων εξουσίας και το αμετάβατο της ελευθερίας (intransitive) είναι ένα αδιάκοπο πολιτικό καθήκον»¹⁴¹.

Μολαταύτα, η δημιουργία μετά την αποδέσμευση, η αλλιώτικη σκέψη μετά το *έως τώρα*, δεν θα φέρει νέα δεσμά και νέες πηγές εξουσίας; Εξίσου σημαντική είναι και η θέση του Κορνήλιου Καστοριάδη. Ο έλληνας σύγχρονος φιλόσοφος μιλώντας στην εκπομπή *παρασκήνιο* της ΕΡΤ1 τον Αύγουστο του 1984, χρησιμοποίησε την έννοια της αμφισβήτησης και «της παρούσας σύγκρουσης» (Καστοριάδης 1998:31) για να μας φέρει στον πυρήνα του πολιτικού.

¹⁴⁰ Foucault, M., *Power/Knowledge*, Harvester Press, 1980, σ. 189, Στο: Λυριντζής (1995:9).

¹⁴¹ Φουκώ, Μ., *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, Ύψιλον 1991, σ. 94-95, Στο: Λυριντζής (1995:10).

«Υπάρχουν δυο και μόνο δυο καθ' όσων εγώ ξέρω κοινωνίες και ιστορικές περιόδους όπου αυτά τα ζητήματα ανακινήθηκαν όπου άρχισε να υπάρχει μια κίνηση, ένα κίνημα που να αφορά το σύνολο περίπου των κοινωνιών, τουλάχιστον δυνάμει και που οι άνθρωποι άρχισαν να αμφισβητούν τις παραδοσιακές παραστάσεις για τον κόσμο, τις παραδοσιακές ιδέες για το τι αξίζει για το τι δεν αξίζει, το τι είναι δίκαιο και το τι δεν είναι δίκαιο και άρχισαν να βάζουν στον εαυτό τους ερωτήματα όπως πως πρέπει να θεσπιστεί η κοινωνία, τι είναι δικαιοσύνη, πως πρέπει να σκεφτόμαστε, τι είναι αλήθεια και τα λοιπά. Αυτές οι δυο κοινωνίες είναι απ' την μια μεριά η αρχαία ελληνική, από τον όγδοο μέχρι τον πέμπτο αιώνα και από την άλλη μεριά η δυτικοευρωπαϊκή από το τέλος του μεσαίωνα και μετά¹⁴²». «Μέσα σε όλο αυτό το χάος του ιστορικού υλικού που έχουμε μπροστά μας επιλέγουμε μια παράδοση [...] που ονομάζω ελληνοδυτική μέσα στην οποία η αμφισβήτηση της παράδοσης είναι ένα βασικό στοιχείο. Η αμφισβήτηση όχι για την ευχαρίστηση της αμφισβήτησης. Η αμφισβήτηση όταν υπάρχει λόγος. Η δυνατότητα της αμφισβήτησης. Η δυνατότητα του να σκεφτώ αλλιώς, του να μιλήσω αλλιώς από τη σκέφτεται η πλειοψηφία, η εκκλησία, το κράτος, το κόμμα και τα λοιπά»¹⁴³.

Η παραπάνω σκέψη του Καστοριάδη επαναδιατυπώθηκε και το 1989 στις Ομιλίες στην Ελλάδα (2000^a), όπου στο κεφάλαιο «Εξουσία, Πολιτική Αυτονομία», η θεσμισμένη κοινωνία να μεν δημιουργεί τους κοινωνούς μέσω των οποίων υπάρχει, όμως η πολιτική υφίσταται μονάχα στην προσπάθεια αναθέσμησης από την πλευρά των κοινωνιών.

«Οι τρόποι, οι πράξεις, η εργασία, ο διακανονισμός των σεξουαλικών σχέσεων, των σχέσεων των φύλων, αυτό που επιτρέπεται και αυτό που απαγορεύεται, η επίκληση να πεθάνουμε για την φυλή ή το έθνος, όλα αυτά ισχύουν για την κοινωνικοποιημένη ψυχή και της επιβάλλονται» (Καστοριάδης 2000^a:50).

«Η πολιτική, όπως δημιουργήθηκε από τους Έλληνες, ήταν η θέση υπό αμφισβήτηση, υπό ρητή αμφισβήτηση, της θεσμισμένης κοινωνίας» (Καστοριάδης 2000^a:55).

Όμως για να σκεφτώ αλλιώς, για να πω ότι ο νόμος είναι άδικος, αντλώντας από τα λόγια του Καστοριάδη, απαιτείται η στιγμή της δημιουργίας το σπέρμα της αυτονομίας. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Καστοριάδης (2000^a:59), «είναι τρελό να νομίζει κανείς ότι μπορεί να είναι ελεύθερος μέσα σε οποιαδήποτε κοινωνία». Για ποιο λόγο πιστεύει τότε πως υπήρξε -κατά τη διάρκεια των παραπάνω περιόδων- «πολιτική» δυτικοελληνική όπως την ονομάζει;

«Για να μπορέσει κάποιος να βρει μέσα του τα ψυχικά εφόδια και γύρω του τα μέσα να σηκωθεί και να πει: «Οι νόμοι μας είναι άδικοι», «Οι Θεοί μας είναι ψευδείς» χρειάζεται ήδη να έχει υπάρξει μια αυτοαλλοίωση του κοινωνικο-ιστορικού χώρου που δεν μπορεί παρά να είναι το έργο του θεσμίζοντος φαντασιακού. Πρέπει ο θεσμός να έχει γίνει τέτοιος πού να ανέχεται, να επιτρέπει την αμφισβήτησή του από την κοινότητα την οποία κάνει να υπάρχει και στην οποία ανήκουν τα άτομα που τον

¹⁴² Πηγή: 02:45-03:46 λεπτό από «Κορνήλιος Καστοριάδης για τη Δυτική Κοινωνία». Youtube.com. [online]. 8 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=C2vk6z8NUPs> (τελευταία πρόσβαση 2/5/2016).

¹⁴³ Πηγή: 04:00- 04:43 λεπτό όπως και προηγουμένως.

αμφισβητούν. Αλλά, όπως είπαμε πριν, η συγκεκριμένη ενσάρκωση του θεσμού είναι αυτά τα ίδια τα άτομα που περπατάνε, μιλάνε, τρώνε, κοιμούνται, πεθαίνουν, κλπ. Πρέπει λοιπόν ταυτοχρόνως να αναδυθούν, και αναδύονται πράγματι, στην Ελλάδα αρχίζοντας από τον 8ο αιώνα, στην δυτική Ευρώπη αρχίζοντας από τον 12ο-13^ο αιώνα, ένα καινούργιο είδος κοινωνίας και ένα καινούργιο είδος ατόμου που βρίσκονται σε αμοιβαία αλληλεξάρτηση και προϋπόθεση. Δεν μπορεί να υπάρξει φάλαγγα χωρίς οπλίτες και δεν μπορούν να υπάρξουν οπλίτες χωρίς φάλαγγα» (Καστοριάδης 2000^α:59-60).

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης (2000^β:40) αμφισβήτησε τη φουκωϊκή προσέγγιση, την οποία τοποθέτησε στο ρεύμα της «Γαλλικής Ιδεολογίας». Εκεί ο συγγραφέας διατείνεται πως

«εύκολα μπορούσε να διακρίνει κανείς το αναπόφευκτο συμπέρασμα τους, τον θάνατο της πολιτικής (όπως και έγινε από τον Φουκώ, λίγο μετά τον Μάη του 68' δεδομένου ότι κάθε πολιτική είναι μια «στρατηγική» δεν μπορεί παρά να εγκαθιδρύει αντιεξουσίες άρα εξουσίες)».

Παρόλη τη διαφωνία¹⁴⁴, τόσο το ανθρώπινο πράττειν ή διαφορετικά η «δημιουργία» που προέρχεται της δυνατότητας που εκχωρεί η φαντασία στο υποκείμενο, καθώς και η αμφισβήτηση του θεσμιμένου, στην καστοριδιακή οπτική, όσο και των σχέσεων εξουσίας στη Φουκωϊκή σκέψη, θέτουν στο επίκεντρο του τραπέζιού της συζήτησης το ζήτημα της «ελευθερίας». Ο αναστοχασμός από τη μια και η φαντασιακή δυνατότητα από την άλλη, είναι οι τροχοί στο παιχνίδι της αποφυλάκισης του ανθρώπου από τους δεσμούς. Πάνω σε αυτές τις σκέψεις, το «πολιτικό» δεν συγκεκριμενοποιείται αλλά εκτυλίσσεται μέσα στον κοινωνικό βίο, τροφοδοτείται και εκβάλλει ως ενδεχόμενη συνθήκη που τελείται το πραγματικό, αφήνοντας ανοιχτά τα ενδεχόμενα να καθορίσουν ένα περιεχόμενο μέχρι την επόμενη στιγμή. Υπό το πρίσμα όλων των παραπάνω, η στοχοθεσία της παρούσας μελέτης και έρευνας, δεν επαφίεται τόσο στον ορισμό των εννοιών που καλύπτουν το πλούσιο πεδίο της κερκίδας, όσο στην περιγραφή των διεργασιών που διέπουν πτυχές και στιγμές της. Κάτω από αυτά τα θεωρητικά σχόλια, ο λόγος θα δοθεί στο μείγμα των ιδεών που πρέπει να παραμείνουν ή να καταστραφούν ή να διορθωθούν.

Δύναται άραγε η ποικιλομορφία της ανθρώπινης ύπαρξης, εμπειρίας και δράσης να τοποθετείται μέσα σε μανιχαϊστικές κατηγορίες λαμβάνοντας μια γραμμική αναγωγιστική ερμηνεία; Με αφετηρία αυτό το ερώτημα, θα προσπαθήσω να αναπτύξω

¹⁴⁴ Όπως επισημαίνει ο Κιουπκιολής (2015: 143), η κριτική των δύο στοχαστών «εμφορεύεται ρητά από την αξία της ελευθερίας και τον αγώνα για την έμπρακτη επέκτασή της» υπό την έννοια ότι «διαφορετικοί θεσμοί, τρόποι σκέψης και κανονιστικά συστήματα αξιολογούνται με γνώμονα το κατά πόσο δίνουν στα άτομα τη δυνατότητα να παίζουν τα «παιχνίδια της αλήθειας και της εξουσίας» με τον μικρότερο βαθμό κυριαρχίας».

τους προβληματισμούς που ταλάνιζαν μια διαδρομή μέσα στις κοινότητες των «εν γένει φαινομένων βίας» [αντλώντας τη φράση από το πρόσφατο σχετικό νομοσχέδιο], σε μια μετάβαση από το λόγο περί των εν' δυνάμει κινδύνων της αθλητικής ζωής, στη διαρκή και μόνιμη παθολογία, και κατ' επέκταση από τον έκτακτο χαρακτήρα των μέτρων ως μια κατάσταση εξαίρεσης ή εκτάκτου ανάγκης, στη μόνιμη αρχιτεκτονική της μηδενικής ανοχής, λαμβάνοντας από την οπτική του Agamben (2007), ο οποίος βασίστηκε [μεταξύ άλλων] στη θεωρία του Benjamin. Πρόκειται για μια μετάβαση, η οποία έχει ως χρονική αφετηρία τα μέσα της δεκαετίας του 1980, όπου το θατσερικό υποδείγμα διαχείρισης των σπορ προβάλλεται ως η τομή ανάμεσα στο παρεθλόν και τη νέα, διαρκώς εξελισσόμενη τροπικότητα της ρυθμιστικής εξουσίας. Μιας μετάβασης, όπου η δέσμευση και η θέση στην παραγωγή της κερκίδας, ξεφυλλίζοντας τη δημοσιογραφική καθημερινότητα, αναδέχεται το καταναλωτικό θέαμα ορισμένου χρόνου (των 90 ποδοσφαιρικών λεπτών, των 4αρων μπασκετικών δεκαλέπτων) εκεί όπου η ικανοποίηση των καταναλωτών του αθλητικού θεάματος οφείλει να διακόπτεται τη στιγμή που ο χρόνος που απαιτείται για κατανάλωση έχει τελειώσει, όπως μας θυμίζει ο Bauman (1999). Μιας μετάβασης όπου η οπαδική τελετουργία βρίσκεται απέναντι της το διοικητικό μηχανισμό ελέγχου της κερκίδας, μέσω της ««Τράπεζας» δεδομένων φανατικών χούλιγκαν» και των συστημάτων ηλεκτρονικών εισιτηρίων. Μιας μετάβασης που καθορίζει την κίνηση των σωμάτων εντός και εκτός των τόπων του αθλητικού βιόματου με όρους βιοπολιτικής (π.χ. αποφάσεις απαγόρευση μετακίνησης οργανωμένων οπαδών). Ταυτόχρονα, πληθαίνουν τα «βλέμματα» επιτήρησης και πειθάρχησης της κερκίδας, αναδύοντας νέους μηχανισμούς ελέγχου, όπως οι διαιτητικές αρχές, φέροντας το ρόλο του κριτή των μηνυμάτων που εκπέμπει η κερκίδα. Μιας μετάβασης στις τεχνικές ομαλοποίησης της δράσης που θέτει προ ευθυνών την κερκίδα, σημείο που υποβόσκει έντονα στις ανακοινώσεις των αθλητικών ανώνυμων εταιρειών με κατεύθυνση την κερκίδα. Μιας μετάβασης όπου τα μηνύματα από τα μεγάφωνα εμποτίζουν στο σώμα των υποκειμένων τις οδηγίες και τους τρόπους συμπεριφοράς που ανταποκρίνονται στην ορθολογικότητα της «υποστήριξης». Μιας μετάβασης, όπου σύμφωνα με τον Alberto Melucci, «ενώ βρισκόμαστε ενώπιον μορφών εξουσίας όλο και πιο δυσδιάκριτων, από τη στιγμή που η ίδια η δυνατότητα της γλώσσας είναι ήδη εγγεγραμμένη σε κώδικες σχεδιασμένους και διαχυμένους από εξειδικευμένους διεκπεραιωτές που συχνά είναι αόρατοι ή ακόμη και εξαιρετικά δύσκολο να εντοπισθούν, την ίδια στιγμή το καθεαυτό γεγονός της κατοχής της πληροφορίας επιτρέπει τη συνεχή

ανακατασκευή νέων κωδίκων [και συνεπώς] οι χρήστες της πληροφορίας είναι επίσης οι αντίπαλοι και οι ανανεωτές των κυρίαρχων κωδίκων» (Melucci 2002:88).

Στη βάση των παραπάνω θεωρητικών σχολίων, κεντρικές υποθέσεις εργασίας της παρούσης ερευνητικής διαδρομής στους οπαδικούς κόσμους, αποτελούν: πρωτίτως και σύμφωνα με τα συμπεράσματα περί «οπαδικής βίας» στο πρώτο μέρος, η νομοθεσιακή και μιντιακή παραγωγή ιδεοτυπικών κατηγοριοποιήσεων εδράζει στην αυθαίρετη αναγωγή της πίστης σε χειραγώγηση, υπό το φόντο κοινωνικών και ατομικών παθολογιών στον προσδιορισμό της οντολογίας της βίας, ανάγοντας τις οπαδικές κοινότητες σε χώρους υψηλής επικινδυνότητας και παρέκκλισης. Δεύτερον, υφίστανται ζητήματα ενεργειών ψηφοθηρικής στρατηγικής, χειραγώγησης και εκμετάλλευσης των κοινοτήτων, υπό τη λογική της δυναμικής της μάζας και των αριθμών. Τρίτον, σε σύνδεση με τα παραπάνω, η πολιτική ανατομία της κερκίδας συναντάται στο σχεσιακό μεταξύ της κοινότητας και του λόγου περί πειθαρχοποίησης, του κοινοβουλευτικού και πολιτειακού λόγου, του λόγου του αντιπάλου, του λόγου της διοίκησης των σύγχρονων αθλητικών εταιρειών, του λόγου των έξω, του λόγου του δίπλα, του λόγου για το εμείς και εν τέλει του λόγου περί αλλαγής του κανόνα μέσα από τον οποίο έχει γεννηθεί η ίδια η κοινότητα.

2.2. Η ερευνητική διαδρομή

Ο όρος *μεθοδολογία*, προϊόν της σύζευξης των όρων «μετά» και «οδός» (το «μεταβαίνει προς αναζήτηση τινός»), υποδηλώνει το σκοπό για να φτάσουμε κάπου (Λαμπίρη - Δημάκη 1989:26). Η παρούσα έρευνα, αποσκοπούσε στη διεϊσδυση σε τόπους συγκρότησης του συλλογικού βιώματος της κερκίδας αθλητικών αγώνων, μέσα στους οποίους, η κοινωνιολογική έρευνα, οφείλει να αναγνωρίζει ότι υφίστανται διαφορές και αλλαγές, ανάλογες της ιστορίας και των βιωμάτων του καθενός (Κυριαζή 1998: 33-34). Στο πεδίο μελέτης των οπαδικών κόσμων του αθλητισμού, ο κοινωνικός ερευνητής, απαιτείται να αντιμετωπίζει τις «ανθρώπινες ομάδες» που σχηματίζονται, με μια «κριτική» σκέψη, προχωρώντας στην κατανόηση και ερμηνεία φαινομένων, με ιδιαίτερη σημασία για τους συνομιλητές του «*από ό,τι για τον ίδιο*» (Λυδάκη 2010:21). Ως προς τη χρήση των ποιοτικών μεθόδων της κοινωνιολογικής και εγκληματολογικής

έρευνας¹⁴⁵, ο όρος παραγωγή, έναντι της έννοιας συλλογή, ενδείκνυται αναφορικά των δεδομένων, καθώς ο ερευνητής στο πεδίο δεν είναι «ουδέτερος συλλέκτης πληροφοριών», αλλά υπό το βάρος συγκεκριμένων αρχών και τη χρήση μεθόδων αλληλένδετων της επιστημονικής του αντίληψης, χτίζει τη γνώση για αυτό τον κόσμο (Mason 1996:85). Με βάση τις ανωτέρω παραδοχές, η παραγωγή των δεδομένων της παρούσας έρευνας, πραγματοποιήθηκε: α) μέσω της συμμετοχική παρατήρησης, β) μέσω συνομιλιών και γ) μέσω ανάλυσης τεκμηρίων. Κεντρικό στόχο της παρούσας έρευνας, αποτέλεσε η συγκριτική σκιαγράφηση των υπό μελέτη ζητημάτων, σε ποικίλες εκφάνσεις της κερκίδας. Της εισαγωγής στο πεδίο, προηγήθηκε η βιβλιογραφική ανασκόπηση και έρευνα (state of the art), αναζητώντας κοινούς τόπους συνομιλίας, περί της πολιτικής ανατομίας της επιτηρούμενης κερκίδας.

2.2.1. Ζώντας τις οπαδικές στιγμές

Σε παράλληλη πορεία όλες οι ερευνητικές πρακτικές, εκκινούσαν, άλλοτε από το λόγο του υποκειμένου και άλλοτε από ερεθίσματα της εντόπιας παρατήρησης, καταλήγοντας σε εστιασμένα πεδία παρατήρησης, είτε σε επόμενες συνομιλίες, είτε στην αναζήτηση επιπρόσθετου εμπειρικού υλικού σε πραγματικούς και άυλους τοίχους. Ως συμπληρωματική μέθοδος, η συμμετοχική παρατήρηση επιλέχθηκε με σκοπό τη «θέαση - ακρόαση» (Παρασκευόπουλος, 1993: 133), σε αντιπαραβολή όλων όσων περιγράφονταν στις συνομιλίες. Με γνώμονα τη δεδομένη συνθήκη, η συμμετοχική παρατήρηση, πραγματοποιείτο σε χρόνο παράλληλο με την υλοποίηση των συνομιλιών και την τήρηση του αρχείου έντυπων και ψηφιακών τεκμηρίων, ενώ οι τόποι συμμετοχικής παρατήρησης που επιλέχθηκαν, ανταποκρίνονταν στη μελέτη των εκφάνσεων του σύγχρονου οπαδισμού. Συγκεκριμένα, η συμμετοχική παρατήρηση πραγματοποιήθηκε στην περιοχή της Αττικής, τη χρονική περίοδο Οκτώβριος 2014 έως τον Απρίλιο 2016, πριν και μετά την έκβαση ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων υψηλής κρισιμότητας (βάσει βαθμολογικού ενδιαφέροντος και αντιπαλότητας). Όσον αφορά στους τόπους που περιελάμβανε η βίωση των οπαδικών κοινοτήτων, εκκινούσε από την περιοχή συγκέντρωσης των οπαδών (σύνδεσμοι), συνέχιζε στον τόπο μεταφοράς (MMM - ηλεκτρικός/μετρό), καταλήγοντας αρχικά εκτός των γηπέδων και σταδίων, και

¹⁴⁵ Σε αυτές τις προσεγγίσεις υπάρχει μια ποικιλία πιθανών πηγών δεδομένων, όπως π.χ. άνθρωποι, λόγος, γλώσσα, γραφή, κείμενα, αφηγήσεις-ιστορίες κλπ. (Mason 1996: 86-87) ενώ η χρήση των πηγών δεδομένων θα πρέπει να συμφωνεί με τις προσεγγίσεις του ερευνητή για τον κοινωνικό κόσμο και τη γνώση επ' αυτού (Mason 1996: 88).

στη συνέχεια, είτε εντός, είτε πλησίον του κέντρου της οπαδικής τοποφιλίας (πέταλο-πλησιέστερες θύρες). Ως εκ τούτου, η παρατήρηση των οπαδικών κόσμων έφερε πολυτοπικό χαρακτήρα. Σε αυτούς τους τόπους, η συμμετοχική παρατήρηση χωρίστηκε σε δύο επίπεδα: α. στη γενική παρατήρηση των συμβόλων, των πρακτικών και των οπαδικών σχέσεων που δύναται να καταγραφούν δια γυμνού οφθαλμού, και β. μια εστιασμένη παρατήρηση, κοινοποιημένη στους συμμετέχοντες - συνομιλητές, διερευνητική της συγκρότησης της οπαδικής ταυτότητας και χαρτογράφησης των οπαδικών σχέσεων. Όσον αφορά σε ζητήματα δεοντολογίας των ποιοτικών μεθόδων έρευνας και ειδικότερα ως προς την κοινοποίηση της ταυτότητας μου, επισημαίνεται ότι στην παραγωγή των ερευνητικών δεδομένων στο πρώτο επίπεδο, στοχευμένα δεν αναφέρθηκα σε αυτή μου την ιδιότητα, καθώς δεν επιδίωκα μια τροποποίηση της οπαδικής δράσης, υπό το «μάτι», κάποιου θεωρούμενου ως «ξένου». Αντίθετα, στο δεύτερο στάδιο, όπου σε μια εφαρμογή του μοντέλου πλήρους παρατήρησης, έλαβα μέρος στο πεδίο, ενημερώνοντας για την επιστημονική και ερευνητική μου ιδιότητα (Κυριαζή 2009: 250-255) τους συμμετέχοντες - συνομιλητές. Επιπρόσθετα, στο δεύτερο στάδιο όφειλα να γνωστοποιήσω την ταυτότητα μου, καθώς η πρόσβαση, ιδιαίτερα στους τόπους των συνδέσμων, πραγματοποιήθηκε μέσω της συμβολής κάποιου συνομιλητή, ο οποίος ενημέρωσε τα υπόλοιπα μέλη για τη συμμετοχή μου σε ορισμένες διεργασίες που τελούνταν. Πρόκειται για τα άτομα κλειδιά (key persons), τα οποία «ξεκλειδώναν» τα πραγματικά και συμβολικά σύνορα των «κλειδοκρατόρων» (gate keepers), σε όλη τη διαδρομή μου, στους κόσμους της κερκίδας. Στα δύο παραπάνω επίπεδα, τα δεδομένα (φωτογραφικό υλικό, έντυπο υλικό (μπροσούρες κ.α.), περιγραφές του ερευνητή) περιελήφθησαν στο ημερολόγιο συμμετοχικής παρατήρησης, είτε κατά την τέλεση του υπό εξέταση φαινομένου, είτε με το πέρας της δράσης. Κατά το πρώτο χρονικό διάστημα πραγματοποίησης της συμμετοχικής παρατήρησης, η παρουσία μου στους οπαδικούς κόσμους αντιμετωπιζόταν ως «κατασκόπευση», ως εκ τούτου η ανάπτυξη δι-υποκειμενικών σχέσεων, η σε βάθος παρατήρηση και εν τέλει το «άνοιγμα» των πυλών των οπαδικών κοινοτήτων, με οδήγησε στο να μπορώ να σημειώνω κατά διαστήματα και σε σχετική απόσταση με τους τόπους παρατήρησης. Κεντρικής σημασίας κατά την εισαγωγή μου στο πεδίο, ήταν η κάλυψη της απόστασης σε σχέση με την εντόπια γλώσσα [έτσι όπως σκιαγραφείται κύρια μέσα από ανθρωπολογικές εθνογραφικές έρευνες¹⁴⁶], η οποία και θα άνοιγε τους διάλους

¹⁴⁶ Σε σχέση με την ανθρωπολογική εθνογραφική προσέγγιση βλέπε την έρευνα της Vouliouli (2009) σε σχέση με το παράδειγμα

επικοινωνίας. Οι σημειώσεις πεδίου εμπλουτίζονταν μετά την κάθε αποχώρηση μου από το πεδίο, και συμπληρωνόντουσαν μέσω του ημερολογίου ψηφιακών τεκμηρίων, στο οποίο καταγράφονταν και περαιτέρω σκέψεις.

2.2.2. Συνομιλώντας με τα «χουλιγκάνια»

Ως προς την κύρια μέθοδο, συνολικά πραγματοποιήθηκαν τριάντα ένα (31¹⁴⁷) συνομιλίες¹⁴⁸ με μέλη οπαδικών κοινοτήτων μέσα σε διαστήματα προγραμματισμένων ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων, και υπό αυτή την έννοια, οι συνομιλητές δεν αυτοπροσδιορίζονταν αποκλειστικά και μόνο ως μέλη συνδέσμων υποστήριξης των γηπεδούχων αθλητικών συλλόγων. Εντός των καταγεγραμμένων συνομιλιών, συμμετείχαν είτε οπαδοί αθλητικών σωματείων που ήσαν γηπεδούχοι, είτε βρίσκονταν σε σχέση αδελφοποίησης με τους παραπάνω συνδέσμους οπαδών. Ειδική αναφορά θα πρέπει να υπάρξει για δύο υποστηρικτές αυτό-οργανωμένων αθλητικών συλλόγων. Ο σχεδιασμός του δειγματοληπτικού πλάνου βασίστηκε στη θεωρητική δειγματοληψία, δεδομένου ότι στη μελέτη της ποιοτικής έρευνας δεν υφίσταται μια «συνταγή» αρχών, κοινά αποδεκτών (Mason 2009:233), όπως διέπει φάσμα ερευνών των ποσοτικών προσπαθειών. Η μέθοδος προσδιορισμού των συμμετεχόντων, του ελέγχου, της τροποποίησης, της επιβεβαίωσης, του εμπλουτισμού ή και της επέκτασης των θεωρητικών κατασκευών, πραγματοποιήθηκε παράλληλα της παραγωγής των δεδομένων και ειδικότερα στο επίπεδο της ανάλυσης, δίχως να απαιτεί την εξασφάλιση της «στατιστικής τυχαιότητας», στοχεύοντας στην *«ενδυνάμωση των ερμηνευτικών δυνατοτήτων»* στο πεδίο (Ιωσηφίδης 2008: 64). Στα πλαίσια των ανωτέρω μεθοδολογικών παραμέτρων, η επιλογή των πληροφορητών εκκίνησε διερευνητικά σε εν' δυνάμει υποκείμενα με οπαδική διαδρομή και γνώση των «πετάλων», ενώ οι συνομιλητές ήταν αυτοί που έθεταν τους άξονες συζήτησης δίχως να τίθενται κριτήρια όπως η ηλικία, η μόρφωση, η εργασιακή κατάσταση κ.λπ. Η ερευνητική στρατηγική δεν εξυπηρετούσε κάποια στατιστική λογική, στοχεύοντας στην ανάπτυξη μιας

του δια-περιβαλλοντισμού στην Κωνσταντινούπολη της Τουρκίας.

¹⁴⁷ Σε αυτό τον αριθμό δεν προσμετρήθηκαν οι συνομιλίες που κατεγράφησαν κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης.

¹⁴⁸ Όπως επισημαίνει η Mason (2003: 90), η ποιοτική συνέντευξη έχει: «α) ένα σχετικά ανεπίσημο ύφος που μοιάζει, για παράδειγμα, με μια κουβέντα ή συζήτηση παρά με ένα σχήμα ερωτήσεων-απαντήσεων επίσημου χαρακτήρα β) μια θετική, θεματοκεντρική, βιογραφική ή αφηγηματική προσέγγιση, όπου ο ερευνητής δεν διαθέτει έναν δομημένο κατάλογο ερωτήσεων, αλλά έχει συνήθως ένα συγκεκριμένο εύρος θεμάτων ή ζητημάτων που επιθυμεί να καλύψει γ) την υπόθεση ότι τα δεδομένα παράγονται μέσω της διάδρασης, επειδή η πηγή των δεδομένων είναι, είτε ο ερωτώμενος (υποκείμενο της συνέντευξης) είτε αυτή, καθεαυτή, η διάδραση. Οι ποιοτικές συνεντεύξεις μπορεί να έχουν τη μορφή της “πρόσωπο με πρόσωπο” διάδρασης μεταξύ συνεντευκτή και ερωτώμενου ή να περιλαμβάνουν και μεγαλύτερες ομάδες».

συζήτησης γύρω από τα πεδία υποκειμενοποίησης που εντάσσονται μέσα στην γλωσσική κατηγορία «οπαδός». Η δυσκολία συνεύρεσης και προσέγγισης άγνωστων ανθρώπων κατά τη διάρκεια, πριν ή μετά το πέρας μιας αθλητικής αναμέτρησης, συνιστούσε ένα πρώτο εμπόδιο στην επαφή με το πεδίο, το οποίο και ξεπεράστηκε από τις επίμονες και πολύωρες προσπάθειες στο να ανοιχτεί η πόρτα και να διεισδύσω σε χώρους που βρίσκονται ανάμεσα στην καθημερινότητα και την ιδιαιτερότητα. Στο στάδιο της γνωριμίας με τους συνομιλητές, τα ζητήματα για την ομάδα (τον αθλητικό σύλλογο), η καθημερινότητα του τόπου διαμονής και των προβλημάτων στην εργασία που ακούγονταν συνεχώς, ως εξαρτημένες μεταβλητές των διαφορετικών ηλικιών, ήταν ένα πεδίο συζήτησης με συνεχή καχυποψία και παρουσία του αντιπάλου, δηλαδή τις «πόρτες» της οπαδικής σκέψης.

*«Για τους οπαδούς θες να μάθεις εσύ τι ομάδα είσαι;» (μέρος συνομιλίας).
«Πηγαίνω κάτω από τις εξέδρες, στην καφετέρια του γηπέδου. Εκεί ο κόσμος περιμένει στη σειρά για να παραγγείλει [...] στη δίπλα θέση του τραπεζιού που κάθομαι έρχεται κάποιος κρατώντας μια μπίρα. Φορά κοντή μπλούζα και με ρωτάει «κάθεται κανένας εδώ;» Του απαντώ «όχι». Αυτός κάθεται και μετά από λίγα λεπτά με ρωτάει «φιλαράκι βρήκες εισιτήριο;», «Ναι» του λέω. «Ποια θύρα;» Με ρωτάει, «την 8 εσύ;» του απαντάω. «6 μου λέει» [...] αυτός που κάθεται απέναντι μου με ρωτάει. «Τι ομάδα είσαι ρε φίλε δεν μου είπες; Εδώ είμαστε όλοι Βάζελι». Χαμογελάω, δεν απαντάω κάτι. «Δεν μου είπες; Βάζελος και εσύ;» Και γυρίζει την πλάτη του δείχνοντας μου το μπράτσο του στο οποίο έφερε ένα τατουάζ με το σήμα του ολυμπιακού. Του λέω ότι βρίσκομαι εκεί γιατί κάνω μια εργασία σε σχέση με τα γήπεδα. Με ρωτάει «από πού είσαι;» Του απαντάω «από την Μυτιλήνη». «Πω ρε φίλε τι τραβάτε και εσείς;» απαντάει. Του λέω «γιατί το λες;» Μου απαντά «δεν τους βάζετε σε ένα καράβι και να το βουλιάξετε». Του απαντάω, «για τι πράγμα λες;» «τους μαύρους αλληλέγγυους», «πιστεύεις αυτό θα ήταν η λύση;» του λέω. Μου απαντάει «να φύγουμε εμείς τότε;» [...]» (απόσπασμα πρακτικών συμμετοχικής παρατήρησης).*

Το «τι ομάδα είσαι;», μια ερώτηση με πολλές παγίδες, ένα εμπόδιο στο δρόμο της αποδοχής της επικοινωνίας, αφαιρέθηκε άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά (με τη διακοπή της συνομιλίας), προβάλλοντας την αληθινή θέση του, κατά τη διάρκεια των αθλητικών αγώνων, η οποία σε καμία περίπτωση δεν ταυτιζόταν με κάποιο οπαδικό κόσμο, με αναφορά τον αθλητισμό. Παρά ταύτα, από το ξεκίνημα της σχέσης, στις απαντήσεις για το ποιος είμαι, η απειλή του αντιπάλου κυριαρχούσε. Αυτή η εικόνα λάμβανε κατευθύνσεις που ξεπερνούσαν το πεδίο του καθαρά αθλητικού ανταγωνισμού, φέροντας ενίοτε τοπικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό πρόσημο, τοποθετούμενη μέσα στο χρόνο -συνέχεια ενός παρελθόντος κατορθωμάτων- και κατευθυνόμενη σε ένα μέλλον που απαιτεί δράση, η οποία τροφοδοτείται από την

αξιολογική σύνδεση του «σήμερα» και του «τότε». Άλλωστε σύμφωνα με τον Paul Ricoeur (1990:49), ένας τρόπος ζωής τελεί το χρόνο, ένα χρόνο μεταβίβασης και ένα χρόνο ερμηνείας, καθώς ο καθένας ερμηνεύει με σκοπό να αποσαφηνίσει, να επεκτείνει, και υπό αυτή την έννοια, να διατηρήσει ζωντανό το στοιχείο της παράδοσης. Έτσι, ο *«χρόνος της ερμηνείας ανήκει, κατά κάποιο τρόπο στο χρόνο της παράδοσης»*. Διαβάζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους οπαδικούς κόσμους, η έννοια του χρόνου, κυρίαρχη, εντοπίζεται στη σύνδεση ατομικού βιώματος και κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς ο *«χρόνος εκτός από αντικειμενικό δεδομένο, γίνεται η οδός για την καταγραφή μοναδικών εμπειριών και την απόδοση ξεχωριστών σημασιών στην προσωπική, μοναχική πορεία του καθενός [...] μετατρέπεται στη γέφυρα που ενώνει το κοινωνικό γεγονός με την εξατομικευμένη εμπειρία»* (Μακρυνιώτη 2001: 20-21). Πρόκειται για μια σύζευξη και όχι μια διακριτή κατηγορία του λόγου για το παρόν (φαινομενολογικά), η οποία τροφοδοτείται από τις στιγμές της κοσμολογικής εμπειρίας (Ricoeur 2008:79). Επίσης, σε αυτούς τους κόσμους, η έννοια του χώρου είναι βασική, όπως σε οποιαδήποτε μορφή κοινής ζωής και κάθε άσκηση εξουσίας (Foucault 1987: 65¹⁴⁹), διανθιζόμενη με κοινωνικά νοήματα και συστήματα συμβολισμού. Ο τόπος γίνεται αντιληπτός με όρους κοινωνικής διαδικασίας και νοηματοδοτείται στην αλληλεπίδραση αντιτιθέμενων κατηγοριών (Giulianotti και Armstrong 2013:162-163). Στη προκειμένη συνθήκη, θέλοντας να δώσω ένα κίνητρο επικοινωνίας, εισήγαγα το συνομιλητή μου στο σκοπό της έρευνας, χρησιμοποιώντας τεχνικές, όπως η περιγραφή ενός περιστατικού που μου είχε προκαλέσει ενδιαφέρον κατά τη διάρκεια της εντόπιας παρατήρησης (εν παραδείγματι ένα σύνθημα που ακούστηκε από την κερκίδα), είτε φέρνοντας στο τραπέζι της συζήτησης μια φωτογραφία που είχα συλλέξει ή και παραπέμποντας στην επίκαιρη φρασεολογία δημόσιων προσώπων με αναφορά στην κερκίδα. Οι συνεντεύξεις δεν πραγματοποιήθηκαν σε λίγες ώρες, στο πέρας μιας ημέρας, καθώς πολλές ήταν οι περιπτώσεις που η συνάντηση τέλειωνε με τον προγραμματισμό της επόμενης επικοινωνίας. Η συγκεκριμένη μέθοδος, στην ελεύθερη - μη τυποποιημένη μορφή της (Κυριαζή, 1998: 123), επιλέχθηκε στοχευμένα, καθότι έκρινα πως απαιτείται τόσο η σε βάθος εξέταση του ζητήματος, όσο και η διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που θα διεγείρουν το μειωμένο ενδιαφέρον για συνεργασία των συμμετεχόντων (Παρασκευόπουλος, 1993:128-130). Οι συνθήκες αυτής της *«άμεσης επικοινωνίας»* (Παρασκευοπούλου-Κόλλια 2008), χαρακτηρίζονταν από ένα

¹⁴⁹ Επιπρόσθετα για τη φουκωϊκή προσέγγιση του χώρου βλ. Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης (2010:20-21).

«ανεπίσημο ύφος» και μια «θεματοκεντρική» συζήτηση¹⁵⁰ «δίχως δομημένο κατάλογο ερωτήσεων» (Mason 1996: 90), ενώ η περιπλοκότητα στο πεδίο αυτής της διάδρασης, έγκειτο σε αδυναμίες ως προς την «πρόσβαση σε ερμηνείες και αντιλήψεις» (Mason 1996: 92-94) του ερευνώμενου πληθυσμού, δηλαδή στον ιδιαίτερο γλωσσικό και επικοινωνιακό κώδικα που χρησιμοποιούν οι οπαδοί, καθιστώντας αναγκαίο ένα «ανοιχτό», «μη τυποποιημένο» και «ευέλικτο σχήμα συνέντευξης», όπου οι «απαντήσεις του ερωτώμενου συμβάλλουν στη διαμόρφωση των ερωτήσεων που ακολουθούν», έχοντας πρωτίστως ο ερευνητής «εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη του ερωτώμενου» (Κυριαζή 1998: 123). Στη φάση της συνομιλίας, την αρχική επιφυλακτικότητα της συζήτησης ακολουθούσε ένας σταδιακός αφηγηματικός λόγος, από την ανάλυση του οποίου, ως επικρατητικά χαρακτηριστικά προσμετρούνται: το κοινό βίωμα της κερκίδας, η συνεχής ύπαρξη αντιπάλου και η κοινωνικο-ιστορική τοποθέτηση του οπαδικού εαυτού ανάμεσα σε παρελθόν, παρόν και μέλλον. Εδώ θα πρέπει να προστεθεί, ότι το περιεχόμενο όσων διηγούνταν οι συμμετέχοντες διέφερε σε επίπεδο αφήγησης συμβάντων, πράξεων και περιγραφής αντικειμένων ή προσώπων (Genette 1987:25) μέσω των εκφραστικών οδών, δηλαδή τον προφορικό λόγο, τις χειρονομίες κ.λπ. (Mathieu-Colas 1987:45), ακολουθώντας τις ποικίλες μορφές της ανθρώπινης ύπαρξης και εμπειρίας. Οι οπαδικοί αλλιώτικοι κόσμοι, φέρουν ένα χαρακτήρα προσέκλυσης και όχι απώθησης υποκειμένων στις κουλτούρες της οπαδικής σκέψης. Κάποια στιγμή, στις πρώτες συναντήσεις, ένας εκ' των πληροφορητών γελώντας στο ερώτημα «εγώ θα μπορούσα να συμμετέχω στην ομάδα σας;» απάντησε «για αφίσες καλός είσαι».

2.2.3. Οι λόγοι των τεκμηρίων

Επιπροσθέτως, παράλληλα σε χρονική περίοδο, το ερευνητικό αρχείο συμπλήρωσαν ποιοτικά δεδομένα (κυρίως μέσω γραπτών τεκμηρίων), προερχόμενα από ψηφιακές και έντυπες οπαδικές εφημερίδες/μπροσούρες κ.λπ., ηχητικά αρχεία οπαδικών συνομιλιών, ψηφιακά διαθέσιμων (απομαγνητοφωνημένα), ανακοινώσεις συνδέσμων κ.λπ. Τα δεδομένα αυτά παράχθηκαν πριν και πέρα από την παρούσα

¹⁵⁰ Οι περιοχές συμφωνίας και προβληματισμού που προέκυψαν από τις συνομιλίες έγκεινται στους παραπάνω άξονες. Πρώτον, η οπαδική ταυτότητα ως διαδικασία και πεδίο δράσης. Εκεί σκιαγραφήθηκαν τα πλαίσια γέννησης ενός συλλογικού υποκειμένου και οι σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων με έντονο το φορτίο της συναισθηματικής επένδυσης. Δεύτερον, οι νέες συνθήκες μετάβασης και οι αλλαγές στο περιεχόμενο της δράσης.

έρευνα, εξυπηρετώντας τις δυο πτυχές μελέτης (λόγοι από και προς τον οπαδισμό) και καλύπτοντας τις ακόλουθες θεματικές-πηγές:

Επίσημο κράτος - Κοινοβούλιο:

- Δελτία Τύπου του Υφυπουργείου Αθλητισμού
- Δηλώσεις αρμόδιων υπουργών
- Ελληνική Νομοθεσία
- Πρακτικά Βουλής¹⁵¹

Μέσα ενημέρωση-Τηλεόραση:

- Άρθρα γνώμης
- Δημοσιεύματα Τύπου
- Ρεπορτάζ

Πολιτικά κόμματα και μορφώματα

- Ανακοινώσεις - Δελτία Τύπου
- Βιντεοσκοπημένες δημόσιες συζητήσεις
- Μπροσούρες

Οπαδικοί Κόσμοι

- Εφημερίδες/Μπροσούρες και περιοδικά
- Συζητήσεις αναρτημένες στο διαδίκτυο (προφορικός και γραπτός λόγος)
- Ανακοινώσεις συνδέσμων

Ωστόσο, για τη συλλογή των ανωτέρω δεδομένων και τη συγκρότηση τους σε αρχείο, τέθηκε υπόψη το δεοντολογικό πλαίσιο που διέπει τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας και ειδικότερα η τεκμηρίωση της εγκυρότητας των πηγών.

2.3. Στοχοθεσία ανάλυσης των δεδομένων

Στοχεύοντας στην αντίχρευση των τρόπων που διεργάζονται οι οπαδικοί κόσμοι τη συνύπαρξη σε ένα ετερόκλιτο μείγμα υποκειμένων, για την ανάλυση των συνομιλιών χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της κριτικής ανάλυσης λόγου (Fairclough 2010), σε συνδυασμό μιας ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου (Mayring 2000). Ουσιαστικά, η

¹⁵¹ Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη συζήτηση της ολομέλειας του ελληνικού κοινοβουλίου με αφορμή το Ν. 4326/2015 «Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της βίας στον αθλητισμό και άλλες διατάξεις». Συγκεκριμένα το αρχείο περιελάμβανε τα πρακτικά της συνεδρίας ΛΣΤ΄ που έλαβε χώρα την Τετάρτη 6 Μαΐου 2015 (Πρωί), της συνεδρίασης ΛΣΤ που έλαβε χώρα την Τετάρτη 6 Μαΐου 2015 (Απόγευμα), και της συνεδρίασης ΛΖ η οποία πραγματοποιήθηκε την Πέμπτη 7 Μαΐου 2015 στα πλαίσια της ΙΣΤ΄ περιόδου Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄.

ανάλυση των δεδομένων παρουσιάζεται μέσω θεματικών, στις οποίες καταλήγει ο οπαδικός λόγος, τοποθετούμενος μέσα σε κοινωνιο-πολιτικά συμφραζόμενα. Τα παραγόμενα δεδομένα συνομιλούν, συμπληρώνοντας και εμπλουτίζοντας το αρχικό επιστημονικό εγχείρημα (Mason 1996: 94-96). Επίσης, τόσο στο ημερολόγιο συμμετοχικής παρατήρησης όσο και στο επιπρόσθετο αρχείο τεκμηρίωσης, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, ύστερα από την αρχική καταγραφή των πηγών του ποιοτικού υλικού, διαχωρίστηκαν τα τμήματα του κειμένου σύμφωνα με εννοιολογικές κατηγορίες και τα συμπεράσματα εξήχθησαν μέσω της κωδικοποίησης του υλικού σε θεματικές ενότητες (Ιωσηφίδης 2008), οι οποίες παρουσιάζονται εν' συνεχεία.

2.4. Εμπόδια-Δυσκολίες

Στην παρούσα έρευνα, υπήρξαν περιπτώσεις όπου η συνθήκη απαιτούσε την προσπέλαση πραγματικών και συμβολικών συνόρων. Όπως φάνηκε μέσα από τις συνομιλίες, η παρατήρηση των συζητήσεων καθορισμού της οπαδικής δράσης εντός των συνδέσμων, πιθανά αναδείκνυε αθέατες όψεις του υπό μελέτη φαινομένου. Έτσι, σε ένα αρχικό στάδιο ερευνητικού σχεδιασμού, ως καταλληλότεροι τόποι παρατήρησης, κρίθηκαν οι συνδεδεσμένες διεργασίες και συζητήσεις, δίχως όμως αυτός ο στόχος να καταστεί επιτεύξιμος, λαμβάνοντας υπόψη την αυτο-παρουσίαση των συζητήσεων προσανατολισμού της δράσης ως μυστικιστικές, δηλαδή διαδικασίες μη ανακοινώσιμες και κατανοητές σε όσους δεν έχουν πρόσβαση σε τέτοια νοήματα (Weber 1997:32-33). Υπό αυτή την έννοια, πέρα από τις προσβάσιμες δράσεις στους συνδέσμους (π.χ. παρακολούθηση αθλητικών αγώνων), το ζήτημα των εσωτερικών διεργασιών εξετάστηκε μέσω των συνεντεύξεων ή των τεκμηρίων ποιοτικού περιεχομένου (δημόσιες ανακοινώσεις, οπαδικές μπροσούρες, συζητήσεις οπαδικών εκπομπών).

Αναστάσης: «Εξωτερικά φαίνεται πανομοιότυπος που λειτουργούν οι οπαδοί, αλλά πίσω από τις κουρτίνες υπάρχουν πάρα πολλά που δεν μπορείς να φανταστείς».

Τάσος: [Περιέγραψε μου ένα περιστατικό που θα μείνει για πάντα χαραγμένο στο μυαλό σου;] Φίλε τώρα μπαίνεις σε μέρη που δεν δημοσιοποιούνται.

Ορέστης: «Θα κανονίσουμε να έρθεις μαζί μας στις εκδρομές αλλά εκεί θα πάρεις ότι σου δώσουνε». [Τι εννοείς;] «Αυτά τα ζεις».

Καθόλη τη διάρκεια της έρευνας, ένα ερώτημα που μου τέθηκε, επαφίεται των προσωπικών προτιμήσεων σε επίπεδο αθλητικών σωματείων. Όπως προανέφερα το «τι

ομάδα είσαι;» ή στην ερώτηση από μεριάς μου «είσαι οπαδός ποιας ομάδας;» η απάντηση «εσύ», δήλωνε ένα βίωμα από πλευράς συνομιλητή, φόβου για τις προθέσεις του «άλλου», αυτού που βρισκόταν «απέναντι». Το ζήτημα της επιφυλακτικότητας, εναπόκειται στο ευρύτερο κοινωνιο-ιστορικό περιβάλλον και τις πολιτικές αντιμετώπισης του φαινομένου που καλείται «οπαδική βία». Η απάντηση μου, επιδίωκε να δομήσει μια ατμόσφαιρα ειλικρινών προθέσεων, αναφέροντας ότι δεν είμαι μέλος οποιασδήποτε οπαδικής κοινότητας, βρίσκομαι εκεί για να ακούσω και να μάθω, προστατεύοντας τους συνομιλητές μου (φέροντας ψευδώνυμο μέσα στην ανά χειρας προσπάθεια) στην επεξεργασία των εμπιστευτικών και ανώνυμων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (όπως προβλέπεται δεοντολογικά και νομικά¹⁵²). Επιπλέον, την αδυναμία κατανόησης της εντόπιας φρασεολογίας σε σημεία του οπαδικού λόγου, δυσχέραινε η μερική άρνηση συγκατάθεσης για καταγραφή της συνομιλίας σε αρχείο ήχου, με αποτέλεσμα να κρατηθούν χειρόγραφες σημειώσεις σε κάποιες από τις συνομιλίες.

2.5. Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Οι επόμενες μελέτες θα πρέπει να προσεγγίσουν την εικόνα του «μέλλοντος» των οπαδικών κοινοτήτων σε έναν τόπο όπου η μηδενική ανοχή αποτελεί τον κανόνα και ένα χρόνο *διηνεκούς* αβεβαιότητας.

¹⁵² Ν. 2472/1997 «Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα».

Μέρος III

Οι ετερογενείς βιόκοσμοι μιας κερκίδας

3. Ο κοινός και διαφορετικός κόσμος των οπαδών

Οι οπαδικοί κόσμοι, με τόπο αναφοράς το αθλητικό πεδίο, συναρθρώνονται στη βάση μιας «ετερογένειας», αν λάβουμε υπόψη, για παράδειγμα, τόσο τη θέση που κατέχουν τα υποκείμενα στην παραγωγική διαδικασία όσο και το ηλικιακό εύρος, γεννώντας εξαρχής προβληματισμούς περί της αιτιατής βάσης ανάγνωσης αυτών των τόπων, ως μια νεολαιίστικη βίαιη και χειραγωγήσιμη υποκουλτούρα. Σε συνέχεια της κριτικής μεθοδολογικής οπτικής, όπως αυτή αναλύθηκε προηγουμένως, οι οπαδικοί κόσμοι τοποθετούνται μέσα σε ένα πεδίο θετικότητας της συλλογικής δράσης, αφήνοντας ανοιχτό το ερώτημα των κατευθύνσεων της. Άλλωστε μέσα στην έρευνα πεδίου, λέξεις, φράσεις, σώματα περιγραφών, διαπιστώσεων και αντιλήψεων, όλα παράγωγα εξουσιών διαχέονταν με ένα τόσο εύθραυστο περιεχόμενο, αφήνοντας, έτσι, ανοιχτούς προς διαπραγμάτευση όλους τους δρόμους νοηματοδότησης του κοινωνικού που γεννιέται μέσα από αυτούς τους κόσμους. Ωστόσο, κατά την ανάγνωση του φαινομένου, πολλά σημεία παρίστανται ως «κοινά» μεταξύ των οπαδικών κοινοτήτων. Αυτά τα επικρατικά στοιχεία που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν με ποικίλους τρόπους. Για παράδειγμα, η συνήθεια αυτοστιγματισμού του σώματος με σύμβολα ταυτότητας, αποτελεί έναν τρόπο έκφρασης που συχνά μετατρέπεται σε μια μορφή εκφάνσεων του χαρακτηρισμού ως *φανατισμένος*. Κατά τη διάρκεια της εντόπιας παρατήρησης, πλήθος συμμετεχόντων στην κερκίδα και όχι μόνο στα πέταλα, έφεραν το αποτύπωμα της υποστήριξης πάνω στο σώμα. Δύναται κάποια συσχέτιση της ανατομοφυσιολογικής του σώματος με την κοινωνική συμπεριφορά; Γιατί η παραπάνω άποψη να δομεί αποκλειστικά στερεοτυπικές αναπαραστάσεις περί φανατισμένου υποκειμένου και να μην παραπέμπει σε μια πρόθεση διαφοροποίησης από την κανονικότητα ή να υποδηλώνει το φυσιολογικό απότοκο της βιομηχανίας προτύπων εξωτερικής εμφάνισης; Το πλήθος των ετερογενών πρακτικών που αναφύονται στο πεδίο, προσκρούει στην κατηγοριοποίηση των οπαδικών κοινοτήτων σε ιδεοτυπικές ομάδες, δηλαδή στη στατητική της ομογενοποίησης, της ετικέτας και της αναγωγής. Τι θα μας προσφέρει μια περιγραφή κατηγοριοποίησης και χαρακτηριστικών στα πλήθη των γηπέδων; Μια αναπαράσταση αυστηρά συγκεκριμένη και δομημένη που θα αναγάγει τη στιγμή σε μονοδιάστατη ερμηνεία ενός χώρου, ο οποίος, ωστόσο, αντλεί μέσα από το πραγματικό και το φαντασιακό. Οι λογικές για την κερκίδα ως δια γυμνού οφθαλμού αριθμοί σε

μια βάση δεδομένων, ως ταξιθετικοί αριθμοί ανάμεσα στο πλήθος, σαν χειροκροτητές ενός θεάματος και αντίθετα ως εγκληματικές ομάδες, δεν μπορούν να φέρουν στο φως το πλούσιο και ταυτόχρονα ρευστό πεδίο γέννησης του κοινωνικού. Σύμφωνα με τους Κυπριανό και Χουμεριανό (2009:160) «για να είσαι φανατικός, δεν χρειάζεται πια να είσαι και αμφισβητίας/ροκάς. Έτσι, ο φανατικός της εξέδρας δεν ακούει αποκλειστικά ροκ μπορεί να ακούει και λαϊκά ή σκυλάδικα και να γίνεται αποδεκτός από τους υπολοίπους. Μπορεί να έχει μακριά μαλλιά και να αρνείται την εργασία, μπορεί όμως, η εξωτερική του εμφάνιση να υπακούει στους κανόνες του καθωσπρεπισμού και να είναι εργασιομανής [...] κοινός στόχος, που τον διαμορφώνει η πίστη προς την ομάδα». Στο ανωτέρω απόσπασμα, οι συγγραφείς περιγράφουν μέσα από αντιπαραθετικές εικόνες, τις διάφορες εκφάνσεις της παραπομπής στην έννοια του «φανατικού». Παρά ταύτα, η ενδεχομενικότητα που σκεπάζει την έννοια του φανατικού, σπανίως εμφανίζεται στις κυρίαρχες πληροφορίες που περιγράφουν τη δράση της κερκίδας μετά από επεισόδια και συμπλοκές. Ο φανατικός, ο οπαδός, ο φίλαθλος κ.λπ., γλωσσικές παραπομπές για μια κερκίδα χιλιάδων ανθρώπων, προβάλλονται σαν να συνιστούν ένα και μόνο υποκείμενο, σαν να διαβάζουμε κάποιο ορισμό σε ένα λεξικό ευρείας χρήσης. Τι δηλώνει η έννοια *φανατικός*; Προσήλωση, ενέργεια, συμπεριφορά με ενεργό ζήλο, άκριτη πίστη και τυφλό πάθος. Τι δηλώνει η έννοια *οπαδός*; Αποδοχή ιδεών κάποιου άλλου και δράση βάση αυτών. Τι δηλώνει η έννοια *φίλαθλος*; Ενδιαφέρον, συστηματική παρακολούθηση αθλητικών αγώνων. Και αφού απαντήσουν στο «τι», στη συνέχεια οδεύουμε στο «γιατί» και από εκεί «προσανατολιζόμαστε σύμφωνα με την αρχή της αιτιότητας» (Arendt 2012:9). Γιατί ένας άνθρωπος προσηλώνεται σε κάτι; Γιατί παθαίνεται; Γιατί φανατίζεται; Γιατί εκφράζει τυφλό πάθος σε μια ιδέα; Η προσπάθεια απομόνωσης των υποκειμένων σε στεγνές κατηγορίες, αναιρείται αν χρησιμοποιήσουμε τις ίδιες τις απλουστευμένες ερμηνείες αντιπαραθετικά. Δηλαδή, ο οπαδός δεν εκφράζει ενδιαφέρον για κάτι; Ο φίλαθλος είναι απίθανο να αποδεχθεί τις ιδέες κάποιου άλλου;. Συνεπώς, οι εννοιολογικοί και ερμηνευτικοί προσδιορισμοί δεν φέρουν ένα στατικό περιεχόμενο, αλλά εσωκλείουν πολυπληθή μηνύματα, λαμβάνοντας περιεχόμενο πάντοτε μέσω του λόγου που τις εκβάλλει και της κοινωνιο-ιστορικής περιόδου που εντοπίζονται. Συνεχίζοντας με τον κατεξοχήν όρο που χρησιμοποιείται για να περιγράψει το οπαδικό, ο λεγόμενος *φανατίλας*, προέρχεται από το λατινικό όρο *fanum* (δηλαδή ναός), και στην αρχαία Ρώμη, ο *φανατικός* (*fanaticus*) αντιστοιχούσε σε *οπαδό* της μικρασιατικής οργιαστικής θρησκείας της «μεγάλης μητέρας» της Κυβέλης, ενώ

στην *ύστερη αρχαιότητα* (250-750 μ.Χ.), λίγο πριν τον μεσαίωνα, στις αναφορές για τις ασιατικές ή ευρωπαϊκές θρησκείες, υποδήλωνε την ακρότητα (Λίποβατς 2002:46). Σήμερα, ο οπαδός, διαβάζεται συχνά σε τίτλους εφημερίδων και σε δημόσιες αναφορές μέσα στα όρια μιας θεμελιακής αμφιροπίας, σαν ένα εκκρεμές, με άλλοτε κανονική και σε άλλες περιπτώσεις εγκληματική μορφή, μεγαλοφυή ή παθολογική, προσδιορίζοντας τον δημιουργικό και τον καταστροφικό, απαιτώντας ουσιαστικά μια περιγραφή και μια ανάλυση των συμπτωμάτων που εμφανίζει (Λίποβατς 2002:46), δηλαδή μια λεκτική κατασκευή του πλαισίου που περικλείει. Όλες αυτές οι πηγές ιδεών, θέτουν ηθελημένα ή και άθελα τους, τη γέννηση υποκειμένων, δηλαδή μια γλωσσική κατηγορία, μια δομή υπό διαμόρφωση (Butler 2009:21). Αυτή η διαμόρφωση δεν συντελείται αποκλειστικά και μόνο στα όρια του αθλητικού πεδίου. Σύμφωνα με τον πολιτικό φιλόσοφο Negri ¹⁵³ «δεν υπάρχει οπαδός καθ' εαυτόν ή ματς καθ' εαυτό». Σε μια προσπάθεια προσέγγισης του πως διαμορφώνεται η κερκίδα, οι οπαδικοί κόσμοι είναι βίοκοσμοι (Berger και Luckmann 2003), όπου το «εμείς», δηλαδή η συνεύρεση ευρύτερων κοινωνικών «εμείς» στο πεδίο της έρευνας, πέραν ορισμένων και απλουστευμένων ομοιοτήτων, με παράδειγμα τη γενικότητα της υποστήριξη ενός αθλητικού συλλόγου ως σκοπό της δράσης, ξεδιπλώνεται σαν ένας κοινωνιο-ιστορικά διαφοροποιούμενος τύπος. Τα ειδικά πλαίσια διαφοροποίησης θα μπορούσαν να ειπωθούν σε αυτό- και έτερο- προσδιοριστικούς του οπαδισμού, λόγους. Αυτή η διαφοροποίηση εκφράζεται μέσα στα σύμβολα, τις συλλογικές πρακτικές και τις τελετουργίες (Della Porta και Diani 2010:208). Στο παρελθόν, για παράδειγμα, η συμμετοχή στη κερκίδα για έναν οπαδό δεν έθετε ως βασικό παράγοντα την καταβολή του οικονομικού αντιτίμου και την αγορά του θεάματος, αλλά την *μπούκα*, δηλαδή τον ενθουσιασμό και τη θέρμη από τη συλλογική πορεία και την κοινή εμπειρία απέναντι στον αντίπαλο, κατά το τελετουργικό της οποίας, θεσπισμένες ποινικά μη αποδεκτές και παρεκκλίνουσες πρακτικές, επικροτούνταν. *Χάθηκε; Μειώθηκε; Αυξήθηκε; η παραπάνω εικόνα;*

Εικόνα 8
Σκέψεις γύρω από την χρονικότητα της κερκίδας
Πηγή:
PaokFans magazine, τεύχος 11

¹⁵³ Πηγή: «Στην Ιταλία, το Κατενάτσιο, ήταν η πάλη των τάξεων», Συνέντευξη του Τόνι Νέγκρι στους Renaud Dely και Rico Rizzitelli». *Humba, Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα*. 2011. 4, σσ. 66-67.

3.1. Το υποκείμενο «οπαδός»

Η όψη αυτής της πραγματικότητας σε μετάβαση δεν έχει χαθεί, τοποθετήθηκε ανάμεσα σε σχέσεις, παραμένοντας ζωντανή η εικόνα του συλλογικού εαυτού του παρελθόντος, τελώντας ως αξιακός χώρος νοηματοδότησης και δράσης, βρισκόμενος σε μια συνεχή αναδιαπραγμάτευση. Όσοι υποστηρίζουν μια αθλητική ομάδα είναι είτε οργανωμένοι σε επιμέρους σύνολα είτε όχι (Κατσώχης 2011:13). Το επίθετο οργανωμένος στην κερκίδα, παραπέμπει στη συμμετοχή ως μέλος στη δράση του συνδέσμου ή λέσχης¹⁵⁴ φίλων/οπαδών αντίστοιχης αθλητικής ομάδας, στην περιοχή διαμονής του υποκειμένου. Ο σύν (+) δεσμος υποδηλώνει μια σχέση. Πρόκειται για ένα δεσμό, μια συνύπαρξη, ταυτόχρονη συνυποδήλωση ενεργών σχέσεων (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:163-164) μεταξύ των υποκειμένων, με συναισθηματική επένδυση και δράση που ξεδιπλώνεται βάσει στοχοθεσίας, καταλήγοντας στην επίτευξη κάποιου σκοπού. Οι παραπάνω διαπιστώσεις συνιστούν και τις προϋποθέσεις μιας συλλογικής ταυτότητας σύμφωνα με τον Melucci (Ψημίτης 2002: 30). Όπως διαπιστώθηκε μέσα από την έρευνα πεδίου, σε αυτούς τους στιγματισμένους, ως χώροι ανομίας και παρέκκλισης, υπό-κείνται άτομα διαφορετικής κοινωνικής τάξης, με διαφορετική οικονομική κατάσταση, μόρφωση ή κοινωνική θέση, και βέβαια ποικίλους ανθρώπινους χαρακτήρες (Κατσώχης 2011:13), στη λογική των ενώσεων αναφοράς από ευρύτερες ενώσεις των Della Porta και Diani (2010). Όπως αναφέρει ο Στέλιος *«Συμμετέχουν όλα, κοινωνικά μόρφωση γιατροί, δικηγόροι όλα»*, ενώ αυτή η ένωση τελείται είτε ατομικά είτε μέσω κάποιου τρίτου ατόμου (φίλου ή γνωστού) όπως προσθέτει ο Παύλος *«Μπορεί να πας με ένα γνωστό σου, μπορείς να πας μόνος σου, δεν λέει κάτι αυτό»*. Στις εικόνες των υπο-κειμένων που δρουν μέσα στα πέταλα της κερκίδας, το να ερμηνεύσουμε ντετερμινιστικά βάσει της εργασιακής κατάστασης που εμφανίζουν, της κοινωνικής θέσης σε μια ταξική ιεραρχία, του εκπαιδευτικού υποβάθρου, της ηλικίας σε ένα σύνολο γνωρισμάτων και χαρακτηριστικών ή προσεγγίζοντας με ανάλογο τρόπο την έμφυλη τάξη πραγμάτων, τι θα μπορούσε να μας προσφέρει, πέραν από ισχυρισμούς της νεωτερικότητας κυρίως του ρεύματος του μοντερνισμού¹⁵⁵, πως ένα συμβάν ή ένα γεγονός είναι το αποτέλεσμα ενός γεγονότος που προηγήθηκε και το οποίο δύναται να εξηγηθεί μέσα σε συγκεκριμένη σχέση

¹⁵⁴ Σύμφωνα με το Ν. 3708/2008 *«Καταπολέμηση της βίας με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις και άλλες διατάξεις»*.

¹⁵⁵ Βλ. Popper (1992).

αιτιότητας. Πως η ετερόκλητη εικόνα μπορεί να μετατραπεί σε γραμμές και κατηγορίες υποκειμένων; Πως ένα γεγονός μπορεί να επιδράσει κατά όμοιο τρόπο σε ένα σύνολο ανθρώπων; Ο Παύλος όπως και ο Θωμάς περιγράφουν μια πολυσύνθετη εικόνα παραπέμποντας σε ένα σώμα υποκειμένων, το οποίο διατρέχουν κοινωνικά ετερόκλητες θέσεις και ρόλοι.

«Υπάρχουν και τέτοιοι άνθρωποι, ναι αμέ και οικογενειάρχηδες υπάρχουν μέσα, από όλα τα στρώματα βλέπεις μέσα σ' ένα σύνδεσμο, από τον πιο φτωχό μέχρι τον πιο πλούσιο, τον εργαζόμενο, τον άνεργο, το μαθητή, το φοιτητή, τα πάντα».
«Μέσα στην Α.Ε.Κ δεν θα βρεις μόνο αυτό που λένε. Θα βρεις μορφωμένους ανθρώπους, εκεί τι πάει να πει».

Αυτά τα σύνολα λαμβάνουν τη μορφή της ομάδας, φέρνοντας στο τραπέζι του προβληματισμού το ουσιώδες ερώτημα που απασχολεί τους θεωρητικούς της σχολής της Φρανκφούρτης Adorno και Horkheimer (1987:82), του κατά πόσον προσδίδεται πραγματική ύπαρξη εξ' ολοκλήρου στο άτομο και ως εκ' τούτου γίνονται κατανοητές οι ομάδες¹⁵⁶ ως αθροίσματα ατόμων ή εάν οι ομάδες θεωρούνται πραγματικότητες πριν και ανώτερες από τα άτομα. Το συγκεκριμένο ερώτημα στο πεδίο μελέτης δε δύναται να βρει μια βιαστική και σταθερή απάντηση, καθώς μια τέτοια απάντηση θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε πρόχειρα συμπεράσματα και απλουστευμένες θεωρητικές παραδοχές. Πρόκειται για μια διαδικασία γέννησης μιας ομάδας υποκειμένων που καλείται να κρατήσει κάποια από τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του παρελθόντος και να τοποθετείται αξιακά ως μια συνέχεια, αναγνωρίζοντας την κυριαρχία του ομαδικού έναντι του ατομικού. Αυτή ακριβώς η προσπάθεια, τεκμηριώνει τον κοινωνικο-ιστορικό χαρακτήρα της διαφοροποίησης, από τον οποίο γεννιούνται οι κόσμοι της κερκίδας. Μέσα σε αυτή τη διαφοροποίηση, η ομάδα συνιστά ένα χώρο διαπραγμάτευσης της ταυτότητας του ατόμου και συνάμα μια εξουσία παραγωγής υποκειμένου. Η κτίση μιας συλλογικής ταυτότητας, προϋποθέτει τη διαδικασία της υποκειμενοποίησης και της καθυπόταξης, ειδικότερα για τους νέους παίκτες της κερκίδας. Η έννοια της καθυπόταξης αναφέρεται σε μια εξουσία που αναδέχεται το υποκείμενο, δηλαδή μια προϋπόθεση της υποκειμενοποίησης ή ακριβέστερα «ένα σύνολο προϋποθέσεων που προηγούνται του υποκειμένου που πραγματοποιούν και υποτάσσουν το υποκείμενο έξωθεν» (Butler 2009:24). Μέσα σε αυτό το σχεσιακό άτομο και εξουσίας θεσμίζεται ως υπάρχον το υποκείμενο, και σε αυτή τη βάση, η

¹⁵⁶ Αναλύουν την ομάδα ως μια «κοινότητα συμφερόντων» ή ως «τυχαία συνάθροιση ατόμων» ή μια «κοινότητα με αυτοσυνείδηση» (1987:75).

προϋπόθεση σαν εξουσία χάνει την προτεραιότητα, καθώς η «εξουσία» έρχεται ως αποτέλεσμα ή αυτό που πραγματοποιούν τα ίδια τα υποκείμενα (Butler 2009:24). Πρόκειται για την εξουσία που γεννά υποκείμενα όχι μονάχα από τα πάνω, εξωτερικά του ατόμου, αλλά μέσα στους λόγους που αρθρώνεται το δι-υποκειμενικό «εμείς». Όλα τα παραπάνω βρίσκουν και ένα έφορο έδαφος μέσα σε ένα φόντο συμβόλων, δηλαδή δομών της αίσθησης του ανήκειν (Jenkis 2007:176-177). Ποιες είναι οι προϋποθέσεις κτίσης μιας συλλογικής ταυτότητας σε ένα σύνθετο σχήμα οργάνωσης των αμφιλεγόμενων συνδέσμων; Όπως υποστηρίζει ο Παπαγεωργίου (2007:159-162), αναφορικά με το πρώτο μέρος των διεργασιών συμμετοχής στις οπαδικές κοινότητες, δηλαδή το στάδιο της ένταξης των νεοεισερχόμενων μελών ως αποτέλεσμα ενός μυητικού τελετουργικού¹⁵⁷ μέσω της επανάληψης συγκεκριμένων πρακτικών, οι οποίες επιβάλλουν «ισχυρές, πειστικές και μακροχρόνιες διαθέσεις και κίνητρα, μορφοποιώντας κάποιες αντιλήψεις περί μιας γενικότερης υπαρξιακής τάξης, και επενδύοντας αυτές τις αντιλήψεις με ένα μανδύα ρεαλισμού, όπως και οι αντίστοιχες θρησκευτικές πρακτικές μύησης», η όλη διαδικασία δεν χαρακτηρίζεται πάντα από μια ομαλότητα, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις εμπλοκής όπου είναι απότομος και τραυματικός ο τρόπος, κυρίως όταν η δράση του νεοεισερχόμενου είναι ασυμβίβαστη με τα ισχύοντα τελεστικά πρότυπα. Αυτή η διαπίστωση επισημαίνεται και σε διάφορες οπαδικές προσούρες: «είναι ένα σχολείο για τους νέους [...] γνωρίζεις τα αδέρφια σου, δημιουργείς φιλίες»¹⁵⁸. Σε αυτή την οπτική, η εξουσία στην οποία υποτάσσεται το υποκείμενο εκβάλλει μέσω της δράσης υπό αξιολόγηση, επιφέροντας ένα νέο σχεσιακό με την έννοια του κατορθώματος να υποβόσκει (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:188-200), και τα λάφυρα στην αναμέτρηση με τον αντίπαλο, να συνιστούν μια υλική απόδειξη ενός ανδραγαθήματος, δηλαδή ενός δείγματος ανωτερότητας και τόλμης (Σαββάκης 2010:183). Ο Πέτρος αφηγείται μια «φάση» με τον αντίπαλο εκτός του συνδέσμου και παρουσία των «παλιών» του συνδέσμου στα όρια του παραπάνω σχεσιακού.

«Βγαίνουμε για καφέ, για να συζητήσουμε και σε συνεννόηση πέφτει τραπουκισμός. Σε φάση θα έρθουμε να σας τραμπουκίσουμε, να δούμε σε ενδεχόμενη κατάσταση αν θα μασήσουν, αν έχουν τα αρχίδια, αν αντέχεις σε κάτι τέτοιο. Σκάνε μύτη τρία άτομα συνεννοημένοι, μπρατσαράδες «παιδιά τι ομάδα είστε;», σηκώνεται «Παναθηναϊκός υπάρχει τίποτα;» [...] Μετά δίνονται και ρόλοι, τα ραντεβού στους

¹⁵⁷ Μιλώντας για τις τελετές μύησης, η Μακρυγιώτη (2001:27) κρίνει ότι «αναπαριστούν τις ιδιότητες για την ανάληψη του ανδρικού και γυναικείου ρόλου, αποτυπώνουν την ηλικιακή ιεραρχία και τις σχέσεις μεταξύ νέων και πρεσβύτερων, καταδεικνύουν την ανωτερότητα της παραδοσιακής σοφίας και εξουσίας, προνόμιο των πρεσβύτερων και των προγόνων, και διασφαλίζουν το υπάρχον σύστημα μεταβίβασης και κατανομής της γνώσης και της εξουσίας που απορρέει από αυτήν».

¹⁵⁸ Πηγή: PAOK fans. [online]. 2011(4). Διαθέσιμο στο: <http://1926.gr/img/pdf1.pdf> (τελευταία πρόσβαση 11/5/2015).

σταθμούς. Θα αράξετε στο μετρό παίζει η Α.Ε.Κ και όσους βλέπετε μεμονωμένους θα τους πάρετε τα μπλουζάκια [...] Αν γυρίσεις με φανέλες φτιάχνεις όνομα».

Σε αυτή τη συνθήκη, ο Παύλος και ο Ανδρέας προσθέτουν ως παράγοντα το γενικότερο καθεστώς αμφιβολίας και επιφυλακτικότητας απέναντι σε άγνωστα πρόσωπα που επιθυμούν να συμμετέχουν, στα όρια μιας ιδεολογίας της άμυνας απέναντι σε υποχθόνιες μορφές επέμβασης διωκτικών μηχανισμών και αντιπάλων μέσα στην κοινότητα.

«Ναι υπάρχει καχυποψία, αλλά μπαίνουν οι άλλοι, θα βγούνε μια δυο τρεις φορές για καφέ, για μπύρα θα σε φωνάζει στο σπίτι του, θα κάτσεις ξέρω εγώ, τεστάρισε με έναν τρόπο [...] ήτανε από τους Αγίους Αναργύρους και καλά σαν φοιτητής, ήρθε αυτός, φαινότανε ότι ήταν μεγάλος για φοιτητής, στο ΤΕΙ τον είχα δει δυο φορές, γιατί πήγαινα και στα ΤΕΙ και έτσι, και μια φορά κοιτάω το μπρελόκ και είχε το σήμα της αστυνομίας. Το σφυρίζω εγώ στους άλλους, λέω, ρε μαλάκα τούτος έχει το σήμα της αστυνομίας, και τον επιάνουνε εκεί πέρα και τι έγινε ρε φίλε και της αστυνομίας είσαι και αου, κανονικά πέσιμο με μούτρα, και όχι ρε παιδιά, ο θεός μου είναι αστυνομικός, και το ένα και το άλλο. Αυτός αποδείχθηκε ότι ήταν μπάτσος, και όμως έφαγε πακέτο, κάηκε τελείως».

«Εσύ δεν μπορείς να πας έτσι στο δωματιάκι, θα σου πει κάποιος εσύ τι ρόλο βαράς, σαν να έρχεσαι σπίτι μου και να σου πω εντάξει άραξε, δεν είναι κλειστός χώρος, ανοιχτός είναι, αλλά να ξέρουμε. Μην μπουν και οι μπάτσοι μέσα, αν σκάσω εγώ και έρθεις και συ μαζί μας, μια φορά αρκεί, τελείωσε».

Στη συζήτηση με τον Θωμά, καταγράφεται μια όψη διαφοροποίησης και συνάμα παρέχεται μια άλλη εικόνα και πληροφορία. Εκεί βρίσκουμε την όλη διαδικασία αξιολόγησης να τελείται εντός του συνδέσμου, υπό την έννοια «εγγραφή», ενώ η σημερινή πραγματικότητα εμφανίζει διαφορές ως προς τα τελετουργικά σφυρηλάτησης της οπαδικής ταυτότητας.

«Εγώ γνώρισα ένα φίλο μου που ήθελε να με πάει να με γράψει, αλλά η Original δεν είχε εγγραφή. Η μόνη ομάδα που δεν έδινε τα στοιχεία σου, δεν ήσουν δηλωμένος. Εγγραφή εννοούσαν όταν πήγαινε κάποιος νέος, τον έκλειναν μέσα οι παλιοί και τον άρχιζαν στο ξύλο, κλωτσιές μπουνιές, αλλά όχι στο κεφάλι να τον σκοτώσουν, τον άνθρωπο, κατάλαβες; Και αυτό ήταν η εγγραφή. Ερχόσουν εσύ στο δωματιάκι, θέλω να γραφτώ, εγγραφή θες, κάθονταν οι δέκα μέσα [...] οι πιο παλιοί ας το πούμε, όχι μόνο να δουν αν αντέχεις έτσι, απλά, εθιμοτυπικό, το χαμε [...] Όχι εγώ δεν γράφτηκα εκεί γράφτηκα στα Πατήσια [...] όποιος θέλει πάει και αράζει έτσι απλά».

Ορισμένοι πιθανά και να προβληματίζονταν από τις παραπάνω περιγραφές, αναρωτώμενοι και για ποιο λόγο κάποιος που δεν έχει να κρύψει κάτι, φοβάται τη συμμετοχή ενός αγνώστου;, αντιστρέφοντας όμως το ερώτημα, μπορούμε να ανοίξουμε μια πόρτα και να κάτσουμε σε ένα τραπέζι με είκοσι ή τριάντα άγνωστους ανθρώπους;

Πιστεύουμε ότι ακόμη και αν δεν γράφει έξω από την πόρτα «σύνδεσμος» θα μας ανοίξουν και θα μας δεχτούν;. Τα συναισθήματα της φιλίας και του οικείου, το χτίσιμο κατ' ουσίαν των δεσμών μιας οικογένειας, στην ιδέα της υποστήριξης των συμβόλων, μετέρχεται σταδιακά σύμφωνα με τον Λάμπρο.

«Γιατί αν σου δώσουν εσένα ρούχα, να συμμετέχεις σε γκράφιτι και πεσίματα, καλά τώρα πεσίματα, μπορεί να τύχει, αν και όχι, έχει τύχει μερικές φορές, αλλά όχι, τέλος πάντων, δεν θα σε πάρουν κοντά, δεν, είναι σαν να πας, σκέψου είναι μια παρέα όλοι, κατάλαβες; Είναι σαν να πας σε μια κοινή παρέα, και να πας, και να σου πει ο άλλος μυστικά, όχι μυστικά, αλλά να σου πει κάτι που πρέπει πρώτα να σε εμπιστευτεί για να σου πει ο άλλος».

Η σταδιακή βιογραφική αλλαγή αντίληψης του «εαυτού» ως μέρους μιας συλλογικότητας, περιέχει δεσμούς αλληλεγγύης και αφοσίωσης, υποχρεώσεις και καθήκοντα (Ζαϊμάκης 2013^b:34), τα οποία εκβάλλουν εξωτερικά στα συνθήματα που ηχούν μέσα στα γήπεδα, ανάγοντας το «οπαδικό εμείς» σε απαραίτητο συστατικό του όλου αθλητικού οικοδομήματος, με τη δράση τους, να απορροφά μεγάλο μέρος του καθημερινού τους χρόνου και να σημασιοδοτεί την ίδια τους την ύπαρξη (Κατσώχης 2011:41-45). Σε αυτό το χρόνο μετάβασης, ο οπαδός είναι αναγνωρίσιμος από τους άλλους οπαδούς, συμμετέχοντας σε στέκια (Ζαϊμάκης 2005:226-227), όπου η συναναστροφή και τα επερχόμενα αλληλοπειράγματα υποδηλώνουν οικειότητα (Κυπριανός 2013:132), φέροντας σαν φυσικό επακόλουθο, τη σύσφιξη των σχέσεων με τους ομοϊδέατες, μέσω της τακτικής παρουσίας στο γήπεδο και τη συμμετοχή στους συνδέσμους και στις εκδρομές με την ομάδα (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:147-148). Όλη η ιδέα εκφράζεται ως μια ιδιαίτερη συνθήκη, αντίθετη από τη συμβατικότητα του καθημερινού βίου, γεμάτη φράσεις μιας συνθηματικής γλώσσας. Ενδεικτικές του γηπέδου, της κερκίδας και των εκδρομών, είναι οι εικόνες που περιγράφει ο Τάσος ή η *παρεϊστική* λογική με τα «ακραίας» της στα λόγια του Στέλιου.

«Γήπεδο για μένα είναι ο ναός. Είναι η αγωνία που έχω όταν ξεκινάω έτσι ώστε να φτάσω έγκαιρα και να βρεθώ με τα αδέρφια μου από άλλες περιοχές και πόλεις [...] Το δεύτερο μου σπίτι. Ο χώρος που θα δεις παιδιά που μεγάλωσα μαζί. Άτομα που λατρεύουμε το ίδιο σήμα. Το μέρος που θα μαζευτούμε να δούμε έναν αγώνα και θα μαλώσουμε, θα φωνάζουμε, θα πειράζουμε ο ένας τον άλλον, που θα κάνουμε ένα ψηστήρι, που θα σκεφτούμε πως θα βγει η εκδρομή, ποια θα είναι τα νέα μπλουζάκια του συνδέσμου, τα αυτοκόλλητα, πως θα το ομορφύνουμε αλλά και που θα υπερασπιστούμε εάν μας την πέσουν [...] Κερκίδα είναι το ιερό του ναού. Είναι το δέος που νιώθεις όταν αντικρίζεις τον αγωνιστικό χώρο και τον λαό που είναι μαζεμένος, έτοιμος να κερδίσει την μάχη των συνθημάτων. Η τρέλα που νιώθεις όταν χιλιάδες κόσμου ουρλιάζει ένα σύνθημα για την καύλα του και μόνο ή για να εμψυχώσει τους παίχτες [...] Εκδρομή είναι πολλά πράγματα ρε φίλε. Χαρά όταν

ανεβαίνεις και βλέπεις άλλους ξεχασμένους να σε περιμένουν για χουλιαμά, για ζύδια. Κάθε εκδρομή είναι μοναδική ρε. Έχει βαθμό δυσκολίας, οπότε προσαρμόζεσαι. Είσαι ψυλλιασμένος, καβατζωμένος, τρελαμένος».

«Είναι η παρέα, είναι ωραία, θα δεις τον αγώνα σου, θα πας για καφέ, είναι ωραία, αλλά υπάρχουν, συμβαίνουν και πράγματα που είναι ακραία, ξέρω εγώ».

Μια αποτύπωση του υποκειμένου στις γλωσσικές περιστάσεις του εμείς, ταυτίζοντας το φάσμα της ζωής με την «ομάδα» όπως περιγράφει ο Τάκης, όπου ο καθένας είναι κομμάτι ενός καταμερισμού της δράσης όπως αφηγείται ο Μάνος, γεμάτο διαφοροποίηση από τη ζωή των «έξω» όπως θα περιγράψει ο Αναστάσης.

«Κάτι που ανήκω και το νιώθω δικό μου και μοιράζομαι τη χαρά μαζί με άλλους οπαδούς που νιώθουν τα ίδια με μένα [...] παιδιά για τα οποία η ομάδα είναι τα πάντα, είναι αυτοί που θα υποστηρίξουν την ομάδα ακόμα και στον βόρειο πόλο να πάει να παίξει, δεν υπολογίζουν τίποτα, όλη η ζωή τους είναι η ομάδα».

«Ωραίο είναι αυτό που έχεις, η αδελφοποίηση, παρέες, φίλοι, κυρίως οι εκδρομές, τις θυμάσαι, οι εκδρομές είναι φανταστικές και εντυπωσιακές, η οργάνωση της εξέδρας, όλο αυτό το εφέ που βλέπουμε εμείς κάπως έχει οργανωθεί, ο καθένας έχει το ρόλο του, ας πούμε ποιοι θα μοιράσουν τα εφημεριδάκια, από την Λαμπρινή ας πούμε θα πάρει είκοσι κομμάτια ο Βασίλης και ο Μάκης, αυτό κανονιζόταν την Παρασκευή στον κεντρικό σύνδεσμο της ορίζιναλ».

«Η οπαδική ζωή δεν είναι κάτι απλό, δεν είναι ένας καθημερινός ενήλικος που στα είκοσι, είκοσι δύο, ζεις μια φυσιολογική ζωή, μπαίνει η ζωή σου σε ρίσκο, δεν μπορείς να τα μάθεις από πουθενά αλλού, ένας οπαδικός τρόπος ζωής, με λόγια δεν μπορεί να κατανοήσει κάποιος».

3.1.1. Οι προβληματισμοί γύρω από τη μνητική: οι στρατοί και οι οικογένειες

«Οι οργανωμένοι έρμαιοι των «μεγάλων» και των «λαμόγιων» που λυμαίνονται το ελληνικό ποδόσφαιρο, απέβαλαν την κρέμα από τα γήπεδα». Λόγια του πρώην διεθνή ποδοσφαιριστή Δημήτρη Δομάζου¹⁵⁹.

«Προς απάντηση και αποκατάσταση της τάξης και της πραγματικότητας, το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού επισημαίνει τα εξής: Καταστροφή του ελληνικού ποδοσφαίρου είναι η διαχρονικά δυστυχώς ευρεία μερίδα παραγόντων του αθλήματος, οι οποίοι: [...] πυροδοτούν τη γηπεδική βία και διαλύουν ενσυνείδητα τον κοινωνικό ιστό, μέσω των οπαδικών στρατών που χρηματοδοτούν, και κατά περίπτωση –αθλητική ή μη- χρησιμοποιούν [...]»¹⁶⁰.

Στη πληροφόρηση που μας παρέχει ο Luis (2006:39), ήδη από τη δεκαετία του 1950, δημιουργούνται τα συντονιστικά κέντρα, δηλαδή οι ομοσπονδίες συγκέντρωσης όλων των συνδέσμων υποστήριξης ενός αθλητικού συλλόγου. Στην Ελλάδα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και αρχές της επόμενης δεκαετίας, οι συνδεδεμένοι

¹⁵⁹ Δημήτρης Λουκάκης. «Ελληνικό κατόντημα- το ποδόσφαιρο της οπαδικής υστερίας». Καθημερινή. 11 Μαΐου 2003. Στο: Κιτρορέφ 2010: 293.

¹⁶⁰ Πηγή: «Δελτίο Τύπου Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού». Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, Γραφείο Τύπου. [online]. 18 Μαΐου 2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.gga.gov.gr/component/content/?view=featured&start=235> (τελευταία πρόσβαση 25/5/2016).

κόσμοι πληθαίνουν στην χώρα. Συγκεκριμένα, σε φόρα συζητήσεων στο διαδίκτυο, κάπου διαβάζουμε, για έναν *οργασμό*, δηλαδή μια αύξηση των συνδέσμων, σε περιοχές εκτός της πόλης που εδρεύουν, κυρίως οι κορυφαίοι αθλητικοί σύλλογοι. Σε αυτό πιθανά και να ευνόησε η μετάδοση των αθλητικών (κυρίως των ποδοσφαιρικών) αναμετρήσεων σε πόλεις και χωριά της περιφέρειας. Οι σύνδεσμοι που υφίσταντο στα μεγάλα αστικά κέντρα, λειτουργούσαν με πεδίο δράσης, μια κερκίδα που συμμετείχαν κατά κύριο λόγο τα προερχόμενα εξ' αυτών μέλη. Μετέπειτα, η εικόνα διαφοροποιείται καθώς σε ένα μοντέλο συντονισμού και οργάνωσης, αυτοί οι σύνδεσμοι, λεγόμενοι και ως κεντρικοί, λαμβάνουν πρωτεύοντα ρόλο. Στη διαχείριση της υπερτοπικοποιημένης κερκίδας, οι κεντρικοί σύνδεσμοι είναι αρμόδιοι για την εκχώρηση άδειας δημιουργίας ενός νέου συνδέσμου (όχι με τη γραφειοκρατική λογική αλλά με τη μορφή αποδοχής του νέου, ως συνεκτικού με την υπόλοιπη κοινότητα), για τον συντονισμό των οπαδικών μερών, την οργάνωση της γηπεδικής τελετουργίας, επιθυμώντας να εμφανίσουν τη διαιρεμένη σε φιλικές και συνδεδεμικές σχέσεις, χωροθέτηση ως αδιάσπαστη ενότητα, ανταποκρινόμενη στην αναπαραγωγική συνθήκη του οπαδισμού, όπως μας φανερώνουν αφηγηματικά μέρη στο λόγο του Πέτρου, του Μάνου και του Παύλου.

«Οργανώνονται από τους κεντρικούς συνδέσμους, είναι το αποκορύφωμα της χαράς, όλοι παρέα, το νταβαντούρι, μέσα στο πούλμαν, τα χόρτα».

«Οι παρέες μέσα στην Α.Ε.Κ χωρίζονται ηλικιακά και ανά περιοχές και μετά από ένα διάστημα γίνονται και φιλικές, δηλαδή υπάρχουν δυο λεωφορεία, στο ένα λεωφορείο μπαίνουν οι γνωστοί σε εισαγωγικά, οι δυνατοί πες τους οι μάγκες, και σε άλλο οι λιγότερο και όταν έρχονται και από άλλες περιοχές πάλι έρχονται κάποιοι δυνατοί από την περιοχή».

«Ήμασταν κουρούπι πολύ, ο καθένας μέσα μπορεί να τους ξέρει όλους και να έχει τέσσερις που μπορεί να είναι οι φίλοι του και πάμε και αράζουμε στο σπίτι μαζί και πίνουμε τις μπύρες μας και ότι άλλο κάνουμε, απλώς και τον άλλο τον ξέρουμε, θα τον κεράσουμε και αυτόν, θα μας κεράσει και αυτός, θα πούμε την κουβέντα μας, θα έχουμε καλύτερες σχέσεις, όλοι γνωρίζονταν είμαστε φίλοι όλοι, και βγαίνουμε μαζί για μπύρες [...]».

Με σκοπό τη συνεκτική δράση και υποστήριξη, πέραν των εκδρομών και του βιώματος της κερκίδας, καταγράφονται και διάφορες άλλες εκδηλώσεις όπως τα οπαδικά φεστιβάλ ή συνέδρια καλώντας σε συμμετοχή όσους και όσες αισθάνονται μέρος του «εμείς». Η αναφορά στην έννοια της *οικογένειας* από τον Στέλιο, δηλώνει τις υπαρκτές κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων ενώ σε επίπεδο κερκίδας, τη φαντασιακή ενότητα κάτω από το σύμβολο ομάδα. Η θέση των παλιών, μεγαλύτερων σε ηλικία, κατέχοντας ένα ρόλο διαχείρισης, υφίσταται, πανταχού του συνδεδεμικού

πεδίου, αλλά με όρια δράσης, ανταποκρινόμενα στη διάκριση περιφερειακών και κεντρικών τόπων, καθώς και στη διαφοροποίηση του μοντέλου οργάνωσης αλλά και στην αντοχή του μέσα στο χρόνο.

«Είναι η παρέα, οι επικίνδυνες καταστάσεις, τα μεγαλύτερα άτομα που εμπνέουν την αγάπη για την ομάδα [...] Λειτουργούμε σαν οικογένεια πχι η κόρη ενός δικού μας έχει πρόβλημα κάναμε συναυλίες να μαζέψουμε λεφτά, για να βοηθήσουμε [...] ούτε σε διοικήσεις ούτε πουθενά, αλληλεγγύη, μπήκα στο νοσοκομείο και ήρθαν εκατόν πενήντα άτομα».

Μέσα στο λόγο των ηγετών, βρίσκεται μια σύγχρονη και διαχρονική δράση (Παπαγεωργίου 2007:87), μια ευχέρεια του να συνδέουν τις γενιές οπαδών, μέσω της καλής γνώσης της ιστορίας και της μυθολογίας της ομάδας και του συνδέσμου τους (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:245-246). Η αφήγηση του χρόνου (το χθες, το σήμερα, το μέλλον) συγχρωτίζεται με τη διεργασία οικοδόμησης της ταυτότητας των νέων μελών και την επιβεβαίωση της ταυτότητας των ίδιων.

«Δεν είσαι φλώρος, ούτε φυτό επειδή ακολουθείς κάποιες αποφάσεις που παίρνονται από έμπειρους αρμόδιους στα οπαδικά, είτε αυτό είναι το σύνθημα που δίνει ο οργανωτής είτε ο τρόπος δράσης σε μια εκδρομή»¹⁶¹.

Οι οργανωτές του συνδεσμιακού χώρου λαμβάνουν ποικίλα κοινωνικά, πολιτικά και φυσιολογικά προσδιοριστικά χαρακτηριστικά. Στα παρακάτω αποσπάσματα συνομιλιών, ερμηνεύεται με διαφορετικό τρόπο η λέξη «μεγαλύτερος» ή η φράση «αυτός που θα σε οργανώσει». Ο Μάνος με ηλικιακούς όρους εστιάζει στα ζητήματα οργάνωσης αυτών των κοινοτήτων, ο Παύλος τους προσδίδει το ρόλο του εγγυητή ως προς την έκβαση της αναμέτρησης με τον αντίπαλο, ο Γιώργος επικαλείται τη σωματική υπεροχή αυτών, ο Πάνος και ο Στέλιος αναφέρονται στην απαιτούμενη αποδοχή αυτών από τα μέλη μιας κοινότητας.

«Υπάρχει και μια ομάδα ανθρώπων μέσα εκεί και μεγαλύτερης ηλικίας που οργανώνουν, ζούνε γι' αυτό [...] Οι πιο μεγάλοι συνήθως παίζουν το ρόλο τους και κυρίως μέσα στο σύνδεσμο ήταν τα διαδικαστικά, κυρίως για την εκδρομή, την εφημερίδα της».

«Ο ένας είναι πρόεδρος, και σε οργανώνει, ας πούμε, πρόεδρος, αντιπρόεδρος [...] βάζεις το όνομα σου για να ανοίξει ο σύνδεσμος σε αστυνομίες, πρέπει να πάρεις άδειες για να δουλέψει ένας σύνδεσμος».

«Υπάρχουν και άτομα που ας πούμε, που, είναι πολύ δυνατά, που ξέρουνε πολύ κόσμο από το κέντρο, στην Αθήνα, αυτοί είναι που λένε και τι θα κάνουμε».

¹⁶¹ Πηγή: *PAOK fans*. [online]. 2011(5). Διαθέσιμο στο: http://1926.gr/img/98010f4b6ef5a04106992af082c7d0fapaok_fans_teyxos_apriliou_2011_n5.pdf (τελευταία πρόσβαση 11/5/2015).

«Κυρίως με την οργάνωση, με την κερκίδα, είναι ο ένας που οργανώνει με τα συνθήματα, ο άλλος, είναι πέντε έξι που τους έχεις στάνταρ [...] πρώτον, από την παλαιότητα, αν μετράει σαν άνθρωπος [...] αυτός που θα σε οργανώσει θα βγει μπροστά που θα σου πει τι να κάνεις, πώς να το κάνεις, όχι απαραίτητα για ξύλο, είναι συνήθως αυτοί που είναι πιο έμπειροι, πιο καλοί, πιο μούλοι, κατάλαβες, πιο μούλοι».

«Άτομα που είναι πιο αποδεκτά από τον κόσμο, αναλαμβάνουν τα συνθήματα, να δεσμευτεί να το κάνει».

Η γαλούχηση των νέων οπαδών ή η διαμόρφωση του ενεργού οπαδού, συντελείται πάνω σε διαφορετικά ιδεολογήματα και εκβάλλει διαφορετικά σε καθένα από αυτούς τους μικρόκοσμους. Δεν παύει όμως να αποτελεί έναν τόπο, ο οποίος επανερμηνεύεται μονοδιάστατα στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο. Μέσα στην ανάλυση της νομοθεσίας περί καταπολέμησης της βίας στα γήπεδα, οι αναφορές στο οργανωμένο έγκλημα, σε μια αναζήτηση κοινωνικής νομιμοποίησης στη καθιέρωση ενός καθεστώτος υπόπτου, μέσα στην αυτοκρατορία της γενικευμένης παρακολούθησης (Ramonet 2015) όπου η καταγραφή των υπόπτων παράλληλη της ισχυροποίησης των αστυνομικών εξουσιών, ισοδυναμεί με την στοχοποίηση του συνόλου μεγάλου μέρους της κερκίδας ως εκ' προιμίου υπόπτων¹⁶² (Καλτσώνης 2010:110-113) φυσιολογικοποιώντας ταυτόχρονα την εξαρτησιογόνα κοινωνία του ελέγχου. Σε αυτό το «κοινωνικό-ιστορικό είναι» (Καστοριάδης 1978) μανιχαϊστικές και τιμωρητικές ρητορικές διαχέονται ως ένα εργαλείο «ρύθμισης των κοινωνικών συγκρούσεων» σε ένα νέο πεδίο αυταρχισμού (Βιδάλη 2010:13) και αντιστρεψιμότητας¹⁶³ εντός των ορίων της νεωτερικής πανοπτικής ιδεολογίας (Δοξιάδης 1995:45) διατρέχοντας την ανύπαρκτη κοινή γνώμη (Bourdieu 1973) και καθορίζοντας τα όρια της ατομικής αυτονομίας και συμπεριφοράς, μέσω της ενεργοποίησης συμβολικών συστημάτων, γλώσσας και κωδίκων, χρησιμοποιώντας την πληροφορία¹⁶⁴ σε όλο το φάσμα του καθημερινού βίου, με σκοπό την στενά μεσολαβημένη και κοινωνικά ελεγχόμενη κατασκευή της ανθρώπινης εμπειρίας (Ψημίτης 2002:25).

¹⁶² Ουσιαστικά, πρόκειται για την θεσμική πεποίθηση της κοινωνίας πως ορισμένα άτομα ταιριάζουν στο έγκλημα πριν καν το διαπράξουν (Βασιλείου 2010).

¹⁶³ Ο όρος ερμηνεύεται ως η φιλελεύθερη και ορθολογική λογική, όπου οποιοσδήποτε άνθρωπος, είναι σε θέση να ελέγξει, επιτηρώντας ότι και οι άλλοι κάνουν το ίδιο ή καλύτερα να επιτηρεί ότι όλοι οι άλλοι κάνουν το ίδιο (Δοξιάδης 1995:45).

¹⁶⁴ Οι περιγραφές αναγκαιότητας μεταχείρισης των δαμώνων των γηπέδων (Ουρκάντ 2010:9) και πολιτικής νομιμοποίησης (Giulianotti and Armstrong 2013:186) του πανοπτισμού σε ένα σύστημα πειθαρχίας –κανονικοποίησης (Eribon 2011:619) στα όρια μιας σφαιρικής και συνάμα εξατομικευμένης επιτήρησης (Foucault 2008) συνομιλούν με τον ψυχολογικό και κοινωνιολογικό θετικιστικό ρεύμα, κατασκευάζοντας τους «μη κανονικούς» (Foucault 2010) κόσμους των πετάλων.

«Χάνουμε χιλιάδες θέσεις εργασίας από φτωχούς συμπολίτες μας για να επιχειρούν κάποιοι χούλιγκαν και βάρβαροι, οι οποίοι ευθύνονται και για τη βία στα γήπεδα»¹⁶⁵.

Στέλιος: «Έρχεται και σου λέει ο άλλος δεν μπορώ να πάω με την οικογένεια στο γήπεδο, εγώ πως βλέπω οικογένειες ακόμη και στα ντέρμπι».

Αυτές οι αναπαραστάσεις του οπαδικού, δηλαδή οι κοινωνικά κατασκευασμένες προσλαμβάνουσες της οπαδικής βίας όπου το ενδιαφέρον στρέφεται στην αρχηγία ενός οργανωμένου στρατού¹⁶⁶ δομούν την εικόνα «μιας χειραγωγούμενης εγκληματικής ολότητας». Πλήθος δημοσιευμάτων παραπέμποντας σε δελτία τύπου της ΕΛ.ΑΣ. το υποδηλώνουν.

«Από την επιχείρηση συνελήφθησαν 34 άτομα γιατί τουλάχιστον από 2010 είτε ως επικεφαλείς συνδέσμων φιλάθλων ή ως μέλη, είχαν συγκροτήσει εγκληματική οργάνωση χρησιμοποιώντας την ήδη υπάρχουσα δομή και μέλη συνδέσμων με σκοπό, να διενεργούν επιθέσεις κατά προσώπων, γραφείων αντιπάλων ομάδων, οπαδών άλλων ομάδων και αστυνομικών, διακίνηση ναρκωτικών ουσιών κυρίως μεταξύ των μελών συνδέσμων» [...] «αυτά τα άτομα είναι σίγουρο ότι προκαλούσαν βλάβη στην ομάδα τους όσο και άλλες ομάδες, αλλά κυρίως στη κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Από την έρευνα προέκυψε ότι υπήρχαν τέσσερις διευθύνοντες, 90 μέλη»¹⁶⁷.

Στη μελέτη του Le Bon, *Psychologie der Massen* (1996), οι λεγόμενες εγκληματικές μάζες, υπακούουν σε ένα συγκεκριμένο καθήκον, απελευθερώνοντας πρωταρχικές ενστικτώδεις ορμές, φέροντας μια χειραγωγήσιμη ψυχολογία που διακρίνεται από την ροπή στην υποβολή, την ευπιστία, την αστάθεια και την υπερβολή των αισθημάτων. Μέσα στη μάζα, επισημαίνει ο Le Bon, κυριαρχεί, η ασυνείδητη έναντι της συνειδητής προσωπικότητας, τα συναισθήματα και οι σκέψεις προσανατολίζονται στην ίδια κατεύθυνση, μέσα από την υποβολή και την μετάδοση παράλληλα με την άμεση τάση για πραγματοποίηση αυτών των ιδεών. Ουσιαστικά, σκιαγραφείται ένα, δίχως βούληση, υποκείμενο που απωλείει την ατομική του ταυτότητα (1996:98). Ο ηγέτης ή αρχηγός της μάζας, παίρνει τη μορφή θεού· είναι αυτός που τις φανατίζει, λατρεύεται ως ανώτερος που υποτάσσονται στις διαταγές του· δεν αμφισβητούν όσα λέει ούτε

Εικόνα 9
Οι Θαβωρίτες
Πηγή: Harper (1989:16)

¹⁶⁵ Δήλωση πρώην Υπουργού Προστασίας του Πολίτη. Πηγή: [online]. Διαθέσιμο στο: <http://olympia.gr/2012/02/13> (τελευταία πρόσβαση 20/1/2015).

¹⁶⁶ Μεταξύ άλλων στο Ν. 4049/2012 προβλέπεται η αύξηση της ποινής για περιπτώσεις που ο κατηγορούμενος θεωρείται αρχηγός (παρ. 3) ενός οργανωμένου εγκληματικού σχεδίου.

¹⁶⁷ Πηγή: «Για εγκληματική οργάνωση οι 34 συλληφθέντες οπαδοί του ΠΑΟΚ». *tvxs.gr*. [online]. 13 Ιουνίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://m.tvxs.gr/mo/i/97333/f/news/athlitika/gia-egklimatiki-organosi-oi-opadoi-toy-paok.html> (τελευταία πρόσβαση 11/4/2015).

συζητούν αποδεχόμενες όσα πιστεύει· θεωρώντας εχθρούς όσους κινούνται εναντίον του (1996: 67). Η μάζα «μετατρέπεται σε πόνι στα χέρια ενός ηγέτη που χαίρει γοήτρου» (Πολίτη 2009:134). Μετέπειτα του Le Bon, ο πατέρας της ψυχανάλυσης Freud στο έργο του «*Ψυχολογία των Μάζων και Ανάλυση του Εγώ*» (1994) ανέλυσε το μαζικό φαινόμενο, μέσα στο πεδίο του ασυνείδητου και στη διάκριση του ψυχισμού του ατόμου, παραλληλίζοντας τη σχέση του αρχηγού της μάζας με τα νέα μέλη, με τη σχέση μεταξύ πατέρα και γιού, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως η συνοχή της μάζας επαφίεται στους λεγόμενους κατά τη φροϋδική ψυχολογία, λιβιδινικούς δεσμούς. Μέσα στην οπτική, αυτών των ψυχολογικών προσεγγίσεων, διακρίνεται μια μορφή συνομιλίας με τις απεικονίσεις *στρατευμένων*, δηλαδή τα προϊόντα μιας διαμεσολάβησης που εκβάλλουν από το λόγο των κυρίαρχων μηχανισμών πληροφόρησης. Πρόκειται για προσεγγίσεις που θέτουν τον κανόνα που ασπάζεται η πλειοψηφία να είναι η κινητήριος δύναμη για τους υπο-διαμόρφωση συμμετέχοντες¹⁶⁸. Μέσα απ' αυτή τη συζήτηση αναδύονται πλήθος ερωτημάτων όπως κατά πόσον οι νόρμες και οι κανόνες φέρουν μια αμετάβλητη μορφολογία; Εν αντιθέσει, των όσων υποστηρίζει το παραπάνω ερευνητικό ρεύμα, πάνω στο δίπολο συμμετοχή ή υπακοή, ο θεμελιωτής της ρεαλιστικής συγκρουσιακής θεωρίας, Sherif (1958) πηγαίνοντας ένα βήμα παρακάτω, αφού διαπίστωσε ότι τα άτομα μέσα σε μια ομάδα δημιουργούν μια δική τους νόρμα, σε ένα δεύτερο ερευνητικό στάδιο, παρακολουθώντας την ατομική εξέταση του καθενός συμμετέχοντα, κατέληξε στη διαπίστωση πως η βούληση της ομάδας, δεν δρα καταναγκαστικά στις προσωπικές τους αντιλήψεις. Επίσης, απέναντι στη θεωρία του «πλήθους»¹⁶⁹ που διαμορφώνει *ανεξέλεγκτη συμπεριφορά* και διακατέχεται από *ισχυρές παρορμήσεις* (Τσαούσης 1998: 292), οι κοινωνιολόγοι Ralph Turner και Lewis Killian (1993) διακρίνοντας τέσσερις τύπους πλήθους κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι κανόνες που διέπουν τη δράση μεταξύ των συμμετεχόντων, δύναται να μεταβάλλεται, ακολουθώντας την πορεία εξέλιξης της ανθρώπινης εμπειρίας. Δύναται, άραγε, η ερμηνεία του συνδεσμιακού χώρου, βάσει της θεωρίας του Le Bon ή των κανόνων της πλειοψηφίας, τόσο νομοτελειακά;

¹⁶⁸ Ο Asch (1951-1955) παρατήρησε, μέσα από πείραμα, το «άτομο», εντός της ομάδας σε μια δομημένη πλειοψηφία που διατύπωνε διαφορετικές από αυτό απόψεις, να κινείται θετικά προς τον κανόνα της πλειοψηφίας. Σε αυτές τις προσεγγίσεις προστίθεται και το πείραμα του Milgram (1974) όπως και το πείραμα της φυλακής των Haney et al (1973^a-1973^b). Ουσιαστικά, σύμφωνα με την «θεωρία των προτύπων» (Asch και Sheriff) οι άνθρωποι καλούνται να τροποποιήσουν τις κρίσεις και τις απόψεις τους για να καταστούν πιο συνεπείς με τα άλλα μέλη της ομάδας (Ward 2002:461).

¹⁶⁹ Με τον όρο πλήθος, εννοείται ένας μεγάλος αριθμός προσώπων που βρίσκονται στον ίδιο χώρο, την ίδια χρονική στιγμή (Τσαούσης 1998:292).

Θεωρώ πως όχι, πέραν της κριτικής που ασκήθηκε από μελέτες όπως της Levy (1989:88) στο άρθρο με τίτλο «A Study of Sports Crowd Behavior: The Case of the Great Pumpkin Incident», εδώ η έννοια της επιδίωξης κοινών συμφερόντων μέσω της κοινής δράσης (Tilly 1978:7) τίθεται γύρω από την δράση πολλαπλών ταυτοτήτων κάτω από την έννοια της ομάδας, σύμβολο των οπαδικών κοινοτήτων (Παπαγεωργίου 2007:44). Στο λόγο των «εγγυητών» της κερκίδας και του συνδέσμου συναντιούνται τα κομμάτια ενός καθρέφτη, τον οποίο αν τον παρατηρήσεις με προσοχή φέρει πολυχρωματισμούς, δίχως ευθείες και παράλληλες γραμμές με φόντο και εμφαντικό περιεχόμενο το σύμβολο «ομάδα».

Εικόνα 10
Αυτοσαρκαστικό Σκίτσο
Πηγή: Radical Fans United on
www.Facebook.com

Λάμπρος: «γιατί, για να ανεβεί πανό, δεν θα το αποφασίσουμε εγώ και εσύ, θα το αποφασίσουν αυτοί που είναι μεγαλύτεροι, αλλά, γενικά, η θύρα δεκατρία, αντιδρά σαν οργάνωση, σου είπα και πριν, πόσες φορές, έχουμε μαζέψει λεφτά, για παιδιά που είναι άπορα, ξέρω εγώ, και θέλουν, θα χρειαστούν βοήθεια, όχι μόνο αν την πατήσουνε μονάχα σε πεσίματα και τέτοια, και άλλες φορές. Είναι μια κοινότητα, αν ένα παιδί ξέρω εγώ δεν έχει λεφτά και θέλει να έρθει να δει τον αγώνα. Γιατί τι νομίζεις οι πιο πολλοί έχουνε λεφτά να πάνε στο γήπεδο; Θα του βάλουν όλοι λεφτά ξέρω εγώ δηλαδή».

Η οπτική γωνία των ρευστών ορίων σε ένα «κοινωνιο-ιστορικό είναι» πολλαπλών ταυτοτήτων δεν θα μπορούσε να τοποθετήσει, τις παραπάνω πραγματικότητες σε μια προσπάθεια οντολογικής κατηγοριοποίησης, ηθικής διάκρισης και ντετερμινιστικής ένδυσης. Η εικόνα του χειραγωγούμενου υποκειμένου, από τον αρχηγό μιας εγκληματογόνας κοινότητας συγκρούεται σε δυο βασικά σημεία των οπαδικών ιστοριών που μελετούνται. Το πρώτο, συνδέεται με το αφετηριακό σημείο της λογικής υποστήριξης ενός αθλητικού συλλόγου και το δεύτερο εστιάζει στα περιθώρια αποδέσμευσης που ενέχουν τους οπαδικούς κόσμους. Η λέξη οπαδός μεσολαβείται και αναπαρίσταται σε μια απότομη ρήξη ταυτότητας εκφρασμένη μέσω ιδεοψυχαναγκαστικών γνωρισμάτων με αιτιατή βάση το στάδιο της εφηβικής έκρηξης σύμφωνα με τους κυρίαρχους λόγους περί ψυχής, δηλαδή το στάδιο εκείνο όπου το πνεύμα αμφισβήτησης της νεότητας αποτελεί πρόσφορο έδαφος εκμετάλλευσης προς έναν αθέμιτο σκοπό, από τους παλιότερους των γηπέδων. Είναι ενδεικτική η παρακάτω

αφήγηση ενός οικογενειακού δράματος μέσα στις πολύχρωμες στήλες του έντυπου πολιτικού και αθλητικού τύπου, μιλώντας για έναν εμμονικό νεαρό των γηπέδων.

«Δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα καλός μαθητής. Ήταν πανέξυπνος- όπως έλεγαν οι καθηγητές του-, αλλά φυγόπονος. Σε δύσκολες καταστάσεις «τράβαγε την κουρτίνα», αδιαφορούσε, αλλά αυτό δεν μας «χτυπούσε» κανένα καμπανάκι γιατί ήταν περιζήτητος στις παρέες και εξαιρετικά κοινωνικός. Το ποδόσφαιρο ήταν πάντα η τρέλα του. Έπαιζε κάθε Σαββατοκύριακο μέχρι που τραυματίστηκε και έμεινε για λίγο εκτός γηπέδου. Τότε ήταν που απέρριψε τον εαυτό του ως αθλητή και έγινε καθαρόαιμος οπαδός. Η ψυχίατρος μάς λέει ότι παρά τη φαινομενική κοινωνικότητά του ένιωθε μόνος και είχε την ανάγκη να ανήκει κάπου, όπως συμβαίνει σε όλους τους εφήβους. Δεν είδαμε τα σημάδια. Κάποια στιγμή μας μίλησε για τον Σύνδεσμο. Ο πατέρας του δεν ήταν εξαρχής αρνητικός. Ήταν κι εκείνος κάποτε οπαδός. Άλλα χρόνια όμως τότε. Σήμερα, όπως μας λένε οι ειδικοί, οι Σύνδεσμοι είναι σχολεία παραβατικής συμπεριφοράς» τονίζει η Σμαράγδα [...] «Όταν μας ανακοίνωσε ότι θα γραφτεί επαναστάτησα. Μάταια. Εκείνος επαναστάτησε πιο αποτελεσματικά: παράτησε φροντιστήρια και ιδιαίτερα μαθήματα, εγκατέλειψε κάθε προσπάθεια στο σχολείο, αδράνησε. Σήμερα τον ρωτάς τι θέλει να κάνει στη ζωή του και σου λέει: «Δεν θέλω να γίνω το νούμερο ένα όπως θα θέλατε εσείς· θέλω να κάνω απλώς μια δουλειά για να ζω και να περνάω καλά. Και για μένα το να περνάω καλά είναι να πηγαίνω κάπου και να κουβεντιάζω για την ομάδα μου». Όταν σε έναν καβγά του είπα ότι έχει αποκτήσει οπαδική νοοτροπία μου είπε: «Ναι, αυτό έχω». Οι απαιτήσεις πληθαίνουν: τώρα θέλει να ακολουθεί την ομάδα στα εκτός έδρας και να διανυκτερεύει εκτός σπιτιού. Ζητάει μηχανάκι, μεγαλύτερο χαρτζιλίκι και ξενύχτια με φίλους που αρνείται να μας συστήσει. Στη ζωή του δεν χωράει πια τίποτα πέρα από τον Σύνδεσμο και την ομάδα. Εμείς περισσεύουμε. Εξάλλου γι' αυτόν είμαστε υπερπροστατευτικοί και του καταστρέφουμε τη ζωή»¹⁷⁰.

Εδώ, προβάλλει έντονα ένα ερώτημα. Κατά πόσον το ζήτημα της καθυπόταξης είναι παράγωγο μιας δομής και όχι μιας συνέχειας εξουσιών που φέρει το υποκείμενο πριν την ένταξη στην κατηγορία οργανωμένου οπαδός; Η φράση «*το θεωρούσε φυσιολογικό: το παιδί να ακολουθήσει την ομάδα του μπαμπά*»¹⁷¹ υποδηλώνει μια πραγματικότητα που ενώ συνηθίζεται να λαμβάνει χώρα στη παιδική ηλικία, μετά ξεχνιέται ή χάνεται στον καταγγελτικό λόγο περί επεισοδίων και χουλιγκάνων. Η παιδική ηλικία (Μακρυνιώτη 2003· Miller 2003· Σωτηρόπουλος 2015) είναι ένας κοινωνικός τόπος (Μακρυνιώτη 2001:11) όπου σύμφωνα με τις θεωρίες μάθησης και κοινωνικοποίησης τελείται η μετατροπή του παιδιού σε «κοινωνικό πρόσωπο». Το παιδί σκιαγραφείται σε ένα «*παθητικό αποδέκτη του ορθού (ενήλικου) λόγου*» μέσα από μια «εξελικτική διαδικασία» σταδίων διατυπωμένων πάνω στην «*αφηρημένη έννοια φυσιολογικό παιδί*» (Μακρυνιώτη 2001:12-13) ταυτόχρονης μιας διαδικασίας επιτήρησης και ελέγχου όπου η κοινωνία εκλαμβάνεται ως αντικειμενική

¹⁷⁰ Πηγή: *Το Βήμα*, 27 Φεβρουαρίου 2011.

¹⁷¹ Πηγή: Η πρώτη φορά [που θυμάμαι] στο γήπεδο. *Humba. Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα*. 2013, 11, σ. 21.

πραγματικότητα (Μακρυνιώτη 2001:13-14). Πάνω στον αφηρημένο ιδεότυπο του φυσιολογικού, η ερώτηση *τι ομάδα είσαι*; είναι κομμάτι καθημερινών ανταλλαγών γύρω από το ποδόσφαιρο και λειτουργεί ως μια πρώτη επαφή καθώς και αφετηρία για το σπάσιμο της σιωπής και την ανταλλαγή μερικών φράσεων (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:146-147) στη σχολική ζωή ή μετέπειτα στις σχέσεις μεταξύ συνομηλίκων και στο ξεκίνημα φιλικών, επαγγελματικών, ευρύτερα κοινωνικών σχέσεων μεταξύ *ανδρών*. Μέσα στις αφηγήσεις της παιδικής ηλικίας, έρχονται στη μνήμη το πρωινό ή το απογευματινό σχολείο και φυσικά το παιχνίδι, με το ποδόσφαιρο να δεσπόζει, την ώρα του διαλύματος τις δευτέρες [μέρα αφιερωμένη στα γκολ] στις φάσεις αλλά και στις επεξηγήσεις του ποδοσφαιρικού παιχνιδιού¹⁷². Οι φιλικές σχέσεις και η δημιουργία της παρέας, διαμορφώνεται με κριτήριο την ταυτότητα την αθλητική, όπως θυμάται ο Στέλιος «στο γυμνάσιο ήμασταν λίγοι οι αεκτζήδες και κάναμε παρέα», καθώς η θύμηση της σχολικής πραγματικότητας περιλαμβάνει τις *καζούρες* για την κυριακάτικη ήττα της ομάδας, το παγκότερμα και τους μεγάλους της *έκτης* που επέλεγαν τους μικρούς *επίλεκτους* για το δίτερμα¹⁷³. Τα πρώτα ποδοσφαιρικά [κυρίως] ακούσματα στη γειτονιά εντός ή έξω από την τζαμαρία των συνοικιακών καφετειών, μαζί με τους μεγάλους, τα απογεύματα της Κυριακής, ηχούν ακόμη και σήμερα τη χαρακτηριστική φωνή *των σπήκερ*¹⁷⁴. Με τα περιβόητα τσιγκάκια, εικονίζοντας περιζήτητους παίκτες της εποχής, που έχουν πάρει τη μορφή πλαστικών καρτών σήμερα, συντελέστηκε η εξοικείωση και η γνώση, υπό την φωτογραφική ασπρόμαυρη αναπαραγωγή υπομνηματισμένων φάσεων των αγώνων, που σήμερα φέρουν εντονότερα χρώματα και εφέ, δημιουργώντας τους νεαρούς *φανατικούς* συλλέκτες που έδιναν την εικόνα παγανιστών εικονολατρών βιώνοντας μια πρώτη μορφή ρίσκου στο να *χάσουν* ή να *κερδίσουν* σε παιχνίδια¹⁷⁵ όπως το *πλακωτό*, το *φάτσα-άφατσο*¹⁷⁶. Η συμμετοχή στο παιχνίδι διέπεται από όρια που θέτουν οι *άλλοι* για εμάς, μια επαφή με τις επίσημες και ανεπίσημες μορφές κοινωνικού ελέγχου. Σε αυτή την ηλικία, ο ρόλος της πατριαρχικής οικογένειας *οριοθετεί* τη συμπεριφορά του νέου, με την παραβίαση των κανόνων να επιφέρει την *τιμωρία*. Η φράση *περίμενε το βράδυ που θα έρθει ο*

¹⁷² Πηγή: Καμάρας, Α. «Βαθιά μπαλιά ως το Γουεμπλε... Κυνηγώντας τη χαρά, τη διάκριση την επιβεβαίωση». *Η καθημερινή*. 4 Οκτωβρίου 1998. σ. 4.

¹⁷³ Πηγή: Γιούργος, Κ. «Το ποδόσφαιρο που αγαπήσαμε και ότι μάθαμε για τη ζωή από τις παρέες μας μαζί του». *Η καθημερινή*. 4 Οκτωβρίου 1998. σ. 2.

¹⁷⁴ Πηγή: Φιλίππου, Φ. «Τσαμπατζήδες των γηπέδων έφηβοι πολιορκητές του ονείρου πίσω από τη μάντρα». *Η καθημερινή*. 4 Οκτωβρίου 1998. σ. 25.

¹⁷⁵ Βλ. Μακρυνιώτη (1989:185-189).

¹⁷⁶ Πηγή: Μπουλώτης, Χ. «Το παιχνίδι και τα παιχνίδια. Ο ποδοσφαιρικός μικρόκοσμος της παιδικής φαντασίας». *Η καθημερινή*. 4 Οκτωβρίου 1998. σ.17.

πατέρα σας, ξυπνά κάθε φορά, αναμνήσεις αγανάκτησης ενός υπόδικου δίχως να μπορεί να μετριάσει το συναίσθημα μέθης από το μπράβο λόγω της νίκης στην αλάνα¹⁷⁷. Από τις ώρες στο σχολείο έως τις ώρες περισυλλογής, ο μικρός νεαρός βιώνει, συμμετέχοντας, με όρους παιχνιδιού, αισθήματα κοινωνικής αποδοχής και απόρριψης, ποτισμένα από την αναπαρωγική γεύση της αθλητικής βιομηχανίας. Μεταφέροντας τη σκέψη, στο επίκεντρο της οπαδικής τοποφιλίας, το γήπεδο και την κερκίδα, ο μικρός έχει ακούσει τόσα πολλά, για κάτι που *συνηθίζεται* να απασχολεί τον πατέρα του ή τον μεγαλύτερο αδελφό κάθε σαββατοκύριακο ή και καθημερινά, αλλά ο ίδιος δεν γνωρίζει περισσότερα απ' ότι, οι εικόνες της τηλεόρασης, τις ιστορίες του πατέρα και τα πολύχρωμα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων.

«Δίπλα μου κάθεται ένας νεαρός άνδρας, φορά ένα τζιν παντελόνι και ένα δερμάτινο μαύρο μπουφάν, γύρω από το λαιμό υπάρχει ένα κασκόλ με τα χρώματα της γηπεδούχου ομάδας. Δίπλα του ένα μικρό παιδί, το κρατά από το χέρι, φορά ρούχα με τα χρώματα της ομάδας. Φόρμα κόκκινη και μπλούζα κόκκινη με το σύμβολο του Ολυμπιακού. Το παιδί κοιτάζει το γήπεδο, φωνάζει μαζί με τους υπόλοιπους. Πολλές φορές, ο άνδρας τον έχει στην πλάτη του. Τα δύο του πόδια πατούν στον αριστερό και δεξιό ώμο του άνδρα. Ο νεαρός άνδρας, ρωτά κάποια στιγμή τον μικρό ποιος είναι το πέντε; Ο μικρός απαντά ο [όνομα ποδοσφαιριστή], όχι ρε κοίτα καλά τη λέει πίσω στη μπλούζα του, αποκρίνεται ο νεαρός άνδρας [...] Ο άνδρας ακούει να χτυπά το κινητό του τηλέφωνο, συζητά με κάποιον, μιλά για τον καιρό της συγκεκριμένης μέρας, για τον κόσμο που έχει το γήπεδο, κάποια στιγμή λέει «καλά είναι και αυτός», λέει στον μικρό «θες να μιλήσεις; ο (μικρό όνομα) είναι στο τηλέφωνο» κατά την διάρκεια του τηλεφώνου συνεχίζει «καλά, χαρά, όλο το βράδυ δεν κοιμήθηκε, ρε κοιμήσου του έλεγα, αυτός θα πάμε στο γήπεδο και θα πάρουμε κασκόλ, γέλαγε, ναι σου λέω του αρέσει»,» (Απόσπασμα σημειωματάριου επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης).

Εκεί που ανιχνεύονται, κυρίως τα αφηγήματα για το ρόλο του πατέρα, υποδεικνύεται το αίσθημα του *ποδοσφαιρόφιλου* και του αθλητικού συλλόγου, σα μια μετατόπιση των οικογενειακών δεσμών μέσα στις μεγάλες αθλητικές οικογένειες «να πάμε το παιδί ή το ανιψάκι μας σε κάποιο εύκολο ματς, για να μάθει ότι η δική μας ομάδα κερδίζει σχεδόν πάντα» (Ναρ 2014:19). Σε αυτή τη βάση, όλες οι συζητήσεις, τοποθετούσαν την αφετηρία της υποστήριξης προγενέστερα της ένταξης στο σύνδεσμο οργανωμένων οπαδών, δίχως αυτό να σημαίνει, ούτε πως όλα τα υποκείμενα των συνδέσμων, είχαν τα πρώτα ακούσματα περί αθλητισμού μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, ούτε πως τα παιδιά που στην παιδική ηλικία ακολούθησαν τη φωνή του πατέρα στο γήπεδο, μετέπειτα έγιναν μέλη μιας οπαδικής κοινότητας.

¹⁷⁷ Πηγή: Γιούργος, Κ. «Το ποδόσφαιρο που αγαπήσαμε και ότι μάθαμε για τη ζωή από τις παρέες μας μαζί του». *Η καθημερινή*, 4 Οκτωβρίου 1998, σ. 2.

Γιάννης: «με τον πατέρα μου δεν συμφωνούσαμε σε αυτά, αεκτζής πήγαινε για την μπάλα αλλά δεν ασχολείται».

Άλλοτε η σκέψη στρέφεται στον πατέρα, προσδιορίζοντας τον ως «παραδοσιακό οπαδό» όπως στην περίπτωση του Μάνου, άλλοτε προσδιορίζοντας τον, ως «φανατικό οπαδό», όπως στην αφήγηση του Μάνου και ενίοτε τοποθετείται μέσα στο σύνολο των συμβάντων πριν τη συμμετοχή στο σύνδεσμο κάτω από την κατηγορία «φίλαθλος» όπως θυμάται ο Γιώργος. Μεταξύ αυτών και ο Λάμπρος και ο Τάκης απαντούν στο ερώτημα «ποιος δρα στην πρώτη επαφή», με εικόνες του πατέρα.

«Ξεκίνησε, αρχικά, με το πατέρα μου να πηγαίνω γήπεδο από πέντε έξι χρονών μέχρι δώδεκα, δεκατρία που άρχισα να πηγαίνω μόνος μου, ο πατέρας μου έβλεπε φανατικά Α.Ε.Κ αλλά δεν ήταν σε σύνδεσμο, παραδοσιακός παλιός, αυτοί είχαν ζήσει και την εποχή που πηγαίνανε δίπλα δίπλα και βλέπανε μαζί, οι αντίπαλοι ποδόσφαιρο, άλλη φάση, εγώ μπήκα για να ενταχθώ κάπου».

Όπως αναφέρει ο Gaston Bachelard στο κείμενο του «ονειροπολήσεις στραμμένες στην παιδική ηλικία», «η ποίηση των ονειροπολήσεων γίνεται μονοπάτι για να ξαναζήσουμε «τα χρόνια τη πρώτης φοράς», για να φτάσουμε στις πρώτες μας μοναξιές, να φανταστούμε ξανά τα πρόσωπα που είχαμε όταν είμαστε παιδιά, να δούμε ξανά τα χρώματα και τις εικόνες των παιδικών μας χρόνων» (Μακρυγιώτη 2001:23). Με έντονη δόση χιούμορ, θα γράψει ένας οπαδός «ακούω τη μουσική της Αθλητικής Κυριακής και αγχώνομαι γιατί δεν έχω διαβάσει τα μαθήματα της επόμενης μέρας, μετά συνειδητοποιώ πως δεν πηγαίνω πια σχολείο»¹⁷⁸ ταυτόχρονα μέσα σε αυτά τα χρόνια, η πρώτη φορά στο γήπεδο, κομμάτι μιας αναστοχαστικής αφήγησης, φαντάζει ως ένα ιστορικό γεγονός¹⁷⁹.

«Το παιδικό μωαλό μου από το ημίχρονο ταξίδευε στην επόμενη μέρα στο σχολείο, στο τι θα έλεγα στα φιλαράκια μου»¹⁸⁰.

«Ζήλευα τον φίλο μου το Γιώργο από την γειτονιά που είχε πατέρα φανατικό αεκτζή και του αγόραζε κάθε Σάββατο Δικέφαλο. Ζήλευα που τον πρωτοπήγε γήπεδο και μετά τον άφηγε να πηγαίνει μόνος του»¹⁸¹.

¹⁷⁸ Πηγή: Humba. Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα. 2013, 11, σ.11.

¹⁷⁹ Πηγή: «Μέρος δεύτερο. Η πρώτη μου φορά». Humba. Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα. 2013, 12.

¹⁸⁰ Άποψη οπαδού για την πρώτη του συμμετοχή ως θεατής στον αγώνα Ολυμπιακός – Γιουβέντους (17/03/1999). Πηγή: «Μέρος δεύτερο. Η πρώτη μου φορά». Humba. Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα. 2013, 12, σ. 26.

¹⁸¹ Πηγή: «Πρώτη φορά [ΑΕΚ]». Humba, Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα. 2013, 11, σ. 19.

Η παρακολούθηση ενός αγώνα, καθιστά τον νέο, *ξεχωριστό* στις ομάδες συνομηλίκων στο σχολείο και τη γειτονιά, δημιουργώντας και έτσι τις πρώτες *ζήλιες* με όσους δεν έχουν καταφέρει να πάνε στο γήπεδο.

3.1.2. Η πρώτη φορά στο γήπεδο

Η ταυτότητα του πρώιμα υποστηρικτή που εσωτερικεύει ο μικρός, εντάσσεται σε μια λογική κανονικότητας, όπως και η επιλογή του αθλητικού συλλόγου. Τα μάτια του μικρού έφηβου, κοιτάζοντας τη δράση των οπαδών στην κερκίδα, έρχονται σε επαφή με κάτι το *ασυνήθιστο* και συνάμα *διαφορετικό*. Εδώ, σε αυτόν το τόπο, το κανονικοποιημένο βίωμα μετασχηματίζεται σε μια ενδιάμεση ζώνη διαπραγματεύσεως της ατομικής ταυτότητας. Είναι ενδεικτικά τα λόγια του Στέλιου και του Παύλου.

«Ο πατέρας μου Α.Ε.Κ, εγώ πήγαίνα γήπεδο μαζί του από το δημοτικό στο πέταλο. Όταν αντίκρισα τους οργανωμένους οπαδούς, έπαθα ζημιά, όλο το βράδυ κοιμήθηκα με ένα κασκόλ».

«Θυμάμαι την πρώτη φορά, που πήγαμε ήμουνα τόσοσ και με πάει στο γήπεδο, εγώ δεν έβλεπα τον αγώνα, έβλεπα τη θύρα εφτά, και μου λέει, με κατάλαβε αυτός, μου λέει, την επόμενη φορά που θα έρθουμε που θα πάμε;, του κάνω, έτσι, και του δείχνω εκεί πέρα, γιατί; Φωνάζουνε μπαμπά, φωνάζουνε, από μικρός μου άρεσε η φασαρία».

Η ένδυση του μικρού ποδοσφαιρόφιλου με το *σήμα* της ομάδας και η υποστήριξη τραγουδώντας τον ύμνο ή διάφορα συνθήματα, θεωρούνται κοινά χαρακτηριστικά της πλειοψηφίας των απλών θεατών και των οπαδών. Με όρους κοινωνικής σύγκρισης¹⁸² (Feldman 2011:417) και στη βάση κοινών δικαιωμάτων στην ένδυση και τη φωνή στη κερκίδα, ο νεαρός αισθάνεται να τον υπολογίζουν ως μέρος του κόσμου των μεγάλων. Φτάνοντας έτσι στην εφηβική περίοδο, στην οποία, δεν εκλείπει το συναίσθημα του φόβου από τη συμμετοχή σε ένα ποδοσφαιρικό αγώνα, ιδιαίτερα όταν αυτή δεν πραγματοποιείται με νόμιμα μέσα. Η είσοδος χωρίς εισιτήριο στη κερκίδα, θεωρείται μια οπαδική πρακτική ή καλύτερα κομμάτι αναγνώρισης ενός οπαδού. Το οικονομικό τίμημα για τη *μαγική θεά* στο *ναό* της ήταν ο λόγος των παράνομων επισκέψεων, και της παρακολούθησης από τα συρματοπλέγματα ή ξεφεύγοντας της προσοχής των φυλάκων που τους κυνηγούσαν στα γήπεδα του παρελθόντος.

¹⁸² Μία διαδικασία όπου το άτομο αξιολογεί τη συμπεριφορά, τις ικανότητες, τις γνώσεις και τις πεποιθήσεις μέσα από μια σύγκριση με τα χαρακτηριστικά των άλλων.

«Μια ομάδα νεαρών –χωρίς εισιτήριο- προσπαθεί να σκαρφαλώσει στις μάντρες του γηπέδου. Τρεις αστυνομικοί παρατηρούν τι συμβαίνει, πλησιάζουν στο χώρο και ένας εξ' αυτών αναφέρουν στους μικρούς θεατές. «τι λέτε θέλετε να πάμε στο τμήμα;». Ένας εκ' των νεαρών απαντά, «να δούμε μπάλα θέλουμε και δεν έχουμε εισιτήριο», τότε ο αστυνομικός του απαντά «να πηγαίνατε να πάρετε». Ο διάλογος συνεχίσει, ο νεαρός «μα δεν προλάβαμε να πάρουμε», ο αστυνομικός «άλλη φορά να είστε περισσότερο προνοητικοί»,» (πρακτικά συμμετοχικής παρατήρησης).

Ο μεγαλύτερος ζήλος αυτών των παιδιών τοποθετείται στο επίκεντρο κοινωνικών διεργασιών ένταξης σε μια οργανωμένη βάση, αυτή του συνδέσμου, εγείροντας το ερώτημα, γιατί συγχέεται η τάση ανάπτυξης συναισθηματικών δεσμών με τη χειραγώγηση και την κοινωνική παθολογία; Η απόφαση συμμετοχής, δηλαδή το όριο πιθανής παρέκκλισης και ορθής κλίσης, από το ίδιο το υποκείμενο μεταφέρεται σε προσδιοριστικούς της δράσης παράγοντες, τοποθετώντας καθολικές ετικέτες, χρησιμοποιώντας κυρίως απροσδιόριστες έννοιες. Αυτή η θέση δεν προσβλέπει σε μια απενοχοποίηση περιπτώσεων απειλής ή και απώλειας της ανθρώπινης ζωής, η συμβολή της έγκειται στο άνοιγμα μιας συζήτησης για την εικόνα των φλεγόμενων σταδίων, αποδιδόμενη στην επίδραση του οργανωμένου εγκλήματος και των υποστηρικτικών στρατών, ομογενοποιώντας διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, κατασκευάζοντας τη διάθεση για συλλογικότητα ως απόκλιση όταν αυτή ξεφεύγει από τα όρια του «κανόνα». Η εμπειρία των υποκειμένων δηλώνει πρωτίστως ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις στη λογική της οργάνωσης των συνδέσμων, με σχήματα που άλλοτε δηλώνουν μια αυστηρή ιεραρχία από τον παλιότερο προς το νεότερο μέλος και άλλοτε μια αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση όπως σχολιάζει ο Στέλιος καθώς τα πλαίσια εμφανίζουν μια δυναμική μεταβολής.

«Ο εκπρόσωπος είναι ότι έχουμε αποφασίσει στη συγκέντρωση, θέλει κάποιον που είναι αποδεκτός, τώρα μετά [επώνυμο μέλους] εποχή έχουμε εφτά, μπορεί να πει κάποιος κάτι απ' αυτούς και να μην το δεχτούμε οι υπόλοιποι».

Δευτερευόντως, η ιεραρχική ταξινόμηση υποκειμένων, βάση της γνώσης και εμπειρίας της κερκίδας, από τα πάνω δεν υποδηλώνει απαρέγκλιτα έναν ανάλογο κομοφορμισμό της δράσης προς τα κάτω, όπως χαρακτηριστικά προσθέτουν ο Γιώργος και ο Θωμάς.

«Αν κάποιος διαφωνεί και δώσουμε ραντεβού κάπου ή πούμε θα πάμε εκεί, δεν έρχεται απλά».

«Εγώ την τελευταία φορά που πήγα, τσακώθηκα, με τους από πάνω τους μεροκαματάκιδες, γιατί είχε περάσει μια γραμμή, κάντε μόκο απέναντι σε παίκτες

που δεν παίζανε για την ομάδα [...] από τους από πάνω, τους άλλους, και είχε έρθει σε μας, μέσω των μεγάλων κεφαλιών. Τι λες ρε μεγαλόπουστα θα μου πεις τι να φωνάζω το Α.Ε.Κ ολέ, στον ολυμπιακό, μπε μπε πρόεδρε, πρόβατα, στον Παναθηναϊκό μπουρδέλο, φασισταριά και πουστάκια».

Τρίτον, το προσλαμβανόμενο ως πολυτομικό περιεχόμενο της δράσης, εδράζει στην κοινωνιο-ιδεολογική ρευστή βάση της απάντησης στο ερώτημα «ποιοι είμαστε;».

Λάμπρος: «τόρα που πήγαμε για τον [επώνυμο πολιτικού προσώπου], δεν ξέρω τι γνώμη έχεις για αυτόν, είναι τσιράκι του [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου] [...] όταν είναι μια κοινότητα, μια ομάδα να το κλείσεις και να βάλεις λουκέτο, δεν είναι κάτι φασιστικό, δηλαδή οτιδήποτε και να ήταν στο είχα πει και πάνω, όλοι ακόμη ακόμη και στην παλαιστίνη ισραηλ παναθηναϊκός με όλα αυτά που συμβαίνουνε, έχει σηκώσει πανό και έχει διαμαρτυρηθεί freedom palaistine [...] υπήρχαν μεγαλύτεροι που έλεγαν θα πάρουμε το μετρό θα πάμε εκεί, αυτό σου λέω, παίρνουν οδηγίες ή θα φωνάζουμε τότε, ή ξέρω εγώ επειδή ήταν ματ θέλαμε να διαδηλώσουμε ειρηνικά πάντα, για να δείξουμε ξέρω εγώ, δεν είμαστε αυτά που λένε. Όταν είδαν τα ματ μας λένε δεν θα πάτε κοντά στα ματ, ειρηνικά μόνο με την φωνή, αυτό σου λέω, αυτές τις εντολές οι μεγαλύτεροι, τις βγάζουν μόνοι τους όντως».

Κάποιοι συνομιλητές προέρχονται από τον ίδιο σύνδεσμο και κάποιοι άλλοι όχι, παρ' ταύτα δεν παρέχεται μια καταγιστική πληροφόρηση επιβεβαίωσης των επιχειρημάτων περί απόλυτης πειθάρχησης στο όνομα ενός ηγέτη, των στρατιωτών και στρατού. Δύναται η αναγωγή της περίπλοκης κοινωνικής μορφολογίας σε ένα στράτευμα μονοδιάστατων ρόλων και ταυτοτήτων;.

3.1.3. Το πέπλο της ανδρικής εξουσίας

Είναι ενδιαφέρουσα η προσέγγιση του Bourdieu (1999:29) για την ανδρική κυριαρχία. Ο Γάλλος στοχαστής μιλά για τους τρόπους λειτουργίας και τις συνθήκες διαμόρφωσης της *έμφυλης* και *εμφυλοποιούσας* *έξης*. Οι διαθέσεις (έξεις) που διεκδικούν ή εξασκούν μια κυριαρχία μέσα σε μια φαλλοκρατική κοινωνία δεν είναι αυτονόητες αλλά οικοδομούνται μέσα από μια «μακρά εργασία κοινωνικοποίησης» (1999:35). Επιπλέον, αναφέρει (1999:31) για το σεξισμό θέτοντας τον παράλληλα με το ρατσιστικό φαινόμενο πως αποτελούν ουσιοκρατικές προσεγγίσεις, βιολογικοποίησης του κοινωνικού, καταλογίζοντας την κοινωνική διαφορά σε ζήτημα βιολογικής φύσης, δηλαδή σαν μια ουσία επαγωγής «κατά άτεγκτο τρόπο» των ενεργημάτων της ύπαρξης. Στα όρια αυτών των προσεγγίσεων μπορεί να εμφανισθεί ο αθλητικός οπαδισμός μέσα σε ένα ανδρικό σώμα. «*Στη Νάπολη λένε ότι όταν ένας άντρας έχει λεφτά, πρώτα αγοράζει κάτι για να φάει, μετά πηγαίνει στο γήπεδο και μόνο τότε κοιτάζει αν του έχει*

μείνει τίποτα για να βρει κάποι να μείνει»(Kuper 1999:13). Με αυτή τη σκέψη, σε πολλές πηγές ως κυρίαρχο αξιακό πρότυπο του πετάλου εμφανίζεται η ιδιαίτερη διαχείριση της *φυσιολογικότητας* του ανδρισμού αποδίδοντας στους αντιπάλους παρεκκλίνοντες ρόλους όπως «μπάσταρδοι, αδελφές, πόρνες» (Ζαϊμάκης 2005:231) καθώς τη ρητορική του θεάματος της εξέδρας που εμφανίζεται σε τρία επίπεδα¹⁸³ διαπερνά συχνά η έννοια της αρρενωπότητας, η οποία ταυτίζεται με την επικράτηση της αρσενικής ταυτότητας, μιας εξουσίας στην ιδέα για το «πώς» του να είναι κάποιος «άνδρας», με τις οπαδικές αναμετρήσεις να τοποθετούνται μέσα σε μια ιεραρχία διαφορετικών αρρενωποτήτων εντός των σχέσεων εξουσίας, η οποία διαπερνάται από ένα ιστορικά προσδιορισμένο συσχετισμό δύναμης, συντελώντας στη διάκριση μεταξύ «*ηγεμονικών και υποτελών αρρενωποτήτων*» (Γκολφινόπουλος 2007:39-41). Στο λεκτικό επίπεδο διάφορα συνθήματα¹⁸⁴ που ηχούν των γηπέδων, όπως η ρυθμική ενορχήστρωση του «σε γαμάμε μην μιλάς, *Miralás*» ή του «*εκεί δηλαδή που πήγαμε να βρούμε τις πουτάνες αλλά και πάλι βρήκαμε των Αρειανών τις μάνες*» στις κερκίδες του Βορρά το αποδεικνύουν. Αυτά τα είδη (λεκτικό, εξωλεκτικό και εργαλειικό) λόγου εμπεριέχουν εκφορές στο σεξουαλικό ανδροκεντρικό ιδίωμα με μια μεταφορική γλώσσα που προσβλέπει στο να μεταγραφούν και να αποδοθούν ταυτότητες, αντιπαλότητες και δρώμενα σε μια κουλτούρα ανδροπρέπειας όπου επιτυγχάνεται η μύηση στη γλώσσα των ανδρών (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013:147). Επίσης, γεμάτα ειρωνική - αυτοσαρκαστική διάθεση και απαξίωση προς τον αντίπαλο τραγουδιούνται συνθήματα μέσα στην εξέδρα, ερωτικοποιώντας τα όσα διαδραματίζονται εντός του αγωνιστικού χώρου (Στυλιανούδη 1996:388) αλλά και χρησιμοποιώντας ορολογία σεξουαλικής μάχης, με τους ρόλους του επιτιθέμενου/ενεργητικού και του υφιστάμενου την επίθεση παθητικού να εναλλάσσονται συνεχώς (Γιαννακόπουλος 1997). Για παράδειγμα, ο Ανδρέας παρακάτω, προσιδιάζει τα συναισθήματα για την ομάδα με αυτά της γυναίκας συντρόφου καθώς ο κοινωνικός εαυτός ως φορέας της εξουσίας προσδίδει στη σχέση με την ομάδα ως σύμβολο, μια μορφή ερωτικής σχέσης.

«Έχεις κάτσει με γκόμενα να σου πει ασχολείσαι με ομάδες. Τι κάθεσαι και ασχολείσαι; Και σε ρωτάω όταν θα έρθει κάποιος και θα σου πει, τι βλάκας είσαι; Τι

¹⁸³ Το λεκτικό επίπεδο (συνθήματα, βρισιές τραγούδια), το εξωλεκτικό, (χειρονομίες, κινήσεις, ομαδικές ή μη) και το εργαλειικό (πανό, λάβαρα, σημαίες, όργανα που δημιουργούν θόρυβο και φασαρία), διανθισμένα με νοήματα και αξίες που συμβολίζουν τον πόλεμο, τον έρωτα, τη ζωή και το θάνατο (Στυλιανούδη 1996:387).

¹⁸⁴ Ένα οπαδικό σύνθημα είναι είτε ένα τραγούδι, είτε ένας ύμνος που ακούμε κατά τη διάρκεια ενός αγώνα, με χρονολογική και ιστορική αφετηρία την Βικτωριανή εποχή όπου πριν την έναρξη ενός αθλητικού γεγονότος τραγουδιόντουσαν ύμνοι (Τσιμπογιάννη 2013:274). Σε μια κατηγοριοποίηση των συνθημάτων διακρίνονται τρία είδη του οπαδικού λόγου: τα λατρευτικά συνθήματα, τα υβριστικά συνθήματα και ένας συνδυασμός των δυο (Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-Παπαδόπουλος 2014:11).

μαλλί είναι αυτό; Εκεί δεν θα τσακωθείς; Απάντα μου τώρα εσύ, κάθεται με την γκόμενα σου, και την κοιτάω εγώ, δεν τσακόνεσαι για την γκόμενα σου, τι της έκανα, την γάμησα; Εκεί γιατί πάει τσακόνεσαι για την ομάδα; Δεν το κατάλαβα, αυτός που σου λέει κάτι για την ομάδα σου, θέλει να σε θίξει, θέλει να σε μειώσει, σαν άνθρωπο, το τι είναι η Α.Ε.Κ, δεν μπορείς να μου πεις εσύ τώρα, λέγε ότι θες, για μένα είναι αυτό που είναι, εγώ τουλάχιστον έτσι το βλέπω ρε φίλε».

Παράλληλα, η εκθήλυνση του αντιπάλου επιβεβαιώνει την ανδρική κυριαρχία του νικητή μέσω πρακτικών ενός συμβολικού βιασμού (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013:150-151) καθώς κυρίως λεκτικά οι οπαδοί προσδοκούν όχι την φυσική εξόντωσή του, όσο την ηθική απαξίωση του σε ένα ανδροκεντρικό πλαίσιο (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:198). Ο συνήθης φράση «γιος πουτάνας» που ηχεί, προσδίδει στον αντίπαλο, χαρακτήρα ατιμασμένου, δηλαδή αυτού που δεν ανταποκρίνεται¹⁸⁵ στο πρότυπο της ανδροπρέπειας που επιτάσσει την υπεράσπιση της οικογενειακής τιμής, καλώντας τον να παραιτηθεί από την αξίωση να είναι νικητής, κάθε φορά που μνημονεύεται αυτή του η ιδιότητα (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013:153).

Εικόνα 11
Οπαδοί της Γουάιτχוק (αγγλικά: Whitehawk FC)
Πηγή: www.skysports.com

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε το σύγχρονο οπαδικό φαινόμενο υπό την ποικιλομορφία της ανθρώπινης ύπαρξης και εμπειρίας σαν κοινότητες με πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία, θέτουν ως κεντρική λειτουργία τη συντήρηση της ανδρικής κυριαρχίας και της ετεροφυλοφιλικής σεξουαλικής ταυτότητας;(Evans 2003:106-107) ξέχωρα από κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα;. Δίνεται το δικαίωμα να γενικοποιήσουμε και κάτω από την έννοια του «οπαδού» να βάλουμε τις ετικέτες ή ταμπέλες όπως «μισογύνης», «ομοφοβικός» ή «σεξιστής»; Το οξύμωρο εδώ είναι πως την ώρα που υψηλοί και διακρατικοί αθλητικοί οργανισμοί τάσσονται κατά του ρατσισμού στα γήπεδα, κατά τόπους εθνικές αθλητικές ομοσπονδίες επίσημα αποκλείουν όσους «στιγματίζονται» ως «έτεροι σεξουαλικά». Σε πολλές χώρες, παρόλη την επίσημη συμμετοχή, σε διεθνικές οργανώσεις καταπολέμησης του ρατσισμού, η ομοφυλοφιλία φαίνεται να μοιάζει ως ένα ασυμβίβαστο της επιτυχίας. Η συμμετέχουσα, στην κατά του ρατσισμού UEFA, χώρα

¹⁸⁵ Διάφοροι όροι έχουν κρυσταλλωθεί υποδηλώνοντας την απαξίωση του αντιπάλου και έχοντας λάβει στοιχεία από την κοινωνιοπολιτισμική παράδοση του σωματείου. Ο όρος *βαζέλες* (αρχικά Βαζελίνες) που αποδίδεται στο πέρας δεκαετιών στους οπαδούς του Παναθηναϊκού συνάδει της κοινωνικο-ιστορικής εμμονής του αθλητικού συλλόγου στο αστικά προερχόμενο ιδεώδες του *εν αγωνίζεσθαι* παραπέμποντας στην έλλειψη λαϊκής αρσενικότητας όσων υποστηρίζουν το συγκεκριμένο αθλητικό σύλλογο (Κιτρούφ 2010:106).

της Τουρκίας, απέπεμψε διαιτητή εξαιτίας της σεξουαλικής του διάθεσης¹⁸⁶. Η κερκίδα είναι ένας τόπος συνεχών αλλαγών και διαφορετικών ταχυτήτων. Στη μια της πλευρά, σύνδεσμοι οπαδών, πιθανά να προσδίδουν στον αντίπαλο, μια εικόνα ενός «τέτοιου έτερου» και στην άλλη να διαβάζουν τη δεδομένη στιγμή ως μια ευκαιρία, μια επικουρική συνθήκη στις διεκδικήσεις της ΛΟΑΤ¹⁸⁷ κοινότητας. Υπό την τελευταία σκέψη, και ειδικά στη Μεγάλη Βρετανία, έχουν αναπτυχθεί τουρνουά με gay ποδοσφαιριστές (Heissenberger 2016:124) ή με τη συμβολή και άλλων διασυλλογικοτήτων όπως το *Gay Football Supporters Network*, έχουν ενωθεί κάτω από τις κινήσεις Gay Gooners, Canal Street Blues και Proud Canaries, υποστηρίζοντας την ένταξη του LGBT στην κερκίδα. Αυτή την ιδέα έχουν συντροφευθεί υποστηρικτές αθλητικών συλλόγων¹⁸⁸ καθώς και διοικήσεις αθλητικών συλλόγων όπως αυτή της Νόριτς Σίτι (αγγλικά: Norwich City) και της ΦΚ Ζτ. Πάουλι (γερμανικά: FC St. Pauli) στην Γερμανία. Φράσεις στο πεδίο της έρευνας περιγράφουν το περιεχόμενο των σχέσεων που αναπτύσσονται υπό την έννοια οπαδός, των υποκειμενικών και συλλογικών κρίσεων απέναντι στον «άλλο» καθώς και των αντιτιθέμενων πράττειν μεταξύ ατομικής και συλλογικής βούλησης. Ο ομοιογενοποιητικός λόγος που χρησιμοποιείται στην δημοσιογραφία [μονής κατεύθυνση] από τον πομπό στο δέκτη και όχι αντίστροφα (Σεραφετινίδου 1987: 353-354) αναγορεύει μια πιθανή τάση σε οριζόντια θέση μιας οπαδικής κοινότητας.

«Διαμαρτυρόμενοι κατά της παρέλασης ομοφυλόφιλων, μεταξύ των οποίων ήταν και οπαδοί της ποδοσφαιρικής ομάδας της Μπούντβα, κρατούσαν πανό που έγραφαν μεταξύ άλλων «Ελεύθερο Μαυροβούνιο», «Το Μαυροβούνιο δεν είναι οίκος ντροπής»¹⁸⁹.

Κατά τη διάρκεια της παρατήρησης γίνεται αντιληπτό ότι ο φερόμενος ως σεξιστικός λόγος δεν διαπερνά όλη την κερκίδα ούτε οριζόντια έναν μικρόκοσμο. Η απόρριψη ή αποδοχή του «έτερου άλλου» από μια κοινότητα δεν σημαίνει απαραίτητα την υιοθέτηση μιας ανάλογης υποκειμενικής θέσης των συμμετεχόντων.

¹⁸⁶ Πηγή: «Τουρκία: Απέλυσαν διαιτητή ποδοσφαίρου επειδή ήταν gay». *Entertv.gr*. [online]. 29 Μαΐου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.entertv.gr/article/396929/toyrkia-apelysan-diaititi-podosfairoy-epaidi-itan-gay> (τελευταία πρόσβαση 30/5/2017).

¹⁸⁷ Στην αγγλική γλώσσα, LGBT είναι ένα αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος και Τρανς.

¹⁸⁸ Ίπσουιτς Τάουν ΦΚ (αγγλικά: Ipswich Town FC), Λίβερπουλ (αγγλικά: Liverpool), Ρέντινγκ ΦΚ (αγγλικά: Reading FC), Σαουθάμπτον (αγγλικά: Southampton), Τότεναμ Χότσπερ (αγγλικά: Tottenham Hotspur) και Γουέστ Χαμ (αγγλικά: West Ham United). Πηγή: «Football .V. Homophobia». [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.footballvhomophobia.com/lgbt-supporters-groups/> (τελευταία πρόσβαση 15/5/2017).

¹⁸⁹ Πηγή: «Μαυροβούνιο: Gay Pride με επεισόδια και συμπλοκές». *Real.gr*. [online]. 24 Ιουλίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.real.gr/DefaultArthro.aspx?page=arthro&id=250019&catID=4> (τελευταία πρόσβαση 24/2/2017).

«Βρίσκομαι μέσα στο τρένο. Έχει τελειώσει ο αγώνας [...] μια τύπισσα όπως την είπε αυτός που κάθεται δίπλα μου, διαμαρτύρεται γιατί όλοι φωνάζουν. Δέχεται την απάντηση από την πλευρά που κάθονται τέσσερα άτομα και φέρουν ίδια χρώματα ένδυσης. Ακούστηκε ένα άντε γαμήσου βρώμα, ζέσκισμα που θες, να σου σκίσω το στόμα καριόλα. Ένας απ' αυτούς με λιγότερο ένταση στη φωνή είπε: Βούλωστο ρε μαλάκα, έλα φτάνει κόψτο» (Απόσπασμα σημειωματάριου επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης).

Επιπλέον στο αντίθετο μέτωπο του αντισεξισμού και του αντιρατισμού, γεννιέται το ερώτημα κατά πόσον έχουμε το δικαίωμα να γενικεύσουμε τα επικρατητικά γνωρίσματα στον κοινωνικό εαυτό όσων συμμετέχουν; Ο Αναστάσης αναφερόταν συνεχώς στο πόσο διαφορετικοί οπαδοί είναι όσοι συμμετέχουν στο γεμάτο αντι «εμείς». Το δείγμα συλλογικών διεργασιών όμως δεν παραχωρεί το δικαίωμα στο σχολιασμό των πρακτικών ως παγιωμένων πεποιθήσεων σε ένα εχθρικό προς αυτές, κοινωνιο-πολιτισμικό περιβάλλον. Κατά συνέπεια οφείλουμε να προσθέσουμε ότι όπου κυριαρχεί μια τάση, δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση, το αίσθημα του αντιρατισμού και του αντισεξισμού αυτό δεν σημαίνει ότι αναιρείται απαρέγκλιτα το αξιακό πρότυπο του ανδρισμού, όπου και αν αυτό εξουσιάζει.

«Για να μπει σε ένα σύνδεσμο φιλάθλων πρέπει να εξαρτάται με το πόσο καλά νοιώθεις, κάποιος που είναι ομοφυλόφιλος, στη κοινωνία με τα προβλήματα σεξισμού, είναι αδύνατο να έρθει να μπει στο fan club, για να ξεκινήσει, οι ασχολίες του είναι διαφορετικές, όπως οι κοπέλες. Είναι κοινωνικά κολλήματα. Και στο σύνδεσμο θα υπάρξει πρόβλημα αποδοχής, από αρκετά άτομα, στην πιθανότητα να έρθει [...] Είμαστε παρόν στο αντιρατιστικό τουρνουά, που κατακλύζεται από χιλιάδες οπαδούς, ειδικά στη Γερμανία, αντίπα tournament, το οποίο ξεκίνησε οκτώ, εννιά χρόνια. Εκεί συναναστρεφόμαστε με διάφορα άτομα. Δεν μου αρέσει να συζητάμε, τι είναι ο καθένας. Είμαστε δέκτες πολλών θεμάτων που έχουν να κάνουν με αυτά τα πράγματα. Πιχί μια κοπέλα από την Τουρκία, ήθελε να κάνει αλλαγή φύλου εγώ σαν [ψευδ.Αναστάσης] Ακούστηκε σε εμένα ξένο βόμβρα».

Ένα επίσης σημαντικό ζήτημα, η προδιαγεγραμμένη ως απύσχα σε έναν κόσμο των ανδρών, γυναικεία συμμετοχή πέραν από ορισμένες μελέτες του φεμινιστικού ρεύματος, δεν έχει αποτελέσει το κέντρο βάρους της ερευνητικής προσπάθειας. Η περιγραφόμενη σεξουαλική αντικειμενοποίηση των σωμάτων των ανδρών αθλητών από τις γυναίκες οπαδούς μπορεί να ειπωθεί ξέχωρα από μια γυναικεία αναζήτηση ευχαρίστησης στην εξέδρα, επιβεβαιωτική του παθητικού της ρόλου (Toffoletti 2007) και ως μια σχέση κυριαρχίας, με την κατασκευή της θέσης του θεατή να τοποθετείται στα όρια μιας πατριαρχικής οπτικής οικονομίας, με την έμφυλη απόκλιση μεταξύ ενεργού θεατή (άνδρα) και παθητικού (γυναίκα) «απλά να κοιτάζει» (Toffoletti and

Mewett 2012^a; Hoeber and Kerwin 2013). Με αφετηρία το επιχείρημα της επιστροφής των «οικογενειών στα γήπεδα», ανοίγει ένας διάλογος για τις στρατηγικές αύξησης της κατανάλωσης του αθλητικού προϊόντος, σε μια πολιτική προσέλκυσης του γυναικείου πληθυσμού που συνίσταται κυρίως στη διαφήμιση της εμπειρίας (Toffoletti and Mewett 2012^b) μέσω εικόνων που φιγουράρει η θηλυκότητα ή αφιερωμάτων του τύπου που πωλείται η αφήγηση του βιώματος «*Η θηλυκή πλευρά της κερκίδας*¹⁹⁰». Σε αυτά τα στενά πλαίσια ερευνητικές προσπάθειες της επαγωγής και των στατιστικών, που στοιχειοθετούν ακόμη και τη χρήση αλκοόλ ως διαδεδομένη της κερκίδας σε μια έμφυλη διχοτόμηση, αντιτίθεται σε έρευνες των ποιοτικών προσεγγίσεων που καταλήγουν στο συμπέρασμα πως ο ρόλος της κατανάλωσης αλκοόλ στην κοινωνική κατασκευή της ταυτότητας των νέων - μελών οπαδικών κοινοτήτων δεν συσχετίζεται με τον παράγοντα φύλο (Palmer 2013). Η απόδοση ρόλων κάτω από το αξιακό πρότυπο του ανδρισμού δεν ισοδυναμεί με τον αποκλεισμό των γυναικών¹⁹¹ αλλά με μια ιδιαίτερη αντιμετώπιση καθώς οι δρόμοι του έμβιου, συνεχώς μεταβάλλονται και σε αυτές τις πορείες η δύναμη του κοινωνικού που γεννιέται μπορεί να λάβει ποικίλες αποχρώσεις. Το ζήτημα της σεξουαλικής κακοποίησης των γυναικών πιθανά και να μετατραπεί σε ένα σύνθημα των γηπέδων που καταδικάζει τις πατριαρχικές ανδροκεντρικές πεποιθήσεις (Dimitrov 2008; Toffoletti 2007). Επίσης, η θέση της γυναίκας στην κερκίδα των δυτικών ανεπτυγμένων κοινωνιών δεν μπορεί να ταυτιστεί με την εικόνα ενός θύματος ή ενός κινηματία ενάντια του Ισλαμικού καθεστώτος (Toffoletti 2014) σαν βλέπουμε την ταινία «*Offside*»¹⁹². Ουσιαστικά, όλα τα παραπάνω προβληματίζουν, θεωρώντας άτοπες όλες εκείνες τις προσπάθειες έγκλισης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών όπως το φύλο, η ηλικία ή και το επάγγελμα ως δεδομένα που χρωματίζουν το οπαδικό φαινόμενο, ταυτίζοντας το, με το θέμα της βίας και χαρτογραφώντας συνάμα τους παραπάνω παράγοντες ως ευνοϊκούς στην άνθηση της. Ο υβριστικός λόγος των οπαδών μεταξύ άλλων με τα σεξιστικά και σεξουαλικά στερεότυπα (Κατσώχης 2011:71-72) σε παράλληλη μνεία με τις ρατσιστικές αναφορές (Πανούσης 2010:80-81) στοχεύουν στο να πλήξουν το ηθικό του αντιπάλου (Κατσώχης 2011:71-72) και έτσι προστίθενται ως συμπτώματα σε ένα κλίμα μίσους, φόβου και

¹⁹⁰ Πηγή: Ανδριανουπολίτη, Σ. *Ταχυδρόμος*. [online]. 18 Φεβρουαρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.taxydromos.gr/article.php?id=72607&cat=1> (τελευταία πρόσβαση 25/5/2015).

¹⁹¹ Σε μια επίσκεψη στα γήπεδα του Ιράν, σπάνια θα συναντήσουμε τη γυναικεία παρουσία στην κερκίδα, σε μια κουλτούρα που δικαιολογείται από τα πάνω ως προστασία από τις βρισιές και τα χυδαία συνθήματα (Lerwill 2011:56).

¹⁹² Από την πολιτισμική βιομηχανία των οπαδικών κόσμων, δεν εκλείπει και ο κινηματογράφος, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις ταινίες *Ultras* (1991), *I.D.* (1995), *The Football Factory* (2004), *Green Street Hooligans* (2005), *Cass* (2008), *The Firm* (2009), *L'ultimo ultras* (2013), *Okolofutbola* (2013) κ.α.

ενδημικής καλλιεργούμενης ομοφοβίας¹⁹³ σε εκθέσεις οργάνων όπως αυτή της Stonewall¹⁹⁴ και πολλών άλλων μηχανισμών ευαισθητοποίησης κατά του ρατσισμού. Με αυτό τον τρόπο, η αρρενωπότητα τοποθετείται ανάμεσα στον μισογυνισμό και την ομοφοβία ως συνιστώσα ενός προβλήματος που καλείται «βίαση οπαδική ταυτότητα», συνδέοντας την με διάφορες ιδεολογικο-πολιτικές κατευθύνσεις, όπως οι «εθνικιστικές ομάδες» (Hughson 2000).

3.1.3.1. Η τομή του μη λογικού

«Ο διαχωρισμός αυτός είναι η επανάληψη, ο αναδιπλασιασμός, η οργάνωση στη συνεκτική ενότητα του παρόντος, η αντίληψη που έχει ο δυτικός άνθρωπος για το χρόνο του και για το χώρο του επιτρέπει να φανεί μια δομή άρνησης, με αφετηρία την οποία καταγγέλλεται μια γλώσσα ως μη γλώσσα, μια χειρονομία ως μη έργο, μια μορφή ως μη έχουσα δικαίωμα να λάβει θέση στην ιστορία» (Foucault 2011^b:582).

«Τρέλα στο πέταλο» θα πει ο Ιωσήφ δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι κάτι διαφορετικό συμβαίνει εκεί· «πού μπορεί να σε οδηγήσει η τρέλα για την ομάδα σου;» θα διαβάσουμε σε ένα άρθρο που αναλύει την αναγκαιότητα των μέτρων επιτήρησης και ελέγχου, «Η τρέλα πάει στα γήπεδα» σε μια ομάδα συνομιλίας στο διαδίκτυο κ.λπ. Η «τρέλα» στο δεύτερο και στο τρίτο παράδειγμα συνδέεται με την βία και λαμβάνει μια ιατρικοποιημένη και ψυχιατρικοποιημένη περιγραφή. Το πρώτο παράδειγμα ισοδυναμεί με το εξωτερικό των ορίων του «λογικού» και του «πολιτισμένου», εκβάλλει μέσα στους δρόμους της αντιπαλότητας και λαμβάνει έναν ομοιόμορφο χαρακτήρα όταν πωλείται στο φακό της τηλεόρασης. Το πέταλό συμβόλιζε ένα όριο «ελευθερίας» και η «τρέλα» μια ασύμβατη και ζωντανή διαδικασία. Έτσι, κάτω από την έννοια της διαχρονικής τρέλας στα γήπεδα, η νοηματοδότηση των συμβόλων και οι διαδράσεις μεταξύ ετερόκλιτων στρατηγικών, μεταβάλλονται καθώς το αφήγημα τροποποιείται. Τρελά συνθήματα που έρχονται να υποδηλώσουν δυναμική πέραν της ιερότητας των συμβόλων, γεφύρωναν με την αυτοετικετοποίηση ορισμένων οπαδικών κοινοτήτων με ορολογία εμπνευσμένη από τον στρατιωτικό χώρο (Zani και Kirtchler 1991:6) *Guerilleros (αντάρτες) ή warriors (φάλαγγα)* ή και από έφλεκτες φιγούρες της πολιτικής ιστορίας. Η τρέλα αντλούσε από το πολιτικό σύστημα, τις πληροφορίες και τις έννοιες

¹⁹³ Πηγή: Καραγιάννης, Τ. «Κατά του ρατσισμού οι οπαδοί της Μπράιτον». [online]. 2011. Διαθέσιμο στο: <http://www.England365.gr/> (10/2/2013).

¹⁹⁴ Συλλογικότητα στη Μ. Βρετανία που στοχεύει στην αντιμετώπιση ρατσιστικών φαινομένων απέναντι στις κοινωνικές ομάδες των Ομοφυλοφίλων, Αφισεξουαλικών και Τρανσέξουαλ.

που ήταν ικανές να ενισχύσουν το εμείς αποδίδοντας στον άλλο, τον πολύπλευρο χαρακτήρα του ηττημένου. Μέσα στο περιεχόμενο των συνθημάτων που ηχούσαν στις περιόδους υψηλής ευρηματικότητας με τη συμμετοχή οπαδών και των δυο αναμετρώντων αθλητικών συλλόγων, παρατηρούνταν αναφορές σε πολιτικά πρόσωπα, πολιτικούς θεσμούς, γεγονότα της πολιτικής ιστορίας. Επίσης, σε ορισμένα συνθήματα των οπαδών εντοπίζονται παραπομπές σε απολυταρχικά καθεστώτα, εθνικιστικές και αντισημιτιστικές αναφορές, αντικυβερνητικές θέσεις ή ακόμη και παραλληλισμούς της οπαδικής δράσης με αυτή τρομοκρατικών οργανώσεων. Για παράδειγμα, ως αντίπαλος ο Παναθηναϊκός, ταυτίστηκε με τη δικτατορία του Παπαδόπουλου στην χώρα (1967-1974) καθόσον το «παιδί της Χούντας» (συνθήματα α και β) υπό τη μελωδία του «δρόμου» του Μάνου Λοΐζου (σύνθημα γ) φημολογείται πως στηρίχθηκε από το καθεστώς φτάνοντας στον τελικό του κυπέλλου πρωταθλητριών Ευρώπης, το 1971. Από τον όρο «ξενιτιά» (Καρκαγιάννης-Μπουκάλας, Σχινάς-Παπαδόπουλος 2014:135) εκβάλλει η προβαλλόμενη ως αντιφασιστική και αντιρατσιστική δράση του πετάλου της Α.Ε.Κ, κάτι που στον λόγο του αντιπάλου (δηλαδή η καταγωγή από τόπους της σημερινής Τουρκίας) υποβιβάζεται σε έναν ατιμασμένο οπαδό (σύνθημα δ). Οι Παικτοζήδες απέδωσαν στον Ολυμπιακό μια φιλοκυβερνητική πορεία, δίχως να αφήνουν απέξω το κέντρο της Αθήνας και τους οπαδούς του Παναθηναϊκού, εκφράζοντας μια γενικότερη δυσαρέσκεια απέναντι στους θεσμούς (συνθήματα ε, στ, ζ και η). Οι τελευταίοι, όπως και οι κοινής ρίζας, Αεκτοζήδες επιστράτευσαν στο λόγο και την επαναστατική οργάνωση της 17 Νοέμβρη στη μάχη με τον αντίπαλο (συνθήματα θ και ι). Ανάλογα έπραξαν με όχημα την επικαιρότητα στη χώρα και οι οπαδοί του Ηρακλή το 2010 (σύνθημα ια). Με κίνητρο την πρόκληση του αντιπάλου, μέρος της Παικτοζήδικης οικογένειας, τραγουδώντας σε μουσική «τίνος είναι, βρε γυναίκα τα παιδιά», παρήγαγαν το φρικάλέο σύνθημα (ιβ και ιγ) «*τι τους θέλανε τους φούρνους οι ναζί*», απευθυνόμενοι στους οπαδούς του συλλόγου Άρης Θεσσαλονίκης (Καρκαγιάννης-Μπουκάλας, Σχινάς-Παπαδόπουλος, 2014:19-20). Η απαξίωση με τοπικοιστορικούς από την Αθήνα προς την συμπρωτεύουσα και αντίστροφα βρίσκει λόγο στο Μακεδονικό ζήτημα (σύνθημα ιη) κ.λπ.

α
Μπόχα, βρόμα
Του ΠΑΟ η ιστορία
Μέσα στην πουστιά
Η θύρα δεκατρία
Δούρος, Ζλατάνος

β
Και βγάλατ' έξω τα τανκς
Και πήρατε και πέντε ματς
Και πήγατε στον τελικό
Της χούντας ρε, τον ψεύτικο
Της χούντας ρε, οε! Οε!

Δέδες και Βουράκης
Βασσάρας, Ορφανός
Μπάτσοι, Βουλγαράκης
Κούπα στο κέρμα
Της χούντας τα παιδιά
Γουεμπλεϋ σας στείλανε
Με τανκς και με πουστιά
Ρότσα, πιστόλια
Παράρτημα στην Κρήτη
Λεφτά μες στα λουλούδια
Βαρδινογιάννη, αλήτη
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς
Παπαδόπουλος 2014:27-28)

γ

Ο θρύλος είχε τη δική του ιστορία
Γαύροι την έγραψαν με αίμα στην 7
Ήταν μια λέξη μοναχά τρομοκρατία
τι οι μπάτσοι είπαν πως την έγραψαν φρικιά,
τι να μας πείτε και εσείς για ιστορία και την
πουτάνα σας τη θύρα 13,
τι να μας πείτε και εσείς για το λαό σας και
για τον πούστη τον Παναθηναϊκό σας
όταν πηγαίνατε εκδρομή στο ΟΑΚΑ
Εμείς γαμούσαμε στην τούμπα το μαλάκα
για ποιο παρίσι λέτε και ποια ολλανδία;
εσείς μουνόπανα δεν γράψατε ιστορία τις
κυριακές απ' το πρωί σας κυνηγάμε ύστερα
γήπεδο συνθήματα πολλά
και από παιδί το μόνο που θυμάμαι
που σας κυνήγαγε μουνόπανα η 7

ε

Τρίγωνα κάλαντα μες στον Πειραιά
Γαμιέται το λιμάνι κι η θύρα η Εφτά
Τρίγωνα κάλαντα μέσα στη Βουλή
Θα γλείφετε όλοι, γαύροι, του ΠΑΟΚ το
καυλί
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-
Παπαδόπουλος 2014:121)

ζ

Σημίτη, Σημίτη, Σημίτη,
Ο τελικός να γίνει στου Κόκκαλη το σπίτι.
Σημίτη, βγάλε νόμο
Ο τελικός να γίνεται στου Ρέντη κάθε χρόνο.
Αθήνα, γαμιέσαι, ο ΠΑΟΚ δεν πεθαίνει
Αθήνα, γαμιέσαι, ο ΠΑΟΚ πάνω απ' όλα
Κώστα και Γιωργάκη,
ΠΑΟΚ, ολέο, ολέο
Στις εκλογές μην έρθετε
Αλήθεια σας το λέω,
ΠΑΣΟΚ και Νέα, ΠΑΟΚ αμπαλάεα,
Η ψήφος είναι δύναμη
Και ο ΠΑΟΚ είναι ιδέα

Και κέρμα ρε σας στρίψανε
Και Κύπελλο κερδίσατε
Και μην ξεχνάτε το ταμπλώ
Στου παρισιού τον τελικό
Το κάλπικο οε! Οε!
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-
Παπαδόπουλος, 2014:32)

δ

Γαμώ της Α-
Γαμώ της Α.Ε.Κ το λαο
Γαμώ τον προ-
Γαμώ τον πρόεδρο σας
Γαμώ και την Ορίτζιναλ
Και το Δικεφαλό σας
Στη σκεπαστή
Στη σκεπαστή πηγαίνουνε
Οι πούστηδες
Οι πούστηδες οι Τούρκοι
Που στην Ελλάδα κάνουνε
Το πιο καλό τσιμπούκι
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-
Παπαδόπουλος 2014:31)

στ

Να πάρετε του χρόνου το σημίτη,
Να πάρετε και τον καραμανλή
Πρωτάθλημα να παίρνει' απ' το κράτος
Να χαίρετ' όλη η βουλή
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-
Παπαδόπουλος 2014:135)

η

Βάλτε φωτιά, κάψτε καλά
Ομόνοια και Πειραιά
Το σύνταγμα και τη Βουλή,
Την μπασταρδούπολη αυτή
Και της μαμάς σας το μουνί
(Ναρ 2014:67)

Οέο, οέο, οέο,
ΠΑΟΚ, ελεύθερο σε θέλω και σ' το λέω (δισ)
Πολιτικοί, λαμόγια και μπινέδες,
Φορέσατε στον ΠΑΟΚ χειροπέδες
Βαρέθηκα να βλέπω αλητείες
Το σύστημα σας και τις διατησίες
Επαναστάτης θέλω να πεθάνω
Και την βουλή μπουρδέλο να την κάνω
Οέο, οέο, οέο
Πολιτικοί, για γέλια είσαστε, σας λέω (δισ)
Τσακώνεστε ποιος είναι πιο βλάκας
Και στο σχολείο ήσασταν της φάπας.
Από Ορφανό κι από Αλογοσκούφη
Πιο έξυπνοι ο Μίκυ και ο Γκούφη
(Ναρ 2014:81-82)

θ
Γιωτόπουλε, Γιωτόπουλε,
Πάρε τον κουφοντίνα
Και ρίξτε βόμβα στην 7
Γιωτόπουλε και καν' τη χιροσίμα
Κουφοντίνα εμφανήσου
Ρίξε βόμβα στην 7 και εξαφανίσου
(Ναρ 2014:69)

ια
Ο Βασίλης Ο Ξηρός
Ήταν Ηρακλής Τρελός
Ερχότανε στις εκδρομές με αυτοσχέδιες
Τώρα που τον πιάσανε
Τα σύνεργα μας άφησε
Για να βάλουμε φωτιά
όλο Τον Πειραιά
Βαλτέ φωτιά κάψτε καλά
Ομόνοια και Πειραιά
Το σύνταγμα και τη βουλή
Την μασταρδούπολη αυτή
Και της μάμας το μουνί

ιγ
Κάθε εβραίος αρειανός
Είναι και πουτάνας γιος
Γεννήθηκε ένα πρωί
Μες στη συναγωγή
Στη φάπα ήταν από μικρός,
Γι' αυτό και έγινε λαγός
Στα ψέματα και στην πουστιά
Είστε αφεντικά
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-
Παπαδόπουλος 2014:123)

ι
θα βγάλουμε τον Κουφοντίνα τον τρελό
ρουκέτα να σας ρίξει απ τον κορυδαλλό
θα βγάλουμε και τον Σάββα Ξηρό
,Χριστόδουλο, Βασίλη απ τον κορυδαλλό
κι τρεις μαζί όταν θα βγουν απ τη στενή
ρουκέτα θα σας ρίξουν από την ΣΚΕΠΑΣΤΗ
στο Πειραιά θα σκάσει μες στα κεντρικά
φωτιά θα πάρει όλη η θύρα η 7

ιβ
Τι τους θέλανε του φούνρους οι ναζί
Τι τους θέλανε τους φούνρους οι ναζί
Για να καίνε τα σκουλήκια
Να τα κάνουνε σαπούνια
Κι να μείνει η Ελλάδα καθαρή
(Καρκαγιάννης-Μπουκάλας και Σχινάς-
Παπαδόπουλος 2014:122)

ιδ
Σε γνωρίζω από το σήμα,
Τον δικέφαλο αετό,
Σε γνωρίζω από το χρώμα,
Και τον κίτρινο λαό.
Εγώ η θύρα 21
Τους εχθρούς σου θα γαμήσω
Μια ζωή θα το φανάζω
Αεκάρα, σ' αγαπώ

ιε

Σε γνωρίζω απ' τη φανέλα,
Την ασπρόμαυρη στολή,
Σ' αγαπώ με τόση τρέλα,
όσο τίποτε στη γή.
Σ' όποιο γήπεδο κι αν παίζεις
Πάντα θα σ' ακολουθώ,
Μια ζωή θα το φωνάζω,
ΠΑΟΚάρα σ' αγαπώ
(Ναρ 2014:37)

ιη

Βρήκαμε τη λύση στο Μακεδονικό
Να δώσουμε στα Σκόπια
Τον Πύργο τον Λευκό.
Βούλγαροι, η Μακεδονία
είναι Ελληνική,
Στ' αρχίδια μας και δεν
είμαστε αποκει.
Η μακεδονία είναι ελληνική
Και οι ΠΑΟΚτσήδες της πουτάνας γιοι
Πουτάνα, λεσβία, Μακεδονία
(Ναρ 2014:73)

ιστ

Σε γνωρίζω απ' την φανέλα
που 'ναι ερυθρόλευκη.
Σε γνωρίζω από την τρέλα
που 'ναι ατελείωτη.
Απ' τα κύπελλα βγαλμένη
κι απ' τα πρωταθλήματα
Θρύλε θα 'σαι πάντα πρώτος
Θρύλε Θρύλε Σ' αγαπώ

Επίσης παρόλη τη προσπάθεια ταύτισης του οπαδισμού με την ακροδεξιά οι οπαδοί δεν φαίνεται να εκφράζουν τα σέβη τους στα εθνικά φετίχ. Σε πολλούς συνδέσμους της Α.Ε.Κ υψώνεται μια σημαία που παρομοιάζει της ελληνικής, με τη διαφορά αντί του σταυρού συμβολίζεται ο δικέφαλος αετός και αντί των γαλανόασπρων χρωμάτων κυριαρχούν τα κιτρινόμαυρα. Με την ίδια λογική, οι οπαδοί της Α.Ε.Κ κρατώντας τη μουσική του Νικόλαου Μάντζαρου (ο οποίος μελοποίησε τον εθνικό ύμνο της Ελλάδας) και αλλάζοντας τους στίχους του Διονύσιου Σολωμού, δημιούργησαν έναν αεκτζήδικο ύμνο (σύνθημα ιδ). Κάτι ανάλογο καταγράφεται και στους οπαδούς του Ολυμπιακού και του ΠΑΟΚ (συνθήματα ιε και ιστ). Όλα τα παραπάνω παραδείγματα, δηλώνουν, ότι η φωνή της κερκίδας ηχούσε και ηχεί προκαλώντας φυσικά τον αντίπαλο, στα όρια ενός αντικαθωσπρεπισμού μέσα από ευρηματικούς στίχους και ένα κλίμα ασύμβατο της καθημερινότητας. Μια αλλοιώτικη εκδοχή του ποιοτικού χρόνου που συνιστούν οι γιατροί στους έξω. Από την άλλη πλευρά, και πάνω στα πανιά που αναρτούν στις κερκίδες, οι οπαδοί εκφράζουν δημόσια ορισμένες από τις θέσεις τους, μετέχοντας κατ' ουσία στη δημόσια συζήτηση για ορισμένα θέματα τα οποία μπορεί να μην αφορούν αποκλειστικά τον πυρήνα της αντεγκληματικής πολιτικής που ασκείται στα γήπεδα. Το προηγούμενο διάστημα για το προσφυγικό διαβάσαμε «*No Borders No Nation No Discrimination*», για τις εργασίες

Κυριακές «*Την Κυριακή έχει γήπεδο όχι ψώνια*», για την φλεγόμενη Παλαιστίνη «*free Palestine*», για την αστυνομία «*Μπάτσε γαμήσου τη μέρα της γιορτής σου*», για τις εξελίξεις στη δικαιοσύνη κάποιοι ζωγράφισαν «*όλες οι αξίες αυτής της κοινωνίας είναι οι φυλακές υψίστης ασφαλείας*». Αυτά τα λόγια δεν γράφτηκαν σε όλους τους τοίχους αλλά είχαν ως φόντο την περίοδο της κρίσης και την εντατικοποίηση της αβεβαιότητας.

3.2. Εμείς και οι αντίπαλοι

Οι στιγμές μέσα στην ιστορία, ένα βίωμα μέσα στη ζωή (αποτελώντας την ουσία της ιστορίας), φέρνουν στο προσκήνιο σκέψεις αντιπαραθετικές και συνάμα φαντασιακά συνεχείς για τους τόπους της κερκίδας. Ανάμεσα στα «πέταλα» του τότε και του «σήμερα», τα πραγματικά και τα άυλα, διατυπώνεται μια σμίξη ταυτοτήτων και μια ταυτότητα που γεννιέται από αυτή τη διεργασία σμίξης. Πρόκειται για μια ποικιλόμορφη δράση, ταυτόχρονη της γέννησης ενός ρευστού υποκειμένου στο σήμερα, εκχωρώντας το δικαίωμα στο άτομο να παραμείνει νοητικά στην κοινωνική κατηγορία του διαφορετικού από τους αντιπάλους οπαδούς ως συνέχεια των προηγούμενων γενιών σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο. Ο Ανδρέας, λόγου χάρη, σε μια συνομιλία απαντά στην ερώτηση «*με την διοίκηση τι σχέση έχει ένας οπαδός;*» με τον παρακάτω τρόπο «*εγώ; Όχι ένας οπαδός, εγώ είμαι αεκτζής*» ενώ σε κάποιο γραπτό λόγο διαβάζουμε «*άλλο να είσαι οπαδός και άλλο οπαδός του ΠΑΟΚ, άλλο να είσαι συνδεσμίτης και άλλο συνδεσμίτης του ΠΑΟΚ*¹⁹⁵». Οι εκφραστές αυτής της εικόνας είναι ένα μέρος της ιστορίας με τη συγκρότηση του παρελθόντος να έχει αφετηρία τις κατηγορίες πρόσληψης του παρόντος (Eribon 2011:617). Ο κόσμος με τις γενιές οπαδών, δηλαδή μια «*συναλληλία ατόμων που κάτι τα συνδέει*» (Mannheim 2001:156) έτσι όπως κατασκευάζεται μέσα στην κοινότητα είναι ο κόσμος που λέμε στους εαυτούς μας ιστορίες και μέσω αυτών σηματοδοτούμε τα πράγματα (Bloch 1998: 207). Η σύγκριση των προηγούμενων με τους σημερινούς οπαδούς προβάλλει σαν ένας καθρέφτης υποκειμενοποίησης. Το παρελθόν, δημιουργεί ιδεοτυπικά το σωστό «οπαδό», διαφοροποιώντας τον από τον σημερινό νέο οπαδό, ως μια πρόκληση για τον τελευταίο, μια επαναφορά στην οπαδική «τάξη», την κανονικότητα της κοινότητας. Σε επίπεδο αφήγησης, αναδύονται φράσεις που προδίδουν ένα διαχρονικό χαρακτήρα, ως μια συνεχιζόμενη ουσία που δεν την έχει πλήξει η πάροδος του χρόνου, η βιολογική

¹⁹⁵ *ΠΑΟΚ fans*. 2011, 4. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://1926.gr/img/pdf1.pdf> (τελευταία πρόσβαση 11/5/2015).

αντικατάσταση των μελών της, η μεταβολή των συνθηκών, των συνειδήσεων και των μνημών, δίχως ωστόσο, αυτή η συνέχεια της συλλογικής εαυτότητας να μπορεί να αποδειχθεί (Τσουκαλάς 1995:289). Η προβαλλόμενη προς τα έξω εικόνα είναι αποτέλεσμα διεργασιών που τελούνται μέσα στο συνδεσμιακό τοπίο κατά τρόπο τέτοιο ώστε να αποφεύγεται οποιαδήποτε μορφή απόκλισης. Η υπόταξη στην εξουσία της υποστήριξης φέρει ένα τοπικιστικό χαρακτήρα κομμάτι ταυτότητας (αυτό-προσδιορισμού και αλληλο-αναγνώρισης) μέσω της επιλογής της ομάδας της πόλης μας ή της περιοχής μας (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009: 123). Στις μέρες μας, η πλανητοποίηση του θεάματος έχει αλλάξει το περιεχόμενο της τοπικότητας. Η περιοχή δραστηριοποίησης ενός συνδέσμου, περικλείει το «εμείς» και αποκλείει τον «αντίπαλο» σε μια, υπό όρους αριθμητικών δυνάμεων και τοπικοιστορικής αίσθησης, εξουσιαστική σχέση. Οι αναφορές στους συνδέσμους της περιφέρειας συμβολίζουν μια αισθητική παντοδυναμίας (*εμείς είμαστε παντού*) κουμπώνοντας με την ανικανότητα απειλής στους συγκεκριμένους τόπους (*τα χωριά*) από πλευράς αντιπάλου. Όπως περιγράφει παρακάτω ο Τάκης, αυτή η σχέση ενισχύεται κυρίως όταν στα όρια του φαντασιακού, διαμορφώνεται μια συγγενική γέφυρα ανάμεσα στις πολιτισμικές και κοινωνιοιστορικές ρίζες του υποκειμένου και του αθλητικού συλλόγου.

«Σε μένα προσωπικά σε σχέση με την Α.Ε.Κ, στην ιστορία της, το ότι είναι προσφυγικό σωματείο και εγώ προέρχομαι από προσφυγική οικογένεια».

Το υποκείμενο αφοσιωμένο σε αυτήν την ομάδα, δεν μεταβιβάζει αυτό το αίσθημα σε κάποια άλλη (Giulianotti and Armstrong 2013:183) καθότι η επιτυχία ή η αποτυχία του αθλητικού συλλόγου στην ανταγωνιστική κλίμακα δεν επηρεάζει την αφοσίωση του οπαδού (Parker and Stuart 1997). Ο Γιάννης, γελώντας, όταν του τέθηκε το ερώτημα, *αν θα άλλαζε ποτέ ομάδα*, απάντησε: *«Χαχαχαχαχαχα Τρελάρα»*. Η μορφή φαντασιακής οικογένειας εδράζει πάνω στη διαφορά από τον αντίπαλο. Σε αυτή τη νοητική διεργασία του κοινωνικού, αναπόφευκτα η υποδηλούμενη πρόθεση «από» ισοδυναμεί με μια μορφή εξουσίας προς τον άλλο μέσα σε μια συνεχής αντιπαράθεση συμβόλων όπως ομάδα, θύρα και γήπεδο. Πρόκειται για αυτό που ονομάζει ο κοινωνιολόγος Simmel ως «ξένο σώμα» ή ταυτόχρονα το «οργανικό τμήμα της ομάδας», δηλαδή ένα μέσο στην *«αντιπαράθεση επισήμανσης της συλλογικής ταυτότητας»* (Τάτσης 1997:160) ή όπως παρατηρεί ο εκπρόσωπος της κριτικής θεωρίας Jürgen Habermas (1990: 47) στη σχέση *ομάδας και άλλου*, η πρώτη για το εγώ της

ομάδας αποτελεί δύο πράγματα σ' ένα, το απόλυτα ταυτόσημο και το απόλυτα διαφορετικό, το πλησιέστερο και το πλέον απομακρυσμένο. Πρόκειται για μια σχέση εξουσίας ανάμεσα στο υποκείμενο που κατευθύνεται στον «άλλο» και στην εξουσία του «άλλου» η οποία προϋπάρχει στη δημιουργία του «υποκειμένου». Αυτή η νοητική επεξεργασία στην κατάκτηση της ταυτότητας, δεν θα μπορούσε να είναι ένα ατομικό ζήτημα. Η διεργασία στο να προσδιορίσουμε το ποιοι είμαστε «εμείς» και στο ποιους πιστεύουμε ότι δεν είναι σαν «εμάς», μεσολαβείται και γίνεται πεδίο επεξεργασίας σε αυτούς τους τόπους βιώματος (σύνδεσμοι, πέταλα, διαδικτυακοί χώροι συζητήσεων, ενασχολήσεις στα όρια του ελεύθερου και μη χρόνου κ.λπ.) απώλειας της πρωτοκαθεδρίας μιας ατομικότητας στο νοητικό και ζώντας το χρόνο όχι σαν μια στιγμή συμπλέγματος ανωτερότητας ή κατωτερότητας (δανειζόμενοι όροι της ψυχολογίας) αλλά ως μια ιδιαίτερη συνθήκη στη κοινότητα όπου ο χώρος της κερκίδας είναι το βασικό πλαίσιο αναφοράς. Με παράδειγμα τα ποδοσφαιρικά γήπεδα που αγγίζουν σήμερα σε χωρητικότητα τις 100.000 και παραπάνω, φυσικών προσώπων, παρόλη την πολιτική διαχείρισης της «χαρακτηρισμένης κατ' όνομα θέσης στην κερκίδα», μιας πολιτικής διεμβολισμού της παρελθούσης όψης των γηπέδων μέσω της νέα αρχιτεκτονικής ελέγχου, επιβιώνουν ακόμη και σήμερα οι συγκεκριμένες περιοχές που «καταλαμβάνει» η θύρα τάδε ή οι επί μέρους σύνδεσμοι που συμμετέχουν ή μια φιλία – παρέα οπαδών. Η οικογένεια μεγαλώνει με τους νεκρούς στην κερκίδα, ως ένας έτερος τόπος μέσα στο χώρο (Foucault 2012) καταλαμβάνοντας μια θέση ιερότητας, προς την οποία, τα ζώντα ενεργά μέλη οφείλουν να αποδίδουν σεβασμό μέσω της δράσης τους σε όλα τα επίπεδα κατάτμησης του αθλητικού φαινομένου (διοίκηση, παίκτες, οπαδοί, προπονητές κ.λπ.).

«Πρέπει όλοι να είμαστε στο μνημόσυνο, να δώσουμε μια γερή ένεση στους παίκτες μας, να πάνε ορκισμένοι επάνω, γιατί είναι σημαδιακή μέρα και πρέπει να πάνε επάνω να μην μασήσουνε τίποτα [...] και για τους νεκρούς μας πάνω απ' όλα, έτσι, πάνω απ' όλα για τους νεκρούς μας»¹⁹⁶.

Μέσα στα πέταλα, οι οπαδοί είναι κοντά στα δύο τέρματα του γηπέδου στα οποία κρίνεται το δράμα ή ο θρίαμβος (η ήττα ή η νίκη σε μια αθλητική αναμέτρηση), διακρινόμενοι για το πάθος και τη διάθεση επιθυμώντας να αποτελούν τον δωδέκατο παίκτη της ομάδας και θεωρώντας ότι η ατμόσφαιρα που δημιουργούν προκαλεί φόβο στους αντιπάλους, μια δράση που δεν συνδέεται τόσο με την απειλή άσκησης βίας προς

¹⁹⁶ Πηγή: λεπτό 11:30-11:40 και 57:23-57:30 στο XAROS7 TV (30-1-2015). [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=ga3RgDJ6hBw). [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=ga3RgDJ6hBw> (τελευταία πρόσβαση 25/2/2015).

τους αντιπάλους όσο με το δέος που δημιουργεί ο όγκος τους, η ένταση της παρουσίας τους και κυρίως ο θεατρικός συντονισμός εκδήλωσης της (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009: 240 -243). Έτσι, η διάκριση μεταξύ φιλάθλων και οπαδών συγχρωτίζεται με το διαχωρισμό της κερκίδας σε ζώνες. Η ταύτιση του οπαδού με το χώρο του πετάλου των φθινών εισιτηρίων και της καυτής υποστήριξης, ένας χώρος εγκληματολογικού ενδιαφέροντος δεν αποκρούει τη συμμετοχή της υπόλοιπης κερκίδας επιζητώντας ενίοτε την ανταπόκριση όλου του πλήθους στα καλέσματα υιοθέτησης μιας οπαδικής ταυτότητας. Τα πανιά περιμετρικά των γηπέδων, με παραπομπές στον τόπο δράσης και συμβολισμούς της «ομάδας» σχηματίζουν μικρές κουκίδες, σε όλο το μήκος ενός γεωγραφικού χάρτη, ως μια τροφοδότηση αυτού του συναισθήματος υπεροχής.

*«Πετράλωνα ΠΑΟ, Καλλιθέα Ολυμπιακός, υπάρχουν και των δύο έχουμε σκηνικά, δεν πρέπει να δεις Πετράλωνα 7, αυτό θα διαγραφεί».
«Στη Φιλαδέλφεια, την Ν. Ιωνία, δεν μπορεί να γίνει άλλος σύνδεσμος ούτε μπορούμε και εμείς να ανοίξουμε στο Πειραιά, βέβαια αυτό που πονάει πολύ είναι ότι έχουμε το κεντρικό μας σύνδεσμο στο κέντρο της Αθήνας, που είναι περιοχή του Παναθηναϊκού».*

Τόσο η περιγραφή του Πέτρου με τα τοπικά σύνορα όσο και αυτή του Στέλιου για την παραβίαση του αντιπάλου συνομιλούν, σε ένα παιχνίδι εξουσίας με ανεπίσημη οπαδική χωροταξία καθώς στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως αυτό της Αθήνας, επικρατεί μια αθλητική/οπαδική γεωγραφική οριοθέτηση σε ζώνες συμβολικής απομάκρυνσης του αντιπάλου, την ώρα που η δράση του τελευταίου στην περιοχή του πρώτου, αποθανατίζεται ως κατόρθωμα, άξιο αφήγησης σε ένα νεοεισερχόμενο μέλος των συνδέσμων. Το παιχνίδι στο γήπεδο όσο και το παιχνίδι της κερκίδας αναλύονται ως μια *γιορτή οργανωμένη τελετουργικά*, με δεδομένο *σενάριο* και *δομή* στην οποία οι θεατές *ενδύονται ρόλους* (φανατικός ή αγνός φίλαθλος κτλ) *διεκπεραιώνοντας λειτουργίες* (υποστήριξη της ομάδας αποδυνάμωση αντιπάλου) καθώς οι ρόλοι ακολουθούν την εξέλιξη του παιχνιδιού και η γιορτή αυτή εκφράζεται με τη δική της γλώσσα (Κοταρίδης και Σιδέρης 2013:144). Τα λάβαρα και οι σημαίες (Blackwood et al 2016), η αντίθεση των συνηθειών και της μόδας, κοινωνικά αντισυμβατική (Weber 1997:90) ενδυματολογική εμφάνιση, είναι όλα μέρη καθημερινών συνδιαλλαγών, κομμάτια σε αυτά τα *παιχνίδια*. Τα τελευταία χρόνια, η καθιέρωση της παρουσίας οπαδών μονάχα της γηπεδούχου ομάδας έχει αλλάξει την εικόνα της κερκίδας, μέσα από την μετατόπιση της θέσης του αντιπάλου, από το υπαρκτό στο φαντασιακό πεδίο, κατά τη διάρκεια του αγώνα.

3.2.1. Εμείς οι αντίπαλοι

«Μετά τον τελικό κυπέλλου με τον ΠΑΟΚ, δέκα οπαδοί του συλλαμβάνονται στην ΓΑΔΑ¹⁹⁷ και ενώ οι οπαδοί του, έχουν πάει ήδη θεσσαλονίκη, η θύρα δεκατρία πηγαίνει στην ΓΑΔΑ¹⁹⁸ και τους δίνει φαγητό. Επειδή είναι επικηρυγμένα αναλαμβάνει να τα συνοδεύσει και εκτός Αθήνας με μηχανάκια. Και αφού δημιουργηθεί μια σχέση θα τους δώσουμε κάποια εισιτήρια για τα πλεί οφ. Τι είμαστε υπό την ασυλία του ΠΑΟ; Θα τα γαμήσουμε όλα [...] Δεν ισχύει το ίδιο για ομάδες που έχουν καθαρίσει την κερκίδα όπως Α.Ε.Κ και Ηρακλής στο μπάσκετ που αντάλλαξαν εισιτήρια. Το ίδιο συνέβη και ανάμεσα σε Ηρακλή και Πανιώνιο. Μπορεί να υπάρχει καλύτερη συνεννόηση στις μικρές ομάδες, παρά στις μεγάλες».

Ανάμεσα στη συνεχή πληροφόρηση, για την αιματηρή διάσταση της οπαδικής αντιπαλότητας ή το αίσθημα εχθρότητας μεταξύ οπαδών αντίπαλων αθλητικών σωματείων, κάτι που εντοπίζεται και στα παραπάνω λόγια του Πέτρου, στη νέα συνθήκη, η συμπίεση πολιτικών καταστολής και εμπορευματοποίησης (Doidge 2015) μετατόπισε το διακύβευμα από την αξία της εξασφάλισης της κυριαρχίας επί του αντίπαλου οπαδού, στην εναντίωση προς την κυβερνητική εξουσία, τις δυνάμεις της αστυνομίας¹⁹⁹, τις αθλητικές αρχές που της συμπαρίστανται καθώς και τους μηχανισμούς παραγωγής του αθλητικού προϊόντος. Όπως μας πληροφορεί ο Luis (2006:135-136) για τα ιταλικά πεπραγμένα, μετά το 1990, «τίποτα πια δεν είναι όπως πριν», εννοώντας την αύξηση της καταστολής, την απαγόρευση των μετακινήσεων, τους αυστηρούς ελέγχους ακόμη και στο υλικό που χρησιμοποιούν για να δημιουργήσουν την ατμόσφαιρα στην εξέδρα. Σε αυτό το καθεστώς, συνεχίζοντας επισημαίνει ότι «ενάντια στην καταστολή και τις απαγορεύσεις εισόδου στα γήπεδα, οι Ultras κάνουν τη φωνή τους να ακουστεί μέσω πράξεων αλληλεγγύης [...] για, πρώτη φορά, υπάρχουν ενδείξεις ενότητας απέναντι στα κοινά προβλήματα [...] τα σχήματα των Ultras συνέρχονται τακτικά, οι αιώνιοι αντίπαλοι κάνουν διάλογο». Οι οπαδικοί κόσμοι στην Ελλάδα της κρίσης αλλά και λίγα

Εικόνα 12

Οπαδοί αντίπαλων σωματείων ανταλλάσσουν κασκόλ

Πηγή: Radical Fans United on facebook.com

[<https://www.facebook.com/RadicalFansUnited/posts/1407809715923623>]

¹⁹⁷ Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής.

¹⁹⁸ Όπως προηγουμένως.

¹⁹⁹ Ανάλογα, στο παρελθόν, ο αγώνας μεταξύ της Α.Ε.Κ και του Ολυμπιακού στις 13 Ιανουαρίου του 1991, είχε διακοπή λόγω των συμπλοκών, με οπαδούς και των δυο ομάδων να συγκρούονται με την αστυνομία. Αυτή η εναντίωση είχε φανεί και λίγες μέρες νωρίτερα όταν οπαδοί πάλι και των δυο ομάδων είχαν συγκρουστεί με τις δυνάμεις καταστολής κατά τη διάρκεια κινητοποιήσεων ύστερα τη δολοφονία του Νίκου Τεμπονέρα στην αχαϊκή πρωτεύουσα στις 7 Ιανουαρίου (Καλαμαράς 2012:144). Πρόσφατα, η νεολαία της εξέδρας συμμετέχει και στις διαδηλώσεις τον Δεκέμβριο του 2008 μετά την δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου αλλά και στο «λεγόμενο» κίνημα το πλατεών το 2011.

χρόνια προηγουμένως, βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα παρόμοιο καθεστώς στα όρια της υιοθέτησης του βρετανικού προτύπου²⁰⁰.

Πέραν μιας αμφιλεγόμενης παγκόσμιας κίνησης, το *Against Modern Football*²⁰¹ ή *No to modern football movement*, δηλαδή μιας αντίδρασης από πλευράς θεατών στην εφαρμογή του αγγλικού μοντέλου (Doidge 2015) στην οποία συμμετέχουν οπαδοί αντίπαλων αθλητικών σωματείων (Webber 2017), οι κινήσεις συνεργασίας που καταγράφησαν αντίκεινται σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση πολιτικής προς τις οπαδικούς κόσμους και όχι τόσο στο πυρήνα της οργάνωσης του υπερεμπορευματοποιημένου σύγχρονου αθλητισμού. Για το Ελληνικό παράδειγμα, ο Γιώργος προσθέτει και ένα άλλο θέμα που διατρέχει αυτούς τους κόσμους. Πρόκειται για την παράτυπη λειτουργία των συνδέσμων κάτω από ένα, αυστηρότερο του παρελθόντος, διωκτικό καθεστώς και κάνοντας χρήση των βάσεων δεδομένων ή αλλιώς της φακελοποίησης των οπαδών μέσω της λεγόμενης «κάρτας φιλάθλου».

Εικόνα 13
Οπαδοί αντίπαλων αθλητικών σωματείων της Κύπρου
Πηγή: Radical Fans United [http://rfu.blogspot.gr/2014/10/blog-post_11.html]

«Λειτουργούν κρυφά, όλοι, κάποιιοι όπως της Α.Ε.Κ λειτουργούν κανονικά, αλλά δεν βγάζουν μάτι, όπως ήταν παλιά, όχι και πολλά συνθήματα, να μην ακουστούν όχι, γιατί τώρα η αστυνομία κάνει συχνούς ελέγχους, όχι μόνο σε συνδέσμους, σε νυχτερινά μαγαζιά, ψάχνοντας, κάτι τι;».

Αυτό το πρότυπο που εμφανίστηκε διακρατικά, αποτέλεσε, ίσως ένα βασικό αγκάθι αποδυνάμωσης των οπαδικών κοινοτήτων αλλά ταυτόχρονα και πεδίο άνθησης μιας κοινής αντίδρασης, σε πολλές χώρες, μεταξύ αυτών στην Κύπρο²⁰², την Τουρκία²⁰³ και την Ιταλία²⁰⁴. Μέσα στην νέα ιδεοτυπική όψη της κερκίδας, που προωθείται από τις

²⁰⁰ Σε ένα τεύχος μιας οπαδικής μπροσούρας αντιπροσωπευτική είναι η φράση: «αυτή είναι πάνω –κάτω η σημερινή Αγγλία. Χαίρεσαι ποδόσφαιρο, αλλά απαγορεύεται να εκδηλώνεσαι». Πηγή: *PAOK fans*. 2011. 6. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://1926.gr/img/paok6.pdf> (τελευταία πρόσβαση 11/6/2015).

²⁰¹ Βλ. για περισσότερες πληροφορίες βλ. το διαδικτυακό ιστότοπο: <http://www.againstmodernfootball.com/#articles> (τελευταία πρόσβαση 20/6/2016).

²⁰² Το 2014 στις 10 Οκτωβρίου, στον αγώνα μεταξύ της Εθνικής Ομάδας Ποδοσφαίρου της Κύπρου και αυτής του Ισραήλ, οπαδοί κυπριακών συλλόγων (Ομόνοια Λευκωσία, ΑΕΚ Λάρνακας, Ανόρθωση, Απόλλωνας Λεμεσού και ΑΕ Λεμεσού) με τα χρώματα των ομάδων τους, όπως μαρτυρά και το φωτογραφικό υλικό, προχώρησαν από κοινού σε μια πράξη συμβολικής εναντίωσης στη κάρτα φιλάθλου. Πηγή: «Συνεχίζονται οι αντιδράσεις στην Κύπρο για την κάρτα οπαδού» *rfu.blogspot.gr*. [online]. 11 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: http://rfu.blogspot.gr/2014/10/blog-post_11.html (τελευταία πρόσβαση 11/6/2015).

²⁰³ Τον Απρίλιο του 2014, οπαδοί της Besiktas, της Fenerbahce και της Galatasaray, θα διαδήλωναν ενωμένοι ενάντια στο σύστημα Passolig. Πηγή: «Turkish fans unite to protest against the new e-ticket system». *Ultras Tifo.net*. [online]. 23 Απριλίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.ultras-tifo.net/news/2455-turkish-fans-unite-to-protest2014.html> (τελευταία πρόσβαση 15/6/2015).

²⁰⁴ Στην άλλη γείτονα Ιταλία, το 2010, ο παίκτης της Ρόμα Totti, δήλωσε «No alla tessera del tifoso», υποστηρίζοντας τις συλλογικές προσάψεις των οπαδικών κοινοτήτων απέναντι στο νέο αντεγκληματικό μοντέλο αθλητικής οργάνωσης. Πηγή: «Toti si unisce ai tifosi: «No alla tessera del tifoso»». *Calciomercatonews.com*. [online]. 26 Μαΐου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.calciomercatonews.com/2010/05/26/totti-si-unisce-ai-tifosi-no-alla-tessera-del-tifoso/> (τελευταία πρόσβαση 15/6/2015).

πολιτικές και αθλητικές αρχές, η εφαρμογή επιπλέον τεχνικών ελέγχου [έναντι του παρελθόντος] συνιστά έναν ταυτόχρονο στιγματισμό του χώρου που παράγει «έγκλημα» όπως κρίνει ο Λάμπρος στο παρακάτω απόσπασμα.

«Να υπάρχει κάρτα φιλάθλου, τι είσαι εγκληματίας; Τι είναι εγκληματίας; Να έχεις αριθμό μητρώου και φορολογικό, δεν συμβαίνουν πουθενά αυτά, να δεις μπάλα μπαίνεις, μόνο και μόνο από αυτό. Δηλαδή οι ίδιοι, οι ίδιοι προάγουν το χουλιγκανισμό και τη βία στα γήπεδα, γιατί οι ίδιοι λένε εσύ είσαι εγκληματίας, να έχετε ΑΦΜ²⁰⁵ να έχετε κάρτα μέλους και τι να έχετε; Που πάνε στις φυλακές πάνε; Οι ίδιοι με τα μέτρα που περνάνε, στην ουσία όχι άμεσα αλλά έμμεσα προάγουν τη βία, σίγουρα πράγματα».

Σε αυτές τις συνθήκες και στιγμές γεννήθηκε μια σκέψη «συμπόρευσης», καταλήγοντας στη κίνηση αντι-κάρτα όπως περιγράφουν παρακάτω οι Θωμάς και Στέλιος.

«Και γι' αυτό μας έχουν φτάσει ως Ελλάδα εκεί, ΠΑΣΟΚ²⁰⁶ εσύ ΝΔ²⁰⁷, το ίδιο γίνεται και στους οπαδούς, φαντάσου τι θα γινότανε αν έβγαιναν όλοι οι οπαδοί μαζί. Φαντάσου τι θα γινότανε [...] αυτό το γράψανε οι αεκτζήδες να ξέρεις, όλοι συνεργάστηκαν εκτός από τους Ολυμπιακούς και τους Παικτζήδες».

«Από πρώτη Γενάρη του δεκαέξι, θα ισχύει η κάρτα φιλάθλου. Έχουν πρόσβαση με αυτή, σε όλα τα οικονομικά σου στοιχεία. Είναι λίγο πριν την κάρτα πολίτη, που θα μας φέρουν. Εμείς αντιστεκόμαστε. Με πρωτεργάτη την Ορίτζιναλ φτιάχτηκε ένα κίνημα από όλους. Στην αρχή ο ΠΑΟ συμφώνησε με την προϋπόθεση να μην είναι ο Ολυμπιακός. Οι Ολυμπιακοί ήρθαν και μάλιστα η Π.Α.Ε σαν Π.Α.Ε, το στηρίζει ανοιχτά. Άρης, Λάρισα, Ατρόμητος και πολλές άλλες ομάδες συμμετέχουν. Λέγεται Κάρτα Φιλάθλου Αντιστάσου. Δώσανε όλοι λεφτά και βάλανε δικούς μας δικηγόρους για να προσβάλουν το νόμο [επώνυμο υφυπουργού αθλητισμού] στο ΣΤΕ²⁰⁸. Τα χοντρά οι μεγάλοι. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι αν βρεθούμε δεν θα σκοτωθούμε. Αποφασίσαμε και καθόμαστε δέκαπέντε λεπτά έξω και μετά μπαίνουμε στο γήπεδο, το ίδιο κάνουν και οι άλλοι. Φτιάξαμε και ένα πανό «Τώρα Κάρτα Φιλάθλου, αύριο Κάρτα Πολίτη. Ξύπνα, ενημερώσου και αντιστάσου» [...] Αν το κάναμε μόνοι μας δεν θα γινόταν τίποτα, αν το κάνουμε όλοι μαζί μπορεί να τα καταφέρουμε».

Πρόκειται για μια κοινή δράση, μεταξύ αντίπαλων αθλητικά συλλογικοτήτων, ενάντια των όσων προβλέπονταν στο τελευταίο νομοθέτημα αντιμετώπισης της βίας στα γήπεδα. Χρησιμοποιώντας άτυπα και τυπικά μέσα, όπως η προσφυγή στο σύστημα δικαιοσύνης, οι οπαδοί επιδίωξαν τη δημοσιοποίηση της κοινής αντίδρασης τους, στο συγκεκριμένο νόμο, δημιουργώντας και ένα διαδικτυακό χώρο εγχείρησης των διεκδικήσεων τους στην ελληνική κοινωνία. Μέσα στις ανακοινώσεις τους, ο λόγος που εκβάλλουν είναι ένας λόγος αντίδρασης στο πλαίσιο βιοπολιτικής καταστολής που

²⁰⁵ Συντομογραφία του Αριθμού Φορολογικού Μητρώου.

²⁰⁶ Παραπομπή στο Κοινοβουλευτικό Κόμμα του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ).

²⁰⁷ Παραπομπή στο Κοινοβουλευτικό Κόμμα της Νέας Δημοκρατίας (Ν.Δ.).

²⁰⁸ ΣΤΕ: Συμβούλιο της Επικρατείας.

επιχειρείται όχι μόνο απέναντι στο οπαδικό αλλά και ευρύτερα κοινωνικό πεδίο μέσω της φακελοποίησης -υπό το πρόσχημα της ασφάλειας και της βίας- μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Συμμετέχοντας πάνω από είκοσι πέντε²⁰⁹ κεντρικοί και μη συνδεδεσμένοι χώροι, διεκδικούν την βαλλόμενη από τους κυβερνητικούς και διοικητικούς μηχανισμούς, ταυτότητα τους, χρησιμοποιώντας ως σύμβολο της κοινής τους δράσης το οξύμωρο της ελευθερίας, αγγίζοντας την περιπλοκότητα της προσέγγισης του Foucault για την έννοια της «ελευθερίας» που σηματοδοτεί την υποταγή (Read 2009:25). Οφείλω επίσης να σταθώ εδώ και στην οπτική του Marcuse (1971^a:2-5)²¹⁰, ο οποίος υποστηρίζει πως το βασικό γνώρισμα αυτού του πολιτισμού είναι η ακινητοποίηση της αντίφασης μεταξύ θετικότητας στο δεδομένο τρόπο ζωής και

Εικόνα 14
Συμβολισμός της κίνησης οπαδών
Πηγή: <http://anti-karta.gr/>

άνρνησης/αντίρρησης, για μεγαλύτερη ελευθερία, ως μια δυνατότητα ιστορικής προοπτικής, η οποία όμως τελείται μέσα σε «τεχνικώς προηγμένα κέντρα» όπου η κοινωνία σφυρηλατείται σε «αδιάσπαστη ενότητα», όχι μόνο στη ολοκληρωτική αλλά και στη δημοκρατική μορφή κράτους και η ελευθερία του ανθρώπου «βλαστάνει» πάνω σε πλαίσια ανελευθερίας».

«θέλει να επιλέξει τους πελάτες που θεωρούνται καλύτεροι, εκείνους που δεν παρενοχλούν τις εμπορικές πολιτικές και διαθέτουν μεγαλύτερη αγοραστική δυνατότητα. Θα προωθήσει και θα επιβραβεύσει τον καταναλωτισμό καθώς θα δώσει πόντους και δώρα στους οπαδούς, όχι βάσει της υποστήριξης στην ομάδα τους, αλλά βάσει των αγορών που κάνουν» [...] «να μας διαιρέσουν, μιλούν για επίσημους οπαδούς, ακριβώς όταν οι πρωτοβουλίες μας άρχισαν να γίνονται κατανοητές και να γνωρίζουν αποδοχή από το κοινό και από τους θαμώνες των γηπέδων του ποδοσφαίρου και του μπάσκετ» [...] περαιτέρω φακέλωμα [...] να μας διαιρέσουν σε καλούς και κακούς φιλάθλους»²¹¹.

²⁰⁹ Συγκεκριμένα οι κάτωθι: Αναγέννηση (Απόλλων Σμύρνης), Αυτόνομη Θύρα 10 (Ηρακλής), Γαλάζιοι Αργοναύτες (Καβάλα), Θύρα 7 (Ολυμπιακός), Κρήτες (Ο.Φ.Η.), Σ.Φ. Αλκαζάρ (Λάρισα), Σ.Φ. Βέροιας Queen's boyz (Βέροια), Σ.Φ. Παμβοχαϊκού Locos Amarillos-Gate 1 (Παμβοχαϊκός), Σ.Φ. Πανατωλικού Αθηνών Guerreros (Πανατωλικός), Aris 1914 Club (Αρης), Azzura famiglia (Παζ Γιάννενα), Blue sardines (ΑΕΛ Καλλονής), Che Guevara club (Πανσερραϊκός), Fentagin (Ατρόμητος), Green ghetto club (Αγροτικός Αστέρας), Malavetas (Ολυμπιακός Βόλου), Monsters (Λάρισα), Navajo (Παναχαϊκή), No gate 1977 (Προοδευτική), Nortenos (Παναχαϊκή), Original 21 (Α.Ε.Κ.), Panthers (Πανιώνιος), Sakaflades (Τρίκαλα), Super 3 (ΑΡΗΣ), Ultras gate 3 (Αναγέννηση Καρδίτσας), Warriors (Πανατωλικός).

²¹⁰ Στο κείμενο του Marcuse (1971^a) με τίτλο «η θεωρία των ορμών και η ελευθερία», ο θεωρητικός εκκινώντας από την φροϋδική θεωρία και τον πολιτικό προβληματισμό, υποστηρίζει ότι η φαινομενικά βιολογική δομή της θεώρησης του Freud είναι κοινωνικό-πολιτική καθώς η απομόνωση της ψυχής, ενός μορίου του κοινωνικού συνόλου ταυτίζεται με την «ακοινωνησία», την «ενοχή» ή την «άνρνηση» ακόμη και την «επανάσταση». Η έννοια της κυριαρχίας των ορμών ως υπαγόρευση των σκοπών, των στόχων καθώς και τρόπων επίτευξης, όταν το υποκείμενο «μπορεί» να τους επιβάλλει στον εαυτό του, παίρνει τη μορφή της «αυτονομίας» αφαιρώντας υπ' αυτήν τη σκέψη την έννοια της ελευθερίας, καθώς όλα είναι προαπαγορευμένα στο υποκείμενο. Η ελευθερία, θα μας πει, είναι μια μορφή κυριαρχίας, ιστορικά προσδιορίσιμη, όπου τα μέσα ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών καθώς και οι ίδιες οι ανάγκες αποτελούν κοινωνικά δεδομένα τα οποία «ενπάρχουν στις υλικές και πνευματικές δυνάμεις και στις δυνατότητες χρησιμοποίησης τους».

²¹¹ Πηγή: Ultras Liberi. «Οχι στη κάρτα να στον Οπαδό, τα γήπεδα κτήμα των κοινοτήτων». *Humba, Για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου και την οπαδική κουλτούρα*. 2010, 1, σσ. 8-9.

Η έννοια της ελευθερίας, έγκειτο, κατά το παρελθόν στο δικαίωμα της διαχείρισης των όρων του παιχνιδιού μέσα από την ίδια κερκίδα, δηλαδή με την ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης, σε μια συνθήκη, με διάφορα ανά τις κερκίδες, πλέγματα εξουσιών. Το νέο μοντέλο αντεγκληματικής πολιτικής έρχεται να προσβάλει αυτό το πλαίσιο και να θέσει τα όρια ή όσα περιγράφονται στο παραπάνω απόσπασμα.

4. Στρατηγικές συναίνεσης και σύγκρουσης κάτω από τη μορφολογία του αθλητικού οικοδομήματος

Μια, περιέργης υφής, σχέση είναι αυτή ανάμεσα στο οπαδικό υποκείμενο και την αθλητική εξουσία. Μέσα στο πλαίσιο του σύγχρονου υπερεμπορευματοποιημένου αθλητισμού, φυτρώνουν, ταυτόχρονα κάτω από τις ίδιες κερκίδες, με μια αθροιστική εικόνα, πλήθος ενώσεων, άλλες της συναίνεσης και άλλες της σύγκρουσης. Μέσα στην πολιτική οικονομία ενός παγκοσμιοποιημένου μοντέλου οργάνωσης του αθλητικού προϊόντος και μιας βιομηχανίας παραγωγής αθλητών στην Ευρώπη, την Ασία, την Αμερική αλλά και σε επιμέρους χώρες, η δαπάνη «εκατοντάδων» δισεκατομμυρίων ευρώ ή δολαρίων κ.λπ. μεταξύ διαφορετικών ως προς τη λειτουργία εμπλεκόμενων φορέων²¹² μαρτυρά ότι το πεδίο είναι ασφαλώς σύνθετο και η φράση «το παιχνίδι είναι γιορτή» που ηχεί των γηπέδων κρύβει πολύπλοκες διαδρομές. Πρόκειται για ένα σώμα μεταεξουσιών (Foucault 2005) δηλαδή δομών, κοινωνικο/πολιτικό/αθλητικών θεσμών που ασκούν εξουσία πάνω σε ένα ήδη δομημένο πλέγμα εξουσιών. Με αυτούς τους όρους, η αθλητική εξουσία δεν συνιστά μονάχα, μια προσωποκεντρική δράση όσων κατέχουν τους αθλητικούς συλλόγους, αλλά ένα σώμα βιομηχανικού, τραπεζικού και εμπορικού κεφαλαίου, το οποίο, συνδιαλέγεται έχοντας αλλοιώσει και συμπαρασύρει τα όρια αυτονομίας του κράτους, μέσα στα πλαίσια ενός μονοπωλιακού καπιταλισμού. Στις μετεξελίξεις του μετανεωτερικού καπιταλισμού, διαφημίζονται τραπεζικά προϊόντα όπως πιστωτικές πλαστικές κάρτες με το σύμβολο της ομάδας ή εταιρείες στο χώρο της κινητής τηλεφωνίας οι οποίες προσφέρουν περισσότερες παροχές όταν ένας αθλητικός σύλλογος σκοράρει περισσότερα γκολ, καθώς και πλήθος άλλων παραδειγμάτων πρακτικών που εφαρμόζονται στην εγχώρια αλλά και τη διεθνή σκηνή. Ο συλλογικός κεφαλαιοκράτης, όπως διατυπώθηκε στην οπτική της πολιτικής οικονομίας του Νίκου Πουλαντζά (1984: 50-54), συνιστά μια κατηγορία οικονομικών συμφερόντων, η οποία κατασκευάζει, κατέχει, διαχειρίζεται και προβάλλει το προϊόν, δηλαδή τη λεγόμενη αθλητική οικογένεια, αντλώντας έναν ανάλογο υποστηρικτικό ρόλο των εξουσιών (λόγοι περί παρέκκλισης και αθλητική πολιτική) ενός κράτους ρυθμιστή.

²¹² Σε αυτούς τους φορείς προσμετρούνται, οι διοικήσεις των ανώνυμων αθλητικών εταιρειών, οι επαγγελματικοί κλάδοι (managers παικτών, παίκτες, τεχνικές ηγεσίες κλπ), οι εκπρόσωποι των αρχών διατησίας, οι εταιρείες στοιχηματισμού και προγνωστικών αγώνων, οι φορείς άσκησης της κρατικής αθλητικής πολιτικής, οι αθλητικές ομοσπονδίες κ.λπ.

«Σύμμαχος της σύγχυσης που προκαλείται στην κοινή γνώμη είναι οι αποσπασματικές διαρροές της δικογραφίας, που μπερδεύουν την προσωπική ζωή των συλληφθέντων με την οπαδική τους ιδιότητα [...] Το γεγονός και μόνο, ότι ή δεν διαχώρισε σαφώς αν τα «αποδεικτικά στοιχεία» βρέθηκαν σε συνδέσμους ή στα σπίτια των συλληφθέντων μας αναγκάζει να επισημάνουμε ότι πιθανώς να επιχειρείται συστηματική συκοφάντηση της οικογένειας του Π.Α.Ο.Κ. Κάτω από τον μανδύα της «εγκληματικής οργάνωσης» μπαίνουμε όλοι όσοι συνδεόμαστε από τη μεγάλη αγάπη για τον Π.Α.Ο.Κ., παρόλο που πολλά μπορούν να μας διαχωρίζουν στην προσωπική μας ζωή [...] Με την παρούσα ανακοίνωση Σύνδεσμοι Φίλων, ΑΣ και Π.Α.Ε. Π.Α.Ο.Κ. θέλουμε από κοινού να προστατεύσουμε τις οικογένειες των φιλάθλων μας από το να στιγματιστούν εξαιτίας του μεγάλου πάθους τους για τον Π.Α.Ο.Κ. Είμαστε οικογένεια, διαφέρουμε σε πολλά, αλλά μας ενώνει η ιδέα του Π.Α.Ο.Κ»²¹³.

«Οι κανόνες συμπεριφοράς είναι ξεκάθαροι και επιβάλλεται να γίνουν σεβαστοί από όλους. Η θέση της Π.Α.Ε. ΠΑΟΚ αναφορικά με τη συμπεριφορά των οπαδών έχει εκφραστεί επανειλημμένως. Κάθε ενέργεια βίας είναι εκτός λογικής της συμπαράστασης προς την ομάδα. Ακόμη κι αν είναι αποτέλεσμα οποιασδήποτε μορφής πρόκλησης»²¹⁴.

Οι οπαδικοί κόσμοι δεν βρίσκονται έξω από την κοινωνία καθώς αποτελούν μέρος της φετιχοποιημένης και εμπορευματοποιημένης οργάνωσης, ενσωματώνοντας και διακινώντας σχέσεις και πρότυπα ανταλλαγής και αγοράς (Ζαϊμάκης 2013^β:52) με συμπεριφορά που συνδυάζει το επικοινωνιακό θέαμα και τη δυναμική διαχείρισης, σε τεχνικό και οικονομικό επίπεδο, οργανώσεων και επιχειρήσεων (Κυπριανός 2013:128). Ωστόσο, δεν έχει επέλθει μια γενικευμένη παθητική αποδοχή αυτού του προτύπου καθώς μέσα σε αυτό το δομικό και συνάμα ρευστό πλαίσιο εντοπίζονται περιπτώσεις άλλοτε σιωπηρής και άλλοτε βροντερής αντίδρασης. Η δημιουργία νέων αθλητικών συλλόγων και η συναιτεριστική έναντι της επιχειρηματικής κερδοσκοπικής λογικής (Kuhn 2011:177) ως αντίδραση των υποστηρικτών, στην οικονομική πολιτική και τις προθέσεις των διοικούντων, όπως για παράδειγμα η δημιουργία της FC United of Manchester²¹⁵ μετά τις αντιδράσεις στο πρόσωπο του πρώην προέδρου της Manchester United²¹⁶, Malcolm Glazer, το αποδεικνύουν. Στο ίδιο μήκος κύματος, όχι τόσο σαν μια μορφή σύγκρουσης με τη διοίκηση της Liverpool FC²¹⁷ αλλά προωθώντας τη λογική του ερασιτεχνικού αθλητισμού σε μια λαϊκή βάση, οι οπαδοί της πρώτης δημιούργησαν την AFC Liverpool²¹⁸. Το όλο οικοδόμημα μπορεί λάβει διαφορετικές αποχρώσεις ακόμη και στον τρόπο όπου διαμορφώνεται τόσο το περιεχόμενο της διοίκησης ενός

²¹³ Πηγή: «Διαφέρουμε σε πολλά, μας ενώνει ο ΠΑΟΚ». *Voria.gr*. [online] 16 Ιουνίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.voria.gr/article/diaferoume-se-polla-mas-enonei-o-paok> (τελευταία πρόσβαση 18/8/2015).

²¹⁴ Πηγή: «Δεν έχουν καμία σχέση με τα ιδεώδη του ΠΑΟΚ». [online]. 05 Μαΐου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.sport24.gr/football/omades/Paok/den-exoyn-kamia-sxesh-me-ta-idewdh-tou-paok.2772439.html> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2015).

²¹⁵ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο ιστότοπο της FC United of Manchester: <http://www.fc-utd.co.uk/index.php>.

²¹⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο ιστότοπο της Manchester United: <http://www.manutd.com/Splash-Page.aspx>.

²¹⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο ιστότοπο της Liverpool FC: <http://www.liverpoolfc.com/welcome-to-liverpool-fc>.

²¹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο ιστότοπο της AFC Liverpool: <http://www.afcliverpool.tv/>.

αθλητικού συλλόγου όσο και η επιλογή των διοικητικών οργάνων. Η συμμετοχή των οπαδών στη διοίκηση ενός αθλητικού συλλόγου, υπό τη λογική της μεγάλης οικογένειας εντοπίζεται και στην Ελλάδα με το παράδειγμα του Άρη Θεσσαλονίκης όπου μετά το 2006, η διοίκηση της Π.Α.Ε εκλέγεται από τη βάση δηλαδή από την Κοινωνία Μελών Άρη²¹⁹ ή το παράδειγμα της Παναθηναϊκής Συμμαχίας το 2012, με την οικονομική συνεισφορά ως μέλος της αθλητικής οικογένειας του Παναθηναϊκού²²⁰. Από τον πρόεδρο της διοίκησης, τα μέλη των διοικητών συμβουλίων και την προπονητική ομάδα έως και τους αθλητές που τελούν μέσα σε ένα επαγγελματικό περιβάλλον μετατροπής του σώματος σε εμπορευματοποιημένο προϊόν, η έννοια μιας «αθλητικής οικογένειας» ως γλωσσική κατηγορία «Ολυμπιακοί», «Παναθηναϊκοί», «Αεκτζήδες» κ.λπ. έρχεται να καλύψει ένα πλήθος υποκειμένων, τα μέρη του οποίου αντιμετωπίζουν την όλη πραγματικότητα από διαφορετικά πόστα (θέσεις) φέροντας ταυτόχρονα ποικίλα κίνητρα στη δράση. Αρκεί μια στιγμή παρατήρησης από τη περιοχή της σέντρας ενός παιχνιδιού για να φανούν τα διαφορετικά βλέμματα που επιτηρούν το ανθρώπινο σώμα και πολλές χιλιάδες για να περιγράψουν τον ανθρώπινο λόγο που ηχεί μέσα και περιμετρικά της αρένας. Σε αυτή τη σκέψη διακρίνονται, δυο βασικές αποχρώσεις αυτού του καθρέφτη, δυο κουλτούρες μέσα στις εκφράσεις του οπαδικού λόγου, αυτή της «συναίνεσης» και αυτή της «σύγκρουσης».

4.1. Η λογική της συναίνεσης

Αρχικά, γιατί χρησιμοποιείται το ρήμα *σύν + αίνω*; Το πρώτο συνθετικό (*συν*) δηλώνει το σχεσιακό (με κάποιον ή από κοινού) και το δεύτερο (*αίνω*) το περιεχόμενο δηλαδή επαινώ, εγκωμιάζω, υμνώ, εξυμνώ. Χρησιμοποιώντας την ετυμολογική σημασία των λέξεων, αυτό που δηλώνεται είναι, ο από κοινού ύμνος σε κάτι. Το ρήμα *συναινώνω* χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη συμφωνία με κάτι. Άρα εδώ αναπτύσσεται μια συζήτηση για τη λογική συμφωνίας εκ μέρους των οπαδών με τη μορφολογία του αθλητικού οικοδομήματος της εποχής μας. Όπως φάνηκε κυρίως μέσω του λόγου ορισμένων πληροφορητών, το πρώτο επιχείρημα συμφωνίας των οπαδών, εκφωνείται διαμέσου της απόδοσης ενός διττού χαρακτήρα στο πρόσωπο της διοίκησης. Η μορφή της οικογένειας με όρους που ανάγονται στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία του κάθε αθλητικού συλλόγου, αποτελεί έναν άξονα νοηματοδότησης της δράσης και μια

²¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο ιστότοπο της Κοινωνίας Μελών Άρη: <http://www.arismembers.gr/>.

²²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο ιστότοπο της Παναθηναϊκής Συμμαχίας: <http://www.paomprosta.gr/>.

απάντηση στο «ποιοι είμαστε;». Υπό αυτή τη σκέψη, αποδίδεται στο πρόσωπο των διοικούντων, η ταυτότητα των *άξιών*, στο να κατέχουν τη συγκεκριμένη ιδιότητα/θέση, χρησιμοποιώντας περιγραφές που φέρουν ένα διττό πρόσημο, αφηγώντας ένα πρόσωπο που βιώνει τη πραγματικότητα οπαδικά, αποτελώντας μέρος αυτής της ιστορίας (όπως και οι ίδιοι) από τη μία πλευρά και από την άλλη ένα πρόσωπο με διακριτό ρόλο, αυτόν της άσκησης της διοίκησης, στην οποία οι ίδιοι δε θα μπορούσαν να μετέχουν.

«Άκου να δεις οι πρόεδροι και έτσι των συνδέσμων κάνουνε γενική, μια δυο φορές το χρόνο, κάτω στα γραφεία που είναι στον Πειραιά, του Ολυμπιακού, κάνουνε συνέλευση [...] όχι μαλακίες πως δεν έχουνε. Έχουνε. Ήταν και άλλες εποχές που πήγαινες εκδρομή και σου έλεγε τα λεωφορεία είναι πληρωμένα από την Π.Α.Ε. Εγώ δεν πέτυχα σε τέτοια σκηνικά να είναι πληρωμένο το λεωφορείο από την Π.Α.Ε. Πηγαίνουμε με τα δικά μας λεφτά».

Όπως μαρτυρά ο Παύλος παραπάνω, υφίστανται σχέσεις επικοινωνίας μεταξύ των δυο μερών της «οικογένειας», ενώ στο εσωτερικό της κοινότητας καταγράφονται διεργασίες αμφισβήτησης και υπεράσπισης, όσων την εκπροσωπούν προς τα έξω (κυρίως στις σχέσεις με την διοίκηση) αναδιατυπώνοντας το «εμείς» και παραμερίζοντας τις διαφωνίες προς την υπεράσπιση του «δίκιου» της «ομάδας», που στην προκειμένη περίπτωση βρίσκει φωνή στο πρόσωπο της διοίκησης και του προέδρου. Το δεύτερο δεδομένο στην παρούσα συνθήκη, έγκειται στη νοηματοδότηση της αμφισβήτησης του προέδρου ή μελών της διοίκησης, ως μια πράξης που έρχεται αντίθετα της *ισχύς* της ομάδας. Μέσα σε αυτά τα όρια, ο λόγος των υποκειμένων φυσιολογικοποιεί πιθανές οικονομικές σχέσεις μερίδας οπαδών και διοίκησης και κατ' επέκταση επιρροής της δράσης των συγκεκριμένων, όπως μαρτυρά ο Στέλιος ή υποτιμητικά σχολιάζει παρακάτω ο Τάσος. Παράλληλα, σε μια ρευστή απεικόνιση του σχεσιακού ανάμεσα στους συνδέσμους οπαδών και τις διοικήσεις των αθλητικών συλλόγων, η παραπομπή στους «αντίπαλους» οπαδούς ανθίζεται με την απουσία αυτονομίας και την «εκμετάλλευση» της πίστης των τελευταίων.

«Οι Παναθηναϊκοί και οι Ολυμπιακοί, είμαι [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου] στην ιντρακόμ σε έβαζα σε δουλειά. Δεν θα έκανες αυτό που σου λέω; Σε άλλους άνοιξε προπατζίδικο, σε άλλους βενζινάδικο».

«Επίσης, έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο όταν μερίδα οπαδών δεν συμμορφώνεται με την γραμμή του κεντρικού συνδέσμου, πρέπει να συμμορφωθούν οι αντιφρονούντες ή όταν γιουχάρουν τον πρόεδρο που χαρτζιλικώνει τα διάφορα κεφάλια».

«Όλες οι διοικήσεις κάνουν λάθη, ότι στηρίζουμε τη διοίκηση, δεν σημαίνει ότι κάνουμε αβάντα στον [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου]».

Παρά ταύτα, ο τελευταίος συνομιλητής Στράτος μας δίνει και μια άλλη οπτική σύμφωνα με την οποία, η στήριξη στο πρόσωπο ενός προέδρου, δεν ισοδυναμεί με την αφαίρεση της άσκησης κριτικής στις επιλογές και στη δράση του, σκιαγραφώντας ένα χώρο όπου συμπλέκονται η συναίνεση με το κατηγορητήριο του άβουλου χειραγωγήσιμου οπαδού.

4.2. Οι οπαδοί του ίντερνετ και οι ενδιάμεσες ζώνες

Προκαλούν εντύπωση όλες αυτές οι νέες, διαρκώς αυξανόμενες, μορφές κοινοτήτων, με την πληθώρα μελών και τα πολύπλευρα περιεχόμενα, όπου η διαδικασία του να είσαι μέλος μιας τέτοιας κοινότητας δεν είναι τόσο γεωγραφικό ή υλικό όσο πολιτισμικό και συμβολικό ζήτημα (Διαμαντάκη 2002:320). Η πρακτική της δημιουργίας και της συμμετοχής σε μια διαδικτυακή οπαδική κοινότητα, συνιστά ένα ρήγμα με το παρελθόν και ταυτόχρονα ένα αναδυόμενο πεδίο σχέσεων, το οποίο δεν προϋποθέτει τη φυσική παρουσία σε έναν τόπο αλλά μονάχα τη θέληση των υποκειμένων και τα γνωστικά εργαλεία που απαιτεί η χρήση ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή. Η οργάνωση των διαδικτυακών αυτών ιστότοπων, δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης προβληματισμών σε θέματα επίκαιρου ή μη ενδιαφέροντος. Η κατακερματισμένη ζωή συνδέεται με το διαδίκτυο²²¹, δηλαδή με νέες δυνατότητες επικοινωνίας, όπως και οι διάφορες μορφές οργάνωσης (face books) συντελούν στη συγκρότηση νέων άυλων κοινοτήτων σε ένα σύγχρονο ηλεκτρονικό τοπίο (Ρηγοπούλου 2011:217-234). Αντλώντας από την θεωρία του Castells, η τεχνολογία συνιστά μια *«ενδογενή κοινωνική εργασία που αντανακλά την υλική κουλτούρα μας»*, σε μια διαδρομή που η *«ενέργεια»* των βιομηχανικών κοινωνιών έδωσε τη θέση της *«στις τεχνολογίες της πληροφορικής»* που υποβόσκουν των νέων τύπων κοινωνικής οργάνωσης (Τάτσης 2004:250). Σε αυτές τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης και σύμφωνα με τον Φινμπεργκ²²², το διαδίκτυο δύναται να ενισχύσει τον ατομικισμό, αλλά και την συνεργασία προσφέροντας ένα νέο τρόπο επικοινωνίας σε μικρές ή και μεγάλες ομάδες. Τον διττό χαρακτήρα του διαδικτύου, σημειώνει και ο Chomsky, αναφέροντας ότι από την μία πλευρά, βοηθά στην κινητοποίηση σε μεγαλύτερο βαθμό

²²¹ Η έννοια του Διαδικτύου ή Internet αναλύεται ως ένα ανοιχτό μη ιεραρχημένο σύστημα δικτύου όπου ο χρήστης συνδέεται μέσω φορέων-εταιρειών παροχής πρόσβασης (Κιούπης 1998:712). Στην Ελλάδα η σχετική νομοθεσία παρέχεται στους Ν.: 2246/1994 «Οργάνωση και Λειτουργία του Τομέα Τηλεπικοινωνιών», 2472/1997 «Προστασία ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» και 2225/1994 «Προστασία της ελευθερίας, της ανταπόκρισης και επικοινωνίας» (Αγγελής 2000:679).

²²² Πηγή: Τσακίρογλου, Τ. 2014. Συνέντευξη με τον Άντριου Φινμπεργκ, *Η εφημερίδα των συνακτών*, 20-21 Σεπτεμβρίου, σσ. 10-11.

από τα συμβατικά μέσα αλλά δεν παύει, από την άλλη, να είναι ένα *τεράστιο σούπερμαρκετ* με τον κόσμο των εταιριών, να το μετατρέπουν σε όργανο προωθητικό, δηλαδή ένα όργανο του μάρκετινγκ, ενισχύοντας συνακόλουθα την περιθωριοποίηση των ατόμων (2001:172). Τα λόγια προς τον ερευνητή «ψάξε βρες αυτό», «δες τι είχαμε κάνει τότε», «το χουν ανεβάσει σε εκείνο το site» δηλώνουν μια ενδεδειγμένη ενασχόληση με τους ψηφιακούς κόσμους, από πλευράς οπαδικών κοινοτήτων. Άλλωστε, ο χώρος του διαδικτύου ευνοεί την *υπερ-τοπική δικτύωση των συνδέσμων οπαδών* (Κυπριανός και Χουμεριανός 2009:169, Giulianotti and Armstrong 2013:169) αξιοποιώντας τα νέα μέσα δικτύωσης όπως οπαδικές ιστοσελίδες, φόρουμ επικοινωνίας κ.λπ. στοχεύοντας στη διάδοση της κοσμοθεωρίας τους, οργανώνοντας ταξίδια εκτός έδρας, κοινοποιώντας τραγούδια, γκράφιτι και σύμβολα της ομάδας τους καθώς και αναπτύσσοντας διάλογο για αθλητικά και κοινωνικά ζητήματα (Ζαϊμάκης 2013^β: 45). Τι συμβαίνει όμως, όταν το διαδίκτυο, παρεμβαίνει αντιπαραγωγικά στην τελετουργία του πετάλου; Εκεί, τα πράγματα αλλάζουν, με τις αντιδράσεις να εστιάζουν στην επίδραση που φέρει και τις αλλαγές που προκαλεί στις νέες μορφές οπαδισμού. Το πανί που αναρτήθηκε μέσα στο Philips Stadion που αγωνίζεται ο Ολλανδικός αθλητικός σύλλογος Αϊντχόβεν (PSV), με αφορμή την απόφαση να εγκατασταθεί WiFi στο γήπεδο, δείχνει πως η μετάβαση σε μια νέα περίοδο βρίσκει αντιστάσεις. Σε αυτό το σχεσιακό, δεν *απομακρύνονται* οι ανεπιθύμητες φωνές αλλά τους αφαιρείται η ταυτότητα του «οπαδού», με την εφεύρεση νέων ταμπέλων που προσδίδουν μειωμένη συνεισφορά/συμμετοχή και αλλοτρίωση υπό την επιρροή των τάσεων του μοντέρνου αθλητισμού. Οι ιδεοτυπικές ομαδώσεις που δημιουργούνται (οπαδός vs οπαδός του καναπέ/του ιντερνετ) μετατρέπονται σε ένα εργαλείο επανεμφάνισης της κοινότητας μπροστά στις εικόνες του αντιπάλου, έτσι όπως παρουσιάζονται (υπό τη μορφή της κυριαρχίας ή της απειλής). Οι «οπαδοί του καναπέ», «οι οπαδοί του ιντερνέτ», «ο ίδιος μας ο εαυτός ως εχθρός» με τη λογική της ασυνέπειας στη τελετουργία μιας διεργασίας συνεχούς επανατροφοδότησης της ταυτότητας, αποδεικνύουν και φέρουν στο προσκήνιο της συζήτησης τη συμμετοχή στην εξέδρα με όρους επικράτησης του ατομικού έναντι του

Εικόνα 15

Κερκίδα οπαδών της Αϊντχόβεν

Πηγή: www.theguardian.com

[<https://www.theguardian.com/football/2014/aug/18/psv-fans-protest-against-wifi-access>]

συλλογικού. Μέσα στο ημερολόγιο της συμμετοχικής παρατήρησης, εντοπίζονται φιγούρες που τραβούσαν βίντεο την ώρα που οι υπόλοιποι έθεταν την φωνή και το σώμα τους στη λογική της υποστήριξης, άλλοι πάλι είχαν στα χέρια τους ένα tablet ή ένα κινητό τηλέφωνο σχολιάζοντας και παρατηρώντας την εξέλιξη άλλων αθλητικών αναμετρήσεων δίχως να συμμετέχουν, καθόλη τη διάρκεια, στο οργανωμένο τελετουργικό της εξέδρας. Ο Τάσος, στη συζήτηση που είχα μαζί του, πρόσθεσε την έννοια της «πόζας», το λεγόμενο «ποζέρυ», την οποία άκουσα και σε συνομιλία μεταξύ οπαδών μετά το τέλος ποδοσφαιρικού αγώνα, μέσα σε ένα βαγόνι ηλεκτρικού σιδηρόδρομου. Απ' όσο έγινε αντιληπτό, πρόκειται για μια έννοια συναφή των ναρκισσιστικών προτύπων προβολής και εμφάνισης μέσω του διαδικτύου.

Εικόνα 16
Narcissus (2005)
Έργο του Δημήτρη Τζαμουράνη
Πηγή: Enet.gr
[<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=392975>]

«Πιο παλιά ναι. Τώρα με την νέα γενιά και την πόζα για μένα είναι ελάχιστες οι φωτεινές εξαιρέσεις, με παράδειγμα τους επαρχιακούς συνδέσμους. Τώρα ότι και να γίνει πρέπει να το δείξεις στο ιντερνέτ, ενώ παλιά, απλά μαθαινόταν γιατί ήταν παλικαρίσια νίκη».

Πλήθος εικόνων αντιπαράθεσης του κάποτε και του τώρα είναι ενδεικτικές της μετεξέλιξης της κερκίδας. Η αναγνώριση της ταυτότητας του οπαδού στα πέταλα του παρελθόντος ήταν αποτέλεσμα δεσμεύσεων, υποχρεώσεων και σεβασμού της όλης τελετουργίας. Πλέον, μέσα στο πέταλο συμπλέκονται οπαδικές αξίες και λογικές τηλεοπτικού κοινού. Η ενδυματολογική εμφάνιση, αντίθετη των συνηθειών και της μόδας, κοινωνικά αντισυμβατική αναλυόταν και συνεχίζει σε ορισμένα μέρη ως ένα εργαλείο στη μάχη κατά του αντιπάλου, συνιστώντας το λάφυρο, δηλαδή την υλική απόδειξη ενός κατορθώματος. Το «κασκόλ» δεμένο στον καρπό του χεριού και οι χορογραφικές κινήσεις μέρος της γηπεδικής τελετουργίας τη δεδομένη περίοδο θέτουν αμφίβολη την επίτευξη του σκοπού απομάκρυνσης οποιασδήποτε απόκλισης (Κατσώχης 2011:16-18) υπό τη σκέψη τόσο των στιγμών παρατήρησης των ποδοσφαιρικών πετάλων όπου φθίνουν οι συμμετέχοντες που εναρμονίζονται στις υποδείξεις του οργανωτή της κερκίδας όσο και την ύπαρξη ενδυματολογικής ανομοιομορφίας. Το περιεχόμενο της εξατομίκευσης δεν συνιστά μέρος της λογικής της συναίνεσης, πολώ δε μάλλον της σύγκρουσης, αλλά έναν ευνοϊκό παράγοντα στη διατήρηση της ηγεμονίας του νεοφιλελεύθερου δόγματος

μέσα στο κοινωνικό και αθλητικό πεδίο. Ουσιαστικά, η θέση της εξατομίκευσης όσο και η λογική της συναίνεσης ανανεώνουν και οι δυο εξίσου σημαντικά την ανερχόμενη νεοφιλελεύθερη βιοπολιτική. Ο Τάκης, μετά από μια μικρή συζήτηση, σχετικά με τα πιθανά σενάρια εξέλιξης του παιχνιδιού στο ερώτημα «*πως τα βλέπεις τα πράγματα;*» απαντώντας άρχισε να αναφέρεται σε διάφορα ζητήματα μιλώντας για πολιτικούς και επιχειρηματίες. Αφού του δόθηκαν οι σχετικές πληροφορίες για τη φύση και τη δεοντολογία της έρευνας που βρισκόταν σε εξέλιξη και μετά το πρώτο πάγωμα, ανταλλάξαμε αριθμούς τηλεφώνου και στη συζήτηση που ξεκίνησε μία μέρα αργότερα με το ζήτημα της βίας και τις νοσταλγικές αναμνήσεις των εκδρομών, ανέφερε με ένα βλέμμα που παρέπεμπε σε πλήθος πληροφοριών που πιθανά διέτρεχαν την σκέψη του, την παρακάτω φράση:

«Τώρα είμαι μεγάλος. Τι να πάω να κάνω. Πάμε να σπάμε κεφάλια, να πάμε να μας κυνηγάει η αστυνομία. Με τίποτα. Τη δουλειά μου κοιτάζω τώρα».

Το να είναι κανείς άτομο, δηλώνει το να ξεχωρίζει από το πλήθος, να είναι αναγνωρίσιμος και γνωστός, δίχως να συγχέεται με άλλα άτομα διατηρώντας τη δική του ευατότητα, θα μας θυμίσει ο Bauman (2007:52) μιλώντας για μια κοινωνία που κυριαρχούν οι διαδικασίες «*της εμπορευματοποίησης, της απορρύθμισης, του ατομισμού*», συνεχίζοντας με τα λόγια του τελευταίου, σε μια πρόσφατη συνέντευξη του, στην εφημερίδα *Η Εποχή*²²³. Το να μην παίρνεις θέση, να μην χάνεις την ιδιότητα του απασχολήσιμου, να τελείς τον κοινωνικό θάνατο, μια ουτοπία της επιτυχημένης ουδετερότητας, όλα τα προϊόντα της μετανεωτερικότητας, συνιστούν μια ενδιάμεση ζώνη. Στο «ζήτημα της εξατομίκευσης», προσπάθησα να μιλήσω για τις πτυχές των ναρκισσιστικών προτύπων και ατομικιστικής διάθεσης, μέσα σε ένα πλαίσιο μεταβολής και υψηλού τεχνολογικού ελέγχου, το οποίο έρχεται ως αγκάθι που πρέπει να αντιμετωπίσουν όσοι επιμένουν στην κοινωνικοπολιτική επένδυση του οπαδισμού στον αθλητισμό. Η *αφθονία* πιθανά και να οδήγησε όπως μας περιέγραψε ο Marcuse (1971^a), στον *Μονοδιάστατο Άνθρωπο* μπορεί να συνεχίζει να ενισχύεται από τον πολιτικό εξορθολογισμό που απορροφά κάθε μορφή άρνησης. Όμως η άρνηση ή αυτό που εδώ εκλαμβάνουμε ως σύγκρουση, συνεχίζει και υφίσταται, φέρνοντας ένα χρώμα

²²³ Πηγή: Δαβάκη Ν. και Μπούκας, Δ. «Ζίγκμουτ Μπάουμαν: «Δεν είναι κρίση, είναι αναδιανομή πλούτου»». Αναδημοσίευση στο *enallaktikos.gr*. [online] 13 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: http://www.enallaktikos.gr/ar10330el_zigkmoyni-mpaoyman-den-einai-krisi-einai-anadianomi-ploytoy.html (τελευταία πρόσβαση 01/6/2015).

αποκοπής από το συνηθισμένο, μια ευκαιρία αποσπασμένη (Badiou²²⁴) από την κυρίαρχη πληροφορία, σε μια κοινωνία της κρίσης με πολλά θύματα αλλά πολλούς μικρούς αντιπάλους. Κλείνοντας με το μύθο του φανατικού νάρκισσου που έχει καθυποταχθεί στη σκέψη της σωματικής του τελειότητας, μέσα σε μια σχέση με έναν καθρέφτη, είναι φανερό πως το *καθ'εαυτό* γεγονός ότι βλέπει τον εαυτό του μέσα στο νερό και επιδιώκει την ανανέωση αυτής της μονοδιάστατης εικόνας κατοπτρισμού, ισοδυναμεί με την *καθ'εαυτό* δυνατότητα που είχε στο να δράσει, εν προκειμένω να ερωτευτεί την Ηχώ. Σε αυτό το παράδειγμα, ο καθρέφτης πιθανά να φωτογραφίζει τη πληροφορία της βίας, της ασφαλούς διεξαγωγής των αγώνων, του όλοι μαζί μια οικογένεια, δηλαδή έναν αναπαραγωγικό ιδεότυπο χειροκροτητή και γιουμοριστικά, θα λέγαμε ηγέτη των likes που διαβάζει το κοινωνικό με όρους που παραπέμπουν στον ατομικό εαυτό. Όμως, ο καθρέφτης δεν είναι παρά η μεσολάβηση μιας τέτοιας πληροφορίας. Η κατοχή της πληροφορίας, δε δηλώνει απαρέγκλιτα την καθυπόταξη του υποκειμένου σε αυτή τη μορφή εξουσίας καθώς ως κάτοχος της πληροφορίας και ως δέκτης και παραγωγός εξουσίας έχει τη δυνατότητα να αρνηθεί την ανανέωση αυτής της συνθήκης και να δημιουργήσει άλλες πηγές κατοπτρισμού.

4.3. Η λογική της σύγκρουσης

Στο τραγούδι «*Τα καράβια μου καίω*» (1993), ο Νίκος Πορτοκάλογλου γράφει «*Τα παιδιά στην κερκίδα είναι η μόνη σου ελπίδα*» γεννώντας το ερώτημα τι το ελπιδοφόρο εκβάλλει μέσα από αυτούς τους κόσμους;

Μια δεύτερη κουλτούρα σκέψης, αντίθετη της προηγούμενης, η συγκρουσιακή, δεν προσλαμβάνεται ως τέτοια, εξαιτίας των διαρκών περιστροφών του λόγου γύρω από τον αντίπαλο, όσο για τη διαφορετική νοηματοδότηση του συμβόλου «ομάδα». Όπως παρατηρήσαμε προηγουμένως, η δράση των οπαδών είναι συνυφασμένη με τον παραλληλισμό του συμβόλου «ομάδα», με την έννοια της «οικογένειας» που εσωκλείει μέσα τα μέρη του αθλητικού οικοδομήματος. Σε αυτό το μοντέλο σκέψης, η διαφορά έγκειται στο ζήτημα της αυτονομίας, ή σαφέστερα, της διάθεσης για ανεξαρτησία απέναντι στις διοικήσεις των ομάδων (Louis 2006:62) και στην ταύτιση του συμβόλου «ομάδα», με το οπαδικό «εμείς». Δηλαδή, στην ερώτηση «ποιος πράττει», η απάντηση, κατηγορηματικά, μετατοπίζεται από το «εμείς» μέρος της «οικογένειας», στο «εμείς

²²⁴ Πηγή: Badiou, A. «Η ιδέα του Κομμουνισμού σήμερα». [online]. 22 Δεκεμβρίου 2009. Διαθέσιμο στο: <http://thetrim1.blogspot.gr/2009/12/alain-badiou.html> (τελευταία πρόσβαση 01/6/2015).

είμαστε η οικογένεια» και στο «εμείς είμαστε τα υποκείμενα της δράσης μέσα στην κερκίδα», δηλαδή η ιστορία γράφεται από τη ζωή μας. Η ενεργητική φωνή στο λόγο περί δράσης, ισοδυναμεί με την υπεράσπιση της ομάδας, δίχως να προσδίδεται, σε καμία διοίκηση ο ρόλος του «ηγέτη», ενώ όλα τίθενται υπό κρίση ακόμη και το σώμα των επαγγελματιών αθλητών.

Τάσος: «Οι παίκτες, οι επαγγελματίες δεν μπορούν να νιώσουν την λαχτάρα των ανθρώπων που τους παρακολουθούν για νίκη ή έστω για αγώνα υπεράσπισης της περηφάνιας που αποπνέει η φανέλα που φοράνε. Για αυτό και πολλές φορές βλέπεις την αγανάκτηση του κόσμου, όταν τα ταγάρια που είναι στον αγωνιστικό χώρο, δεν παλεύουν».

Δεν αποτελεί μια σημερινή συνθήκη η φάση της σύγκρουσης. Σε μια αφήγηση για την κατάληψη της θύρα 7 του παλιού Σταδίου Καραϊσκάκη το 1990, ως αντίδραση στην επ' αόριστον απόφαση της διοίκησης Σαλιαρέλη για το κλείσιμο της θύρας, εξαιτίας των λεγόμενων συχνών επεισοδίων (Στάμος 2004: 152), ανάμεσα στα πανιά που αναρτήθηκαν στον υπό κατάληψη χώρο, γράφτηκε και το ακόλουθο σύνθημα: «Σαλιαρέλη εμείς προσκυνήσαμε τώρα η σειρά σου». Παρατηρούνται σημεία του λόγου, κοινά με την λογική της συναίνεσης, που προσδίδουν στην ομάδα μια βιολογική υπόσταση [οι λέξεις αίμα και dna εντοπίζονται συχνά μέσα στα ερευνητικά ευρήματα] σαν ένας γενετικός κώδικας που διαφέρει από τους άλλους, το σχήμα και η μορφή του οποίου έχουν διαμορφωθεί και παγιωθεί μέσα στο χρόνο καθώς οι οπαδικές κοινότητες απαντούν στο ερώτημα «ποιοι είμαστε;» προσφεύγοντας στο κοινωνιοιστορικό της αρχής και της συνέχειας του αθλητικού συλλόγου και των υποστηρικτών του, δηλαδή κάνοντας μια συνεχή παραπομπή του τόπου και του χρόνου στο παρελθόν και την παράδοση, παρέχοντας έτσι μια ταυτοποιητική εικόνα τεκμηρίωσης της συγκρουσιακής τους ετοιμότητας με βάση τις κερκίδες της αφήγησης, δίχως αυτό να σημαίνει πως μια συγκρουσιακή πτυχή στο όλο της κερκίδας, διατηρείται μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Το δρόν δεν παραπέμπει, υπό αυτούς τους όρους, ούτε στην συναίνεση, ούτε σε πιθανή παθητική κομφορμικιστική διάθεση αλλά σε μια συνεχή ετοιμότητα αντιμετώπισης του εν δυνάμει κινδύνου ακόμη και στο εσωτερικό της ομάδας ή και του βιόκοσμου.

Εδώ, η είσοδος και η συμμετοχή στο Εικόνα 17
Περιμετρικά του γηπέδου της Λεωφόρου Αλεξάνδρας
Πηγή: Αρχείο Ερευνητή σύνδεσμο (οργανώσου), στις εκδρομές και στη γηπεδική τελετουργία (φώναξε) διέπονται από το σεβασμό ορισμένων αξιών με χροιά σύγκρουσης (όπως *συσπείρωση*,

αλληλεγγύη, πίστη και αγώνας) συνεκτικών της κοινότητας, δηλαδή μιας οικογένειας, με διαφορετικό όραμα, από αυτό, του δομημένου και στατικού προτύπου, παραμερίζοντας κατευθύνσεις οριοθέτησης της δράσης, δίχως αυτό να δηλώνει μια χαώδη πραγματικότητα. Σε αυτή τη συνθήκη, τοποθετείται η οργανωμένη μετακίνηση παρά την απαγόρευση της, η είσοδος στην κερκίδα περισσότερων οπαδών από τον αριθμό που έχει αποφασισθεί να συμμετάσχουν πριν την διεξαγωγή του αγώνα, δηλαδή ο κανόνας και το επιτρεπτό ορίζεται από «εμάς».

«Ο [επώνυμο υφυπουργού αθλητισμού] είχε απαγορέψει να μετακινηθούμε στην Τουρκία που παίζαμε με την Γαλατά, βάλουμε απ' έξω από το πούλμαν εξωραιοτικός σύλλογος τάδε. Φτάσαμε Κωνσταντινούπολη [...] ΠΑΟ Α.Ε.Κ μπάσκει πήγαμε μέσα σε δέκα χιλιάδες οπαδούς του ΠΑΟ».

Κάτω από την έννοια του κατορθώματος, δηλαδή στις πρακτικές που επιδεικνύουν και προσδίδουν οπαδική ταυτότητα, η συγκρουσιακή και εχθρική στάση απέναντι σε κρατικές και αθλητικές εξουσίες, λαμβάνεται υπόψη, ως δεδομένη, όπως μου ανέφερε προηγουμένως ο Στέλιος. Επιπρόσθετα, η θέση του αντιπάλου, δεν περιστρέφεται μονάχα γύρω από οπαδούς άλλων αθλητικών συλλόγων, κινούμενη και σε μέρη της εξέδρας που φιλοξενούν φιλάθλους, παράγοντες, μέσα ενημέρωσης, πολιτικούς και αθλητικούς ιθύνοντες, το λεγόμενο σύστημα που περιγράφεται συχνά με έννοιες όπως «βολεμένοι», «αδικία» και «καταπίεση». Στους τόπους της σύγκρουσης, η ανεξαρτησία που διακυβεύεται, επιφέρει την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των μερών χωρίς αυτό να σηματοδοτεί μια διαχρονική και πάγια θέση όσο μια ενδεχόμενη στιγμή.

Στέλιος: «Ποτέ δεν ήμασταν με τις διοικήσεις, δεν έχουμε πολλά πολλά με τον [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου]. Δεν θέλουμε και δεν έχουμε. Αν δεν μας εκφράζει κάτι το πολεμάμε. Αν πάει ο άλλος να σε κάνει πρόβατο δεν θα τα καταφέρει».

Λάμπρος: «Παλαιότερα, ήταν εντελώς ανεξάρτητη η θύρα δεκατρία, δηλαδή άμα ξέρεις το δύο χιλιάδες οκτώ που ήταν οι [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου], είχαν κατέβει πενήντα εξήντα χιλιάδες άτομα σε συλλαλητήριο για να τον διώξουμε, δηλαδή αυτό δείχνει ένα δείγμα ανεξαρτητής».

Τάσος: «Αθλητισμός φίλε δεν υπάρχει. Όλα για τις χορηγίες γίνονται και τα λεφτά. Για τους μάντζερ και τους δημοσιογράφους».

Στην κατεύθυνση εξυπηρέτησης κεφαλαιοκρατικών συμφερόντων ορισμένοι επιχειρηματικοί όμιλοι, μέσω των χορηγιών τους προς τους αθλητικούς συλλόγους, προσπαθούν να προσελκύουν το αγοραστικό κοινό των γηπέδων. Άλλες επιχειρήσεις θέλοντας να αντιστρέψουν ένα διαμορφωμένο αρνητικό προφίλ της επιχείρησης προς

τα έξω, εξαιτίας της φύσης της επεξεργασίας και παραγωγής προϊόντων, χορηγούν εκείνα τα αθλητικά σωματεία που εμφανίζουν υψηλά ποσοστά υποστήριξης στις γεωγραφικές περιοχές όπου οι πρώτες, διαθέτουν τις παραγωγικές του βάσεις.

«Ο ΣΦ ΠΑΟΚ ΘΥΡΑ 4 καταδικάζει την απόφαση της διοίκησης του ΤΑΠ ΠΑΟΚ να δεχτεί τη χορηγία από την εταιρεία Ελληνικός Χρυσός. Η εταιρεία αυτή, με την επένδυση της θα ΚΑΤΑΣΤΡΕΨΕΙ μια από τις πιο όμορφες περιοχές της Ελλάδας και θα υπονομεύσει την υγεία εκατομμυρίων ανθρώπων, για να πλουτίσει ο Πάχτας, ο Μπόμπολας, οι Καναδοί χρυσοθήρες και όσοι πουλάν εκδούλευση σε αυτούς. Αν νομίζετε ότι με λίγα ψίχουλα θα εξαγοράσετε την αποδοχή και τη συνενοχή του κόσμου του ΠΑΟΚ είστε γελασμένοι. Απαιτούμε την ακύρωση της συμφωνίας από τον πρόεδρο του ΤΑΠ ΠΑΟΚ, κο Ανδρέου, δηλώνουμε την αλληλεγγύη στους κατοίκους της Χαλκιδικής και καλούμε όλον τον κόσμο του ΠΑΟΚ να συμμετάσχει μαζικά στον δίκαιο αγώνα τους. Έλληνες και ξένοι χρυσοθήρες, ο ΠΑΟΚ ως το μεγαλύτερο και δυναμικότερο κοινωνικό κίνημα της Β.Ελλάδος βρίσκεται απέναντί σας. Μαζέψτε τα και φύγετε όσο είναι καιρός!»²²⁵.

Έτσι, τα σημεία της σύγκρουσης αναδεικνύονται και σε περιπτώσεις όπου ο αθλητικο-οικονομικός τομέας προσφεύγει σε συνεργασίες προσβάλλοντας μέρος της εξιδανικευμένης, από τους οπαδούς, ταυτότητας της ιστορίας του αθλητικού συλλόγου που υπηρετούν.

²²⁵Πηγή: «Ξεσηκωμός στον ΠΑΟΚ για τη χορηγία της Ελληνικός Χρυσός». *Left.gr*. 13 Νοεμβρίου 2013. [online]. Διαθέσιμο στο: <https://left.gr/news/xesikomom-ston-paok-gia-ti-horigia-tis-ellinikos-hrysos> (τελευταία πρόσβαση 15/6/2016).

5. Οι δρόμοι της σβάστικας

5.1. Ακροδεξιά, μουσική και κερκίδα

Οι στίχοι του Βασίλη Τσιτσάνη «*Εμπρός, εμπρός, Παναθηναϊκέ, να την πάρουμε και σήμερα τη νίκη, το Πρωτάθλημα κι η δόξα σου ανήκει*» / «*Εμπρός Παναθηναϊκέ!*» (1964), μετέπειτα οι στίχοι του Κώστα Θεοδωρόπουλου «*Ποτέ από τη λεωφόρο, πάντοτε απ' την ατραπό, περνά ο δρόμος, που οδηγεί στο σ' αγαπώ*»/ «*Ντέρμπι/Χούλιγκανς*» (1993) είναι ορισμένα²²⁶ δείγματα της κοινωνικοπολιτισμικής σύνδεσης ανάμεσα στην μουσική και την κερκίδα, καθώς η ιστορία του οπαδισμού συντίθεται παίρνοντας τη γεύση των ετερόκλιτων περιεχόμενων των μουσικών ρευμάτων. Στο εσωτερικό της χώρας, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 και μετέπειτα, οι κοινότητες οπαδών συνδέθηκαν με την έλευση των λεγόμενων υποπολιτισμικών μουσικών ρευμάτων (Αστρινάκης 1988). Διαβάζοντας μια συνέντευξη ενός μέλους του μουσικού συγκροτήματος *Ten Beers After*, υποστηρίζεται ότι οι «*μεταλλάδες*» ήταν η σχέση της μουσικής με την μπάλα τη δεκαετία του 1980²²⁷ και μετά, ενώ την ίδια εικόνα περιγράφουν παρακάτω μέλη των οπαδικών κοινοτήτων²²⁸.

«Η δυναμική έκφραση της ρόκ και της χέβι μέταλ σκηνής σε όλο της το μεγαλείο, πήγαινε ασορτί με τους πιο δυναμικούς σκληρούς οπαδούς της χώρας [...] Ήταν η συνέχεια μιας ατέλειωτης νύχτας με πολύ ποτό και ρόκ μουσική, γιατί τότε το να πηγαίνεις και ειδικά στη Θύρα 7 ήταν μια «γιορτή» που ξεκινάγε από την ώρα που τελείωνε το προηγούμενο παιχνίδι»²²⁹.

Σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή και βάσει των όσων υποστηρίζει στην έρευνα του ο Συμβουλίδης (2008:91-92) από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η ήδη διαδεδομένη punk κουλτούρα που εξέφραζε νεαρά άτομα, φτωχών οικογενειών, χαμηλής εκπαίδευσης με μια μέτρια έως και ακραία συντηρητική αντίληψη των πραγμάτων, εξαντλείται. Είναι η περίοδος που γεννιέται το ρεύμα του oi!. Οι skinheads που έρχονται στο φως, με την έλευση αυτού του μουσικού ρεύματος, ως πρωτοπόροι, χαρακτηρίζονται πέραν από τη μαχητικότητα τους αλλά και ως συνδεδεμένοι με τη δράση νεοναζιστικών οργανώσεων (Συμβουλίδης 2008: 61). Μάλιστα, στο σχολιασμό

²²⁶ Επίσης, στην παραπάνω σχέση, ο Μιλτιάδης Πασχαλίδης γράφει και ο Μπάμπης Στόκας τραγουδά «Τσιγάρα και φθινό αλκοόλ και ο θρύλος να μη βάζει γκολ» / «Δεν μ' ένοιαζε να χάσω» (1995). Ο Παντελής Θαλασσινός συνθέτει και τραγουδά τους στίχους του Γιώργου Μαθιανάκη «Κίτρινο πείσμα τους κρατά, μαύρη ειν η ζωή τους φανέλα με δικέφαλο ο πόθος της ψυχής τους»/«Ένα τραγούδι για την ΑΕΚ» (2004).

²²⁷ Πηγή: «Συνέντευξη με τους Ten Beers After» *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2013, 11, σ. 10.

²²⁸ Για τη δεκαετία του 1990 καταγράφεται η εθνογραφική μελέτη όπως επιμελήθηκαν ο Αστρινάκης και η Στυλιανούδη (1996).

²²⁹ Πηγή: Saints Gate 7. «Η ιστορία της θύρας 7». *Facebook.com*. 18 Φεβρουαρίου 2015. [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.facebook.com/saints.gate7/posts/896664080384208> (τελευταία πρόσβαση 19/2/2015).

για το μουσικό συγκρότημα *4-skins* (Συμβουλίδης 2008: 73) ο συγγραφέας αφουγκράζεται μια νεότητα επηρεασμένη από τα όσα συμβαίνουν στη Βρετανία, η οποία βρίσκει καταφύγιο αντίδρασης στη ρητορική του *μίσους* και του *νεοφασισμού*.

«Ακούγοντας τους μυρίζεις δηλαδή το μπαρούτι στην ατμόσφαιρα, νιώθεις στο πετσί σου όλη την αγανάκτηση, τη μιζέρια, την έλλειψη πνευματικής καλλιέργειας και τα αδιέξοδα μιας νεολαίας υπό τον συνεχή φόβο της περιθωριοποίησης η οποία ξέδινε και ανέπτυσε μια νέα συλλογική ταυτότητα μέσω του ποδοσφαίρου και των τοπικών παμπ [...] τραγούδια σαν τα Chaos, One Law for Them, A.C.A.B (All Coppers Are Bastards) δίνουν το στίγμα πράγματι ενός μικρόκοσμου ο οποίος ασφυκτιούσε στη θατσερική βρετανία αλλά δεν κοίταζε αριστερά» (Συμβουλίδης 2008: 73).

Αυτό το κούμπωμα αναφέρεται και στην ελληνική σκηνή μέσω της *Ναζιστικής Οργάνωσης Παναθηναϊκών Οπαδών* (ΝΟΠΟ)²³⁰ καθώς και της οργάνωσης *Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος*, φιλικά προσκείμενες στην ποδοσφαιρική ομάδα του Παναθηναϊκού στις οποίες τα μέλη, δηλαδή οι ομάδες *skinheads* όπως πληροφορούμαστε μετέβαιναν στο γήπεδο του Παναθηναϊκού παραταγμένοι, με έντονο στρατιωτικό βηματισμό (Συμβουλίδης 2008:94). Ανάλογη οργάνωση καταγράφεται ιστορικά και στην Α.Ε.Κ (1985-1986) από νεοναζί *skinheads* οπαδούς της, στην περιοχή της Παλαιάς Κοκκινιάς, η λεγόμενη ΤΟΦΑ (Τρομοκρατική Οργάνωση Φιλάθλων Α.Ε.Κ) (Συμβουλίδης 2008: 94). Μετέπειτα, μεταξύ των συμμετεχόντων στην κερκίδα του Ολυμπιακού Πειραιώς, καταγράφεται και η δράση των *ερυθρών εθνικιστών*, οι *Misfits* οι οποίοι θέτουν ως βασικό έμβλημα την *νεκροκεφαλή των SS*²³¹ που παραπέμπει στη χιτλερική Γερμανία²³². Επιπλέον δίχως να ταυτίζονται την δράση τους με τη μουσική σκηνή, οι *red nationalists* όπως πληροφορούμαι²³³ με κεντρικό τους σύνθημα *Θρύλος, θρησκεία, Εθνικισμός και βία* σε ένα διαδικτυακό ιστότοπο που διατηρούσαν²³⁴ παρέθεταν τις 15 αρχές του *Red Nasionalists* δηλαδή των πολεμιστών της *Πορφυράς Φάλαγγας*.

«Θέση έχουν οι Ολυμπιακοί, οι πατριώτες και οι εθνικιστές. Οποιοσδήποτε άλλος απορρίπτεται [...] Μπορούν να παραβρεθούν είτε Ολυμπιακοί είτε συναγωνιστές άσχετοι με την ιδέα του Ολυμπιακού, χωρίς όμως δικαιώματα πέραν της ελευθερίας του λόγου τους [...] Μη μας κατηγορείτε για φασίστες. Το να αγαπάς, να

²³⁰ Αν και λίγο αργότερα –μέσα της δεκαετίας του 1980- ο τότε πρόεδρος της Π.Α.Ε. Παναθηναϊκός κήρυξε ως «παράνομες» τις δύο αυτές οργανώσεις, εξαιτίας του γεγονότος πως μέλη τους, διώκονταν λόγω της συμμετοχής τους σε βιαιοπραγίες. Ορισμένοι βετεράνοι των δύο αυτών οργανώσεων, δρούσαν στην συνέχεια μέσα σε παραρτήματα συνδέσμων οπαδών του Παναθηναϊκού.

²³¹ Στο οδηγό *Fare*, αυτή η νεκροκεφαλή συμβολίζει το σύμβολο των ταγμάτων θανάτου SS («SS- Totenkopfverbände») και χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων και από την οργάνωση *Combat 18*, μια διεθνή νεοναζιστική τρομοκρατική οργάνωση. Πηγή: «Monitoring discriminatory signs and symbols in European football». *Fare network*. [online]. June 2016. Available at: http://www.farenet.org/wp-content/uploads/2016/10/Signs-and-Symbols-guide-for-European-football_2016-2.pdf (Accessed 17/3/2017).

²³² Πηγή: «Η ακροδεξιά πάει γήπεδο». *Jungle report*. [online]. 20 Απριλίου 2011. Διαθέσιμο στο: http://jungle-report.blogspot.gr/2011/04/blog-post_20.html (τελευταία πρόσβαση 1/2/2013).

²³³ Πηγή: Κατζιλιέρης, Γ. «Πυρήνες φασιστοειδών στα ελληνικά γήπεδα». *Ριζοσπάστης*. [online]. 21 Νοέμβρη 2004. Διαθέσιμο στο: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=2590678&publDate=> (τελευταία πρόσβαση 30/6/2014).

²³⁴ Ύστερα από αναζήτηση διαπιστώθηκε πως ήταν εκτός λειτουργίας.

υποστηρίζεις, να προστατεύεις και να σέβεσαι την πατρίδα σου είναι τιμή και χρέος του καθενός. Αν αυτό είναι φασισμός, τότε όλοι οι Ολυμπιακοί είμαστε φασίστες γιατί όλοι μας αγαπάμε, υποστηρίζουμε, προστατεύουμε και σεβόμαστε τον Έφηβο»²³⁵.

Τα παραδείγματα οπαδικών κοινοτήτων με επιπρόσθετο πεδίο αναφοράς την ακροδεξιά και τον νεοφασισμό, δεν αφορούν μόνο το Βρετανικό παράδειγμα ή την Ελληνική κοινωνία. Στη Γαλλία και συγκεκριμένα στη πρωτεύουσα αυτής το Παρίσι, το πέταλο της Μπουλόν (γαλλ.*Boulogne*)²³⁶ στο Παρκ ντε Πρενς (γαλλ. *Parc des Princes*), έχει μια ξεχωριστή θέση στην ιστορία της Παρί Σεν Ζερμέν (γαλλικά: *Paris Saint-Germain*). Ανάλογες περιεχομένου εξτρεμιστικές οργανώσεις, όπως τι ονομάζει ο Luis (2006:53), μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970 στην γείτονα Ιταλία, αποτελούν το πρότυπο μεγάλης μερίδας των οπαδών ultras, ως υποδείγματα «οργάνωσης» προβάλλοντας μια κοινωνικά ασυμβίβαστη εικόνα, με το παραστρατιωτικό στυλ ντυσίματος και τις τακτικές δημόσιας τοποθέτησης²³⁷. Χρόνια αργότερα, το Νοέμβριο του 1988, σε αγώνα ανάμεσα στη ΣΣ Λάτσιο (ιταλικά: *SS Lazio*) και τη Ρόμα (ιταλικά: *Roma*)²³⁸, οπαδοί της πρώτης άνοιξαν πανό εναντίον των οπαδών της δεύτερης στο οποίο έγραφαν, «Το Αουσβιτς είναι η πατρίδα σας, οι φούρνοι είναι τα σπίτια σας» (ιταλικά: «*Auschwitz la vostra patria, i forni le vostre case*»)²³⁹. Τέλος, την ίδια χρονική

²³⁵ Σε άλλες γραμμές διατείνονταν για την ορθότητα του ρατσισμού στη βάση της προώθησης της συνεργασίας «μεταξύ ομόφυλων λαών με κοινό ιστορικό υπόβαθρο, περιορίζοντας στο ελάχιστο τις συναλλαγές με άλλες φυλές προσβλέποντας στη διαφύλαξη της καθαρότητας του αίματος και της φυλής». Η καθαρότητα του αίματος και της φυλής χαρακτηριζόταν ως ο θεμέλιος λίθος μιας οικογένειας όπου καλείται «ο καθένας να δει τα πραγματικά αδέρφια του και να βρει τρόπο ώστε να συνεργαστεί με αυτά για το κοινό καλό, για τη διασφάλιση της ύπαρξης της λευκής φυλής μας και το μέλλον για τα παιδιά μας».

Πηγή: Θαλάσσης, Γ. ««Μαύρου» και... «κόκκινου» στις εξέδρες!». *Γαλέρα για τις ακυβέρνητες πολιτείες*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.galera.gr/magazine/modules/articles/article.php?id=624> (τελευταία πρόσβαση 1/2/2017).

²³⁶ Πηγή: Μαρτόβ- Ξις, Ν. Λεσέ, Ζ. Ρουαζέ, Φ. «Το πέταλο της Μπουλόν». *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2010. 3, σσ. 24-29.

²³⁷ Συγκεκριμένα χρησιμοποιούνται ο βάσκιος μπερές, το στρατιωτικό τζάκετ με μοτίβα καμουφλάζ, τα στρατιωτικά παπούτσια, οι μπαλακλάβες και τα φουλάρια. Επιπλέον χρησιμοποιούνται ίδιες τακτικές διαδήλωσης, με τις πομπές, με τα τεράστια πανό στην κορυφή, τις ένοπλες πτέρυγες, τα τύμπανα που δίνουν ρυθμό κ.λπ. (Luis 2006:53).

²³⁸ Μέσα όμως και στην κερκίδα της Ρόμα εντοπίζουμε τους Boys. Ένα μέλος του συνδέσμου σε συνέντευξη του στον Gary Armstrong που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Football fascism and fandom* αναφέρεται στη δομή οργάνωση και λειτουργία του παραπάνω συνδέσμου ο οποίος εμφανίζει όμοια χαρακτηριστικά με τους κοινούς συνδεσμιακούς τύπους και η αφετηρία δράσης χρονολογείται προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Κρατώντας κάποιες σημειώσεις, από το άρθρο «Γα αγόρια της Ρόμα» που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Humba*, η διαφορά που δηλώνεται, έγκειται στα σύμβολα που προτάσσουν οι οπαδοί, τα οποία φέρουν ιδεολογική ταύτιση με τη φασιστική ιδεολογία καθώς επίσης και η σχέση μεταξύ των μελών του συνδέσμου είναι σχέσεις μεταξύ ιδεολογικά συντρόφων. «Έχουμε και πολλούς που πληρώνουν τις συνδρομές μόνο και μόνο για τη μόδα, για τη λεζάντα, για να λένε ότι ανήκουν στους Boys [...] Πως γίνεται η επιλογή;. Για παράδειγμα εγώ που ανήκω στους Boys μπορώ να προτείνω ένα φίλο μου. Μέλη του γκρουπ τον τσεκάρουν και, αν περάσει τις εξετάσεις τότε γίνεται μέλος [...] να μεταδώσουμε στο νέο μέλος τις ιδέες και τις αξίες μας, τις απαραίτητες για να ανήκει σε εμάς [...] Έχουμε ένα ειδικό σύμβολο για την ελίτ των μελών μας, το έμβλημα του ανατέλλοντος ηλίου [Μια παραπομπή στην ανάδυση του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος] το οποίο το φέρουμε στα καπέλα μας [...] Αποκαλούμαστε μεταξύ μας σύντροφοι και χαιρετιόμαστε με τον παραδοσιακό ρωμαϊκό χαιρετισμό. Πολλά μέλη έχουν τατοιάζ τον κέλτικο σταυρό ή ένα μενταγιόν με το κέλτικο σταυρό [...] Οι αδελφοποιήσεις μας είναι πολιτικές. Οι μόνες αληθινές δυνατές φιλίες είναι με τους οπαδούς της Taranto στην Ιταλία και στο εξωτερικό με τους Ultra Sur της Real Μαδρίτης [...] έχουμε επίσης πολιτική σχέση με την Μπενφίκα και με τον Παναθηναϊκό που μοιραζόμαστε την ίδια ιδεολογία [...] Γιατί βρίσκεται η προτομή του Μουσολίνι μέσα στο σύνδεσμο ενός οπαδικού γκρουπ; [...] Είναι ένα σημαντικό σύμβολο που δείχνει την πολιτική μας ιδεολογία». Πηγή: «Γα αγόρια της Ρόμα». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2013. 12, σσ. 16-18).

²³⁹ Πηγή: Caccia, F. Svastiche in curva, i nazi-ultra della Roma. *Cronache*. [online]. 31 Gennaio 2006. Disponibile a: http://www.corriere.it/Primo_Piano/Cronache/2006/01_Gennaio/30/stadio.shtml (Ultimo accesso 31/1/2017), (in italian).

περίοδο στην Ισπανία²⁴⁰ εμφανίζεται ο αδελφοποιημένος των οπαδών της *Λάτσιο* σύνδεσμος *Ultras Sur*²⁴¹ της *Ρεάλ Μαδρίτης* (ισπανικά: *Real Madrid*) ο οποίος ανεξαρτητοποιείται από τον κορμό της πλειοψηφίας των υποστηρικτών της *βασιλίσσας* που είναι ενταγμένοι στο *fan club Las Banderas*. Ως προς την ελληνική περίπτωση, αυτές οι κοινότητες με ιδεολογικοεθνικιστικούς αυτοπροσδιορισμούς, όπως φάνηκε διέκοψαν την προβαλλόμενη, ως συνέχεια των πολιτικών πρωταγμάτων, δράση τους και τοποθετήθηκαν μέσα στα ευρύ πέπλο του οπαδισμού που τους παρείχαν οι κεντρικοί σύνδεσμοι των μεγάλων αθλητικών συλλόγων της χώρας. Για το θέμα αυτό θα επανέλθω και στη συνέχεια. Ένα ιδιαίτερο σημείο, είναι αυτό, της δικτύωσης με τις πολιτικές οργανώσεις της ακροδεξιάς. Όταν το site των «*Κόκκινων Εθνικιστών*», βρισκόταν σε λειτουργία, φιλοξενούσε site με ιδεολογικά συναφές υλικό προερχόμενο οπαδικών κόσμων του *ΑΠΟΕΛ*, της *ΣΣ Λάτσιο* (ιταλικά: *SS Lazio*), της *ΦΚ Ιντερνασιονάλε Μιλάνο* (ιταλικά: *FC Internazionale Milano*) αλλά και ιστοσελίδες της «Γαλάζιας Στρατιάς» και της «Χρυσής Αυγής» (Χ.Α. εφεξής)²⁴². Η εμφάνιση των skinheads στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980, με την διάδοση της punk κουλτούρας και μουσικής, εκτός των βρετανικών συνόρων, συμπίπτει χρονικά με την εμφάνιση της Χ.Α., το Δεκέμβριο του 1980, έτος έκδοσης του περιοδικού με τον ίδιο τίτλο, από τον Νίκο Μιχαλολιάκο ενώ λίγα χρόνια αργότερα (1987) στο Πειραιά γεννιέται το πρώτο φασιστικό συγκρότημα των *Last Patriots* την εμφάνιση του οποίου

²⁴⁰ Πηγή: «El mapa de los ultras: izquierda y derecha, odios viscerales y alianzas increíbles». *El Confidencial*. 2 December 2014. [online]. Available at: http://www.elconfidencial.com/deportes/futbol/2014-12-02/el-mapa-de-los-ultras-izquierda-y-derecha-odios-viscerales-y-alianzas-increibles_517486/ (Accessed 20/2/2015), (in Spanish). Στην Ισπανία επιπλέον δρουν οι Boixos Nois' οπαδοί της Barcelona, οι Frente Atlético, υποστηρικτές της Αθλητικό Μαδρίτης, μέλη του νεοναζιστικού δικτύου Blood and Honour ενώ ανάλογα καταγράφονται και για τους Chelsea Headhunters στην Αγγλία. Πηγές: Losada, A. «Un día de fútbol en la vida de un ex-Boixos Nois». *Vice.com*. 1 Mar 2016. [online]. Available at: <https://www.vice.com/es/article/ultimos-boixos-nois-0103> (Accessed 15/3/2016), (in Spanish) και Harris, C. «BBC Documentary On Chelsea Headhunters, Football Hooligans [VIDEO]». «Wordsoccertalk». [online]. 26 August 2013. Available at: <http://worldsoccertalk.com/2013/08/26/bbc-documentary-on-chelsea-headhunters-football-hooligans-video/> (Accessed 10/3/2015).

²⁴¹ Στη δημοσιογραφική έρευνα του φέροντας ψευδώνυμο Antonio Salas καταγράφηκαν πολλές πτυχές από τη δράση αυτού του συνδέσμου. Ο δημοσιογράφος στην τηλεοπτική εκπομπή *Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα* (Ρ.Χ.Σ.) αναφέρεται στο υψηλό βαθμό δυσκολίας, διείσδυσης, σε αυτές τις οργανώσεις ενώ μαρτυρά ότι για να πραγματοποιήσει αυτή την έρευνα χρειάστηκε να μάθει απ' έξω το βιβλίο του Hitler *Ο Αγών μου* και να λειτουργεί σαν αυτούς, δηλαδή, να ακούει τη μουσική των στίχων των τραγουδιών τους και να παρακολουθεί τα όσα αναφέρουν στα περιοδικά και στις ιστοσελίδες τους. Λαμβάνοντας το ψευδώνυμο *Tiger88*, ο δημοσιογράφος ήρθε αντιμέτωπος με τον ξυλοδαρμό έγχρωμου γάλλου τουρίστα σε δρόμο κοντά στο γήπεδο της *Βασιλίσσας* Santiago Bernabéu [επικράτεια των Skin] ενώ θυμάται τα λάφυρα των επιθέσεων τους, να αποδεικνύουν τις επιθέσεις, από το αίμα. Σημειώνει, ακόμη, ότι η προπαγάνδα των νεοναζί, φαίνεται από τα ιδεολογικά συνθήματα, τα μηνύματα μιας ακραίας πολιτικής τάσης, της *άκρας δεξιάς* και από τα σύμβολα όπως η σβάστικα, το ρουνικό αλφάβητο, ο κέλτικος σταυρός, ο αριθμός 18 [Το 18 συμβολίζει το γράμμα Α και το γράμμα Η, το πρώτο και το όγδοο γράμμα της αλφαβήτου, που είναι ένας τρόπος να αναφέρεται στον Adolf Hitler] τα οποία όπως μας γνωστοποιεί δεν εντοπίζονται μόνο στους φανατικούς της Real αλλά και σε αυτούς της Espaniol και της Barcelona. Προσθέτει, τέλος, την αναζήτηση μιας *οικογένειας* ως κριτήριο συμμετοχής σε αυτές τις οργανώσεις, τη χρήση άλλων τα οποία *συναρπάζουν γιατί τον κάνουν να νιώθει πιο άντρας* ενώ παρατηρεί για το προφίλ των ατόμων που συμμετείχαν πως *δεν παρέπεμπε κατ' ανάγκη στο κοινωνικό περιθώριο: «Εξεπλάγην για παράδειγμα που συνάντησα πάρα πολλούς δικηγόρους, φοιτητές νομικής, αστυνομικούς, κτλ»*. Πρόκειται για έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2002 στα πλαίσια της εργασίας του δημοσιογράφου στο ισπανικό TV5 τα ευρήματα της οποίας κατέγραψε στο βιβλίο του «*Ημερολόγιο ενός σκινχεντ*». Πηγή: «Ένα «φάντασμα» στα άδυτα των νεοναζί». *Ρ.Χ.Σ.* 02 Μαΐου 2012. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.rnf.gr/261410/featured-on-headlines-%CE%AD%CE%B4%CE%B1-%C2%AB%CE%86%CE%AC%CE%BD%CE%84%CE%B1%CE%83%CE%BC%CE%B1%CE%82%BB-%CE%83%CE%84%CE%B1-%CE%AC%CE%B4%CE%85%CE%84%CE%B1-%CE%84%CE%89%CE%BD-%CE%BD%CE%B5%CE%B6%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%AF/> (τελευταία πρόσβαση 20/2/2014).

²⁴² Πηγή: Θαλάσσης, Γ. ««Μαύροι» και... «κόκκινοι» στις εξέδρες!». *Γαλέρα για τις ακυβέρνητες πολιτείες*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.galeira.gr/magazine/modules/articles/article.php?id=624> (τελευταία πρόσβαση 1/2/2017).

ακολουθούν και άλλα καθαρόαιμα Oil! συγκροτήματα όπως οι Defamation (Θεσσαλονίκη), οι Th.Re.At. (Τρίκαλα) και οι No Surrender (Συμβουλίδης 2008: 92-93). Μεταξύ αυτών και το συγκρότημα *No Surrender* ξεπήδησε από το ελληνικό παράρτημα της οργάνωσης *Αίμα & Τιμή*, η δράση του οποίου συνδέθηκε με το βρετανικό δίκτυο του Donaldson, ένα κομμάτι του οποίου [εγχώριοι νεοναζί skinheads], οργανώθηκαν στη συνέχεια στη Χ.Α. (Συμβουλίδης 2008: 92-93). Με αφορμή την κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Κυπέλλου (Euro) από την Εθνική Ομάδα Ποδοσφαίρου της Ελλάδας, ορισμένα μουσικά συγκροτήματα όπως οι *Koi!mpresser* αναφέρθηκαν με τη μουσική και τους στίχους τους σε αυτό το ποδοσφαιρικό επίτευγμα. Οι *Koi!mpresser* περιλαμβάνονται σε διαδικτυακούς χώρους που προσανατολίζονται στην *Ελληνική Πατριωτική & Εθνικιστική Μουσική*, όπως υποδηλώνεται και από τους στίχους του κομματιού *Καταιγίδα πάνω από τη Πορτογαλία*²⁴³.

«Συναντήσανε αθάνατη ελληνική ψυχή,
Γάλλοι, Πορτογάλλοι, Τσέχοι, Ισπανοί,
4^η Ιουλίου, η αυγή πραγματική,
θρίαμβος στη Λισσαβόνα
παίξτε μπάλα δυνατή»

«Καταιγίδα πάνω από την Πορτογαλία,
Γαλανόλευκη υψώσαμε σημαία ελληνική»

Επίσης, μέσα στο χώρο της punk μουσικής, το συγκρότημα *Filopatria* θα συνθέσει το τραγούδι *Ultras Παντού*. Επίσης, σύμφωνα με διαδικτυακή συνέντευξη ενός μέλους του²⁴⁴ «το ποδόσφαιρο είναι ένα κυριακάτικο σπορ και θα προτιμούσα να μην έχουμε ξένους στις ομάδες μας».

Ultras παντού (Στίχοι)

Δαγκωτό πρώτα στις πλατείες ρε παιδιά,
Δούλοι και περήφανοι γεμάτοι τσαμπουκά,
Όλοι περιμέναμε εκείνη τη γιορτή,
Που βγαίνουν οι ελληνικές στρατιές κάθε
Κυριακή,
Ultras παντού στις θύρες αυτού,
Πένα βαμμένη για χρόνια η φανέλα,
Ultras παντού στα κλαμπ μέσα ντου,
Η πόλη καμένη ομαδάρα μου για σένα,
Όλη μου η βδομάδα εσένα έχω στο μυαλό,
Ομάδα μου τρελαίνομαι για σένα αιμοραγώ,
Γεμίζουν οι κερκίδες και φεύγουν οι λαγοί,
Γαμήστε τα μουνόπανα και ξύλο μια ζωή,

Hooligans (Στίχοι)

Από μικρό παιδί θυμάμαι στις αλάνες,
Αυτή η αλητεία μας για πάντα στη καρδιά,
Με μια μπάλα στο χέρι γυρνούσαμε τριγύρω,
Ποδόσφαιρο και ξύλο σε κάθε γειτονιά,
Και μου λέγαν όλοι πως θα έβαζα μυαλό,
Και μου λέγαν όλοι πως θα συμμορφωθώ,
Hooligans, χάος και βία στα στενά,
Hooligans ζήτω η στρογγυλή θεά,
Σε ακολουθώ παντού όπου και να παίζεις,
Είσαι βαριά αρρώστια έχω χάσει το μυαλό,
Κασκόλ και καπνογόνα,
Και όταν μπει το γκολ,
Πάντα σπαθί με τα σπαθιά,

²⁴³Πηγή: *youtube.com*. [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QGkf3lo64n4> (τελευταία πρόσβαση 10/8/2012).

²⁴⁴Πηγή: «*Filopatria*». *Street Life in Athens*. [online]. 29 Μαΐου 2009. Διαθέσιμο στο: <http://streetlifeinathens.blogspot.gr/2009/05/filopatria.html> (ελευταία πρόσβαση 01/6/2016).

Ultras παντού στις θύρες αυτού,
Πένα βαμμένη για χρόνια η φανέλα,
Ultras παντού στα κλαμπ μέσα ντου,
Η πόλη καμένη ομαδάρα μου για σένα,
Και έξω όταν παίζουμε και χωρίς λεφτά,
Στο πούλμαν όταν μπαίνουμε,
Εσένα έχω στη καρδιά,
Μόνη σου δεν περπατάς ποτέ στον κόσμο
αυτό,
Και λιώμα όλοι γινόμαστε,
Όταν μπαίνει φορτηγό,
Ultras παντού στις θύρες αυτού,
Πένα βαμμένη για χρόνια η φανέλα,
Ultras παντού στα κλαμπ μέσα ντου,
Η πόλη καμένη ομαδάρα μου για σένα,
Ομαδάρα βάλε ένα γκόλ ένα γκοολ ένα
γκοοοολ,
[το ίδιο]
[το ίδιο]
[το ίδιο]
[το ίδιο]
Ultras παντού στις θύρες αυτού,
Πένα βαμμένη για χρόνια η φανέλα,
Ultras παντού στα κλαμπ μέσα ντου,
Η πόλη καμένη ομαδάρα μου για σένα,
[το ίδιο]

Αυτή είναι η ζωή μου για σένα μόνο ζω,
Και όπου και να παίζεις εγώ σε ακολουθώ,
Hooligans, χάος και βία στα στενά,
Hooligans ζήτω η στρογγυλή θεά,
Και μου λέγαν όλοι πως θα συμμορφωθώ,
Και μου λέγαν όλοι πως θα έβαζα μυαλό,
Μα ότι και να λένε εγώ για σένα τραγουδώ.

Δίχως να ταυτίζουμε αυτού του είδους τη μουσική αποκλειστικά με τα ακροδεξιά αφηγήματα²⁴⁵ τα κομμάτια *Ultras παντού* και *Hooligans*, διακρίνονται από πληθωρικούς στίχους και γρήγορο ρυθμό, προβάλλοντας στιγμές οπαδικής οργάνωσης, «τρέλας» και πολέμου, με πλούσιο το στοιχείο της υπερβολής, περιλαμβάνοντας, κυρίαρχα, το αίσθημα εθνικισμού.

5.2. Το αφήγημα X.A.

Ένας χώρος πολυσυζητημένος, στη σύνδεση, punk και oil μουσικής και οπαδικών κοινοτήτων, η X.A. ιδρύεται επίσημα το 1993²⁴⁶. Σε άρθρο μέλους του χώρου με τίτλο *Πως μπορώ να γίνω μέλος της Χρυσής Αυγής* προβάλλεται μια διαφοροποίηση σε σχέση με τα υπόλοιπα αστικά κόμματα καθώς ως μια στρατικοποιημένη δομή δεν αρκείται στην απλή εγγραφή νέων μελών αξιολογώντας τη δράση των νεοεισερχόμενων μελών.

²⁴⁵ Παρακάτω σημειώνονται και τα μουσικά groups που αναφέρονται στο οπαδικό αλλά δεν εκπέμπουν ακροδεξιά μηνύματα στους στίχους τους. Για παράδειγμα, οι *BootStroke* [Πηγή: <http://greek-punk.blogspot.gr/2013/03/bootstroke-discography.html>].

²⁴⁶ Το έτος αυτό ιδρύεται ως κόμμα καθώς η δράση ξεκινά προγενέστερα και συγκεκριμένα το 1980 όταν εκδίδεται για πρώτη φορά το περιοδικό με τον ίδιο τίτλο.

«η ένταξη στο κίνημα είναι μια διαδικασία τόσο χρονοβόρος όσο και επίπονη, οι συναγωνιστές που αποφοιτούν από τα καθιερωμένα σχολεία εκπαίδευσης [...] δεν ονομάζονται μέλη αλλά δόκιμοι»²⁴⁷.

Με συνεχείς παραπομπές στο παρελθόν, αυτές οι κοινότητες θα μπορούσαν να λάβουν χαρακτήρα αντικινήματος²⁴⁸ (Ψημίτης 2011:448-453) καθώς εκφράζουν μια μεσσιανική σταυροφορική συνταγή εθνικής έκφρασης και λύτρωσης, βασισμένη σε συνθήματα που προσελκύουν τους δυσαρεστημένους και τους απογοητευμένους (Hainsworth 2004^a:48-49, 63). Με σκοπό την προσέλκυση μελών του «κινήματος», ο ακροδεξιός λόγος ιδιαίτερα μετά το 1990 *αναμειγνύει* στις λεκτικές εκφράσεις *πρακτικές με αριστερόστροφα κοινωνικό οικονομικά αιτήματα και υπερσυντηρητικά δεξιόστροφα πολιτικό πολιτισμικά πρότυπα*, δηλαδή πρόκειται για έναν δεξιό αυταρχισμό άλλοτε ενός τοπικού σοβινισμού και άλλοτε ενός λαϊκίστικου αντικρατισμού (Γεωργιάδου 2004: 10, 12). Μετά την πολιτική δολοφονία του Παύλου Φύσσα²⁴⁹, την πολιτική ευθύνη της οποίας ανέλαβε το κόμμα της Χ.Α.²⁵⁰, αυτοπροσδιοριζόμενα πρώην μέλη σε δημόσιες μιντιακές αφηγήσεις εστίασαν τόσο στο ιδιαίτερο τελετουργικό μύησης όσο και στην ενεργό θέση της νεολαίας και τους λεγόμενους «*Κένταυρους*» (Κουρούτζας και Παρασκευόπουλος 2014). Μια ανατριχιαστική συμφωνία με τις νεανικές οργανώσεις στην ανάδυση των ολοκληρωτικών καθεστώτων, τις οποίες χαρακτήριζε η αυστηρή πειθαρχία που πηγάζει από έναν αρχηγό που τον αποδέχτηκαν οι ίδιοι οι νέοι (Richard 1980:29-30). Ακολούθως, η σκιαγράφηση της θέσης και του ρόλου του αρχηγού φυσιοκρατικά περιγράφεται με αρετές που διατρέχουν παραδοσιακά και διαχρονικά το ελληνικό έθνος. Η κατανόηση των πρακτικών του συγκεκριμένου χώρου δεν μπορεί να επιτευχθεί, δίχως την ιδεολογική ταύτιση με μια κοσμοθεωρία που αντιλαμβάνεται τους «*εχθρούς της ως υπάνθρωπους, άξιους δηλαδή ακόμη και φυσικής εξόντωσης*» (Ψαρράς

²⁴⁷ Πηγή: *Εφ. Χρυσή Αυγή*, 13 Ιανουαρίου 2005 όπως παρατίθεται στο Ψαρράς (2014:45).

²⁴⁸ Στην ανάλυση του Ψημίτη (2011:448-456) ρατσιστικές ομάδες, θρησκευτικά κινήματα, εθνικιστικά και φονταμενταλιστικά κινήματα, τοποθετούνται ως μορφές συλλογικής δράσης με χαρακτηριστικά κοινωνικών αντικινήματων. Πρόκειται για συλλογικές ταυτότητες ειδικού τύπου ή σύμφωνα με τον Melucci στον οποίο παραπέμπει (Ψημίτης 2011: 448-456), μια ταυτότητα κοινοτιστικού τύπου που ηγεμονεύει το παρελθόν. Ο Ψημίτης (2011: 452-453), βασισμένος στην ανάλυση του Wieviorka περιγράφει τη φυσιολογία αυτής της δράσης ως εξής: α. με συνεκτικό πυρήνα την ιστορία ή τη κουλτούρα, τη θρησκεία, τα αντικινήματα ωθούν το άτομο να συμπεριφερθεί ως δρών την ίδια στιγμή που το εμποδίζουν να συγκροτηθεί ως υποκείμενο ενώ η ατομική ύπαρξη νοηματοδοτείται μέσω μιας πολιτισμικής διαδικασίας, στην οποία η ατομική ισχύ μεταφέρεται ολοκληρωτικά στους πολυμαθούς, στους προφήτες και στους χαρισματικούς ηγέτες. β. τη θέση του κοινωνικού αντιπάλου καταλαμβάνει ένας ηθικός εχθρός ή μια μετά-κοινωνική αφηρημένη αρχή όπως το κακό, ο διάβολος ή η παρακμή. Τέλος, τα αντικινήματα διακατέχονται από άρνηση της ιστορικότητας, με τη μορφή κανενός κοινού πεδίου δράσης με τους αντιπάλους, με το σεχαρισμό και τη δαμινοποίηση των τελευταίων να κυριαρχούν.

²⁴⁹ Βλ. αναφορικά της τοποθέτησης της κερκίδας για τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα το κεφ. 6 και ειδικότερα την ενότητα 6.1.3.

²⁵⁰ Σε συνέντευξη του, ο αρχηγός της Χ.Α. Νίκος Μιχαλολιάκος, το Σεπτέμβριο του 2015, ανέλαβε την πολιτική ευθύνη στη δολοφονία του Παύλου Φύσσα. Πηγή: «Μιχαλολιάκος: Αναλαμβάνουμε την πολιτική ευθύνη για τη δολοφονία του Π. Φύσσα». *Left.gr*. [online]. 17 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?t=49&v=Vim7FLGIHL4>(τελευταία πρόσβαση 20/8/2016).

2014:19), διαπνεόμενη από ένα αντισημιτισμό που φέρει μορφή ιδεοληψίας συνοδευόμενος από μίσος απέναντι κυρίως στους μετανάστες (Φραγκουδάκη 2013:59), αναπαράγοντας τις ακρότητες του ναζιστικού λόγου ενώ παράλληλα μιμείται τη милитарιστική δομή των ναζί, τις συμπεριφορές και το ύφος τους (Φραγκουδάκη 2013:54). Επακόλουθα, ο αντιεβραϊσμός είναι διάχυτος στις μπροσούρες και τα έντυπα ιστορικών και κοινωνικών αναλύσεων που παρέχει προς τα νυν και εν δυνάμει μέλη του. Στο βιβλίο με τίτλο «Κομμουνιστικές Προδοσίες» (2013:5-6) από τις εκδόσεις «Χρυσή Αυγή» ο συγγραφέας αναφέρει ευθύς εξαρχής στα εισαγωγικά του κειμένου:

«Το ΚΚΕ ιδρύθηκε (αρχικώς ως ΣΕΚΕ - Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος) στις 17-23 Νοεμβρίου 1918 (4-10 Νοεμβρίου με το τότε ισχύον ημερολόγιο), στον Πειραιά, κατά την διάρκεια του 1^{ου} Σοσιαλιστικού Συνεδρίου. Πρωτεργάτης της ιδρύσεως ήταν ο εβραίος Αβραάμ Μπεναρόγια (μέχρι τότε ηγέτου της σιωνιστικής «Σοσιαλιστικής Εργατικής Ομοσπονδίας - Φεντερασιόν»), ενώ συμμετείχαν περίπου 30 σύνεδροι. Ίδού κάποια ονόματα συμμετεχόντων: Σαμουήλ Γιονά, Αβραάμ Πέχνα, Αλμπέρτο Αρδίτι, Ισαά Καρασσό, Χ. Μπενρουμπή, Φραντς Τζουλάτι, Ζακ Βεντούρα (Ίδρυτής της νεολαιίστικης ΟΣΕΝΕ (μετέπειτα ΟΚΝΕ, σήμερα ΚΝΕ), Αλμπέρτο Κουριέλ, Αβραάμ Λεβί, Φραντς Πετρούσκα κ.α. Όπως καταλαβαίνεται, η πλειοψηφία των ιδρυτών του ΣΕΚΕ (ΚΚΕ) ήταν εβραϊκή, όπως και σ' όλα τα άλλα Κ.Κ. όπου γης. Βεβαίως, στο 1^ο Συνέδριο συμμετείχαν και ολίγοι Έλληνες, όπως ο Νικόλαος Γιαννιός, που μόλις κατάλαβαν περί τίνος πρόκειται έφυγαν αηδιασμένοι».

Σύμφωνα με το πόρισμα των δύο εφετών για την πολιτική δολοφονία του Παύλου Φύσσα, τα στοιχεία δικογραφίας παραπέμπουν (Ψαρράς 2014:38-39) στο ναζιστικό χαρακτήρα της οργάνωσης, στη (παρά) στρατιωτική δομή της, στην απόλυτη ιεραρχία και την παντοδυναμία του αρχηγού καθώς και την άμεση γνώση των στελεχών για τη δράση των ταγμάτων εφόδου. Ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό με την ιδεολογικο-πολιτική ταυτότητα των χρυσαυγιτών, κομμάτι, είναι αυτό της κοινωνικής ανθρωπογεωγραφικής κατεύθυνσης. Η πολιτική άνοδος της εθνικιστικής ιδεολογίας, προέκταση, των αυξητικών τάσεων της ακροδεξιάς σε περιόδους κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, εντοπίζεται κυρίως σε χώρους που συγκεντρώνονται, νεαρών ηλικιών, πρόσωπα όπως τα σχολεία και τα γήπεδα. Η στοχοθεσία της διείσδυσης σε αυτούς τους τόπους συλλογικούς βιώματος προσβλέπει σε έναν εθνικιστικό προσανατολισμό του αντιπαραθετικού φαντασιακού «εμείς και οι άλλοι».

5.3. Με κατεύθυνση τις οπαδικές κοινότητες και όχημα τον πατριωτισμό

Η σημερινή νεοφιλελεύθερη κρίση δεν έχει οδηγήσει αυτόματα σε ένα αριστερό αντι-ηγεμονικό ιδεολογικό μπλοκ αλλά και σε άλλα ιδεολογικά σχήματα όπως η

«αυταρχική φασίζουσα», με τη μεταφορά και τη μετάφραση της κοινωνικής κρίσης ως εθνικό ζήτημα ή ως αποτέλεσμα των μεταναστευτικών εισροών στη χώρα (Τριμικλινώτης 2012: 20). Ξεκινώντας με αρχή την πολιτική κατασκευή των εθνών, το εθνικιστικό αίσθημα συνδέεται κοινωνικά, με την παρακμή του έθνους κράτους (Miller 2006) όπου η συζήτηση για το μέλλον του τελευταίου, πυροδοτείται από τη σύγκρουση ανάμεσα στο τοπικό/εθνικό και το πλανητικό/υπερεθνικό στοιχείο (Δεμερτζής 1995: 67). Παρατηρείται, ένας επιθετικός και ταυτόχρονα σοβινιστικός τρόπος εθνικής έκφρασης, με την εθνική ταυτότητα βασισμένη σε ξενοφοβικά και ρατσιστικά θεμέλια να συνδέεται με την πολιτική κατά των μεταναστών και βασικούς παράγοντες στην ανάπτυξη του εθνικισμού τόσο την πτώση του βιοτικού επιπέδου των χαμηλών κοινωνικών τάξεων όσο και την πολιτική περιθωριοποίηση (Hainsworth 2004^a: 63-64). Για τη σχέση μίσους, ρατσισμού και εθνικισμού, όπως δηλαδή, πλαισιώνεται η επιμονή στον παθολογικό χαρακτήρα του εθνικισμού από τους προοδευτικούς και διανοούμενους, ο Anderson (1997:213) απαντά ότι *«είναι χρήσιμο να θυμηθούμε ότι τα έθνη εμπνέουν αγάπη και συχνά αγάπη που φτάνει στην αυτοθυσία»*. Προσθέτει επίσης ότι, *«τα πολιτισμικά προϊόντα του εθνικισμού – ποίηση, μουσική, πλαστικές τέχνες- δείχνουν καθαρά αυτή την αγάπη με χίλιες διαφορετικές μορφές και τρόπους. Από την άλλη, δείχνουν πόσο σπάνιο είναι στ' αλήθεια να βρει κανείς ανάλογα προϊόντα του εθνικισμού που να εκφράζουν φόβο και μίσος»*. Ο Anderson (1997:216-217) δίνοντας μεγάλο βάρος στη γλώσσα [με βαθιές ρίζες στις σύγχρονες κοινωνίες] προσθέτει πως *τα πολιτισμικά προϊόντα του εθνικισμού φέρουν βαρύτητα ενέχοντας μια τελετουργική σημασία και έναν «ιδιαίτερο τύπο συγχρονικής κοινότητας»*. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα των εθνικών ύμνων στις εθνικές εορτές, παρατηρεί την εικόνα μιας συνήχησης [εκκλησιαστικής χορωδίας] όπου *«άνθρωποι εντελώς άγνωστοι μεταξύ τους ψελλίζουν τους ίδιους στίχους στην ίδια μελωδία»*. Συνακόλουθα, η πολιτική αγάπη για το έθνος, αποκρυπτογραφείται μέσω της γλώσσας που περιγράφει το αντικείμενο της *«είτε με το λεξιλόγιο της συγγένειας ή του τόπου καταγωγής»*. Αυτά τα ιδιώματα *«δηλώνουν κάτι με το οποίο είναι κανείς φυσικά δεμένος [...] σε καθετί φυσικό υπάρχει πάντοτε κάτι που δεν έχουμε επιλέξει [...] η ιδιότητα του να ανήκει κανείς σε έθνος ταυτίζεται με το χρώμα του δέρματος, το φύλο, την καταγωγή και τη χρονολογία της γέννησης - όλα αυτά για τα οποία κανείς δεν μπορεί να κάνει τίποτα»* (Anderson 1997:215). Στην ακροδεξιά ατζέντα, έμμεσα και άμεσα, ο εθνικισμός παρουσιάζεται

ως εγγεγραμμένο στη φύση των πραγμάτων²⁵¹ και στις καρδιές των ανθρώπων, κάτι που είναι ψευδές, καθώς ο εθνικισμός ως φαινόμενο και όχι ως δόγμα είναι εγγενής σε μια ορισμένη ομάδα κοινωνικών συνθηκών, έχοντας τις ρίζες του στο βιομηχανικό κοινωνικό σύστημα, του νεότερου κόσμου ως ένα ξεχωριστό είδος πατριωτισμού (Gellner 1992: 221-241). Μέσα σε αυτήν την αρχή ομοιογενών πολιτισμικών οντοτήτων που θεμελιώνουν την πολιτική ζωή και την υποχρεωτική πολιτισμική ενότητα, αρχόντων και αρχομένων (Gellner 1992: 220-221), οι σημερινές ακροδεξιές ιδέες προσπαθούν να συνδεθούν με τον παραδοσιακό εθνικισμό του 19^{ου} αιώνα, όταν συγκροτήθηκαν τα έθνη κράτη, ο οποίος ήταν γεμάτος αξίες και ιδέες, όπως ο ηρωισμός, η θυσία για το καθήκον και η ανθρώπινη ζωή ως ένας σπόρος ελευθερίας των σκλαβωμένων· αναπαράγοντας αυτές τις ιδέες και αφαιρώντας δυο βασικές αξίες, αυτή της εθνικής απελευθέρωσης και της κοινωνικής ελευθερίας (Φραγκουδάκη 2013:159)²⁵². Κάτι που επισημαίνει και ο Ψυχοπαίδης (1995: 64) λέγοντας ότι οι αξίες του εθνοαπελευθερωτικού εθνικισμού τον 19ο αιώνα, φαίνονται σήμερα με ένα λόγο οξυμμένης μισαλλοδοξίας και εχθρότητας απέναντι στην ετερότητα. Παρακάτω, μελετάται το περιεχόμενο δημόσιων ανακοινώσεων και τοποθετήσεων προερχόμενων ενός λόγου που αυτοπροσδιορίζεται ως «εθνικιστικό κίνημα» επ' αφορμή περιστατικών της αθλητικής καθημερινότητας. Πρόκειται για ένα εθνικιστικό λόγο απευθυνόμενο στο αίσθημα πατριωτικής ευθύνης των οπαδών κάτω απ' τον οποίο, οποιαδήποτε οπαδική αντιπαλότητα αναιρείται ως εμπόδιο στην υπεράσπιση του έθνους. Η αξία της οπαδικής ταυτότητας αναγνωρίζεται ενώ οι μάχες των οπαδών εμπεριέχουν μια δυναμική, ανάλογη αυτής, που απαιτεί, η υπεράσπιση της πατρίδας. Θεωρείται θεμιτή η εμπέδωση μιας «όχι πολιτικοποιημένης» κουλτούρας της εξέδρας ως εγγύηση απέναντι στο φόβο εργαλειοποίησης της οπαδικής δράσης καθώς το υπάρχον πολιτικό σύστημα και η εφαρμογή ψηφοθηρικών πρακτικών προς τους οπαδούς, κατακρίνονται μέσα σε ένα επιφανειακό αντισυστημικό λόγο. Στις σκέψεις αυτές, το οπαδικό βιολογικό αποτύπωμα είναι η εθνικιστικά προσανατολισμένη συνέχεια ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον και η οπαδική αντίδραση σε ανθελληνικές πρακτικές στα αθλητικά δρώμενα υπερτιμάται εν' αντιθέσει με τον αντιεθνικιστικό και αντιφασιστικό οπαδισμό που καταγράφεται ως αποτέλεσμα μειοψηφικών διεργασιών.

²⁵¹ Η Φραγκουδάκη (2013:152-154) παρατηρεί ότι ειδικότερα μετά το 1980 στην Ελλάδα, έλληνες διανοούμενοι στη λογική υπεράσπισης του έθνους από την απειλή της εξαφάνισης, επέφεραν στη διδασκαλία των μαθητών, την παρουσίαση του έθνους ως μια φυσική βιολογική κατηγορία.

²⁵² Βέβαια σημειώνει η Φραγκουδάκη (2013:160) ότι οι ιδέες του παραδοσιακού εθνικισμού είναι ανεπίκαιρες επειδή σημαίνουν πόλεμο, με την ηθική και φυσική υποτίμηση της ύβρης απέναντι στον άλλο λαό, τη πατρίδα ως μητέρα και τα μέλη του έθνους ως αδερφών.

Όπως σχολιάζει η Φραγκουδάκη (1999:24) η γλώσσα μόνο αθώα δεν είναι καθώς κοινωνικές πληροφορίες και ιδεολογικά μηνύματα εμπεριέχονται μέσα στις λέξεις, σε απλές φράσεις, στους χειρισμούς των λέξεων και στον τρόπο σύνταξης και γραμματικής επιλογής που εφαρμόζει κάθε ομιλητής. Με αυτή τη σκέψη όταν ακούγεται από ένα μέλος της Χ.Α. σε δημόσια τοποθέτηση και συγκεκριμένα σε μια τηλεοπτική εκπομπή, η διακήρυξη, «δεν είμαστε νεοναζί σε καμία περίπτωση, δε είμαστε φασίστες, δεν είμαστε ακροδεξιοί. Είμαστε Έλληνες εθνικιστές» (εκπομπή Αυτοψία, 10 Μαΐου 2012²⁵³) γεννιέται σε συνέχεια των παραπάνω, το εύλογο ερώτημα γύρω από τον προσδιορισμό του ιδεολογικού περιεχομένου του εθνικισμού. Πρόκειται για έναν όρο, αναφερόμενος στον οποίο ο Ψυχοπαίδης (1995: 53) παρατηρεί μια αμφισημία καθώς παραπέμπει απ' τη μία σε κινήματα διαμόρφωσης εθνικών κρατών και ένα αξιακό πλαίσιο ελευθερίας και σεβασμού της ετερότητας αλλά και σε ιδεολογίες που προτάσσουν ομοιογενείς χώρους αποκλείοντας την ετερότητα, συνδεδεμένες με την καταπίεση, την εκδίωξη και την εξόντωση μειονοτήτων, σε ένα αξιακό περιβάλλον ανελευθερίας, φόβου και άρσης των δημοκρατικών θεσμών. Η σκέψη αυτή περιγράφεται από τον Λέκκα (1995) ως η *ύπατη αρχή* και ως το *μόνιμο πρόβλημα*. Η Φραγκουδάκη (2013: 68-55) συνεισφέροντας και σχολιάζοντας το νεοφασιστικό μόρφωμα της Χ.Α. βλέπει τη δημόσια απάρνηση εννοιών όπως «φιλοναζισμός» και «φασισμός» με την διευκρίνιση ότι πρόκειται για εθνικιστές, παρόλο που το μείγμα εθνικιστές και σοσιαλιστές είναι ιστορικά και πολιτικά προσδιορισμένο, μια απάρνηση της φασιστικής ιδεολογίας αν και η περιγραφή της είναι *ανατριχιαστικά πιστή*. Αυτή η ιδεολογική μετάφραση/ απάρνηση φαίνεται ξεκάθαρα στην υποστηρικτή ανακοίνωση της Χ.Α. για τον χαιρετισμό με τεταμένη την δεξιά του ποδοσφαιριστή Γιώργου Κατίδη το 2013 σε αγώνα μεταξύ της Α.Ε.Κ και της Βέροιας²⁵⁴. Επιβεβαιωτικά είναι επίσης και τα αποτελέσματα έρευνας στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος *MYPLACE*, καθώς δείχνουν ότι τα νεαρά άτομα που συμμετείχαν, αποδέχονται τον

²⁵³ Πηγή: «Αυτοψία: στα άδυτα της χρυσής αυγής». *Youtube.com*. [online]. 9 Μαΐου 2012. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=hP0ZI_wA0bw (τελευταία πρόσβαση 20/8/2015).

²⁵⁴ Τον Μάρτιο του 2013, η Α.Ε.Κ αντιμετώπιζε την Βέροια για την διοργάνωση της Super League. Πριν το τέλος της αναμέτρησης ο ποδοσφαιριστής της πρώτης Κατίδης σημειώνει το γκολ της νίκης και στην συνέχεια σύμφωνα με απόφαση της Ε.Π.Ο. (16 Μαρτίου 2013) ο εν λόγω ποδοσφαιριστής χαιρέτισε ναζιστικά τους θεατές του αγώνα. Η απόφαση της Ε.Π.Ο. για αυτήν την ενέργεια ήταν ο ισόβιος αποκλεισμός από τις εθνικές ομάδες. Παράλληλα, το σώμα οργανωμένων οπαδών της Α.Ε.Κ, με ανακοίνωση του, αναφερόταν στην προσφυγική ιστορία του συλλόγου και κατ' επέκταση ζητούσε την αποπομπή του από το ποδοσφαιρικό τμήμα. Ο ποδοσφαιριστής δέχτηκε αυστηρή κριτική από το χώρο των συναδέλφων του, από τμήμα των πολιτικών κομμάτων της χώρας, από διεθνή και εγχώρια μέσα ενημέρωσης αν και ο ίδιος δήλωνε συνεχώς άγνοια για το συμβολισμό που φέρει αυτή η πράξη. Από την άλλη, η Χ.Α. εκφράστηκε με θετικότητα απέναντι στην πράξη του αθλητή. Σύμφωνα με ένα ενδεικτικό απόσπασμα της ανακοίνωσης της, «ο νεαρός διεθνής ποδοσφαιριστής της ΑΕΚ, Γιώργος Κατίδης πέτυχε σήμερα το νικητήριο γκολ για την ομάδα του. Κατά τον πανηγυρισμό του για την επίτευξη του τέρματος χαιρέτισε Εθνικιστικά προς τους φιλάθλους της ομάδας, γεγονός που προκάλεσε εντύπωση στους δημοσιογράφους που άρχισαν ήδη να μιλούν για ρατσιστικές προκλήσεις και άλλα διάφορα». Πηγή: «Η Χρυσή Αυγή για τον πανηγυρισμό του Κατίδη». *Onsports.gr*. [online]. 16 Μαρτίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.onsports.gr/Podosfairo/Super-League/item/302130-H-Chrysh-Aygh-gia-ton-panhyrismo-toy-Katidh> (τελευταία πρόσβαση 15/7/2014).

αυτοπροσδιορισμό της Χ.Α. ως εθνικιστικό κόμμα απορρίπτοντας ως απεχθείς τους χαρακτηρισμούς φασίστες ή νεοναζί²⁵⁵. Γι' αυτά τα άτομα η Χ.Α., θεωρείται ένα πατριωτικό εθνικιστικό κόμμα το οποίο θέτει τους Έλληνες *πάνω από όλους και από όλα*, επισημαίνει η επιστημονική υπεύθυνη της έρευνας, Αλεξάνδρα Κορωναίου προσθέτοντας τη συστηματική διείσδυση και προπαγάνδα μέσα σε σχολεία και άλλους χώρους δραστηριοτήτων των νέων παραλληλίζοντας την με τη σημασία που έδιναν όλα τα φασιστικά και ναζιστικά κινήματα στη νεολαία²⁵⁶. Κάτι ανάλογο αναφέρει και ο Κουσουμβρής (2004:17) στο βιβλίο *Γκεμίζοντας το μύθο της Χρυσής Αυγής*, μιλώντας για τα όσα έζησε μέσα σε αυτό το χώρο από το 1990 ως μέλος της. Ενδεχομένως, υπό αυτή τη σκέψη, στις 19 Σεπτεμβρίου 1997, το περιοδικό *Χρυσή Αυγή*²⁵⁷, φιλοξένησε άρθρο με τίτλο «*Φίλαθλοι και Εθνικισμός*» στο οποίο τονίζεται ότι τόσο στις μεγάλες ομάδες των Αθηνών όσο και στις επαρχιακές, υπάρχουν ισχυροί πυρήνες εθνικιστών οπαδών ενώ στη συνέχεια του άρθρου το παρακάτω απόσπασμα τεκμηριώνει μια ιδιαίτερη αντιμετώπιση της κερκίδας ως ένα ευνοϊκό πεδίο για την άνθηση της εθνικιστικής δράσης,

«οι χώροι των αθλητικών συναντήσεων προσφέρονται για την προώθηση των εθνικιστικών θέσεων και ιδεωδών και φυσικά δε θα μείνουμε άπραγοι στο συγκεκριμένο τομέα. Το θέμα αυτό έχει πολύ «ψωμί» για να το αφήσουμε ανεκμετάλλευτο»²⁵⁸.

Σύμφωνα με την Φραγκουδάκη (2013:59) η Χ.Α. θέτει τους Έλληνες και τον Ελληνισμό ως απειλούμενους με κίνδυνο εξαφάνισης στη βάση τριών σχεδίων συνωμοσίας. Το πρώτο σχέδιο συνδέεται με την πρόκληση της οικονομικής κρίσης σκοπεύοντας στην εξόντωση των Ελλήνων, το δεύτερο με τη πρόθεση *σιωνισμού* ως δείγμα ζήλειας και μίσους απέναντι στον Ελληνισμό και το τρίτο, σε συνδυασμό με τα δυο προηγούμενα, προσβλέπει στην βιολογική αλλοίωση, από την είσοδο των μεταναστών στην χώρα (Φραγκουδάκη 2013:59-60). Πέραν του μεταναστευτικού και προσφυγικού φαινομένου, και άλλα ζητήματα όπως το επίκαιρο, της ονομασίας των Σκοπίων²⁵⁹ και των συλλαλητηρίων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη στις αρχές του 2018

²⁵⁵ Πηγές: «MYPLACE (Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement)». [online]. May 2014. Available at: <http://www.fp7-myplace.eu/deliverables.php> (accessed 17/3/2015) και «Ανησυχητική έρευνα: Γιατί οι νεαροί ψηφοφόροι ταυτίζονται με την ιδεολογία όπως Χρυσής Αυγής». *Iefimerida.gr*. [online]. 19 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.iefimerida.gr/news/> (τελευταία πρόσβαση 20/11/2014).

²⁵⁶ Πηγή: όπως και προηγουμένως.

²⁵⁷ Πηγή: Καντζιλιέρης, Γ. «Ποιους βολεύει η δράση εθνικιστών και ακροδεξιών εντός και εκτός γηπέδων;». *Εφημερίδα Ριζοσπάστης*. [online]. 31 Οκτωβρίου 2010. Διαθέσιμο στο: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=5921607> (τελευταία πρόσβαση 15/11/2015).

²⁵⁸ Όπως προηγουμένως.

²⁵⁹ Στα Βαλκάνια, η ονομασία της γειτονας χώρας των Σκοπίων ως *Μακεδονία*, το σύγχρονο *Μακεδονικό Ζήτημα* έχει επιφέρει συχνές εθνικιστικές αναφορές δημόσιων ή μη προσώπων που κατοικούν στη περιοχή. Ένα παράδειγμα εθνικιστικής φρασεολογίας

φέρνουν στο προσκήνιο τη ρητορική της απειλής και συνδέονται σε ένα παζλ αναπαραστάσεων του οπαδικού, πιθανά μονόπλευρά, όμως εγείροντας προβληματισμούς για το μέλλον και τα πρόσωπα της κερκίδας. Επίσης, προτού της ψήφισης του νομοσχεδίου για την αντιμετώπισης της βίας στους αθλητικούς χώρους, το 2015, στην ολομέλεια του Ελληνικού Κοινοβουλίου, εισηγητής του Λαϊκού Συνδέσμου Χρυσή Αυγή, είναι ο Αντώνιος Γρέγος²⁶⁰. Στα λόγια της τοποθέτησης του Βουλευτή της Χ.Α. στην Ολομέλεια, το οπαδικό συναίσθημα οφείλει να μην συγκρούεται με το πατριωτικό. Οι αναφορές στα εθνικά συγκροτήματα, όπως η παρακάτω, γεννούν το αίσθημα υπερηφάνειας σε μια φαντασιακή συγγένεια, η οποία διερεϊται από τους εσωτερικούς «άλλους» αριστερούς. Τα χαρακτηριζόμενα ρατσιστικά συνθήματα με εθνικιστικό πρόσημο προς γείτονες χώρες (FYROM, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και Τουρκία) δεν θα πρέπει να τυγχάνουν κάποιας τιμωρίας σε αντίθεση με τις παρακάτω περιπτώσεις που εγκρίνεται η παραδειγματική τιμωρία.

«Θα ήθελα να κάνω μία παράκληση από τον Βήματος της Βουλής προς τους οπαδούς όλων των ομάδων –μια που μιλάμε γι' αυτό το νομοσχέδιο- και να τους πω ότι οι ομάδες δεν είναι πάνω απ' όλα. Πάνω απ' όλα είναι η πατρίδα. Πάνω απ' όλα είναι η ανθρώπινη ζωή. Καλό θα είναι κάθε οπαδός μιας ομάδας όταν σηκώνει το χέρι να πετάξει μια πέτρα να έχει κατά νου ότι δεν ξέρει τι ζημιά μπορεί να προκαλέσει αυτή η κίνηση»²⁶¹.

«Είναι σημαντικό να προστατευθούν οι ομάδες και κυρίως η Εθνική Ομάδα που μας έχει κάνει όλους υπερήφανους. Όχι όλους, τους πιο πολλούς από μας. Γιατί κάποιιοι δεν αισθάνονται υπερήφανοι –κάποιας αριστερής παράταξης- με τις επιτυχίες της Εθνικής Ομάδας, το έχουν δηλώσει κιόλας»²⁶².

«Λέγαμε σε αυτές τις επιστολές ότι δεν μπορεί σε καμία αθλητική οργάνωση να χρησιμοποιείται ο όρος «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ». [...] Σχετικά με τα ρατσιστικά συνθήματα, αυτά δεν μπορούν να κριθούν αντικειμενικά. Για παράδειγμα, το σύνθημα «η Κωνσταντινούπολη είναι ελληνική» είναι ρατσιστικό σύνθημα; Ποιος και πώς κρίνει ένα σύνθημα ρατσιστικό; Εδώ πρέπει να πούμε ότι υπάρχουν αθλητές –και δυστυχώς πολλοί από αυτούς είναι επαγγελματίες- που προκαλούν τους οπαδούς, φορώντας κάποια μπλούζα με κάποιο σήμα που προσβάλλει τη δική μας την πατρίδα ή την πατρίδα κάποιου άλλου. Η τιμωρία αυτών πρέπει να είναι παραδειγματική»²⁶³.

παρατηρούμε και το 1998 μετά την αναμέτρηση της Βέροιας και του Ηρακλή Θεσσαλονίκης, στα πλαίσια διοργάνωσης του Ελληνικού Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου από το προπονητή της γηπεδούχου ομάδας («Θεσσαλονίκη», 24/08/98 στο Δημητρίου και Παυλογιάννης 2000: 120-121). Πρόκειται, για έναν εθνικιστικό λόγο περί απειλής των *κυριαρχικών δικαιωμάτων* της χώρας από τις πολιτικές που εφαρμόζει η γείτονα χώρα. Τότε, ο προπονητής της Βέροιας αναφέρεται σε μια *εμπόλεμη κατάσταση* η οποία προκαλείται με τη χορήγηση της μπλε κάρτας [Πρόκειται για το έγγραφο που αποστέλλεται μεταξύ αθλητικών ομοσπονδιών διαφορετικών κρατών με σκοπό την συμμετοχή ενός αθλητή σε ένα σύλλογο] σε ποδοσφαιριστές που αγωνίζονται σε ελληνικές ομάδες αναγράφοντας τόπο καταγωγής τη λέξη *Μακεδονία* (Δημητρίου και Παυλογιάννης 2000: 120-121).

²⁶⁰ Μέλος της Γαλάζιας Στρατιάς όπως παρατίθεται η άποψη. Πηγή: 11:07-11:30 λεπτό στο Transit. «Ηταν η Γαλάζια Στρατιά παρακλάδι της Χρυσής Αυγής; Ένα ρεπορτάζ για τους τιμωρούς των γηπέδων, τη δράση της οργάνωσης και οι καταγγελίες για ξυλοδαρμούς στα πανεπιστήμια». Ρεπορτάζ: Γιώργος Κουβαράς -Μάγδα Γεωργιάδου. [online] 2011. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=0qh1aOU_tZ0 (τελευταία πρόσβαση 22/10/2017).

²⁶¹ Πηγή: Πρακτικά Βουλής ΙΣΤ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΛΖ, Πέμπτη 7 Μαΐου 2015, σ. 2395.

²⁶² Όπως προηγουμένως. Συνεδρία ΛΣΤ' Τετάρτη 6 Μαΐου 2015 (Πρωί), σσ. 2218- 2219.

²⁶³ Όπως προηγουμένως.

5.4. Η Γαλάζια Στρατιά και η δολοφονία του Gramoz Palushi

«Αίμα για την Ελλάδα. Θα καούν όλοι οι αλβανοί. Από εδώ δεν θα περάσει κανένας. Θα τους κάψουμε όλους, όλους»²⁶⁴

Η οργανωμένη επέμβαση αυτού του πολιτικού φορέα, στο χώρο του αθλητισμού καλείται «Γαλάζια Στρατιά»²⁶⁵, ένας φορέας οπαδών της Εθνικής Ομάδος Ποδοσφαίρου που πρωτοστάτησε των επεισοδίων το Σεπτέμβριο του 2004, με θύμα τον Αλβανικής καταγωγής Γκράμος Παλούσι (αλβανικά: Gramoz Palushi) συμβάλλοντας στην νομιμοποίηση και κάλυψη πρακτικών πογκρόμ ενάντια σε μετανάστες. Τα εθνικιστικά αφηγήματα, στα πλαίσια μιας φαντασιακής ενότητας με το πολιτισμικώς όμοιο και σε διάκριση με το πολιτισμικώς διάφορο, ενσαρκώνουν τρόπους κατανόησης του αντικειμένου τους, ορίζουν το έθνος και ορίζονται απ' αυτό, καθιστώντας το αντικείμενο ενεργητικής παρέμβασης (Λέκκας 1995:233-234). Η νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου και το κυνήγι κατά των Αλβανών έχει σχολιασθεί σε τροχιά παράλληλης ανάλυσης με το κυνήγι της αλεπούς στο έργο για τον αθλητισμό και τη βία του N. Elias (Γκολφινόπουλος 2007:27-30). Συγκεκριμένα, στο στάδιο Κεμάλ Σταφά (αλβανικά: *Stadiumi Qemal Stafa*) των Τιράνων (αλβανικά: *Tiranë*), οι γείτονες χώρες, συναντιόντουσαν, στα πλαίσια της προκριματικής φάσης του Παγκοσμίου Κυπέλλου του 2006. Η ήττα της Ελληνικής ομάδας με 2-1, επέφερε τον ξυλοδαρμό Αλβανών που πανηγύριζαν την νίκη της ομάδας τους στο εσωτερικό της χώρας (Γκολφινόπουλος 2007:27). Τριακόσιοι τραυματίες σε όλη τη χώρα, ενώ ο Αλβανός Γκράμος Παλούσι, έπεσε νεκρός από μαχαιριές ενός Έλληνα που δεν ανέχτηκε τους πανηγυρισμούς του στη Ζάκυνθο (Γκολφινόπουλος 2007:19). Αυτό που επισημαίνεται (Γκολφινόπουλος 2007:29) είναι ότι ο ποδοσφαιρικός αγώνας δεν ακολουθήθηκε από την κάθαρση και τη χαλάρωση της έντασης με αποτέλεσμα ο κυνηγός, δηλαδή το έθνος, να ξαναπάρει το όπλο του καθώς τα σκυλιά του απέτυχαν. Τα σκυλιά, δηλαδή οι παίκτες της εθνικής

²⁶⁴ Πρόκειται για άποψη οπαδού του Ελληνικού ποδοσφαιρικού συγκροτήματος. Πηγή: 10:26-10:35 λεπτό στο Transit. «Ήταν η Γαλάζια Στρατιά παρακλάδι της Χρυσής Αυγής; Ένα ρεπορτάζ για τους τιμωρούς των γηπέδων, τη δράση της οργάνωσης και οι καταγγελίες για ξυλοδαρμούς στα πανεπιστήμια». Ρεπορτάζ: Γιώργος Κουβαράς -Μάγδα Γεωργιάδου. [online] 2011. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=0qhl1aOU_tZ0 (τελευταία πρόσβαση 22/10/2017).

²⁶⁵ Διάφορα σύμβολα όπως ο κέλτικος σταυρός και ο μαϊανδρός που παραπέμπουν στο πολιτικό χώρο της Χ.Α. εμφανίζονται στο πέταλο υποστήριξης της Εθνικής Ελλάδος από μέλη της Γαλάζιας Στρατιάς. Ο οδηγός που διαμορφώθηκε στα πλαίσια του προγράμματος *FARE*, «Ποδόσφαιρο Ενάντια στον Ρατσισμό στην Ευρώπη», περιλαμβάνει στο περιεχόμενό του, τα δύο αυτά σύμβολα. Το πρώτο σύμβολο αναλύεται ως παγκόσμιο σύμβολο της υπεροχής της λευκής φυλής αποτελώντας ένα από τα κύρια νεοναζιστικά και ρατσιστικά σύμβολα και το δεύτερο ως μορφή παραπομπής σε ένα ακροδεξιό νεοναζιστικό κόμμα στην Ελλάδα, τη Χ.Α. Σκοπός του εγχειριδίου που εκδόθηκε ήταν η ευαισθητοποίηση και η κινητοποίηση ενάντια στα νεοναζιστικά και ρατσιστικά σύμβολα. Το εγχειρίδιο είχε αποδέκτες τους εργαζόμενους των γηπέδων κυρίως τις ομάδες ιδιωτικής αστυνόμευσης και το σώμα των φροντιστών. Πηγή: Πλήρες εγχειρίδιο διαθέσιμο: «Monitoring discriminatory signs and symbols in European football». *Fare network*. [online]. June 2016. Available at: http://www.farenet.org/wp-content/uploads/2016/10/Signs-and-Symbols-guide-for-European-football_2016-2.pdf (accessed 17/3/2017).

Ελλάδας αποτελούν μια ιδεατή προέκταση, καλούμενοι να νικήσουν για λογαριασμό του έθνους που τους παρακολουθεί (Γκολφινόπουλος 2007:29). Σε αυτή τη βάση, ο Π.Η. μιλώντας στο φακό μια ημέρα μετά την επιστροφή του από ένα ταξίδι στην Ιταλία προς χάρη υποστήριξης της Λάτζιο (ιταλικά: *SS Lazio*) στον αγώνα της τελευταίας με την ιταλική Ρόμα (ιταλικά: *Roma*), αναφέρεται στο κύμα εθνικιστικών και ρατσιστικών επιθέσεων μετά το τέλος του αγώνα Αλβανία-Ελλάδα το 2004. Συγκεκριμένα, έγκρινε, τα επεισόδια που προκλήθηκαν σε μήκος «εθνικής επικράτειας», μια δικαιολογημένη αντίδραση στις προκλήσεις του ξένου σε έναν τόπο, όπου δεν δικαιούται να πανηγυρίσει καθώς αυτό το δικαίωμα το έχει μόνο όποιος είναι κομμάτι του εμείς, δηλαδή του «έθνους»:

«Καταρχήν δεν μπορεί να χρεώσουμε την γαλάζια στρατιά ότι ήταν ο πρωτεργάτης αυτών των επεισοδίων, η δύναμη μας δεν είναι τέτοια, εξάλλου τα επεισόδια ξεκίνησαν από τον Έβρο, από το Σουφλί μέχρι το Γαιδουρονήσι, όπου υπήρχε αλβανός, ο οποίος προκαλούσε γιατί βγήκαν εκείνη την ημέρα και προκάλεσαν όλοι, υπήρξε αυτόματη αντίδραση πιστεύω όλων των ελλήνων, ανεξαρτήτου ηλικίας και οπαδικής προτιμήσεως»²⁶⁶.

Σε άλλο σημείο του ίδιου ρεπορτάζ παρεμβάλλεται η άποψη του Α.Γ, εκπροσώπου της Γαλάζιας Στρατιάς Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με την οποία η προσβολή εθνικών συμβόλων νομιμοποιεί τη βίαιη αντίδραση στο εμείς.

«Έχουν δηλώσει και είμαστε κατά της βίας όχι μόνο στα γήπεδα σε οποιοδήποτε οπουδήποτε, στην μοναδική περίπτωση που θα δικαιολογούσα μια βίαιη αντίδραση είναι στο κάψιμο της ελληνικής σημαίας [...] είναι υποχρέωση του καθενός να υπερασπίσει το πιο ιερό πράγμα που υπάρχει την ελληνική σημαία»²⁶⁷.

Στο ίδιο ρεπορτάζ²⁶⁸ πέραν από τις αντιδράσεις σε σχέση με τη διεξαγωγή αναμετρήσεων των εθνικών ομάδων με το εθνόσημο, προστίθενται και περιπτώσεις διακρατικών σχέσεων κυρίως με τους γείτονες, όχι μονάχα με τη ΦΥΡΟΜ αλλά και με την Τουρκία, με την αύξηση των συμμετεχόντων στην Γαλάζια Στρατία να αποδίδεται στην Ελληνο-Τουρκική υποψηφιότητα συνδιοργάνωσης του Ευρωπαϊκού Κυπέλλου Ποδοσφαίρου για το 2008.

«Πάρα πολλά μέλη της Γαλάζιας Στρατιάς είναι μέλη της Χ.Α και το ανάποδο. Αλλά από εκεί και πέρα και η Χρυσή Αυγή έχει ανθρώπους οι οποίοι δεν τους

²⁶⁶ Πηγή: 09:47-10:08 λεπτό στο Transit. «Ηταν η Γαλάζια Στρατιά παρακλάδι της Χρυσής Αυγής; Ένα ρεπορτάζ για τους τιμωρούς των γηπέδων, τη δράση της οργάνωσης και οι καταγγελίες για ξυλοδαρμούς στα πανεπιστήμια». Ρεπορτάζ: Γιώργος Κουβαράς -Μάγδα Γεωργιάδου. [online] 2011. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=0qh1aOU_tZO (τελευταία πρόσβαση 22/10/2017).

²⁶⁷ Πηγή: 11:10-11:30 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁶⁸ Πηγή: Όπως προηγουμένως.

ενδιαφέρει το ποδοσφαιρικό ζήτημα άρα και η γαλάζια στρατιά όπως και η γαλάζια στρατιά έχει ανθρώπους οι οποίοι είναι πατριώτες οι οποίοι δεν είναι ενταγμένοι στη Χ.Α. και δεν θα είναι ποτέ»²⁶⁹.

Με αυτό τον τρόπο, η συμμετοχή στη *Γαλάζια Στρατιά* δεν προϋποθέτει σύμφωνα με τον Π.Η, τη συμμετοχή στη Χ.Α., αλλά μονάχα μια ηθική πατριωτισμού. Το πατριωτικό αίσθημα για ένα μέλος της Γαλάζιας Στρατιάς εντοπίζεται παράλληλα της συμμετοχής στο βαλλόμενο εθνικιστικό κίνημα όπως σχολιάζει στο συγκεκριμένο ηχητικό αρχείο ο Γ.Τ. και ο Χ.Σ.

«Εθνικισμός, σημαίνει κάποιος, οποίος αγαπάει την πατρίδα του και αγωνίζεται για αυτή, αυτός είναι εθνικιστής. Εκτός από εθνικιστής είναι και φυλετιστής γιατί πάνω από όλα θέλει το μεγαλείο του ελληνισμού²⁷⁰ [...] εθνικισμός είναι μια καλή έννοια, η οποία έχει αμαυρωθεί τα τελευταία χρόνια με τους λεγόμενους προοδευτικούς, οι οποίοι με το να το πιπιλίζουν συνεχώς στα κανάλια, έχει χαλάσει την ευγενική του έννοια, πιστεύω. Εθνικισμός είναι η αγάπη για το έθνος, η αγάπη για τα ήθη και έθιμα της πατρίδος μας. Αυτό ακριβώς είναι και είμαι υπερήφανος που είμαι εθνικιστής, πιστεύω και πατριώτης»²⁷¹.

Και ενώ η συζήτηση συνεχίζεται, το προηγούμενο μέλος [Π.Η.] επανέρχεται πιάνοντας το νήμα από το φυλετισμό που τέθηκε προηγουμένως, δίνοντας μια αιτιολόγηση των πρακτικών προγκρόμ ενάντια στους έγχρωμους που ζουν εντός της ελληνικής επικράτειας, εκφράζοντας έναν βιολογικό ρατσιστικό λόγο, υπό την επίκληση μιας θεοκρατικής λευκής κοινωνίας της τελειότητας.

«Ο θεός έπλασε τους άσπρους για να είναι άσπρους, τους μαύρους για να είναι μαύρους, τους κόκκινους για να είναι κόκκινους, τους κίτρινους για να είναι κίτρινους. Μεταξύ άσπρων μαύρων, πάλι, είναι κάτι παραφύση, λάθος, καλώς ή κακώς. Δεν είναι θέμα ανωτερότητας ή κατωτερότητας κάποιου ανθρώπου, είναι θέμα ότι είναι λάθος σύμφωνα με τη φύση»²⁷².

Μια δεκαετία αργότερα το κυνήγι διασφάλισης του *Homo nordicus* είχε το ίδιο φόντο. Μετά την λήξη του αγώνα ανάμεσα στις ποδοσφαιρικές αντιπροσωπείες της Ελλάδας και της Ακτής Ελεφαντοστού στα πλαίσια των προκριματικών για το παγκόσμιο κύπελλο ποδοσφαίρου ο καταγόμενος από το Μπανγκλαντές αφηγείται σε δημοσιογράφους,

«Κατεβαίνοντας τη Φωκίωνος Νέγρη, έβλεπα τον κόσμο να πανηγυρίζει. Αρχισα κι εγώ να χειροκροτάω και να γελάω, ήταν υπέροχη ατμόσφαιρα [...] Ξαφνικά είδα από απέναντι κάποιους με σημαίες της Ελλάδας, να πλησιάζουν τους Αφρικανούς

²⁶⁹ Πηγή: 07:18-07:28 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁷⁰ Πηγή: 12:50-13:01 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁷¹ Πηγή: 13:02-13:27 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁷² Πηγή: 13:52-14:08 λεπτό, όπως προηγουμένως.

που κάθονταν στην πλατεία και να τους χτυπούν με κλοτσιές και μπουνιές. Άρχισαν να έρχονται προς το μέρος μου. Φοβήθηκα και έτρεξα προς τη Δροσοπούλου [...] Πρέπει να είχε φτάσει μία και μισή, όταν εμφανίστηκαν ξαφνικά από παντού άτομα με σημαίες. Μου έκανε εντύπωση που ήταν μεγάλοι άνθρωποι, όχι μικροί σε ηλικία. Έριχναν ξύλο, σε όποιον είχε μαύρο χρώμα ή χρώμα σαν το δικό μου, δεν τους ενδιέφερε αν ήταν άντρας ή γυναίκα. Ήρθε ένας πίσω μου, με τράβηξε από την τσάντα που είχα στον ώμο και άρχισε να με χτυπάει στο πρόσωπο. Τον έσπρωξα και το έβαλα στα πόδια. Είδα κι άλλους να έρχονται πίσω μου, αλλά ήμουν τυχερός γιατί πέρασε το τρόλεϊ και μπήκα μέσα. Αυτοί συνέχιζαν να με κυνηγούν και να με βρίζουν. Μέσα από το τρόλεϊ, έβλεπα εστίες από δέκα-είκοσι άτομα να γρονθοκοπούν μετανάστες σε αρκετές γωνίες στην πλατεία Κολιάτσου. Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί το κάνουν αυτό»²⁷³.

Αν και αυτό το συμβάν δεν καταγράφεται επισήμως μέσα στη διαδρομή της Χ.Α., η παραπάνω δράση κινείται σαφέστατα μέσα στα όρια του κλίματος σωβινιστικής αντιμετώπισης του *έτερου*. Η πολλαπλότητα του προσώπου αυτής της αφήγησης εμπεριέχει και άλλες οργανώσεις, οι οποίες δρουν και λειτουργούν παράλληλα²⁷⁴. Για παράδειγμα, οι Ανένταχτοι Μαϊανδριοί Εθνικιστές²⁷⁵ ως «*μια μαχητική Εθνικιστική/Εθνικοσοσιαλιστική οργάνωση με ιεραρχία, καθήκοντα και υποχρεώσεις*» υφίσταται αποστασιοποιημένη από τη Χ.Α. μετά την είσοδο της στο Ελληνικό Κοινοβούλιο το 2012. Η Ελληνική Οργάνωση Χ²⁷⁶ (Ελληνική Ένωση Συνδέσμων Ασφάλειας Αθλητισμού και Αυτοάμυνας) ακολουθώντας πρακτικές της πατριωτικής πολιτοφυλακής αρνούνται οποιαδήποτε σχέση με την Χ.Α. αλλά την αναγνωρίζουν ως νόμιμο εθνικιστικό κίνημα. Οι Blood and Honour Hellas (ελληνικά: Αίμα και Τιμή Ελλάδας) ως μουσικοπολιτική ομάδα στοχεύει στο να προσελκύσει τη λευκή ελληνική νεολαία στα δικά της πιστεύω και την πολιτική της δράση κάνοντας συχνές εμφανίσεις και στους αγώνες της Εθνικής Ελλάδας Ποδοσφαίρου²⁷⁷. Η προσπάθεια διείσδυσης ομάδων στην κερκίδα και τις οπαδικές κοινότητες με κίνητρα κατήχησης ακροδεξιών ιδεών δεν συναντάται μόνο στα ελληνικά γήπεδα όπως και η δράση εθνικιστικών ομάδων επ' αφορμή αναμετρήσεων μεταξύ εθνικών ομάδων, δεν αποτελεί μονάχα ελληνικό φαινόμενο. Όπως μας πληροφορεί ο Boniface (2008: 196) παρουσιάζοντας την άποψη ενός ιταλού της κερκίδας, σύμφωνα με την οποία, οι φασιστικές ομάδες

²⁷³ Πηγή: Τάχερ, Χ. και Αγγελίδη, Δ. «Η νίκη της Εθνικής φούντωσε (ξανά) τη φασιστική βία». *Εφημερίδα των Συντακτών*. [online] 30 Ιουνίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://archive.efsyn.gr/?p=211752> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2015).

²⁷⁴ Πηγή: Τζαβέλλα, Α. «Τα άνθη του κακού που φύτρωσαν στον κήπο της Χρυσής Αυγής». *Ελευθεροτυπία*. [online]. 07 Οκτωβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=05/10/2013&id=390156> (τελευταία πρόσβαση 21/2/2015).

²⁷⁵ Διατηρούν τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://maiandrioi.blogspot.gr/>, στο λογότυπο του οποίου περιλαμβάνεται, πέραν της ονομασίας, η ιδέα που προσανατολίζει τις σκέψεις της κοινότητας πάνω στο μότο «anti-antifa».

²⁷⁶ Διατηρούν τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://eo-x.blogspot.gr/>, προβάλλοντας τις ανάλογες θέσεις και πεποιθήσεις που διατρέχουν την οργάνωση τους.

²⁷⁷ Διατηρούν τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://bhhellas.blogspot.gr/>, προβάλλοντας τις ανάλογες θέσεις και πεποιθήσεις που διατρέχουν την οργάνωση τους. Το site παρέχει στο αναγνωστικό κοινό και προπαγανδιστικό των εθνικοσοσιαλιστικών ιδεών υλικό, όπως τεύχη από το περιοδικό «η Φωνή του Λαού: Αγωνιστική εθνικοσοσιαλιστική επιθεώρησης» που εκδίδετο στο χώρο τη δεκαετία του 1980.

«εξουσιάζουν» το ιταλικό ποδόσφαιρο, ενώ η άκρα δεξιά προσπαθεί να μετατρέψει τα πέταλα των φανατικών οπαδών σε βιτρίνα των ιδεών της. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Negri σε συνέντευξη του²⁷⁸ όταν ρωτάται, διαπιστώνει ότι οι φασιστικές οργανώσεις προσπαθούν να ανατρέψουν ότι θετικό κάνουν οι άνθρωποι, προσθέτοντας ακόμη ότι, κάνουν το ίδιο με το ποδόσφαιρο. Μεταξύ αυτών των χώρων, ακροδεξιάς αφηγηματολογίας, εμφανίζονται κατά καιρούς και δρόμοι δικτύωσης.

5.4.1. Η φανέλα του Κατσε

Σε συνέχεια του παραπάνω σκεπτικού, θα προσπαθήσω παρακάτω, να έρθω κοντύτερα στο αφήγημα που ξεδιπλώνεται προς τις οπαδικές κοινότητες χρησιμοποιώντας δύο πρόσφατα περιστατικά. Όσον αφορά το πρώτο, στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 2013 σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης, ο ποδοσφαιριστής του ΠΑΟΚ *Κάτσε*, εμφανίστηκε με μπλούζα, η οποία παρέπεμπε σε Αλβανική υπερεθνικιστική παραστρατιωτική οργάνωση (UCK)²⁷⁹. Σε μια καταγγελτική ανακοίνωση²⁸⁰ του κόμματος της Χ.Α. ως μια επίσημη παρέμβαση πολιτικού χώρου σε οπαδική κοινότητα, γίνεται μια εκτενής αναφορά στο γεγονός, ενώ ο ποδοσφαιριστής χαρακτηρίζεται ως «ένας φανατικός αλβανός ανθέλληνας». Πρόκειται για την κατασκευή μιας απειλής της εθνικής υπόστασης που προσωποποιείται, με το ρατσιστικό λόγο να συμπληρώνει την προώθηση εθνικιστικών αντιλήψεων. Πρόκειται για μια αναμενόμενη στάση του ακροδεξιού μορφώματος, λαμβάνοντας υπόψη την εκφρασθείσα προγραμματική θέση στον τομέα του αθλητισμού και του πολιτισμού περί περιθωριοποίησης των «καλλιτεχνών» που προσβάλλουν εθνικά, θρησκευτικά και ιστορικά σύμβολα²⁸¹.

«Ο τύπος αυτός πρέπει να είναι ανεπιθύμητος στις τάξεις των οπαδών του ΠΑΟΚ, ενός Ένδοξου Συλλόγου Προσφύγων (και όχι «μεταναστών» όπως πονηρά συγχέουν κάποιιοι τις έννοιες). Ο λαοφιλέστερος αθλητικός Σύλλογος της Βορείου Ελλάδος, με ρίζες τόσο στην Κωνσταντινούπολη από την οποία προήλθαν οι δημιουργοί του όσο και από την Μακεδονία στην οποία ιδρύθηκε, με σήμα τον Δικέφαλο Αετό, αιώνιο σύμβολο του Βυζαντίου και του Αλύτρωτου Ελληνισμού, πρέπει να αντιδράσει στην

²⁷⁸ Πηγή: «Στην Ιταλία, το Κατενάτσιο, ήταν η πάλη των τάξεων», Συνέντευξη του Τόνι Νέγκρι στους Renaud Dely και Rico Rizzitelli». *Humba τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*. 2011, 4, σσ. 65-67.

²⁷⁹ Πηγή: «Σάλος με Κάτσε και την μπλούζα UCK». *Η Καθημερινή*. [online]. 05 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/497716/article/epikairotha/a8lhtismos/salos-me-katse-kai-thn-mployza-uck> (τελευταία πρόσβαση 20/5/2014).

²⁸⁰ Πηγή: «Η ΕΠΟ παρακαλούσε τον «ουτσεκά» Κάτσε να παίζει στην Εθνική». *Λαϊκός Σύνδεσμος Χρυσή Αυγή*. [online]. 05 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/h-epo-parakalouse-ton-outseka-katse-na-paijei-sthn-ethnikh> (τελευταία πρόσβαση 20/12/2014).

²⁸¹ Πηγή: «Πολιτικές θέσεις για την Χρυσή Αυγή του Ελληνισμού, προτάσεις για την λύση του Ελληνικού προβλήματος, την ανάταξη της εθνικής μας οικονομίας, τη δημογραφική άνθηση και τη γεωπολιτική άνθηση του ελληνισμού». *www.xryshaygh.com* [online]. Διαθέσιμο στο: www.xryshaygh.com/assets/files/politikes-theseis.pdf (τελευταία πρόσβαση 20/6/2016).

προκλητική ενέργεια του αλβανού υπαλλήλου του, ο οποίος προσβάλλει με την πράξη του το DNA του ΠΑΟΚ».

Σε αυτή την κατεύθυνση, η ανακοίνωση καλούσε τους οπαδούς του Π.Α.Ο.Κ, να αντιδράσουν χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα την αδελφοποίηση των τελευταίων με τους οπαδούς της Παρτιζάν Βελιγραδίου (σέρβικα: Партизан) Grobari (Νεκροθάφτες) οι οποίοι αυτοχαρακτηρίζονται ως εθνικιστές οπαδοί, ταυτίζοντας τα δυο ετερόκλητα σώματα οπαδών και χρησιμοποιώντας ως δεύτερο επιχείρημα την ιστορία του Π.Α.Ο.Κ δηλαδή, το οπαδικό DNA που φέρουν οι γενιές των υποστηρικτών του.

«Έχει, επίσης, πολύ μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε την αντίδραση των οργανωμένων οπαδών του ΠΑΟΚ, οι οποίοι μάλιστα είναι αδελφοποιημένοι με τους οργανωμένους οπαδούς της Παρτιζάν Βελιγραδίου. Συγκεκριμένα, με τον σύνδεσμο οπαδών Grobari (Νεκροθάφτες), οι οποίοι είναι δηλωμένοι Εθνικιστές. Ήδη στο διαδίκτυο τα αρνητικά σχόλια οπαδών του ΠΑΟΚ εναντίον του είναι αρκετά. Με δεδομένο, μάλιστα, το εμετικό σχόλιο το οποίο συνόδευε την φωτογραφία του Κάτσε και έλεγε ότι «Δεν υπάρχει Τσαμουριά, ούτε Κόσσοβο, ούτε Μακεδονία, μόνο η Μεγάλη Αλβανία» δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία για τις πραγματικές προθέσεις του εν λόγω ποδοσφαιριστή».

Σε αυτήν την επίθεση, πάνω σε μια ιδεολογία του κοινωνικού βιολογισμού και της φαντασιακής οικογένειας, οι οργανωμένοι οπαδοί του Π.Α.Ο.Κ, σχολιάζοντας δίχως να επιμείνουν στην ενέργεια του αθλητή, χαρακτηρίζοντας την ως μια *βλακώδη, άκυρη και αψυχολόγητη ενέργεια*, τοποθέτησαν τις αντιδράσεις που επέφερε μέσα στα κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα της οπαδικής σκέψης προς τη δράση όσων βρίσκονται εκτός της. Η απάντηση στα επιχειρήματα της Χ.Α., ήρθε με την λογική υπεράνω όλων η ομάδα και την αυτοοριοθέτηση του τι σημαίνει να υποστηρίξεις την ομάδα του Π.Α.Ο.Κ.

«Όλοι αυτοί που παρακολουθούν με μία εκπληκτική απάθεια την καταστροφή των ζωών τους, την οριστική κατάργηση των λιγοστών κοινωνικών παροχών και την επικράτηση των βάρβαρων πολιτικών ακραίας λιτότητας ξεσηκώθηκαν από το πληκτρολόγιο. Αυτή η παράξενη συνωμοταξία δουλοπρεπών ανθρώπων, που έχουν γίνει οικονομικά πειραματόζωα και ανέχονται να τους κυβερνάνε ένα μάτσο ηλίθιοι τηλεπλασιέ και πνευματικά ανάπηροι πολιτικοί. Αυτοί που έχουν βαλθεί να παραμείνουν θεατές στην προσπάθεια των «ηγετών» τους να γυρίσουν την Ελλάδα στο 1960, αποφάσισαν ότι χρειάζεται ακόμα ένα εύκολο θύμα για να ζορκίσουν την αψυχολόγητη απάθεια που τους έχει πλακάσει [...] το όνομα και η τεράστια πολιτιστική κληρονομιά του ΠΑΟΚ δεν προσφέρονται για πολιτικά παιχνίδια από κανένα κόμμα ή κομματικό μόρφωμα. Όποιος κάνει ότι δεν το καταλαβαίνει αυτό θα φάει τα μούτρα του, είτε είναι εντός ΠΑΟΚ, είτε είναι εκτός [...] ο ΠΑΟΚ είναι ένας σύλλογος περήφανων μεταναστών, από αυτών που ήρθαν σφαγμένοι και

κυνηγημένοι σαν Έλληνες από την Τουρκία και όταν ήρθαν στην Ελλάδα τους φέρθηκαν σαν σκουπίδια επειδή ήταν Τούρκοι»²⁸².

Μετέπειτα της επιθετικής, στη Χ.Α., απάντησης των οργανωμένων οπαδών, η τελευταία, με νέα ανακοίνωση²⁸³ επιδιώκοντας έναν ενδοσωματειακό οπαδικό διχασμό, αναφέρεται σε πλειοψηφίες και μειοψηφίες, προσδίδοντας στις πρώτες το χαρακτήρα του πραγματικού οπαδού, του παράλληλα υποστηρικτή του έθνους, ενώ στις δεύτερες με όρους παθογένειας τη κρίση εθνικής συνείδησης, όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα,

«ΕΝΟΣ συνδέσμου οπαδών, με μερικές δεκάδες μέλη, τα οποία θα πρέπει να διευκρινίσουν αν συμφωνούν με τις κατά καιρούς κατάπτυστες ανακοινώσεις της ηγεσίας του συνδέσμου αυτού πάνω στα εθνικά θέματα» [...] «η «δυναμική» του συγκεκριμένου συνδέσμου είναι τέτοια, ώστε όταν πριν από μερικά χρόνια επιχείρησαν να σηκώσουν τουρκική (!) σημαία σε αγώνα καλαθοσφαίρισης ΠΑΟΚ - Άρης, υποτίθεται «για να την μπουν» στους Αρειανούς, ο σβέρκος τους κοκκίνισε από τις «φιλικές» συμβουλές άλλων συνδεσμιτών του ΠΑΟΚ». [...] Γίνονται, όμως, ακόμη πιο γελοίοι, κατάπτυστοι, ανιστόρητοι, αντιΠΑΟΚτσήδες και πάνω απ' όλα ανθέλληνες όταν, λίγο παρακάτω, λένε τα εξής: «Ο ΠΑΟΚ είναι ένας σύλλογος περήφανων μεταναστών, από αυτών που ήρθαν σφαγμένοι και κυνηγημένοι σαν Έλληνες από την Τουρκία και όταν ήρθαν στην Ελλάδα τους φέρθηκαν σαν σκουπίδια, αντιμετωπίζοντάς τους σαν Τούρκους» [...] «Αν εσείς έχετε συμπλέγματα κατωτερότητας, ψυχολογικά προβλήματα και κρίση εθνικής συνείδησης, αυτό σίγουρα δεν αφορά σε καμιά περίπτωση τους Κωνσταντινουπολίτες, Ποντίους και Μικρασιάτες αδερφούς μας, μέρος των οποίων συνετέλεσαν και στην δημιουργία του ΠΑΟΚ.» [...] «Το ότι έχετε άκρες με δημοσιογράφους και «παίζετε καλά» το επικοινωνιακό παιχνίδι, προσπαθώντας να δείξετε ότι η δική σας αναιμική και σιριχτή φωνούλα εκφράζει όλους τους οργανωμένους οπαδούς του ΠΑΟΚ, δεν αλλάζει την θλιβερή για εσάς πραγματικότητα: ότι, δηλαδή, είστε ανύπαρκτοι και χρησιμοποιείτε τον ΠΑΟΚ για να περνάτε διεστραμμένες απόψεις οι οποίες, συν τοις άλλοις, δρουν και εναντίον του Συλλόγου αυτού» [...] «Αν το Χρήμα βρίσκεται πάνω από την Ιστορία ενός Ένδοξου Συλλόγου, δημιουργήματος ΕΛΛΗΝΩΝ Προσφύγων (και όχι αφγανών, πακιστανών, αλβανών μεταναστών) ας το δηλώσουν και στους πραγματικούς οπαδούς του ΠΑΟΚ που νιώθουν υπερήφανοι για την αθλητική επιλογή τους, πολύ περισσότερο όμως για το γεγονός ότι είναι Έλληνες το Γένος».

Οι θέσεις περί ενδοσωματειακής πολιτικής αντιπαλότητας που ακούστηκαν επέφεραν κοινή απάντηση²⁸⁴ των Σ.Φ. Π.Α.Ο.Κ. Αθηνών, Πανελλήνιος, Κορδελιό, Βέροια, Αλεξάνδρεια, στην οποία προβάλλεται μια πολιτική αυτοπροσδιοριζόμενη ταυτότητα του ΠΑΟΚ, βασισμένη στη φρασεολογία του «πάνω απ' όλα η ομάδα».

²⁸² Πηγή: «Οπαδοί ΠΑΟΚ: Κρετινισμός και η αποθέωση της βλακείας της Χρυσής Αυγής». *Tvxs*. [online]. 05 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/athlitika/opadoi-paok-kretinismos-kai-i-apotheosi-tis-blakeias-tis-xrysis-aygis> (τελευταία πρόσβαση 20/12/2014).

²⁸³ Πηγή: «Θίχτηκαν οι εθνομηδενιστές από την μαζική κατακραυγή στον «ουτσεκά» Κάτσε». *Λαϊκός Σύνδεσμος Χρυσή Αυγή*. [online]. 06 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/thichthkan-oi-ethnomhdenistes-apo-thn-mazikh-katakraugh-ston-outseka-katse> (τελευταία πρόσβαση 20/12/2014).

²⁸⁴ Πηγή: Σ.Φ. Π.Α.Ο.Κ. Αθηνών Πανελλήνιος, Κορδελιό, Βέροια, Αλεξάνδρεια. Κοινή Ανακοίνωση. *1926.gr*. [online] 07 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: http://www.1926.gr/articles_details.php?keyi=77014&newsid=2 (Τελευταία πρόσβαση 20/12/2014).

«Ο Π.Α.Ο.Κ. το μεγαλύτερο επαναστατικό κίνημα που γνώρισε τούτος εδώ ο τόπος, δεν είναι ούτε δεξιός, ούτε αριστερός, ούτε κεντρώος, πολλώ δε μάλλον, δεν είναι φασίστας» [...] «Υπηρετείται με πάθος από ετερόκλητους ανθρώπους διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων, που χαλασμένα από την προπαγάνδα και τον προσηλυτισμό μυαλά είναι αδύνατον να αντιληφθούν. Για όλους εμάς τους Συνδεσμίτες ΠΑΟΚτσήδες, Ο Π.Α.Ο.Κ., Η Τούμπα, Ο Αδελφός Που Κρατάμε Από Το Μπράτζο Τραγουδώντας «Και Σας Λέει Η Μαμά Σας ...» Είναι Πάνω Από Όλα, πάνω από οικογένειες, σπίτια, ιδεολογήματα και λοιπές διχαστικές π... με τις οποίες επί δεκαετίες ποτίζανε πολιτικάντηδες παντός τύπου το πόπολο, με αποτέλεσμα την σημερινή σήψη της κοινωνίας. Πατρίδα μας και Θρησκεία μας ο ασπρόμαυρος Δικέφαλος Αετός».

Μετά από λίγες μέρες υπήρξαν επιθέσεις στα γραφεία της Χ.Α. στη Θεσσαλονίκη²⁸⁵ και δεκάδες προσαγωγές οπαδών του ΠΑΟΚ, από την αστυνομία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οπαδοί άλλων ομάδων να εκφράσουν την αλληλεγγύη τους στους οπαδούς του ΠΑΟΚ.

«Όσο και αν θέλουνε κάποιοι να παρουσιάσουν τις κερκίδες χωρίς.. πολιτικό χρώμα, γίνεται όλο και πιο ξεκάθαρο, ότι κανείς δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστος από τα όσα συμβαίνουν καθημερινά στις ζωές μας και στην κοινωνία μας, που έχουν άμεσο αντίκτυπο στα όσα συμβαίνουν στα γήπεδα [...] Είναι μεγάλη ικανοποίηση οι αντιδράσεις να μην επικεντρώνονται από χρώματα σε χρώματα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το Πανιώνιος-ΠΑΟΚ, το Γιάννενα - Ατρόμητος ή ακόμη και το Πανατωλικός-Ηρακλής, αλλά απέναντι στην καταστολή και σε λογικές μίσους, ρατσισμού, φασισμού και άλλων μισαλλόδοξων αντιλήψεων»²⁸⁶.

5.4.2. Οι συναντήσεις της πράσινης φυλής

Το πρώτο συμβάν υποδηλώνει ένα σχεσιακό μεταξύ ακροδεξιάς και οπαδικών κοινοτήτων, εν προκειμένω του Π.Α.Ο.Κ, με ένα περιεχόμενο αμιγώς συγκρουσιακό, ενδεικτικό των θέσεων που ενέχουν τις δυο πλευρές. Ξεκάθαρα φαίνεται ότι η βλέψη του πολιτικού μηχανισμού είναι η διείσδυση μέσα σε μια κοινότητα, προσβλέποντας σε πιθανά οφέλη και η απάντηση της παοκτζήδικης κοινότητας με κύριο σκοπό να αναχαιτίσει τη πιθανότητα ρωγμών στο εσωτερικό.

²⁸⁵ Πηγή: «Επίθεση οπαδών του ΠΑΟΚ στα γραφεία της Χρυσής Αυγής- 46 προσαγωγές». *AlfaVita.gr*. [online]. 11 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.alfavita.gr/arthron/> (τελευταία πρόσβαση 23/1/2014).

²⁸⁶ Πηγή: «Αλληλεγγύη στους 46 ΠΑΟΚτσήδες από τους Navajo Antifa 3». *Radical Fans United*. [online]. 14 Σεπτεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο : <http://rfu.blogspot.gr/2013/09/46-navajo-antifa-3.html> (τελευταία πρόσβαση 24/1/2014). Οι οπαδοί και σε άλλες περιπτώσεις εναντιώνονται σε εκδηλώσεις που οργανώνονται από πολιτικούς χώρους, εθνικιστικού χαρακτήρα, όπως αυτός του κόμματος της Χ.Α. Παράδειγμα αποτελεί η στάση του συνδέσμου Original 21 Περιστερίου, με την εναντίωση τους απέναντι στη διοργάνωση εκδήλωσης στα γραφεία του Πατριωτικού Συλλόγου και Κέντρου Ελληνικών Μελετών «Θερμοπύλες», με την παρουσία βουλευτών της Χ.Α., την περίοδο του Οκτωβρίου 2012. Πηγή: «Σκληρό τάκλιν στους φασίστες! (Original 21 Περιστερί)». *Radical Fans United*. [online]. 17 Οκτωβρίου 2012. Διαθέσιμο στο: http://rfu.blogspot.gr/2012/10/blog-post_17.html (τελευταία πρόσβαση 24/1/ 2014). Ανάλογο περιστατικό συνέβη λίγους μήνες νωρίτερα (Ιούλιος 2012) με την αντίδραση αυτήν τη φορά να προέρχεται από μερίδα οπαδών του Πανατωλικού στην πόλη του Αγρινίου. Πηγή: «Σκληρό τάκλιν στους φασίστες! (Πανατωλικός)». *Radical Fans United*. [online]. 17 Ιουλίου 2012. Διαθέσιμο στο: http://rfu.blogspot.gr/2012/07/blog-post_17.html (τελευταία πρόσβαση 24/1/2014).

Στη διαδρομή της έρευνας, όμως, συναντήσαμε και διαβάσαμε για μέλη συνδέσμων οπαδών που έχουν συμμετάσχει σε διαδικασίες επιλογής αντιπροσώπων όπως εθνικές ή αυτοδιοικητικές εκλογές, υποστηρίζοντας μεταξύ των άλλων και το χώρο της Χ.Α. Η πιο κάτω, αναλυόμενη ρητορική, ξεδιπλώνεται τέμνοντας το εθνικιστικό φρόνημα με την ταυτότητα των οπαδών. Σε αντίθεση με τις παραπάνω αφιμαχίες, η οπαδική ταυτότητα σε πολλές περιπτώσεις, αναγνωρίζεται ως πολιτική δύναμη και πολιτικά υγιής όταν υπερασπίζεται το έθνος. Σε αυτή τη λογική, η πολιτική διαφοροποίηση των οπαδών μέσα στο γήπεδο είναι αποδεκτή, υπό την προϋπόθεση της αυτόματης υπαγωγής της μέσα στο στρατό υπεράσπισης του έθνους. Πρόκειται, για την περιβόητη, πολυσύνθετης ανάλυσης, ρητορική του «πάνω απ' όλα η ομάδα» που γίνεται πολιτική, όπως θα εξεταστεί στη συνέχεια. Όσον αφορά το *δεύτερο* γεγονός, το 2014 πραγματοποιείται εκδήλωση από τον συνδυασμό Ελληνική Αυγή που συμμετέχει στις τότε επερχόμενες αυτοδιοικητικές εκλογές, χώρος κατ' ουσία στηριζόμενος από το κόμμα της Χ.Α., με θέμα το ζήτημα της ανέγερσης γηπέδου του Παναθηναϊκού. Ο Κ. ο οποίος στην αρχή της ομιλίας του²⁸⁷ αυτοπροσδιορίστηκε «όχι μόνο σαν *πρώην ηγέτης των οπαδών του Παναθηναϊκού αλλά πάν απ' όλα σαν αυτό που γεννήθηκα σας απλός Έλληνας*»²⁸⁸, υποψήφιος της Ελληνικής Αυγής, προερχόμενος από τις οπαδικές τάξεις του συλλόγου, ως ηγέτης, δηλαδή ένα υποκείμενο με διαδρομή στο χώρο, με γνώση της ιστορίας του συνδέσμου και του αθλητικού συλλόγου, εκφράζει έναν ιδιαίτερο πληθωρικό λόγο, γεμάτο με «λέξεις –αξίες» (Φραγκουδάκη 1999). Οι επαναλαμβανόμενες έννοιες της *Πατρίδας*, της *Παράδοσης*, του *Θεού* και του *Έλληνα* τοποθετούνται διάσπαρτα μέσα στο ξετύλιγμα της οπαδικής του ιστορίας. Σε ένα ακροατήριο που περιλαμβάνει και οπαδούς του συλλόγου, τα όρια οπαδικής και εθνικιστικής δράσης, είναι δυσδιάκριτα καθώς η συμμετοχή στο *εμείς* περιγράφεται αιτιολογικά από την εικόνα του έλληνα οπαδού - εαυτού ενώ τα βιώματα της κερκίδας συμπορεύονται με την απειλή εξαφάνισης του έθνους.

«Εγώ όλα μου τα χρόνια που πήγαινα στο γήπεδο, έχω μάθει να υπηρετώ μια σημαία πράσινη με ένα τριφύλλι και είναι πολύ εύκολο και κατανοητό να καταλάβει κανένας γιατί είμαι εδώ αυτή τη στιγμή, δεν είμαι πουθενά αλλού, σε οποιοδήποτε άλλο πολιτικό σχηματισμό, είμαι συνηθισμένος να υποστηρίζω μια σημαία, με οποιοδήποτε κόστος, να δίνω τα πάντα για αυτούς που είναι δίπλα μου και να

²⁸⁷ Πηγή: «Δ.Κατσάς: Θα αγωνιστώ για γήπεδο του Παναθηναϊκού στην Λεωφόρο». *Youtube.com* [xryshayghcom]. [online]. 7 Μαΐου 2014. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=IQuP66KIHvk> (τελευταία πρόσβαση 20/4/2015).

²⁸⁸ Πηγή: 1:00-1:07 *λεπτό*, όπως προηγουμένως.

πεθάνω αν χρειαστεί μέχρι και για αυτούς»²⁸⁹ [...] «ο θεός της Ελλάδας πιστεύω ότι δεν θα μας αφήσει. Εγώ πιστεύω στο θεό της πατρίδας μας γιατί αυτός είναι που μας γλύτωσε όλα αυτά τις χιλιάδες χρόνια και μιλάμε ελληνικά»²⁹⁰ [...] «γιατί εμένα όποιος μου ξεριζώνει τη λεωφόρο, ξεριζώνει το πρώτο μου έρωτα και θα το πώς για όσους δεν ξέρουν εδώ πέρα, τι τρέλα βάραγα. Εμένα η γυναίκα μου, με ρώτησε ποια είναι η μεγαλύτερη ηδονή της ζωής μου, της απάντησα το γκολ του Βαζέχα στο Αμστερνταμ»²⁹¹ [...] «Το δεύτερο είναι που με ρωτήσανε ποια ηδονή θα ήθελα να ζήσω στη ζωή μου και απαντάω ότι η μεγαλύτερη ηδονή που θα θελα να ζήσω είναι η τελευταία μου πνοή, το τελευταίο δευτερόλεπτο στις μάχες των ελλήνων για να μην τους κατακτήσουνε, πιάνοντας χέρι χέρι αυτόν που πολεμούσα δίπλα»²⁹².

Το οπαδικό και εθνικιστικό εμείς διακρίνεται από τον ανδρισμό («έχω μάθει στη ζωή μου να φοράω παντελόνια»²⁹³), το θάρρος και τη μαχητικότητα, («εμείς έχουμε μέλημα να πάρουμε πίσω την πατρίδα μας και να πολεμήσουμε με οτιδήποτε τρόπο έχουμε, για να το καταφέρουμε»²⁹⁴, «είμαι ανάμεσα σε ανθρώπους που δεν πρόκειται να προσκυνήσουνε, σε οποιοδήποτε μας έχει κατακτήσει την πατρίδα χωρίς ντουφεκιά»²⁹⁵) και το σεβασμό («είναι μεγάλη μου τιμή που μπορώ και κοιτάω στα μάτια ανθρώπους που τη σημαία της πατρίδας μας, την έχουν πιο πάνω, υπάρχει πιο ιερό, είναι το πιο ιερό πράγμα»²⁹⁶). Εδώ κατασκευάζονται οι αξίες και περιγράφονται οι φυσιογνωμικές του πατριωτισμού, προερχόμενες και συντηρούμενες βιολογικά από την ελληνική αρχαία, γενναία, χαρισματική φυλή (Ψυχοπαίδης 1995: 62). Στη συνέχεια του λόγου, οι εθνικιστικές πρακτικές συνοδεύονται από ιδεολογήματα περί ανοχής, σεβασμού της ετερότητας ως χαρακτηριστικά της εθνοτικής ταυτότητας (Ψυχοπαίδης 1995: 62-63) με αποδέκτες μονάχα όσους δύναται λόγω καταγωγής να τοποθετηθούν κάτω από το «εμείς» του έθνους. Ουσιαστικά, η έννοια της ετερότητας δεν προσμετρά τους, εθνοτικά, άλλους αλλά μονάχα τους περιχαρακωμένους και σε καθεστώς εκτροχιασμού έλληνες.

«Γιατί δεν ανέχομαι να μας λένε μισάνθρωπους, οι υποκριτές, που δεν δίνουν του αγέλου τους νερό. Εγώ μέσα στα γήπεδα, γνώρισα τόσους ανθρώπους που πήγαν αδιάβαστους, από ναρκωτικά, που δεν έχει γνωρίσει κανένας στην Ελλάδα. Όταν εγώ, πριν χρόνια, σε κάποιες εκδηλώσεις της Χ.Α. είδα ένα γνωστό άνθρωπο του Παναθηναϊκού που ήταν μασκότ πλέον, ερείπιο ερχόταν στο γήπεδο σαν φετίχ, έτυχε, δεν ξέρω, να περάσει από την εκδήλωση τη δικιά μας, να κάνει τράκα, να κάνει το οτιδήποτε και πέσανε τα παιδιά της ασφάλειας επάνω και δεν τον αφήσανε να περάσει, με ευπρεπή τρόπο, αλλά δεν τον αφήσανε, δεν θα ξεχάσω ποτέ, που ήρθε ο αρχηγός της Χ.Α., βγήκε από το αμάξι, άρχισε να ουρλιάζει και να βρίζει κοράνια

²⁸⁹ Πηγή: 1:07-1:30 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹⁰ Πηγή: 4:00-4:09 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹¹ Πηγή: 5:12-5:25 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹² Πηγή: 5:38 -5:56 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹³ Πηγή: 1:51-1:52 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹⁴ Πηγή: 3:40-3:47 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹⁵ Πηγή: 0:41-0:46 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹⁶ Πηγή: 0:48-0:58 λεπτό, όπως προηγουμένως.

και ότι θέλετε, μου έκανε τρομερή εντύπωση είπε σε δύο παιδιά να του πάνε μια καρτέκλα, όσοι ήταν παρόντες ξέρουν, το σκηνικό που λέω και τον έβαλε με την καρτέκλα να κάτσει πέντε μέτρα πίσω του»²⁹⁷ [...] «γιατί είναι χαμένα ελληνόπουλα και εμείς σαν χρυσαυγίτες έχουμε το χρέος μας. Όχι να κοροϊδεύουμε αυτές τις καταστάσεις αλλά να κοιτάζουμε να συνδράμουμε ώστε να γλυτώσουμε αυτά τα παιδιά»²⁹⁸. «Χωρίς να βγάζω μίσος απέναντι σε όσους είχα απέναντι μου, δεν με διέφερε να πάρω χαρά όταν νικούσα κάποιον, με διέφερε μόνο να έχω την χαρά να μην με νικάνε. Το ίδιο νοιώθω και τώρα για τη πατρίδα μου, δεν θέλω να κάνω κακό σε κανέναν όπως όλοι σας εδώ μέσα, αλλά δεν υπάρχει περίπτωση να προσκυνήσω και να τους αφήσω να μου την πάρουν έτσι»²⁹⁹.

Επακόλουθα, η οπαδική στράτευση απαιτεί τον εξαγνισμό ακόμη και πρακτικών καταστολής του άλλου. Ο ρατσισμός ως ανικανότητα της συγκρότησης μας ως εαυτών δίχως τον αποκλεισμό του άλλου (Καστοριάδης 1992: 32) διαπερνά μέρη της οπαδικής ταυτότητας, κάτι που πιθανά οδηγεί τον ομιλητή, χωρίς να κατονομάζει τους πολιορκητές του έθνους και τους προδότες στο εσωτερικό, να τους τοποθετεί στη περιγραφή ενός πολέμου, μιας σύρραξης. Υπό αυτή την έννοια, η οπαδική διασωματειακή αντιπαλότητα αναιρείται ως εμπόδιο στην υπεράσπιση του έθνους, με τις σκέψεις να είναι νοηματικά ασαφείς καθώς ξεκινούν με αναφορές που υποβαθμίζουν τη δόξα του αντιπάλου, τροφοδοτώντας την οπαδική αντιπαλότητα και καταλήγουν σε κοινές οπαδικές αξίες τις οποίες διαπερνά η εθνική ταυτότητα, με όρους γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας.

«Έχω μάθει στη ζωή μου, τους εχθρούς μου, να τους πολεμάω εγώ και να παίρνω την δικιά τους δόξα και όχι να μου την παίρνουν κάτι σκαλιά που αγαγκάσαν να σκοτωθούν τόσα παιδιά στη θύρα εφτά τότε»³⁰⁰ [...] «Εγώ στεναχωριέμαι για όποιον έκανε τον ίδιο τρόπο ζωής που έκανα και εγώ και ας φορούσε άλλο χρώμα φανέλας. Βριζόμασταν στην ίδια γλώσσα, μιλάγαμε όλοι ελληνικά, μπορεί να φοράγαμε άλλες φανέλες, αλλά ήμασταν όλοι έλληνες, είχαμε τον ίδιο τρόπο ζωής και το μόνο που λίγο και ας μην φανεί γελοίο αυτό που θα πω ήταν το λέγαμε χάριν λόγου, ότι είχαμε διαφορετική θρησκεία»³⁰¹.

Η ταυτότητα του εμείς που χωρά όλους τους έλληνες, περνά από διάφορα πεδία αναφοράς. Την ώρα που η φωτιά της αντιπαλότητας για τα οπαδικά οφείλει να παραμείνει ανοιχτή, μέσω του λόγου, οι διαφορές, γεφυρώνονται γύρω από τις αρετές της μαχητικότητας και του ανδρισμού.

«Προσωπικά, εγώ, όσες φορές πέρασα από το γήπεδο της Φιλαδέλφειας και είδα το γήπεδο της Α.Ε.Κ γκρεμισμένο κόντεψε να σφίχτει η καρδιά μου. Εκεί μέσα, έχω

²⁹⁷ Πηγή: 10:45-11:38 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹⁸ Πηγή: 11:55-12:05 λεπτό, όπως προηγουμένως.

²⁹⁹ Πηγή: 6:11-6:33 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³⁰⁰ Πηγή: 1:56-2:00 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³⁰¹ Πηγή: 2:18- 2:43 λεπτό, όπως προηγουμένως.

παίζει ζύλο με αεκτζήδες που φώναζαν Α.Ε.Κ ζούμε στην πόλη να σε δούμε, δεν το φώναζα εγώ, δεν είμαι αεκτζής, με αυτούς τους ανθρώπους γούσταρα που έπαιζα μπουνιές, φοράγαν παντελόνια. Γιατί μέσα σε ένα πόλεμο θα βρεις και τον θεμιτό πολεμιστή με αρετή και θα βρεις και τον θρασύδειλο, τι να κάνουμε τώρα και αυτό το έχουν όλες φάρες, όποιος θέλει πολεμάει με την καρδιά που έχει»³⁰² [...] «θα δώσουμε την μάχη επειδή πρέπει»³⁰³ [...] «με μια λέξη πολεμάμε»³⁰⁴. «Όταν υπηρετείς σαν ηγέτης μια σημαία πράσινη [...] έχεις υποχρέωση να μην διαχωρίζεις τον κόσμο σου σε πολιτικά δεδικασμένα, να μην παίζεις το ρόλο κανενός και να πιστεύεις»³⁰⁵.

Ενδοσωματειακά, ξεδιπλώνεται η υποστήριξη μιας αντίληψης πάνω στο μότο *Πάνω από όλα Παναθηναϊκός* με κυρίαρχο το ρόλο του ηγέτη σε ένα ιεραρχικά δομημένο πλαίσιο ως προσθετικός επιβεβαιωτικός λόγος συμμετοχής στη Χ.Α. υπό το χρησιμοποιούμενο επιχείρημα πως όντας ούτε *Δεξιοί* ούτε *Αριστεροί*, οι υποστηρικτές αυτού του χώρου, υπερβαίνουν τέτοιους είδους διχασμούς και ενώνουν το έθνος³⁰⁶ θυμίζοντας τις απόψεις των φασιστών στην Ιταλία του Μουσολίνι (Paxton 2006: 247). Αυτή η θέση που αποδεσμεύει την στρατηγική του εθνικισμού από την «πολιτική», δεν είναι πρόσφατη, διαβάζεται εξ' αρχής, στο πρώτο τεύχος του ομότιτλου περιοδικού το 1980. Συγκεκριμένα, στις εισαγωγικές του στήλες αναφέρεται «*βασική μας φιλοδοξία είναι να κρατηθώ το έντυπο αυτό μακριά από κάθε μορφή πολιτικού αγώνος. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μας αφήνει αδιάφορους η σημερινή τραγωδία του λαού μας, θεωρούμε την πολιτική μια πολύ βρώμικη υπόθεση και τους εαυτούς μας πολύ αγνούς για να αναμοιχθούν σ' αυτούς*»³⁰⁷. Επαναρχόμενος στο περιεχόμενο της ομιλίας, ο Κ. από τη μία μεριά, αντιπαράθεται στη φυσιογνωμική του καλυμμένου προσώπου (full face) και από την άλλη, αφηγούμενος τη συμμετοχή του, σε εκδηλώσεις υποστήριξης της Χ.Α. φανερώνει τις προθέσεις που τον διέτρεχαν στο παρελθόν για απόκρυψη της ταυτότητας του ως μέλος μιας οπαδικής κοινότητας του Παναθηναϊκού. Αυτή η λεκτική περιγραφή, ενέχει σκεπτικά ταυτοτικής διαπραγμάτευσης ανάμεσα στους εθνικιστικούς και οπαδικούς κόσμους. Ο διαχωρισμός αυτός, σε μια προβολική αφήγηση της προσωπικής διαδρομής είναι συνέχεια της επιχειρηματολογίας σύνδεσης των προσωπικών επιλογών και σθεναρής υποστήριξης ενός αθλητικού συλλόγου και του έθνους. Έτσι, το υποκείμενο, επιζητά την αναγνώριση ως «καθαρός» των γηπέδων από

³⁰² Πηγή: 18:06-18:40 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³⁰³ Πηγή: 19:00 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³⁰⁴ Πηγή: 19:05 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³⁰⁵ Πηγή: 9:36-9:46 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³⁰⁶ Σε συνέντευξη του ο Χρήστος Παππάς στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 2015 είχε αναφέρει «Η Χρυσή Αυγή είναι ένα κόμμα το οποίο είναι πέραν της δεξιάς και της αριστεράς». Πηγή: «Χρήστος Παππάς: Είμαστε και δεξιοί και αριστεροί». *Enikos.gr*. [online] 02 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.enikos.gr/ekloges-2015/337301.Xrhstos-Pappas-Eimaste-kai-dexioi-kai-aristeroi.html> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2016).

³⁰⁷ 1980. Η εκδόσις μας. *Χρυσή Αυγή*, τεύχος 1^ο, σ. 3.

τα μέλη του ακροατηρίου, συγκολλώντας τις αξίες του «εθνικιστικού κινήματος» που δεν ενέχουν ψηφοθηρικές και εκμεταλλευτικές σκοπιμότητες.

«Εγώ αυτούς τους ανθρώπους ξέρω, με αυτούς είμαι μαζί, αυτούς δεν θα προδώσω ποτέ και θέλω να πω λόγους όχι μόνο πατριωτικούς αλλά λόγους οι οποίους θα πω εγώ εδώ πέρα γιατί είμαι εδώ»³⁰⁸ [...] «δόξα το θεό πάλι είμαι πολύ ξεροκέφαλος για να μου πει εμένα βλάχος τι θα κάνω. Εγώ προσπάθησα να μην διαχωρίσω ποτέ τον κόσμο του Παναθηναϊκού κάτω από τη σημαία που υπηρέτησα το ίδιο θα πράξω και εδώ πέρα με τον εξής λόγο. Πριν πολλά χρόνια, όταν ήταν πολύ μικρό το ρεύμα προς την Χ.Α. ερχόμουνα στις εκδηλώσεις και δεν έβγαζα ποτέ το κράνος. Ο φίλος μου ο [όνομα επώνυμο] μου έλεγε ότι θα γίνει το κεφάλι σαν καρύδι γιατί έχει ζέστη και του έλεγα [όνομα] εγώ δεν θα δώσω το δικαίωμα σε κάθε καραγκιόζη να βγει αύριο και να μου απευθύνει έστω το λόγο και να του απευθύνω εγώ το λόγο γιατί είμαι χρυσαυγίτης στον παναθηναϊκό. Εδώ πολύ ευχαρίστως να το πω, αλλά στον Παναθηναϊκό, δεν του έδιναν καν το δικαίωμα και αναγκαζόμουνα δεν έβγαζα το κράνος μου και έσταζε το μυαλό μου για να βλέπω τις ομιλίες του κ. Μιχαλολιάκου»³⁰⁹ [...] «εγώ μεγάλωσα στη ζωή μου έχοντας δόγματα και δεν αφορά την Χ.Α. αυτό και την ελληνική αυγή σαν ψηφοδέλτιο γιατί δεν θέλω να μας κατηγορήσουν όλους μαζί για εγκληματική οργάνωση, αφορά μόνο εμένα και για αυτό εγώ δεν είχα ποτέ παρατσούκλι στο γήπεδο είχα μόνο ονοματεπώνυμο και δεν είχα ποτέ foul face»³¹⁰.

Το στοιχείο της οπαδικής ενότητας αφαιρώντας οποιαδήποτε ιδεολογική αντιπαλότητα, απαιτείται ακόμη και για την ίδρυση του γηπέδου, ενώ ο πολιτικός φορέας που μιλά διαφέρει από το αστικό σύστημα που χρησιμοποιεί τη ψηφοθηρική στρατηγική, προσβλέποντας στην πολιτική εκμετάλλευση του οπαδικού σώματος.

«και γω μπορούσα να σας βγάλω εδώ δέκα σχέδια να πω ιδέες, ελάτε Παναθηναϊκάρες όλοι μαζί θα φτιάξουμε το γήπεδο, αλλά το θέμα είναι ότι η Ελλάδα έχει πρόβλημα και το πρόβλημα δεν λύνετε πουλώντας ψηφοθυρία σε οπαδούς ομάδων. Εμείς είμαστε Χ.Α. δεν είμαστε ένα απλό κίνημα εμείς θα πρέπει να λέμε τα πράγματα όπως τα πιστεύουμε και όχι λόγω ψηφοθηρίας»³¹¹ [...] «Εγώ είμαι εθνικιστής, είμαι πατριώτης, δεν θα πω ψέματα σε μια σημαία που υπηρέτησα υπηρετώντας ψεύτικα μια άλλη σημαία»³¹² [...] «δεν ποτίζεται το δένδρο αυτό της ελευθερίας με ροδόκερο, ποτίζεται με βαριά πράγματα και πρέπει να το κατανοήσουμε όλοι δεν ποτίζεται με λόγια ωραία και χαρτιά σε λόγια»³¹³.

Ο ευφημιστικός λόγος (Φραγκουδάκη 1999) και η αφήγηση συνεχούς αντιπαράθεσης με τους άλλους έχουν ως κεντρικό πυρήνα το σύμβολο σημαία με επαναλήψεις σε ένα λόγο υπεράσπισης και καταδίκης. Η αίσθηση τοποφιλίας και οι

³⁰⁸ Πηγή: 9:24-9:36 λεπτό, «Δ.Καλτσάς: Θα αγωνιστώ για γήπεδο του Παναθηναϊκού στην Λεωφόρο».Youtube.com [xryshayghcom]. [online]. 7 Μαΐου 2014. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=IQuP66KIHvk> (τελευταία πρόσβαση 20/4/2015).

³⁰⁹ Πηγή: 9:46-10:37 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³¹⁰ Πηγή: 13-22-13:38 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³¹¹ Πηγή: 6:57 -7:16 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³¹² Πηγή: 7:21-7:29 λεπτό, όπως προηγουμένως.

³¹³ Πηγή: 12:23-12:38 λεπτό, όπως προηγουμένως.

αναφορές για το γήπεδο της Λεωφόρου, επανέρχονται ως μια βάση απόδοσης στο οπαδικό, της ιερότητας που διακρίνει τις μάχες υπέρ του έθνους.

«Εγώ πάντα έλεγα, πάντα γήπεδο στη Λεωφόρο και δεν με νοιάζει αν μου φτιάχνανε το καλύτερο γήπεδο του κόσμου, πέντε χιλιόμετρα παραπέρα [...] είναι εύκολο να μας κατηγορήσουνε γιατί αγαπάμε πιο πάνω και από την ίδιο μας τον εαυτό την πατρίδα μας»[...]«εμένα όποιος μου γκρεμίσει το γήπεδο της λεωφόρου και στον βοδιού το κέρατο να πάει και στα βαθειά βάθη της Ασίας να πάει και ο Ρουτίν και ο Ομπρατα να τον προστατεύει εγώ θα τον βρω κρατήστε το αυτό, γιατί εγώ τα δικά μου τα παντελόνια τα φοράω θα τον βρω και θα δούμε ποιος θα έχει τη δικιά του τελευταία υπογραφή γιατί ξέρετε»³¹⁴.

Ο λόγος γίνεται αξιολογικός και δεσμευτικός με τα μηνύματα να μεταφέρονται ως η λογική της αλήθειας και όχι της πληροφόρησης (Φραγκουδάκη 1999). Μέσα σε αυτή τη λογική, η έκφραση της διαφοράς που διατρέχει την οπαδική ταυτότητα ευθυγραμμίζεται με το εμείς εθνικιστικά, ως ανώτερο και εχθρικό του αστικού συστήματος που προσβλέπει ψηφοθηρικά στην πολιτική εκμετάλλευση του οπαδικού σώματος, ως ένας άλλος δρόμος απέναντι στο διεφθαρμένο και χαρακτηριζόμενο ως βρώμικο πολιτικό σύστημα όπου *όλοι είναι το ίδιο*. Συνοψίζοντας, τα είδη του λόγου μας προβληματίζουν και εγείρουν ερωτήματα αναφορικά της σχέσης οπαδισμού και εθνικιστικής ιδεολογίας. Τα προαναφερθέντα παραδείγματα γραπτού και προφορικού λόγου ενδεχομένως παραπέμπουν σε μια ρατσιστική αντίληψη του κόσμου, μιλώντας για την ανωτερότητα των πραγματικών οπαδών ως μέρος μιας εθνικής ολότητας. Με όχημα τις εθνικιστικές αντιλήψεις, στις οποίες η έννοια της πατρίδας που ταυτιζόταν με την κοινωνική ελευθερία και επρόκειτο για ένα όραμα ελευθερίας έρχεται να δηλώσει την *αποκάθαρση* της κοινωνίας από τους αδύναμους ή την επιβολή των νόμων της φύσης για την επικράτηση του ισχυρότερου (Φραγκουδάκη 2013: 159), τίθενται οι Έλληνες και ο Ελληνισμός ως απειλούμενοι με κίνδυνο εξαφάνισης (Φραγκουδάκη 2013: 59). Σε αυτήν τη βάση, ο εθνικιστικός χαρακτήρας του *όλοι μαζί* απευθυνόμενοι στο εν παραδείγματι *όλοι παοκ* ή *όλοι Παναθηναϊκοί* συνδέεται με την κατασκευή και την παραγωγή ταυτότητας στο κοινωνικό υποκείμενο *«αποσιωπώντας ή παρακάμπτοντας οξύτατες και υπαρκτές κοινωνικές αντιθέσεις»* (Λέκκας 1995: 233).

³¹⁴ Πηγή: 13:40-14:02 λεπτό, όπως προηγουμένως.

5.5. Τα ραντεβού θανάτου και τα προβλήματα του κοινωνιολογικού αναγωγισμού

«Είμαι από κείνους που μετά τη νίκη τραγουδούν μέχρι αργά τη νύχτα, που σπάνε τα μούτρα στον αντίπαλο οπαδό από κείνους που αν είναι ανάγκη αύριο θα πάνε στο μέτωπο και αντί για σημαία αθλητική θα κρατάνε στο χέρι τουφέκι»(ποίημα του Ντεντέλικο Νέσα Ποπάνιτς)³¹⁵.

Η ένωση της βίας με τα άκρα

Όπως σκιαγραφήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα ζητήματα της οπαδικής ταυτότητας στον αθλητισμό, προσεγγίζονται με επίκεντρο την έννοια της βίας. Μολαταύτα, μέσω των κριτικών κοινωνιολογικών και εγκληματολογικών θεωριών και υπό την επίδραση της μελέτης του Stanley Cohen, φαίνεται ότι οι διαδικασίες και οι λόγοι συγκλίνουν στην κατασκευή μιας πραγματικότητας ως «πρόβλημα». Το πρόβλημα της οπαδικής ταυτότητας και δράσης μεταφέρεται στην επιχειρηματολογία των μηχανισμών που κατασκευάζουν και μεσολαβούν την πληροφορία (Melucci 2002:78) ως μια «υποκοουλτούρα περιθωριοποιημένων» (Brottman 2005: 22; Crawford 2003; Oriard 2006:82; Miller and Mayhew 2005: 232). Αυτό που καταγράφεται ως «πρόβλημα» λαμβάνει εικόνα κυρίως μέσα από την «αναφερόμενη» αντιπαλότητα και ειδικότερα τις συνθήκες αφαίρεσης της ζωής του αντιπάλου (τα «λεγόμενα» ραντεβού θανάτου). Ενδεικτικό παράδειγμα για την ελληνική περίπτωση, αποτελεί ο θάνατος του οπαδού του Παναθηναϊκού Μιχάλη Φιλόπουλου, ο οποίος έρχεται ως συνέχεια άλλων παρόμοιων περιπτώσεων απώλειας της ανθρώπινης ζωής, έτσι όπως αυτά καταγράφονται στην οπαδική ιστορία. Τα ραντεβού ως πεδίο άσκησης της λεγόμενης βίας μεταξύ οπαδών, δεν αποτελούν αποκλειστικά ένα ελληνικό φαινόμενο, καθώς ανάλογες περιπτώσεις έχουν καταγραφεί και σε χώρες του εξωτερικού. Τα όπλα για τα οποία γίνεται εκτενής λόγος στον Κ.Γ.Α.Π.Α (2014), αποτελούν δεδομένο σε μία συζήτηση περί *οργανωμένου εγκληματικού φαινομένου*, με πλήθος μιντιακών προβολών των οπαδικών ραντεβού να μιλούν για τη χρήση πιστολιών, φωτοβολιδών, αυτοσχέδιων κλομπ³¹⁶ κ.α. Στο άρθρο με τίτλο «*Ο χουλγκανισμός εξελίχθηκε σε*

³¹⁵ Δημοσιευμένο στο βιβλίο με τίτλο *η καρδιά στο χορτάρι*, Βελιγράδι 1982. Πηγή: «Δύο κείμενα για το ποδόσφαιρο, Τριήμερο του Θεοσίτη με αφορμή το Μουντιάλ». *Anarxeio.gr*. [online]. 2010. Διαθέσιμο στο: https://anarxeio.gr/files/pdf/Thersitis_2-keimena-gia-to-podosfairo_2010-06_BR.pdf (τελευταία πρόσβαση 7/3/2014).

³¹⁶ Η πλειοψηφία των πληροφοριών προέρχονται από το Μιχάλης Φιλόπουλος Κολωνός Gate 13 [online] Διαθέσιμο στο <http://www.filopoulos.gr/main/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=4&Itemid=2> [Τελευταία πρόσβαση 28 Μαρτίου 2015].

σύγκρουση συμμοριών³¹⁷» θα διακρίνουμε τη μανχαιστική διάκριση ανάμεσα στους φίλαθλους και τους ακραίους [*Το «οπλοστάσιο» των ακραίων οπαδών - που απέχουν έτη φωτός από την έννοια του φιλάθλου - [...] θέτοντας σε κίνδυνο τις ζωές και τις περιουσίες αθών πολιτών*] φέροντας ένα διασυνοριακό φόντο, προσθέτοντας τον παράγοντα των εισαγόμενων χούλιγκαν, και καταλήγοντας στην κοινή περιγραφή που γίνεται στο άρθρο με τίτλο «Ένιωθες ένοχος»³¹⁸,

«περίμεναν από νωρίς στην Παιανία. Ανενόχλητοι. Είχαν πιάσει τα στενά, χωρίς κανείς να τους εμποδίσει. Είχαν οπλιστεί με καθρόνια, πέτρες και σίδερα από τις οικοδομές. Οι «κόκκινοι» με περισσότερα από 150 δίκυκλα πέρασαν από το κέντρο της Αθήνας ντάλα μεσημέρι. Ανέβηκαν τη Συγγρού, πέρασαν τη Β. Σοφίας. Στην αρχή της Μεσογείων έκαναν στάση. Αστυνομία δεν υπήρχε. Ίσως κάποιες μηχανές της Ασφάλειας. Τα περισσότερα δίκυκλα δεν είχαν πινακίδες. Οι «αρχηγοί» μιλούσαν στα κινητά με την εμπροσθοφυλακή τους για να δουν πού είναι ο... εχθρός. Λίγο μετά ξεκίνησαν πάλι. Πέρασαν «αέρας» όλη τη Μεσογείων. Σε κάποια φανάρια δεν σταμάτησαν καν. Οι περαστικοί έμεναν άφωνοι μπροστά στη θέα του στρατού που σου προκαλούσε φόβο και δέος. Μόνο που σε κοιτούσε κάποιος μέσα από το κράνος ένιωθες ένοχος [...] Έτσι ήταν το σχέδιο των στρατηγών. Μετά έγινε η μεγάλη επίθεση. Η πρώτη σύγκρουση έγινε έξω από το «Τζάμπο», Λαυρίου 88. Μάχη σώμα με σώμα ακόμη και πάνω στα μηχανάκια. Μερικά από αυτά μέχρι αργά χθες βράδυ κείτονταν μαζί με τρία κράνη στην άκρη του δρόμου. Οι μολότοφ έπεφταν βροχή πλάι σε ένα σχολικό λεωφορείο... Η ευθεία στη λεωφόρο Λαυρίου μεταξύ των οδών Δημητρίου Χούντα και Απόστολου Χούντα μετατράπηκε σε κόλαση. Για μισή ώρα το απόλυτο χάος. Μαχαίρια και πιστόλια φωτοβολίδων ευθεία στον εχθρό. Όσο πιο μεγάλες απώλειες τόσο καλύτερα. Αυτή ήταν η «εντολή». Έτσι έλεγε το ένστικτο. Η πόρωση και η παράνοια σε όλο της το μεγαλείο. «Τέλειωσέ τον...» φώναζε ένας από τους δολοφόνους».

Ένα είδος πολέμου στον οποίο και οι αντίπαλοι οπαδοί παρουσιάζονται ως στρατοί, δολοφόνοι και θύματα.

«Είναι οι εν ψυχρώ δολοφόνοι και συνάμα τα υποψήφια θύματα της «αιώνιας» βεντέτας μεταξύ «κόκκινων» και «πράσινων»,»³¹⁹.

Επιπρόσθετα, η παραπάνω περιγραφή επιβεβαιώνει τη θέση περί προμελετημένου πολέμου, μεταφέροντας τη σκέψη στα ζητήματα λειτουργίας των συνδέσμων και τον κομβικό ρόλο των αρχηγών (οι φερόμενοι ως στρατηγοί του στρατεύματος). Η πληροφορία προς πώληση, εισαγάγει τους αναγνώστες στους λεγόμενους κόσμους των συμμοριών, οι οποίοι τελούν ως χειραγωγούμενοι όχλοι μιας

³¹⁷ Πηγή: Φώσκολος Γ. και Ρόββα, Κ. *Έθνος*. [online]. 31 Μαρτίου 2007. Διαθέσιμο στο : http://www.ethnos.gr/koinonia/arthro/o_xouligkanismos_ekselixthike_se_sygkrousi_symmorion-101316/ (τελευταία πρόσβαση 20/6/2015).

³¹⁸ Πηγή: Ασημακόπουλος, Κ. *SentraGoal.gr*. [online]. 30 Μαρτίου 2007. Διαθέσιμο στο: <http://www.sentragoal.gr/article.asp?catid=10554&subid=2&pubid=465422> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2015).

³¹⁹ Πηγή: όπως προηγουμένως.

θησκείας με εργαλειακή και εκ των άνω χρήση. Ταυτόχρονα, το κοινωνικό σώμα εμποτίζεται με το αίσθηση περί ανασφάλειας, υπό την έννοια ότι στον κόσμο της ανδρικής βιαιότητας και του ανομικού περιβάλλοντος «*Αστυνομία δεν υπήρχε*»³²⁰. Σε συνέχεια των παραπάνω, η δημοσιογραφική ανάλυση προσθέτει στα δομικά χαρακτηριστικά του χουλιγκανισμού και τη σύγκρουση μεταξύ των χαρακτηριζόμενων ιδεολογικοπολιτικά άκρων. Ο αθλητικός δημοσιογράφος Καρπετόπουλος, μιλώντας για τη «*σκοτεινή μετάλλαξη της βίας*» αναφέρεται στη «*σύσκεψη*» που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 2010 στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη³²¹ σημειώνοντας τα εξής:

«Αυτό που προέκυψε στη σύσκεψη είναι ότι οι δομές του μοντέρνου χουλιγκανισμού έχουν αλλάξει και οι οπαδικές οργανώσεις θυμίζουν αρκετά πλέον τρομοκρατικές ομάδες: έχουν ινστρουχτορες που κατηχούν τους πιτσιρικάδες, υπεύθυνους για τα οικονομικά, κάνουν προσηλυτισμούς, έχουν αρχηγούς που λίγοι γνωρίζουν και αποκαλούνται με συνθηματικά ονόματα, οργανώνουν χτυπήματα κι έχουν ένα νέο μεγάλο αντίπαλο που λέγεται αστυνομία. Κυρίως δεν ελέγχονται πλέον από τους μεγαλύτερους, καθώς στα περισσότερα κλαμπ οργανωμένων τον πρώτο λόγο έχουν πλέον άτομα ηλικίας 25 με 30 χρόνων: οι 40άρηδες και οι 50άρηδες κάποτε αρχηγοί βρίσκονται πλέον στις διοικήσεις των Π.Α.Ε., έχουν ενεργούς ρόλους, έγιναν στελέχη και δεν έχουν παρά ελάχιστη σχέση με τους νεότερους. Η νέα φουρνιά είναι πιο βίαια, έχει πολιτική θέση καθώς αρκετά από τα «αστέρια» της είναι αντιεξουσιαστές ή ακροδεξιόι, ενώ τα υψηλά στελέχη, οι αποκαλούμενοι «αρχισυνδεσμίτες», ελάχιστα ασχολούνται με το ποδόσφαιρο ή το μπάσκετ (πόσω μάλλον με το χάντμπολ στο Final 4 του οποίου έγιναν πριν από λίγους μήνες στη Λαμία τεράστια επεισόδια)».

Ομοίως και εκπρόσωποι του αθλητισμού, όπως ο Σοφοκλής Πιλάβιος-πρώην πρόεδρος της Ε.Π.Ο- τονίζει σε συνέντευξη του, τη θέση της ηγεσίας της αστυνομίας για ανησυχητικές διαστάσεις της διείδυσης ακροδεξιών και αναρχικών στοιχείων στους συνδέσμους φιλάθλων³²². Οι δημοσιογραφικές διαπιστώσεις που ολοποιούν τις κοινότητες στη βάση της θεωρίας των δυο άκρων γιγαντώνονται μέσα σε τίτλους όπως «*Οι πολιτικοποιημένες κερκίδες της Ευρώπης. Οι πιο δυνατοί πυρήνες ακροδεξιών και ακροαριστερών, νεοναζί και αναρχικών στα γήπεδα*»³²³, «*Ακροδεξιό κοκτέιλ στα γήπεδα*

³²⁰ Πηγή: όπως προηγουμένως.

³²¹ Σε εκείνη τη σύσκεψη συμμετείχαν ο τότε Υπουργός, Μιχάλης Χρυσοχοϊδης, ο επικεφαλής της Ελληνικής Αστυνομίας, μέλη της δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος, υπεύθυνοι ασφαλείας των γηπέδων που στο παρελθόν έχουν υπηρετήσει τις αστυνομικές αρχές. Πηγή: Καρπετόπουλος, Α. «*Η σκοτεινή μετάλλαξη της βίας*». *Η Καθημερινή*. [online]. 29 Αυγούστου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/403218/article/epikairothta/a8lhtismos/h-skoteinh-metalla3h-ths-vias> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2015).

³²² Πηγή: Γαλιατσάτος, Π. «*Αν χρειαστεί, θα διακόψω ακόμη και το πρωτάθλημα*». *Η Καθημερινή*. [online]. 26 Σεπτεμβρίου 2010. Διαθέσιμο στο:

<http://www.kathimerini.gr/405952/article/epikairothta/a8lhtismos/an-xreiastei-8a-diakoyw-akomh-kai-to-prwta8lhma> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2015).

³²³ Πηγή: *Newsbeast*. [online]. 14 Μαρτίου 2015. Διαθέσιμο στο: <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/798939/politikopoiimenes-kerkides-tis-europis> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2015).

της Ευρώπης: *Νεοναζί οπαδοί ενώνονται εναντίον των αντιεξουσιαστών*³²⁴. Η διάχυση της πληροφορίας συνεχίζεται και το 2014 - παρά τα μέτρα μηδενικής ανοχής - με το θάνατο του Κώστα Κατσούλη, ο οποίος σε ηλικία 46 ετών άφησε την τελευταία του πνοή στον αγώνα ανάμεσα στον Ηρόδοτο και τον Εθνικό για το πρωτάθλημα της Γ' Εθνικής λόγω «βαριάς εγκεφαλικής αιμορραγίας που προκλήθηκε από χτυπήματα που δέχτηκε». Κάποια κοντινά του πρόσωπα μίλησαν στον Τύπο για «δολοφονία» από «φασιστοειδή χουλιγκάνια στο γήπεδο της Αλικαρνασσού»³²⁵. Ο Bauman (2008:124) συζητώντας για την επιχειρηματολογία περί ασφάλειας αναφέρει: «οι φίλοι, αλλά και οι εχθροί, και πάνω απ' όλα οι ασύλληπτοι και μυστήριοι ξένοι που κινούνται απειλητικά μεταξύ των δυο άκρων, τώρα αναμειγνύονται και συγχρωτίζονται στους δρόμους της πόλης». Στη θεώρηση των δύο άκρων, «ότι ξέφυγε και ξεφεύγει απ' τον περίφρακτο καθωσπρεπισμό (political correctness) της εικόνας» έρχεται να λάβει το χαρακτηρισμό του ακραίου (Βλάχος 2013:10). Πρόκειται, για τα άκρα που «ενώνονται ακριβώς επειδή στην πραγματικότητα συγκρούονται»(Βλάχος 2013:11). Η θεωρία των δύο άκρων βασίζεται στην λογική ότι τα άκρα χρησιμοποιούν την βία και ως εκ' τούτου είναι το ίδιο. Ο Paxton σε συνέντευξη του³²⁶, μιλά για τα φασιστικά κινήματα ως «κινήματα διαμαρτυρίας» που υιοθετούν «ένα μεγάλο εύρος θεμάτων που ακούγονται αντικαθεστωτικά, ακόμη και επαναστατικά». Συμπληρώνει «αν δεν υπήρχε η εθνικιστική δημαγωγία τους, θα μπορούσε κανείς να τα νομίσει για αριστερά κινήματα». Όμως, σύμφωνα με τον Αμερικανό συγγραφέα, «όταν εξετάσει κανείς τι πραγματικά είπαν και κυρίως τι έκαναν οι φασίστες, αποδεικνύεται ότι ο υποτιθέμενος αντικαπιταλισμός του φασισμού δεν εναντιώνεται καθόλου στον καπιταλισμό». Η αναφορά στα δύο άκρα λειτουργεί ομογενοποιητικά, εγκλωβίζοντας σύνθετες διεργασίες κάτω από την έννοια του οπαδικού. Για παράδειγμα, οι λόγοι για το ισχυρό έθνος και οι βιολογισμοί στην ταξινόμηση των φυλών, έτσι όπως αναδύθηκαν άλλοτε ως πλειοψηφίες που απομάγευσαν τα πλήθη και άλλοτε ως λιγοστές φωνές, δίχως ισχύ επικράτησης, υπόταξαν και γέννησαν υποκείμενα με δράση προσανατολισμένη στην εκδίωξη έως και φυσική εξόντωση του έτερου. Πρόκειται για τη σχέση της εθνικιστικής ιδεολογίας με την οικογενειακή ιδεολογία, με την πρώτη να προσλαμβάνει τη βασική ιδιότητα της

³²⁴ Πηγή: *Iefimerida*. [online]. 24 Νοεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.iefimerida.gr/news/131863/>.

³²⁵ Πηγή: Ζουμή, Α. «Αίμα, καταστολή και στο βάθος... νεοναζί». Στο *Κόκκινο*. [online]. 14 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/12679/Aima-katastoli-kai-sto-bathos-neonazi> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2015).

³²⁶ Πηγή: Αγγελίδης, Δ. «Η κρίση μπορεί να φέρει και το φασισμό, Συνέντευξη του Ρόμπερτ Πάξτον στο "Ε"». *Κυριακάτικη ελευθεροτυπία*. [online]. 24 Οκτωβρίου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=216333> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2015).

γενεαλογικής συνιστώσας της δεύτερης, δηλαδή τον προσδιορισμό της εξ αίματος καταγωγής, εμφανίζοντας ως αποτέλεσμα το ρατσισμό (Δοξιάδης 1995:45). Σήμερα, μετά την άνοδο της ακροδεξιάς σε πολλά αστέρια του ευρωπαϊκού χάρτη, καταγράφεται μια έντονη ανησυχία από τις προοδευτικές, αριστερόφρονες, φιλελεύθερες ακόμη και κεντροδεξιές δυνάμεις για το ρόλο της κερκίδας. Στις ανωτέρω συνδέσεις, το κοινωνικό υπογάστριο επαφίεται στην «κρίση» με όρους οικονομικής και πολιτειακής αστάθειας. «*Ο φασισμός γεννιέται από τις απογοητεύσεις [...] κανείς δεν μας υποστηρίζει, θέλουν το κακό μας, οι Εβραίοι, οι Αφρικανοί*» έρχεται να προσθέσει στην συζήτηση ο Chomsky (2001:152-153). Ο Gellner (2002:94-98), προσθέτει ότι η φονική επιθετικότητα του εθνικισμού στην Ευρώπη κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, οφείλεται σε επιπρόσθετους παράγοντες. Σε αυτούς [τους παράγοντες], πρωταρχική θέση καταλαμβάνουν οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες σε σύνδεση με την εκβιομηχάνιση των κοινωνιών, τις πληθυσμιακές μετακινήσεις και τους απόρους, τους ιδεολογικούς παράγοντες και τις πολιτισμικές/οργανωτικές παραδόσεις. Η εθνογραφική προσέγγιση στο κούμπωμα του φασισμού με τον χουλιγκανισμό του Ivan Colovic, αναφέρεται στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, όπου διάφορα αθλήματα και κυρίως το ποδόσφαιρο συνδέθηκαν με το ρατσιστικό χουλιγκανισμό ή αποτέλεσαν «μέσο εθνοκάθαρσης»³²⁷. Πρόκειται για μια περίοδο που η ΕΣΣΔ «ψυχορραγούσε» και οι ποδοσφαιρικές αναμετρήσεις ανάμεσα σε ομάδες «διαφορετικών δημοκρατιών» συνοδεύονταν από «συγκρούσεις και διαδηλώσεις», φτάνοντας στην αγωνιστική περίοδο 1990-1991, όπου κροάτες οπαδοί εισβάλουν στον γήπεδο κατά την διάρκεια του αγώνα Χάιντουκ Σπλιτ (κροατικά: Hajduk Split) - Παρτιζάν Βελιγραδίου (σέρβικα: Jugoslovensko sportsko društvo Partizan) και «καίνε» την γιουγκοσλαβική σημαία, συμβολισμός του τέλους της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας (Missiroli 2006:43-44). Στο έργο του «*Από τις κερκίδες στα χαρακώματα. Το ποδόσφαιρο ως αφήγηση του πολέμου: Η Γιουγκοσλαβική εμπειρία*», ο Colovic (2007:115) θεωρεί ότι τα στάδια στους αγώνες του σαββατοκύριακου γεμίζουν από δυνητικούς φασίστες, με το θέαμα να βασίζεται στο μίσος εναντίον του άλλου και υπο αυτήν την έννοια η συμμετοχή σε έναν αγώνα μεταφράζεται σε κανονικό και νόμιμο φασισμό και το ποδόσφαιρο ένας πόλεμος ή τόπος προπόνησης για μικρούς ναζιστές. Πριν τον αγώνα μεταξύ του Ερυθρού Αστέρα

³²⁷ Ζίριν, Ν. «Ο κεντρικός ρόλος των ποδοσφαιρικών σωματείων. Στο τέλος της δικτατορίας του φόβου της Αιγύπτου». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2011. 5 (9), σ. 23.

και της Δυναμό Ζάγκρεμπ³²⁸ στις 21 Μαΐου 1989, όπως μας πληροφορεί υποχρεωτικά όλοι οι χούλιγκανς της πρώτης ομάδας *έκαναν τατουάζ στο μπράτσο τα τέσσερα σύμβολα του σερβικού εμβλήματος με τη μορφή C*, ενώ λίγο αργότερα δημιουργήθηκαν οι Delije, μετά τον αγώνα της Δυναμό Ζάγκρεμπ και του Ερυθρού Αστήρα στις 13 Μαΐου 1990, με την απόφαση του ηγέτη Αρκάν³²⁹ να μετατραπούν οι οπαδοί του Ερυθρού Αστήρα σε *πραγματικούς μαχητές* (Colovic 2007:101,108). Με αφετηρία τη θέση του μελετητή της κερκίδας Kris Van Limbergen, ο οποίος αναλύει τον *ποδοσφαιρικό βανδαλισμό* ως ένα ιδανικό πεδίο για τη στρατολόγηση μελών στην άκρα δεξιά (Colovic 2007:115), η έρευνα του εστιάζει χρονικά και στη περίοδο των συρράξεων στη Γιουγκοσλαβία, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην δράση των Σέρβων οπαδών του Ερυθρού Αστήρα (σέρβικα: SD Crvena Zvezda) και των Κροατών της Δυναμό του Ζάγκρεμπ (κροατικά: Dinamo Zagreb) κατά την διάρκεια των συγκρούσεων του 2000 (Colovic 2007:8-9). Συζητώντας τη σχέση ανάμεσα στον *χουλιγκανισμό* και την εθνικιστική, ρατσιστική και νεοφασιστική ιδεολογία, προσθέτει ότι οι ηγέτες και οι ιδεολόγοι των κινημάτων και των ομάδων της άκρας δεξιάς εκμεταλλεύονται αυτήν τη σχέση για να μπορέσουν να διεισδύσουν σε κέντρα οπαδών και να *δώσουν στην κατά κάποιο τρόπο αφορμή και άναρχη βιαιότητά τους μια πολιτική υπόσταση* (Colovic 2007: 9). Ο Colovic επισημαίνει επίσης, πως οι χούλιγκανς επιθυμούν να παρουσιαστούν ως κομμάτι του λαού τους, όντας χούλιγκανς του Αστήρα και της Παρτιζάν, δηλαδή ως Σέρβοι, αντιμετωπίζοντας τις αντίπαλες ομάδες και τους οπαδούς τους ως *εκπροσώπους άλλων λαών, εχθρικών προς αυτούς*, έτσι η γλώσσα της *βίας και του θανάτου*, δηλαδή οι λέξεις *σφάζω και γαμώ* ταυτίζονται με την προκλητική συμπεριφορά των χούλιγκανς εναντίον ομάδων άλλης εδαφικής «πραγματικότητας» βρίσκοντας μια πατριωτική δικαιολογία (Colovic 2007: 101-103). Ο χουλιγκανισμός δεν είναι ένας διαλυμένος και χαοτικός κόσμος, αφού παρατηρεί ότι βασιλεύει η τάξη, με τη συμπεριφορά να διέπεται από άγραφους κανόνες - από κώδικες, πρωτόκολλα πειθαρχίας και ιεραρχίας - ποτισμένη με το πνεύμα της οργάνωσης και της υποταγής (Colovic 2007:118)³³⁰. Συγκεντρωμένοι γύρω από πολεμοχαρείς αρχηγούς, κύριος στόχος των προκλήσεων τους είναι η *κυβερνητική εξουσία*, υπό την έννοια ότι αυτοανακηρύσσονται ως *κοινωνικοί αντάρτες και επαναστάτες* με γλωσσικό ιδίωμα και τρόπο συμπεριφοράς πολεμικού χαρακτήρα, καθώς *μάχονται εναντίον των ξένων και των γειτόνων αλλά*

³²⁸ Βλ. και Sindbæk (2013).

³²⁹ Ο ηγέτης των περιβόητων τίγρων zeljko raznatovic άλλως arkan συνδέεται με κάποιες από τις πιο σκληρές εκστρατείες εθνοκάθαρσης στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, ηγέτης του σερβικού κόμματος ενότητας (ssj) (Markotich 2004: 258).

³³⁰ Βλ. και Mills (2013).

πρωτίστως εναντίον των οπαδών ανταγωνιστικών ομάδων της ίδιας πόλης (Colovic 2007:99-101). Η Σερβία απασχόλησε και στο μέλλον τους σχολιαστές του φαινομένου. Η δολοφονία ενός Γάλλου φιλάθλου το 2009 ως απάντηση στο gay parade που πραγματοποιήθηκε στο Βελιγράδι, είναι ένα γεγονός που συνδέεται άμεσα, σύμφωνα με τους Trost και Kovacevic (2013:1054), με το ακροδεξιό κίνημα των Σέρβων οπαδών Ultras. Οι ομάδες αυτές (Trost και Kovacevic 2013:1055) σύμφωνα με την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Helsinki³³¹, διατείνονται εναντίον της ομοφυλοφιλίας, της Ε.Ε., των μειονοτικών δικαιωμάτων καθώς θεωρούνται χώροι έκφρασης και υποστήριξης της σωβινιστικής βίας (Trost and Kovacevic 2013:1056).

Στη παραγωγή της ταυτότητας μέσα στους βióκοσμους, το ζήτημα της βίας όπως αναφέραμε και στο τρίτο μέρος είναι αυτό που διασπά σε υπο-ομάδες της κερκίδας, κατασκευάζοντας εν δυνάμει συμπορευτές του νεοφασισμού. Είναι ενδεικτικά τα λόγια του Λάμπρου, ο οποίος αν και δηλώνει τη σύνδεση της βίας με τις ακροδεξιές νεοφασιστικές πρακτικές, απενοχοποιεί το οπαδικό «εμείς».

«δεν είναι κοντά, αλλά αν πάρουνε εμένα η εσένα να μπεις σε τάγμα εφόδου, είναι πολύ δύσκολο γιατί δεν το έχεις στο αίμα σου, ο οπαδός, ο χούλιγκαν μπορεί να παίζει ξύλο, μπορεί να κάνει μπάχαλα, κατάλαβες; αλλά στον Παναθηναϊκό σου λέω σίγουρα δεν υπάρχουν ακροδεξιές τάσεις, είναι πολύ αναρχικοί με πανό που έχουν σηκώνει πολλές φορές κατά του φασισμού με το τάκη το φύσσα, της πουτανάς είχε γίνει [...] αυτό είναι λογικό, γιατί να σου πω, γιατί ένας οπαδός, οπαδός με τη βία που θέλει η ακροδεξιά να υπάρχει συνάδει, δηλαδή θα ήταν καλύτερο για αυτούς οι οπαδοί να ήταν και ακροδεξιοί γιατί θα ήταν πιο εύκολο για αυτούς να έφτιαχναν τάγματα εφόδου».

Πάνω σε αυτήν τη προβάλλουσα σύνδεση μεταξύ χουλιγκανισμού και ακροδεξιάς εγείρονται πολυεπίπεδοι προβληματισμοί.

Το πρώτο ερώτημα, έγκειται στο κατά πόσον η οικονομική κρίση και ο πολλαπλασιασμός των φτωχοποιημένων κοινωνιών, πυροδοτούν τη βία στον αθλητισμό ή την ταυτότητα ενός «αγανακτισμένου και εκτός ορίων οπαδού»; Θέτοντας το συγκεκριμένο ερώτημα, η όλη συζήτηση τοποθετείται σε ένα δρόμο οδηγών. Επιβεβαιώνεται, συνακόλουθα, το επιχείρημα πως οι οπαδοί ζεσπούν μέσα στα γήπεδα αντιμετωπίζοντας σωρεία οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων. Υπάρχει κάποιο υπόδειγμα δράσης που υιοθετείται, κάποιο υπόδειγμα που ενέχει τη δομή των συνδέσμων; Εδώ ανοίγει ένα δεύτερο σκέλος συζήτησης, σε σχέση με την υφή και το

³³¹ Πηγή: Helsinki Committee for Human Rights in Serbia. *Hooliganism Spills from Political onto Sports Terrains*. [online]. 2009. December. Available at: <http://www.helsinki.org.rs/doc/HB-No52.pdf> (accessed 17/3/2015).

περιεχόμενο των πρακτικών και των διαδικασιών που χαρακτηρίζουν μια κοινότητα φανατικών. Το δεύτερο ερώτημα, έγκειται στο κατά πόσον και εφόσον δεχτούμε τη συγκεκριμένη σύνδεση, το οπαδικό βίωμα ενισχύεται μέσω μιας οικονομικής και κοινωνικής περιχαράκωσης; Στο παρακάτω απόσπασμα, η άποψη του Τάσου έρχεται να μετατοπίσει το ερώτημα. Που μεταφέρεται η εικόνα του εαυτού όταν, με γνώμονα των συνεπειών της κρίσης, η οπαδική συμμετοχή συρρικνώνεται; Προς κάποια άλλη κοινότητα; Προς την εξατομικευμένη αντίληψη του εαυτού;

«Ένα πρωί είμαι στα γραφεία της ομάδος με διάφορα κεφάλια, γεμάτα μαγκιά, και ζοριλίκι. Σε μια φάση έρχεται ένας παππούς με το εγγονάκι του και λέει. Παιδιά ήρθαμε να βοηθήσουμε τον αθλητικό σύλλογο. Και δίνει την ετήσια συνδρομή. Ο πιτσιρικάς μας κοιτούσε σαν ιερά τέρατα. Μετά από κανένα δίωρο, περνάω από μια εκκλησία που έδινε συσσίτιο σε άπορους και βλέπω τον κυριούλη να τρώει. Από τότε άρχισα να ξεκόβω από το γήπεδο και γενικά τα οπαδικά».

Το τρίτο ερώτημα, έγκειται στην επίκληση της σωματικής ανωτερότητας επι του αντιπάλου. Είναι μια καθημερινή συνθήκη; [ή] Τα ραντεβού θανάτου είναι μια από τις πολλές πλευρές του οπαδικού φαινομένου μέσα στο τσουβάλιασμα του κυρίαρχου λόγου, συνιστώντας τη φωτογραφική λήψη του τηλεοπτικού φακού με την ετικέτα «φοβούνται οι γονείς να πάνε στα γήπεδα»; Τα λόγια του Μάνου δηλώνουν υποστήριξη, ακούγονται σε παρόντα χρόνο, ενώ οι περιγραφές των επεισοδίων τοποθετούνται στο παρελθόν του συλλογικού βίου. Η ευθύνη των επεισοδίων αποδίδεται, ύστερα από μια πολυτόμιση των συμμετεχόντων, σε εκείνους στους οποίους ετικετάρεται η λέξη χουλιγκάνος. Αυτή η περιγραφή των πολύπλευρων θέσεων κάτω από τη γέννηση του υποκειμένου οπαδός, δεν είναι ικανή να σηματοδοτήσει μια ομοιομορφία, αλλά ένα σχεσιακό.

«τότε ήταν που είδα και όπλο να βγαίνει από συνδεσμίτη της Α.Ε.Κ από τον αρχηγό των χουλιγκάνων της Α.Ε.Κ [...] Μόλις τελείωνε το εφημεριδάκι, τα εισιτηρια αυτά καθόταν, μια μικρότερη απ' εζώ και κανόνιζαν για τα επεισόδια. Το ξέραμε ότι αυτοί ήταν για να σπάνε κεφάλια. Όμως και στο σύνδεσμο όταν ξέρανε ότι ήταν να δεχτούν επίθεση από άλλη ομάδα αυτούς φωνάζανε».

Ένας σύνδεσμος, παρόλες τις κοινές αφετηρίες που διαθέτει, ενέχει την αντιπαράθεση, εξαιτίας της ανθρώπινης ποικιλομορφίας, δεν μπορεί να φέρει οριζόντια, κοινωνικής φυσιολογικής και δράσης, χαρακτηριστικά. Εάν συμβεί, τότε η πολιτική της ομοιογενοποιητικής και των πειθήνιων σωμάτων θα έχει καταφέρει να μετασηματίσει τα υποκείμενα, σε βαθμό εξατομίκευσης ανάλογο ενός εργοστασίου παραγωγής ομοιόμορφων ανθρώπινων σκέψεων. Αν δεχτούμε ότι υφίσταται η έννοια

της βίας με όρους σωματικής συμπλοκής, τότε υφίσταται και ομοιομορφία ανάμεσα στα πέταλα της συναίνεσης και σε αυτά της σύγκρουσης; *Είναι το πέμπτο ερώτημα.* Πως μπορούν να συνδεθούν ετερόκλητες πρακτικές της δράσης με τη νεοφασιστική απειλή; Μεταξύ των συνομιλητών, ο Παύλος επικαλούμενος τη θετικότητα του βρετανικού μοντέλου αθλητικής οργάνωσης, ρωτάται για τη στοχοθεσία των συγκεκριμένων πολιτικών και απαντά διαχωρίζοντας ιδεοτυπικά την κερκίδα ανάμεσα στον πατέρα με το παιδί και ένα πρόσωπο με κουκούλα, δείγμα των παγιωμένων πεποιθήσεων που εκφέρονται δίχως την οποιαδήποτε αμφισβήτηση. Η χαμηλή περιοδικότητα των επεισοδίων σε σχέση με εκείνα του παρελθόντος στιγματίζουν την αφήγηση του, καθώς η νέα πραγματικότητα συμπυκνώνεται στην πολιτικής της απαγόρευσης μετακινήσεων, ειδικά στις υψηλού ανταγωνισμού αθλητικές αναμετρήσεις.

«Οι Άγγλοι κάποτε κάνανε τα χειρότερα, για πήγαινε να κάνεις κάτι στην Αγγλία τώρα, ούτε να κατοικήσεις δεν μπορείς μέσα, πήγαινε να κάνεις κάτι, δεν σε παίρνει και ας είσαι από άλλη χώρα, και οι δικοί μας που πάνε έξω τις κότες κάνουνε, δεν κάνουν τίποτα χαμός, εδώ βρίσκεις και τα κάνεις, είναι έτσι τα πράγματα, όλα μπουρδέλο [...] που είναι ακ τα λέμε εμείς, αλλά τέλος πάντων με λίγα λόγια είναι μολότοφ πάνω με δυναμίτη, είναι κάτι που ακούς κάτι μπουφ, κάτι σαν γουρούνες και έτσι, αλλά είναι μεγάλες σου λέω, κάνει έκρηξη τελείως, ούτε καν μολότοφ μπουκαλάκι, καθαρή βενζίνη ή βενζίνη σκέτη και επάνω έχει αυτό με το φιτίλι άμα το πετάξεις είναι σαν να σου σκάει πυρηνική βόμβα [...] Χρόνια τα έχουν πάρει, δεν μπορείς να δεις αγώνα να έχει και των δυο ομάδων κόσμος, μόνο με μικρές ομάδες ας πούμε, με την Καλλονή που είσαι από κει, δώσανε στον Ολυμπιακό [...] Όλα τα γήπεδα έχουν κάμερες αλλά δεν πρέπει να τα χρησιμοποιούν αυτά [...] Άλλοι το λένε φακέλωμα, φακέλωμα θα το δει ένας που έχει να φοβηθεί κάτι, ένας που θα πάει στο γήπεδο, να πάρει το παιδί του για να δει τον αγώνα και έτσι δεν τον ενοχλεί αυτό, έναν άλλο ο οποίος πάει στο γήπεδο για ένα συγκεκριμένο λόγο, ας πούμε να πετάξει τίποτα μέσα, η γενικά να πετύχει κάποιον άλλο αγώνα που να έχει οπαδούς και άλλων μέσα [...] Το πολύ είναι για αυτό, για οικονομικούς λόγους τι να είναι; Να δώσεις πέντε ευρώ να πάρεις μια κάρτα φιλάθλου, δεν νομίζω, να είναι παραπάνω, όποτε αυτοί το κάνουν για θέμα βίας».

Ο Παύλος εντοπίζει μια οικονομική διάσταση πίσω από την εφαρμογή μέτρων, όπως αυτό της κάρτας φιλάθλου, προσδίδοντας μια σταδιακή φθίνουσα τάση των «επεισοδίων», η οποία συναρτάται της αυστηρότητας (απαγόρευση μετακινήσεων) και άρα της αποτελεσματικότητας της βιοπολιτικής του ελέγχου.

«τα φαινόμενα της βίας ας πούμε σε μια αγωνιστική σεζόν να χει, πόσες μήνες παίζεται μπάλα; Μπορεί στους έξι μήνες να μην γίνει τίποτα και στον ένα να γίνουν δυο περιστατικά και να πεις τι έγινε εδώ πέρα [...] Παλιά φουλ, παλιά [...] Δεν το παρουσιάζουν έτσι, έχει μειωθεί η βία, γιατί δεν υπάρχει μετακίνηση οπαδών κόβοντας τους άλλους, οι άλλοι με ποιον να τσακωθούνε μόνοι τους».

Στη συνέχεια η συζήτηση οδηγείται στο προφίλ των βίαιων υποκειμένων της κερκίδας, ως περιθωριακά υποκείμενα («αλήτης»), η δράση των οποίων αποδίδεται στην επίδραση απαγορευμένων ουσιών.

«χουλιγκάνι ψάχνεται πολύ, του άρεσει, η φασαρία και χωρίς λόγο, άμα δεν έχεις με ποιον να τσακωθείς μπορεί να τσακωθείς και με τον ίδιο σου τον εαυτό ρε [...] Πίνουμε πολλά ναρκωτικά [...] Παίζει αλητεία μέσα, θέλει ο άλλος να δείξει ότι σπάζοντας την καρτέλα και πετάγοντας μέσα στο γήπεδο έκανε κάτι ας πούμε, και ας μην χτυπήσει κάποιον είναι η αλητεία, ας πούμε, το χουλιγκάνι, μόνο έτσι μπορώ να στο εξηγήσω δεν μπορώ αλλιώς, το χουλιγκάνι του άρεσει να κάνει φασαρία, σου λέει αν δεν μπορεί να κάνει με άλλον θα κάνει με τον ίδιο του τον εαυτό, δεν έχει πρόβλημα;».

Τα λόγια του Παύλου φαίνεται πως βρίσκουν απήχηση και σε άλλα μέρη των οπαδικών κοινοτήτων. Οι αναφορές στους «πιτσιρικάδες μπαχαλάκηδες», περιγράφονται ως επιρρεπείς, στην επιθετική και βίαια συμπεριφορά, νέοι, μικρές μειοψηφίες, οι οποίες δεν βρίσκονται εκτός της μεγάλης οικογένειας, σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα καταγράφεται μια εις βάρος τους μεροληπτική συμπεριφορά από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, οι οποίοι καλούνται από τους άλλους, κυρίως τους παλιούς, να τροποποιήσουν τη συμπεριφορά τους. Εν αντιθέσει, τη *λογική της σύγκρουσης*, προβληματίζουν οι ρητορίες περί «βίας» εκτός των τειχών, φέρνοντας στο πεδίο της διαπραγμάτευσης τα όρια της δράσης, η οποία εμφανίζει σημάδια αλλοίωσης, ερχόμενη αντιμέτωπη με δυο νέες παραμέτρους. Πρώτον, τη στοχοποίηση που δέχονται ως βίαιες ενιαίες οντότητες και κατά δεύτερον την αυξανόμενη τάση των οπαδών καταναλωτών στα πέταλα των γηπέδων που συγχρωτίζονται με τα πέταλα της συναίνεσης. Το έκτο ερώτημα, *έγκειται στην υποβόσκουσα και ψυχολογίζουσα επισκόπηση της νεότητας στην κερκίδα ως χειραγωγούμενη ολότητα που γοητεύεται μέσω των φετίχ (σημαίες, συνθήματα κ.λπ.)*. Στο βιβλίο *ο ψηφοφόρος της Χρυσής Αυγής*, αναφέρεται πως μέσα στο νεοφασισμό³³² κανένα κριτικό πνεύμα δεν είναι χρηστικό, αρκούν μόνο σύμβολα, *τα ρουνικά ψηφία κι η νεκροκεφαλή στο γιακά στις στολές* (Βλάχος 2013:48). Στη προσπάθεια αποκρυπτογράφησης του ιστού της κερκίδας υπήρξε και η παρακάτω εικόνα, μαζί με πολλές άλλες, καμιά φορά αντίθετες ή και υποβοηθητικές.

«Βρίσκομαι μέσα στη θύρα εφτά [...] είμαστε 45 λεπτά πριν την έναρξη του αγώνα [...] στη περίμετρο της κερκίδας άτομα φορούν ένα μπλουζάκι πορτοκαλί με την επιγραφή steward. Ορισμένοι οπαδοί ατομικά χαιρετούν αυτούς τους ανθρώπους

³³² Για τα εθνικά φετίχ και τον εθνικισμό βλ. Ozkirimli (2013:243).

και πιάνουν κουβέντα μαζί τους [...] Στη θύρα που συμπίπτει με τη γωνία του γηπέδου τα σκαλοπάτια ανεβαίνει ένας έγχρωμος θεατής με κασκόλ του ολυμπιακού. Την ώρα που ανεβαίνει, παράλληλα της θύρας εφτά, ένας με την πορτοκαλί ένδυση του λέει «αίμα, τιμη, χρυσή αυγή, θα πεθάνεις πούστη». Αυτός συνεχίζει να ανεβαίνει τα σκαλοπάτια, δίχως να αντιδράσει και κάθεται στο μέσον της θύρας».

Στη σύνδεση της νεοφασιστικής και οπαδικής ρητορικής, πεδία έκφρασης της δεύτερης μπορούν να συναντηθούν σε ένα τραπέζι που στρώνει όμως η πρώτη. Για αυτό το λόγο άλλωστε, στον επίσημο ιστότοπο της Χ.Α. αναφέρεται ότι «Σέρβοι οπαδοί: Φίλοι μας στην Ελλάδα μόνο όσοι υποστηρίζουν Χρυσή Αυγή»³³³ επισυνάπτοντας το παρακάτω κείμενο³³⁴.

«Κύμα συμπαράστασης έχει εξαπλωθεί σε όλη την Ευρώπη προς τους πολιτικά διωκόμενους συναγωνιστές, τον Αρχηγό της Χρυσής Αυγής, Νικόλαο Γ. Μιχαλολιάκο και τους Χρήστο Παππά και Γιάννη Λαγό. Πέρα από τους Εθνικιστές ευρωβουλευτές, οπαδοί από ολόκληρη την Ευρώπη έχουν εκφράσει την αλληλεγγύη τους προς τους Έλληνες Εθνικιστές. Συγκεκριμένα, μετά τους οπαδούς του Ερυθρού Αστέρα και οι Σέρβοι οπαδοί της Παρτιζάν εξέφρασαν την συμπαράστασή τους προς την Χρυσή Αυγή αναφέροντας χαρακτηριστικά: "Το αίμα των ένδοξων Σπαρτιατών βράζει μέσα στους ακτιβιστές της Χρυσής Αυγής. Θέλουμε να ξέρετε πως οι Σέρβοι σύντροφοι παραμένουν πιστοί στο ίδιο μέτωπο όπως και εσείς... Θα διατηρούμε επαφές μόνο με όσους είναι ακτιβιστές ή υποστηρικτές της Χρυσής Αυγής. Εμείς ως ένας σύνδεσμος εθνικιστικού προσανατολισμού φιλάθλων, της Παρτιζάν, βάζουμε ψηλότερα την αγάπη μας για τους Έλληνες και την Χρυσή Αυγή, από ότι την ποδοσφαιρική φιλία",».

Σε συνέχεια των παραπάνω, σε πολλές περιπτώσεις διαφαίνεται ένα ύφος εθνοτικής υπεροχής στο λόγο πολλών πληροφορητών, θέτοντας όμως ως κέντρο βάρους την παραπάνω σύνδεση με το ρατσισμό και το μίσος, τότε είναι σαν να αποδεχόμαστε τον οπαδισμό κάτω από τα ίδια χρώματα, ως μια ολότητα που συνομιλεί με τη γραμμική ανατριχιαστική αρχή περί φυλετικής ομοιότητας και πορείας. Φράσεις όπως «αιμοδότης της γαλανόλευκης», «ελληνοποίηση των παικτών που παίζουν», οι οποίες ακούστηκαν στη συνέντευξη με τον Κώστα, δεν αντιπροσωπεύουν το σύνολο της κερκίδας ή και φράσεις ρατσιστικά φορτισμένες όπως «Με τούρκους για μένα παίζουμε» και «Γύφτοι και ρωσοπόντιοι», δεν συγκολλούνται με αμέσως επόμενες απόψεις περί ταλαντούχων εθνοτικά άλλων αθλητών ή με το χειροκρότημα και το ζητωκραύγασμα προς τους επιτηρούμενους όχι έλληνες αθλητές, σε περιπτώσεις

³³³ Βλ. πλήρες κείμενο ανακοίνωσης: «Σέρβοι οπαδοί: Φίλοι μας στην Ελλάδα μόνο όσοι υποστηρίζουν Χρυσή Αυγή». *Λαϊκός Σύνδεσμος Χρυσή Αυγή*. [online]. 24 Οκτωβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/serboi-opadoi-filoi-mas-sthn-ellada-mono-osoi-uposthrizoun-chrush-agh#ixzz4Pzvkg9r> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2014).

³³⁴ Όπως προηγουμένως.

υψηλής συνεισφοράς στο τελικό αποτέλεσμα μιας διοργάνωσης³³⁵. Η επιλογή ποιος θα εκπροσωπήσει το έθνος ή την ομάδα, εντάσσεται μέσα στο ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό τοπίο (McGee και Bairner 2011), δηλαδή αλλάζει και μεταβάλλεται³³⁶.

Ακόμη και ο παραλληλισμός μεταξύ των ηγετών ενός νεοφασιστικού χώρου και μιας οπαδικής κοινότητας είναι προβληματικός. Το ζήτημα της συσχέτισης ανάμεσα στο αξιακό μοτίβο του «πάνω από όλα η ομάδα» και «πάνω από όλα το έθνος» ήρθε να κουμπώσει με το «όχι στην πολιτική», δίχως όμως όλα αυτά να αποτελούν μια στάση γενικευμένη. Τέλος, μπορούμε άραγε μέσα σε αυτήν την πληθώρα των πληροφοριών, να δώσουμε μια απάντηση στο τι είναι φασισμός, τι είναι χουλιγκανισμός; Μπορούμε να τις αναγνωρίσουμε σαν αντίστοιχες κατηγορίες του homo nordicus; Οι ρητορικές περί νεοφασισμού πραγματώνονται την ώρα που η βιοπολιτική του υπερφιλελευθερισμού, διαβάζει την κοινωνία ως άθροισμα ατόμων, καθώς οι τάξεις καταρρέουν και τα υποκείμενα της ιστορίας, βρίσκονται μέσα στο απρόσωπο σύστημα του ύστερου καπιταλισμού (Thompson 2003:346-347).

Εικόνα 18
Το κέντρο του συστήματος
Πηγή: Harper 1989:143

³³⁵ Τα εθνικιστικά ιδεώδη δεν συνιστούν μια συγκεκριμένη μορφή δράσης, καθώς υφίστανται διαφορετικές μορφές του εθνικισμού. Η «επιθετική αυτοεξύψωση και απέρριψη του άλλου» και ο πατριωτισμός σαν «ήρεμη αυτοπαραδοχή παράλληλα με την παραδοχή του άλλου» (Λίποβατς 1995:131). Με αυτή τη σκέψη, η «συλλογική (εθνική) ταυτότητα δεν μπορεί να κατανοηθεί οντολογικά και ουσιοκρατικά· η εκάστοτε εθνική ταυτότητα δεν αποτελεί μια «ουσία», αιώνια και αναλλοίωτη· δεν υπάρχει μια τελεολογία της εθνικής ταυτότητας ούτε μια συνέχεια και ομοιογένεια ενός «πεπρωμένου της φυλής» που την «οδηγεί» μέσα από τις περιπέτειες της ιστορίας· δεν υπάρχει στην εθνική ταυτότητα ούτε ένα καθαρό υπόστρωμα αίματος, ούτε η αποκλειστικότητα μιας γης, ούτε μια αναλλοίωτη (καθαρή) γλώσσα. Αντίθετα τα πάντα είναι ρευστά και συν-τίθενται μέσα από την τυχαότητα και τις συγκυρίες της ιστορίας» (Λίποβατς 1995:119).

³³⁶ Για παράδειγμα, στα αποτελέσματα της πρόσφατης έρευνας των Sorek και White (2016) ξεκινώντας με την υπόθεση της αρνητικής συσχέτισης εθνικής υπερηφάνειας και μαύρων οπαδών ως μια λανθάνουσα της μαύρης αντίστασης, σημειώθηκε η πιθανότητα και λευκοί και μαύροι οπαδοί να εντοπίζουν την λευκότητα του αμερικάνικου πατριωτισμού και κατά δεύτερον απέδειξαν ότι η υπερ-εκπροσώπηση των Αφροαμερικανών παικτών δεν έρχεται σε αντίθεση με τη γνωστική σύνδεση λευκότητας και αμερικανικής εθνικής ταυτότητας. Επίσης, στην έρευνα της Inthorn (2002) για τη δημοσιογραφική κάλυψη του Παγκόσμιου Κυπέλλου ποδοσφαίρου παρατηρήθηκε η περιγραφή της εθνικής ταυτότητας ως εχθρικής της δεξιάς και του εθνικοσοσιαλισμού, τοποθετώντας τα χρονικά στην ιστορία της χώρας πριν το 1945 και υποστηρίζοντας την φιλελεύθερη και δημοκρατική πολιτική θεμελίωση της σύγχρονης γερμανικής εθνικής ταυτότητας. Η χρήση των спор ενυπάρχει και σε στις αναλύσεις όσων υποστηρίζουν ότι οι ποδοσφαιρικές νίκες χρησιμοποιήθηκαν ως ένα εργαλείο εθνικής κατήχησης ή και αντίθετα. Όπως πληροφορούμαστε (Quiroga 2015) στη μετα-εμφυλιακή περίοδο του Φράνκο στην Ισπανία, απεικονίζονταν η εθνική ταυτότητα ποδοσφαιρικά με άγρια και παθιασμένη όψη, παράλληλα όμως με την ενίσχυση-οικοδόμηση αντι-ηγεμονικών εθνοτικών ταυτοτήτων όπως οι Καταλανοί τοπικιστές και οι Βάσκοι εθνικιστές.

6. Το παιχνίδι του πολιτικού

Αντλώντας από τον αθλητικό κόσμο, η αφήγηση του πολέμου του ποδοσφαίρου βρίθει από τις συγκρούσεις μεταξύ δυο κρατών της Λατινικής Αμερικής, οι κυβερνούντες των οποίων, βρισκόμενοι σε πολιτική αντιπαράθεση, προκάλεσαν έναν πόλεμο με μαχητές τους στρατιώτες του έθνους και το πλήθος κατά τη διάρκεια των δυο μεταξύ τους ποδοσφαιρικών αναμετρήσεων (Karuscinski 2009). Φεύγοντας, όμως από την αμερικάνικη ήπειρο, αν ανοίξει μια συζήτηση για την ειρηνική ευρώπη παραπέμποντας στον Elias (1988), θα προέκυπτε ότι η ανάπτυξη ή ορθότερα ο εκπολιτισμός του αθλητισμού, συνέπεσε με τη διαχείριση της πολιτικής έντασης στα έδρανα του κοινοβουλίου και τη διεξαγωγή ειρηνικών πολιτικών αναμετρήσεων μεταξύ των πολιτικών κομμάτων (Κατριβέσης 2003:130). Αυτό που συνδέει τις εκ διαμέτρου αντίθετες δυο σκέψεις, είναι η έννοια του πολιτικού, το οποίο εφάπτεται με τους κρατικούς μηχανισμούς, τις πολιτικές ηγεσίες, τα κοινοβούλια και τις γερουσίες βάσει πολιτεύματος, τα κόμματα και τις ομάδες συμφερόντων. Ωστόσο, και μόνο η αντιπαραθετική εικόνα με δυο διαφορετικές προσεγγίσεις, αυτή του πολέμου και αυτή της ειρηνοποιούσας λειτουργίας του αθλητισμού, δηλώνουν εξίσου σημαντικά ότι μια γραμμική ανάλυση της σχέσης πολιτικής και αθλητικού φαινομένου ή μια απόπειρα οντολογικής περιγραφής και ερμηνείας, ενέχει προβληματισμούς αμφισβήτησης. Το σχεσιακό μεταξύ αθλητικού και πολιτικού, προκαλεί πολυεπίπεδους προβληματισμούς, πέραν των κοινών χαρακτηριστικών, όπως αυτά εμφανίζονται στον παγκόσμιο χάρτη των ανεπτυγμένων μεταβιομηχανικών κοινωνιών και μη, δηλαδή της παρουσίας των εθνικών αναμετρήσεων, της αθλητικής ιεραρχίας, της κρατικής συμμετοχής στη διαχείριση του αθλητισμού (Vigarello 2004:152), σκιαγραφώντας την πολιτική με μια οριζόντια, εκ των άνω, στατική μορφή και περιεχόμενο. Σήμερα, συζητώντας ενδελεχώς με τα τεκμήρια και τις πηγές, η πολιτική οφείλει να απομακρυνθεί, από τα γήπεδα, υπό την επικράτηση της ιδέας πως πρόκειται για ένα και μόνο παιχνίδι, της ιδέας του ολυμπισμού και της εθνικής συνείδησης του ευ αγωνίζεσθαι. Τι υποδηλώνει «όταν ακούγεται» η λέξη «ολυμπισμός»; Κάτω από ποια πλαίσια τοποθετείται; Ποια είναι η στρατηγική χρήσης του όρου; Και τέλος συνδέεται μονάχα με το *συναγωνισμό* και το *ευ αγωνίζεσθαι*; Οι πρώτοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες ξεκίνησαν στις 25 Μαρτίου του 1896 στο Καλλιμάρμαρο Παναθηναϊκό Στάδιο, και συνδέθηκαν με την ιδεολογία του νεοσύστατου ελληνικού

κράτους, ως κληρονόμος και διάδοχος «της αρχαίας Ελλάδας». Η ημέρα έναρξης της διοργάνωσης συνέπεσε με τον εορτασμό του «*Ευαγγελισμού της Θεοτόκου*» και την επέτειο της εθνικής εξέγερσης του 1821, ενώ θρησκευτικά μια μέρα πριν (24 Μαρτίου), εορτάστηκε εκείνο το έτος το Πάσχα των Ορθόδοξων και Καθολικών Χριστιανών (Martin και Gunn 2000). Ως εκ τούτου δεν υφίσταται μια καθαυτό αθλητική δράση, αλλά μια συνθήκη μέσα στην οποία τελείται. Ακόμη και η μπάλα, ισούται με την «πολιτική»³³⁷, με περιεχόμενο την ερμηνεία της στρατηγικής των προπονητών. Η ανομία του ποδοσφαίρου, η αγοραία και οικονομίστικη στοχοθεσία, δηλαδή το αθλητικό εμπόρευμα, τα θετικά του αθλητισμού (η υγεία, το σφρίγος, η συνεργασία, η ανάπτυξη, η ομαδικότητα, η δημιουργικότητα, η διεκδίκηση, η άμιλλα, η συμφιλίωση, η ειρήνη, οι πανανθρώπινες αξίες κ.λπ.), συμπλέκουν μέσα σε λόγους που περιστοιχίζουν και κατακλύζουν τις στρατηγικές που αναπτύσσονται με αναφορά τον αθλητισμό. Σε αυτή τη βάση, γίνεται κατανοητό πως ο αθλητισμός οφείλει να αποδεσμευτεί από το πεδίο που γεννιέται, δηλαδή η ρητορική να απομακρυνθεί η πολιτική από τα γήπεδα, συνιστά μια φράση που κρύβει μια στρατηγική. Η ανάδυση του θεάματος ως δεσπύουσας μορφής πολιτισμικής έκφρασης, «σε μια κοινωνία που την κυριαρχεί η παραγωγή και η κατανάλωση εικόνων [και] κανένα κομμάτι της ζωής δεν μπορεί πια να μείνει ανέγγιχτο από την εισβολή του θεάματος [...] απορρέει, παραδόξως από την απόπειρα να στήσουμε μια ξεχωριστή σφαίρα του ελεύθερου χρόνου, ανέγγιχτη από τον κόσμο της εργασίας και της πολιτικής» (Lasch 2008:124-126). Το θέαμα στη νεοφιλελεύθερη εκδοχή του, εντάσσει κάτω από την έννοια του «ελεύθερου», μια οξυμωρότητα, δηλαδή το τέλος της πολιτικής μέσα από τη στρατηγική. Στη νέα τάξη πραγμάτων, αυτό δεν αφορά μόνο στις οπαδικές κοινότητες, αλλά και στο χώρο των αθλητών, όπως μαρτυρά σε μια πρόσφατη συνέντευξη του ο Σάββας Κωφίδης, όταν ρωτάτε κατά πόσο «*βάζουν εμπόδια οι διοικήσεις των ομάδων;*» και αν «*αποτρέπουν τους παίκτες να πάρουν θέση;*» απέναντι σε κοινωνικά ζητήματα.

«Φυσικά. Το έχω ζήσει προσωπικά και το έχω δει να συμβαίνει και γενικά. Υπάρχει μια καθημερινή πίεση μέσα από τα ΜΜΕ, μέσα από τις ομάδες, την ομοσπονδία. Μπορεί να μην είναι ορατή, αλλά υπάρχει. Σε αποτρέπουν να μιλήσεις για κοινωνικά

³³⁷ Αυτή τη σκέψη καταθέτει στη συζήτηση ο πρώην προπονητής της Εθνικής Αργεντινής (1974–1982) César Luis Menotti, παρουσιάζοντας το αριστερό ποδόσφαιρο ως επιθετικό, δημιουργικό και όμορφο, εν αντιθέσει με το δεξιό, δηλαδή ένα αμυντικό, καταστρεπτικό και αντιλαϊκό μοτίβο που χρησιμοποιούν κυρίως οι προπονητές, οι οποίοι στοχεύουν στους πόντους και όχι στην «αγαλλίαση του κοινού». Πηγή: Χειλάς, Ν. «Τα εύθυμα του Ποδοσφαίρου». *Βήμα Ιδεών*. 05 Ιουνίου 2010. σ. 18.

ζητήματα και σε ωθούν να... κοιτάξεις τη δουλειά σου. Μην πάμε μακριά, θυμήσου
ας πούμε τις αντιδράσεις που είχαν υπάρξει όταν μίλησα για τον Ρωμανό»³³⁸.

Απο τη μια πλευρά, αυτοί που διαμορφώνουν τη στρατηγική για τον αθλητισμό, δηλαδή όσοι ελέγχουν και διαχειρίζονται το θέαμα πάνω στους χλοοτάπητες, τα παρκέ κ.λπ. προερχόμενοι από επιχειρηματικά λόμπι, υπουργικούς θώκους και μιντιακή διαμεσολάβηση, ζητούν εναγωνίως να απομακρυνθεί η «πολιτική» από τα γήπεδα, και απο την άλλη, οι καθήμενοι ή όρθιοι στην εξέδρα συμβιώνουν πάνω σε μια ετερόκλητη βάση, διαπραγματεύοντας τα δεσμά με τις ιδέες και τα σύμβολα, με κυρίαρχο εργαλείο διαχείρισης το μοτίβο «πάνω απο όλα το σύμβολο ομάδα». Την έκβαση αυτής ακριβώς της αναμέτρησης που αντικατοπτρίζει το πολιτικό πεδίο θα αναλύσουμε παρακάτω. Ένα δεύτερο δεδομένο στη συζήτηση μας είναι η στρεβλή αναγωγή των οπαδικών κόσμων σε δίπολα και τυπολογίες. Σε πολλές περιγραφικές αναφορές³³⁹, οι κοινότητες παραπέμπονται στην κοινωνιοπολιτισμική ιστοριογράφηση της σύγκρουσης μεταξύ της δεξιάς και αριστερής ιδεολογίας. Στον προβληματισμό που καταθέτω, δεν αναιρείται ο αυτοπροσδιορισμός ορισμένων κόσμων με εθνικιστικά ή αντιφασιστικά σύμβολα, της δεξιάς και της αριστεράς, της ακροδεξιάς ή του αναρχικού κινήματος, ωστόσο τίθεται υπό επεξεργασία το ερώτημα κατά πόσον το ζήτημα της ιδεολογικοπολιτικής τοποθέτησης, όπως προκύπτει από την τράπεζα ονομάτων που χρησιμοποιούν (Luis 2006:57), τίθεται ως βάση μιας μανιχαϊστικής κατηγοροποίησης του κανονικού και του

³³⁸ Πηγή: Παπαντωνίου, Κ. «Σαββάς Κωφίδης: Οι αθλητές εμποδίζονται να μιλάνε για κοινωνικά ζητήματα». *Η Αυγή*. [online]. 16 Ιουλίου 2017. Διαθέσιμο στο: <http://www.avgi.gr/article/10813/8299873/oi-athletes-empodizontai-na-milane-gia-koinonika-zetemata> (τελευταία πρόσβαση 21/07/2017).

³³⁹ Ξεκινώντας από το παράδειγμα της διάσπασης του Κυπριακού ποδοσφαίρου το 1948, στο πλαίσιο της οποίας, στην Κυπριακή Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου (ΚΟΠ) παρέμειναν τα σωματεία που ιδεολογικά ανήκαν στη δεξιά παράταξη, ενώ στην Κυπριακή Ερασιτεχνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία (ΚΕΠΟ) παρέμειναν τα σωματεία που τάσσονταν στην αριστερά έως και το 1953, έτος ενοποίησης του Κυπριακού ποδοσφαίρου, εκβάλλει μια ιδεολογικοπολιτική κατηγοριοποίηση των οπαδικών κόσμων που δρουν στη μεγαλόνησο. Πηγή: Μελετίου, Γ. «Η αρχή της πολιτικοποίησης του ποδοσφαίρου: 60 χρόνια από τα γεγονότα του 1948, που οδήγησαν στη διάσπαση του κυπριακού ποδοσφαίρου». *Humba τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*. 2011, 5. σ. 26.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Αδαμίδης και Ιωάννου (2009), η ηγεσία του αθλητικού συλλόγου του ΑΠΟΕΛ υποστήριξε τη Δεξιά στην Ελλάδα και αυτό προκάλεσε την ενόχληση μελών με αριστερές πεποιθήσεις, έχοντας ως αποτέλεσμα την αποβολή των τελευταίων από το σωματείο και κατ' επέκταση τη δημιουργία των πρώτων «αριστερών αθλητικών σωματείων», όπως η Ομόνοια, η Νέα Σαλαμίνα, η Αλκή και ο Ορφέας. Αυτή η πολιτική αντιπαλότητα μεταξύ της Θύρας 9, δηλαδή των υποστηρικτών της Ομόνοιας που γεννιέται το 1992 και των οργανωμένων οπαδών του ΑΠΟΕΛ συνεχίζει μέχρι και σήμερα, μέσα στα συνθήματα που ηχούν, λ.χ. το «καλύτερα φασίστας δεξιάς παρά πουντάρας γιας αριστερός», ενώ αυτή η διχοτόμηση φαίνεται να διαπερνά και τη συζήτηση για τις αδελφοποιήσεις μεταξύ οπαδικών κοινοτήτων. Ανάλογα παραδείγματα έχουμε και στην Ισπανία με τους *Bridagas Blanquiverdes* της Κόρδοβα ΦΚ (ισπανικά: Córdoba CF), όπως και τους *Jove Elx* της Έλτσε ΚΦ (ισπανικά: Elche Club de Fútbol), οι οποίοι «τα πάνε καλά με τους ακροδεξιούς *ultras* άλλων συλλόγων, ενώ έχουν έχθρα με τους ακροαριστερούς αλλά και τους *Yomus* της Βαλένθια (ισπανικά: Valencia)». Οι τελευταίοι είναι αδελφοποιημένοι με τους φανατικούς της ιταλικής Μίλαν (ιταλικά: FC Internazionale Milano) και τους *Ultra Boys* της ισπανικής Σπόρτινγκ Χιχόν (ισπανικά: Sporting de Gijón) στη βάση της φασιστικής ιδεολογίας. Πηγή: Παπαντωνιοπούλου, Β. «Το ποτάμι πνίγει τους *ultras*». *Εφημερίδα Των Συντακτών*. [online]. 07 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <https://www.efsyn.gr/arthro/potami-pnigei-toys-ultras> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2015).

Στη Γαλλία, το πέταλο *Winners* της Ολυμπικ Μαρσέιγ (γαλλικά: Olympique de Marseille) βρίσκεται σε «τρίγωνο αδελφότητας» με τους οπαδούς της ΑΣ Λιβόρνο και της Α.Ε.Κ, ενώ μισούν την *Paris Saint-Germain* και συγκεκριμένα το πέταλο της Μπουλόν (γαλλικά: Boulogne Bouneheads Ultras) ως ομάδα των πλουσίων. Για να συμμετέχει κάποιος, οφείλει να αναγνωρίσει τον αντιφασιστικό και αναρχικό τους χαρακτήρα. Πηγή: *Boys Parma 1977-Ultras Titocucchiaroni*. «Κάρτα του Οπαδού: Διαφορετικές Πόλεις το ίδιο «OXI»». *Humba τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*. 2010, 1, σ. 10.

μη κανονικού, της επιθυμητής τομής ανάμεσα σε δυο άκρα που τα ενώνει η χρήση της βίας. Σχετικά με αυτήν τη μανιχαϊστική διάκριση σύνδεσης πολιτικής ιδεολογίας και επιλογής ομάδας υποστήριξης, ο Luis (2006:54-55) επεξηγεί το πώς φτάσαμε σε αυτό το δίπολο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 στη γείτονα Ιταλία. Ο Luis (2006:54-55) επισημαίνει πως, παρόλο που οι ομάδες των Ultras δέχονταν αδιακρίτως υποστηρικτές και των «δυο άκρων», καθώς προτεραιότητα είχε η υποστήριξη στην ποδοσφαιρική ομάδα, το γεγονός ότι υιοθετούσαν τη γλώσσα και τα σύμβολα των εξωκοινοβουλευτικών κομμάτων, κατέτασσαν τις ομάδες ως ολότητα στην άκρα αριστερά ή στην άκρα δεξιά. Έτσι, την ώρα που οι παρέες των κόκκινων και των μαύρων εξτρεμιστών έρχονταν καθημερινά αντιμέτωπες στους δρόμους των ιταλικών μητροπόλεων, το μανιχαϊστικό σχήμα αναπαράγονταν και στις κερκίδες. Στους διάφορους σχηματισμούς οπαδών χρησιμοποιούνταν ετικέτες, τις οποίες κουβαλούσαν για πάντα. Η πολιτική και ειδικότερα το δίπολο δεξιάς-αριστεράς, υποδαύλιζε τις διαμάχες ανάμεσα στις ομάδες των ultras, υπερβαίνοντας τις παραδοσιακές αθλητικές τοπικές αντιπαλότητες. Έτσι, στο Μιλάνο, οι ultras της Μίλαν (ιταλικά: Milan), έφεραν την «ετικέτα» των αριστερών, ενώ οι αντίπαλοι τους, της Ίντερ (ιταλικά: FC Internazionale Milano), καταγράφονταν ως εκφραστές νεοφασιστικών αντιλήψεων. Δίχως να αποτελεί μια στατική πραγματικότητα, μετά το 1980 έως και τις αρχές του 1990, ο Luis (2006:88) επισημαίνει ότι η μεγάλη προσέλευση νέων οπαδών στις μεγάλες ομάδες των ιταλικών πόλεων και διαρκώς αυξανόμενοι πολυάριθμοι σύνδεσμοι οπαδών, δεν είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά με τους προηγούμενους, καθώς η τότε νέα γενιά δεν εμφανιζόταν τόσο πολιτικοποιημένη σε σχέση με την αρχή του κινήματος. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, ανταποκρίνεται το δίπολο αντίθετων ιδεολογικοπολιτικών τάσεων στην περιγραφή της οπαδικής αντιπαλότητας; Φέρει ομοιογενές χαρακτήρα η τοποθέτηση κάτω από τα ίδια χρώματα;

6.1. Πάνω απ' όλα η μουσική

Στο Ελληνικό παράδειγμα, η πτώση της Χούντας έφερε την άρση των περιορισμών που είχαν τεθεί για την αντιμετώπιση της λεγόμενης συνδεσμιακής απειλής, δημιουργώντας ένα περιβάλλον ευνοϊκό για τον πολλαπλασιασμό τους (Καλαμαράς 2012:143). Παράλληλα, την ίδια χρονική περίοδο (δηλαδή στις αρχές της δεκαετίας του 1980), έντονη παρουσία εμφανίζουν οι επονομαζόμενες (στη

βιβλιογραφία) υποκουλτούρες της νεότητας (χεβιμεταλάδες, πανκς, ροκάδες, σκινς), μαζί με τους οποίους κάνουν την εμφάνισή τους και οι πρώτες νεοφασιστικές ομάδες που εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τους οπαδικούς κόσμους (Καλαμαράς 2012:143). Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τη ραγδαία αύξηση των συνδέσμων της περιφέρειας που υποστήριζαν τις ομάδες του κέντρου, έφεραν στο προσκήνιο το ερώτημα της συνύπαρξης διαφορετικών υποκειμένων κάτω από τα ίδια σύμβολα, όπως αναφέρει ο Τάκης.

«το πρόβλημα δημιουργείται όμως περιφερειακά. Δεν μπορεί να ελέγξει τη πλατιά μάζα που ακολουθεί τα επεισόδια, δεν γίνονται ποτέ από τους εκατό διακόσιους δικούς μας της Ορίτζιναλ, αλλά από άλλους εκατό διακόσιους, που κρύβονται μέσα στο πέταλο των πέντε χιλιάδες [...] Η Ορίτζιναλ έχει εξήντα δύο κλαμπ σε όλο τον κόσμο, ακόμα και στη Μυτιλήνη, τα παιδιά τα ξέρω και είναι φίλοι μου. Η διοίκηση της Ορίτζιναλ ξέρει τρεις τέσσερις αρχηγούς από κάθε κλαμπ, δεν μπορεί να ξέρει τι θα κουβαλήσει το κάθε κλαμπ σε κάθε εκδρομή. Προχθές στο γήπεδο, χωρίς να είμαι υπερβολικός, ήρθαν τουλάχιστον είκοσι πέντε χιλιάδες από επαρχία, όλοι είναι το ίδιο. Το πρόβλημα είναι το εξής, να στο πω απλοϊκά. Έχεις μια παρέα με πέντε κολλητούς που τους ξέρεις χρόνια, εγγυάσαι για αυτούς. Όταν αυτοί όμως αρχίσουν και φέρνουν άλλους πέντε ο καθένας, θα γίνετε μια μεγάλη παρέα, είκοσι πέντε ατόμων, στην πορεία θα γίνετε ίσως εκατό, εκεί λοιπόν στους εκατό, οι πέντε θα είναι οι καρκίνιοι που θα κάνουν το κακό και θα σας μπουζουργιάσουν όλους χωρίς να φταίτε».

Ορισμένοι μίλησαν για πρακτικές της οικονομικο/αθλητικής ελίτ και άλλοι για μεθόδους διαχείρισης της κερκίδας. Η δημιουργία και ο διαχωρισμός κεντρικών και παραρτημάτων συνδέσμων, για τους δημοφιλείς αθλητικούς συλλόγους της χώρας, ήταν γεγονός, και συντελέστηκε σε μια περίοδο εξάπλωσης του θεάματος σε κάθε σπίτι και καναπέ. Το ανωτέρω αυτομάτως δημιούργησε μια διάταξη της κερκίδας ανάμεσα σε συνδέσμους, η οποία έλαβε και ανάλογη χωρική διάσταση.

«Ο οργανωτής της εξέδρας δείχνει από πού θα ακούγονται οι φωνές με το χέρι του, κάθετα για ένα λεπτό, τα συνθήματα ακολουθούν μόνο τα χειροκροτήματα. Γνωρίζει τα συνθήματα και λέει ποιο θα πουν, βρίσκεται πάνω σε ένα υπερυψωμένο χώρο» (απόσπασμα πρακτικών συμμετοχικής παρατήρησης).

Ο συντονισμός της δράσης προς ένα σκοπό, το κίνητρο του κάθε ατόμου, η μεταβλητότητα των διαπροσωπικών σχέσεων, τα προβλήματα στη διαχείριση των εντάσεων, οι προσπάθειες διείσδυσης με σκοπό την άντληση ψηφοφόρων από τις δεξαμενές των κερκίδων, το «πρόβλημα» ή οι «καρκίνιοι» στα λόγια του Τάκη, άλλαξαν αυτούς τους κόσμους. Στα συνθήματα, παρατηρείται, επίσης, μια ετεροκλιτότητα στη σύγχρονη κερκίδα, μια πολιτισμική ποικιλομορφία αντίδρασης και

αμφισβήτησης στην κατεστημένη όψη της κερκίδας (Knijnik 2016), δηλαδή στο πρότυπο των καταναλωτών. Πρόσφατα, στο άρθρο τους με τίτλο «*The Paradoxes of Politicisation: football supporters in Croatia*», οι Andrew Hodges και Paul Stubbs (2016) αναφέρονται στις πολιτικές ταυτότητες δυο ομάδων υποστηρικτών της Dinamo Zagreb, τους White Angels Zagreb και τους Bad Blue Boys. Σύμφωνα με τους παραπάνω συγγραφείς, οι πρώτοι έχουν μια αντιφασιστική παρουσία και λειτουργούν με όρους αμεσοδημοκρατικής οργάνωσης, η οποία όμως βρίσκεται σε σύγκρουση με τους δεύτερους, όπως και με τις διοικήσεις του αθλητικού σωματείου. Το επιχείρημα που διατυπώνουν οι Hodges και Stubbs, έρχεται αντιμέτωπο με τις κυρίαρχες απεικονίσεις των υποστηρικτών ως χούλιγκαν, αφαιρώντας το ζήτημα της αλληλεγγύης που αναπτύσσεται κάτω από τα ίδια χρώματα και ταυτόχρονης ρήξης υπό τις φέρουσες ιδεολογικοπολιτικές δεσμεύσεις. Μέσα στις οπαδικές κοινότητες, η συμπόρευση αυτού του έτερου, στα σύνορα της αναγκαστικής συνύπαρξης, γίνεται ορατή, όταν ο τόπος εξισσωτισμού μετατρέπεται σε σύγκρουση και διάθεση αποκλεισμού του πολιτικά άλλου, σε μία σχέση που δεν αναπτύσσεται αποκλειστικά με τον οπαδό ενός «αντίπαλου» αθλητικού συλλόγου, όπως αναφέρει ο Τάσος.

«Αλλά ακόμα και οπαδοί της ίδιας ομάδας πλακώνονται είτε για τα πολιτικά, είτε πιο παλιά για την θέση που θα τοποθετηθεί το πανί του συνδέσμου στο κάγκελο, είτε για μικροπαραζηγήσεις του στυλ, γιατί με ακούμπησες ή γιατί με στραβοκοίταζες, και έτσι γίνεται ένας μικρός χαμός».

Με αφετηρία το παραπάνω παράδειγμα, η έννοια της δράσης, λαμβάνοντας χαρακτήρα και σύγκρουσης σε ορισμένες των περιπτώσεων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να φωτίσει σειρά διεργασιών/ενεργειών που τελούνται κάτω από την κερκίδα ίδιων χρωμάτων, αλλά ετερόκλιτων ιδεολογικοπολιτικών τοποθετήσεων μεταξύ των κοινοτήτων που κατοικούν εκεί. Η παρακάτω διαδρομή, συνομιλεί με τα επίκαιρα θέματα που απασχόλησαν την κερκίδα, κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου.

6.1.1. Ξεκινώντας από το ΟΑΚΑ

Χρησιμοποιώντας δυο θέματα επικαιρότητας κατά τη διενέργεια της έρευνας πεδίου, θα αναφερθώ στην όψη της κερκίδας που στεγάζει το ΟΑΚΑ. Οι κιτρινόμαυρες κερκίδες των οπαδών της Α.Ε.Κ, φιλοξενούνται έως ότου δημιουργηθεί εκ νέου το γήπεδο της Νέας Φιλαδέλφειας στις εγκαταστάσεις του ΟΑΚΑ. Από αυτό το σημείο, ξεκινά η συνθετότητα που διέπει τη συζήτηση για την συγκεκριμένη κερκίδα. Η

πρόθεση της Π.Α.Ε. Α.Ε.Κ για τη δημιουργία του νέου γηπέδου «Αγιά Σοφιά», ονομασία με πολιτισμικές και ιστορικές συνδηλώσεις στον τόπο που ήταν εγκατεστημένο το γήπεδο της Ν. Φιλαδέλφειας, («Το Νίκος Γκούμας, το γκρέμισαν το τρία» εννοώντας το 2003 όπως ανέφερε ο Χρήστος), τέθηκε στις πρώτες στήλες του καθημερινού τύπου για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, με τη διοίκηση της Π.Α.Ε. Α.Ε.Κ, το φορέα Τοπικής Αυτοδιοίκησης Φιλαδέλφειας και Χαλκηδόνας, τους οργανωμένους οπαδούς της Α.Ε.Κ, καθώς και τους δημότες της περιοχής, σε ρόλους πρωταγωνιστών. Τα πρώτα σημάδια της διαμάχης τοποθετούνται στα τέλη Μαΐου και στις αρχές Ιουνίου του 2014. Σε σχέση με τα ανωτέρω, δημιουργήθηκε ένα συντονιστικό κατοίκων της περιοχής, επιδιώκοντας την έναρξη ενός δημόσιου διαλόγου μεταξύ των κατοίκων και των εμπλεκόμενων φορέων για το νέο *Ρυθμιστικό Σχέδιο στην Αττική*. Ουσιαστικά, η παραπάνω κίνηση -όπως και η δημοτική αρχή- εναντιώθηκαν, προσφεύγοντας στο συμβούλιο της επικρατείας³⁴⁰, στο νέο ρυθμιστικό σχέδιο Αθήνας-Αττικής³⁴¹, καθώς αποχαρκτηριζόταν μέρος της δασικής έκτασης του άλσους Φιλαδέλφειας, και παραχωρούνταν με σκοπό την κατασκευή του νέου γηπέδου της Α.Ε.Κ Εκείνη την περίοδο, μερίδα του τύπου ανέλυε τις οπαδικές επιθέσεις προς τη μεριά των συμμετεχόντων, στο συντονιστικό κατοίκων της περιοχής και προς το δημοτικό συμβούλιο. Μάλιστα, στις 22 Δεκεμβρίου 2014, ο Δήμος Φιλαδέλφειας και Χαλκηδόνας, με δελτίο τύπου, κατήγγειλε ομάδα οπαδών της Α.Ε.Κ για την παρέμβασή τους στο χώρο διεξαγωγής του δημοτικού συμβουλίου, στη συζήτηση για το θέμα της «*υπεράσπισης του Άλσους, με αφορμή την απόρριψη από τη Διεύθυνση Δασών της μελέτης για την προστασία, διαχείριση και ανάπλασή του*». Στο κείμενο μεταξύ άλλων αναφερόταν:

«με σωματικές επιθέσεις, ξυλοδαρμό και απειλές κατά της ζωής δημοτικών συμβούλων της πλειοψηφίας, οι οπαδοί προσπάθησαν να εκφοβίσουν και να χειραγωγήσουν τη νέα δημοτική αρχή»³⁴².

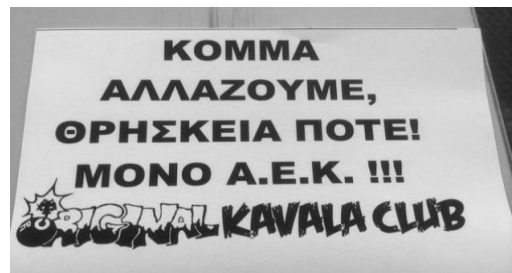
Λίγες ημέρες νωρίτερα, ένα από τα δεκαεπτά άτομα που είχαν «προσφύγει» στο Συμβούλιο της Επικρατείας «*κατά των διατάξεων του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας που*

³⁴⁰ Το Συμβούλιο της Επικρατείας προέβη τελικά σε ομόφωνη απόφαση για «τη συνέχιση των έργων για την κατασκευή του γηπέδου («Αγιά Σοφιά») της Α.Ε.Κ στην Ν. Φιλαδέλφεια». Πηγή: Μάνδρου, Ι. «Προχωράει το γήπεδο της Α.Ε.Κ στη Ν. Φιλαδέλφεια με ομόφωνη απόφαση του ΣτΕ». *Η καθημερινή*. [online]. 27 Μαρτίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/809121/article/epikairothta/ellada/proxwraei-to-ghpedo-ths-ae-k-sth-n-filadelfeia-me-omofwnh-apofash-toy-ste> (τελευταία πρόσβαση 16/5/2015).

³⁴¹ Βλ. Ν. 4277/2014 *Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας - Αττικής και άλλες διατάξεις*.

³⁴² Πηγή: «Πέντε τραυματίες από επίθεση οπαδών της Α.Ε.Κ». *Stokokkino.gr*. [online]. 22 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/100000000002000/Pente-traumaties-apo-epithesi-opadon-tis-AEK> (τελευταία πρόσβαση 14/3/2015).

αφορούν στο γήπεδο της Α.Ε.Κ και το Άλσος Ν. Φιλαδέλφειας», δέχτηκε επίθεση στο σπίτι του, με τις δημοσιογραφικές πηγές να αναφέρουν «έσπασαν το αυτοκίνητό του, αφήνοντας την υπογραφή «Μόνο Α.Ε.Κ.», και κατέστρεψαν την είσοδο του σπιτιού του, προσπαθώντας πιθανόν να εισβάλουν. Την ίδια υπογραφή, μαζί με την απειλή «Θα πεθάνεις» έγραψαν με σπρέι στη γειτονική γκαραζόπορτα»³⁴³. Τα όσα συνέβησαν καταδίκασε επίσημα και η διοίκηση της Π.Α.Ε., λέγοντας ότι λειτουργούν εις βάρος της Α.Ε.Κ.³⁴⁴. Μέσα σε αυτό το πλήθος αναφορών, η ποικιλομορφία της δράσης εμπερίκλειε και τον αντίπαλο. Η πληροφόρηση για τα συμβάντα που εξελίσσονται μεταφέρθηκε και στους οπαδικούς κόσμους, σαν κατόρθωμα του δημάρχου. Λίγες μέρες αργότερα, μετά την προκήρυξη των εθνικών εκλογών (25 Ιανουάριου 2015), ομάδες οπαδών της Α.Ε.Κ, εκφράζοντας την αντίθεση τους στις αποφάσεις της Δημοτικής Αρχής, επέκριναν τον ευρύτερο πολιτικό χώρο του ΣΥ.ΡΙΖ.Α, ο οποίος στήριξε προεκλογικά την υποψηφιότητα της τότε Δημοτικής Αρχής. Χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ορισμένοι από αυτούς δημιούργησαν και διατηρούσαν τη διαδικτυακή σελίδα «Δεν ψηφίζω ΣΥΡΙΖΑ λόγω Βασιλόπουλου». Μάλιστα, τον Ιανουάριο του 2015, οι οπαδοί της Α.Ε.Κ ανακοίνωσαν³⁴⁵ την πραγματοποίηση ενός συλλαλητηρίου για το «δικό τους χώρο», το «δικό τους γήπεδο», όπως ανέφεραν. Εκφραστές τους ήταν ένας οπαδός που μαρτυρικά βρισκόταν σε απεργία πείνας διεκδικώντας την ανέγερση του γηπέδου³⁴⁶, καθώς και ο παλαίμαχος παίκτης της Α.Ε.Κ Γιώργος Τανίδης, ο οποίος στην περιοχή της Ρόδου είχε συμμετάσχει σε διαμαρτυρία των οπαδών της Α.Ε.Κ προς τον πρόεδρο του ΣΥ.ΡΙΖ.Α και μετέπειτα των εκλογών, πρωθυπουργό της χώρας Αλέξη Τσίπρα. Οι ασυμβίβαστοι σε «απειλές», «δικαστήρια» και «δημοκρατικές» διαδικασίες, οπαδοί, καλούσαν σε «ειρηνική συγκέντρωση» και «πορεία» με τελικό προορισμό τα «Άγια χώματα του Ναού μας».

Εικόνα 19
Φέιγ βολάν οπαδών της Α.Ε.Κ
Πηγή: www.4news.gr

³⁴³ Πηγή: Τζιαντζή, Α. «Γήπεδο... επιθέσεων η Ν. Φιλαδέλφεια». *Efsyn.gr*. [online]. 08 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.efsyn.gr/arthro/gipedo-epitheseon-i-n-filadelfeia> (τελευταία πρόσβαση 14/3/2015).

³⁴⁴ Πηγή: «Π.Α.Ε. Α.Ε.Κ: «Αυτές οι πρακτικές αποβαίνουν σε βάρος της Α.Ε.Κ.»». *Left.gr*. [online]. 23 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <https://left.gr/news/pae-ae-k-aytes-oi-praktikes-apovainoyn-se-varos-tis-ae-k> (τελευταία πρόσβαση 14/3/2015).

³⁴⁵ 2015. «Βούλιαξε» τη Νέα Φιλαδέλφεια η Α.Ε.Κ – Συνθήματα κατά του Δημάρχου για το γήπεδο. *Crash magazine online*. [online] 20 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο <<http://www.crashonline.gr/>> [Τελευταία πρόσβαση 14 Μαρτίου 2015].

³⁴⁶ Πηγή: «Ειρηνικό συλλαλητήριο των φίλων της Α.Ε.Κ στην Ευελπίδων». *...ΧΤΙ-ΖΩ ΓΗΠ-ΕΔΩ!*. [online]. 15 Ιανουαρίου 2015. Διαθέσιμο στο: http://aekosko.blogspot.gr/2015/01/blog-post_55.html?m=0 (τελευταία πρόσβαση 12/3/2015).

Χιλιάδες οπαδών συμμετείχαν σε αυτή τη διαδήλωση υπέρ της ανέγερσης του Γηπέδου Αγιά Σοφιά. Με συνθήματα επικριτικά κατά των πολιτικών κομμάτων (κυρίως του ΣΥ.ΡΙΖ.Α και της Νέας Δημοκρατίας), αλλά και κατά του δημάρχου, οι οπαδοί της Α.Ε.Κ κατευθύνθηκαν προς το οικόπεδο [ιδιοκτησία της ερασιτεχνικής Α.Ε.Κ], εκφράζοντας και τη στήριξη τους στον απεργό πείνας - οπαδό Βάκη³⁴⁷, τραγουδώντας τον «*Βάκη, ψυχάρα, για πάντα Α.Ε.Κάρα*». Ανάλογα συλλαλητήρια πραγματοποιήθηκαν σε πολλά μέρη της χώρας. Για παράδειγμα στη πόλη της Καβάλας, περίπου 40 οπαδοί σήκωσαν πανό που δήλωναν πως «*Μονόδρομος το γήπεδο στη Νέα Φιλαδέλφεια*», ενώ το φέιγ βολάν³⁴⁸ που μοίραζαν στους δρόμους της πόλης, ξεκαθάριζε τη θέση τους «*Κόμμα αλλάζουμε, θρησκεία ποτέ: Μόνο Α.Ε.Κ*»³⁴⁹. Διαβάζοντας την παραπάνω περιγραφή των συμπτωμάτων, θα συμπεράνα κάποιος πως οι οπαδοί, εν προκειμένω, στα όρια μιας φανταστικής οικογένειας, βρίσκονται σε μια τροχιά υπεράσπισης των οικονομικών συμφερόντων του επιχειρηματία που διοικεί την Π.Α.Ε και επιζητεί τη στήριξη στα σχέδια οικοδόμησης ενός γηπέδου [με εμπορικά - οικονομικά κίνητρα]. Η συζήτηση για το γήπεδο της Α.Ε.Κ, έχοντας επιφέρει εσωτερικές αναταράξεις, θα τον διαψεύσει. Το οικόπεδο που θα ανεγερθεί το νέο γήπεδο της Α.Ε.Κ ανήκει στην Ερασιτεχνική ομάδα της Α.Ε.Κ, και έτσι, κατά τη διάρκεια της συζήτησης για την παραχώρηση του οικοπέδου στην Δικέφαλος 1924 Α.Ε., οι οργανωμένοι οπαδοί της Original 21 ζήτησαν να τους ανακοινωθούν οι όροι της παραχώρησης του οικοπέδου, λαμβάνοντας την απάντηση δια στόματος προέδρου.

*«Στη Ν. Φιλαδέλφεια το θέλετε, εκεί θα το κάνω» [όταν κάποιος ζήτησε να διαβαστούν οι όροι του παραχωρητηρίου απάντησε] «Δεν θέλω να διαβάσετε ούτε το παραχωρητήριο ούτε τίποτα. Δεν μου έχετε εμπιστοσύνη; Το διαβάζω εγώ. Αρκεί!»*³⁵⁰.

Θεωρώντας το αθλητικό οικοδόμημα ως ένα πεδίο που ανθούν τα οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα και μόνο, όποια κοινωνική διεργασία και αν επιτελείται, ντετερμινιστικά, θα αποδίδεται στη χειραγώγηση με σκοπό την οικονομική ευημερία των κρατούντων. Αν όλες οι πρακτικές χειραγώγησης και ομαλοποίησης της οπαδικής δράσης έβρισκαν πρόσφορο έδαφος μέσα στους οπαδικούς κόσμους, πολύ πιθανά αυτή

³⁴⁷ Πηγή: Τσακίρης, Γ. και Παλλαντζάς, Π. «Ψήφισαν... «Αγιά Σοφιά!»». *Gazzeta.gr*. [online]. 19 Ιανουαρίου 2015. Διαθέσιμο στο: [http://www.gazzeta.gr/football/article/692378/psifisan-agia-sofia-pics-vid?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=\(τελευταία πρόσβαση 12/2/2015\)](http://www.gazzeta.gr/football/article/692378/psifisan-agia-sofia-pics-vid?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=(τελευταία%20πρόσβαση%2012/2/2015)).

³⁴⁸ Γαλλικά: feuille volant μεταφράζεται στην ελληνική ως υπτάμενο φύλλο.

³⁴⁹ «Όπου Τσίπρας και Α.Ε.Κτζήδες». [online]. 13 Ιανουαρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.4news.gr/%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%83%CE%AF%CF%80%CF%81%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B6%CE%AE%CE%B4%CE%B5%CF%82/> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2015).

³⁵⁰ Πηγή: Γραμματικός, Χ. «Δέσμευση για την «Αγία-Σοφιά»». *Εθνοσπορ*. 4 Φεβρουαρίου 2015. σ. 27.

η ερώτηση ή ακόμη και ο διάλογος μεταξύ οπαδών και Π.Α.Ε. να μην συνέβαινε ποτέ. Κεντρικής σημασίας κρίνεται το γεγονός, πώς η αναφορά στα σύμβολα ενεργοποίησε ένα πλήθος κόσμου, το οποίο, παρά τις πολιτικές διαφορές, εξέφρασε μαζικά -κυρίως μέσω των συλλαλητηρίων- τη βούληση του. Ένα δεύτερο σημείο, είναι το γεγονός πως μεταξύ του κεντρικού και των περιφερειακών συνδέσμων -όπως φάνηκε- δεν υφίσταται σχέση επιβολής πλαισίου, αντιλήψεων και δράσης. Στο θέμα της ανέγερσης του γηπέδου, οι οπαδοί εξέφρασαν τη δυσαρέσκεια τους απέναντι σε όποιον βρισκόταν απέναντι στις προθέσεις της διοίκησης της Π.Α.Ε.-Α.Ε.Κ. Παρόλα αυτά, τον Νοέμβριο του 2016, ένα μέρος των οργανωμένων οπαδών (συγκεκριμένα ο σύνδεσμος της Α.Ε.Κ στην Πάτρα), επέκριναν ως κερδοσκοπικές τις προθέσεις της διοίκησης, κάτι το οποίο προκάλεσε την αντίδραση του κεντρικού συνδέσμου της ένωσης, με αποτέλεσμα τη ρήξη μεταξύ των δυο κοινοτήτων.

«Η φθνή άλλωστε δικαιολογία πως τα 27 στρέματα που ανήκουν στην Α.Ε.Κ είναι λίγα για ν'άποκτήσει το παλάτι της, δεν είναι καινούργια. Κρατάει χρόνια κι έχει σαν σκοπό τη πάση θυσίας προσκόλληση έξτρα στρεμάτων στο έργο, ώστε ο κ.Μελισσανίδης, που στη προκειμένη πήρε τη σκυτάλη σ' όλο αυτό, να μπορέσει με παράνομα/παράτυπα παραχωρητήρια να παρακάμψει το σύνταγμα που προστατεύει το οικόπεδο της Α.Ε.Κ και να το περάσει στη 'Δικέφαλος' για 49 χρόνια!..Ακολούθως και τα προβλήματα με τα υπουργεία, το δήμο, ακολούθως και οι προσφυγές από τους "τιμητές της τιμότητας" για το έγκλημα..Κι όλα αυτά, τη στιγμή που στο οικόπεδό σου μπορούσες να χτίσεις αύριο το πρωί χωρίς να χρειάζεσαι ούτε νομοθετικές ρυθμίσεις, ούτε υπογειοποιήσεις, ούτε την ευλογία του Δήμου Ν.Φ, χωρίς τελοσπάντων να χρειάζεται να ρωτήσεις ΚΑ-ΝΕ-ΝΑ!!!» (απόσπασμα ανακοίνωσης του συνδέσμου οπαδών της Α.Ε.Κ στην Πάτρα³⁵¹).

«Δεν θα αναλύσουμε δημόσια γιατί το club στην Πάτρα δεν ανήκει πλέον στην ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ της ORIGINAL. Αυτό το ξέρουν όλα τα στεγασμένα club της ORIGINAL από την Κρήτη ως το Διδυμότειχο και από την Μελβούρνη έως το Λονδίνο. Σε αυτό το θέμα θα πούμε μόνο πως η ORIGINAL ήταν, είναι και θα παραμείνει μια ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ που τις αποφάσεις τις παίρνουμε όλοι μαζί ακόμα και αν αυτές είναι λάθος, με βάση μόνο την αγνή ΑΓΑΠΗ μας για την Α.Ε.Κ Ο οποιοσδήποτε λειτουργεί αυτοβούλως αυτομάτως δεν ανήκει σε αυτή την ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ που τη σύμπνοια και το δέσιμό της την αναγνωρίζουν ακόμα και οι εχθροί της» (απόσπασμα ανακοίνωσης του κεντρικού συνδέσμου οπαδών της Α.Ε.Κ³⁵²).

³⁵¹ Πηγή: «Δυναμική παρέμβαση Original Πάτρας: Μελισσανίδη βάλε για μια φορά την Ιδέα πάνω απ' όλα...». *AEKLIVE*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.aek-live.gr/dynamiki-parembasi-original-patras-melissanidi-vale-mia-fora-pano-ap-ola-tin-idea/> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2017).

³⁵² Πηγή: «ORIGINAL για το club Πάτρας: «Έδωσε δικαιώματα στους αντιπάλους, δεν ανήκει στην οικογένεια μας»,». *Sportfm*. [online]. 03 Νοεμβρίου 2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.sport-fm.gr/article/podosfairo/ORIGINAL-gia-to-club-patras-edwse-dikaiwmata-stous-adipalous-den-anikei-stin-oikogeneia-mas/3238731> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2017).

Ο οπαδισμός στην Α.Ε.Κ έχει μια ιδιαίτερη αισθητική, καθώς παράγεται με όρους συγγενικούς³⁵³ του διωγμού και της προσφυγιάς. Η έννοια της προσφυγιάς, διαπερνά την ταυτότητα των οπαδών της Α.Ε.Κ, προέκταση μιας ιστορικής συνέχειας που προβάλλεται ως τέτοια στο πέρασμα του χρόνου, από τις γενιές οπαδών του συλλόγου. Μια πλατιά μάζα προσφύγων³⁵⁴ μετά το 1923, αποτέλεσε την κοινωνική βάση πάνω στην οποία συγκροτήθηκαν οι σύλλογοι, οι οποίοι συνδέονται με τις χαμένες πατρίδες (Καρδάσης 2010:63). Η εγκατάσταση στους νέους και αφιλόξενους τόπους, στηρίζεται στη διαφύλαξη της μνήμης των χαμένων πατρίδων και της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, όπως στη περίπτωση της Α.Ε.Κ, όπου σε μικρό χρονικό διάστημα συσπείρωσε τους Κωνσταντινουπολίτες και Μικρασιάτες ποδοσφαιριστές και ποδοσφαιρόφιλους που ζούσαν στην Αθήνα, και οι οποίοι δεν ήταν ήδη συνδεδεμένοι με άλλα αθλητικά σωματεία της πρωτεύουσας (Κιτροέφ 2010:42-43). Από αυτά τα κοινωνικο-ιστορικά συμφραζόμενα, εκβάλλει η έννοια του αντιφασισμού. Ο Στέλιος αναφέρει συγκεκριμένα:

«Το 1988, πόλεμος, Παρτιζάν Α.Ε.Κ πόλεμος και πήγαμε. Πήγαμε με πανό stop war. Με αυτούς χάλασε η αδελφοποίηση γιατί είναι φασίστες και γενικά οι Σέρβοι. [...] Μας φιλοξενούσε η Μαρσέιγ που είναι αδέρφια μας, όταν έπαιζε με αυτούς, και εμείς επειδή στηρίζαμε αυτούς που μας φιλοξενούσαν, έδωσαν το κοινό πανό που είχαμε στον Π.Α.Ο.Κ. [...] Με Λιβόρνο και Μαρσέιγ υπάρχει και το πολιτικό, με κάποιους από την Σεντ Πάουλι όχι όμως μεγάλη σχέση».

Με αυτές τις σκέψεις, έχουν θέση στο πέταλο της υποστήριξης του αναφερθέντος αθλητικού συλλόγου -καθώς και άλλων που έχουν προσφυγικές ρίζες- σύμβολα που παραπέμπουν στο φασισμό, δηλαδή στην εξόντωση πληθυσμών στο βωμό ιδεολογημάτων φυλετικού και εθνικιστικού μίσους; Μια μεγάλη πλειοψηφία οπαδών της Α.Ε.Κ, δηλώνουν ξεκάθαρα στο λόγο και στις πρακτικές που υιοθετούν το *antifa*, δηλαδή μια συγκρουσιακή θέση απέναντι στην άνοδο της ακροδεξιάς τα τελευταία χρόνια. Μάλιστα, στις 13 Σεπτεμβρίου του 2015, η ομάδα της Α.Ε.Κ αντιμετώπιζε εντός έδρας την ομάδα του Πας Γιάννενα, στο Ολυμπιακό Στάδιο. Οι οπαδοί της Α.Ε.Κ, ανάρτησαν πανό που περιείχε τη φράση «*AEK MANA OΛΩΝ ΤΩΝ*

³⁵³ Οι Κυπριανός και Χουμεριανός (2009:132) διακρίνουν τρεις μορφές συγγένειας, οι οποίοι δημιουργούν δεσμούς μέσα σε μια κοινότητα. Η πρώτη να αναφέρεται στις ιστορικές συγγενικές καταβολές. Η δεύτερη μορφή είναι η εδαφική συγγένεια, και η τρίτη, η κοινωνική συγγένεια, πραγματική ή φαντασιακή.

³⁵⁴ Στη θεσμοποίηση του ποδοσφαίρου, σύμφωνα με τον Κιτροέφ (2010:39), η εισροή προσφύγων μετά την Μικρασιατική καταστροφή του 1922, συντέλεσε ευνοϊκά στην ανάπτυξη του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα. Η «μεταφύτευση» αθλητικών σωματείων –τα οποία είχαν ιδρυθεί στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας- καθώς και η μεταφορά της «αθλητικής παιδείας», η οποία βοήθησε στη δημιουργία νέων αθλητικών σωματείων στην Ελλάδα, συντέλεσαν τόσο στην ανάπτυξη του ποδοσφαίρου, όσο και στη διάδοση του «στα μικροαστικά και εργατικά κοινωνικά στρώματα, τα οποία άρχισαν να ταυτίζονται ως οπαδοί».

ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ», ενώ φιλοξένησαν στην εξέδρα πρόσφυγες, όπως παρατηρείται και στην εικόνα³⁵⁵. Αντίστοιχα και με αφορμή το χαιρετισμό παίκτη της Α.Ε.Κ που παρέπεμπε στον ιστορικό φασισμό, ο κεντρικός συνδεσμιακός χώρος της Α.Ε.Κ, η Original, έγραψε μεταξύ άλλων σε ανακοίνωση της:

«Τρίζουν τα κόκκαλα των προγόνων μας, της ίδιας μας της ιστορίας [...] της προσφυγιάς και των αντιφασιστικών μας αξιών!»³⁵⁶.

Ο Στέλιος, μεταξύ άλλων, τονίζει ότι ένα φίλτρο κατανόησης των σημερινών πρακτικών στα γήπεδα, είναι η άνοδος της ακροδεξιάς. Έτσι, το περιεχόμενο των συμβόλων τίθεται στο μικροσκόπιο. Σύμβολα που στο παρελθόν ήσαν ανεχτά, πλέον τίθεται στο φιλτράρισμα της συνδέσης με ακροδεξιές οργανώσεις.

«Πήγαμε γήπεδο, απ' την μια έβλεπες την σημαία αντιναζί και απ' την άλλη την ελληνική, αλλά τότε δεν σήμαινε ότι είχαμε φασίστες. Σήμερα με την χρυσή αυγή έχει αλλάξει».

Ως εκ τούτου, η ιδέα του *antifa* μπορεί να κερδίζει μεγάλο έδαφος στην κερκίδα, έρχεται όμως να συνυποδηλώσει ένα εσωτερικό εχθρό, μικρής έντασης αλλά υπάρχουσας, όπως αναφέρει ο Νίκος,

«Οι Α.Ε.Κτζήδες την πέσανε σε ένα χώρο στη στρούγκα, στέκι, ένα αριστερό-αναρχικό χώρο κόντρα [...] Και στη στρούγκα την πέσανε, μολότοφ, άκουσα ότι ήταν και τα εξάρχεια σε ρόλο πυροσβέστη [...] τα πατήσια κάποιιο ίσως είναι και χρυσαυγίτες [...] στην Α.Ε.Κ όμως θα βρεις τους λιγότερους».

Το ένα μέρος του διπόλου, η κατηγορία «antifa», εκφράζεται με τη μορφή μιας φαντασιακής κοινότητας που βρίσκεται απέναντι, πιθανά εκφράζοντας και μια μορφή αμφισημίας σε οτιδήποτε θεωρείται ιδεολογικά μια νοσταλγία των φασιστικών καθεστώτων που έδρασαν στο πρώτο μισό του 20 αιώνα. Η σύγκρουση με αυτούς τους λόγους, έρχεται μέσω του αποκλεισμού από τον κεντρικό σύνδεσμο και δευτερευόντως μέσω της διάσπασης της κερκίδας στα δυο πέταλα, όπως καταγράφεται στα λόγια του Μάνου και του Ανδρέα.

³⁵⁵ Πηγή: Καπετανάκος, Τ. «Οι οπαδοί της Α.Ε.Κ φιλοξένησαν πρόσφυγες στο Ολυμπιακό Στάδιο [εικόνες]». *Iefimerida.gr*. [online]. 14 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.iefimerida.gr/news/226005/oi-opadoi-tis-aek-filoxenisan-prosfyges-sto-olympiako-stadio-eikones>(τελευταία πρόσβαση 12/10/2015).

³⁵⁶ Πηγή: Κούρκουλας, Θ. «Ο ναζιστικός χαιρετισμός του Κατίδη, ο αντιφασισμός της ORIGINAL και ο θεσμικός αντιφασισμός της ΕΠΟ...». *Project.gr*. [online]. 20 Μαρτίου 2013. Διαθέσιμο στο: <https://project.gr/article/o-nazistikos-hairetismos-toy-katidi-o-antifasismos-tis-original-kai-o-thesmikos-antifasismos> (τελευταία πρόσβαση 12/2/2015).

«Πηγαίναμε για έναν αγώνα βόλει και τον θυμάμαι να λέει ρε που πάτε θα φάτε το κεφάλι σας, ο [όνομα οργανωτή της κερκίδας] δεν είχε καμία τάση ήταν Α.Ε.Κ [...] Πέραν από τη γραμμή [όνομα οργανωτή της κερκίδας] υπήρχαν και άλλες γραμμές πιο κάτω, ας πούμε ότι ο [όνομα οργανωτή της κερκίδας] ήταν αρχηγός [...] Στα κεντρικά της Ορίτζιναλ υπάρχει ο σκληρός πυρήνας και η ιστορία της, είναι δύσκολο να μπουνε σε άλλο σύνδεσμο περιοχής, μπορεί ο αρχηγός, παραδείγματος χάρη στα Πατήσια ο αρχηγός του κλαμπ τότε και σήμερα, μάλλον μου το είπαν δυο φίλοι μου που είναι εκεί αλλά ασχολούνται και με τον αναρχικό αντιεξουσιαστικό χώρο, μου είπαν, ότι έσκασαν κάποιοι της Χ.Α. τάχα να μπουν και έπεσε ξύλο για αυτό το λόγο [...] Πολλά πράγματα είναι αυτονόητα. Πολλά πανό βγαίνουν από λίγους ανθρώπους[...] Επεισόδια μέσα στην εξέδρα μπορεί να έχουν γίνει μεταξύ μας για κάτι που ανέβηκε [...] οι οπαδοί διαφέρουν πολιτικά και από ομάδα σε ομάδα και μέσα στην ίδια την ομάδα, υπάρχουν και σύνδεσμοι της Α.Ε.Κ που ανήκουν στον αναρχικό-αντεξουσιαστικό χώρο, παραδείγματα με τη Γένοβα, ότι συμμετείχαν στο σύνταγμα και έχεις και συνδέσμους που μπαίνεις μέσα και βλέπεις την Αγιά Σοφιά με σύνθημα πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικιά μας θα ναι [...] Υπάρχουν σύνδεσμοι που συντονίζονται με τη δεξιά πτέρυγα, πιο παλιά το γκέτο ας πούμε, όπου είχαν εισέλθει ακροδεξιοί για να πάρουν μάζες ανθρώπων, εγώ που είμαι μεγαλύτερος αν πάω σε ένα σύνδεσμο που είναι εικοσάρηδες και αρχίσω και τους πιπιλάω το μυαλό, είτε προς τους αριστερούς, είτε προς τους ακροδεξιούς, σίγουρα κάποιους, δεν σου είπα όλους, από τους 10 τους 7 να πάρω έχω ένα στρατό μικρό. Δεν γινότουσαν στην Ορίτζιναλ στα κεντρικά τέτοιες συζητήσεις. Ήταν δεδομένη η στάση στο αντιφασιστικό ας πούμε, αλλά όχι με μορφές βίας, αυτό κανονιζόταν από πίσω κάπως [...] Τα Πατήσια για να καταλάβεις, εδώ είναι το πέταλο της Ορίτζιναλ άμα δεις ποτέ ξανά αγώνα της Α.Ε.Κ, τα πανό, οι οργανωμένοι, ακριβώς απέναντι υπάρχει ένα πανό που λέει Πατήσια και έχει δίπλα μια ελληνική σημαία, είναι στο απέναντι πέταλο, αυτοί οι σύνδεσμοι που είναι στο απέναντι πέταλο, εγώ ξέρω στα Πατήσια, είναι και άλλοι σύνδεσμοι εκεί πέρα, δεν ξέρω ποιοι αλλά σίγουρα δεν είναι μόνο αυτά, εκεί πάνε αυτοί και μέσα σε αυτούς οι ακροδεξιοί. Στο ίδιο γήπεδο το ΟΑΚΑ παρατήρησε το αυτό. Το πέταλο της Ορίτζιναλ γεμάτο, καπνογόνο ακόμα και πανό για το Φύσσα, και απέναντι ακριβώς παρατήρησε, θα δεις ένα πανό που λέει Πατήσια και μια ελληνική σημαία [...] Σκέψου οπαδό της Α.Ε.Κ μπορεί να τον ψάχνουν οι ίδιοι οι Α.Ε.Κτζήδες για λόγους πολιτικούς».

«[Συνεντευκτής: ακροδεξιούς έχεις και εσύ όμως;] Συνεντευξιαζόμενος: ναι αλλά είδες που καθόντουσαν, στην Α.Ε.Κ τέτοια ένωση δεν θα υπάρξει ποτέ, μια ζωή εμφύλιο μέχρι να βάλουνε μυαλό [...] εκεί είναι οι φασίστες, το πρώην γκέτο, τα πατήσια, ήταν μέσα παλιά στην original, τσακωθήκανε για τα λεφτά, γιατί θέλανε να αναλάβουνε, εμένα προσωπικά δεν μου αρέσει».

Τα όσα συνέβησαν στο διάλογο για την ανέγερση του νέου γηπέδου και η ρητορική περί αντιφασισμού, εγείρουν προβληματισμούς. Από τη μία πλευρά η λεγόμενη άσκηση της «βίας» προς τους πολίτες που υπερασπίζονταν τα περιβαλλοντικά δημόσια δικαιώματα, και απο την άλλη, ο αντιφασιστικός χαρακτήρας. Το υποκείμενο, στις στήλες των εφημερίδων, απο τη μια σκιαγραφείται σαν εγκληματίας, και απο την άλλη δίνοντας στήριξη σε ανθρώπους που εγκατάλειψαν αναγκαστικά τον τόπο που γεννήθηκαν. Οι οπαδικές κοινότητες αντλούν μέσα από ιδεολογικοπολιτικές τάσεις που μεσολαβούνται των αρχηγών, δίχως κάθε υποκείμενο να σημαίνει πως ταυτίζεται εξ' ολοκλήρου με τα πλαίσια. Με δεδομένο την ταύτιση του πολιτικού με τα κόμματα

και οργανωμένους φορείς άσκησης πολιτικής, η συμμετοχή ετερόκλιτων σκέψεων και αντιλήψεων είναι κοινωνικό επακόλουθο. Έτσι, η τάση προσφέρει το φραγμό, είναι το όριο της αποδοχής ή της απόρριψης στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η τάση όμως μπορεί να διαφοροποιηθεί σε μια προσαρμογή στο κοινωνικο-ιστορικό συγκείμενο, δίχως να ταυτίζεται με συμπαγείς ταυτότητες, πολλώ δε μάλλον με την κάθε ιδεολογική αφήγηση που βρίσκεται μέσα στο χώρο. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω μέρη της συνομιλίας με το Μάνο.

«Σε ένα σύνδεσμο στο μέγεθος της original, θα γνωρίσεις πολλών ειδών ανθρώπων, ήταν πρωτοβουλίες ανθρώπων που τους ακουμπούσε αυτό, αντιφασιστικό το θέμα και το κάνανε πανό και το βγάζανε. Σε μια συζήτηση στα κεντρικά της, κυρίως είναι τη Παρασκευή. Από ένα σύνδεσμο του Ολυμπιακού, ή και άλλων ομάδων, δε διαφέρει, απλά είναι η τάση, οι σύνδεσμοι του Ολυμπιακού, οι πιο μεγάλοι σε ηλικία, ήταν οι πιο στρατευμένοι. Στην original υπήρχε ελεύθερη συνδρομή, ενώ στον Ολυμπιακό έχει κανονική συνδρομή, εμείς την Παρασκευή σε ένα κουτί και ότι είχε ο καθένας έδινε [...] Εμείς δεν είχαμε μέλη να τα γράφουμε, που, ποιος, τι. Ο σύνδεσμος του Ολυμπιακού είχε μέλη κανονικά [...] Μια ομάδα πες έχει πέντε δέκα άτομα, με τάση αρχηγών ήταν πάνω από όλα Α.Ε.Κ, μόνο Α.Ε.Κ, που συμμετείχε και στη Γένοβα αν θυμάμαι καλά. Και έξω, όλο αυτά με τα πολιτικά, προσπαθούσανε να το βγάζουν απ' έξω [...] Η Α.Ε.Κ είναι περισσότερο αριστερό, αναρχικό χώρο, τώρα που τα οικονομικά προβλήματα αυξάνονται, τώρα εκφραζόμαστε περισσότερο πολιτικά, φασίστα στην Α.Ε.Κ δεν βρίσκεις, τουλάχιστον που να το δείχνει να το δηλώνει. Έχουν βγει τα κοινωνικά προβλήματα, έχουν μεγαλώσει και έτσι έχουμε την Χ.Α. Αντιφασισμός όχι στο ρατσισμό. Δεν τα χουν καλά, Παναθηναϊκοί, ολυμπιακοί, και Π.Α.Ο.Κτζήδες. Σε μας μπορεί να ακούσεις, γιατί μπαίνει αυτό με το αστέρι, Α.Ε.Κ πάνω απ' όλα. Δεν αφήνουμε τίποτα να πειράζει την Α.Ε.Κ, όλα γίνονται γι' αυτό. Τα πολιτικά δεν μας ενδιαφέρουν, όλοι έχουν τις απόψεις τους, οι ώρες στο γήπεδο, στο σύνδεσμο μας απασχολεί αυτό. Όμως όλοι είμαστε κατά του φασισμού. Το Getto διαλύθηκε, τα πατήσια είχαν δεξιούς, όχι ακροδεξιούς [...] Οι φιλικές ομάδες της Α.Ε.Κ είναι με οπαδούς της Livorno Marseih, φιλο-αριστερούς, ενώ του Ολυμπιακού είναι με τους σέρβους που είναι ακροδεξιοί».

Ως εκ τούτου, παρόλο που τα λεγόμενα «πολιτικά» επιδιώκεται να μείνουν εκτός των συνδέσμων, ο αυτοπροσδιορισμός πάνω στον άξονα αναρχικοί-φασίστες λειτουργεί σαν φραγμός για την πρόθεση της ανεπιθύμητης ταυτότητας στο να συμμετάσχει. Την ίδια ώρα, αυτός ο φραγμός διασπά το εσωτερικό των οπαδικών κόσμων σε ποιότητες του οπαδισμού, όπως αναφέρει παρακάτω ο Τάκης.

«Σε μένα προσωπικά σε σχέση με την Α.Ε.Κ, στην ιστορία της, το ότι είναι προσφυγικό σωματείο και εγώ προέρχομαι από προσφυγική οικογένεια, στο ότι τη θεωρώ καθαρή ομάδα, μόνιμα αδικημένη μεταξύ σοβαρού και αστείου, ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία μου [...] πολλές φορές μέσα στους συνδέσμους υπάρχουν και ομάδες που έχουν αλλά κίνητρα, για παράδειγμα στην Α.Ε.Κ υπάρχουν πολλοί αντιεξουσιαστές, οπότε σε τυχόν επεισόδια, είναι η χαρά τους να παίξουν ξύλο με τους μπάτσους».

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, αν και εμφανίζεται πολλές φορές η συμμετοχή μελών του αντεξουσιαστικού χώρου, δεν είναι δυνατή η όποια ταύτιση. Αν υφίσταται κάτι τέτοιο, πως είναι δυνατή η επίθεση μελών της κερκίδας σε «κατάληψη αναρχικών» με αφορμή τα προαναφερθέντα κωλύματα στη δημιουργία του γηπέδου της Α.Ε.Κ;

«Να γίνει το γήπεδο της Α.Ε.Κ στο σπίτι του, στο δικό του οικόπεδο που εδώ και έναν αιώνα προϋπήρχε ΟΛΩΝ ΜΑΣ! Για να τελειώνει λοιπόν το παραμύθι της αντιπαράθεσης των Α.Ε.ΚΤΖΗΔΩΝ με τους κοινωνικοπολιτικούς χώρους που τεχνηέντως συντηρείται, η ORIGINAL 21 σέβεται και είναι αλληλέγγυα σε κάθε κατάληψη, σε κάθε αυτοδιαχειριζόμενο χώρο. Δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς άλλωστε [...] Η ORIGINAL 21 στα τόσα χρόνια ιστορίας της έχει δείξει και αποδεικνύει με αγώνες πάντα στην πρώτη γραμμή των συγκρούσεων-διεκδικήσεων ότι ήταν, είναι και θα είναι πάντα συνεπής στην προσφυγική και αξιακή της κληρονομία! Εσείς συγκεκριμένα υποχείρια του δημαρχάκου είστε λίγοι, πολύ λίγοι για να πιάνετε στο στόμα σας την ORIGINAL 21 και να μιλάτε για αγώνες και δρόμους. Μην κλαίγεστε λοιπόν αριστερά και δεξιά βάζοντας μπροστά τη λέξη αλληλεγγύη. Λέξη ιερή, που από εσάς κύριοι της Στρούγκας -κύριοι του ΔΣ της Ν.Φ. δηλαδή- δεν αξίζει να βγαίνει από το στόμα σας. Η παρέμβαση με το γράμμα της Στρούγκας ήταν μια ήπια απάντηση στις ΣΥΝΕΧΟΜΕΝΕΣ ΕΜΕΤΙΚΕΣ σας προκλήσεις, τα «δικέφαλα κεμπάπ», τα «σκατά στην οικογένεια της Α.Ε.Κ» που ποτέ δεν ήταν ορολογία του χώρου που υποτίθεται και λέτε ότι εκπροσωπείτε. Τα μπράβοι, υπάλληλοι και ιδιωτικοί στρατοί τα λέτε για να πουλήσετε ιδεολογία. Ξέρετε πολύ καλά ότι δεν ισχύουν» (απόσπασμα ανακοίνωσης του κεντρικού συνδέσμου οπαδών της Α.Ε.Κ³⁵⁷).

6.1.2. Περνώντας από τη λεωφόρο Αλεξάνδρας

Πριν την υλοποίηση της παρούσας έρευνας πεδίου, μέσα στους διαδικτυακούς τόπους τον Μάιο του 2012, καταγράφεται στους ήχους μιας οπαδικής συζήτησης ραδιοφώνου, ένας διάλογος για την ΝΟΠΟ, η δράση της οποίας στιγματίσει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα τις κερκίδες του γηπέδου της Λεωφόρου Αλεξάνδρας. Στο διάλογο συμμετέχουν δύο οπαδοί του Παναθηναϊκού, ξεδιπλώνοντας μια θετική του no politica επιχειρηματολογία.

Εικόνα 20
Περιμετρικά του γηπέδου Απόστολος Νικολαΐδης
Πηγή: Αρχείο Ερευνητή

«Ομιλητής Α: Η ΝΟΠΟ ρε παιδιά. Δυο κουβέντες θα πω. Εντάξει. Δυο κουβέντες. Η ΝΟΠΟ ρε παιδιά ήταν ένα πράγμα.

Ομιλητής Β: Ένα παρεάκι.

Ομιλητής Α: Μια παρέα ανθρώπων που τσιμπήσανε, που τσιμπήσανε.

Ομιλητής Α: Και καλά κάνανε.

³⁵⁷ Πηγή: «Η ξεκάθαρη στάση της Original 21!». *Gazzeta.gr* [online]. 15 Μαρτίου 2017. Διαθέσιμο στο: <http://www.gazzeta.gr/football/article/1059125/i-xekathari-stasi-tis-original-21> (τελευταία πρόσβαση 12/7/2017).

Ομιλητής Α: Στην εποχή που γουστάρανε αυτό που πιστεύανε. Μπράβο. Ναι ωραία. Δεν υπήρχε ποτέ κάτι το ουσιαστικό σε αυτό το θέμα. Δε, τι να πω. Δεν χρειάζεται να το συζητάμε. Τώρα, μπορεί ο καθένας τώρα στο φέισ்பουκ, στο ίντερνετ να γράφει και να λέει ότι γουστάρει. Δεν υπάρχουν αυτά τα πράγματα. Είπαμε η θύρα δεκατρία μπορεί να έχει μέσα όλες τις απόψεις, ιδεολογικές. Ο καθένας την κρατάει για τον εαυτό του και αν θέλει να την εκφράσει δεν θα την εκφράσει μέσα από εμάς.

Ομιλητής Β: Νο Πολίτικα.

Ομιλητής Α: Έτσι, Τελείωσε. Έχετε δει στο γήπεδο. Βγαίνουν και πανιά για αυτά που συμβαίνουν στην χώρα μας. Πάντα χωρίς να πολιτικοποιηθεί το σύνθημα ή το στίδηποτε. Όλοι ξέρουμε τι συμβαίνει. Βλέπουμε τι γίνεται γύρω μας. Αλλά τώρα, οι κομμουνιστές, οι φασίστες, οι έτσι, οι κεντρώοι, οι σοσιαλιστές, δεν έχουνε. Δεν μπορούν μέσα από το κίνημα της θύρας δεκατρία και την ιδεολογία μας να βγουν κερδισμένοι, ας το ξεχάσουν αυτό.

Ομιλητής Β: Αυτό που κάνουν οι δικέφαλοι, οι κότες.

Ομιλητής Α: Έτσι ακριβώς. Αυτά τώρα τα πράγματα ας τα ξεχάσουνε. Αναρχοαυτόνομοι και κομμουνιστές και φασίστες και δε ξέρω και γω τι, τρία πουλάκια κάθονταν»³⁵⁸.

Ο Στέλιος, παλιός του πετάλου της Α.Ε.Κ, στο κομμάτι εκείνο της σχέσης με τις διοικήσεις των εταιρειών, εκφράζει μια συγκρουσιακή άποψη για τα εσωτερικά τους, ενώ για τους αντίπαλους Παναθηναϊκούς, σημειώνει «σκοτώνονται για το ποιος τα παίρνει από την διοίκηση, ενώ οι βόρειοι και οι νότιοι έχουν και τα πολιτικά». Ο Φώτης, περιγράφει στη συνέχεια τη μετακίνηση των νεαρών οπαδών της ΝΟΠΟ σε άλλους συνδέσμους, όπου σε επόμενη φάση ανέλαβαν σημαντικό ρόλο.

«Μικρός, πιτσιρικάς ήμουν όταν μπήκα, αλλά εκεί όταν κατάλαβα ότι είχε διοικήσει την έκανα. Πλέον, πάω όταν γουστάρω που λέμε, για μπάλα. Έκανε κουμάντο ο [ψευδώνυμο μέλους της κοινότητας] τα άλλα είναι για τα μάτια του κόσμου, όλοι αποφασίζουμε μαζί. Ένας είναι και δίνει γραμμή. Κανονικά στρατός, αυτός από πάνω του είχε άλλους. Από ότι είχα ακούσει, μικρός ήταν στην ΝΟΠΟ, όπου μετά διαλύθηκε λόγω υποργού και [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου]».

Ένα πολιτικό ή κοινωνικό ενδεχόμενο, φέρνει στο φως το πλούσιο φορτίο διεργασιών που ενέχει το οπαδικό σώμα, και ταυτόχρονα τους κραδασμούς που το διέπουν. Διάφοροι χώροι ακροδεξιάς κατεύθυνσης κινούνται προς το οπαδικό σώμα, θέλοντας να δώσουν ένα «εθνικιστικό χαρακτήρα» στο κοινωνικοποιητικό περιβάλλον αυτών των κοινοτήτων. Το ανωτέρω δημιουργεί, εντός του οπαδικού υποκειμένου, ρωγμές, καθότι μια κατευθυνόμενη πολιτική πράξη μπορεί να επιφέρει τη σύγκρουση με τον «πολιτικό άλλο» της ίδιας κερκίδας, ενεργοποιώντας έτσι τη λειτουργία των πρεσβευτών του «πάνω απ' όλα η ομάδα», δημιουργώντας συνάμα μια αλληλουχία σχέσεων της σύγκρουσης μεταξύ ετερόκλητων καθυποτάξεων και αφηγήσεων

³⁵⁸Πηγή: «Gate13 No Politica». *youtube.com*. [online]. 27 Μαΐου 2012. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=0oSHkCZe1o8> (τελευταία πρόσβαση 12/7/2017).

διαμεσολάβησης στους συνδέσμους των παλαιότερων και νεότερων μελών. Ο Πέτρος αφηγείται αυτή τη σύγκρουση, μέσα από τρία γεγονότα που έζησε στη στέγη της θύρας 13.

Πρώτο συμβάν:

«Οι αναρχικοί ήθελαν να καθαρίσουν τη θύρα δεκατρία. Ο [επώνυμο σημερινού βουλευτή της Χ.Α.] ήταν στο κλαμπ του Κολωνού, και πήγε στο γήπεδο με την Μπάρτσα [όρος που δηλώνει τον ισπανικό σύλλογο Μπαρτσελόνα] στο Μπάσκετ και έσκασε μύτη με δύο μπράβους. Στο ημίχρονο, του επιτέθηκαν και είχε αποτέλεσμα να φύγει. Από τότε ξεκίνησε η σύγκρουση. Μετά στο κεντρικό της Λεωφόρου, ξεκίνησαν κάποια πανιά για την δεκαεφτά Ν, τα μνημόνια, με άλλα προτάγματα».

Δεύτερο συμβάν³⁵⁹:

«Φασίστες του ΠΑΟ σκάσανε μέσα στη θύρα δεκατρία με διακριτικά της Λάτσιο. Οι Ultras Athens, old school hooligans και No politica, έγραψαν Λάτσιο Νιέρντα [Nierda] [Λάτσιο Σκατά]. Οι αντιφασίστες έπαιζαν ζύλο με αυτούς που είχαν διακριτικά της Λάτσιο, με τα κεφάλια της δεκατρία να επεμβαίνουν λέγοντας στο «γήπεδο μόνο παναθηναϊκός». Εκεί, τα κεφάλια είπαν ναι μεν έχετε δίκιο [στους αντιφασίστες] αλλά ξεκολλάτε να κρατήσουμε τον πυρήνα. Δεν γίνεται να βγαίνει εικόνα εμφυλίου».

Τρίτο συμβάν³⁶⁰:

«Κυκλοφορεί πως στο Παναθηναϊκός Ολυμπιακός, οι Νότιοι έχουν φέρει πανό που γράφει Καπελώνης Φουντούλης Αθάνατοι. Ξαφνικά μαζεύεται ένας πυρήνας που τον βλέπεις και στον αντεξουσιαστικό χώρο. Γίνεται ένα ντου και τους παίρνουν την τσάντα που είχε μέσα το πανό. Αυτό που έγινε στο πρώτο εικοσάλεπτο, ήταν σύρραξη με μπουνιές και ζύλο. Και πάλι μπήκαν τα κεφάλια και είπαν τέλος. Μετά βγήκε ανακοίνωση από την θύρα δεκατρία που τόνιζε εδώ είμαστε ΠΑΟ με την απάντηση της αποχώρησης του Βύρωνα. Ο Βύρωνας ανακοίνωσε ότι αποχωρεί και δεν ξαναπάει στη θύρα δεκατρία, κάνοντας αποχή, λέγοντας τα σκατά δεν έχουν αλλάξει».

Η παραπάνω αφήγηση τεκμηριώνεται και από το πνεύμα της ανακοίνωσης που εξέδωσαν μερίδα οπαδών, σε μια επιχειρηματολογία της πολιτικής της αποχής που υιοθέτησαν, υπό τον τίτλο «ο εχθρός είναι εντός».

«Υστερα από την αποφασιστική παρεμπόδιση ανάρτησης πανό ναζιστικού περιεχομένου με “ss” στην Θύρα 13 (κατά τη διάρκεια του φετινού ντέρμπι, ΠΑΟ - ΟΣΦΠ στη Λεωφόρο) ένα, μικρό μεν αλλά περίεργο δε, συνονθύλευμα φασιστών, μπάτσων, σεκιουριτάδων και λοιπών παρατρεχάμενων εξαπέλυσαν έναν ανελέητο πόλεμο εναντίον μας, με αστείες δικαιολογίες περι No Politica (αλήθεια, πόσο «No

³⁵⁹ Το δεύτερο γεγονός τοποθετείται χρονικά τον Αύγουστο του 2013. Πρόκειται για έναν φιλικό αγώνα μεταξύ του ΠΑΟ και της ιταλικής Λάτσιο.

³⁶⁰ Στις 2 Νοεμβρίου 2013 είναι προγραμματισμένος ο αγώνας μεταξύ Παναθηναϊκού και Ολυμπιακού. Την 1^η Νοεμβρίου σημειώθηκε η δολοφονία των Γ. Φουντούλη και Μ. Καπελώνη, μελών της Χ.Α. Στη σύνδεση των παραπάνω, συντίθεται το τρίτο γεγονός.

Politica» ήταν το πανό που ανέβασαν οι υπάλληλοι - οπαδοί (security) για τα γεννόσημα υπερασπίζοντας τα συμφέροντα του αφεντικού τους, και Γιαννακόπουλου;!). Ακολούθησαν συνεχείς τραμπουκισμοί, μαζέματα, «επισκέψεις» σε σπίτια μας, ψαξίματα κτλ. συνθέτοντας ένα οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης όσων αντιδρούν και αντιστέκονται. Όλα αυτά κάτω από τη σιωπηλή ανοχή της επίσημης Θύρας 13 που προτίμησε και προτιμά να εθελουφλεί και να ασχολείται με θέματα τύπου «βράβευση Γιαννακόπουλου»! [...]Πρόκειται για τύπους που κάποιοι από αυτούς δουλεύουν στη Χρύση Αυγή και που είναι μπράβοι και μπάτσοι!...Για μας, προφανώς δεν έχουν ΚΑΜΙΑ ΣΧΕΣΗ με οπαδούς. Αντίθετα θυμίζουν καταστάσεις που οι οπαδοί μας ανέκαθεν χλευάζανε όταν τα έβλεπαν να διαδραματίζονται σε οπαδούς άλλων ομάδων. Οι οπαδοί δεν είναι ούτε υπάλληλοι των Π.Α.Ε. και των ΚΑΕ, ούτε μπάτσοι, ούτε ναζί. Εμείς που δηλώνουμε περήφανα αντιφασίστες και δεν ντρεπόμαστε να το λέμε όπως κάποιοι άλλοι, πήραμε την απόφαση να απέχουμε συνειδητά από την κερκίδα. Μία απόφαση που πάρθηκε, πρώτα απ' όλα, για να σπάσουμε την ένοχη σιωπή που κυριαρχεί στην Θύρα 13 που λειτουργεί σαν «μην ξέρει και να μην άκουσε» τίποτα γύρω από το ζήτημα της ύπαρξης οπαδών – υπαλλήλων, αστυνομικών, νεοναζί και μπράβων στη κερκίδα μας. Την απόφαση αυτήν την πήραμε γιατί μας αρέσει όταν τραγουδάμε συνθήματα ενάντια στην αστυνομία να τα εννοούμε. Γιατί μας αρέσει να φωνάζουμε το «υπάλληλοι και γύφτοι» όπως παλιά, δυνατά και με αξιοπρέπεια. Γιατί ξενερώνουμε να βλέπουμε τα security να κοπανάνε Παναθηναϊκούς για 50 ευρώ μεροκάματο λες και είναι πορτιέρηδες σε νυχτερινά μαγαζιά. Για αυτούς τους λόγους κάνουμε αποχή. Ούτε αποσυρόμαστε, ούτε κάνουμε πίσω, ούτε αλλάζαμε ομάδα - όπως προσπάθησαν, ανεύθυνα, να μας χρεώσουνε κάποιοι γραφικοί που νομίζουν ότι είναι πιο Παναθηναϊκοί από μας. Ο σκοπός μας με αυτό το κείμενο είναι να υπερασπιστούμε τις επιλογές μας και να καλέσουμε όλους τους υγιείς οπαδούς του Παναθηναϊκού, και όχι μόνο, να συμπράξουμε για να αποβάλλουμε τους νταβατζήδες και τους κάθε λογής καιροσκόπους απ τους χώρους μας, αλλά και για να μετατρέψουμε τις κερκίδες ξανά σε πυρήνες ζωντανίας και αντίστασης. [...]ΜΕ ΤΗΝ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ Η ΜΕ ΤΑ ΦΡΑΓΚΑ Η ΕΜΕΙΣ Η ΑΥΤΟΙ Ο ΕΧΘΡΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΤΟΣ «1η Μαΐου, 2014»(απόσπασμα ανακοίνωσης³⁶¹).

Εδώ φαίνεται ότι η φυσική ιδεολογική πολυτόμιση της κερκίδας, σε ορισμένες περιπτώσεις, κρύβεται μέσα στη συμβίωση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις διασπάται, χαράζοντας το δρόμο ενός συγκρουσιακού πολιτικού πεδίου, εσωτερικά των οπαδικών κόσμων. Η «σιωπή», δηλαδή η συναίνεση, δεν ευδοκιμεί και λιγότερο από ένα χρόνο αργότερα οι αυτοπροσδιοριζόμενοι ως «*Αντιφασίστες οπαδοί/ φίλαθλοι Παναθηναϊκού - Antifa Fans of Panathinaikos*» στις 30 Μαρτίου 2015 με δημοσιευμένο κείμενο σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης, εκφράζουν την εναντίωση τους στο μοντέρνο ποδόσφαιρο και τους μοντέρνους οπαδούς. Έναν ιδιαίτερο προβληματισμό γεννά η σύνδεση μεταξύ της θέσης του no politica στην κερκίδα και της οπαδικής νοοτροπίας που υιοθετείται, δηλαδή ο τρόπος όπου κάτω από αυτήν την επιγραφή ανανεώνεται η οριοθετημένη συναίνεση. Συγκεκριμένα, επ' αφορμή οπαδικών εκδρομών σχολιάζουν τα παρακάτω:

³⁶¹ Πηγή: «Συνονθύλευμα φασιστών, μπάτσων, σεκιουριτάδων». *sto kokkino.gr*. [online]. 02 Μαΐου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.stokokkino.gr/article/7922/Sunonthuleuma-fasiston-mpatson-sekiouritadon> (τελευταία πρόσβαση 12/06/2017).

«€3.000 τουλάχιστον όχι για την ομάδα, αλλά για το ενδεχόμενο δεκάλεπτο νταβαντούρι! Με €3.000 αγοράζεις 6.000 κιλά σε μακαρόνια για ανθρώπους που υποφέρουν. Τάιζες δηλαδή σαν Παναθηναϊκός τους άστεγους της Αθήνας και του Πειραιά για μια βδομάδα τουλάχιστον. Αλλά άστα αυτά. Αυτά είναι... «φλώρικα». Αυτά είναι για τους αντίφα Αλληλέγγυους, εμείς είπαμε, είμαστε ...no politica [...] Αν όλοι οι οπαδοί των ομάδων βλέπαμε την φάση με άλλη βάση, τότε θα ήμασταν σαν οπαδοί πολύτιμος σύμμαχος αυτής της (ταλαιπωρημένης πλέον) κοινωνίας και όχι εχθρός της»³⁶².

Η κριτική τους εστιάζει στον πυρήνα της οπαδικής νοοτροπίας, ο οποίος ορίζει την εκδρομή ως τρόπο εκδήλωσης της υποστήριξης ενός αθλητικού συλλόγου. Για αυτούς τους οπαδούς, η νοοτροπία των υπολοίπων που κεντρίζει στον αντίπαλο, μπορεί να βρει ένα άλλο πρόταγμα, αυτό της αλληλεγγύης, απέναντι σε όσους αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες. Η διαφοροποίηση εκφράζεται και σε άλλες στιγμές, όπως είναι η υποστήριξη του Νίκου Ρωμανού³⁶³ στα τέλη του 2014, ενός προσώπου, όπου η δράση του συνδέεται με τον αντεξουσιαστικό χώρο. Ο συγκεκριμένος οπαδικός κόσμος αντιδρά και συγκρούεται με μέρος της εξέδρας του τριφυλιού, όταν το τελευταίο εξέφρασε προθέσεις αδελφοποίησης με οπαδικούς χώρους που υμνούν πρόσωπα και ιδεολογίες που διέπραξαν τα μεγαλύτερα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας το πρώτο μισό του 20 αιώνα. Από αυτή τη μερίδα οπαδών του Παναθηναϊκού, σε αγώνα με τον Πλατανιά στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, αναρτήθηκε πανό «Κάτω τα ξερά σας από την Villa Amalias³⁶⁴» τον Ιανουάριο του 2013, αλλά και στην οδό ευελπίδων «Όχι στο Ελληνικό Guadanamo –όχι στις φυλακές τύπου Γ³⁶⁵», σαν μια αντίδραση στις προθέσεις της τότε κυβέρνησης για δημιουργία φυλακών τύπου Γ.

6.1.3. Φτάνοντας στο γήπεδο Καραϊσκάκης

Στη συζήτηση με τον Α.Ε.Κτζή Ανδρέα, στα όρια απόδοσης ενός πολιτικού στίγματος του αντιπάλου, μου είπε:

³⁶² Πηγή: *Αντιφασίστες οπαδοί/ φίλαθλοι Παναθηναϊκού - Antifa Fans of Panathinaikos on Facebook.com*. [online]. 30 Μαρτίου 2015. Διαθέσιμο στο: <https://m.facebook.com/151582958211307/photos/a.161263263909943.25042.151582958211307/833676220001974/?type=1> (τελευταία πρόσβαση 12/7/2017).

³⁶³ Ο Νίκος Ρωμανός, φίλος και συμμαθητής του δολοφονημένου Αλέξη Γρηγορόπουλου, κατηγορήθηκε για συνέργεια σε διπλή ληστεία στο Βελβεντό Κοζάνης με την οργάνωση «Συνωμοσία Πυρήνων της Φωτιάς» (1^η Φεβρουαρίου 2013). Μετά τη σύλληψή του καταδικάστηκε σε 15 χρόνια και 10 μήνες φυλακή. Τον Νοέμβριο του 2014 ξεκίνησε απεργία πείνας διεκδικώντας να του χορηγηθεί η προβλεπόμενη, από τον νόμο, εκπαιδευτική άδεια, με σκοπό να παρακολουθεί τα μαθήματα της Σχολής που πέρασε ύστερα από την συμμετοχή του στις πανελλαδικές εξετάσεις του περασμένου έτους. Βίντεο που είδε το φως της δημοσιότητας την περίοδο του Δεκέμβρη, εμφανίζει ορισμένους οπαδούς, προερχόμενους από την antiifa πλευρά της κερκίδας, έξω από το Νοσοκομείο «Γεώργιος Γεννηματάς» πάνω σε μηχανές να φωνάζουν συνθήματα όπως, «ΠΑΟ Θρησκεία Θύρα 13 Νικόλα γερά ως τη Λευτεριά», «Βάζετε ανθρώπους μες στη φυλακή και μένουνε απ' έξω οι πολιτικοί». Πηγή: «Η Θύρα 13 δίπλα στον Νίκο Ρωμανό». *youtube.com*. [online]. 06 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=VL6_RQ5zIm4 (τελευταία πρόσβαση 12/6/2017).

³⁶⁴ Η Villa Amalias είναι ένας αυτοοργανωμένος χώρος με πολιτική δράση στο κέντρο της Αθήνας.

³⁶⁵ Πρόκειται για τις φυλακές υψίστης ασφαλείας με αυστηρότερες συνθήκες κράτησης για όσους χαρακτηρίζονται ως υψηλής επικινδυνότητας κρατούμενοι.

«το νο πολιτικά είναι μια καραμέλα παλιά της θύρας εφτά, γιατί κάποτε, όντως, δεν θέλανε να ασχολούνται με πολιτική και λέγανε μόνο Ολυμπιακός, αλλά μετά, όταν γέμισε μέσα η κερκίδα χρυσαυγίτες όπως είναι και τώρα τι νο πολιτικά ρε φίλε, δεν έβγαλες στο Γρηγορόπουλο, πανό και πηγες και μου λεγες για τη χρυσή αυγή μετά, παλιά δεν γινότανε αυτά [...] το νο πολιτικά μια καραμέλα και αυτή».

Αυτή η αναφορά στα γεγονότα συνδέεται με τη διαδικασία ανασυγκρότησης της οπαδικής ταυτότητας υπό την επίδραση κοινωνικών γεγονότων, τα οποία στιγμάτισαν τις μέρες μας, όπως οι δολοφονίες των Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου και Παύλου Φύσσα, η εκλογική άνοδος της Χρυσής Αυγής, δημιουργώντας «ένα νέο πεδίο μιας διαομαδικής, ή και ενδοομαδικής, αντιπαλότητας σύστοιχο με μια πορεία πολιτικοποίησης των οπαδικών βίκοσμων»³⁶⁶. Το 2013 σημαδεύτηκε από την πολιτική δολοφονία του Παύλου Φύσσα. Ο Παύλος Φύσσας, μουσικός με ένονη αντιφασιστική δράση, δολοφονήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου του 2013 από τον Γιώργο Ρουπακιά, ο οποίος ήταν μέλος της Χ.Α. Τα ποδοσφαιρικά γήπεδα -και όχι μόνο- εκφράστηκαν είτε μέσω συνθημάτων, είτε αναρτώντας πανιά με αναφερόμενο, στο γεγονός, περιεχόμενο. «Πανιά» για τη «δολοφονία» του Παύλου Φύσσα δεν είχαμε μόνο εντός της χώρας, αλλά και εκτός, δείγμα μιας ενημέρωσης του οπαδικού κόσμου και των ενεργών σχέσεων στα όρια των αδελφοποιήσεων με κοινά προτάγματα. Ο λόγος που ξεδιπλώθηκε είχε ένα έντονο στοιχείο αντίδρασης απέναντι στη διάχυση της νέο-φασιστικής ιδεολογίας³⁶⁷. Βέβαια, την περίοδο εκείνη, εντύπωση προκάλεσε η, εκ'

Εικόνα 21
Μια μορφή σύγκρουσης και τοποθέτησης
συμβόλων στο δημόσιο χώρο
Πηγή: Αρχείο Ερευνητή

³⁶⁶ Πηγή: Ζαϊμάκης, Γ. «Κουλτούρες των σπορ και οπαδισμός στη νεότερη Ελλάδα Τα συμπεράσματα μεγάλης έρευνας σε κοινότητες οργανωμένων οπαδών τεσσάρων μεγάλων πόλεων.» *Το βήμα*. [online]. 16 Νοεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=650994> (τελευταία πρόσβαση 22/02/2015).

³⁶⁷ Η ομάδα οπαδών Curva Nord της Λιβόρνο, σε αγώνα με την Κάλιαρι [Ιταλία 25 Σεπτεμβρίου 2013] έγραψαν «Ένας Επαναστάτης δεν πεθαίνει ποτέ Παύλο ζεις», ενώ στον αγώνα Ολυμπιακός Βόλου - Άρης [Ελλάδα 26 Σεπτεμβρίου 2013], ακούστηκε το σύνθημα «Μας δίδαξες αξιοπρέπεια μας γέμισαν οργή». Θεωρώντας καθοριστική την πολιτική άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων ως υπεύθυνη για τη δολοφονία του Παύλου, οι οπαδοί της Θύρας 9 στον αγώνα Απόλλων Λεμεσού - Ομόνοια Λευκωσίας [Κύπρος 23 Σεπτεμβρίου 2013], είπαν «Στο μαχαίρι του Φονιά βρέθηκαν 425.990 Αποτυπώματα» και στον αγώνα Ηρακλής - Ξάνθη [Ελλάδα 26 Σεπτεμβρίου 13], η Θύρα 10 συμπλήρωσε «Οι φασίστες δολοφονούν - οι μπάτσοι χειροκροτούν - οι ψηφοφόροι συναινούν, ενώ το αίμα κυλάει εκδίκηση ζητάει». Στον αγώνα Ντεπορτίβο Αλαβές με την Σπόρτινγκ Χιχόν [Ισπανία 22 Σεπτεμβρίου 2013], οι οπαδοί εκφράστηκαν με τις παρακάτω φράσεις «Αναπαύσου εν ειρήνη Παύλο. Ούτε ξεχνάμε ούτε συχωρούμε». Στον αγώνα Πανιώνιος - Απόλλων Καλαμαριάς [Ελλάδα 26 Σεπτεμβρίου 2013] γράφτηκε «Το αίμα κυλάει εκδίκηση ζητάει». Στον αγώνα Π.Α.Ο.Κ. - Πλατανιάς [Ελλάδα 22/09/2013], αναφέρθηκαν τα παρακάτω «Με το αίμα του Παύλου θα γραφτεί το τέλος σας», καθώς και το «Έξω από τον Π.Α.Ο.Κ. η πολιτική, Τσακίστε τους Φασίστες». Αντίστοιχα, και στον αγώνα Μανδραϊκός - Α.Ε.Κ [Ελλάδα 22 Σεπτεμβρίου 2013] με το μήνυμα «Φασίστες Δολοφόνοι». Επίσης, εκείνη την περίοδο οι οπαδικοί κόσμοι συμμετέχουν στα προτάγματα αντιφασισμού που γεμίζουν την πλατείες. Στον αγώνα Ζανκτ Πάουλι με την Φορτούνα Ντίσελντορφ [Γερμανία, 23 Σεπτεμβρίου 2013] εκφράζονται με τις παρακάτω φράσεις «R.I.P Pavlos Fyssas !!! Fight Fascism». Στον αγώνα Εργοτέλης - Πανιώνιος [Ελλάδα 22 Σεπτεμβρίου 2013] γράφτηκε «Ο Παύλος ζει Τσακίστε τους Ναζί R.I.P.». Ακόμη, στον αγώνα Παναθηναϊκός - ΟΣΦΠ [Ελλάδα 22 Σεπτεμβρίου 2013], καταγράφεται «Νεκρό παιδί απ' τους Νεοναζί, Τσακίστε τους φασίστες της Χ.Α.». Στον αγώνα Πανσερραϊκός - Νέστος Χρυσούπολης [Ελλάδα 22 Σεπτεμβρίου 2013] οι οπαδοί Che Guevara Club γράφουν «Παύλος Φύσσας Νεκρός από χέρι φασίστα, πίσω φονιάδες». Οι οπαδοί, χρησιμοποιώντας ορολογία αθλητικής αναμέτρησης, όπως είδαμε στον αγώνα Ξάνθη - Άρης [Ελλάδα 23 Σεπτεμβρίου 2013], αναφέρουν «Η μπάλα θα παιχτεί

μέρους των οπαδών ενός ιστορικού συλλόγου της χώρας, καμία αντίδραση, αναρτώντας περιμετρικά του πετάλου ένα πανό που έγραφε «Ολυμπιακός Υπεράνω Όλων - No Politica Θύρα 7». Μετέπειτα, η Θύρα 7, δεχόμενη την κριτική του κόσμου αντίπαλων αθλητικών συλλόγων, σε απάντηση, προσδιόρισε το περιεχόμενο του «No politica» στη βάση των ενεργειών μη διάσπασης της ενότητας της κερκίδας, γράφοντας ότι η «θύρα 7, που μάθαμε αγαπήσαμε και μεγαλώσαμε ήταν ένας τόπος όπου δεξιοί και αριστεροί, εργάτες και αφεντικά γινόταν ένα». Το ετερόκλιτο, ταξικά και πολιτικά, υποκειμένο για να μπορεί να υπάρξει, «πρέπει να υπάρχει ενότητα γιατί αυτή είναι η κινητήρια δύναμη της κερκίδας μας», ενώ κλείνοντας, έκριναν αυτονόητη την καταδίκη του γεγονότος «προσπαθούμε να σας εξηγήσουμε τα αυτονόητα και εσείς μας ζητάτε να γράψουμε ότι καταδικάζουμε την Χρυσή Αυγή. Άντε λοιπόν το γράφουμε ΚΑΤΑΔΙΚΑΖΟΥΜΕ την πράξη μέλους της χρυσής αυγής ενάντια σε έναν ελεύθερο άνθρωπο με την δικιά του ιδεολογία»³⁶⁸. Η ανωτέρω τοποθέτηση, επέφερε εντός της κερκίδας μια σύγκρουση με τη Θύρα 7 Εξαρχείων να επικρίνει τα λεγόμενα περί καθολικής υιοθέτησης του «No Politica».

Εικόνα 22
Μια μορφή σύγκρουσης και τοποθέτησης συμβόλων στο δημόσιο χώρο
Πηγή: Αρχείο Ερευνητή

«,«No Politica» λέει... "Καταδικαστέα Πράξη ΕΝΟΣ ΜΕΛΟΥΣ της ΧΑ λέει... «Δεν είμαστε πολιτικό γραφείο» λέει... Κατά τα άλλα τις σημαίες των ΕΘΝΙΚΙΣΤΩΝ Σέρβων, τα πανό για τους Σέρβους ΠΑΡΑΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥΣ, τα πανό για ο Κόσσοβο (και ποιος το χέζει το Κόσσοβο ρε νούμερα; Ούτε κατά που πέφτει δεν ξέρετε!) μια χαρά τα σηκώνουνε στην 7. Και τις ελληνικές σημαίες... Λες και είμαστε η εθνική (ΕΛΛΑΣ-ΕΥΡΩΠΗ φωνάζανε κάτι άλλοι αν δεν κάνω λάθος- εμείς ΜΟΝΟ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΣ φωνάζαμε). Εκεί πάει περίπατο το NO Politica»³⁶⁹.

με τα κεφάλια των Ναζί R.I.P. KILLAH.P». Οι οπαδοί, διαπλάθουν φανταστικά τη συμμετοχή τους κάτω από τη γλωσσική κατηγορία «πρόσφυγας», θέλοντας να τοποθετηθούν συμβολικά στη θέση κάθε θύματος από τη δράση ακροδεξιών ομάδων. Στον αγώνα μεταξύ της Νίκης Βόλου και του Πανθηρακικού [Ελλάδα 25 Σεπτεμβρίου 2013], διατυπώνεται «Ο Παύλος ζει, είμαστε πρόσφυγες, τσακίστε τους Ναζί». Επιπλέον, στον αγώνα Φωστήρας - Ατρόμητος [Ελλάδα 26 Σεπτεμβρίου 2013] γράφεται «Ο Τρανός και ο Φωστήρας είναι Προσφυγιά, Τσακίστε τους Φασίστες σε κάθε γειτονιά». Με αυτές τις προθέσεις, οι οπαδοί εκφράζονται μέσα από στίχους τραγουδιών. Με στίχους του Γιάννη Αγγελάκα, από το τραγούδι «Σηγά μην κλάψω, σηγά μη φοβηθώ», έδειξαν τη διαμαρτυρία τους οι οπαδοί στον αγώνα Καλλιθέα - ΟΦΗ [Ελλάδα 26 Σεπτεμβρίου 2013], αναφέροντας «Μην κοντοσταθείς αν πρόκειται να ακολουθήσεις, τα δόντια σφύξε γερά και μην δακρύσεις εγώ το πήγα και το έφτασα ως το τέλος».

³⁶⁸ Πηγή: «Κόντρα συνδέσμων Ολυμπιακού για τους νεοναζί». *Enet.gr*. [online]. 20 Σεπτέμβριου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=387312> (τελευταία πρόσβαση 12/7/2017).

³⁶⁹ Πηγή: Όπως προηγούμενος.

Παύλος: «Τα ποιο μεγάλα κεφάλια μέσα στη θύρα εφτά, δηλαδή από συνδέσμους κάτω του πειραιά της Αθήνας, τα μεγάλα τα κεφάλια τα απαγορεύουν αυτά [...] σου λέει εδώ είναι θύρα εφτά, δεν είναι η Χ.Α. ή αναρχικός χώρος [...] Ναι, ναι, εμάς τα χρόνια τα δικά μου, οι misfits που είναι η καλιθέα, όλοι φασίστες και όμως ήταν ο καλύτερος σύνδεσμος του ολυμπιακού, οι δικοί μας δεν μπορούσαν να πουν τίποτα σε αυτούς, τι να κλάσουν μπροστά σε αυτούς; [...] έχω πετύχει σκηνικό στη θύρα 7 μέσα στο γήπεδο να πέφτει πολύ ζύλο, ας πούμε φασίστες και με αναρχικούς, μεταξύ τους οι ολυμπιακοί, πολύ ζύλο [...] στους δικούς μας όλη η θύρα εφτά λέει ότι είναι no politica δεν τσακώνεται τόσο πολύ, έχει γίνει σκηνικό αλλά δεν τσακώνεται τόσο πολύ, γιατί δεν σου επιτρέπει εσένα να βγάλεις το στοχάδι, ούτε εμένα να βγάλω το αλφάδι μέσα στη θύρα εφτά».

Αυτή η σύγκρουση έχει μεταφερθεί σε τοίχους δημόσιων χώρων της πόλης του Πειραιά, όπως μαρτυρά και το σχετικό φωτογραφικό υλικό της έρευνας στο πεδίο. Ένα δεύτερο γεγονός το οποίο προσμετράται σε αυτή τη συζήτηση, έρχεται πριν από την Κυριακή 18 Μαΐου 2014 [καθώς και την επομένη, 25 Μαΐου], όπου στην Ελληνική επικράτεια διεξήχθησαν αυτοδιοικητικές εκλογές (18 Μαΐου Α' γύρος και 25 Μαΐου Β' Γύρος στις περιπτώσεις μη εκλογής περιφερειακών ή δημοτικών σχημάτων), καθώς και ευρωεκλογές (25 Μαΐου). Προσωπικότητες από το χώρο του ποδοσφαιρικού θεάματος συμμετείχαν στις εν λόγω εκλογές. Η υποψηφιότητα συνεργάτη της Π.Α.Ε. Ολυμπιακός από το 1995, για τις εκλογές στο Δήμο του Πειραιά, υποστηρίχτηκε και από την ερασιτεχνική ομάδα του συλλόγου, μέσω ανακοίνωσης³⁷⁰ εις βάρος του αντιπάλου για τις δημοτικές εκλογές. «Ολυμπιακός» σημαίνει Πειραιάς και ως εκ' τούτου ο εχθρός του Ολυμπιακού είναι εχθρός του Πειραιά, αποδίδοντας στον πρώην Δήμαρχο Πειραιά και υποψήφιο εκ νέου, μια φιλική διάθεση προς το χώρο των «μεγάλων αντιπάλων», κυρίως του ΠΑΟ και της Α.Ε.Κ. Λίγους μήνες πριν, η Θύρα 7, είχε απασχολήσει τον αθλητικό τύπο, με ανακοίνωση της, η οποία εστίαζε στις προσπάθειες πολιτικής εκμετάλλευσης³⁷¹ που δέχεται.

Εικόνα 23
Φέιγ βολάν σε δρόμο της πόλης του Πειραιά
Πηγή: Αρχείο Έρευνας Πεδίου

«Μάθαμε ότι ο Δήμαρχος Πειραιά στέλνει προσκλήσεις για το μνημόσυνο των αδερφών μας, των θυμάτων της Θύρας 7 [...] Η στιγμή αυτή είναι μια στιγμή ιερή για την ερυθρόλευκη οικογένεια και δεν έχει κανένας το δικαίωμα να παίζει πολιτικά παιχνιδάκια ή να κάνει επιχειρήσεις ψηφοθηρίας με τα δικά μας ιερά και όσια [...]

³⁷⁰ Πηγή: «Πορ κατά Μιχαλολιάκου». *Enet.gr*. [online]. 06 Μαΐου 2014. Διαθέσιμο στο:

<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=06/05/2014&id=429152> (τελευταία πρόσβαση 12/7/2017).

³⁷¹ Πηγή: «Επίθεση της θύρας 7 στον Δήμαρχο Πειραιά». *Τα νέα.gr* [online]. 30 Ιανουαρίου 2014. Διαθέσιμο στο:

<http://www.tanea.gr/news/sports/article/5080145/epithesh-ths-thyras-7-ston-dhmarxo-peiraia/> (τελευταία πρόσβαση 12/5/2017).

Εμείς ξεκαθαρίζουμε ότι ο απερχόμενος Δήμαρχος Πειραιά, που δεν ήταν ούτε θα γίνει ποτέ μέλος της ΟΛΥΜΠΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ, είναι ανεπιθύμητος στο Καραϊσκάκη, όχι μόνο για το Σάββατο που έρχεται, αλλά για πάντα».

Στην ίδια λογική, φέιγ βολάν στόλιζαν τους δρόμους του Πειραιά με εχθρικό περιεχόμενο για τον αντιολυμπιακό πρώην δήμαρχο. Για τη συγκεκριμένη περίοδο, δεν υπάρχουν πληροφορίες ότι η κερκίδα διχοτομήθηκε, καθότι μονάχα μια αντίδραση είδε το φως του διαδικτύου και συγκεκριμένα μιας ομάδας συμμετεχόντων σε μέσω κοινωνικής δικτύωσης, με τίτλο «*Antifa Fans of Olympiacos*». Ουσιαστικά, όλο το πνεύμα της ανακοίνωσης του συγκεκριμένου χώρου, βρισκόταν γύρω από την αμφισημία και το αντιπαραθετικό περιεχόμενο της οπαδικής στάσης στα δυο γεγονότα που προαναφέρθηκαν (τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα και τη στήριξη της παράταξης «Πειραιάς Νικητής» στις αυτοδιοικητικές εκλογές). Επ' αφορμή των συζητήσεων πριν το δημοψήφισμα του 2015, στο παρακάτω απομαγνητοφωνημένο απόσπασμα οπαδικής εκπομπής, λαμβάνει χώρα μια συζήτηση μεταξύ υποστηρικτών του Ολυμπιακού³⁷².

«Συνομιλητής Α: «Ψιλοκοπανιόμαστε εδώ πέρα».

Συνομιλητής Β: «Με τα πολιτικά, αυτά που γίνονται εδώ μωρέ το μπάχαλο που ακούμε στα κανάλια [...]».

Συνομιλητής Α: «Δεν τσακωνόμαστε για τα πολιτικά, λέμε, για τα πολιτικά και έχουμε εδώ πιάσει μια συζήτηση για τη δραχμή, για το ευρώ. Εντάξει, ο καθένας έχει την δική του άποψη [...] γενικά ακούγονται πολλά, δραχμή ευρώ, εγώ προσωπικά διαλέγω δραχμή [...] Ειλικρινά θα έπρεπε να είχαμε σηκωθεί και να είχαμε φύγει με ότι αυτό συνεπάγεται».

Συνομιλητής Β: «Ο πρόεδρος έτσι και αλλιώς τα λεφτά τα έχει έξω στο εξωτερικό, είναι έξω οι δουλειές του, δολάριο, οπότε στα φρύδια μας [...]».

Συνομιλητής Α: «Και ούτε αριστεροί είμαστε εδώ πέρα, ούτε τίποτα, απλοί λαϊκοί άνθρωποι είμαστε [...] εγώ θέλω δραχμή και πάνω στη δραχμή να είναι δαφνοστεφανομένος [...]».

Συνομιλητής Β: «Ο Ολυμπιακός είναι πάνω απ' όλα [...]».

Συνομιλητής Α: «[...]Και στην κατοχή ο Ολυμπιακός ήταν πάνω από όλα και έπαιζε».

Συνομιλητής Β: «Και τους εκτελούσαν [...]».

Συνομιλητής Α: «Και ήταν αντάρτες, ήταν αντάρτες, για να ξέρουμε τι λέμε και ποιοι ήταν δοσίλογοι [...]».

Συνομιλητής Β: «Κουκουλοφόροι από τότε ήσασταν, ρε Βάζελοι [...]».

Συνομιλητής Α: «Γιατί ένα μεγάλο μέρος της αντίστασης, αν όχι το μεγαλύτερο, και το μεγάλο ποσοστό του αγώνα που έγινε το, το σαράντα οφείλεται καθαρά σε αριστερούς, χωρίς να είμαστε αριστεροί και στην τελική και να ήμασταν δεν έχουμε να απολογηθούμε».

Συνομιλητής Β: «Στα φρύδια μας [...]».

Συνομιλητής Α: «Δεν έχουμε να απολογηθούμε για κάτι. Καλύτερα να με πούνε αριστερό παρά φασίστα και χρυσαυγίτη [...]».

³⁷² Πηγή: 0:32:25-1:01:54 λεπτό στο «RedPress TV (09-03-2015)», [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=dG0bJrPA5aE). [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=dG0bJrPA5aE> (τελευταία πρόσβαση 13/5/2017).

Συνομιλητής Β: «Εμένα με ενδιαφέρει να μην πεινάει ο κόσμος εδώ στην Ελλάδα, να είναι η κατάσταση έτσι όπως πρέπει, γιατί όλοι αυτοί οι οποίοι μας έχουν κυβερνήσει τόσα χρόνια τα έχουν κάνει μπουρδέλο τα πράγματα [...] ξυπνάμε με το άγχος, μέχρι να κλείσουμε τα μάτια μας με το άγχος [...] άστο τώρα [...]».

Συνομιλητής Γ: «Αυτοί φταίνε για όλα».

Συνομιλητής Α: «Μόνο ο λαός δεν φταίει και όπως είχε πει ο Τσώρτσιλ, πρέπει τη Γερμανία, πρέπει να την βομβαρδίζεις συνεχώς, δεν χρειάζεται να ξέρεις το λόγο, τον ξέρουν εκείνοι [...]».

Συνομιλητής Δ: «Είπε ας πούμε ότι την περίοδο της κατοχής κάνανε αντίσταση οι αριστεροί [...] αυτό είναι μεγάλο ψεύδος, γιατί πολύ μπροστά, είχα, Μολότωφ Ρίμπεντροπ μεταξύ Σταλινικής Ρωσίας και Χιτλερικής Γερμανίας και όταν ο Χίτλερ παραβίασε αυτή τη συνθήκη αυτή, τότε οι Γερμανοί μετά τον ΕΔΕΣ που ήταν η πρώτη αντιστασιακή οργάνωση του Ναπολέοντος Ζέρβα [...] τότε ίδρύσανε τον ΕΑΜ Ελλάς. Ο σκοπός του ΕΑΜ Ελλάς δεν ήτανε ουσιαστικά, δεν ήταν να απελευθερώσουν την χώρα από τους Γερμανούς, αλλά κατά κάποιον τρόπο να υποστηρίξουν την μαμά Ρωσία. Επίσης να σου θυμίσω, αυτό που είχε πει ο Γεώργιος Παπανδρέου, ότι ο κομμουνισμός, εδώ πέρα, είναι κόμμα εγκλήματος και προδοσίας, έκανε τρεις γύρους, έτσι δεν σεβάστηκε την συνθήκη της Βάρκιζας [...] επίσης ο Μαρξ, ο θεωρητικός του κομμουνισμού έχει γράψει ένα βιβλίο [...] που λέει ότι τασσόμαστε ανεπιφυλάκτως υπέρ της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, επίσης ο νυν χρηματοδότησε με δύο εκατομμύρια ρούβλια τον Κεμάλ, να εξοντώσει τον στρατό τον ελληνικό που είχε πάει στην Μικρά Ασία να απελευθερώσει τα πανάρχαια εδάφη και την αγιασμένη γη της Ιωνίας, επίσης το ζήτημα των Σκοπίων δεν το δημιούργησε ο Τίτο [...] Αυτά για τι δεν τα λέτε ρε παιδιά;».

Συνομιλητής Β: «Έχεις δίκιο σε αυτά που λες, τότε με τους Γερμανούς, δεξιοί αριστεροί και τέτοια πολεμάγανε, όλοι μαζί [...] και μετά απελευθερώθηκε η Ελλάδα και κοιτάγανε ο καθένας να κάνει το κομμάτι του και έγινε μπάχαλο από τότε».

Συνομιλητής Δ: «Να σου πω και κάτι άλλο, γιατί [...] ο Μαρξ το πλήρες όνομα του πως ήτανε; Καρλ Μορδοχάϊ Μαρξ, δηλαδή ο παππούς του Λένιν, λεγόταν Ισραήλ, ο Στάλιν λεγόταν Γιουγκασβίλι, σημαίνει ο γιος του εβραίου. Ο ιδρυτής του ΚΚΕ εδώ στην Ελλάδα ξέρεις ποιος ήταν [όνομα συμμετέχοντα στη συζήτηση] ο Αβραάμ Μπεναρόγια από την federation της Θεσσαλονίκης, γιατί δεν τα λέτε αυτά ρε παιδιά; γιατί δεν τα λέτε αυτά ρε παιδιά; [...] Ο Τίτο ήταν και αυτός εβραίος [...] Στη Ρωσία, δεν χτυπήσανε τις άλλες θρησκείες παρά μόνο την ορθοδοξία, τους εβραίους, τους είχανε μην στάζει και μην βρέζει κατάλαβες; [...]»

Συνομιλητής Β: «Ούτε τους μεν, ούτε τους δε, αδερφέ [...]».

Συνομιλητής Δ: «Καταρχάς φασίστας δεν είμαι, εθνικιστής είμαι, γιατί φασίστες ήταν οι Ιταλοί εθνικιστές [...] Οι δημοκράτες τι έχουν κάνει; [...]».

Συνομιλητής Α: «Η οποιαδήποτε δημοκρατία για ποιανού όφελος είναι; [...] Για του φιλάθλου που πληρώνει, του αλλουνού που προσπαθεί να πάει στο σουπερ μάρκετ και δεν βρίσκει γάλα για το παιδί του [...]».

Συνομιλητής Δ: «Στα Ίμια ο ελληνικός λαός πού ήτανε; [...] στα Ίμια μόνο ένα κόμμα κάνει συγκέντρωση κάθε χρόνο έτσι δεν είναι;».

Συνομιλητής Α: «Δύο, δύο κάνουνε».

Συνομιλητής Δ: «Ένα κόμμα, ποιο;».

Συνομιλητής Α: «Κάνουν η χρυσή αυγή από τη μια και οι ανιεξουσιαστές από την άλλη».

Συνομιλητής Δ: «Οι άλλοι κάνουν αντισυγκέντρωση»

Συνομιλητής Α: «Αντισυγκέντρωση, ναι ναι, αντισυγκέντρωση»

Συνομιλητής Δ: «[...] ουσιαστικά θέλουν να εμποδίσουν την συγκέντρωση [...]»

Συνομιλητής Α: «Και καλά κάνουν».

Συνομιλητής Δ: «Δεν είναι και καλά κάνουνε γιατί η δημοκρατία απαγορεύει όταν ο ένας έχει προγραμματίσει [...]».

Συνομιλητής Β: [...]Και αδελφέ, εγώ τώρα σαλτάρω βγαίνουν οι τούρκοι που έχουνε πει για το αιγαίο, γαμώ και τη χρυσαυγή και όλα σου λέω τώρα [...] είμαι Έλληνας πάνω απ' όλα [...]

Συνομιλητής Δ: «Εδώ έχεις τρεις τούρκους βουλευτές [...] ένα τελευταίο, εκτός από τα φυλακισμένα παιδιά που λέτε εκεί της θύρας εφτά να πούμε και για άλλους τρεις μεγάλους ολυμπιακούς που είναι στην φυλακή έτσι, τον νίκο τον μ, τον ηλία τον κ και τον γιώργο το γ».

Συνομιλητής Β: «Έτσι, σε όλα τα παιδιά να είναι καλά και καλή λευτεριά, να είσαι καλά[...]

Συνομιλητής Ε: « [...] Πολύ καλά κάνατε και το πήγατε παιδιά γιατί τίποτα δεν είναι έξω από την πολιτική με βάση την πλατωνική θεώρηση των πραγμάτων, εν πάση περιπτώσει επειδή διαφωνώ με το παιδί κάθετα, κάθετα»

Συνομιλητής Γ: «Ο καθένας έχει την άποψη του».

Συνομιλητής Ε: « Δεν μπορώ να πω την άποψη μου;».

Συνομιλητής Β: «Βεβαίως».

Συνομιλητής Ε: «Διαφωνώ κάθετα [...] οι άνθρωποι δεν μπορεί να κρίνονται ούτε γιατί είναι εβραίοι, ούτε γιατί είναι τούρκοι».

Συνομιλητής Γ: «Σε καμία περίπτωση».

Συνομιλητής Ε: «[...]Είναι χρυσαυγίτικα σκουπίδια αυτά» [...] Αυτές είναι οι απόψεις που συνοδεύουν τα σκουπίδια της χρυσής αυγής. Σημειώνω δε ότι πάντα ο Ολυμπιακός ήταν λαϊκή αριστερή ομάδα γιατί εξέφραζε και γεννήθηκε σαν ανάγκη των καιρών απέναντι στο κατεστημένο της Αθήνας, την πλουτοκρατία και ότι εξέφραζε ο Παναθηναϊκός».

Συνομιλητής Γ: «Ακριβώς».

Συνομιλητής Ε: «Αυτά για το φίλο τον προηγούμενο».

Συνομιλητής Α: «Και για το Γόδα».

Συνομιλητής Ε: «Ο Γόδας ήταν ένας αριστερός αντιστασιακός [...]

Συνομιλητής Α: «Απλά ο καθένας είναι ελεύθερος να λέει την άποψη του [...]

Συνομιλητής Β: «Δεν είμαι ούτε με τους μεν ούτε με τους δε [...] Ένα πενήντα τις εκατό των χρυσαυγιτών αυτά που πιστεύουνε ναι, αλλά όχι τώρα [...] και ένα πενήντα τις εκατό των αναρχικών, είμαι ναι, αλλά όχι να τα σπάμε να τα κάνουμε όπα όλα, να τα κάνουμε και με κρυμμένες μούρες, βγες να τα σπάσεις έτσι ρε μεγάλε και να σε δω να τραβήξεις και τις συνέπειες κατάλαβες; [...] για αυτό δεν είμαι ούτε από τη μια μεριά ούτε από την άλλη [...]

Συνομιλητής Ζ: «Το δημοκρατία και φασισμός και δικτατορίες πάντα πρέπει να θέτουμε να βάζουμε ένα ερώτημα, από ποιον σε ποιον; Από ποιον είναι και σε ποιον απευθύνεται; Αν μια δημοκρατία είναι δημοκρατία για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα μιας άρχουσας τάξης, μιας ομάδας συμφερόντων που καρπώνονται τον πλούτο, τότε, προφανώς είναι δημοκρατία για αυτούς, για όλους, για όλους τους υπόλοιπους όμως αυτό σημαίνει δικτατορία, δηλαδή αυτό που ζούμε, αυτή η αστική δημοκρατία που υπάρχει αυτή τη στιγμή».

Συνομιλητής Β: «Δικτατορία είναι».

Συνομιλητής Ζ: «Είναι δημοκρατία για τους έχοντες και είναι δικτατορία για τους υπόλοιπους».

Συνομιλητής Ε: «Δικτατορία των μονοπωλίων».

Συνομιλητής Ζ: «Αυτό δεν πάει να πει όμως ότι σε κάποιες φάσεις αυτή η δημοκρατία τους δεν γίνεται τόσο κλειστή και περιορισμένη που να την θέτουμε και εμείς οι ίδιοι στο πετσί μας ως μια δικτατορία».

Συνομιλητής Β: «Ευρωπαϊκή δικτατορία τραβάμε τώρα παιδιά, όχι μόνο εμείς και πολλές άλλες χώρες [...]

Συνομιλητής Α: «Όχι για να μην μπαίνουμε στη λογική του αριστερού και του δεξιού».

Συνομιλητής Β: «Πάνω από όλα είμαστε άνθρωποι και όλοι Έλληνες [...] πολιτικά μακριά από μας [...] Δεν υπάρχει Έλληνας, ένα ομοιόμορφο πράγμα [...] εγώ μαζί με τον Βαρδινογιάννη δηλαδή εγώ μαζί με τον Μπόμπολα [...]».

Συνομιλητής Β: «Εγώ με τους ξένους εδώ στην Ελλάδα, ξέρεις που τρελαίνομαι πήγαινε κλέψε τράπεζες κάνε έτσι. Αλλά τώρα κάτι γριές που σακατέβανε όταν είχαν πρωτοέλθει κάτι αλβανοί για πέντε χιλιάδικα και για έτσι και το είχανε κάνει σκοινί κορδόνι, εκεί με αυτούς άστα να πάνε και Έλληνας να είναι, είναι για σκότωμα [...] αυτοί θέλουνε κρέμασμα».

Συνομιλητής Α: «[...] προ ολίγου είχαμε εκτός αέρα φίλε μου μια κουβέντα με τα παιδιά και είχε πέσει το με δραγμή με ευρώ [...] και του λέω ρε [όνομα] στην τσέπη σου αυτή τη στιγμή πόσα λεφτά έχεις [...] μου λέει τίποτα, του λέω σε πειράζει αν θα είναι ευρώ ή αν θα μετράς την άδεια σου τσέπη σε δραγμή».

Συνομιλητής Β: «Άδεια και με ευρώ άδεια και με δραχμές».

Το τρίτο γεγονός, έρχεται μετέπειτα της παραπομπής στη δικαιοσύνη -για τα επιχειρηματικά εγκλήματα στο χώρο του αθλητισμού- μιας σειράς προσώπων/ παραγόντων του ελληνικού ποδοσφαίρου, μεταξύ αυτών και του τότε προέδρου της Π.Α.Ε. Ολυμπιακός³⁷³. Την ίδια περίοδο, στον αγώνα με αντίπαλο την ομάδα της Βέροιας, οι οπαδοί του Ολυμπιακού τραγουδούσαν «Κράτος δεν είναι ο Πρωθυπουργός. Κράτος είναι ο Ολυμπιακός»³⁷⁴. Αυτό το σύνθημα συνέχισε να ηχεί μέσα στην θύρα 7 και την επόμενη περίοδο. Επίσης, ιστορικής σημασίας ήταν η ανακοίνωση της θύρας 7 το Νοέμβρη του 2017 υπό τον τίτλο «Όλοι δίπλα στον Μαρινάκη στον πόλεμο που δέχεται»³⁷⁵. Ο τίτλος παρέπεμπε στο επίσης ιδιαίτερο μήνυμα λατρευτικής υποστήριξης του μεγαλομετόχου και προέδρου της Π.Α.Ε. Ολυμπιακός. Συγκεκριμένα, ανέφεραν στην ανακοίνωση τους:

«Α) Ο Βαγγέλης Μαρινάκης, είναι άξιος μπροστάρης και ηγέτης του Ολυμπιακού μας. Και λάθη ποδοσφαιρικά έχει κάνει και θα ξανακάνει και εμείς εκεί είμαστε να του τα επισημαίνουμε. Όμως σε αυτό τον πόλεμο που δέχεται δεν θα είναι μόνος. Τώρα, στην κορύφωση του, είμαστε όλοι δίπλα του, ΟΛΟΙ ΟΙ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ.
Β) Όχι κύριοι και κυρίες, δεν είμαστε «τάγματα εφόδου» όπως μας παρουσιάζουν τα μέσα ενημέρωσης που τα αρπάζουν απο αριστερά και απο δεξιά. Για τον Ολυμπιακό όμως, είμαστε ασπίδα και δόρυ. Και όποιος δεν το ξέρει, θα το μάθει.
Γ) Όσοι απο την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑΝΕΑ έσπειραν ανέμους, να είναι έτοιμοι να θερίσουν θύελλες. Αυτοί που βάφτισαν τους Ολυμπιακούς «εγκληματίες» και «εγκληματική οργάνωση» στην Ελλάδα είναι αυτή που στήνει «εγκληματικές οργανώσεις» χωρίς να υπάρχουν.
Δ) Όλοι όσοι εκτελούν «συμβόλαια» παντός είδους, να ξέρουν ότι υπάρχει και θεία Δίκη...»

³⁷³ Πηγή: «Τί αναφέρει ο εισαγγελέας για την προσωρινή κράτηση Μαρινάκη - Η απάντηση του Προέδρου του Ολυμπιακού». *Η καθημερινή*. [online].06 Σεπτεμβρίου 2016. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/873625/article/epikairothta/ellada/ti-anaferei-o-eisaggeleas-gia-thn-proswrinh-krathsh-marinakh---h-apanthsh-toy-proedroy-toy-olympiakoy> (τελευταία πρόσβαση 7/12/2017).

³⁷⁴ Πηγή: «Κράτος δεν είναι ο Πρωθυπουργός, Κράτος είναι ο Ολυμπιακός (ΘΥΡΑ 7, 11/9/2016)». *Youtube.com*. [online]. 11 Σεπτεμβρίου 2016. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=dZFo9yQjIz8> (τελευταία πρόσβαση 7/12/2017).

³⁷⁵ Πηγή: «Θύρα 7: «Όλοι δίπλα στον Μαρινάκη στον πόλεμο που δέχεται»». *Bam.gr*. [online]. 16 Νοεμβρίου 2017. Διαθέσιμο στο: <http://www.bam.gr/podosfairo/thyra-7-oloi-dipla-ston-marinaki-ston-polemo-poy-dechetai> (τελευταία πρόσβαση 7/12/2017).

ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΑΣ ΔΕΝ ΕΧΕΤΕ ΟΥΤΕ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΕΝΟΥΣ, ΟΥΤΕ ΚΑΜΜΕΝΟΥΣ. ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΑΣ ΕΧΕΤΕ ΠΕΝΤΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ».

Στην επόμενη αγωνιστική δράση της ομάδας με το Λεβαδειακό (18 Νοεμβρίου 2017) στο κερκίδα κυριαρχούσαν συνθήματα όπως «Αλήτες προδότες πολιτικοί» ή «γαμιέται το κράτος και ο πρωθυπουργός, κράτος είναι ο Ολυμπιακός».

6.2. Συζήτηση για το No Politica

Η πολιτικά ετερόκλητη βάση ενός συλλογικού υποκειμένου, ισοδυναμεί με ένα πρόβλημα και μια ταυτόχρονη δυναμική. Η προβληματική φράση «*No Politica*» μπορεί να διατυπωθεί δημόσια, είτε πιθανά, και να υποβόσκει κάτω από τη ρητορική του «πάνω από όλους και όλα η ομάδα». Σε πληθώρα συνδέσμων συνιστά ένα εργαλείο διαχείρισης του ετερόκλητου μείγματος που συμπορεύεται πάνω σε σύμβολα. Μια διαφορά στην περιγραφή του όρου, εντοπίζεται ακριβώς σε αυτό, δηλαδή στο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφράζεται. Μια απάντηση δηλαδή στο ερώτημα πότε και πού εκφράζεται. Είναι η στιγμή της διαμάχης, η οποία έρχεται ως μια μορφή επακόλουθου των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα σε μια οπαδική κοινότητα. Καθώς η κερκίδα οικοδομείται μέσα από το συντονισμό πολλών κοινοτήτων και πλήθους υποκειμένων, η στιγμή της διαμάχης είναι ενδεχόμενη. Οι πηγές αυτής της διαμάχης, έγκεινται στο ιδεολογικό - αξιακό πεδίο πάνω στο οποίο καλλιεργείται η δράση μιας κοινότητας με δυο άξονες ανάλυσης: α) το αθλητικό πεδίο και β) το κοινωνικό/πολιτικό πεδίο. Για παράδειγμα, η αντιπαλότητα, η υποστήριξη, οι σχέσεις ανάμεσα στους κόσμους της κερκίδας, σκιαγραφούνται μέσα σε σχήματα στρατηγικής. Μέσα σε αυτή τη διαδρομή, δηλαδή στη διαδικασία υποκειμενοποίησης, η στρατηγική που προσλαμβάνει από το κοινωνικό/πολιτικό πεδίο, ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με την αθλητική οικογένεια. Αφαιρείται ως εκ' τούτου από τους οπαδικούς κόσμους, εκείνη η δυνατότητα δράσης που θα αυτοπροσδιορίζεται ως ευρύτερη του αθλητικού πεδίου. Έτσι, η περιχαράκωση του οπαδικού βιώματος κατ' αποκλειστικότητα στο σεβασμό των αθλητικών συμβόλων, ισοδυναμεί αφενός με τη δημιουργία ενός τόπου που δεν επιθυμεί την αποσάθρωση του εμείς, και αφετέρου με έναν έλεγχο του εσωτερικού διαλόγου κάτω από το περιεχόμενο διαμεσολάβησης των συμβόλων αναφοράς και μια μορφή εξατομίκευσης της κοινωνικής ταυτότητας. Όλα τα ανωτέρω συνιστούν ένα τεχνικά προωθούμενο αποκλεισμό, μια αποσύνδεση νοηματοδότησης της διαδικασίας

συμμετοχής των υποκειμένων στο μετασχηματισμό του κοινωνικού, ως μια διαδικασία καθεαυτό πολιτική. Πως γίνεται όμως και δίπλα από ένα πανί «No politica» να παρίσταται η νεκροκεφαλή των ss; [ή] Μετά από το μότο «Πάνω απ' όλα η ομάδα», πως τοποθετούνται οι σημαίες του αντιφασισμού;. Επίσης, με ποιους όρους διαβάζουμε το «No politica» ως ευνοϊκή του νεοφασισμού παράμετρο; Ποια η σχέση με τα επιχειρηματικά λόμπι; Και γιατί είναι ζητούμενο να φύγει η πολιτική από τα γήπεδα;. Πρόκειται για μια μεταβατική περίοδο συνύπαρξης ετερογενών αφηγήσεων που παρομοιάζουν με τις σκέψεις όσων βρίσκονται σε μια «πλατεία», καθώς τα πολιτικά σύμβολα των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα έχουν αντικατασταθεί (Doidge 2015), και ο χώρος συζήτησης της πολιτικής, του ποδοσφαίρου και της καθημερινής ζωής (Doidge 2013:248-250), τίθεται μετέωρος στις συνθήκες των στιγμών. Τα συνδεσμιακά πλαίσια τροφοδοτούν τη σχέση τους με το πολιτικό, υπό το βάρος της κοινωνικο-ιστορικής συνέχειας ή διαφοροποίησης, του παρόντος πλαισίου, καθώς και του ιδεολογικοπολιτικού σκεπτικού όσων αρχηγούν και συντονίζουν μια οπαδική κοινότητα. Έτσι, το περιβόητο «πάνω απ' όλα η ομάδα», δεν ισοδυναμεί κατα απόλυτο τρόπο με σκέψεις αποπολιτικοποίησης ή μειωμένης πολιτικής συμμετοχής, αλλά με τις ειδικές συνθήκες του πλαισίου αναφοράς, τα οποία με όρους παραμονής και κυριαρχίας στο παιχνίδι της εξέδρας, δεν μπορούν να αντέξουν τους κραδασμούς μιας εσωτερικής ιδεολογικοπολιτικής σύγκρουσης μεταξύ κοινοτήτων ενός αθλητικού συλλόγου αναφοράς. Η έννοια κλειδί, δεν είναι άλλη από αυτή της σύγκρουσης, η οποία επέρχεται ως απότοκος των πολλαπλών καθυποτάξεων και εξουσιών που ενέχουν το πεδίο της κερκίδας. Η ομάδα ως σύμβολο προϋπάρχει της συνθήκης υποκειμενοποίησης, αλλά συνάμα τροφοδοτείται μέσα από αυτή.

Ο Louis (2006:53) για τη γέννηση των ultras σημειώνει ότι η χρήση *«ριζοσπαστικών πολιτικών συμβόλων εγγράφεται σε αυτή τη μαχητική ιδεολογία που σκοπό έχει να προκαλέσει, να σοκάρει. Σε πολλές περιπτώσεις δεν υπάρχει αληθινή προσκόλληση στην πολιτική σημασία αυτών των συμβόλων. Είναι σημαντικό να μην γενικεύουμε την πολιτική διάσταση γιατί, παρόλο που οι ultras σημαδεύονται από την πολιτική, δεν εμπλέκονται όλοι σε αυτήν»*. Ο Θωμάς και ο Ανδρέας είναι οπαδοί της Α.Ε.Κ, τους συνάντησα μετά από τον αγώνα με τον Ολυμπιακό τον Μάρτιο του 2015 για την προημιτελική φάση του Κυπέλλου Ελλάδος. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης με τον Θωμά, μου ανέφερε κάποια στιγμή *«εμένα δεν μου αρέσει να μπαίνει της κούβας. Η ομάδα είναι αυτό που ξέρουμε όλοι»*, ενώ αντίθετα -μετά από μια μέρα- ο Ανδρέας

μου είπε κάτι διαφορετικό «και στην τελική Έλληνες είστε και φαίνεστε παιδιά, να τελειώνουμε δηλαδή. Από την κωλοχώρα αυτή δεν έχω εισπράξει και κάτι, δεν με ενδιαφέρει καθόλου, δεν με απασχολεί καθόλου εμένα προσωπικά». Κατά δεύτερον, η δράση των αρχηγών των συνδέσμων είναι σημαντική στον προσδιορισμό της ταυτότητας και των διεργασιών που συνέχουν έναν οπαδικό βίοκοσμο. Η ετεροαναφορική ομογενοποίηση της κερκίδας με ιδεολογικοπολιτικούς όρους, ως απόρροια των προθέσεων και των απόψεων των αρχηγών της, συνιστά ένα σφάλμα επαγωγικής σκέψης που ανοίγει το δρόμο στον ιδεολογικό στιγματισμό πολύπλοκων διεργασιών, οι οποίες δεν μπορούν να μπουν σε γραμμικές αναπαραστάσεις, αναλύσεις και αναγνώσεις, όπως δηλώνεται και στα παρακάτω λόγια του Φιλίππου «εδώ για το πανό με την νεκροκεφαλή όλοι είναι χρυσή αυγή». Το «όλοι είναι», μια μορφή απλουστευμένης στερεοτυπικής περιγραφής της ταυτότητας του άλλου, αναιρείται μέσα από την ιδεολογικοπολιτική πολυτόμιση του πεδίου υποστήριξης και αναφοράς ενός αθλητικού σωματείου. Παρατηρείται, ωστόσο, μια γλωσσική κατηγοριοποίηση σε «φασίστες» και «αντιφασίστες» ή και «αναρχικούς» που αναπαράγεται μέσα στους οπαδικούς κόσμους ως μια τάση. Ουσιαστικά, η προβολή των ριζοσπαστικών συμβόλων, αφήνει ανοιχτό το ερώτημα της κατεύθυνσης, όπως μας θυμίζει ο Marcuse (1971^β: 72). Μέσα στο ανωτέρω σκεπτικό, γεννιέται ο παρακάτω προβληματισμός. Αφού μιλάμε για μια τάση, είτε εσωτερικά είτε μεταξύ των κοινοτήτων της κερκίδας, γιατί δεν μπορεί να προβλεφθεί η σύγκρουση αποβάλλοντας ότι δεν μπορεί να συμπεριληφθεί στο εμείς. Στην απάντηση του Μάνου παρακάτω, φαίνεται ότι η γένεση της κοινότητας, επαφίεται στο μοτίβο «πάνω απ' όλα για την ομάδα» και μετέπειτα υιοθετούνται οι ιδεολογικοπολιτικές αναφορές.

«Θέλει την άδεια της ορίτζιναλ για να ανοίξει ένας σύνδεσμος; Ναι, ναι, υπάρχει ένα καταστατικό τώρα νομίζω, πρέπει να υπάρχουν κάποια άτομα δηλωμένοι με ονοματεπώνυμο. [Συνεντευκτής: Πως άνοιγαν το σύνδεσμο όμως όσοι υποστήριζαν την ακροδεξιά;] Δεν τον ανοίγανε πάνω σε αυτά που πολιτικά πιστεύανε, αλλά στην Α.Ε.Κ.»

Παρόλα αυτά δεν αποδεικνύεται μια συγκεκριμένη φυσιογνωμική, ώστε η τάση να μπορεί να λάβει δομημένο περιεχόμενο. Η «μη κομματοποιημένη ψιλοαναρχική φάση» στα λόγια του Λάμπρου και οι «Α.Ε.Κτζήδες είναι αναρχικοί» στην αφήγηση του Ανδρέα, ερμηνεύονται μέσα σε διαφορετικές παραστάσεις του πολιτικού. Επίσης, στην άποψη του Παύλου ξεδιπλώνεται τόσο η κοινωνικο-ιστορική ρευστότητα/προσωρινότητα (Crawford 2003), όσο και η κοινωνικο-πολιτισμική ποικιλομορφία που

φέρουν οι οπαδικοί κοσμοί. Στη παρουσία ονομάτων του επιχειρηματικού κόσμου του ποδοσφαίρου στα ψηφοδέλτια εκλογής αντιπροσώπων είτε στα εθνικά, είτε στα ευρωπαϊκά κοινοβούλια, είτε και στην τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση, αποδίδεται μια φυσιογνωμική αποδέσμευση της πολιτικής από το παραδοσιακό πολιτικό σύστημα, υπό την περιρρέουσα απαξίωση των «προσώπων» της κεντρικής πολιτικής σκηνής, και συνεπώς της έννοιας της «πολιτικής» που ταυτίζεται με τα κέντρα της πολιτικής εξουσίας, εδραιώνοντας την ψευδεπίγραφη ρητορική περί «άφθαρτων» και «αδιάφθωτων» ανθρώπων που δεν είναι «επαγγελματίες πολιτικοί»³⁷⁶. Οι υποστηρικτές ενός αθλητικού συλλόγου με δεδομένη την αίσθηση της οικογενειοποίησης του κοινωνικού φαντασιακού, θα μπορούσαν να στηρίξουν τον οικονομικό ηγέτη της ομάδας, σε πιθανές εκλογικές του αναμετρήσεις. Σε μια προσπάθεια να γίνουν αντιληπτά όσα εκπροσωπεί μια «no politica» κουλτούρα, μίλησα με τον Κώστα και τον Σάκη που συγκαταλέγουν τους εαυτούς τους στους υποστηρικτές της ακροδεξιάς, αφήνοντας απέξω την οπαδική δράση στην κερκίδα, η οποία δεν πρέπει να διαιρείται. Ο Κώστας αφηγείται μια ερμηνεία του δεσμού των κοινοτήτων στην ανοχή του πολιτικά έτερου και την συμπύκνωση της ανομοιογένειας που στέκεται έξω από το διεφθαρμένο πολιτικό σύστημα.

«Καθόμαστε στο ίδιο τραπέζι, εγώ είμαι ακροδεξιός, ήμουν στην Χ.Α., τώρα πιο άκρα, αλλά αυτό δεν πάει να πει ότι δεν είναι αδέρφι μου ένας οπαδός του ολυμπιακού. Θα κοπάνανα κάποιον και ας ήξερα ότι είχαμε τα ίδια πιστεύω επειδή ήταν λαγός. Πολλοί δώσανε γραμμή για το δημοψήφισμα με τα πανιά τους, εμείς με αυτά λειτουργούμε, μόνο εμείς δεν δώσαμε [...] εμείς ξέρουμε ότι υπήρχαν και ναι και όχι, αλλά πάνω απ' όλα Ολυμπιακός, για μια ζωή αυτός. Μας λένε ακροδεξιοί γιατί πολεμήσαμε στο κόσσοβο κατά του αρκάν και είμαστε αδέρφια με τους σέρβους του deligue [...] Και ο [όνομα φιλικού προσώπου] έχει πολλούς φίλους σέρβους που μιλάμε. [Συνεντευκτής: Εσείς δεν έχετε μέσα ακροδεξιούς και ακροαριστερους;] ναι τα πάντα, αλλά πάνω απ' όλα εκεί είμαστε Ολυμπιακός, θα κάτσουμε όλοι μαζί».

Παράλληλα, ο Κώστας προσδιορίζει τους αντιπάλους πολιτικά, υποβιβάζοντας τους οπαδικά σε υποκινούμενες μάζες εξυπηρέτησης πολιτικών συμφερόντων. Στην ερώτηση περί στοχοποίησης της οπαδικής δράσης από κυρίαρχους θεσμικούς φορείς, ξεδιπλώνει τη βάση της «No politica» κουλτούρας, δηλαδή μιας δυναμικής, η οποία δύναται -εφόσον κρίνεται σκόπιμο- να μετατραπεί σε απειλή για το κατ' αυτόν διεφθαρμένο πολιτικό σύστημα.

³⁷⁶ Πηγή: Φαρμάκης, Α. και Δημητρίου, Ι. 2014. «Μία πόλη, μία ομάδα, μία τάξη. Το ποδόσφαιρο είναι το τελευταίο λαϊκό, μαζικό κίνημα». *Λεύγα*. [online]. Διαθέσιμο στο: http://www.levga.gr/2014/06/blog-post_18.html (τελευταία πρόσβαση 15/12/2014).

«Οι σύνδεσμοι του ολυμπιακού έχουν δύναμη και ξέρουν να συσπειρώνονται, αυτό φοβούνται. Αν θέλουμε μπορεί να επικρατήσει το χάος. Και αυτό που τους τη δίνει είναι ότι δεν τα χουν καταφέρει να βάλλουν μέσα τα συνδικαλιστικά, να μπουν μέσα τα κόμματα και για αυτό μας βαράνε».

Η ανωτέρω προσέγγιση, συνδιαλέγεται με τον υποκειμενικό και αντικειμενικό φόβο των μαζών, τον οποίο έχει περιγράψει ο Balibar (2010:27-28). «Είναι ο φόβος που νιώθουν οι μάζες. Αλλά είναι επίσης ο φόβος που εμπνέουν οι μάζες σε όποιον βρίσκεται σε θέση να κυβερνά ή να δρα πολιτικά, και συνεπώς στο ίδιο το κράτος». Φαντάζει σαν μια κουλτούρα υποταγής που συντηρεί την παθητικότητα και αντιστοιχεί σε μια αυταρχική δομή, σύμφωνα με την τυπολογία³⁷⁷ των Almond και Verba (όπως διατυπώνονται στο Cuche 2001:172). Τα υποκείμενα που γεννιούνται σε αυτό το πλέγμα, παρουσιάζουν μια παθητική στάση και χαρακτηρίζονται ως επιρρεπή στη χειραγώγηση, αποτελώντας «μια στρατιά που μπορεί, ανάλογα με τις περιστάσεις να χρησιμοποιηθεί για διάφορες εξωαθλητικές σκοπιμότητες» (Ριζάκος 1996: 404). Υπήρξαν ανακοινώσεις που στήριζαν τους οικονομικούς ηγέτες, στοχοποιώντας και μπαίνοντας ταυτοχρόνως σε μια συζήτηση περί εχθρών που μάχονται τον πρόεδρο και κατ' επέκταση την ίδια την ομάδα. Σε συνδυασμό με όσα αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο περί χειραγώγησης και λαϊκού ερείσματος, κάποιος θα υπέθετε πως οι οπαδοί, συνιστούν μια πλατεία ανθρώπων, η οποία δύναται να χρησιμοποιηθεί στα εκάστοτε οικονομικά σχέδια του επιχειρηματικού κόσμου, σαν καταναλωτικό κοινό ή και σαν ασπίδα προστασίας, όταν οι συνδιαλλαγές της συγκεκριμένης κατηγορίας κεφαλαιοκρατικού πλούτου βρίσκονται αντιμέτωπες με πιθανές απειλές. Τότε πως θα μπορούσαν να ερμηνευθούν οι υποστηρικτές αθλητικών συλλόγων των οποίων οι περιγραφές του βιώματος στην κερκίδα, δήλωναν παράλληλα ένα ενδεχόμενο σύγκρουσης με τις διοικήσεις των εταιρειών, στη κατάσταση εκείνη που οι επιθυμίες και οι προθέσεις των τελευταίων δεν εγγυόνταν είτε τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην ιεραρχική κλίμακα, είτε έρχονταν εις βάρος του πλαισίου όπου σφυριλατούνται οι οπαδικές ταυτότητες; Ουσιαστικά, η υποστήριξη του μέλους της οικογένειας σε πολιτικά αξιώματα, συγχρωτίζεται με το αίσθημα υποστήριξης του συλλόγου. Η επικράτηση στις εκλογές και η επικράτηση στις αθλητικές αναμετρήσεις συμπλέουν, καθώς η πρώτη διαδικασία μπαίνει στη σφαίρα της αναφοράς του αθλητικού. Το αθλητικό απομονώνεται από το πεδίο του πολιτικού. Ο οπαδός δεν υποστηρίζει πολιτικό πρόσωπο, παρά το μέλος της

³⁷⁷ Οι Gabriel Almond και Sidney Verba σε συγκριτική μελέτη της πολιτικής συμπεριφοράς στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό, κατέληξαν σε μια τυπολογία των εκδοχών κουλτούρας. Εκτός από την κουλτούρα υποταγής και την κουλτούρα συμμετοχής, διέκριναν και την ενοριακή κουλτούρα που επικεντρώνεται στα τοπικά συμφέροντα.

αθλητικής οικογένειας, επιδιώκοντας την επικράτηση της και εκτός της αθλητικής ιεραρχίας. Υπο αυτή την έννοια, στα επιχειρήματα απομάκρυνσης της πολιτικής από την κερκίδα ως τροχοπέδη μιας ενωμένης οπαδικής ταυτότητας με ανάλογη προσανατολισμένη δράση, η έννοια της στρατηγικής έρχεται να αυτοαναιρέσει το όλο φαντασιακό οικοδόμημα. Ακόμη και σε αυτή τη γραμμική σχέση οπαδών, ηγετών των συνδέσμων και προέδρων/διοικούντων των Α.Α.Ε., το περιεχόμενο δεν μπορεί να είναι συγκεκριμένο, καθώς το σχεσιακό διαφοροποιείται μέσα στην ενδεχομενικότητα μιας κοινωνικο-ιστορικής στιγμής ή περιόδου. Για παράδειγμα, εφόσον η διοίκηση ενός αθλητικού σωματείου βρίσκεται αντιμέτωπη με πειθαρχικές ή ποινικές κυρώσεις, εμπλεκόμενη και διωκόμενη για μια σειρά αδικημάτων, δεν είναι καθόλου απίθανο να στηρίζει τις οπαδικές κοινότητες στην αντίδραση προς τις πολιτικές αρχές για τα μέτρα μηδενικής ανοχής που έχουν εφαρμόσει στις κερκίδες των γηπέδων. Η στράτευση της οπαδικής δράσης, δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί γραμμικά, καθώς αλλάζει ακόμα και αν τα πρόσωπα που στοχοποιούνται έχουν φορέσει την όποια φανέλα ή και ως διοικητικοί παράγοντες του συλλόγου, με την περίπτωση του *Θοδωρή Ζαγοράκη* να ξεχωρίζει.

«Σφίγγεις το χέρι του δικομματικού μετώπου που σε χειροτόνησε, όταν αυτό έχει οδηγήσει κατά συναυτουργία 1.500 συναθρώπους μας στην αυτοκτονία, όταν αυτό έχει δωρίσει 2,6 δισεκατομύρια δραχμές με φωτογραφική διάταξη του Υπουργού των Οικονομικών τον Δεκέμβρη του 1990 στο Τουρκολίμανο, του ίδιου κόμματος που τον Μάρτη του 2009, επί δικιάς σου προεδρίας, τάισε ληγμένα χημικά έξω από τον Ναό χιλιάδες Π.Α.Ο.Κ.τσήδων, τρομοκρατώντας και εκδιώκοντας μικρά Π.Α.Ο.Κ.τσάκια από το σπίτι τους, το κόμμα και τον συνασπισμό κομμάτων που χάρισε εκατομύρια ευρώ με άρθρα 44 και 99, σε δεκάδες Π.Α.Ε. και αρνείται πεισματικά, όχι να χαρίσει, αλλά να ρυθμίσει τα χρέη της ομάδας που σε ανέδειξε. Αυτό το σκυλολόι προσκύνησες τολμώντας να ζητάς και στήριξη από το λαό»³⁷⁸.

Επιπλέον, μια αναζήτηση για τη γέννηση του όρου «no politica», παραπέμπει κοινωνικο-ιστορικά σε τραγούδια της oil σκηνής, όπως τα ιταλικά συγκροτήματα των Rough, των Pinta Facile και των Nabat. Το 1991 εντοπίζεται ως τίτλος τραγουδιού των Los Fastidios, μιας oil μπάντας που ξεκίνησε να δραστηριοποιείται στη Βερόνα της Ιταλίας συνδεδεμένη με μια ομάδα Skinheads, τη λεγόμενη SHARP, όπως προκύπτουν

³⁷⁸ Ο Θοδωρής Ζαγοράκης, πρώην πρόεδρος του Π.Α.Ο.Κ., με πλούσια ποδοσφαιρική καριέρα στο παρελθόν, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, αρχηγός της Εθνικής Ελλάδος μέχρι και τον Αύγουστο του 2007, συμμετείχε ως υποψήφιος ευρωβουλευτής με το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, όπου και εκλέχθηκε. Μετά την αναγγελία της υποψηφιότητας του, πέντε σύνδεσμοι οπαδών του Π.Α.Ο.Κ. (Πανελλήνιος Αθηνών, Καβάλας, Τριανδρίας, Σερρών και Ιωαννίνων) με κοινή ανακοίνωση καλούσαν «τον κόσμο της ομάδας να τον ΜΑΥΡΙΣΕΙ στις επικείμενες Ευρωεκλογές». Πηγή: «Μαυρίστε τον στις ευρωεκλογές» - έξι σύνδεσμοι οπαδών Π.Α.Ο.Κ. για Ζαγοράκη». *ErtOpen.com*. [online]. 16 Απριλίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.ertopen.com/news/item/18933-mayriste-ton-stis-eyrwekloges-exi-syndesmoi-opadwn-paok-gia-zagorakh#>.U0-Bn9pZrIU (τελευταία πρόσβαση 03/5/2014).

τα αρχικά του *Skinheads Against Racial Prejudice* (μυθρ Σκίνχεντ κατά των φυλετικών προκαταλήψεων). Επίσης, η προαναφερόμενη ομάδα Nabat, εμφανίζεται στα όρια του αναρχικού χώρου, επιδιώκοντας έναν καλλιτεχνικό εαυτό, απεμπλεγμένο από τις πολιτικές παρατάξεις και μηχανισμούς της πολιτικής εξουσίας. Εδώ, καλείται να περιγράψει μια τάση αποπολιτικοποίησης κυρίως στις χώρες της Δύσης, η οποία κρίνεται τόσο ως το αποτέλεσμα του φιλελεύθερου καπιταλισμού όσο και του κρατικού σοσιαλισμού. Αποτέλεσμα της συγκεκριμένης πραγματικότητας είναι τόσο η απώλεια εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα όσο και η συνεχώς αυξανόμενη αποχή από τις εκλογικές διαδικασίες (Clark 2010:3). Κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου, εκφράστηκαν, τόσο απόψεις απαξίωσης του πολιτικού συστήματος όσο και του Τύπου. Στο ερώτημα αν διαβάζει αθλητικές και πολιτικές εφημερίδες ο Γιώργος μου απάντησε «Τις αποφεύγω, γιατί, γράφουν βλακείες, όλες». Κάποιοι άλλοι εξέφρασαν ηπιότερες απόψεις, ειδικότερα για το κομμάτι του αθλητικού τύπου. Ο διάλογος που είχα με το νεαρό Λάμπρο ξεδιπλώνει το χαρακτήρα αυτής της αποπολιτικοποίησης. Ο συνομιλών θεωρεί πως ο νόμος δεν λειτουργεί σωστά, επεξηγώντας με μια μεροληπτική εφαρμογή των τυπικών και θεσπισμένων κανόνων. Χρησιμοποιεί την έννοια της διαφθοράς για να γενικεύσει και να ερμηνεύσει την παραπάνω εικόνα.

«Άμα λειτουργούσαν οι νόμοι τόσο σωστά στην Ελλάδα θα λειτουργούσε και αυτό, αυτό τους πείραζε μην με τρελαίνεις τώρα [...] Όχι είμαι πολιτικοποιημένος, μου αρέσει να ασχολούμαι αλλά δεν είμαι καθόλου κομματικοποιημένος, δηλαδή στις τελευταίες εκλογές, δεν πήγα καν να ψηφήσω, το βρήκα ανώφελο, δηλαδή μετά την τελευταία φορά που το όχι έγινε ναι και δεν μπορούσα να ψηφήσω, και μετά δεν είχε νόημα ότι και να ψηφήσω θα ήταν το ίδιο πράγμα, μπορεί να είναι λάθος γιατί οι εκλογές είναι εκλογές και έχουν δοθεί τόσες μεγάλες μάχες αλλά [...] άμα μου το εξηγήσεις και εσύ ίσως και να μην υπάρχει πλέον και διαφθορά στην Ελλάδα, όταν μπορείς να απαντήσεις σε αυτό μπορεί να μην υπάρχει διαφθορά στην Ελλάδα και [...] εμείς σαν θύρα δεκατρία πάρα πολλές φορές φέτος, πήγαμε, πήγαμε και στο Χίλτον που μιλούσε ο [επώνυμο υφυπουργού αθλητισμού] ποτέ δεν το κάναμε με τη βία, θέλαμε να διαμαρτυρηθούμε ειρηνικά, γιατί θέλαμε να δείξουμε ότι δεν είμαστε μια εγκληματική οργάνωση, όπως λένε, δηλαδή, σε μια πορεία που είχαμε πάει ήμασταν δυο τρεις χιλιάδες άτομα και είχαν έρθει δυο τρεις χιλιάδες αστυνομικοί και μας εμποδίζανε να πάμε έξω από το μέγαρο που μιλούσε, από τα διακόσια μέτρα, αυτό δεν είναι, δεν μας άφηναν, όχι να πάμε μέσα να κάνουμε επεισόδια [...] να σου απαγορεύουν να πας κάπου, να φωνάζεις. Δημοκρατία, ξέρω γω. [...] Όχι δεν πιστεύω στην δημοκρατία πλέον [...] δημοκρατία είναι αυτό που έχουμε τώρα; Αυτό που έχουμε τώρα δεν λέγεται δημοκρατία, σίγουρα από όλα τα άλλα πολιτεύματα που έχουν έρθει γιατί δεν έχει ποτέ εφαρμοστεί κάτι διαφορετικό εκτός από αριστερά και δημοκρατία, το βλέπεις εσύ αριστερά αυτό; Αν δεν γίνει εξέγερση ρε φίλε δεν μπορείς να κάνεις κάτι [...]θα ακούσω και τις απόψεις των δεξιών αλλά δεν θα ακολουθήσω ποτέ κανέναν, ποτέ δεν θα γραφτώ σε μια ομάδα ή κόμμα εκτός και αν αυτή η ομάδα είναι τελείως ανεξάρτητη και προσπαθεί έχει ένα στόχο μόνο τότε [...] Ανένταχτο γιατί ξέρω πολύ καλά τι μου γίνεται πολιτικά αλλά

δεν μπορώ να ακολουθήσω κάτι, που να [...]πάντα θα υπάρχει μεγαλύτερος για τα συμφέροντα του θα δουλεύεις γιατί έτσι είναι πλέον η κοινωνία μας ποτέ. Πάντα θα έχει το λόγο κάποιος άλλος [...]Είμαι κατά του καπιταλισμού, δεν μπορώ να βλέπω τον άλλο να έχει τα λεφτά και ο άλλος, δεν μπορώ να βλέπω τους πλούσιους ξέρω εγώ, δεν ξέρω ποιο σύστημα και η δημοκρατία δεν λειτουργεί σε κάτι, δηλαδή ποτέ ο λαός δεν έχει άμεση σχέση με το πολίτευμα δηλαδή ψηφίσαμε όχι και βγαίνει να αυτό δεν είναι δημοκρατία, ψηφίζεις Τσίπρα για να σπάσει το μνημόνιο και βγάζεις πάλι ναι, στην Αγγλία τώρα που θα κάνουν δημοψήφισμα αν πει όχι θα βγει όντως από την Ευρώπη; Θα βγούνε;».

Το πώς τοποθετείται απέναντι σε αυτά τα ζητήματα κοινωνικής και πολιτειακής οργάνωσης, ο κάθε πληροφορητής διαφέρει. Κάποιοι [οπαδοί] μου ανέφεραν ότι υποστηρίζουν έμπρακτα ακροδεξιά κόμματα και οργανώσεις, ο Λάμπρος απάντησε «όχι κομματοποιημένος». Χρησιμοποίησε τη λέξη ανένταχτος, απαξιώνοντας τους όρους πολιτικής συμμετοχής που υφίστανται (όπως οι εθνικές εκλογές ή το τελευταίο δημοψήφισμα), καθώς αναρωτήθηκε «είναι αυτό δημοκρατία; Είναι αυτό αριστερά;». Μέσω των ανωτέρω, γίνεται σαφές ότι ο επικριτικός λόγος πάνω σε έννοιες μιας κυριαρχικής λογικής, συνιστούν μια έκφραση αμφισβήτησης κάτω από την οποία τελεί, δίχως να απαξιώνει την πολιτική ταυτότητα που κατέχει το κοινωνικό υποκείμενο, «ακούω δεν ακολουθώ» ισχυρίστηκε. Ο Λάμπρος ξεκινώντας από την υποκειμενικά βιούμενη διαφοροποίηση της δράσης και της νοηματοδότησης στην απάντηση του «τι σημαίνει «είμαι οπαδός»;», μου μίλησε για μια κοινή ιδεολογία, αντίθετη της ιδεολογικοπολιτικής τοποθέτησης εκτός των τοιχών, η οποία και οφείλει να παραμείνει εκεί. Όταν ρωτήθηκε δε για το τι υποδηλώνει «ιδεολογία των οπαδών», την εμφάνισε τόσο σαν κάτι το διαφορετικό -εννοώντας το ετερόκλιτο που διατρέχει τους οπαδικούς κόσμους- όσο και κάτι κοινό, αναφορικά του συμβόλου «ομάδα», επεξημώντας ότι πρόκειται για ένα καθαρό αποτέλεσμα της υποκειμενικής κατανόησης με κρίσιμη παράμετρο το περιεχόμενο διαμεσολάβησης των παλαιότερων προς τους νεότερους της κερκίδας.

«Παντού συμβαίνει αυτό, ίδια ιδεολογία έχουν ίσως, όχι ίσως έχουν σε πολλά πράγματα, αλλά ίδια παιδεία ίδια ανατροφή δεν γίνεται να είναι όλοι οι άνθρωποι, έτσι; [...] σίγουρα δεν έχουν την ίδια ιδεολογία για να είναι ενταγμένοι σε μια κοινότητα, όσοι είναι δηλαδή στη ΔΑΠ ενταγμένοι δεν έχουν την ίδια ιδεολογία [...] ο τρόπος που ενεργεί για την ομάδα δηλαδή αυτό και πάλι διαφέρει, αλλά υπάρχει μια κοινή ιδεολογία [...] η ομάδα. Αλλά να σου πω και κάτι, την ιδεολογία της ομάδας και της θύρας στην μεταφέρουν, δηλαδή για αυτό και σου λέω, δηλαδή δεν είσαι ανεξάρτητος τελείως, γιατί σίγουρα υπάρχουν μεγαλύτερα κεφάλια που σου λένε θα κάνεις αυτό, θα κάνεις αυτό, κατάλαβες, δηλαδή δεν είσαι τόσο ανεξάρτητος, ποιος σου λέει δηλαδή ότι αυτοί που σου μεταδίδουνε τι θα κάνεις δεν έχουν πάρει εντολές από κάποιον άλλον [...] Να μην είσαι πολιτικοποιημένος [...] Ναι στο είπα, είμαι κάθετος σε αυτό, δεν νομίζω ότι, σου είπα πολλά γεγονότα που είναι ότι δεν

είναι πολιτικοποιημένοι, θυμάσαι μια εποχή δυο τρία χρόνια δεν θυμάμαι, σε μετακινήσεις των οπαδών που δεν αφήναν να κάνουν μετακινήσεις, να πας εσύ να βλέπεις στην Ξάνθη δεν μπορούσες, άμα θυμάσαι πριν δυο τρία χρόνια και όλοι οι οπαδοί σηκώνανε πανό κατά στους πολιτικούς και η θύρα δεκατρία, ψάξτο, είχε σηκώσει ένα πανό πολιτικοί βολεμένοι, λαμόγια της βουλής, κάτι τέτοιο δεν θυμάμαι ακριβώς και με το έτσι θέλω η αστυνομία είχε μπει μέσα στη θύρα και είχε πάρει το πανό, γιατί είχε βγάλει η κυβέρνηση τότε, άκου, άλλο φασιστικό, ότι όποια, είχε βγάλει εντολή η κυβέρνηση, ότι όποια ομάδα σηκώνει πανό κατά των βουλευτών θα διακόπτεται ο αγώνας δηλαδή σου στερούσε στην ουσία την έκφραση λόγου;».

Στη συνέχεια των λεγομένων του, διαφαίνεται μια ταύτιση του «πολιτικού» με το «κομματικό» και τις ευρύτερες δομές του πολιτικού συστήματος - προς τις οποίες εκφράζεται μια επικριτική και απαξιοτική κουλτούρα σκέψης- η οποία δε νοηματοδοτείται ως πολιτική κουλτούρα αλλά σαν μια μορφή αντίδρασης. Πίσω από την έννοια της αντίδρασης, υποβόσκει, εν προκειμένω, μια αναδύομενη αντικουλτούρα³⁷⁹ εχθρική της κυρίαρχης κομματοποιημένης πολιτικής ζωής, μετατοπίζοντας το υποκείμενο της παράβασης από τις κερκίδες στα κυβερνητικά επιτελεία και τους κομματικούς μηχανισμούς. Σε αυτή την περιπλοκότητα σκέψεων, η θέση της αντίδρασης δε φέρει ένα συγκεκριμένο ιδεολογικοπολιτικό προσανατολισμό, μένοντας σε ένα απαξιοτικό φιλτράρισμα των κανονικοποιημένων πολιτικών πρακτικών, χωρίς αναζήτηση τοποθέτησης της δράσης σε χώρους πολιτικής αναφοράς. Συνεχίζοντας τη συζήτηση μαζί του, παρατηρώ πως ακόμη και η έννοια της σύγκρουσης, διεργασία πολιτική καθευατή, περιστρέφεται γύρω από τον αθλητικό οπαδισμό και δεν έχει χαθεί.

«ναι αλλά κάπως πρέπει να αντιδράσεις, πολιτική άποψη έχουμε αλλά δεν είναι κομματοποιημένη, πολιτική άποψη έχουμε, αλλά να ενεργουν εις βάρος κάποιου κομματος ή να παίρνουν εντολές από κάποιο κόμμα δεν συμβαίνει αυτό, στον Παναθηναϊκό τουλάχιστον τώρα στις άλλες ομάδες δεν ξέρω, αλλά οι άνθρωποι οι Παναθηναϊκοί πόσο είναι; Είναι δυο εκατομμύρια, οι Ολυμπιακοί; δεν γίνεται να έχουν τις ίδιες πολιτικές απόψεις τα ίδια πολιτικά πιστεύω, κατάλαβες; Μπορεί στις γενικές απόψεις να έχουν την ίδια άποψη, για την ομάδα αλλά οι άνθρωποι διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο, δεν γίνεται να έχουν την ίδια ιδεολογία ούτε τα ίδια πιστεύω και δεν μπορεί να κάτσει η θύρα δεκατρία να πιάσει έναν έναν να πει θα κάνεις αυτό και αυτό, δεν γίνεται αυτό».

Οι παραπάνω διεργασίες, συνιστούν ένα εργαλείο διαχείρισης μιας διαμάχης που τελείται μέσα στους οπαδικούς κόσμους ή και μεταξύ δυο ή περισσότερων

³⁷⁹ Ως έννοια και φαινόμενο, η αντικουλτούρα απευθύνεται σε μια μικρή μερίδα ανθρώπων, κυρίως νέων και ακόμη λιγότερων ενηλίκων. Τα πιο συντηρητικά κομμάτια της νεολαίας, οι φιλελεύθεροι νέοι και αυτοί που βολεύονται στα λόμπι και τις νοοτροπίες του μικροαστισμού, της κυρίαρχης πολιτικής και όχι μόνο κουλτούρας, αποκλείονται. Η αντικουλτούρα μοιάζει σαν κάτι πολύ περισσότερο από άτομα που απλώς αντιδρούν σε κάτι κυρίαρχο που επικρατεί. «Είναι η μήτρα μέσα στην οποία μορφοποιείται ένα εναλλακτικό αλλά εξαιρετικά ευπαθές μέλλον» (Roszak 2008: 11-13).

κοινοτήτων της ίδιας κερκίδας. Η κερκίδα σπάει σε ιδεολογικοπολιτικά κομμάτια, όπου μέσα στο καθένα διαχέεται η ιδεολογία της «ομάδας» με ποικίλες τάσεις, φέρνοντας στο προσκήνιο την αναγκαιότητα καλλιέργειας μιας αίσθησης του «όλοι μαζί» υπό επιφυλάξεις. Όταν στη συζήτηση με το Γιώργο αισθάνεται εμπιστοσύνη στις προθέσεις μου, μιλά για έναν εσωτερικά «πολιτικά άλλο» υποστηρικτή των ακροδεξιών ιδεών, ο οποίος μέσα στο εσωτερικό της ομάδας δεν μπορεί να εκφράσει τις πολιτικές του απόψεις, πολλώ δε μάλλον να αντλήσει στηρίξη για ιδεολογικοπολιτικά του πιστεύω.

«Κοίτα μέσα στους οπαδούς υπάρχει ένα μιζ, μιζ εντάξει. Υπάρχουν και αριστεροί πολλοί, υπάρχουν και αυτοί που είναι παντελώς αδιάφοροι ας πούμε, νο πολιτικά, υπάρχει και ένα μέρος οι οποίοι είναι ακροδεξιοί, οι οποίοι δεν είναι, υποστηρίζουν μόνο τον Παναθηναϊκό και βγαίνουν έξω τα πολιτικά αλλά είναι άσχημο να βλέπουμε διάφορους συνδέσμους του Παναθηναϊκού γιατί είναι και πολλοί όχι μόνο στην Ελλάδα, παντού, να ποστάρουν στο φέισμπουκ, μηνύματα που αφορούν πολιτικά κυρίως δεξιά, να βλέπεις αυτό που γίνεται με τους μετανάστες να κράζουνε δεν είναι ωραίο και άμα το σκεφτείς η ομάδα του Παναθηναϊκού, οι πιο πολλοί είναι ξένοι, είναι μαύροι, είναι άσχημο, τώρα να λέει το όνομα του από τα μεγάφωνα και εσύ να μην χειροκροτάς [...] Ναι, ναι το χω ζήσει [...] Δεν είναι ωραίο, επειδή είναι μαύρος ας πούμε [...] Μερικοί μένουνε, το μυαλό τους είναι νεκρό [...] αν αυτός ο σύνδεσμος οι πιο πολλοί πιστεύουν σε αυτό τους κάνουμε στην άκρη, είτε είναι σε άλλη θύρα, είτε δεν μπαίνουν στο γήπεδο καν γιατί δεν μας αρέσει κατά κάποιο τρόπο αυτό [...] Οι πιο δυνατοί καταλαβαίνουν ποιοι το κάνουν αυτό και όταν μπουνε τους λένε κοίταξε να δεις θα σαι πιο κει ή θα βγεις από το γήπεδο δεν μας αρέσουν αυτά που ανεβάζεις, αυτό γίνεται, ας πούμε αυτό που έχουν κάνει το πιο χαρακτηριστικό είναι, οι οπαδοί του πανιωνίου οι πάνθηρες, οι οποίοι όλοι μα όλοι είναι αντίφα, σαν πανιωνίοι οπαδοί έχουν αυτό το χαρακτηριστικό ότι είναι αντίφα και έχουν ένα σύνδεσμο όπου αν και λίγοι είναι όλοι ακροδεξιοί και μόλις πάνε στο γήπεδο είναι οι πάνθηρες πάνω, οι hard οι πιο δυνατοί και αυτούς τους αφήνουν πιο κάτω, δηλαδή δεν τους αφήνουν να πλησιάζουν, δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους και άμα πλησιάσουν γίνονται άλλα πράγματα [...] Έχει τύχει, εντάξει είχε γίνει κάτι δεν ήταν ωραία [...] Είχαν προσπαθήσει να ανεβάσουν ένα πανό το οποίο περιέγραφε πολιτικά και άκρως ακροδεξιά και αναγκαστήκαμε να τους βγάλουμε έξω αυτούς [...] Να σου μιλήσω ανοιχτά, έχουμε ένα παιδί το οποίο είναι στη χρυσή αυγή είναι μέλος, είναι και στα γραφεία πηγαίνει, δεν έχει προσπαθήσει να τραβήξει κόσμο προς τα εκεί, ας πούμε εμένα που είμαι κάτι διαφορετικό στη θρησκεία, δεν με λένε γιώργο γιάννη, θα με αντιμετωπίσει καλά, μιλάμε με το παιδί, δεν έχουμε, δεν είμαστε και κολλητοί να βγούμε να κάνουμε αλλά μιλάμε, έχουμε μια επικοινωνία, εντάξει δεν μου αρέσει αυτό που είναι ακροδεξιά, αλλά δεν το δείχνει δεν είναι μέσα να πει εγώ είμαι αυτός, δεν γουστάρω αυτούς αλλά δεν το δείχνει [...] Όχι δεν μπορείς να το κάνεις, δεν μπορείς να το κάνεις αυτό, να μπει μέσα και να, υπόγεια μπορεί να γίνει και το κάνεις κυρίως στους πιτσιρικάδες, δεν μπορείς να πιάσεις έναν μεγάλο και να το κάνεις, θα τις φας».

Η συμμετοχή με αναφορά τις κερκίδες απέναντι ή παράλληλα με τις κανονικότητες, λαμβάνει ένα συνεχές πολυεπίπεδο αμφιθυμικό χαρακτήρα. Είμαστε ίδιοι και διαφορετικοί από τους έξω, είμαστε ελεύθεροι να πράξουμε στην κερκίδα και συγχρόνως εξαρτώμενοι από όσους συμπληρώνουν το εμείς και εκφράζουμε την άποψη

μας για τα πολιτικά, αλλά είμαστε κατά της πολιτικής. Ένα εκκρεμές ενεργητικού και παθητικού υποκειμένου. Σε αυτή την περίπτωση, η ταύτιση του πολιτικού με οργανωμένους μηχανισμούς παραγωγής και διατήρησης των θεσπισμένων, έχει αφαιρέσει από την έννοια του πολιτικού τη δυνατότητα νεογνών σκέψεων που ενυπάρχουν πάντοτε εκεί που κάτι φιλτράρεται, τίθεται υπό επεξεργασία. Στη βάση των παραπάνω, η κερκίδα μετατρέπεται σε ένα σύμβολο με περιεχόμενο διεκδικήσιμο. Αυτό προϋποθέτει μια διαδικασία συζήτησης μέσα στην κοινότητα και μεταξύ των κοινοτήτων με ετερογενή σύμβολα εξειδανίκευσης και κοινό τόπο αναφοράς την ομάδα. Ωστόσο, οι πληροφορίες της εξουσίας και των αντιεξουσιών πληθαίνουν και μεταφέρονται μέσα στο πεδίο, ποτίζοντας (διατηρώντας ή αλλάζοντας) με ανάλογα περιεχόμενα τις οπαδικές διεργασίες. Πως ανταπεξέρχονται οι οπαδικοί βιόκοσμοι που βλέπουν την εξατομικευμένη κοινωνική διάσταση να εγκαταλείπει την κερκίδα; Αυτό το σχεσιακό μεταφέρεται μέσα στην κερκίδα των οργανωμένων οπαδών, καταρρίπτοντας τις σκέψεις περί ενός και μόνο υποκειμένου, αναδुकνύοντας ένα ρευστό πεδίο υποκειμενοποίησης. Εκεί γεννιέται ένας ρυθμιστικός της ετεροκλιτότητας λόγος, το μότο «πάνω απ' όλα η ομάδα», σε μια φαντασιακή συγκρότηση ομοιογενών οπαδικών ταυτοτήτων, από την οποία εκβάλλει ο χώρος του συλλογικού και του ατομικού ή ορθότερα το πλαίσιο της αποδοχής της ετεροκλιτότητας στο συλλογικό ή η παραπομπή της στη σφαίρα του ατομικού. Ταυτόχρονα, το πρόσωπο του άλλου δύναται να βρίσκεται και έξω από τη σχέση μεταξύ αντίπαλων οπαδών, όπως παρατηρείται τόσο στη λογική της σύγκρουσης με τις διοικήσεις των αθλητικών εταιρειών, όσο και στην κίνηση αντικάρτα, η οποία έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη διαλόγου και συνεργασίας απέναντι στην κρατική εξουσία. Συνακόλουθα, η θέση «no politica» θέλοντας να υποδηλώσει την αποδέσμευση της συμμετοχής στην κερκίδα από τη σφαίρα του πολιτικού, φέρει διττό περιεχόμενο: τόσο μέσα στη συζήτηση για τις πρακτικές ιδεολογικής σύγκρουσης που γεννιούνται στην ίδια κερκίδα όσο και ως απάντηση στις ενέργειες ψηφοθηρικής στρατηγικής, χειραγώγησης και εκμετάλλευσης των κοινοτήτων υπό τη λογική της δυναμικής της μάζας και των αριθμών. Αυτό το εκκρεμές με όρια που υπόκεινται σε ένα αβέβαιο καθεστώς ενδεχομενικότητας και συγκυριακών σκεπτικών, το ιταλόφερτο *No politica*, εντέλει συνιστά μια ιδέα, μια επιγραφή προς τον άλλο, ένα στοίχημα ερμηνείας έντονα ιδιότροπο.

7. Η συνεχίζουσα κρίση

Μια συνθήκη ανατροφοδότησης ταυτοτήτων μέσα στο πολιτικό πεδίο είναι η, συνεχίζουσα σήμερα, οικονομική κρίση. Σε αυτό το μέρος, δεν θα αναφερθώ στα μηνύματα που εκπέμπει η κερκίδα σχετικά με τη ψήφιση νομοσχεδίων για την πρόληψη και την καταπολέμηση της «βίας στα γήπεδα», αλλά σε σχέση με την κυβερνητική πολιτική που εφαρμόστηκε μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 (Krugman 2009; Roche 2014; Huffschmid 2001). Φαίνεται πειστική η άποψη του Antony Giddens όπως την παραθέτει ο Κουράκης (2008:21), πως σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον που κυριαρχεί ένας οξύτατος ανταγωνισμός, έχουμε πολλούς νικητές και πολλούς νικημένους καθότι πρόκειται *«για ένα κόσμο εξαθλίωσης όπου οι πολλοί είναι καταδικασμένοι στην φτώχεια, τον υπερδανεισμό, την υπερχρέωση και την απόγνωση και οι λίγοι βρίσκονται σε καθεστώς ευημερίας»*. Σε αυτή την πορεία της κρίσης, δεν υφίστανται πρωτίτως οικονομίστικα αίτια, αλλά λόγοι που συναθρώνονται γύρω από την «επιθυμία» αυτού που αποκαλεί ο Harvey (2011:262) ως αίμα του καπιταλισμού, δηλαδή του κεφαλαίου, στην πρόθεση και στρατηγική του να απαλλαχθεί από την ευθύνη κάλυψης του κόστους της κοινωνικής αναπαραγωγής. Σε αυτή την περίοδο, η διαχυμένη ανασφάλεια και ο φόβος βρήκαν ένα έφορο έδαφος στο μοντέλο εσωτερικής υποτίμησης της ελληνικής οικονομίας και τη βίαιη φτωχοποίηση³⁸⁰ ενός μεγάλου μέρους της κοινωνίας (Μαρκαντωνάτου 2012: 31-32). Άλλαξε η αίσθηση του χρόνου και έλαβε το *«λίγο-πολύ αβέβαιο μέλλον»* (Marcuse 1971^B:43-44), μια έντονη απειλητική μορφή. Είναι ενδεικτικός ο μακροσκελής λόγος του Παύλου, γεμάτος φράσεις δυσαρέσκειας όπως *«όλα μπουρδέλο είναι»*, *«κάνεις δεν ενδιαφέρετε αν δεν έχει δουλειά»*, *«με το ζόρι»* κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου. Μέσα στις σκέψεις του Παύλου, κυριαρχούν τα εξαντλητικά ωράρια εργασίας και η ανύπαρκτη εργασιακή σταθερότητα, ταυτόχρονη υποδήλωση ρευστών βιωμάτων, συνέπεια του ολοκληρωτισμού της οικονομίας χωρίς κανένα δικαίωμα παρά μονάχα υποχρεώσεις.

«Γιατί σου έχουν κόψει οι δικοί σου, με μηνύματα, των αλλωνών, λαδώματα δηλαδή, να μην το κάνεις αυτό, για να έρθουν οι άλλοι, να το κάνουν τσάμπα, τσάμπα όλα, και το αεροδρόμιο που σου έφτιαξαν στην Αθήνα, οι Γερμανοί στο φτιάζανε, ποιος πήρε τα λεφτά από εκεί, οι Γερμανοί, γιατί η Ελλάδα δεν μπορούσε να φτιάξει αεροδρόμιο; Δεν μπορούσε να φτιάξει, εντάξει, τη γέφυρα Ρίο Αντίρριο

³⁸⁰ Η τραπεζική αστάθεια μεταφέρθηκε στο κρατικό χρέος με αποτέλεσμα την αντιμετώπιση του διογκωμένου αυτού κρατικού χρέους μέσω «δρακόντειων» πολιτικών λιτότητας, οι οποίες απειλούσαν της συλλογική ευημερία (Harvey 2011:256). Παρόλα αυτά, η παραπάνω σχέση δηλώνει στη παρούσα φάση κυριαρχίας, μια ισχύ του τραπεζικού ολιγοπώλιου, η οποία έγκειται σε αυτήν ακριβώς την μετατόπιση του ιδιωτικού χρέους στο δημόσιο (Morin 2014:92).

πέσαν οι ξένοι γιατί στην Ελλάδα δεν έχουμε τέτοια τεχνογνωσία, σε αυτό μένω έτσι, αλλά το αεροδρόμιο, την αττική οδό γιατί να την πληρώνουμε στον Γερμανό, επειδή βάλαν τα λεφτά και μετά στα ζητάν στα δεκαπλάσια και σου λεν ότι τα τρως και λένε στο κόσμο τον απλό, τον Γερμανό γιατί και αυτοί έχουν απλό κόσμο, ότι ξέρεις κάτι σε φορολογώ έτσι γιατί ο Έλληνας και σε βλέπει ο άλλος με μισό μάτι, χωρίς να έχεις κάνει τίποτα. Εντάξει δεν είναι και όλοι λαμόγια στην Ελλάδα, έχει και κόσμο καλό, δεν είναι όλοι έτσι, η βρόμα έχει βγει γενικά και άντε να μου πει τώρα εμένα ο Γερμανός, εμένα ότι δεν δουλεύω, τι δεν δουλεύω ρε μαλάκα, δώδεκα ώρες χτυπάω τη μέρα τι θέλεις, θα σου πει εγώ το έκανα πάντα μια ζωή αυτό [...]Ακόμα χειρότερα, εγώ κάθομαι τώρα δουλεύω, για δεκατρείς ώρες, Σάββατο, Κυριακή, δεν έχουμε ούτε αργίες, τίποτα δεν έχουμε, να με πήρε η μάνα μου τώρα που ερχόμουνα μου λέει που είσαι; Λέω μάνα ακόμα [αναφορά στο χώρο εργασίας] είμαι, έχω μετά να πάω να κάνω μια δουλειά, και λείπει το αφεντικό τώρα, γι' αυτό σου είπα χθες, λέω παρά τέταρτο θα είμαι εκεί. Μας είπε άμα δεν τελειώσετε δεν φεύγετε από εκεί, εφτά και μισή πήγαμε εκεί δεν σηκώσαμε κεφάλι, φάγαμε στις δυο η ώρα, δυόμιση. Γυρίζω σπίτι κλείνουν τα μάτια μου, δεν έχω χρόνο για τίποτα, κοιμάμαι από τις δέκα και μισή, ο ανιψιός μου κοιμάται στις δώδεκα το βράδυ που είναι δυόμιση και ο μπάρμπα του χουλγκάνι παλιό κοιμάται νωρίτερα, γιατί κλατάρω δεν μπορώ, να δουλεύεις δώδεκα ώρες, την ημέρα κάθε μέρα, έχεις τον άλλο πάνω από το κεφάλι σου, άστο είναι πολύ άσχημα τα πράγματα, δεν μας πληρώνει πάντα, μας έχει ένα μήνα πίσω στην πληρωμή, και πάντα αφήνει πίσω υπόλοιπα, στον χ [συνάδελφος του] χρωστάει τρισίμιση χιλιάρικα, τώρα ας πούμε ήρθε, είχε φύγει δεκαπέντε μέρες στις γιορτές τα Χριστούγεννα [...] δεν ξέρω πιο καλά να ασχολείσαι με χουλγκανικά, πιο ήρεμο κεφάλι έχεις, και δεν μπορείς να κάνεις και τίποτα και που πάμε, εγώ τώρα καλά είμαι, εγώ μαθαίνω ακόμη, οπότε και έχω και άλλες υποχρεώσεις από τον τάδε π.χ. δεν έχω και προσωπική ζωή πλέον, δηλαδή σχολάω απόγευμα, σηκώνομαι έξι ώρα το πρωί, γυρνάω στο σπίτι μου κάνω ένα μπάνιο τρώω και μου κλείνουν τα μάτια, ούτε να βγω έξω θέλω ούτε τίποτα, δεν έχω ζωή εγώ, και να πεις είναι Κυριακή να κάτσω και έτσι, δεν έχεις ξεκούραση απ' τη ζωή, δηλαδή τώρα, δεν ξέρω, όσο περνάει ο καιρός τα Χριστούγεννα και έτσι, δεκαπέντε μέρες δουλεύουμε σερί, εγώ αρρώστησα δυο μέρες και έκατσα δυο μέρες που ήμουνα άρρωστος ας πούμε, και στη τρίτη τηλέφωνο, στη δεύτερη βασικά, θα ρθεις αύριο; θα ρθεις αύριο; θα ρθω άρρωστος, ε ήρθα άρρωστος εντάξει, σε δυο μέρες θα με πάλι χάλια, παρακαλάς να αρρωστήσεις να κάτσεις δυο μέρες».

Στην αφήγηση του Παύλου, δεν υπολογίζεται ούτε παραμένει σταθερός ο χρόνος της εργασίας, με μόνιμο βίωμα την ελαστικότητα του μισθολογικού κόστους και την ελαστικότητα της οργάνωσης της εργασίας (Morin 2014:80-81). Η παραβίαση των εργασιακών δικαιωμάτων και όχι μόνο, στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, η αύξηση των ποσοστών της ανεργίας και η πτώση των επιπέδων διαβίωσης, εντάθηκαν την περίοδο των μνημονιακών πολιτικών στη χώρα, ακολουθώντας μέχρι και σήμερα, αν όχι αντίστοιχες, σίγουρα, με αρνητική κατεύθυνση, τάσεις. Κατά τη διάρκεια του 2011, σειρά οπαδικών κοινοτήτων, σε ένδειξη διαμαρτυρίας αναφορικά με τα οικονομικά μέτρα που επέβαλε η κρατική εξουσία τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αναρτούσαν «πανό» στις εξέδρες και εξέδιδαν ανακοινώσεις με αντιδραστικό περιεχόμενο.

«Μπουρδέλο κράτος και μαζί είναι μπουρδέλο η Βουλή. Ήρθε η ώρα να καεί και η χώρα να σωθεί. Προδότες οι πολιτικοί».

«Δεν σε θέλει ο ΛΑΟΣ Παρ' την ΤΡΟΪΚΑ και ... μπρος».
«Κανείς Βουλευτής ΞΑΝΑ στο Καραϊσκάκη ΕΙΣΤΕ ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΟΙ».
«Δεν ξενοδολεύουμε, εμείς είμαστε οι αφέντες, τούτο το αμπέλι της γης είναι δικό μας. Νίκος Καζαντζάκης».
«160 ώρες για 592 € Μπουνίδια και Κλωτσίδα σε κάθε πολιτικό».
«Ταπεινώσατε το ΛΑΟ, Προδότες Κρυφτείτε».
«Μετά το ΚΟΥΡΕΜΑ έρχεται η ΦΑΠΑ».
«Αλήτες Προδότες Πολιτικοί θα κάψουμε εσάς και τη Βουλή».
«Μπάτσοι Παντού Δικαιοσύνη Πουθενά».
«Το δίκιο το έχουν ο ΛΑΟΣ και οι ΕΞΕΓΕΡΜΕΝΟΙ, όχι οι Πολιτικοί και οι Βολεμένοι».

Συγκεκριμένα, το βράδυ της Τετάρτης 19 Οκτωβρίου 2011, στον αγώνα Ολυμπιακός - Μπορούσια Ντόρτμουντ (Olympiakos - Borussia Dortmund), μια αθλητική αναμέτρηση έγινε η αφορμή για να εκφραστεί δημόσια μέσω της κερκίδας, η δυσαρέσκεια απέναντι στο πολιτικό πρόσωπο της Γερμανίδας Καγκελαρίου Angela Merkel. Διάφορα συνθήματα κατεγράφησαν ως προσβλητικά, συνομιλώντας με πλήθος πρωτοσέλιδων και δημοσιογραφικού λόγου κυρίως του αθλητικού τύπου της επομένης του αγώνα. Αυτοί οι τίτλοι, ανταποκρίθηκαν στις στιγμιαίες εκφράσεις δυσαρέσκειας της κερκίδας απέναντι στις άδικες πολιτικές φτωχοποίησης του πληθυσμού, διαβάζοντας την ομάδα με όρους εθνικής αντιπροσωπείας σε ένα παιχνίδι με τον εχθρό της πατρίδας. Την περίοδο αυτή, η διάθεση συμμετοχής των οπαδικών κοινοτήτων στο δημόσιο διάλογο δέχτηκε τα πυρά κατασταλατικών μηχανισμών του κράτους, ενώ επιχειρήθηκε η πειθάρχηση τους μέσω αθλητικών οργάνων. Παράδειγμα αποτελούν τα όσα εξελίχθηκαν σε αγώνα του Παναθηναϊκού στο Ο.Α.Κ.Α., τον Οκτώβριο του 2011. Οι αστυνομικές αρχές επιδίδονταν σε αυξημένους ελέγχους, οι οποίοι οδήγησαν μάλιστα σε δύο συλλήψεις, με σκοπό την παρεμπόδιση εισόδου στο χώρο των θεατών, «πανό», με υβριστικό πολιτικό περιεχόμενο. Οι έλεγχοι βέβαια δεν σταμάτησαν τους οπαδούς του Παναθηναϊκού, οι οποίοι ανάρτησαν «πανό», στο οποίο αναγραφόταν η φράση «Πολιτικοί λαμόγια βουλή των βολεμένων, θα σας πνίξει η οργή των εξεγερμένων», το οποίο προκάλεσε την επτάλεπτη διακοπή του παιχνιδιού από τον διαιτητή της αναμέτρησης³⁸¹. Πρόκειται για απόφαση που βασίστηκε στις οδηγίες της Ε.Π.Ο. και του νέου πειθαρχικού κώδικα³⁸². Το μέτρο της διακοπής δεν προβλεπόταν έως τότε, αν λάβουμε υπόψη τις προγενέστερες αποφάσεις της Ε.Π.Ο. Σαν υβριστικό πανό τέθηκε κάτω από τη λεκτική βία τη δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά σε ένα άλλο γήπεδο, η

³⁸¹ Πηγή: «Οι "Αγανακτισμένοι" οπαδοί του ΠΑΟ και το επίμαχο πανό». *The insider*. [online]. 2011. Διαθέσιμο στο: http://theinsider.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=16157:the-angry-supporters-of-pao-and-the-controversial-banner&catid=34:football&Itemid=88 (τελευταία πρόσβαση 02/3/2013).

³⁸² Συγκεκριμένα σύμφωνα με τον πειθαρχικό κώδικα της Ε.Π.Ο για το 2011 (αρ.15).

οπαδική αλληλεγγύη εκφράστηκε λίγο αργότερα με πανό από οπαδούς της Ομόνοιας Λευκωσίας της Κύπρου για τα συμβάντα στο στάδιο ΟΑΚΑ.

«Έβλο-Συλλήψεις-Διακοπή αγώνα επειδή σας είπαν την αλήθεια Πολιτικοί Λαμόγια. Αλληλεγγύη στους Οπαδούς του Παναθηναϊκού».

Η ψήφιση του δεύτερου μνημονίου και οι διαδηλώσεις της 12^{ης} Φεβρουαρίου του 2012, μεταφέρθηκαν σαν συγκρουσιακή σκέψη στα πέταλα, με κατεύθυνση τους κυβερνώντες και τους συνεργάτες τους. Το Σεπτέμβρη και τον Οκτώβριο του 2012 οι αντιδράσεις στην κερκίδα συνδέονταν με τα εργασιακά δικαιώματα που πλήττονταν και πλήττονται ακόμη και σήμερα. «Ναι στις Μειώσεις των Μπάτσων», «Η ανεργία στο 25% και εσείς πουλάτε εισιτήρια των 25 Ευρώ», θα ηχήσουν των γηπέδων, ενώ στις 26 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, κηρύσσεται γενική απεργία από τα συνδικάτα της χώρας. Το 2013 στιγμάτισε τις κερκίδες της χώρας με τη συζήτηση γύρω από το no politica, ο θάνατος του Παύλου Φύσσα. Επίσης το 2014, οι περίοδοι των αυτοδιοικητικών εκλογών είχαν έντονα τα ποδοσφαιρικά χρώματα. Η κοινωνική δυσαρέσκεια απέναντι στον παραδοσιακό κυβερνητικό δικομματισμό, εκφράστηκε, πέραν από τις αυτοδιοικητικές εκλογές, και στις πρόωρες εθνικές εκλογές που προέκυψαν ύστερα από την αδυναμία εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από την τότε Βουλή. Οι ελληνικές βουλευτικές εκλογές του Ιανουαρίου 2015 ανέδειξαν πρώτο κόμμα τον Συνασπισμό Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α) και την κυβέρνηση συνεργασίας με το κόμμα Ανεξάρτητων Ελλήνων (ΑΝΕΛ). Μετά τις διαπραγματεύσεις με τους θεσμούς³⁸³, δηλαδή τους διαχειριστές της ελληνικής ζωής, ο επόμενος μεγάλος σταθμός ήταν το Δημοψήφισμα της 5^{ης} Ιουλίου του 2015. Η διαδικασία του δημοψηφίσματος έτσι όπως προκηρύχτηκε στις 28 Ιουνίου του 2015 έθετε ως ερώτημα στον ελληνικό λαό την αποδοχή ή μη του σχεδίου συμφωνίας τριών θεσμών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Ε.Ε.), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (Ε.Κ.Τ.) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.). Η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος επιλέχθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση ύστερα από τις αποτυχημένες προσπάθειες για επίτευξη συμφωνίας, μεταξύ της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και των δανειστών της Ελλάδας. Μέσα σε μια περίοδο φόβου και μεσολάβησης του μέλλοντος εκτός

Εικόνα 24

Όψη συνδέσμου στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας (Αττική)
Πηγή: http://blogvirona.blogspot.gr/2015/07/blog-post_8.html

³⁸³ Όπως βαπτίστηκαν τα θεσμικά όργανα [η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Κομισιόν) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ)] που συμμετείχαν στη διαχείριση του ελληνικού χρέους.

ευρωζώνης, το τελικό αποτέλεσμα παρέδωσε στην κυβέρνηση τη δυνατότητα να μην εγκρίνει τη συμφωνία με ποσοστό 61,3%. Πριν τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, πραγματοποιήθηκαν συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις στο πλαίσιο συλλογικών δράσεων ανά την Ελλάδα, στις οποίες συμμετείχαν υποστηρικτές που τάσσονταν είτε υπέρ του ΝΑΙ, δηλαδή υπέρ της έγκρισης της συμφωνίας, είτε υπέρ του ΟΧΙ, δηλαδή υπέρ της απόρριψης της συμφωνίας. Παρά την αγωνιστική παύση στα αθλητικά δρώμενα, πολλοί σύνδεσμοι οπαδών πρόβαλαν τη θέση τους μέσα από ανακοινώσεις και πανό σε σχέση με το δημοψήφισμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανακοίνωση³⁸⁴ του κεντρικού Συνδέσμου της Α.Ε.Κ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η οποία αναφερόταν σε «ραντεβού», εκλαμβάνοντας με οπαδικούς όρους τη δημόσια συζήτηση για το δημοψήφισμα, προσκαλώντας τους οπαδούς του αθλητικού συλλόγου στο να συμμετάσχουν στη συγκέντρωση υποστήριξης του ΟΧΙ στην πλατεία συντάγματος στις 3 Ιουλίου 2015. Οι φράσεις της ανακοίνωσης όπως «*Ο ΛΑΟΣ της Α.Ε.Κάρας*», «*ΟΧΙ σαν ρουφιάνοι και προσκυνημένοι*», αντικατοπτρίζουν το συγκρουσιακό χαρακτήρα μιας πολιτικής πρακτικής, αυτής της κινητοποίησης προς ένα σκοπό. Σε διαφορετικού περιεχομένου ανακοίνωση³⁸⁵ που συνυπέγραφαν ορισμένοι σύνδεσμοι υποστήριξης του Π.Α.Ο.Κ.³⁸⁶, γινόταν αναφορά στις επιπτώσεις από την εφαρμογή των μνημονιακών πολιτικών στη χώρα. Θεωρώντας ότι έχουν πληγεί οι ίδιοι [οι οπαδοί] από τα μέτρα που ελήφθησαν τα προηγούμενα χρόνια [δηλαδή την ανεργία, τους χαμηλούς μισθούς, την οικονομική μετανάστευση προς το εξωτερικό κ.α.], αποδίδοντας ευθύνες στους «τραπεζίτες», τους «ειδικούς τεχνοκράτες», τηρώντας μια απόσταση από πολιτικά πρόσωπα και κόμματα, λέγοντας πως η αξιοπρέπεια είναι αρχή που χαρακτηρίζει τους οπαδούς του Π.Α.Ο.Κ., επέλεξαν να στηρίζουν το ΟΧΙ. Παρά ταύτα, γνωρίζοντας πιθανά πως κάποιοι εκ των υποστηρικτών του συλλόγου θα εκφραστούν αντίθετα, σημείωναν ότι «*σεβόμαστε και αυτούς που έχουν την αντίθετη άποψη*» «*ομοψυχίας όλου του λαού*». Ουσιαστικά, η τακτική της κινητοποίησης, σε ορισμένες περιπτώσεις, άφηνε τη δυνατότητα επιλογής στο ίδιο το υποκείμενο, αναγνωρίζοντας, το πολιτικά ετερόκλιτο σώμα, που συμμετέχει κάθε κυριακή στην κερκίδα. Στο κέντρο της Αθήνας και στο σύνδεσμο του Παναθηναϊκού, την ίδια περίοδο, αναρτήθηκε πανό που ανέφερε «*Όχι στο Μνημόνιο, Λαέ μην Προσκυνάς*» με παρόμοιο περιεχόμενο

³⁸⁴ Πηγή: «ORIGINAL 21: Τα μεγάλα ΟΧΙ πάντα τα έλεγε ο λαός! (pics)». *AEK LIVE*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.aek-live.gr/original-21> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

³⁸⁵ Πηγή: «Οι σύνδεσμοι φίλων του Π.Α.Ο.Κ υπέρ του «ΟΧΙ!»». *Hit&Run*. [online]. 02 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.hitandrunk.gr/i-sindesmi-filon-tou-p-a-o-k-iper-tou-ochi/> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

³⁸⁶ Σ.Φ. Π.Α.Ο.Κ. Νεάπολη, θύρα 4, Κατερίνη, Επτάλοφος, Τούμπα, Τριανδρία, Σέρρες, Καβάλα, Ιemmy Εύοσμος, Κύμινια-Μαλγάρια, Έδεσσα, Αμπαλαέα, Πανελληνίος Αθηνών, Κορδελιό, Μακεδόνες, Σταυρούπολη, Ωραιόκαστρο, Καστοριά, Τρίκαλα.

αναρτήθηκε πανό στο σύνδεσμο west block «*Αλήτες, ρουφιάνοι δημοσιογράφοι, Νεοέλληνα όχι στα Μνημόνια*». Μερίδα οπαδών του Ολυμπιακού και όχι μέρος της Θύρας 7 (αυτοαποκαλούνται ως ΣΕΧΤΑ Ολυμπιακών), σε ανακοίνωση τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κατηγορούσαν τα ΜΜΕ και τους δημοσιογράφους για την άσκηση τρομοκρατίας στη λογική της εξυπηρέτησης των συμφερόντων των δανειστών ενώ στο σύνδεσμο της Πάτρας, οι οπαδοί του Ολυμπιακού, ανάρτησαν πανό που ανέφερε, «*ΟΧΙ στην υποδούλωση του Λαού, Τρομοκράτες, Καναλάρχες, όλοι ψηλά το κεφάλι*». Εκτός από αυτούς τους συλλόγους, οι οποίοι χαίρουν υποστήριξης των μεγαλύτερων, σε αριθμό συμμετεχόντων, οπαδικών κοινοτήτων, ανάλογες αναρτήσεις προέβαλλαν και κοινότητες με λιγότερα μέλη. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν ο Σ.Φ Πανατωλικού Αθηνών 100% Guerreros³⁸⁷, οι οπαδοί του Άρη Θεσσαλονίκης³⁸⁸, η Αυτόνομη Θύρα 10 του Ηρακλή Θεσσαλονίκης³⁸⁹, οι Πάνθηρες οπαδοί του Πανιωνίου³⁹⁰. Παρά την επικράτηση του ΌΧΙ, η Ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε τελικά στη συμφωνία με τους δανειστές. Αυτή τη φορά όμως, δεν κυριάρχησε καμία αντίδραση, αλλά ένα μικρό σημάδι ήρθε από οπαδούς εκτός Ελλάδας. Τον Ιούλιο του 2015, σε αγώνα μεταξύ της ΦΚ Ζτ. Πάουλι (γερμανικά: FC St. Pauli) και της *Αρμίνια Μπίλεφελντ* (γερμανικά: *Arminia Bielefeld*) στην πρεμιέρα της Bundesliga 2 της Γερμανίας, οπαδοί της πρώτης, ανάρτησαν πανό λέγοντας «*Όχι means Όχι. Solidarity with Greece. Still hating Germany*»³⁹¹. Φαντάζει ουτοπική η οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης του ιδεολογικού μανδύα των οπαδικών πρακτικών ως ένα ενιαίο σύνολο

³⁸⁷ Σε ανακοίνωση του, πρόσθετε τη «*βαρβαρότητα του καπιταλισμού και των κεφαλαιοκρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης*», επισημαίνοντας κοινωνικά προβλήματα [παράγωγα της κρίσης] όπως η ανεργία, η εξαθλίωση, η φτώχεια και οι αυτοκτονίες. Θεωρώντας ως αντιπάλους, τους οικονομικούς και κοινωνικούς δολοφόνους, τους υπουργούς οικονομικών των ευροgroups, κατέτασαν τη διαδικασία του δημοψηφίσματος στην αμεσοδημοκρατική λογική και καλούσαν τους οπαδούς και φίλους του Πανατωλικού, επικαλούμενοι τις λαϊκές ρίζες της ομάδας που τους συνδέουν, να στηρίξουν την επιλογή του ΟΧΙ. Παράλληλα τους προσκαλούσαν να σταθούν «*μακριά από τη σιχαμερή προπαγάνδα των καναλιών*» και να μην επηρεαστούν «*από τα γνωστά κομματόσκυλα-λαμόγια*» ένδειξη της ανυπακοής απέναντι σε δομές εξουσίας όπως τα κυρίαρχα ΜΜΕ και το πολιτικό καθεστώς που κυβερνά μεταπολιτευτικά τη χώρα. Πηγή: «*ΣΦ Πανατωλικού Αθηνών*». [online]. Διαθέσιμο στο: <http://guerrerosathens.blogspot.gr/2015/> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

³⁸⁸ Αυτοπροσδιορίζοντας το συλλογικό εαυτό ως εκτός του κατεστημένου, εκτός των κέντρων αποφάσεων, εκτός της διαφθοράς, εκτός του συστήματος και υπό αυτή την έννοια, ως υποστηρικτές του ΟΧΙ, εξέφραζαν την απόρριψη των κατεστημένων ιδιωτικών καναλιών και των πολιτικών που τους χαρακτηρίζουν ως «*λαμόγια*», ενώ έκλειναν την ανακοίνωση τους με το σύνθημα «*Μια ζωή περήφανοι- μια ζωή ανεξάρτητοι- μια ζωή ΑΡΗΣ*». Πηγή: *ARIS Salonica Hooligans* on Facebook. [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.facebook.com/pg/arissalonicaHooligans/posts/>(τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

³⁸⁹ έδειξε τις αμεσοδημοκρατικές αρχές που στηρίζεται, λέγοντας «*δεν ξέρουμε ποιά θα είναι η επόμενη μέρα με το ΟΧΙ, δεν συμφωνούμε καν μεταξύ μας στο ποιά θέλουμε να είναι η επόμενη μέρα. Σε αυτό που συμφωνούμε όμως είναι στο τι δεν θέλουμε και αυτό που δεν θέλουμε συμπυκνώνεται στο ΝΑΙ!*». Κοινά, όπως και οι προηγούμενοι, τα επιχειρήματα άπτονταν της ταξικής ανισότητας, της μετανάστευσης, του ρόλου των ΜΜΕ, του χαρακτήρα της σημερινής δημοκρατίας, των εκπροσώπων του συνδικαλιστικού κινήματος, καθώς και των μορφών διεκδίκησης που έχουν χάσει το ριζοσπαστικό τους χαρακτήρα, λέγοντας στο κλείσιμο της ανακοίνωσης τους «*με το ΟΧΙ σπάμε το φόβο και οι κυβερνήσεις φοβούνται τους λαούς που δεν φοβούνται*». Πηγή: «*Ηχηρό «ΟΧΙ» από την Αυτόνομη Θύρα 10*». *Blue arena το δικό σου γήπεδο*. [online]. 03 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://bluearena.gr/blog/2015/07/03/ichiro-ochi-apo-tin-aftonomi-thira-10/> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

³⁹⁰ Αποβάλλοντας το χαρακτήρα της χειραγώγησης «*χωρίς κομματικούς προσανατολισμούς*» ή «*γραμμές*», τάχθηκαν υπέρ του ΟΧΙ, «*ακολουθώντας το παράδειγμα εκατοντάδων συνδέσμων*». Πηγή: *Panthers Club 1983*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://panthers.gr/panthers2/> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

³⁹¹ Πηγή: «*Γερμανοί φίλαθλοι της Saint Pauli φωνάζουν το δικό τους ΟΧΙ! (φωτό)*». *typosthes.gr*. [online]. 26 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.typosthes.gr/gr/athlitika/article/71414/germano-i-filathloi-tis-saint-pauli-fonazoun-to-diko-tous-ohi-foto/> (τελευταία πρόσβαση 14/8/2016).

αξιών που αλλητροφοδοτείται μέσω ενός κοινού πλαισίου νοηματοδότησης. Οι παραπάνω τοποθετήσεις της κερκίδας, εξέφρασαν μια άποψη και δεν μπορούν αυτά τα δεδομένα να γενικευτούν ως ένα όλον που εκφράστηκε συντεταγμένα υπέρ του ΟΧΙ. Τα ενεργά συλλογικά υποκείμενα, έχουν τη δυνατότητα συνεχώς να αλλάζουν το περιεχόμενο της εξιδανίκευσης, από το οποίο γεννιούνται και λαμβάνουν μορφή. Με αυτό σαν βάση, θα ήταν άσκοπο να εγκληβιστούν εκφάνσεις μιας ταυτότητας που εδράζει στην «αίσθηση του μαζί», πάνω σε δίπολα μνημονιακός-αντιμνημονιακός ή εντός - εκτός Ε.Ε. Αυτές οι τυπολογίες υφίστανται μέσα στο οπαδικό σύμπλεγμα σχέσεων, όμως το κυριότερο που θα πρέπει να μας προβληματίσει, είναι οι διαδρομές από τις οποίες γεννιούνται οι θέσεις της κερκίδας. Αυτές οι διαδρομές μετατρέπονται σε ένα στόχο ελέγχου και ομαλοποίησης όσων πρακτικών εκβάλλουν μέσα στο φάσμα του μηπιτρεπού. Εκτός αυτού, η χρονικότητα εφαρμογής αυστηρότερων μέτρων συμπίπτει μετά από τις φωνές του «όχι» μέσα στα γήπεδα.

7.1. Κάτω από την επαγγελματοποίηση της πολιτικής

Μέσα σε ένα πλαίσιο επαγγελματοποίησης της πολιτικής σφαίρας, ο ολοκληρωτικός τεχνοκρατισμός, παγιώθηκε στα σύγχρονα αστικά μοντέλα καπιταλιστικής δημοκρατίας, με το μανδύα μιας πλουραλιστικής οπτικής και ρητορικής. Τα κράτη που ασπάζονται και θεωρούν πως εφαρμόζουν αυτό το μοντέλο δημοκρατίας, ότι δηλαδή τα κυβερνητικά σώματα υπηρετούν συλλογικά και κοινά συμφέροντα, στην πράξη φαίνεται να αυτοαναιρούνται (Carnoy 1990:17-18). Σε εκείνο το σημείο, τα διακυβευόμενα πλαίσια του συστήματος, ενεργοποιούν συνδυαστικά τις πολιτικές ενστάλαξης της παθητικότητας σε χώρους που μπορεί να μετατραπούν, μελλοντικά, σε απειλή. Η παθητικοποίηση της δράσης επιδιώκεται μέσα από την κατανάλωση της κυρίαρχης πληροφορίας, και εκφέρεται κύρια μέσα από τον αποκλεισμό νοηματοδότησης του πράττειν, από τη μεριά του ίδιου του υποκειμένου. Τα μέτρα ελέγχου και επιτήρησης, κυρίως μέσω της χρήσης των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων, έρχονται απλά να καλύψουν τυχόν κενά που παραμένουν παρά τις λειτουργίες ενστάλαξης της παθητικότητας, κάτω από το επιχείρημα διαφύλαξης των δημοκρατικών ηθών. Σύμφωνα με τον Chomsky (2006:142,145) *«μια σχεδόν επίσημη θεωρία -πιο διαδεδομένη στις ΗΠΑ- σύμφωνα με την οποία η δημοκρατία είναι ένα σύστημα στο οποίο οι άνθρωποι είναι θεατές και όχι άτομα με δράση. Σε τακτά*

διαστήματα έχουν το δικαίωμα να ρίξουν μια ψήφο στην κάλπη, εκλέγοντας κάποιον από την τάξη των αρχηγών για να τους κυβερνήσει. Ύστερα πρέπει να γυρίσουν σπίτι τους και να ασχοληθούν με τις δουλειές τους, να καταναλώνουν, να βλέπουν τηλεόραση, να μαγειρεύουν αλλά κυρίως να μην ενοχλούν. Αυτό είναι η δημοκρατία». Πρόκειται, για μια περίοδο που κλονίζεται το κίνητρο, η συνιστώσα, αναπαραγωγής του καπιταλισμού, ο μηχανισμός επιβίωσης του, δηλαδή το χρήμα. Θα περιμέναμε μια δράση απονομιμοποίησης των ορίων του συστήματος και διαφυγής σε νέους ορίζοντες. Η πληροφορία της ασφάλειας, το βίωμα της απειλής από εξωομάδες, ποτίζουν και συνεισφέρουν σε αυτήν την εξασθένιση, αφού επιτυγχάνεται μια συναινετική, μοιρολατρική, προεικόνιση του μέλλοντος, ακόμη και μέσα σε τόπους μικρών αντιδράσεων. Η ανωτέρω σκέψη ενισχύεται, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι μεταπολιτευτικές διαμαρτυρίες και κινητοποιήσεις εμφάνισαν μια σταδιακή φθορά, πιθανά επηρεασμένες από τις τάσεις εξατομίκευσης των παγκοσμιοποιημένων προτύπων κοινωνικής οργάνωσης. Μέσα σε ένα πλήθος πολλαπλών νοημάτων με κυρίαρχες τάσεις και αντιεξουσίες, η ομοιογενοποιητική του σημερινού καπιταλισμού, είναι η δύναμη των ορίων και του ελέγχου, η οποία εντέχνως απαλείφει οτιδήποτε έρχεται να τρίξει τους πυλώνες αναπαραγωγής. Η έννοια της ριζοσπαστικοποίησης με τρομοκρατικό περιεχόμενο, κυριαρχεί σε ένα λόγο στιγματισμού μιας σειράς τόπων συλλογικού βιώματος, ως εν δυνάμει και υπό εκπαίδευση χώρων διάπλασης μιας τρομοκρατικής προσωπικότητας, εξαιτίας της δυναμικής που κατέχουν, ακόμη και με ποσοτικούς όρους. Η κοινωνική φύση του ανθρώπου και η διαρκής σύγκρουση αντίθετων δυνάμεων ως πηγή του κοινωνικού στον Μαρξ (Τάτσης 1997:108), αφαιρούνται ως γενικότητες τόσο σε σύγχρονους ακαδημαϊκούς διαλόγους όσο και στις ερμηνείες των κοινωνικο-ψυχολογικών αναλύσεων του προφίλ των νέων ριζοσπαστών³⁹². Το ερώτημα που γεννιέται με βάση τα παραπάνω, έγκειται στο γιατί είναι θεμιτή η αναγωγή της σύγκρουσης στην παθολογία; Όπως σχολιάζει ο Σεφεριάδης (2006: 2) «αφού στις κοινωνίες εξακολουθεί να υφίσταται κυριαρχία, οι συγκρούσεις όχι μόνο παθολογία δεν συνιστούν, αλλά αποτελούν εγγενή συνιστώσα του πολιτικού φαινομένου, τη βασική διαδικασία μέσω της οποίας ανακύπτουν και μετεξελίσσονται πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί». Απέναντι στην κρίση, σφυρηλατείται ο πλήρως ελεγχόμενος και κατευθυνόμενος πολίτης, που μοιάζει με ένα ρομπότ που συλλέγει συνεχώς γνώση και πληροφορίες με γνώμονα την ευδαιμονία του εαυτού. Η όλη

³⁹² Βλ. τη μελέτη των McCauley and Moskalenko (2008).

προβληματική, εμπίπτει στους προβληματισμούς ως προς το περιεχόμενο της σημερινής δημοκρατίας, της οποίας τα όρια καθορίζονται με βασικό κριτήριο την αναπαραγωγική διάσταση των ιδεολογικοπολιτικών αφηγήσεων, τοποθετώντας κάτω από τη γενικότητα του «άκρου» ανόμοιες σκέψεις και κουλτούρες της δράσης. Η σύγκρουση μεσολαβείται ως σύμπτωμα των άκρων, συνώνυμο μιας γενικής και απροσδιόριστης ορολογίας, προωθώντας την ποινικοποίηση μέρους του πληθυσμού και ειδικότερα εκείνων που μπαίνουν στο παιχνίδι με έντονη πολιτική δράση (Mathiesen 1999).

7.2. Έξω από τα γήπεδα ο ρατσισμός και η πολιτική

«Ο ρατσισμός, ή απλώς το μίσος προς τον άλλο είναι μια ειδική εύρεση της Δύσης, είναι μια ηλιθιότητα ευρείας σήμερα χρήσεως» (Καστοριάδης 1992:30).
«Ο ρατσισμός είναι μια αποφύδα, η μια μεταμόρφωση, ιδιαίτερα οξείας και παροξυστική, νιώθω τον πειρασμό να πω: μια τερατώδης ειδοποιία ενός σχεδόν καθολικού χαρακτήρα των ανθρώπινων κοινωνιών» (Καστοριάδης 1992:32).

Υπό το βάρος της μετανάστευσης αθλητών από τον αναπτυσσόμενο στον ανεπτυγμένο αθλητικό κόσμο, ο Zlatan Ibrahimović³⁹³ χαρακτηρίστηκε από την εθνικιστική και ξενοφοβική ακροδεξιά ρητορική του κόμματος των «Σουηδών Δημοκρατών», ως το σύμβολο των κοινωνικών προβλημάτων που επέφερε η μετανάστευση στη χώρα, ενώ δέχθηκε ανάλογα πυρά, επειδή δεν τραγουδάει τον εθνικό ύμνο στις εμφανίσεις του με την εθνική ομάδα³⁹⁴. Στην Ελλάδα και στις γείτονες χώρες³⁹⁵, καταγράφονται μια σειρά πληροφοριών για τις ρατσιστικές επιθέσεις, κυρίως προς έγχρωμους αθλητές, όπως οι ποδοσφαιριστές Leandro Salino και Djibril Cissé³⁹⁶. Επίσης, με αφορμή τη δολοφονία του αλβανικής καταγωγής Γκράμος

³⁹³ Ο Ζλάταν Ιμπραήμοβιτς, γεννημένος από Γιουγκοσλάβους μετανάστες στη Σουηδία μεγάλωσε στην πόλη Μάλμο». Σήμερα (2015) είναι αγωνίζεται ως επιθετικός στη Γαλλία (Παρί Σεν Ζερμέν).

³⁹⁴ Πηγή: «Ζλάταν Ιμπραήμοβιτς: Από μετανάστης του γκέτο στα σαλόνια της Ευρώπης». *Left.gr*. [online]. 16 Μαρτίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://left.gr/news/zlatan-imbaimovits-apo-metanastis-toy-gketo-sta-salonia-tis-eyropis> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2015).

³⁹⁵ Σε Έκθεση της Αρχής κατά του Ρατσισμού και των Διακρίσεων της Κύπρου, υπάρχει η καταγγελία ενός αθλητή μέλους της ποδοσφαιρικής ομάδας της Ένωσης Νέων Παραλιμνίου (ΕΝΠ) ο οποίος σε αγώνα των τελευταίων με την Ανόρθωση στις 14 Φεβρουαρίου του 2004 όπως τονίζεται σε απόσπασμα της έκθεσης δέχθηκε ρατσιστική επίθεση. Πηγή: Νικολάου, Η. «Έκθεση Αρχής κατά του Ρατσισμού και των Διακρίσεων αναφορικά με την εκδήλωση ρατσιστικών συμπεριφορών κατά τη διάρκεια ποδοσφαιρικών αγώνων». [online]. 28 Δεκεμβρίου 2004. Διαθέσιμο στο: http://www.nodiscrimination.ombudsman.gov.cy/sites/default/files/akr_4.2004-28.12.2004.doc (τελευταία πρόσβαση 03/4/2015).

³⁹⁶ Στον αγώνα μεταξύ του Π.Α.Ο.Κ και του Ολυμπιακού για την διοργάνωση του Κυπέλλου Ελλάδας στις 16 Απριλίου 2014, ο Βραζιλιάνος ποδοσφαιριστής, Leandro Salino, παίκτης των φιλοξενούμενων όπως καταγράφηκε σε διαδικτυακούς ιστότοπους αθλητικής ενημέρωσης, δέχτηκε ρατσιστική επίθεση από την κερκίδα των οπαδών της γηπεδούχου ομάδας Πηγή: Τομαράς, Δ. «Κατήγγειλαν και την ρατσιστική επίθεση σε Σαλίνο». *Gazetta.gr*. [online]. 17 Απριλίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.gazetta.gr/football/article/605439/katiggeilan-kai-tin-ratsistiki-epithesi-se-salino> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2015). Ανάλογες επιθέσεις καταγράφονται και από τον πρώην ποδοσφαιριστή του Παναθηναϊκού, Djibril Cissé ο οποίος αγωνίστηκε στον Παναθηναϊκό από το 2009-2011, τόσο στο γήπεδο Γεώργιος Καραϊσκάκης αλλά και στην έδρα του Ολυμπιακού Βόλου. Πηγή: «Δέχτηκε ρατσιστική επίθεση στο Καραϊσκάκη». *Gazetta.gr*. [online]. 08 Απριλίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.gazetta.gr/podosfairo/article/388281-dextika-ratsistiki-epithesi-sto-karaiskakis> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2015).

Παλούσι³⁹⁷, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2012: 153), ανέλυσε το χώρο του ποδοσφαίρου ως προσφερόμενο πεδίο για την ανάπτυξη και τη διάδοση ξενοφοβικών και ρατσιστικών ιδεολογιών και πρακτικών. Η δράση εξτρεμιστικών ομάδων στα γήπεδα, πρόσθετε (2012: 177-178), έχει επιφέρει τη στοχοποίηση αλλοδαπών παικτών με ρατσιστικά κίνητρα, η οποία ενισχύεται από ένα αίσθημα ανοχής που στοχεύει στη μη δυσαρέσκεια των οπαδών της ομάδας, επιφέροντας τη σύνδεση της βίας με το συναίσθημα της εθνικής υπεροχής και την εκτόνωση της σε ευάλωτα θύματα. Τα παραπάνω έχουν υποστηριχθεί και εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας³⁹⁸. Οι αθλητές, σε ορισμένες περιπτώσεις όμως, με τις σκέψεις τους, με τις κινήσεις τους και με το βλέμμα τους ακόμη, απευθύνονται στην κερκίδα και όχι προς τέρψιν του θεάματος και του κέρδους. Αυτές οι εκφράσεις ιδεών που ενέχουν το αθλητικό σώμα, τοποθετούνται απέναντι σε πραγματικότητες ή γεγονότα, όπως η αναδυόμενη αύξηση των εκλογικών ποσοστών των ακροδεξιών πολιτικών κομμάτων σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Για παράδειγμα, ο Cisse, στο παρελθόν, είχε ταχθεί ξεκάθαρα ενάντια σε εθνικιστικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, όπως το γαλλικό κόμμα του Εθνικού Μετώπου (*Front national*³⁹⁹). Την ίδια ώρα, σε μια οργανωμένη αντιμετώπιση του «ρατσιστικού φαινομένου», ξεφυτρώνουν θεσμοί και οργανισμοί καταπολέμησης μέσα στο αθλητικό πεδίο (Wachter et al. 2009: 47), σε ένα μοντέλο συνεργασίας διεθνών, ευρωπαϊκών και εθνικών μηχανισμών (FIFA, UEFA, Ε.Ε., ΕΠΟ, Υφυπουργείο Αθλητισμού, ΜΚΟ). Για παράδειγμα, ένας από τους σκοπούς δράσης του γραφείου Αθλητισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ελλάδα, είναι η συνεργασία στην καταπολέμηση του ρατσισμού (Γαργαλιάνος 2010:115). Επίσης, στον Κ.Γ.Α.Π.Α. (2014: 44) η γηπεδούχος ομάδα οφείλει να αποτρέπει προκλητικές ενέργειες από πλευράς θεατών στα πλαίσια του σχεδίου των δέκα σημείων κατά του ρατσισμού της UEFA, με τους φροντιστές των γηπέδων να αναλαμβάνουν το ρόλο της γνωστοποίησης στην αστυνομία αυτών των πράξεων⁴⁰⁰. Επιπρόσθετα, προς αυτή την κατεύθυνση, το δίκτυο Football Against Racism in Europe

³⁹⁷ Βλ. σχετική ανάλυση στο κεφάλαιο 5.

³⁹⁸ Σύμφωνα με τον Lasch (2008:106) «η μανία για νίκη έχει ενθαρρύνει την υπερβολική έμφαση στην ανταγωνιστική πλευρά του αθλητισμού, σε βάρος της πιο μετριοπαθούς αλλά πιο ικανοποιητικής εμπειρίας της συνεργασίας και της ικανότητας [...] η βία και ο φανατισμός του σύγχρονου αθλητισμού οδηγεί ορισμένους κριτικούς να τονίσουν ότι ο αθλητισμός εμφυσά στους νέους μιλιταριστικές αξίες, ενσταλάζει ανορθολογικά στους θεατές τοπική και εθνική υπερηφάνεια και χρησιμεύει σαν ένα από τα ισχυρότερα οχυρά ανδρικού σοβινισμού».

³⁹⁹ Πηγή: «Τζιμπρίλ Σισέ κατά Λε Πεν». *Sport24*. [online]. 27 Μαρτίου 2015. Διαθέσιμο στο:

<http://www.sport24.gr/football/France/tzimpril-sise-kata-le-pen.3381082.html> (τελευταία πρόσβαση 28/3/2015).

⁴⁰⁰ Άλλα μέτρα είναι οι ανακοινώσεις καταδίκης του ρατσισμού από το σύστημα ανακοινώσεων, η προϋπόθεση για την κατοχή εισιτηρίου διάρκειας της μη καταγεγραμμένης συμμετοχής σε ρατσιστικές ύβρεις, η απομάκρυνση κάθε ρατσιστικής επιγραφής από το γήπεδο καθώς και η συνεργασία με τους συνδέσμους φιλάθλων με σκοπό την πληροφόρηση για την αντιρατσιστική εκστρατεία που πραγματοποιείται (Κ.Γ.Α.Π.Α. 2014: 56).

(Fare)⁴⁰¹, στο οποίο συμμετέχουν κοινότητες υποστηρικτών της κερκίδας, ΜΚΟ, αθλητικοί σύλλογοι, δρα με βασική αρχή τη θέση περί ενός και μόνο παιχνιδιού για όλους δίχως διακρίσεις, το οποίο θα προωθεί την κοινωνική συνοχή. Αυτές οι προσπάθειες, έχουν ενταθεί τα τελευταία χρόνια, αλλά έχουν ως αφετηρία τις δεκαετίες του 1970 και 1980 στη Μεγάλη Βρετανία και εν συνεχεία άλλες χώρες της Ευρώπης (Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία) (Marsh et al. 1996). Πέραν όμως των επίσημων θεσπισμένων στρατηγικών, στο ελληνικό παράδειγμα, αναπτύσσονται δίκτυα, συλλογικές κινήσεις και ομάδες πολιτών, όπως η *Κίνηση Ενωμένοι ενάντια στο ρατσισμό και στη φασιστική απειλή* (KEEPΦΑ)⁴⁰² ή η *Κίνηση απελάστε το ρατσισμό*⁴⁰³ ως μορφές συλλογικής αντίδρασης από τα κάτω. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, υιοθετούνται μέτρα καταστολής του ρατσιστικού φαινομένου, με κύριο εργαλείο την *τιμωρία των αθλητικών συλλόγων*⁴⁰⁴. Δίχως να αναιρούνται οι περιπτώσεις κοινοτήτων που αποδίδουν θετικά, στο συλλογικό εαυτό, τη ρατσιστική τοποθέτηση, όπως μια μερίδα οπαδών της Λέφσκι Σόφιας (Βουλγαρία) που μετέτρεψαν το μοτίβο *Say No to Racism* της UEFA σε *Say Yes to Racism*, εντύπωση προκαλεί η αδρανής στρατηγική καταστολής των ρατσιστικών κρουσμάτων, όταν αυτά εμφανίζονται σε άλλα πεδία του αθλητικού βίου. Στα πλαίσια της φουκωϊκής οπτικής (Foucault 1982:183), το διάταγμα της *λευκότητας*⁴⁰⁵ του 1921 από τον Βραζιλιάνο Πρόεδρο Epitácio Pessoa (Boniface 2008:193-194), συνομιλεί με τις σημερινές συζητήσεις για το ποιοι, φυλετικά, είναι οι κατάλληλοι για να στελεχώσουν τα αθλητικά συγκροτήματα με το εθνόσημο. Ο Πρόεδρος της Κροατικής Ομοσπονδίας Ποδοσφαίρου, *Βλάτκο Μάρκοβιτς*, δήλωσε ότι «Όσο είμαι εγώ στην θέση του προέδρου της Κροατικής ομοσπονδίας, ομοφυλόφιλος ποδοσφαιριστής δεν πρόκειται να αγωνιστεί στο εθνικό συγκρότημα»⁴⁰⁶, τοποθετώντας στη βάση της συζήτησης το ποιοι σεξουαλικά είναι οι κατάλληλοι για να στελεχώσουν τα αθλητικά συγκροτήματα με το εθνόσημο. Προβληματισμοί γεννιούνται επίσης από τις ανακοινώσεις περί διάφορου σεξουαλικού προσανατολισμού μετά το τέλος της καριέρας των αθλητών στο λεγόμενο «ομοφοβικό κόσμο του ποδοσφαίρου», με τις

⁴⁰¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο διαδικτυακό ιστότοπο: <http://www.farenet.org/>.

⁴⁰² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο διαδικτυακό ιστότοπο:

<http://www.antiracismfascism.org/index.php/sxoliasmos/diloseis>.

⁴⁰³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον επίσημο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.kar.org.gr/>.

⁴⁰⁴ Για παράδειγμα, τα «ρατσιστικά σύμβολα» που αναρτήθηκαν στον αγώνα Olympiakos - Anderlecht (10 Δεκεμβρίου 2013) όπως αυτά καταγράφησαν, επέφεραν ποινή μη εισόδου θεατών στο βόρειο τμήμα των κερκίδων του γηπέδου Γεώργιος Καραϊσκάκης στην επόμενη ποδοσφαιρική αναμέτρηση με αντίπαλο την Manchester United (25 Φεβρουαρίου 2014). Πηγή: Ασημακόπουλος, Ν. «Το... τράβηγμα από τα μαλλιά». *Εφημερίδα των Συντακτών*. 19 Δεκεμβρίου 2013.

⁴⁰⁵ Το συγκεκριμένο διάταγμα απαγόρευε για λόγους «πατριωτικού πρεστίτζ» να καλούνται στην εθνική ομάδα σκουρόχρωμοι ποδοσφαιριστές (Boniface 2008:194).

⁴⁰⁶ Πηγή: «Όχι σε κάθε είδους διακρίσεις!». *Radical fans United*. [online]. 13 Νοεμβρίου 2010. Διαθέσιμο στο: http://rfu.blogspot.gr/2010/11/blog-post_13.html (τελευταία πρόσβαση 28/3/2016).

ανδροκρατούμενες οπαδικές κοινότητες, το υπόλοιπο σώμα των αθλητών, τον κόσμο των επιχειρηματιών και τα όργανα αποφάσεων (εθνικές ομοσπονδίες), παρόλη την προσπάθεια προστασίας μέσω τυποποιημένων κανονισμών⁴⁰⁷. Επιπροσθέτως, εντός του 2014, ο αγώνας μεταξύ των ποδοσφαιρικών ομάδων της Σερβίας και Αλβανίας, στο πλαίσιο των προκριματικών του Euro2016, διακόπηκε στο 41ο λεπτό «όταν πάνω από τον αγωνιστικό χώρο εθεάθη να αιωρείται ένα τηλεχειριζόμενο ιπτάμενο αεροπλανάκι, από το οποίο κρεμόταν λάβαρο στο οποίο απεικονίζονταν ο χάρτης της μεγάλης Αλβανίας»⁴⁰⁸. Μετά το ανωτέρω περιστατικό, εκπρόσωποι των αθλητικών και πολιτικών αρχών εξέφρασαν τις αντιδράσεις τους για το περιστατικό.

*«Ο πρόεδρος Michel είναι βαθύτατα θλιμμένος από τα γεγονότα στο Βελιγράδι χθες το βράδυ. Το ποδόσφαιρο υποτίθεται ότι πρέπει να φέρνει τους ανθρώπους κοντά, το παιχνίδι δεν πρέπει να αναμειγνύεται με καμία είδους πολιτική. Οι σκηνές στο Βελιγράδι χθες το βράδυ ήταν ασυγχώρητες» (Pedro Pinto, εκπρόσωπος Τύπου της UEFA, εκ μέρους του προέδρου Michel Platini)*⁴⁰⁹.

*«Το ποδόσφαιρο δεν πρέπει ποτέ να χρησιμοποιείται για πολιτικά μηνύματα. Καταδικάζω ότι έγινε χθες το βράδυ στο Βελιγράδι» (Joseph Blatter, Πρώην πρόεδρος της F.I.F.A.)*⁴¹⁰.

Οφείλουμε επιπρόσθετα, να λάβουμε υπόψη ότι «τη στιγμή που με ιδιαίτερα ενεργητικό και οξύ τρόπο διαπομπεύεται ο ρατσιστικός πολιτικός εξτρεμισμός από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, η δυτική κυβερνητική διαχείριση στην πράξη επιβεβαιώνει τα θεμελιώδη θεωρήματα πολιτικής αφετηρίας του ακροδεξιού λόγου» (Χριστόπουλος 2002:272). Οι αποφάσεις ενός νέου φορέα ελέγχου των ιδεολογικών τοποθετήσεων της κερκίδας, αυτού της διαιτησίας και των παρατηρητών, ήρθαν να βασισθούν τόσο σε νομοθετήματα όσο και σε κανονισμούς αθλητικής οργάνωσης, με βάση την κείμενη

⁴⁰⁷ Βλ. «Policy on Trans People in Football». *The football Association*. [online]. Διαθέσιμο στο: https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEWjI-r_Qi87ZAhWN16QKHdHTBdYQFghKMAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.thefa.com%2F%2Fmedia%2Ffiles%2Fthefaportal%2Fgovernance-docs%2Fequality%2Figt%2Fcommencement-of-an-appeal.ashx&usq=AOvVaw3_LHdRg9KClx_mAglpJlt (τελευταία πρόσβαση 18/2/2016).

⁴⁰⁸ Πηγή: «Διπλωματικό επεισόδιο μεταξύ Σερβίας-Αλβανίας: Συνελήφθη ο αδελφός του Αλβανού πρωθυπουργού». *Το κούτι της πανδόρας*. [online]. 15 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο:

<http://www.koutipandoras.gr/article/124888/diplomatiko-episodio-metaxy-servias-alvanias-synelifthi-o-adelfos-toy-alvanoy> (τελευταία πρόσβαση 18/2/2016). Στη σημαία της Μεγάλης αλβανίας τα πρόσωπα που απεικονίζονταν ήταν ο Isa Boletini, αλβανός εθνικιστής, επικεφαλής εξέγερσης εναντίον των Οθωμανών και των Σέρβων το 1912 και το 1913 καθώς και ο Ismail Qemal, ο ιδρυτής του σύγχρονου αλβανικού κράτους, το οποίο έγινε ανεξάρτητο το 1912. Πηγή: Κατακραυγή για το λάβαρο της «Μεγάλης Αλβανίας» στο ματς με τη Σερβία. *Τα νέα*. [online]. 15 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο:

<http://www.tanea.gr/news/world/article/5169893/katakraygh-gia-thn-ethnikistikh-proklhsh-ypswsan-shmaia-ths-megalhs-albanias-sto-mats-me-th-serbia/> (τελευταία πρόσβαση 18/2/2016).

⁴⁰⁹ «Μπλάτερ και Πλατινί καταδικάζουν τα όσα συνέβησαν στο Σερβία - Αλβανία». *Τα νέα.gr*. [online]. 15 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο:

<http://www.tanea.gr/news/sports/article/5169846/mplater-kai-platini-katadikazoynta-gegonota-toy-beligradioy> (τελευταία πρόσβαση 18/2/2016).

⁴¹⁰ Όπως προηγουμένως.

νομοθεσία⁴¹¹. Μήπως το ζήτημα δεν επαφίεται μονάχα στην αντιμετώπιση του ρατσισμού μέσα στα γήπεδα, αλλά ενέχει παράλληλα την καθυπόταξη των σωμάτων στην εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου προτύπου; Μήπως οι καμπάνιες και τα πρωτόκολλα διαχείρισης των ρατσιστικών και ξενοφοβικών άκρων, κατά την εφαρμογή τους, συγχέονται με το πρότυπο του οπαδού χειροκροτητή του αθλητικού θεάματος; Μέχρι τώρα, ο αθλητισμός δεν αποτελούσε μονάχα ένα πεδίο εφαρμογής πολιτικών όπου καθεστώτα χρησιμοποίησαν ως εργαλείο κοινωνικού ελέγχου και «παραδειγματισμού» (Ζαϊμάκης 2010:26), καθότι όχι σε λίγες περιπτώσεις, ο αθλητισμός χρησιμοποιήθηκε και ως ένα μέσο διαμαρτυρίας και αμφισβήτησης (Κυπριανός 2013:128), με τα ιστορικά παραδείγματα να ξεκινούν ακόμη και πριν τον 18ο αιώνα. Προσφάτως, στην εμπόλεμη Συρία, απαγορεύτηκε η τέλεση αγώνων των εθνικών πρωταθλημάτων, με σκοπό να αποτραπεί η «μετατροπή των γηπέδων σε χώρους διαμαρτυρίας» (Dorsey 2011:21)⁴¹².

⁴¹¹ Ήδη ο νομοθέτης του 2527/1999 στο άρθρο 41ΣΤ (παρ.2) προβλέπει την τιμωρία «εκ προθέσεως μέσα σε αθλητικές εγκαταστάσεις ή στον αμέσως περιβάλλοντα χώρο τους ή στις βοηθητικές εγκαταστάσεις ή στους χώρους προσέλευσης και στάθμευσης, κατά τη διάρκεια αθλητικής εκδήλωσης (πριν από την έναρξη ή μετά τη λήξη της ή μακριά από το χώρο που προορίζεται για την εκδήλωση αυτή» των εκφράσεων «προσβολής της εθνικής ταυτότητας, του εθνικού ύμνου, των ολυμπιακών συμβόλων και αγώνων ή με ρατσιστικό περιεχόμενο».

⁴¹² Επίσης, μη ξεχνάμε ότι η συμμετοχή των οργανωμένων οπαδών σε αντικυβερνητικές διαδηλώσεις αποτελεί εφιάλη για κάθε αραβική κυβέρνηση. Ενδεικτικό παράδειγμα, είναι πανό που ανάρτησαν οπαδοί της Ahli's (δημοφιλούς ποδοσφαιρικής ομάδας της Αιγύπτου) σε αγώνα με τον ποδοσφαιρικό σύλλογο Tusker από την Kenya, το οποίο απεικονίζει τους στρατηγούς-αξιωματικούς του στρατιωτικού συμβουλίου ως «μοχθηρά ζώα», εν είδη πολιτικής διαμαρτυρίας (Mazhar 2013). Στις πόλεις της Τύνιδας και του Καΐρου οι οπαδοί ποδοσφαιρικών ομάδων συμμετείχαν παίζοντας σημαντικό ρόλο στην ανατροπή των κυβερνήσεων. Πηγή: Ζίριν, Ν. «Ο κεντρικός ρόλος των ποδοσφαιρικών σωματείων. Στο τέλος της δικτατορίας του φόβου της Αιγύπτου». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας 2011, 5 (9), σ. 23.

8. Antifa

8.1. Αντιφασίστας και οπαδός;

Το βίωμα του ανταγωνισμού και η συμμετοχή στις οπαδικές κοινότητες, για ορισμένους συνομιλητές μου, θεωρείται ασυμβίβαστο με την αντιφασιστική δράση, μέσα από μια απλουστευμένη λογική για το ρατσισμό. Ενδεικτικά ο Λάμπρος που είναι μέλος συνδέσμου, μου αναφέρει:

«Έχω δει τόσα πολλά τόσα χρόνια, δεν είναι πάω στο γήπεδο, αλλά θα κάνω τη μαλακία μου, δέκαοχτώ χρονών είμαι, αλλά δεν θα σε σημείο, αυτό είναι βλακεία γιατί άμα είναι Ολυμπιακός ο άλλος Παναθηναϊκός, είναι σαν να διακρίνεις ανθρώπους και αυτό ρατσιστικό είναι, μορφή ρατσισμού, κατάλαβες; Πλέον κοιτάω την ομάδα μου, άμα έρθει ένας Ολυμπιακός και μου πει βλακείες, θα γελάσω θα παίζω ξύλο, είναι σου λέω είναι ρατσιστικό, είναι σαν να διακρίνεις τους ανθρώπους, κατάλαβες; αυτός είναι Παναθηναϊκός, αυτός είναι Π.Α.Ο.Κ., μόνο αυτό δεν είναι το ωραίο με τον οπαδισμό, δεν διακρίνονται από τις ομάδες, δεν διακρίνονται οι άνθρωποι ούτε από το χρώμα, τις φυλές, από τίποτα, ούτε από την ομάδα. Να σου πω εγώ είμαι κατά της αστυνομίας, είμαι πολύ κατά της αστυνομίας, δηλαδή με αστυνομικούς έχω παίζει, έχω πάει σε πολλά πεσίματα με αστυνομικούς, θα συνεχίσω δεν έχω θέμα, είμαι πολύ κατά της αστυνομίας, δεν λειτουργεί το έργο τους σε καμία περίπτωση, σε καμία περίπτωση, δηλαδή πιστεύω όλοι οι οπαδοί πρέπει να είναι».

Η συζήτηση με τον Ορέστη για το εγχείρημα της Α.Π.Ο. (Αυτόνομη Ποδοσφαιρική Ομάδα) Πατρών, έφερε στο φως μια προηγούμενη εμπειρία της συμμετοχής του σε οπαδική κοινότητα αθλητικού συλλόγου, από την οποία, όπως αναφέρει, αποχώρησε, καθώς δεν ήθελε να διαιωνίσει την αναγωγή των αντίπαλων οπαδών σε εχθρούς.

«Η ΑΠΟ Πατρών δημιουργήθηκε, κατέβηκε για πρώτη φορά στο πρωτάθλημα το τοπικό το δύο χιλιάδες δώδεκα, δεκατρία. Δημιουργήθηκε από το σύνδεσμο των Ναναί της Παναχαϊκής που βρίσκονταν σε κόντρα με τον πρόεδρο της. Οι Ναναί οι Αχαιοί τρία και οι Νορτένος είχαν κατεβάσει πανό στο φόντο του Γρηγόπουλου που ο [επώνυμο μέλους διοίκησης αθλητικού σωματείου] είχε υποστηρίξει το δολοφόνο. Έπεσαν μηνύσεις απέναντι στους οπαδούς, δεν πήγαινε καλά η ομάδα, και κάνανε μακρά αποχή από τους αγώνες [...] Εκεί έπεσε η ιδέα να φτιάξουμε μια δικιά μας ομάδα, να ξεφεύγει από τα πλαίσια του προέδρου νταβατζή. Πολύ κόσμος έχει απαυδήσει από τη σαπίλα του ελληνικού ποδοσφαίρου, έτσι αναρχικοί αριστεροί, έφτιαζαν αυτό το αυτοοργανωμένο μοντέλο [...] Σκοπός είναι να μην υπάρχουν χορηγίες, οι αποφάσεις να λαμβάνονται οριζόντια και ισότιμα για όλα τα μέλη. Αυτό που έπρεπε ήταν να δίνουμε το παρόν στις συνελεύσεις. Πριν από αυτό, ήμουν ενεργός οπαδός του Ολυμπιακού από το πέντε έως το δέκα, αυτό ξεκίνησε από τότε που μου άρεσε να παίζω μπάλα [...] Στην επαφή με το σύνδεσμο, γνωρίζεις άτομα και πίνεις ένα καφέ και αρχίζεις και κολλάς. Βασικό είναι να βρίσκεις και εισιτήριο μέσω του συνδέσμου [...] Πηγαίνεις εκδρομές, τα άτομα που γνώρισα μέσα

από τον σύνδεσμο ήταν αξιόλογα και κάνω παρέα ακόμη και σήμερα. [...] Μέσα στο σύνδεσμο, κυρίως κουβέντες, για την ομάδα, για τις εκδρομές και για τους αντιπάλους. Δεν σε ακουμπάω αρκεί να μην με ακουμπήσεις, συζητούσαμε, πιάσανε ένα δικό μας πως θα απαντήσουμε; [...] Πιο αρχηγικά υπήρχαν οι μεγαλύτερης ηλικίας, προτροπή υπήρχε, όμως κανένας δεν επιβλήθηκε σε αυτό, όσοι ήθελαν ακολουθούσαν. Περισσότερο το κουβεντιάζαμε [...] Για να ανοίξει ένας σύνδεσμος πρέπει να πάρει οκ από τη θύρα 7 ώστε να παίρνει εισιτήρια [...] Εικοσάχρονοι εφηβεία, επειδή είμαστε κάτω από ένα σήμα, είμαστε όλοι ένα [...] Πολιτική έπαιζε και αντιφασιστικό αρκετά, οι άλλοι υπήρχαν στα δάχτυλα ενός χεριού [...] Υπήρχε η λογική στο πέταλο πάμε για να φωνάζουμε συνθήματα. Πηγαίναμε. Για να μην υπάρχει διαίρεση μεταξύ των Ολυμπιακών. Σήμερα έχουν αλλάξει οι συνθήκες και η σύσταση. Πολλά στοχάδια μπράβους του [επώνυμο πολιτικού προσώπου] [...] Πιστεύω είναι έννοιες που δεν τις αντιλαμβάνεται [...] γεγονότα που δεν μπορείς να τα αποτρέψεις [...] Όμως καμία κόντρα, κάποιοι πηγαίνανε του λέγανε κατέβασε το τέλος [...] Ο οπαδός είναι πολιτικά αμόρφωτος με προσκλήματα ακροδεξιά [...] Να είσαι σε ένα συγκεκριμένο, να ταχθείς εκεί [...] Ο προσηλυτισμός είναι πιο εύκολος στη κερκίδα, είναι πιο εύαλητο στο να επωαστεί το αυγό του φιδιού [...] έφυγα από το σύνδεσμο όταν διαπίστωσα ότι κάποια πράγματα είναι κατευθυνόμενα από τη διοίκηση. Εκεί που είχαμε κόψει τις εκδρομές, όταν ήταν ευάλωτος ο Ολυμπιακός, έστειλε τα ορκς να πανε εκεί. Αμολάει το στρατό για να φτιάξει κλίμα [...] Μου ήταν ασυμβίβαστα κάποια πράγματα διαφορετικά, να διαιωνίζω την αναγωγή των αντιπάλων σε εχθρούς».

Τόσο η αφήγηση του Λάμπρου όσο και του Ορέστη, περιχαράκωνουν την οπαδική δράση, μέσα στα όρια ενός ρατσιστικού σχεσιακού μεταξύ αντιπάλων αθλητικών σωματείων. Η οπτική της ομαδικής αλληλεγγύης και του αποκλεισμού όσων βρίσκονται εκτός, όπως καταγράφηκε, ως ένας νέου τύπου ρατσισμός (Eatwell 2004:94), δεν παρατηρείται μόνο στην κουλτούρα των οπαδών (Back et al 1998: 85). Οι πολυπληθείς πληροφορίες γεννούν και άλλα ερωτήματα, τα οποία εν πολλοίς συμπυκνώνονται στον παρακάτω λόγο του Φώτη:

«με τους αντίφα δεν ξέρω και πολύ τι παίζει αλλά δεν γίνεται να είσαι ενάντια και να είσαι μέσα στο χώρο».

8.2. Συγκρουσιακός αντιφασισμός vs no politica.

Η κίνηση ενάντια στην κάρτα φιλάθλου, ήρθε με τη μορφή της συνεργασίας, έχοντας ως σκοπό την άρση των πολιτικών μηδενικής ανοχής. Σε αυτό το μέρος, θα αναδειχθούν εκείνες οι διαδικασίες και οι πρακτικές σύμπλευσης οπαδικών κοινοτήτων

διαφορετικών αθλητικών συλλόγων, φέροντας μια σφαιρικότερη συγκρουσιακή διάθεση και ένα πολιτικό

Εικόνα 25
Πηγή: <http://www.rfu.gr/>

αυτοπροσδιορισμό. Η ομάδα Radical Fans United (εφεξής R.F.U.), πρόσφατο γέννημα της εγχώριας οπαδικής σκηνής, έρχεται να τοποθετηθεί δημόσια ως «μια ανοιχτή πρωτοβουλία οπαδών από διάφορες ομάδες που σαν στόχο έχει, αφενός την ανταλλαγή απόψεων για γηπεδικά ζητήματα, και αφετέρου, την υπεράσπιση των συμφερόντων μας ως οπαδοί»⁴¹³. Συγκεκριμένα, στο πρώτο τεύχος του περιοδικού που εκδίδουν «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης», οι R.F.U. μιλούν για τα χρώματα των ομάδων που τους ενώνουν και δεν τους χωρίζουν, την ταυτότητα της τρέλας «τα πιθήκια που πηδάνε στην κερκίδα», και τους ετεροπροσδιορισμούς της παθογένειας που τους αποδίδονται «αλλοτριωμένοι και μαστουρωμένοι» μέσα σε ένα χώρο «κατασταλτικών πειραματισμών της αστυνομίας και των ειδικών της βίας», κρίνοντας ότι η εδραίωση της συλλογικής ταυτότητας, είναι η βάση στη διεκδίκηση μια κερκίδας, στην οποία οι όροι και οι κανόνες θα τίθενται από τους ίδιους τους οπαδούς.

«Εμείς οι πραγματικοί πρωταγωνιστές της ιστορίας των γηπέδων, οι πρώτοι της κυριακάτικης γιορτής που αδημονούν, τραγουδούν παθιάζονται, γίνονται ευρηματικοί για να πειράζουν τους απέναντι και χάνουν χρόνο και λεφτά για κάτι που αν μη τι άλλο είναι ανιδιοτελές και μόνο ηθική ικανοποίηση δίνει σε ένα κόσμο κονόμας και ατομοκεντρισμού»⁴¹⁴.

Με τη μορφή ψηφιακών εικόνων και γραπτού λόγου (το λεγόμενο fanzine/ οπαδική μπροσούρα), προβάλλεται η κουλτούρα δημιουργίας «μιας κερκίδας με συνείδηση που θα αντιδρά σε κάθε τι (π.χ. αθλητικοί νόμοι, αποφάσεις διοικήσεων, αστυνομική αυθαιρεσία) που θέλει να μας εξαφανίσει από την εξέδρα, αλλά και σε μια κερκίδα που θα παίρνει θέση και για ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα (όπως έγινε στην εξέγερση του Δεκέμβρη, με τις μειώσεις μισθών και τις καταλήψεις, με τις δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης κ.ά.) μιας και αποτελούμε ζωντανό κομμάτι της κοινωνίας»⁴¹⁵. Μέσα στις κατά καιρούς ανακοινώσεις που μελετήθηκαν, οι R.F.U. υποστηρίζουν οπαδικές κοινότητες που αντιδρούν σε σειρά ζητημάτων από τα πιο βασικά, όπως οι τιμές των εισιτηρίων,

«λοιπόν στην Τρίπολη οπαδοί του Παναθηναϊκού αρχικά και μερικές αγωνιστικές αργότερα οι οπαδοί της Α.Ε.Κ ύψωσαν πανιά στο γήπεδο με περιεχόμενο συνδικαλιστικό [...] το νόημα ήταν το ίδιο: σε περιόδους κρίσης, έντονης ανεργίας

⁴¹³Πηγή: ποιοι είμαστε;». *Radical Fans United*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.rfu.gr/index.php/%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%bf%ce%b9-%ce%b5%ce%af%ce%bc%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%b5/> (τελευταία πρόσβαση 10/3/2017).

⁴¹⁴ *Radical Fans United* «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2008, 2, σ.1.

⁴¹⁵ Όπως προηγουμένως.

και οικονομικών δυσκολιών για το μεγαλύτερο κομμάτι των ανθρώπων, τα 25 ευρώ για να παρακολουθήσεις ένα ποδοσφαιρικό αγώνα είναι too much!»⁴¹⁶,

έως το ζήτημα της τοποθέτησης απέναντι στο θέμα της οπαδικής βίας. Για το τελευταίο ζήτημα, τον Απρίλιο του 2010, οι R.F.U. πραγματοποίησαν εκδήλωση - συζήτηση με τίτλο «*όταν χορεύουν οι χούλιγκανς, χειροκροτάει ο Χρυσοχοϊδης;*». Οι σκέψεις που διατυπώθηκαν στη συγκεκριμένη εκδήλωση, μεταφέρθηκαν στη στήλη «*Radical Pages*» του περιοδικού *Humba*⁴¹⁷. Προβάλλοντας την κοινωνικά παγιωμένη θέση ότι η βία αυξάνεται σε περιόδους οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, οι R.F.U. αποδίδουν τις ευθύνες τόσο στο κρατικο-αθλητικό σύστημα «*θα μπορούσε να ονομαστή και θεσμική, αποτελείται από αστυνομία, τις διοικήσεις των αθλητικών συλλόγων, τα ΜΜΕ και την πολιτεία*», όσο και στις ίδιες τις οπαδικές κοινότητες «*η δικιά μας η ευθύνη ως οπαδοί*». Στόχος της κρατικής εξουσίας, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ομάδα οπαδών, δεν είναι άλλος από τη χρήση καμερών στα γήπεδα, τα ηλεκτρονικά εισιτήρια, τη διάλυση των συνδέσμων, την απαγόρευση εισόδου των οπαδών στα γήπεδα, την απαγόρευση των μετακινήσεων όταν ο αθλητικός σύλλογος αγωνίζεται εκτός της έδρας, την υιοθέτηση πιο σκληρών μέτρων, τη φυλάκιση, την πιο έντονη παρουσία δυνάμεων καταστολής, δηλαδή μια σειρά μορφών εντατικοποίησης του έλεγχου⁴¹⁸. Με αφορμή τη σύλληψη οπαδών αθλητικού συλλόγου, συγκεκριμένα ανέφεραν:

«σαν αποκλειστικό στόχο έχουν την εξαφάνιση των οργανωμένων και μη οπαδών από τα γήπεδα και δη αυτών που δε συμπορεύονται με καμία προεδρική ή άλλη γραμμή, αυτών που ζουν για την κυριακή»⁴¹⁹.

Η κείμενη νομοθεσία, στα μάτια αυτών των οπαδών, συνεισφέρει στη εξασφάλιση των συμφερόντων της ελίτ του ποδοσφαίρου, ενώ παράλληλα δυναμώνει, μέσω της αδράνειας εφαρμογής ορισμένων θεσπισμένων μέτρων, την επιθυμία για περαιτέρω αστυνομική καταστολή.

«Ο νόμος ορφανού δεν φτιάχτηκε για τα μπουκαλάκια που πετάγαμε μέσα στον αγωνιστικό χώρο [...] Φτιάχτηκε και για να προστατεύει τους σημαιοφόρους της εμπορευματοποίησης από την οργή των συνειδητοποιημένων οπαδών»⁴²⁰.

⁴¹⁶ Radical Pages. «10 Ευρώ, Φελιζολ και Μπύρα». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2011. 4, σ. 45.

⁴¹⁷ Radical Pages. «Όταν χορεύουν οι χούλιγκανς χειροκροτάει ο Χρυσοχοϊδης;». *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας. 2010. 2, σσ. 48-49.

⁴¹⁸ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2007. 1.

⁴¹⁹ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2007. 1.

⁴²⁰ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2008. 2, σ. 3.

«Για να εξηγηθούν οι υπεύθυνοι ή να απολογηθούν ή και να τη γλυτώσουν επικαλούνται την έλλειψη ισχυρής αστυνομικής δύναμης σαν την αιτία των επεισοδίων. Πόσες φορές δεν το έχουμε ακούσει αυτό ή δεν το έχουμε διαβάσει σε ανακοινώσεις συνδέσμων; Και έτσι μας προκύπτει το ερωτηματικό: από τη μια καταδικάζεις τη στάση της αστυνομίας και από την άλλη ουσιαστικά ζητάς την ενίσχυση και την ισχυροποίηση της;»⁴²¹.

Ένα ιδιαίτερο επιχείρημα, έγκειται στην αντίληψη ότι η οπαδική βία συνιστά πρόφαση καταστολής, και υπό αυτή την έννοια, η αντιμετώπιση της αστυνομικής βίας εμποδίζεται από τις οπαδικές σχέσεις αντιπαλότητας.

«Πολλά επίσης έχουν γραφτεί για την παθητική στάση της αστυνομίας όποτε αυτή και το υπουργείο έκρινε πως κάπου κάπου χρειάζεται η αλληλόσφαγή, χρειάζονται τα επεισόδια και οι συγκρούσεις μεταξύ των οπαδών για να εκτονώνεται με αυτό τον τρόπο η συσσωρευμένη οργή και καταπίεση των νεολαίων και όχι με άλλον»⁴²².
«Το ζήτημα για εμάς είναι το εξής: δε γουστάρουμε να πηγαίνουμε γήπεδο και να συναντάμε στρατό από διμοιρίες έξω από τις κερκίδες μας. Δεν γουστάρουμε να μας ξεφτιλίζουν οι μπάτσοι στα διόδια, στις γέφυρες, στις θύρες μας. Για να αντιμετωπίσουμε την αστυνομική βία θα πρέπει και να αντιμετωπίσουμε και τη μεταξύ μας ανούσια βία. Και να την αντιμετωπίσουμε και να τη διαχειριστούμε μόνοι μας [...] μόνοι μας και εναντίον τους [...] όποτε το έχουμε κάνει, συνειδητά ή ασυνείδητα, μόνο κερδισμένοι βγήκαμε [...]»⁴²³.

Γεγονότα όπως αυτό της δολοφονίας του Αλέξη Γρηγορόπουλου στα μάτια των οπαδών της R.F.U. θεωρούνται μια βιωμένη πραγματικότητα στις σκέψεις περί αστυνομικής καταστολής.

«Εξ' άλλου εμείς οι οπαδοί γνωρίζουμε από πρώτο χέρι τι σημαίνει αναίτια καταστολή. Σχεδόν ο καθένας από εμάς έχει γευτεί πως είναι ο κάθε κομπλεξαρισμένος ψευτόμαγκας που κάποιοι τον τσιτώσανε και του βάλανε τη στολή, να σε βρίζει και να σε βαράει χωρίς λόγο»⁴²⁴.

Η «βία» ανάμεσα σε οπαδικές κοινότητες χαρακτηρίζεται ανούσια και εμπόδιο στην αντιμετώπιση της αστυνομικής καταστολής⁴²⁵. Στη δράση της αστυνομίας υπό τη φράση «σφυρίζει αδιάκοπα [...] και αργότερα προβαίνει σε έρευνα για το πώς και τι έγινε», αποδίδεται ένας χαρακτήρας στοχευμένης αδράνειας, ενώ στις διοικήσεις των αθλητικών εταιριών, μια δράση στρατιωτικοποίησης υποστηρικτών «φανατικούς οπαδούς που να μπορούν να τους διαχειριστούν όπως θέλουν», στα όρια μιας πατερναλιστικής στρατηγικής «να τους παρέχει ένα είδος προστασίας, όταν υπάρχουν γεγονότα ποινικού χαρακτήρα».

⁴²¹ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2009. 6, σ. 3.

⁴²² Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2009. 6, σ. 2.

⁴²³ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2009. 6, σ. 3.

⁴²⁴ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2009. 5, σ. 2.

⁴²⁵ Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης». 2009. 6.

«αρχικά οι σύνδεσμοι που μέχρι τότε είχαν άλλες αξίες και άλλες σχέσεις στο εσωτερικό τους [...] μεταλλάσσονται σιγα- σιγά σε μαγαζάκια και εξαιτίας αυτής της αλλαγής κάποιοι λίγοι και όχι όλα τα μέλη ενός συνδέσμου, να μπορούν να βγάλουν ακόμη και λεφτά [...] Έτσι το να «οργανωθούμε ρε παιδιά» και να «περνάμε καλά», ακόμα και να «προσπίζουμε τις περιοχές μας» άρχισε να μετατρέπεται σε ένα μηχανισμό εξολόθρευσης οποιουδήποτε αντιπάλου είτε με βάση το χρώμα είτε την περιοχή [...] Μέχρι κάποια χρόνια πριν η οποιαδήποτε σύγκρουση καθοριζόταν με βάση τους αγώνες μεταξύ ομάδων [...] Και για να το κάνουμε πιο σαφές, το αν θα μπορούσες να του τη φέρεις, όταν έπαιζες στην έδρα του και σε περίμενε, είχε παραπάνω αξία από όταν έπαιζε στο δικό σου γήπεδο. Πλέον επί 365 μέρες το χρόνο μόνο και μία είναι η σκέψη για ένα κομμάτι των οπαδών. Η στιγμή που θα μπορέσουν να την πέσουν στον αντίπαλο ή να περιμένουν τότε εκείνοι θα δεχτούν επίθεση»⁴²⁶.

Εικόνα 26
Φωτογραφία που απεικονίζει την εναντίωση στο φασισμό και στον εθνικισμό
Πηγή: Demolitionarios.blogspot.gr

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, το φάσμα του συγκρουσιακού οπαδισμού, δεν ταυτιζόταν με την αμφισβήτηση των θεσπισμένων κανόνων του αθλητικού οικοδομήματος. Αυτή η μορφή σύγκρουσης, εκβάλλει σε μια μορφή αντι-χωροθεσίας (Foucault 2012). Γιατί μιλάμε για αντι-χωροθεσία; Γιατί ενώ στην υπόλοιπη οπαδική πραγματικότητα, το πρόταγμα στη διαφορά έναντι του αντιπάλου εμφανίζεται κυρίαρχα, στο συγκεκριμένο πεδίο διαπραγμάτευσης, η σύνθεση αντιθέτων και ετερόκλιτων υποκειμένων, θέτει στο επίκεντρο την αλλαγή των όρων του ίδιου του παιχνιδιού.

«Και φυσικά μας ήταν δύσκολο να συνυπάρξουμε και να συνεννοηθούμε [...] και τα καταφέραμε γιατί

καταλάβαμε ότι ενώ είχαμε το νου μας τόσον καιρό ο ένας τον άλλο και ασχολιόμασταν μαζί του όπως ο καθένας την έβρισκε, πάνω από τα κεφάλια όλων μας ανεξαιρέτως μαζεύονταν πυκνά μαύρα σύννεφα που ξέσπασαν σε καταιγίδα από την οποία δεν γλιτώνει κανείς. Με άλλα λόγια υπάρχουν μια σειρά πράγματα που, μας αρέσει δεν μας αρέσει, μας αφορούν όλους και μας ενοχλούν πάρα πολύ: καταστολή, κάμερες, απαγόρευση μετακινήσεων, πανάκριβα εισιτήρια, προσπάθεια να κλείσουν οι σύνδεσμοι, απειλές συλλήψεις»⁴²⁷.

Εικόνα 27
Φωτογραφία που απεικονίζει τις σκέψεις για τη δράση των κατασταλτικών φορέων
Πηγή:
<http://westsideboysf.blogspot.gr/2015/07/rip-carlos-jiuliani.html>

⁴²⁶ Όπως προηγουμένως.

⁴²⁷ Όπως και προηγουμένως.

Το διαφορετικό όμως σε αυτή τη σκέψη, έγκειται στους δεσμούς νοηματοδότησης της πράξης της αντίδρασης ως πολιτικής διεργασίας.

«Όσο και αν θέλουνε κάποιοι να παρουσιάσουν τις κερκίδες χωρίς.. πολιτικό χρώμα, γίνεται όλο και πιο ξεκάθαρο, ότι κανείς δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστος από τα όσα συμβαίνουν καθημερινά στις ζωές μας και στην κοινωνία μας, που έχουν άμεσο αντίκτυπο στα όσα συμβαίνουν στα γήπεδα. Σίγουρα οι κερκίδες είναι ένα κοινωνικό πεδίο πολιτικής ζύμωσης στις οποίες υπάρχουν πολλές διαφορετικές οπτικές. Είναι μεγάλη ικανοποίηση οι αντιδράσεις να μην επικεντρώνονται από χρώματα σε χρώματα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το Πανιώνιος-Π.Α.Ο.Κ., το Γιάννενα - Ατρόμητος ή ακόμη και το Παναιτωλικός-Ηρακλής, αλλά απέναντι στην καταστολή και σε λογικές μίσους, ρατσισμού, φασισμού και άλλων μισαλλόδοξων αντιλήψεων»⁴²⁸.

«καταρχάς υπάρχει η παλαιομοδίτικη άποψη ότι η θέση των οπαδών είναι μόνο στις κερκίδες ως απλοί χειροκροτητές-πελάτες»⁴²⁹.

Χρησιμοποιώντας κύρια το Μέσο του διαδικτύου, λειτουργούν ως μια παρέα οπαδών που τους ενώνουν κοινοί προβληματισμοί για το μέλλον της κερκίδας. Σε αυτή συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι Navajo Antifa⁴³⁰, οι Alternatives Fans of Ergotelis (Εργοτέλης)⁴³¹, οι Che Guevara Club (Πανσερραϊκός), οι Demolitionarios (Προοδευτική/Εκρηξη Τούμπας)⁴³², οι Gruppo di Strada (Ατρόμητος)⁴³³, οι Liopesi Fans - 19002 (Παμπαιανιακός), οι Omilistas (ΟΦΗ)⁴³⁴, οι Omolio Ultras (Ηρακλής Ομολίου), οι Rude Boyz (Ηλυσιακός), οι Unfair Play (Αστέρας Εξαρχείων), οι West Side Boys (Ατρόμητος)⁴³⁵, η Αυτόνομη Ζώνη (Παναιτωλικός)⁴³⁶, οι Αυτόνομοι (Άρης)⁴³⁷, καθώς και οι Αυτόνομοι (Διαδικτυακός τύπος του Αυτόνου Πυρήνα Οπαδών

⁴²⁸ Βλ. R.F.U. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://rfu.blogspot.gr/2013/09/> (τελευταία πρόσβαση 20/3/2017).

⁴²⁹ *Radical Fans United «για την δημιουργία μιας κερκίδας χρωμάτων και συνείδησης»*. 2008. 3, σ. 6.

⁴³⁰ Οι «Navajo Antifa» της Παναχαϊκής όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν «αγωνίζονται» εντός και εκτός των γηπέδων «ενάντια στον φασισμό και το ρατσισμό». Συγκρούονται με τη δομή και το πλαίσιο του «μοντέρνου» ποδοσφαίρου, το οποίο έχει οδηγήσει ένα «κοινωνικό άθλημα» σε «επιχείρηση (μπίζνα) των ανώνυμων εταιρειών». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://navajo3.blogspot.gr/>.

⁴³¹ Οι Alternatives Fans του Εργοτέλη, παρουσιάζονται ως μια «νέα αυτόνομη, Εργοτελίτικη συλλογικότητα». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://alternatives.darkbb.com/>.

⁴³² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://demolitionarios.blogspot.gr/>.

⁴³³ Οι Gruppo di Strada του Ατρομήτου, στις θέσεις τους, αναφέρουν ότι προσβλέπουν σε μία κίνηση, στην οποία θα συμμετέχουν οπαδοί από όλες τις ομάδες, με σκοπό την εναντίωση απέναντι στις πολιτικές «εμπορευματοποίησης» του ποδοσφαίρου και καταστολής της κερκίδας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://peristeristreetgroup.blogspot.gr/>.

⁴³⁴ Οι Omilistas του ΟΦΗ αποσκοπούν στην έκφραση διαφορετικών θέσεων από τις κυρίαρχες, αναφορικά με την «κερκίδα», το «ποδοσφαίρο» και την «κοινωνία». Η δράση του οπαδού δεν πρέπει να είναι μόνο η παρακολούθηση ενός ποδοσφαιρικού αγώνα. Το όνομα του συνδέσμου είναι εμπνευσμένο από τα κινήματα των Zapatistas και των Magonistas. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <https://omilistas.wordpress.com/>.

⁴³⁵ Οι West Side Boys του Ατρομήτου, πρόεκυαν το 2007, όπως μας αναφέρουν από μια «παρεα Fentagin», οι οποίοι είχαν «κοινές βλέψεις για την κερκίδα και ένιωθαν ότι πρέπει και μπορούν να ενωθούν και να δημιουργήσουν κάτι κοινό». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://westsideboysf.blogspot.gr/>.

⁴³⁶ Με πρόταγμα την αλληλεγγύη και τον αλληλοσεβασμό μεταξύ των οπαδών και θέλοντας να έρθουν ενάντια στον ρατσισμό, στον φασισμό, στη κρατική καταστολή αλλά και στην εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου, δημιουργήθηκε η Αυτόνομη Ζώνη του Παναιτωλικού με ιδιαίτερο γνώρισμα αυτό της αυτοοργάνωσης και της ανεξαρτησίας του χώρου από τη δομή των Π.Α.Ε. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://agriniozone.blogspot.gr/>.

⁴³⁷ Οι Αυτόνομοι του Άρη (Αυτόνομος πυρήνας φίλων Άρη) στην ιδρυτική τους διακήρυξη, αναφέρουν χαρακτηριστικά πως δεν τους εκφράζει το «no politica-apolitica» καθώς ο αθλητισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που ελέγχεται, διαμορφώνεται και καθοδηγείται από τη «πολιτική». Κεντρικό σύνθημα των Αυτόνομων του Άρη είναι «Γα γήπεδα στους οπαδούς». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: http://aris-autonomen.blogspot.gr/2008/12/blog-post_26.html?m=0.

Ξάνθης)⁴³⁸, Malavetas Antifa Ultras (αντιφασίστες οπαδοί Ολυμπιακού Βόλου)⁴³⁹. Μια πρακτική που χρησιμοποιούν σε αυτό το ιδεολογικό φάσμα οι οπαδοί, είναι τομποϊκοτάζ, δηλώνοντας μια άρνηση. Αυτή η άρνηση των Radical Fans στη διοργάνωση του Mundial το καλοκαίρι του 2014, φάνηκε σε πληθώρα γηπέδων της χώρας, με καλέσματα σε διάφορους συνδέσμους, με σκοπό να κατέβει κοινό πανό με σύνθημα «Boycott Brasil 2014 - Ποτίζουν το γκαζόν με αίμα των φτωχών». Τα επιχειρήματα που έθεταν οι οπαδοί που στήριζαν το «μποϊκοτάζ» σε αυτή τη παγκόσμια διοργάνωση ποδοσφαίρου, ήταν οι συνθήκες διαβίωσης μεγάλης πλειοψηφίας του λαού της Βραζιλίας, η οποία ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας. Η σκέψη για τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα δεν σταματά εδώ. Μετά το δημοψήφισμα του 2015, η αυτόνομη θύρα 10 που είχε ταχθεί ξεκάθαρα υπέρ του ΟΧΙ με ανακοίνωση της γνωστοποίησε την τύπωση χαρτονομίσματος «ΗΡΑ» το οποίο θα χρησιμοποιούσαν σε ένα πλαίσιο ανταλλακτικής οικονομίας⁴⁴⁰.

«Η λειτουργία του δικού μας νομίσματος είναι απλή και δίκαιη. Δεν υπάρχουν δανειστές, eurogroup και ΔΝΤ. Κάθε ένας έρχεται στο σύνδεσμο φέρνοντας οποιοδήποτε προϊόν του περισσεύει ή οποιαδήποτε υπηρεσία μπορεί και θέλει να προσφέρει. Αμέσως παίρνει το αντίτιμο του προϊόντος ή της υπηρεσίας από το σύνδεσμο σε «ΗΡΑ». Αυτομάτως έχει αγοραστική δύναμη ίση με αυτά που προσέφερε. Τα «ΗΡΑ» που εξασφάλισε μπορεί να τα ξοδέψει αγοράζοντας προϊόντα ή υπηρεσίες που έχουν προσφέρει άλλοι τα οποία κοστολογεί ο σύνδεσμος. Από την Τετάρτη 8/7 ξεκινάμε δοκιμαστικά να δεχόμαστε προϊόντα στα γραφεία του συνδέσμου μας στην Αριστοτέλους. Την επόμενη Δευτέρα 13/7 από τις 21:00 μέχρι τις 23:00 θα συγκεντρώσουμε όλα τα προϊόντα και θα μπορεί να ανταλλάξει τα «ΗΡΑ» που θα έχει στη κατοχή του με οτιδήποτε χρειάζεται. Θα κυκλοφορήσουμε αναλυτικό οδηγό λειτουργίας του «ΗΡΑ» στην πρώτη προπόνηση της ομάδας στις 15/7.»

Εικόνα 28
Το νόμισμα ΗΡΑ
Πηγή: Αυτόνομη Θύρα 10

⁴³⁸ Ο Αυτόνομος Πυρήνας Οπαδών Ξάνθης (ΑΟΞ), θέτει ως βασική αρχή την «αντιεμπορευματικότητα», δηλαδή την λειτουργία δίχως χορηγούς, διαφημίσεις κ.λπ. Μεταξύ των όσων απορρίπτονται και ασκούν κριτική είναι τα ΜΜΕ (ως μέσο χειραγώγησης), τις κάμερες ελέγχου (ως μορφή επίσημου κοινωνικού ελέγχου) καθώς και τους κρατικούς νόμους που έρχονται σε βάρος της «οπαδικής δράσης». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τον διαδικτυακό ιστότοπο: <http://autonomoixanthi.blogspot.gr/>.

⁴³⁹ Η «λογική» της αντίδρασης απέναντι «στην προπαγάνδα φασιστικών και ρατσιστικών ιδεών» στην κερκίδα, τίθεται στο πυρήνα αυτής της συλλογικότητας. Βλ. Κείμενο-παρουσίαση των Malavetas Antifa Ultras. Radical Fans United. [online]. 19 Νοεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: http://rfu.blogspot.gr/2013/11/malavetas-antifa-ultras_19.html (τελευταία πρόσβαση 26/6/2014).

⁴⁴⁰ Πηγή: «Ανακοίνωση». Αυτόνομη Θύρα 10. [online]. 06 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.iraklis-g10.gr/anakoinwseis/1959-2015-07-06-20-21-48> (τελευταία πρόσβαση 22/5/2014).

8.3. Οι ετεροτοπίες και τα κοινωνικά πειράματα

«κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να χειραφετηθεί αν δεν χειραφετεί εκείνους που βρίσκονται γύρω του [...] η ελευθερία μου είναι η ελευθερία όλων» (Malatesta 1977:33)

Στην εισαγωγή του βιβλίου *«Errico Malatesta, Δημοκρατία, Φασισμός, Αναρχία»*, ο Bertì (2012: 6-9) μιλά για τη σκέψη του Malatesta, ως τον τελευταίο κλασικό σχολιαστή του αναρχισμού, μετά τους Γκόντγουιν, Προυντόν, Μπακούνιν, Κροπότκιν και Μερλίνο. Ο θεωρητικός του αναρχισμού αναφέρεται στον ελευθεριακό και εξισωτικό χαρακτήρα της αναρχικής ιδεολογίας, διακρίνοντας την αναρχία από τον αναρχισμό, δηλαδή το σκοπό και το μέσον (Bertì 2012:7). Η οικοδόμηση του αναρχισμού δεν πρέπει να εγκλωβιστεί στους «βρόχους του συστήματος», με την ιστορική ισχύ της αναρχικής ιδέας να πηγάζει από την «καθολικότητα» των αξιών που έχει ως πρόταγμα, την ελευθερία (ως κατάκτηση), την ισότητα και την αλληλεγγύη, την αδελφοσύνη, την ευημερία, την αγάπη, οι οποίες συναποτελούν τις ηθικές δικαιολογήσεις μιας δράσης προσανατολισμένης στο μέλλον (Bertì 2012:7-9). Η οργάνωση είναι η πρακτική της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, και συνιστά την προϋπόθεση της κοινωνικής ζωής που επιβάλλεται πάνω στον καθένα ή σε ομάδες ανθρώπων που εργάζονται για ένα κοινό σκοπό (Malatesta 1977:101). Η συνεισφορά της αναρχικής ιδεολογίας στον Malatesta, έγκειται στη διαφορά του *«είναι αυτό που θέλει να είναι»*, από το *«είναι αυτό που οφείλει να είναι»* (Bertì 2012:7). Καθώς οι κυβερνήτες χρησιμοποιούν τη συλλογική δύναμη της κοινωνίας (Malatesta 1977:19), η αλληλεγγύη ως η αρμονία των συμφερόντων και των συναισθημάτων, καθώς και η συμμετοχή του καθένα στο καλό όλων κι όλων στο καλό του καθένα, είναι ο μοναδικός μεγάλος κανόνας στο να συμβιβαστούν οι ανταγωνισμοί της κοινωνίας, κάνοντας την ελευθερία του καθενός να βρει όχι μόνο τα όρια της, αλλά και τα συμπληρώματα της, δηλαδή την προϋπόθεση της συνεχούς ύπαρξης της (Malatesta 1977:33). Σε όλο αυτό το σκεπτικό, η κατάργηση της ιδιοκτησίας και της κυβέρνησης θα επέφερε την αρμονική κοινωνία, στην ιδέα της κοινωνίας ως «συνειδητής ηθελημένης ιστορικής δημιουργίας», με βασική δύναμη της ιστορίας την ανθρώπινη θέληση (Bertì 2012:9). Απέναντι στον ανταγωνισμό, οι εκπρόσωποι του αναρχισμού προτάσσουν την αλληλεγγύη και την αλληλοβοήθεια σαν πρακτικές αναγνώρισης της ισότητας των ανθρώπων, οδηγώντας τους τελευταίους στο να συμμαχούν, να συνενώνονται και να

συμπράττουν (Kropotkin 1985:41). Οι αρχές του συγκεκριμένου κινήματος σχετίζονται με την απόρριψη όλων των μορφών κυριαρχίας, τη διαμόρφωση των ανθρωπίνων αλληλεπιδράσεων πάνω στη συνεργασία, στο ζήτημα της αυτονομίας και του σεβασμού του ατόμου (Clark 2010: 5).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετέπειτα, κοινότητες της ελευθεριακής σκέψης «έδειξαν ενδιαφέρον» για τους «οπαδικούς κόσμους» (Ζαϊμάκης 2013^α:20), με σύμμαχο την «παραδοσιακή» αντιπαλότητα του αναρχισμού «με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς» (Ζαϊμάκη 2013^α · Hans - Gerd Jaschke 2008). Μετά το 2008, το αντιεξουσιαστικό κίνημα με σύνθημα «Αυτοοργάνωσε το, αντιφασισμός και αυτοοργάνωση στα γήπεδα», επιδίωξε τη διάδοση του μηνύματος της αυτοοργάνωσης προς όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου. Πρόκειται για μια «κραυγή», εκδήλωση μιας απόγνωσης «γι' αυτά που ζούμε, αλλά και της άρνησης μας να συνεχίσουμε να τα ζούμε» (Χρύσης 2009:55). Το εγχείρημα ξεκίνησε από την πόλη της Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια υιοθετήθηκε από κοινότητες αντιεξουσιαστών άλλων περιοχών. Πρόκειται για μικρές ομάδες ποδοσφαίρου που θέτουν ως κύριο πρόταγμα την υιοθέτηση ενός διαφορετικού μοντέλου αθλητικής οργάνωσης. Οι ανωτέρων κοινότητες, εκφράζουν μια αντιφασιστική δράση, διοργανώνοντας τουρνουά ποδοσφαίρου, τα οποία ξεφεύγουν από τα όρια της θεαματοποίησης⁴⁴¹. Συγκεκριμένα, το 2008 γεννιέται η «Εκρηξη» - Προοδευτική Τούμπας στη Θεσσαλονίκη, το 2012 η «ΑΠΟ» Αυτόνομη Ποδοσφαιρική Ομάδα στη Πάτρα και η «Liberta» Ελευθεριακός Ποδοσφαιρικός Σύλλογος στη πόλη του Βόλου, το 2014 ο «Απειθαρχος Ιωαννίνων» και το 2015 ο «Μαρίνος Αντύπας» Αθλητικός Σύλλογος στην πόλη της Λάρισας. Μέχρι και το 2018 η προσπάθεια συνεχίζεται και σε κοινότητες της Κρήτης. Στην κερκίδα της Προοδευτικής Τούμπας θα ακούσεις διαφορετικά συνθήματα όπως «Χάσσουμε, κερδίσουμε, εμείς θα το γλεντήσουμε», «Ντου στα υπουργεία και φωτιά σ' όλα τα τμήματα, Εκρηξη, μέσα στο μυαλό, Προοδευτική θα τρελαθώ». Ο Αθλητικός Όμιλος Προοδευτική Τούμπας αγωνίζεται στο 2ο όμιλο του Β' Ερασιτεχνικού Πρωταθλήματος στη Θεσσαλονίκη. Ο Αντώνης αναφέρει ότι ο σύλλογος δημιουργήθηκε το 2006-2007 από μέλη «καταλήψεων» ή «στεκιών», ενώ η δράση του συλλόγου αποφασίζεται μέσω της ανοιχτής συνέλευσης. Ο πληροφορητής αναφέρει ότι στη συνέλευση «συμμετέχουν παίκτες, οπαδοί, θεατές και γενικά όλοι όσοι θέλουν να στηρίζουν αυτό το εγχείρημα».

⁴⁴¹ Πηγή: «Αυτοοργάνωσε το (Full movie)». *Blacuroi.gr* on Youtube.com. [online]. 11 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?t=37&v=n93qehcf2wk> (τελευταία πρόσβαση 10/7/2017).

Παρόλου που καταγράφονται ορισμένα μέλη στο Δ/Σ του συλλόγου, ο ρόλος του Προέδρου είναι διεκπεραιωτικός στις συλλογικές αποφάσεις της συνέλευσης, δίχως περαιτέρω αρμοδιότητες και καμία ισχύ. Ο μόνος που ίσως έχει περισσότερες αρμοδιότητες στην ομάδα είναι «ο προπονητής» σε ζητήματα του «τρόπου παιχνιδιού» και μόνο αγωνιστικού περιεχομένου. Οι παίκτες δεν πληρώνονται και ο προπονητής είναι «ένας από εμάς» σύμφωνα με τον Αντώνη. Οι συνδρομές των μελών γίνονται ανάλογα με την οικονομική ευχέρεια του καθενός. Την ομάδα ακολουθούν από λιγιστά έως και 300 άτομα σε αγώνες, δίχως να απαιτείται η «αγορά» κάποιου εισιτηρίου. Επίσης, πραγματοποιούνται, στη λογική της αυτοοργάνωσης, καφενεία οικονομικής ενίσχυσης, αλλά και συλλογικές κουζίνες ή στο τέλος (μπορεί και στο ημίχρονο) ενός ποδοσφαιρικού αγώνα, μεταξύ των θεατών να συλλέγονται χρήματα ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα όσων παρακολουθούν. Συγκεκριμένα, ο συμμετέχων τονίζει «Δεν» θέλουμε χορηγούς και η ομάδα «Δεν» έχει χορηγούς. Τα συνθήματα και τα πανό περιλαμβάνουν πολιτικά μηνύματα, μηνύματα εν' παραδείγματι για τους «Πολιτικούς Κρατούμενους» και τον «αγώνα ενάντια στα μεταλλεία χρυσού», συνθήματα που κυριαρχεί η εναντίωση σε μηχανισμούς του κράτους, ιδιαίτερα της αστυνομίας, όπως αυτό «και με την αντίπαλη ομάδα κάτι μας ενώνει, μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι». Οι σχέσεις στην κοινότητα είναι φιλικές και συντροφικές, στη βάση ευρύτερων κοινωνικών αγώνων. Εντός συνόρων αναπτύσσουν σχέσεις με ομάδες που φέρουν παρόμοια χαρακτηριστικά οργάνωσης και διαπνέονται από τις ίδιες κοινωνικο-πολιτικές αντιλήψεις. Η παραπάνω οργάνωση μπορεί να αναλυθεί σύμφωνα με τρία Α, όπως μου δήλωσε. Το πρώτο χαρακτηριστικό, είναι η αυτοοργάνωση. Ουσιαστικά πρόκειται για μια «συλλογικοποίηση» των αναγκών ή διαφορετικά όπως μας τονίζει ο Αντώνης «αυτοοργανώνουμε τις ανάγκες μας». Δεύτερο χαρακτηριστικό, είναι η αντιεραρχία, στην απόρριψη της φηγούρας και του ρόλου οποιουδήποτε «αρχηγού», «δεν θέλουμε κάποιον αργηγό». Τέλος, ο αντισεξισμός, δεν θεωρείται η γυναίκα κατώτερη και συμμετέχει ισότιμα στη συνέλευση και σε εκτός αγωνιστικών υποχρεώσεων δράσεις.

Ο γονατισμένος Αντι-Οιδίποδας

Ένα ελπιδοφόρο μήνυμα λέει ότι «η ιστορία δεν έφτασε στο τέλος της και η ιδεολογία δεν έχει πεθάνει» (Held 2003:67), δηλαδή η στρατηγική της ομοιογενοποιητικής στο νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό βρίσκει και πιθανά να αντιμετωπίσει αντιστάσεις. Ανάμεσα στους στίχους του Μάνου Ελευθερίου και του Νίκου Γκάτζου [το αμφιθυμικό του κανονικού και της αντικουλτούρας] οι οπαδικές κοινότητες δεν θα μπορούσαν να διαβαστούν ούτε ως ένα «κίνημα» αντίστασης ούτε σαν φωνές μιας εξεγερσιακής αντιεξουσίας. Οφείλουμε να τους αποδώσουμε μονάχα τον προσδιορισμό της κοινότητας σε μια εποχή «ατομικοποίησης», δίχως να γνωρίζουμε το μέλλον που θα χαράξουν μέσα στις συνθήκες πειθαρχοποίησης της δράσης οφείλουμε να τους αναγνωρίσουμε μια «ενέργεια», αν και αυτή φιλτράρεται αιώνες τώρα ως «βία». Μια απειλή της κοινωνικής ισορροπίας από τη «βία» των τρομοκρατών, των εγκληματιών και των συμμοριών και ενώ η απειλή του ανθρώπου βρίσκεται μέσα στον πυρήνα της κυριαρχίας που τελεί υπό κρίση, η συζήτηση μετατοπίζεται στους θύλακες του συλλογικού που θα μπορούσαν να μετατραπούν σε απειλή για το καθεστώς κυριαρχίας. Οι χαρακτηριζόμενες ως βίαιες κοινότητες ερμηνεύονται ως συμπτώματα του κενού και της ατομικο-κοινωνικής παθολογίας της ψυχής που εντάθηκε μέσα από την κρίση του νεοφιλελευθερισμού. Η γραμμική αναπαράσταση του κοινωνικού, φυσιολογικοποιείται ακόμη και μέσα στις σχέσεις του κοινοτικού. Το κενό της αποτυχίας, το κενό της ανεργίας, το κενό των οικονομικών προβλημάτων, το κενό της εξατομίκευσης, εγκλωβίζονται κάτω από τη λέξη «βία». Αυτά τα κενά άλλωστε και σύμφωνα με τους γνωρίζοντες, αποτέλεσαν τους τόπους σύγκλισης με τη νεοφασιστική προπαγάνδα. Η ακροδεξιά εισχώρησε μέσα στις εργατικές γειτονίες υπό το φόβο της ανεργίας, μπήκε στα κέντρα της πόλης υπό το φόβο της εγκληματικότητας, μπήκε στα σύνορα της χώρας υπό το φόβο της εθνοτικής αλλοίωσης. Σε όλες αυτές τις σκέψεις, το υποκείμενο παραμένει ως ένα άτομο που εύκολα απορροφά, χειραγωγείται και πράττει. Η φωνή των υποκειμένων χάθηκε ή καλύτερα μπερδεύτηκε μέσα στη μαζική εμπορευματοποίηση της διαμεσολάβησης. Οι κοινότητες με αναφορά τον αθλητικό οπαδισμό μετατράπηκαν σε σύμβολα του φόβου. Απέναντι σε αυτό το φαινόμενο «μιας διευρυνόμενης αλλά αφηρημένης καθολικοποίησης» (Ehrenberg 2013:248), η ασφάλεια μετράπηκε σε φόβο και η στρατηγική για την ασφάλεια βρήκε «την απουσία γειτόνων με διαφορετική σκέψη,

διαφορετική δράση και διαφορετική όψη» (Bauman 2004:71). Μια στρατηγική ομοιομορφίας και συμμόρφωσης, για κάθε αντίπαλο της οποίας εμφανίζεται το πρόσωπο της μη ανοχής (Bauman 2004:71). Σε αντίθεση με τα ανωτέρω, οι λόγοι γύρω από αυτό το πεδίο και μέσα στις κοινότητες, έφεραν στο προσκήνιο την απλά διατυπωμένη άποψη του σύγχρονου φιλοσόφου, πως «μόνον οι άνθρωποι που θα κατείχαν τη δύσκολη τέχνη της δράσης υπό συνθήκες αμφισημίας και αβεβαιότητας, που γεννιούνται από την διαφορά και την ποικιλομορφία, θα αναλάμβαναν τις ευθύνες τους. Ηθικά ώριμα άτομα είναι εκείνα που μεγαλώνουν με την ανάγκη του άγνωστου, αισθανόμενα ένα κενό, όταν απουσιάζει από τη ζωή τους μια «ορισμένη αναρχία» που μαθαίνουν να «αγαπούν τον «άλλο» ανάμεσα τους» (Bauman 2004:70). Το μεγαλύτερο μέρος της παρούσας μελέτη, κλήθηκε να αντιμετωπίσει το πολιτικό πεδίο μέσα σε ετερόκλητα σχήματα μεταξύ των κοινοτήτων ή και εντός των ίδιων των κοινοτήτων. Σε μια κριτική προσέγγιση, διατυπώθηκαν ερωτήματα γύρω από τη σύνδεση του οπαδισμού με το νεοφασιστικό αφήγημα, τόσο εκτός όσο και εντός της κερκίδας. Γι' αυτό το κούμπωμα ολοτήτων, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στο έργο *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia* των Gilles Deleuze και Felix Guattari (1983), όπου ο Michel Foucault γράφοντας την εισαγωγή αναφέρεται στη μη φασιστική ζωή. Κλείνοντας, σε αυτό το λιγосέλιδο κείμενο ο Foucault (1983: xiii), διατυπώνει σε μια συζήτηση για την αγάπη προς την εξουσία, το φασισμό της καθημερινή ζωής, ο οποίος βρίσκεται μέσα στις πράξεις, στις καρδιές και στις απολαύσεις μας. Ο «φασισμός σε όλους μας» (the fascism in us all). Πέραν του ίδιου μας του εαυτού, ο *Αντι-Οιδίποδας* παλεύει με τον γραφειοκράτη επαναστάτη και τον υπάλληλο της αλήθειας (Bureaucrats of the revolution and civil servants of Truth) (1983: xii), τους βασίζοντας την συμπτωματολογία στην έλλειψη (who would subjugate the multiplicity of desire to the twofold law of structure and lack) (1983: xiii), δηλαδή το πανταχού παρόν κενό που περιγράψαμε και τα στιγμιότυπα του κακού. Ο σύγχρονος φιλόσοφος της εξουσίας συνοψίζοντας τη μη φασιστική ζωή στις παρακάτω «αρχές» (1983:xiii-xiv), δίνει απάντηση σε πολλά ερωτήματα που τέθηκαν στην όλη προβληματική.

(α). *Ελευθέρωσε την πολιτική δράση από την ενοποιητική και ολοποιητική παράνοια* [Free political action from all unitary and totalizing paranoia].

(β). *Ανέπτυξε τη δράση, τη σκέψη και τις επιθυμίες δια της πολλαπλότητας της αντιπαράθεσης και της αποσύνδεσης και όχι μέσα από την υποδιαίρεση και την*

πυραμιδική ιεράρχηση [Develop action, thought, and desires by proliferation, juxtaposition, and disjunction, and not by subdivision and pyramidal hierarchization].

(γ). *Απέσυρε την υποταγή στις κατηγορίες του Αρνητικού (νόμος, όριο, ευνουχισμός, έλλειψη, χάσμα) το οποίο η Δυτική Σκέψη κράτησε σαν ιερό, ως μορφή εξουσίας ή ως πρόσβαση στην πραγματικότητα. Προτίμησε αυτό που είναι θετικό και πολλαπλό, τη διαφορά από την ομοιομορφία, τις ροές από τις ενότητες, τις ευέλικτες συναρμογές από τα συστήματα. Πίστεψε πως ότι είναι παραγωγικό, δεν είναι σταθερό αλλά νομαδικό* [Withdraw allegiance from the old categories of the Negative (law, limit, castration, lack, lacuna), which Western thought has so long held sacred as a form of power and an access to reality. Prefer what is positive and multiple, difference over uniformity, flows over unities, mobile arrangements over systems. Believe that what is productive is not sedentary but nomadic].

(δ). *Μη νομίζεις ότι κάποιος πρέπει να είναι θλιμμένος για να είναι μαχητικός, έστω κι αν αυτό που αγωνίζεται είναι απεχθές. Η σύνδεση της επιθυμίας με την πραγματικότητα (και όχι η υπαναχώρηση σε μορφές αναπαράστασης) διαθέτει επαναστατική δύναμη* [Do not think that one has to be sad in order to be militant, even though the thing one is fighting is a bominable. It is the connection of desire to reality (and not its retreat in to the forms of representation) that possesses revolutionary force.

(ε). *Μη χρησιμοποιείς τη σκέψη για να βασίσεις την πολιτική δράση στην Αλήθεια. Ούτε την πολιτική δράση για να δυσφημείς, ως απλή εικασία, μια γραμμή σκέψης. Χρησιμοποίησε την πολιτική πρακτική ως ενισχυτική της σκέψης, και την ανάλυση ως πολλαπλασιαστή των μορφών και των πεδίων παρέμβασης της πολιτικής δράσης* [Do not use thought to ground a political practice in Truth; nor political action to discredit, as mere speculation, a line of thought. Use political practice as an intensifier of thought, and analysis as a multiplier of the forms and domains for the intervention of political action].

(στ). *Μη ζητάς η πολιτική να επαναφέρει τα δικαιώματα του ατόμου όπως η φιλοσοφία τα έχει καθορίσει. Το άτομο είναι το προϊόν της εξουσίας. Αυτό που απαιτείται είναι η «απο-ατομικοποίηση» μέσω του πολλαπλασιασμού και της μετατόπισης, είναι οι διάφοροι συνδυασμοί. Η ομάδα δεν πρέπει να είναι ο οργανικός δεσμός που ενώνει ιεραρχημένα άτομα, αλλά μια διαρκής γεννήτρια της απο-ατομικοποίησης* [Do not demand of politics that it restore the «rights» of the individual, as philosophy has defined them. The individual is the product of power. What is needed is to "de-

individualize" by means of multiplication and displacement, diverse combinations. The group must not be the organic bond uniting hierarchized individuals, but a constant generator of de-individualization].

(ζ). *Μην γοητεύεσαι από την εξουσία* [Do not become enamored of power].

Άραγε ποιο το μέλλον της εξουσίας;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αβδελά, Ε. και Ψαρρά, Α. 1998. *Σιωπηρές ιστορίες, Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αβδελά, Ε., Αρβανιτάκης, Δ., Δελβερούδη, Α., Ματθιόπουλος, Δ., Πετμεζάς, Σ. και Σακελλαρόπουλος, Τ. 2017. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα* (συλλογικό). Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Αβδελά, Ε. 2018. Φυλετισμός και ευγονική στη συγκρότηση της ελληνικής εγκληματολογίας: η περίπτωση του Κωνσταντίνου Γαρδίκια. Στο Αβδελά, Ε., Αρβανιτάκης, Δ., Δελβερούδη, Ε., Α., Ματθιόπουλος, Ε., Δ. Πετμεζάς, Σ. & Σακελλαρόπουλος, Τ. (επιμ.) *Φυλετικές Θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Αγγελής, Ι. 2000. Διαδίκτυο και Ποινικό Δίκαιο, Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο (Cybercrime-Internet Crime). *Ποινικά Χρονικά*, Ν, σσ. 675-686.
- Αθανασίου, Α. 2007. *Ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Αθανασίου, Α. 2011. Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος. Στο Αθανασίου, Α. (επιμ.) *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*. Αθήνα: Νήσος.
- Αλεξανδρόπουλος, Σ. 2001. *Θεωρίες για τη Συλλογική Δράση και τα Κοινωνικά Κινήματα*. Αθήνα: Κριτική.
- Αλεξιάδης, Σ. 1989. *Εγκληματολογία*. Αθήνα: Σάκκουλα.
- Αλεξιάδης, Σ. 2004. *Εγκληματολογία*. 4^η εκδ. Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Αλεξίου, Θ. 2014. Ερμηνείες, ιδεολογία και κοινωνικο-ταξικό υπόβαθρο του φασισμού. *Κοινωνίας Δρώμενα*. 2, σσ. 7-18.
- Αρτινοπούλου, Β. 2008. Ανήλικοι- θύματα, Ανήλικοι- Παραβάτες. *Αστυνομική Ανασκόπηση*. 247.
- Ασημακόπουλος, Ν. και Γεωργιάδης, Κ. 1988. *Μυστική Επιχείρηση Ποδόσφαιρο*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

- Αστρινάκης, Α. 1988. Νέα φαινόμενα και μορφές περιθωριοποίησης της νεολαίας στις σύγχρονες αναπτυσσόμενες κοινωνίες: ορισμένα σημεία προσέγγισης του προβλήματος. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Τομ. 68, σσ. 56-96.
- Αστρινάκης, Α. και Στυλιανούδη, Λ. επιμ. 1996. *Χέβυ Μέταλ Ροκαμπίλι και Φανατικοί Οπαδοί, Νενανικοί Πολιτισμοί και Υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική* (συλλογικό). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αυγερινός, Θ. 1989. *Κοινωνιολογία του Αθλητισμού: Θεώρηση Αθλητικών Γεγονότων, Οργάνωση του Αθλητισμού, Βία και Αθλητισμός*. Θεσσαλονίκη: Σάλτο.
- Βασιλείου, Θ. 2010. Μαθήματα μη κανονικότητας, Εντεκα παραδόσεις του 1974-1975, όταν ο Φουκώ μελετούσε το πρόβλημα των επίφοβων. *Καθημερινή*. 10 Οκτωβρίου.
- Βέλτσος, Γ. 1974. *Σημειολογία των πολιτικών θεσμών*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βιδάλη, Σ. 2010. Κριτική Εγκληματολογία και Κοινωνικός έλεγχος. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, 4 (2), σσ. 7-13.
- Βιδάλη, Σ. 2013. *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βλάχος, Μ. 2013. *Ο ψηφοφόρος της Χρυσής Αυγής*. Υπερσιβηρικός.
- Βλάχου, Β. 2008. *Η εξέλιξη των Εγκληματολογικών Θεωριών για την Βία και την Επιθετικότητα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βουλή των Ελλήνων. 2010. *Σύνταγμα της Ελλάδας. Όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα της 27ης Μαΐου 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων*. Αθήνα: Διεύθυνση Εκδόσεων και Εκτυπώσεων της Βουλής.
- Γαβριηλίδης, Α. 2006. Η επικαιρότητα του Μισέλ Φουκώ, *Θέσεις: Αναλύσεις – Κριτική, Ζητήματα της πάλης των τάξεων*. 96, σσ. 39-49.
- Γαβριλίδης, Α. 2012. Ο ολοκληρωτισμός της μη βίας και τα αδιέξοδα του κέντρου. *Θέσεις: Αναλύσεις – Κριτική, Ζητήματα της πάλης των τάξεων*. 121, σελ. 39-44.
- Γαργαλιάνος, Δ. 2010. Το Γραφείο αθλητισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. *Monthly Review*, 63, σσ. 115-125.
- Γεωργιάδου, Β. 2004. Πρόλογος στην Ελληνική έκδοση. Στο Ρ. Hainsworth (επιμ.) *Η ακροδεξιά, Ιδεολογία, Πολιτική κόμματα, 1ος τόμος*. Αθήνα: Παπαζήση-Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, σσ. 9-37.
- Γεωργούλας, Σ. 2000. *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεωργούλας, Σ. 2003. *Αποκλίνουσα Συμπεριφορά των Νέων*. Αθήνα: Εκρεμές.

- Γεωργούλας, Σ. 2009. *Παρέκκλιση Ανηλίκων. Θεωρητική, ερευνητική προσέγγιση και πολιτικές*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Γεωργούλας, Σ. 2010. *Η κοινωνία του ελεύθερου χρόνου*. Αθήνα: Πεδίο.
- Γεωργούλας, Σ. 2016. *Το κρατικο-επιχειρηματικό έγκλημα και ο αθλητισμός. Μια κατάσταση «Φυσιολογική»*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Γιαννακόπουλος, Κ. 1997. Η ανδρική ταυτότητα και το γήπεδο. *Το βήμα*. 02 Φεβρουαρίου.
- Γιαννακόπουλος, Κ. και Γιαννιτσιώτης Γ. 2010. Εισαγωγή: Εξουσία, αντίσταση και χωρικές υλικότητες. Στο Κ. Γιαννακόπουλος και Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.) *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σσ. 11-58.
- Γιαννικόπουλος, Α. 1991. *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α. 1984. *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γκολφινόπουλος, Γ. 2007. *Έλληνας Ποτέ: Αλβανοί και Ελληνικός Τύπος τη νύχτα της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 2004*. Ιωάννινα: Ισνάφι.
- Δασκαλάκης, Η. 1975. Η εγκληματολογική σημασία του σκοτεινού αριθμού της εγκληματικότητας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 25.
- Δασκαλάκης, Η. 1985. *Η εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης: Παραδόσεις*. Αθήνα -Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δεμερτζής, Ν. 1995. Ο εθνικισμός ως ιδεολογία. Στο Δ. Σολομού (επιμ.) *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 67-116.
- Δεμερτζής, Ν. 2003. Εθνικές και Εθνοτικές Ταυτότητες στο Διαδίκτυο. Στο Η. Κατσούλης, Μ. Ανανιάδη και Σ. Ιωαννίδης (επιμ.) *Παγκοσμιοποίηση: Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σσ. 441-458.
- Δέσπος, Ζ. 2010. Οπαδική βία: Απομυθοποιώντας την αθλητική ουδετερότητα. Στο Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.) *Οπαδική Βία και άλλες πτυχές της βίας στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Νόβολι, σσ. 29-41.
- Δημητρίου, Μ. και Παυλογιάννης, Ο. 2000. *Όψεις και προβλήματα του σύγχρονου ανταγωνιστικού αθλητισμού*. Αθήνα: Αθλοτύπο.

- Διαμαντάκη, Κ. 2002. Νέες Μορφές Ηλεκτρονικής Επικοινωνίας, Το άτομο και η ομάδα στον Κυβερνοχώρο. Στο Κ. Ναυρίδης (επιμ.) *Εξουσία, Βία, Πόνος*, Τόμος Α. Αθήνα: Καστανιώτη. σσ. 305-320.
- Διεθνής Αμνηστία, 2014. *Κράτος εν κράτει: Κουλτούρα κακομεταχείρισης και ατιμωρησίας στην Ελληνική Αστυνομία*. London: Amnesty International Ltd.
- Δοξιάδης, Κ. 1995. Για την ιδεολογία του εθνικισμού. Στο Δ. Σολομού (επιμ.) *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 41-52.
- Δρένος, Δ. 2013. «Και ΠΑΟΚ να μην υπήρχε/ πάλι ΠΑΟΚ θα' μουννα». Συνθηματικός λόγος και οπαδική ταυτότητα. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 291-313.
- Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του Ανθρώπου, 2012. *Ετήσια έκθεση 2011*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Ελευθεράτος, Δ. 2010^α. *Εξουσία, Τι μπάλα παίζεις;*. Αθήνα: Τόπος.
- Ελευθεράτος, Δ. 2010^β. Η Βία των Χούλιγκαν κι ο θεσμικός χουλιγκανισμός. Στο Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.) *Οπαδική Βία και άλλες πτυχές της βίας στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Νόβολι. σσ. 45-60.
- Ευρυγένης, Δ. 1985. *Εξεταστική Επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη*. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
- Ζαϊμάκης, Γ. 2005. Το φαινόμενο της βίας στο Ελληνικό ποδόσφαιρο. *Κοινωνική Εργασία*, 80, σσ. 223-247.
- Ζαϊμάκης, Γ. 2010. *Εργοτέλης 1929-2009, Ψηφίδες της Αθλητικής και Κοινωνικής Ιστορίας ενός φιλοπρόοδου σωματείου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ζαϊμάκης, Γ. 2013^α. Εμπορευματοποίηση, διαφθορά και ιδεολογικές αντιπαλότητες στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο σε μια κοινωνία κρίσης, *Humba, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*, 12(6), σσ. 19-21.
- Ζαϊμάκης, Γ. 2013^β. Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα. Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση και αποικιοποίηση. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης, (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 27-58.

- Ζαϊμάκης, Γ. και Κοταρίδης Ν. (επιμ.) 2013. *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Ζαραφονίτου, Χ. 1995. *Εμπειρική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφονίτου, Χ. 2004. *Εμπειρική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφονίτου, Χ. 2003. *Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο: οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζορμπαλάς, Σ. 1978. *Ο Νεοφασισμός στην Ελλάδα 1967-1974*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Ηράντος, Κ. 1990. *Αθλητισμός και Κοινωνία: Η πολιτική κοινωνιολογία του αθλητισμού της κλασικής και σύγχρονης εποχής*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ινστιτούτο Καταναλωτών Μακεδονίας, Παμμακεδονική Ένωση Φιλάθλων, 1996. Ο «πελάτης» των γηπέδων έχει τα δικαιώματά του. Στο Δ. Γαργαλιάνος. (επιμ.) *Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνέδριου Ελληνικής Εταιρείας Διοίκησης Αθλητισμού*. Θεσσαλονίκη, σ. 104.
- Ιωσηφίδης, Θ. 2008. *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Καλαμαράς, Α. 2012. Οπαδικό Κίνημα και Πολιτική. Στο Π. Αραπίνης (επιμ.) *Αντι-κουλτούρα. Η ανάδυση ενός νέου κοινωνικού υποκειμένου μετά το 1980*. Σπάρτη: Ιδιομορφή.
- Καλτσώνης, Δ. 2010. Βία στα γήπεδα, οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία. Στο Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.) *Οπαδική Βία και Άλλες πτυχές της Βίας στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Νόβολι, σσ. 109-121.
- Καννέλης, Η. 1998. Τιτανομαχίες στην πρώτη σελίδα. Η αθλητική δημοσιογραφία στον Τύπο και τα ερτζιανά. *Η καθημερινή*. 4 Οκτωβρίου. σσ. 27-28.
- Κανονισμός Γηπέδων, Ασφάλειας & Προστασίας Αγώνων, 2014. Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία (Ε.Π.Ο).
- Κανονισμός Υποδομής Γηπέδων της UEFA, 2010. Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία (Ε.Π.Ο.).
- Καρδάσης, Β. 2010. Αντιπαλότητα και Βία στον αθλητικό χώρο. Στο: Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.), *Οπαδική Βία και άλλες πτυχές της βίας στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Νόβολι. σσ. 61-70.
- Καρκαγιάννης-Μπουκάλας, Σ. και Σχινάς-Παπαδόπουλος, Ι. 2014. *Συνθήματα και Τραγούδια των Ελληνικών Γηπέδων*. Αθήνα: Άγρα.

- Καστοριάδης, Κ. 1978. *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*. Αθήνα: Ράππα.
- Καστοριάδης, Κ. 1992. *Ο θρυματισμένος κόσμος*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. 1998. *Η «Ορθολογικότητα» του Καπιταλισμού*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. 2000^α. *Ομιλίες στην Ελλάδα*. 1989. Αθήνα: Ύψιλον.
- Καστοριάδης, Κ. 2000^β. *Η Άνοδος της Ασημαντικότητας*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Κατριβέσης, Ν. 2003. *Η κοινωνιολογία του Nobert Elias από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κατσώγης, Α. 2011. *Οπαδοί εν χορώ: προσέγγιση στα συνθήματα των Ελλήνων οπαδών*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Καψάλης, Α. 2006. *Παιδαγωγική Ψυχολογία*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη Αφοί.
- Κιούπης, Δ. 1998. Ποινική Ευθύνη των εταιρειών παροχής πρόσβασης στο Internet. *Ποινικά Χρονικά*, ΜΗ, σσ. 712-720.
- Κιουπκιολής, Α. 2015. *Φιλοσοφίες της ελευθερίας. Από τον Μαρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και τη δημοκρατία των κοινών*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Κιτροέφ, Α. 2010. *Ελλάς, Ευρώπη, Παναθηναϊκός! 100 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας, 1908-2008*. New York: greekworks.com.
- Κονδύλης, Π. 2007. *Το Πολιτικό και ο Άνθρωπος. Βασικά στοιχεία της κοινωνικής οντολογίας, τόμος Ια*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κορωναίου, Α. 2010. *Όταν η εργασία γίνεται ασθένεια. Το στρες των εκπαιδευτικών. Μια κοινωνιολογική μελέτη περίπτωσης*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κοταρίδης, Ν. και Σιδέρης, Ν. 2013. Το παιχνίδι και ο φανατισμός της κερκίδας. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 143-160.
- Κουκουτσάκη, Α. 2002. *Χρήση ναρκωτικών και ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*. Αθήνα: Κριτική.
- Κουλούρη, Χ. 2015. Η ιστορία του Ελληνικού Αθλητισμού: Σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί Αγώνες. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ε. Φουρναράκη (επιμ.) *Κοινωνία και Αθλητισμός στην Ελλάδα, Κοινωνιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 43-87.
- Κουράκης, Ν. 1999. *Έφηβοι παραβάτες και κοινωνία. Θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αντ. Ν.Σάκκουλας.

- Κουράκης, Ν. 2008. Έγκλημα και Εγκληματολογία μέσα από την προοπτική του 2020. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, 1 (3), σελ. 20-23.
- Κουρούτζας, Χ. 2018. *Εγκληματολογία της Γενετικής*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κουρούτζας, Χ. και Παρασκευόπουλος, Δ. 2014. Οι «κένταυροι» στην άνθιση του φασισμού εντός της ελληνικής κοινωνίας, *Κοινωνίας Δρώμενα «Φασισμός και Κοινωνία: Κοινωνικές και Πολιτικές διαστάσεις του Φασιστικού Φαινομένου»*, 2.
- Κουσουμβρής, Χ. 2004. *Γκρεμίζοντας το μύθο της Χρυσής Αυγής*. Έρεβος.
- Κυπριανός, Π. 2013. Πραγματικότητα, παιχνίδι, φίλαθλοι. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ.127-140.
- Κυπριανός, Π. και Χουμεριανός, Μ. 2009. *Ανατομία των Ποδοσφαιρικών Παθών*. Αθήνα: Διόνικος.
- Κυριαζή, Ν. 1998. *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις.
- Κυριαζή, Ν. 2009. *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, (εκδ.14^η). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κωνσταντακόπουλος, Η. 2009. Οι σύγχρονες προκλήσεις της αντιμετώπισης των εγκλημάτων σε αθλητικούς χώρους και ο ρόλος του Αθλητικού Εισαγγελέα υπό το πρίσμα του Ν 2725/1999. *Ποινική Δικαιοσύνη*. Τχ 12. σσ.1437-1441.
- Κωστόπουλος, Τ. 2005. *Η αυτολογημένη μνήμη: Τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνοφοροσύνη*. Αθήνα: Φιλίστωρ.
- Λαμπίρη – Δημάκη, Ι. 1989. *Η έννοια της κρίσης και άλλα δοκίμια της κοινωνιολογίας*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Λαμπροπούλου, Ε. 2001. *Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου*. Αθήνα: Κριτική.
- Λέκκας, Π. 1995. Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας-εθνική θεωρία και εθνικό φρόνημα. Στο Δ. Σολομού (επιμ.) *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 233-252.
- Λίποβατς, Θ. 1995. Η διχασμένη Ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού. Στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.) *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα*. Αθήνα: Οδυσσέας. σσ.115-132.
- Λίποβατς, Θ. 2002. Φανατισμός. *Σύγχρονα Θέματα*, 67, σσ. 46-53.

- Λυδάκη, Α. 2010. *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Λυμπεράκη, Α. και Μουρίκη, Α. 2003. *Η Αθόρυβη Επανάσταση: Νέες Μορφές Οργάνωσης της Παραγωγής και της Εργασίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λυριντζής, Χ. 1995. Περί εξουσίας: ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. 86 (1), σσ. 3-20.
- Λύτρας, Π. 1983. *Αθλητική ψυχο-κοινωνιολογία : δοκίμια Ι*. Αθήνα : Θεωρία.
- Μαγγανάς, Α. 2008. Ηλικία και Εγκληματικότητα. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*. 1 (4), σσ. 24-32.
- Μακρυνιώτη, Δ. 1989. *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*. Αθήνα-Γιάννενα: Δωδώνη.
- Μακρυνιώτη, Δ. 2001. Εισαγωγή. Στο Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.) *Παιδική Ηλικία*. Αθήνα: Νήσος, σελ. 11-43.
- Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.) 2003. *Οι Κόσμοι της Παιδικής Ηλικίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Μαλάτος, Α. 2010. *Παραδόσεις Αθλητικού Δικαίου*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μάνδουλα, Μ., Κουσουνής, Α., Κουσουνής, Σ., Πανταζοπούλου, Α. και Γερογιάννη, Π. 2011. Το γενετικό και κοινωνικό περιβάλλον ως παράγοντας διαμόρφωσης της προσωπικότητας: από τους κλασικούς συγγραφείς έως σήμερα. *Ιατρικά Χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος*. 8 (1), σσ. 56-67.
- Μανιάς, Ν. (Νικοτσάρας) Σμήναγος ε.α. 2009. *Στον ασύρματο της Ρούμελης: Αναμνήσεις απ' τους αγώνες στη δεκαετία του '40*. Αθήνα: Επιμέλεια Έκδοσης Γ. Μωραϊτίης.
- Μανιάτης, Γ. 2005. Η ισχύς του φόβου και ο φόβος της ισχύος. Στο Κ. Ναυρίδης, Ν. Χρηστάκης (επιμ.) *Κοινωνίες σε κρίση και αναζήτηση νοήματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαρκαντωνάτου, Μ. 2009. *Το κράτος και το Μονοπώλιο της Βίας: Θεωρήσεις και Μεταβολές*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μαρκαντωνάτου, Μ. 2012. Η Εσωτερική Υποτίμηση στην Ελλάδα της κρίσης και το Ανταγωνιστικό Κράτος. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, 6 (4), σσ. 31-43.
- Μαρκαντωνάτου, Μ. και Ράπτης, Β. 2011. Έλεγχος Πλήθους και Κοινωνική Πειθάρχηση με αφετηρία την Αναφορά του ΝΑΤΟ για τα Μη-Θανατηφόρα Όπλα και τις Μελλοντικές Επιχειρήσεις Υποστήριξης της Ειρήνης. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, 5, σσ. 6-21.
- Μαρκέτος, Σ. 2006. *Πως φίλησα των Μουσολίνι. Τα πρώτα βήματα του Ελληνικού Φασισμού*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

- Μαυρομάτης, Α. 2006. *Αθλητικά Εγκλήματα*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Μεταξάς, Α-Ι. 1979, *Πολιτική Επιστήμη, Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχόμενο, εισαγωγική θεώρηση*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ-Ν Σάκκουλα.
- Μηλιός, Γ., Δημούλης, Δ. και Οικονομάκης, Γ. 2005. *Η θεωρία του Μαρξ για τον Καπιταλισμό: Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης*. Βιβλιοθήκη Οικονομικής και Πολιτικής Θεωρίας. Αθήνα: Νήσος.
- Μυριζάκης, Γ. 1997. *Ελεύθερος Χρόνος των Νέων: Ψυχαγωγικές και Αθλητικές δραστηριότητες*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Ναρ, Λ. 2014. *Το παιχνίδι της εξέδρας, σχολιασμένα συνθήματα από τα ελληνικά γήπεδα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νασιάκου, Μ. 2005. Μέρος Ι: Προσωπικότητα. Στο Σ. Βοσνιάδου (επιμ.) *Εισαγωγή στην Ψυχολογία, Τόμος Β', Κοινωνική Ψυχολογία- Κλινική Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg. σσ. 125-134.
- Νικολαΐδου- Κυριανίδου, Β. 2000. Για τη βία και την Πολιτική στο έργο της Hannah Arendt, Εισαγωγή και Μετάφραση Στο Arendt, Η. *Περί Βίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 25-49.
- Πανούσης Γ. 1985. *Οι Κοινωνικές Σχέσεις ως αναγκαίοι όροι της εγκληματογένεσης*. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Πανούσης, Γ. 1991. *Εγκληματολογικές Έρευνες*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Πανούσης Γ. 2004. *Εγκληματο-λογικά: Παρί εγκληματ(ι)ών λόγος και αντίλογος*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Πανούσης, Γ. 2009. *Φυσιογνωμική; Μια σύγχρονη εγκληματολογική προσέγγιση*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.
- Πανούσης, Γ. 2010. Βία στα Ελληνικά Γήπεδα. Ένα εκρηκτικό κοκτέιλ από-ατάκτως-αναμεμιγμένα υλικά. Στο Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.) *Οπαδική Βία και άλλες πτυχές της βίας στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Νόβολι, σσ. 79-87.
- Παπαγεωργίου, Δ. 1998. *Μια "άλλη" Κυριακή: Τρέλα και Αρρώστια στα Ελληνικά Γήπεδα*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Παπαγεωργίου, Δ. 2007. *Μια "άλλη" Κυριακή: Τρέλα και Αρρώστια στα Ελληνικά Γήπεδα*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Παπαγεωργίου, Δ. 2010. Βία και αθλητικά δρώμενα: μια δομική σύνδεση ή ένα αναπάντητο ερώτημα. Στο Σ. Γεωργούλας και Δ. Χατζηευσταθίου (επιμ.) *Ο*

- Αθλητισμός στην Κοινωνία και η Κοινωνία του Αθλητισμού: Κοινωνιολογία του Αθλητισμού. Θεωρία, Μεθοδολογία και Έρευνα.* Αθήνα: Νημερτής. σσ. 101-112.
- Παπαδοπούλου- Νταϊφώτη, Ζ. 2010. «Νευροβιολογικό υπόστρωμα της βίας». Στο Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.) *Οπαδική Βία και Άλλες πτυχές της Βίας στον Αθλητισμό.* Αθήνα: Νόβολι.
- Παπαθανασόπουλος, Ε. 1996. Νομικές και Εγκληματολογικές Διαστάσεις του προβλήματος της γηπεδικής βίας. Στο: Α. Αστρινάκης, και Λ. Στυλιανούδη (επιμ.) *Χέβν Μέταλ Ροκαμπίλι και Φανατικοί Οπαδοί, Νεανικοί Πολιτισμοί και Υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 441-467.
- Παπαταξιάρης, Ε. 2014. «Εκκρεμείς διαφορές: Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη». Στο Ε. Παπαταξιάρης (επιμ.) *Πολιτικές της Καθημερινότητας: Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σσ. 17-80.
- Παρασκευόπουλος, Ι. 1993. *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας.* Αθήνα: εκδ. Αθήνα.
- Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε-Α. 2008. Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις. *Open Education*, 4(1).
- Πασχαλιώρη, Β. και Μίλεση, Χ. 2005. Η ποιοτική μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης: Επισημάνσεις και Προβληματισμοί. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*. 10, σσ. 20-33.
- Πατεράκη, Χ. 1986. *Βασικές έννοιες των Pierre Bourdieu και Jean-Claude Passeron σε θέματα κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης.* Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Πατσίδου, Α. και Παπαδόπουλος, Δ. 2010. Η κοινωνική Καταγωγή της βίας των οπαδών στα γήπεδα. *Πρακτικά 11^ο Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρείας Διοίκησης Αθλητισμού 3-5 Δεκεμβρίου 2010*. Σέρρες, σσ. 10-12.
- Πιτσελά, Α. 1996, *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων.* Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Πολίτη, Τ. 2009. «Γουρουνίσια Μάζα κατά πλήθους χρυσών ναρκίσσων». *Θέσεις: Αναλύσεις – Κριτική, Ζητήματα της πάλης των τάξεων*. 107, σσ. 121-145.
- Ρηγοπούλου, Κ. 2011. Οι κοινότητες στην εποχή της κρίσης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135, Α' - Β', σσ. 211-236.
- Ρήγου, Μ. 1995. *Η Ετερότητα του Άλλου, Δοκίμιο για μια τρέχουσα Μεταθητική,* Αθήνα: Πλέθρον.

- Ριζάκος, Σ. 1996. Η Αθλητική Κουλτούρα και οι ομαδοποιήσεις των μελών της στη Δυτική Αττική. Στο Α. Αστρινάκης, Λ. Στυλιανούδη, επιμ. *Χέβυ Μέταλ Ροκαμπίλι και Φανατικοί Οπαδοί, Νεανικοί Πολιτισμοί και Υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 403-440.
- Ρούσης, Γ. 2010. Η οπαδική βία ως υποκατάστατο και κυματοθραύστης πραγματικών κοινωνικών συγκρούσεων. Στο Θρησκευόμενοι Κόκκινοι Επιστήμονες (επιμ.) *Οπαδική Βία και Άλλες πτυχές της Βίας στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Νόβολι, σσ. 89-105.
- Σαματάς, Μ. 2015. Η πανοπτική ασφάλεια των Ολυμπιακών Αγώνων μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 και οι επιπτώσεις στις ατομικές και δημοκρατικές ελευθερίες. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ε. Φουρναράκη (επιμ.) *Κοινωνία και Αθλητισμός: Κοινωνιολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.153-178.
- Σεραφετινίδου, Μ. 1987. *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, Ο Ρόλος των Μέσων στην παραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σεφεριάδης, Σ. 2006. Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση και Κοινωνικά Κινήματα, Μια Αποτύπωση. *Eurozine*. [online] Διαθέσιμο στο:
<http://www.eurozine.com/pdf/2006-10-13-seferiades-el.pdf> (τελευταία πρόσβαση 19/5/2015).
- Σπινέλη, Κ. 1985. *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, πανεπιστημιακές παραδόσεις –α-*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αν. Ν. Σάκκουλας.
- Σταμάτης, Α. 2010. *Θρυλικές Ιστορίες*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Σταμίρης, Γ. 1989. *Κοινωνιολογία του αθλητισμού*. Αθήνα: Ζήτα.
- Σταυρακάκης, Γ. 2008. *Ο Λακάν και το Πολιτικό*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Σταυρίδης, Σ. 2010. *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Στυλιανούδη, Λ. 1996. Το Αθλητικό Δρώμενο: Μια ανάγνωση του Αθλητικού Αγώνα. Στο Α. Αστρινάκης, Λ. Στυλιανούδη επιμ. *Χέβυ Μέταλ, Ροκαμπίλι και Φανατικοί Οπαδοί, Νεανικοί Πολιτισμοί και Υποπολιτισμοί στη Δυτική Αττική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 377-402.
- Συμβουλίδης, Χ. 2008. *Η Μουσική των Skinheads*. Ιωάννινα: Ισνάφι.
- Σωτήρης, Π. 2008. Η έκρηξη της νεολαίας το Δεκέμβριο του 2008: κοινωνικά αίτια και προεκτάσεις. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*. 3, σσ. 23-35.
- Σωτηρόπουλος, Μ. 2015. *Δρόμοι της Εφηβείας: Χάρτες Επαναλήψεων και φαντασιώσεων, πορείες παλινδρομήσεων και απαρτιώσεων*. Αθήνα: Νήσος.

- Τάτσης, Ν., 1997. *Κοινωνιολογία. Ιστορική εισαγωγή και θεωρητικές θεμελιώσεις*. 7^η έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Τάτσης, Ν. 2004. *Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Νήσος.
- Τρικούπης, Μ. 1985. *Πολιτική και Φιλοσοφία στον Γκράμσι*, Αθήνα: Εξάντας.
- Τριμικλιιώτης, Ν. 2012. Η μετανάστευση ως Διαφωνία και Ως πολιτική: Παρέκκλιση, Μερισμός του Αισθητού και Προϋποθέσεις Κινηματικών Κύκλων. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, 6 (2), σσ. 8-20.
- Τσαούσης, Δ. 1998. *Η κοινωνία του Ανθρώπου: Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιμπογιάννη, Μ. 2013. Ταυτότητα και αντιπαλότητα στους οπαδούς του Ολυμπιακού. Γκράφιτι και τραγούδια. Στο: Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σελ.273-290.
- Τσουκαλά, Α. 2013. Περί «επικινδυνότητας» της οπαδικής Βίας. Πολιτικά παιχνίδια εξουσίας σε Ιταλία και Ελλάδα. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 202-220.
- Τσουκαλά, Α. 2015. Υπέρ της βίας στα γήπεδα. *UNFOLLOW*, [online] τχ.39, αναδημοσίευση. Διαθέσιμο στο: <http://rproject.gr/article/yper-tis-vias-sta-gipeda>. (τελευταία Πρόσβαση 19/5/2015).
- Τσουκαλάς, Κ. 1995. Ιστορία, Μύθοι και Χρησμοί. Η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας. Στο: Δ. Σολομού (επιμ.) *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 287-303.
- Φαρσεδάκης, Ι. 1990. *Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, Τεύχος Α΄*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκης, Ι. 1996. *Στοιχεία Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκης, Ι. 2005. *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος Ανηλίκων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φραγκουδάκη, Α. 1999. *Γλώσσα και Ιδεολογία: Κοινωνιολογική Προσέγγιση της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φραγκουδάκη, Α. 2013. *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Φουρναράκη Ε. 2004. «Ένα κείμενο, μια ιστορία: Για το γαλλικό ρεύμα της «κριτικής θεωρίας του αθλητισμού». *Σύγχρονα Θέματα*, 85, σσ. 34-41.
- Χάιδου, Α. 1996. *Θετικιστική Εγκληματολογία- Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.
- Χάιδου, Α. 2003. *Εγκληματολογικά Κείμενα, Ανήλικοι, Ναρκωτικά, Κοινωνικός Έλεγχος*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαλκιά, Α. 2007. Προλεγόμενα πάνω στη βία, τις αρρενωπότητες και το έθνος. Στο Γ. Γκολφινόπουλος, *Έλληνας Ποτέ: Αλβανοί και Ελληνικός Τύπος τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου 2004*. Ιωάννινα: Ισνάφι, σσ. 7-16.
- Χατζησταύρου, Χ. 2010. We still Believe. *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας, 3(6), σ. 50.
- Χριστόπουλος, Δ. 2002. *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας. Όψεις της Ελληνικής, Βαλκανικής και Ευρωπαϊκής Εμπειρίας*. Αθήνα:Κριτική και ΚΕΜΟ.
- Χριστοφόρου, Μ. 2010. Βία στα γήπεδα: Ποιος θα μιλήσει στους οπαδούς;. *Σύγχρονη Αποψη*. τχ Ιανουαρίου.
- Χρύσης, Α. 2009. Για τη διαλεκτική εξουσίας και επανάστασης. Σκέψεις με αφετηρία το έργο του John Holloway. Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Ψαρράς, Δ. 2011. Η κατοχή και η Χούλιγκαν. Επεισόδια στο ποδόσφαιρο του 1944. *Ελευθεροτυπία*. 08 Μαΐου [online] Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=273560> (τελευταία πρόσβαση 19/5/2015).
- Ψαρράς, Δ. 2012. *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής, Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*. Αθήνα: Πόλις.
- Ψαρράς, Δ. 2014. *Η Χρυσή Αυγή μπροστά στην Δικαιοσύνη*. Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ.
- Ψημίτης, Μ. 1989. Χουλιγκανικές μέθοδοι και πρακτικές για την αντιμετώπιση της κοινωνικής στασιμότητας. *Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για την αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα*. Αθήνα: Υπουργείο Αθλητισμού – Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, σσ. 124-129.
- Ψημίτης, Μ. 2000. Η ατομική επιλογή ως παράγοντας πολιτισμικής ταυτότητας σε συνθήκες πολυπλοκότητας: Η περίπτωση της Αλληλεγγύης. Στο Χ. Κωνσταντοπούλου, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου

(επιμ.) «εμείς» και οι «άλλοι» αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Ψημίτης, Μ. 2002. Εισαγωγή. Στο Α. Melucci, *Κουλτούρες στο Παιχνίδι, Διαφορές για να συμβιώσουμε*. Αθήνα: Gutenberg, σσ.11-48.

Ψημίτης, Μ. 2006. *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*. Αθήνα: Άτραπος

Ψημίτης, Μ. 2011. *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*. Ζεφύρι: Διάδραση.

Ψυχοπαίδης, Κ. 1995. Εθνικισμός, Εθνισμός και Δημοκρατία. Στο Δ. Σολομού (επιμ.) *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 53-66.

Μεταφρασμένη στα Ελληνικά

Adorno, T. και Horkheimer, M. (επιμ.) 1987. *Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φραγκφούρτης: Κοινωνιολογία, Εισαγωγικά Δοκίμια*. Δ. Γράβαρης (μτφρ.), Αθήνα: Κριτική.

Agamben, G. 2007. *Κατάσταση Εξάιρεσης, Όταν η έκτακτη ανάγκη μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*. Αθήνα: Πατάκη.

Agamben, G. 2005. *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Αθήνα: Scripta.

Alegi, P. 2010. Το ποδόσφαιρο και η κοινωνία Απαρτχάιντ, Το ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα της Νότιας Αφρικής 1960-1966. *Humba, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*, 2 (9), σσ. 32-42.

Alegi, P. 2011. Το ποδόσφαιρο και η κοινωνία Απαρτχάιντ, Το ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα της Νότιας Αφρικής 1960-1966. Στο G. Armstrong, και R. Giulianotti (επιμ.) *Το ποδόσφαιρο στην Αφρική, Σύγκρουση, Συμφιλίωση και Συνύπαρξη*. Β. Γιαννακοπούλου και Σ. Χουλιάρα (μτφρ.) Γ. Βογιατζής (επιμ.) Αθήνα: Απόβλεπτες, σσ. 193-225

Anderson, B. 1997. *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Π. Χαντζαρούλα (μτφρ.) Αθήνα: Νεφέλη.

Anderson, C. 1986. *Προς μια Νέα Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Arendt, H. 1988. *Το Ολοκληρωτικό σύστημα*. Αθήνα: Ευρύαλος.

Arendt, H. 2009. *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ. Μια έκθεση για την κοινοτυπία του κακού*. Αθήνα: Νησίδες.

- Arendt, H. 2012. *Ελευθερία, αλήθεια και πολιτική*. Στάσει Εκπίπτοντες.
- Armstrong, G. και Giulianotti, R. (επιμ.) 2011. *Το ποδόσφαιρο στην Αφρική, Σύγκρουση, Συμφιλίωση και Συνύπαρξη*. Β. Γιαννακοπούλου, και Σ. Χουλιάρα (μτφρ.) Γ. Βογιατζής (επιμ.) Αθήνα: Απρόβλεπτες.
- Atkinson, R., Atkinson, R., Smith, E., Bem, D. και Nolem-Hoeksema, S. 2003. *Εισαγωγή στην Ψυχολογία του Hilgard*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Badiou, A. 1998. *Η ηθική*. Αθήνα: Scripta.
- Balibar, E. 1996. *Η Φιλοσοφία του Μαρξ*. Α. Στυλιανού (επιμ. και μτφρ.), Αθήνα: Νήσος.
- Balibar, E. 2010. *Ο φόβος των μαζών, Σπινόζα, Μαρξ, Φουκώ*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Bauman, Z. 2002. *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*. Γ. Ι. Μπαμπασάκης (μτφρ.) Αθήνα Ψυχογίος.
- Bauman, Z. 2004. *Παγκοσμιοποίηση, οι συνέπειες για τον άνθρωπο*. Ξ. Τσελέντη (επιμ.) Χ. Βαλλιανός (μτφρ.), Αθήνα: Πολύτροπον.
- Bauman, Z. 2007. *Ρευστός Φόβος*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Bauman, Z. 2008. *Ρευστοί Καιροί. Η ζωή στην εποχή της Αβεβαιότητας*. Κ. Γεώργιας (μτφρ.) Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Beccaria, C. 2009. *Περί Εγκλημάτων και Ποινών*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Beck, U. 1996. *Η επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού*. Κ. Καβουλάκος (μτφρ.) Α. Αλαβάνου (επιμ.) Αθήνα: Εκδοτικός όμιλος Λιβάνη ΑΒΕ-Νέα Σύνορα.
- Berger, P. and Luckmann, T. 2003. *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας: Μια πραγματεία στην κοινωνιολογία της γνώσης*. Κ. Αθανασίου, Γ. Κουζέλης, Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Αθήνα: Νήσος.
- Berti, N. 2012. Πρόλογος. Στο Malatesta, E. *Δημοκρατία, Φασισμός, Αναρχία*, Π. Καλαμαράς, (επιμ. εκδ) Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, σσ. 5-32.
- Bloch, M. 1998. Χρόνος, Αφηγήσεις και η Πολλαπλότητα των Αναπαραστάσεων του παρελθόντος. Στο Δ. Γκέφου Μαδιανού (επιμ.) *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 207-233.
- Boniface, P. 2008. *Παγκοσμιοποίηση και Ποδόσφαιρο*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Boukchin, M. 1997. *Ο Μύθος του Υπερπληθυσμού*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Bourdieu, P. 1999. *Η ανδρική κυριαρχία*. Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Αθήνα: Στάχυ.

- Bowles, S. και Edwards, R. 2001. *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό, Ανταγωνισμός Εντολή και Μεταβολή στην Οικονομία των ΗΠΑ*. Α. Πανεθυμιτάκης (επιμ.), Ν. Σταματάκης (μτφρ.), Αθήνα: Gutenberg.
- Brohm, J. and Perelman M. 1999. *Ποδόσφαιρο: Μια συγκινησιακή πανούκλα: Πλανήτης των πιθήκων, γιορτή των ζώων*. Σ. Παντελάκης (μτφρ). Πειραιάς: Μαύρη Λίστα.
- Bromberger, C. 2007. *Ποδόσφαιρο: Σύμβολα, αξίες, φίλαθλοι*. Κυπριανός Π.,- Geraldine G., (μτφρ- επιμ). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Butler, J. 2009. *Η ψυχική ζωή της εξουσίας: Θεωρίες καθυπόταξης*. Τ. Μπέτζελος (μτφρ.) Αθήνα: Πλέθρον.
- Canetti, E. 1971. *Μάζα και Εξουσία*. Α. Βερυκοκάκη-Αρτέμη (μτφρ.) Αθήνα: Ηριδανός.
- Carnoy, M. 1990. *Κράτος και πολιτική θεωρία*. Σ. Παπαϊωάννου (μτφρ.) Δ. Γκράβαρης (επιμ.) Αθήνα: Οδυσσέας.
- Chomsky, N. 1997. *Χειραγώγηση των Μαζών: Συνεντεύξεις με τον David Barsamian*. Αθήνα: Scripta.
- Chomsky, N. 1999. *Η βιομηχανία κατασκευής υπηκόων*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Chomsky, N. 2001. *Δύο ώρες διαύγειας. Συνομιλίες του Νόαμ Τσόμσκι με τον Ντενί Ρομπέρ και τη Βερόνικα Ζαράχοβιτς. Σιένα 22 Νοεμβρίου 1999*. Α. Αργυρόγλου (μτφρ.) Αθήνα: Λιβάνη.
- Cerutti, A., G. 2017. *Η σβάστικα στα γήπεδα. Ιστορίες διώξεων και αντίστασης στο ποδόσφαιρο την εποχή του ναζισμού*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Clark, J. 2010. *Ο αναρχισμός και η σημερινή παγκόσμια κρίση*. Π. Καλαμαράς (επιμ.) Αθήνα: Αυτόνομες Εκδόσεις.
- Colovic, I. 2007. *Από τις κερκίδες στα χαρακώματα*. Τ. Μπουζάνης (μτφρ.) Ιωάννινα: Ισνάφι.
- Craib, I. 2000. *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Cuche, D. 2001. *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δαρβίνος, Κ. 1980. *Η Καταγωγή των Ειδών*. Αθήνα: Γκοβόστη.
- Della Porta, D. και Diani, M. 2010. *Κοινωνικά Κινήματα, Μια Εισαγωγή*. Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), Ξ. Γιαταγάνας (μτφρ.), Αθήνα: Κριτική.
- Dorsey, J. 2011. Το ποδόσφαιρο αναδύεται ως πολιτική δύναμη στη μέση ανατολή. *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας, 5, σσ. 21-22.

- Dumnonne, T. 2010. «Η Ιταλία και το σχέδιο για τις κάρτες φιλάθλων». *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας, 1, σσ. 4-7.
- Dunning, E. 1998. Κοινωνικοί Καταναγκασμοί και Βία στον Αθλητισμό. Στο N. Elias, και E. Dunning (επιμ.) *Αθλητισμός και Ελεύθερος Χρόνος στην Εξέλιξη του Πολιτισμού*. Αθήνα: Δρομέας, σσ. 289-312.
- Dunning, E. Murphy, P. και Williams, J. 1998. Η βία ως θεατής στους ποδοσφαιρικούς αγώνες: προς μία κοινωνιολογική ερμηνεία. Στο N. Elias, και E. Dunning (επιμ.) *Αθλητισμός και Ελεύθερος Χρόνος στην Εξέλιξη του Πολιτισμού*. Αθήνα: Δρομέας, σσ. 313-337.
- Eatwell, R. 2004. Η ακροδεξιά και η βρετανική εξαίρεση η προτεραιότητα της πολιτικής. Στο Hainsworth, P. (επιμ.) *Ακροδεξιά, Ιδεολογία, Πολιτική, Κόμματα. Τόμος 2^{ος}*, Αθηνά: Παπαζήση - Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, σσ. 91-126.
- Eco, U. 1989. *Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή*. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία.
- Eco, U. και Fedriga, R. 2018. *Ιστορία της φιλοσοφίας*. Αθήνα: Το Βήμα.
- Editorial Team of journal Do or Die, 2006. Η ριζοσπαστική ιστορία του ποδοσφαίρου. *Μηνιαία Επιθεώρηση Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Περιοδικό*, 18, σσ. 2-18.
- Ehrenberg, A. 2013. *Η κούραση να είσαι ο εαυτός σου. Κατάθλιψη και κοινωνία*, Β. Δημουλά (μτφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου.
- Elias, N. 1996. *Η διαδικασία του Πολιτισμού. Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση. Κοινωνιογενετικές και Ψυχογενετικές Έρευνες*. Ι. Θ. Λουπασάκης (μτφρ.) Κ. Λιβιεράτος, (επιμ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Eribon, N. 2011. Το τοπικό και το Παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και τρόποι αντίστασης. *Νέα εστία*, 1843. σσ. 615-629.
- Evans, M. 2003. *Φύλο και Κοινωνική Θεωρία*. Α. Κιουπκιολής (μτφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Feldman, S. 2011. *Εξελικτική Ψυχολογία – Δια βίου Ανάπτυξη*. Η. Μπεζεβέγκης (επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Foucault, M. 1987. *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Foucault, M. 1989. *Επιτήρηση και τιμωρία*. Αθήνα: Ράππα.
- Foucault, M. 2005. *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Foucault, M. 2008. *Το μάτι της Εξουσίας*. Τ. Μπέτζελος (μτφρ.). Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Foucault, M. 2010. *Οι Μη Κανονικοί*. Αθήνα: Εστία.

- Foucault, M. 2011^α. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Η Βούληση για Γνώση*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. 2011^β. Ο Αρχικός Πρόλογος στην Ιστορία της Τρέλας (1961). Μ. Κακολύρης (μτφρ.), *Νέα Εστία*, τχ 1843, σσ. 576-597.
- Foucault, M. 2012^α. *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*. Τ. Μπέτζελος (μτφρ). Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. 2012^β. *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. 2013. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας (Τρίτος Τόμος), Η επιμέλεια εαυτού*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. 2017. *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Freud, S. 1994. *Ψυχολογία των Μαζών και Ανάλυση του Εγώ*. Β' έκδοση. Κ. Τρικεριώτη (μτφρ.) Θ. Λίποβατς, (επίμ.) Αθήνα: Επίκουρος.
- Galeano, E. 1998. *Τα χίλια πρόσωπα του Ποδοσφαίρου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gellner, E. 1992. *Έθνη και Εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gellner, E. 2002. *Εθνικισμός. Πολιτισμός, Πίστη και Εξουσία*. Λ. Παπαδάκη (μτφρ.) Κ. Λιβιεράτος (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Genette, G. 1987. *Τα όρια της Διήγησης*, Στο G. Genette M. Mathieu-Colas and L. Marin *Θεωρία και Μέθοδος, Τα όρια της Διήγησης*, Ε. Θεοδωροπούλου (μτφρ.), Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 15-44.
- Gentile, E. 2007. *Φασισμός. Ιστορία και Ερμηνεία*. Ε. Κατσιφός (μτφρ.), Αθήνα: Ασίνη.
- Giddens, A. 2001. *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*. Γ. Μετρίκας (μτφρ.) Γ. Λυκιαρδόπουλος (επιμ.) Αθήνα: Κριτική.
- Giulianotti, R. και Armstrong, G. 2013. Οι λεωφόροι της αντιπαράθεσης. Διαχείριση και έλεγχος αστικών χώρων από τους χούλιγκαν. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Αθήνα: Πλέθρον, σσ.161-201.
- Goffman, E. 2006. *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*. Μ. Γκόρφα (μτφρ.) Κ. Λιβιεράτος (επιμ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Habdige, D. 1988. *Υποκουλτούρα: Το νόημα του Στυλ*. Αθήνα: Γνώση.
- Habermas, J. 1990. Για την Κοινωνική Ταυτότητα. *Λεβιάθαν*, 6, σσ. 43-56.

- Hainsworth, P. 2004^a. Εισαγωγή Στο P. Hainsworth (επιμ.) *Ακροδεξιά, Ιδεολογία, Πολιτική, Κόμματα. Τόμος 1^{ος}*, Αθηνά: Παπαζήση - Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, σσ. 43-70.
- Hainsworth, P. 2004^b. Το εθνικό μέτωπο: από την άνοδο στον κατακερματισμό της γαλλικής ακροδεξιάς. Στο P. Hainsworth (επιμ.) *Ακροδεξιά Ιδεολογία, Πολιτική, Κόμματα. Τόμος 1^{ος}* Αθηνά: Παπαζήση -Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, σσ.71-95.
- Hans - Gerd, J., 2008. Αστυνομική επιστήμη- Η ευρωπαϊκή προσέγγιση. *Αστυνομική Ανασκόπηση*, 248.
- Harvey, D. 2011. *Το αίνιγμα του κεφαλαίου και οι κρίσεις του καπιταλισμού*. Π. Χατζόπουλος (μτφρ.), Αθήνα: Καστανιώτη.
- Hayes, N. 1998. *Εισαγωγή στην Ψυχολογία Α' Τόμος*. Α. Κωσταρίδου- Ευκλείδη (επιμ ιστ έκδοσης). Γ. Σπανούδης και Κ. Συρμαλή (μτφρ), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Heilbroner, R. 2000. *Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου, Η Ζωή και οι Ιδέες τους*. Αθήνα: Κριτική- Επιστημονική Βιβλιοθήκη.
- Held, D. 2003. Φιλελευθερισμός Μαρξισμός και Δημοκρατία. Στο S. Hall, D. Held και A. Mc Grew (eds.) *Η νεωτερικότητα σήμερα, οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*. Θ. Τσακίρης, Β. Τσακίρης (μτφρ), Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 33-98.
- Hobsbawm, E. 1994^a. *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Hobsbawm, E. 1994^b. *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Hobsbawm, E. 2001. *Ξεχωριστοί Άνθρωποι, Αντίσταση, εξέγερση και Τζάζ*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Hourcade, N. 2013. Ultras και αναπλάσεις γηπέδων στη Γαλλία. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών. Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 86-106.
- Huffschnid, J. 2001. *Πολιτική Οικονομία των χρηματιστηριακών αγορών. Και εναλλακτικές στρατηγικές*. Αθήνα:Καστανιώτη.
- Martin, H. 1993. *Ψυχολογικά Προβλήματα Παιδικής ηλικίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Isaacson, D. 2006. Ανακτήστε το όμορφο παιχνίδι. *Μηνιαία Επιθεώρηση Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Περιοδικό*, 18, σσ.48-53.
- Jenkins, R. 2007. *Κοινωνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Σαββάλας.

- Karuscinski, R. 2009. *Έβενος το Χρώμα της Αφρικής, Ο Πόλεμος του Ποδοσφαίρου, Ταξίδια με τον Ηρόδοτο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Kropotkin, P. 1985. *Αναρχία*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Kropotkin, P. 1997. *Νόμος και Εξουσία*. Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Krugman, P. 2009. *Η Κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Kuper, S. 1999. *Το ποδόσφαιρο εναντίον του εχθρού*. Αθήνα: Ελληνικά Γραμματα.
- Labica, G. 2014. *Η βία; Ποια βία;.* Αθήνα: Εκτός Γραμμής.
- Lasch, C. 2008. *Η κουλτούρα του ναρκισσισμού*. Β. Τομανάς, (μτφρ.) Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Le Bon, G. 1996. *Ψυχολογία των Μαζών*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Lefebvre, H. 2007. *Δικαίωμα στην πόλη: χώρος και πολιτική*. Νέα Σύμρνη: Κουκίδα.
- Lerwill, B. 2011. More than a game, Περσεπολις-Εστεγκλαλ, Let's go fun-da-mental, *Humba* τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας, 4 (12), σσ. 53-56.
- Luis, S. 2006. *Το φαινόμενο των Ultras στην Ιταλία, Χρονικό του Κινήματος των Οπαδών Ultras, 1968-2009*. Β. Γιαννακοπούλου (επιμ.) Γ. Καράμπελας (επιμ.), Αθήνα: Απόβλεπτες.
- Lipovetsky, Z. 2009. *Η εποχή του κενού, Δοκίμια για τον σύγχρονο ατομικισμό*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Machiavelli, N. 1996. *Ο Ηγεμόνας*. Αθήνα: Κάκτος.
- Malatesta, E. 1977. *Χωρίς Εξουσία*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Mandell, R. 2004. *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες των Ναζί*. Ιωάννινα: Ισνάφι.
- Mannheim, K. 2001. Το κοινωνιολογικό Πρόβλημα των γενεών. Λ. Αναγνώστου (μτφρ.) Στο Δ. Μακρυγιώτη (επιμ.) *Παιδική Ηλικία*. Αθήνα: Νήσος, σσ.153-173.
- Marcuse, H. 1971^α. *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*. Μ. Λυκούδης (μτφρ.) Αθήνα: Παπαζήση.
- Marcuse, H. 1971^β. *Ψυχανάλυση και Πολιτική*. Αθήνα: Ηριδανός.
- Markotich, S. 2004. Σερβία εξτρεμισμός από τα πάνω και συσκότιση των ορίων δεξιάς και αριστεράς. Στο P. Hainsworth (επιμ.) *Ακροδεξιά Ιδεολογία, Πολιτική, Κόμματα. Τόμος 2^{ος}*. Αθηνά: Παπαζήση- Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, σσ. 248-277.

- Marks, S. 2011. *Γιατί ακολούθησαν τον Χίτλερ; Η ψυχολογία του εθνικοσοσιαλισμού*. Σ. Δορδάνας (μτφρ) Α. Μαυρουδής (επιμ.), Αθήνα: Παπαδήμα.
- Marx, K. 1975^α. *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*. Αθήνα: Γλάρος.
- Marx, K. 1975^β. *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Αθήνα: Ηριδανός.
- Marx, K. 1975^γ. *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Marx, K. 1979. *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Mason, J. 2003. Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας. Ν. Κυριαζή (επιμ.) Ε. Δημητριάδου (μτφρ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mathieu – Colas, M. 1987. Τα όρια της αφηγηματολογίας. Στο G. Genette M. Mathieu-Colas and L. Marin *Θεωρία και Μέθοδος, Τα όρια της Διήγησης*. Ε. Θεοδωροπούλου (μτφρ.), Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ.45-90.
- Mazower, M. 2013. *Σκοτεινή Ήπειρος*. Τόμος II. Ν. Φάληρο: Καθημερινές Εκδόσεις.
- McGrew, A. 2003. Μια παγκόσμια κοινωνία;. Στο: S. Hall, D. Held A. και McGrew, (επιμ.) *Η νεωτερικότητα σήμερα, οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*. Β. Τσακίρης (μτφρ) Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 99-176.
- Melucci, A. 2002. *Κουλτούρες στο Παιχνίδι, Διαφορές για να συμβιώσουμε*. Μ. Ψημίτης (επιμ-μτφρ). Αθήνα: Gutenberg.
- Miller, A. 2003. *Οι Φυλακές της Παιδικής μας Ηλικίας*. Αθήνα: Ροές.
- Missiroli, A. 2006. Οι ευρωπαϊκές ποδοσφαιρικές κουλτούρες και η ενοποίηση τους: Ο σύντομος 20^{ος} αιώνας. *Μηνιαία Επιθεώρηση Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Περιοδικό*, 18, 26-46.
- Morel, J., Bauer, E., Melegny, T., Niedenzu, H., Preglau, M. and Staubmann, H., 2014. *Κοινωνιολογική Θεωρία, Επισκόπηση των βασικών εκπροσώπων της*. Ν. Ναγόπουλος (επιμ.) Α. Σακκά και Ν. Ναγόπουλος (μτφρ.), Αθήνα: Προπομπός.
- Morin, F. 2014. Ένας κόσμος χωρίς τη Wall Street. Προτάσεις για ένα παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Α. Κομνηνέλλη (μτφρ.) Κορωπί Αττικής: Ημερησία Α.Ε.
- Μπρουσάρ, Φ. 2010. Σε τι σημείο βρίσκεται η γενιά των Οπαδών;. *Humba, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας*, 3(3), σσ. 14-15.
- Muller-Dietz, H. 1993. Die soziale Wahrnehmung von Kriminalität, Η κοινωνική Αντίληψη της εγκληματικότητας. *Ποινικά Χρονικά*. σσ. 343-345.

- Νίλσον, Ν. 2011. More than a game, Κονγκ-Χαϊ Πχονγκ, Αν νομίζεις ότι είσαι αρκετά σκληρός για δοκίμασε τους Κονγκ!, *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας, 5, σσ. 13-17.
- Ozkirimli, U. 2013. *Θεωρίες του Εθνικισμού Μια Κριτική Προσέγγιση*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Ουρκάντ, Ν. 2010. Μα τι κάνει ο δωδέκατος;. *Humba*, τριμηνιαίο περιοδικό για το κοινωνικό και πολιτικό νόημα των σπορ, την εμπειρία του γηπέδου, την οπαδική κουλτούρα και τον κόσμο της κερκίδας, 3(3), σσ. 8-13.
- Pascal, B. 2007. *Παγκοσμιοποίηση και Ποδόσφαιρο*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Paxton, R. 2006. *Η ανατομία του φασισμού*. Κ. Χαλμούκου (μτφρ.) Αθήνα: Κέρδος.
- Polanyi, K. 2007. *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*. Β. Τομάνας (επιμ.) Κ. Γαγανάκης (μτφρ.), Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Pollitz, P. 1925. *Εγκληματολογική Ψυχολογία*. Δαλεζίου Α. Δελένδα Χ. (μτφρ), Αθήνα: Νάρκισσος.
- Πουλαντζάς, Ν. 1984. *Οι κοινωνικές τάξεις στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Πουλαντζάς, Ν. 2006. *Φασισμός και Δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη στον Φασισμό*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Proctor, N. 2004. Η εξόντωση της ζωής που δεν αξίζει να τη ζει κανείς. Στο Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.) *Τα όρια του Σώματος*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 395-413.
- Reich, W. 2013. *Γιατί επικράτησε ο Χίτλερ;*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Richard, L. 1980. *Ναζισμός και Κουλτούρα*. Αστέρι: Αθήνα.
- Richter, H. 1998. *Η Ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδος, [Griechenland im Zweiten Weltkrieg August 1939 – Juni 1941]*, Σαρρόπουλος (μτφρ.), Αθήνα: Γκοβόστης.
- Ricoeur, P. 1990. *Δοκίμια Ερμηνευτικής*, Κ. Γκανά (επιμ.), Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας.
- Ricoeur, P. 2008. *Ο ίδιος ο εαυτός ως άλλος*. Β. Ιακώβου (μτφρ.), Αθήνα: Πόλις.
- Robson, C. 2007. *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου, Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Roche, M. 2014. *Καπιταλισμός εκτός Νόμου. Η οικονομία του παρασκηνίου*. Αθήνα: Ημερησία.

- Rosanvallon, P. 2001. *Το νέο κοινωνικό ζήτημα: Επανεξετάζοντας το κράτος πρόνοιας*. Σ. Κακουριώτης (μτφρ.), Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Roszak, T. 2008. *Η γέννηση της αντικουλτούρας*. Αθήνα: future.
- Sharif, M. 2004. Περιθωριοποίηση η επικρατούσα τάση; η ακροδεξιά στην μετακομμουνιστική ρουμάνια. Στο P. Hainsworth (επιμ.) *Η ακροδεξιά, Ιδεολογία, Πολιτική κόμματα, 1^{ος} τόμος*. Αθήνα: Παπαζήση- Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, σσ. 215-247.
- Thompson, K. 2003. Κοινωνικός Πλουραλισμός και Μετανεωτερικότητα. Στο S. Hall, D. Held και Mc Grew (επιμ.) *Η νεωτερικότητα σήμερα, οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*. Β. Τσακίρης (μτφρ.), Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 325-399.
- Touraine, A. 1999. «Πώς να ξεφύγουμε από τον φιλελευθερισμό;». Αθήνα: Πόλις.
- Touraine, A. 2011. *Μετά την κρίση. Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Veblen, T. 1982. *Η θεωρία της Αργόσχολης τάξης*. Αθήνα: Κάλβος.
- Vigarello, G. 2004. *Από το παιχνίδι στο θέαμα: Η γέννηση ενός μύθου*. Ν. Ντινοπούλου (επιμ.) Λ. Βουτσοπούλου (μτφρ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Vinnai, G. 1978. *Το Ποδόσφαιρο ως Ιδεολογία*. Γ. Νταλιάνης (μτφρ.), Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Watson, T. *Κοινωνιολογία, Εργασία και Βιομηχανία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Weber, M. 1997. *Βασικές έννοιες Κοινωνιολογίας*. Μ. Κυπραίος (μτφρ.) Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.), Κένταυρος.
- Williams, J. 2013. «Είμαστε παράξενοι- και το ξέρουμε», Αθλητικός Οπαδισμός τον 21^ο αιώνα. Στο Γ. Ζαϊμάκης και Ν. Κοταρίδης (επιμ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών: Αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 59-85.

Ξενογλώσση

- Aboa-Eboulé, C., Béjot, Y., Cottenet, J., Khellaf, M., Jacquin, A., Durier, j., Rouaud, O., Hervieu-Begue, M., Osseby, G., Giroud, M. and Quantin, C. 2014. The Impact of World and European Football Cups on Stroke in the Population of Dijon, France: A Longitudinal Study from 1986 to 2006. *Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*, 23 (3), pp. e229–e235.

- Adorno, W. 2003. *Can One Live After Auschwitz?: A Philosophical Reader*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Agnew, R. 1992. Foundation of a general strain theory of crime and delinquency, *Criminology*, 30 (1), pp. 47-87.
- Ali, I., Hashim, A., Wan-Ismael, W., Isnin, Z. and Mohd-Nazeri, M. 2011. Spectators Safety Awareness in Outdoor Stadium Facilities. *Procedia Engineering*, 20, pp. 98-104.
- Anderson, E. 1998. The social ecology of youth violence. *Crime and Justice*, 24, pp. 65-104.
- Anderson, E. 1999. *Code of the street: Decency, violence, and the moral life of the inner city*. New York: Norton.
- Anderson, P. 1981. *The War of the Dispossessed: Honduras and El Salvador 1969*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Antonowicz, D. and Grodecki, M. 2016. Missing the goal: Policy evolution towards football-related violence in Poland (1989–2012). *International Review for the Sociology of Sport*, August 5, pp. 1–22.
- Armstrong, G. 1998. *Football hooligans: Knowing the score*. Oxford: Berg Publisher Ltd.
- Armstrong, G. and Giulianotti, R. (eds.) 2001. *Fear and Loathing in World Football*. Oxford: Berg.
- Armstrong, G. and Harris, R. 1991. Football Hooligans: Theory and Evidence, *Sociological Review*, 39 (3), pp. 427-458.
- Armstrong, G. and Mitchell, J., P. 2008. *Global and Local Football, Politics and Europeanisation on the Fringes of the EU*. New York: Routledge.
- Arrigo, A. and Bernard, J. 1997. Postmodern criminology in relation to radical and conflict criminology. *Critical Criminology*, 8(2), pp. 39 – 60.
- Asch, S. 1951. Effects of group pressure on the modification and distortion of judgements. In H. Guetzkow (Ed.), *Groups, leadership and men*, Pittsburgh: Carnegie Press, pp. 177–190.
- Asch, S. 1955. Opinions and social pressure, *Scientific American*, 193, pp. 31-35.
- Aue, T. 2014. I feel good whether my friends win or my foes lose: Brain mechanisms underlying feeling similarity. *Neurophychologia*, 60, pp. 159–167.

- Ayres, C. and Treadwell, J. 2012. Bars, drugs and football thugs: Alcohol, cocaine use violence in the night time economy among English Football Firms, *Criminology & Criminal Justice*, 12 (1), pp. 83-100.
- Back, L., Crabbe, T. and Solomos, J. 1998. Racism in Football Patterns of continuity and change. In A. Brown (ed.) *Fanatics! Power, identity and fandom in football*. London: Routledge. pp. 71-87.
- Baker, W and Mangan, A. (eds.) 1986. *Sport in Africa: Essays in Social History*. New York: Africana.
- Bale, J. and Maguire, J. (eds.) 1994. *The global sports arena: Athletic talent Migration in an interdependent world*. London: Frank Cass.
- Bandura, A. 1976. New perspectives on violence. In V. Vaughan and T. Brazelton (Eds.), *The family*. Chicago: Year Book Medical Publishers.
- Battin-Pearson, S., Thornberry, T., Hawkins, J. and Krohn, M. 1998. *Gang membership, delinquent peers, and delinquent behavior*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Barak, G. (ed.) 1994. *Media process, and the the social construction of crime: Studies in Newsmaking Criminology*. New York: Garland.
- Baratta, A. 1982. *Criminologia Critica e critica del Diritto Penale*. Bologna: ilMulino.
- Barnes, C. and Boutwell, B. 2013. A demonstration of the generalizability of twin-based research on antisocial behavior. *Behavior Genetics*, 43, pp. 120-131.
- Bauman, Z. 1999. The self in a consumer society. *Fall*. pp. 35-40.
- Baumert, W., Henderson, M. and Thompson, N. 1998. Health risk behaviors of adolescent participants in organized sports. *Journal of Adolescent Health*, 22, pp. 460-465.
- Beaver, M. 2008. Nonshared environmental influences on adolescent delinquent involvement and adult criminal behavior. *Criminology*, 46, pp. 341-370.
- Beaver, M. 2013. *Biosocial criminology: A primer*. Dubuque: Kendall/Hunt.
- Beaver, M. and Walsh, A. (Eds.), 2011. *The Ashgate research companion to biosocial theories of crime*. Burlington, VT: Ashgate, pp. 249-272.
- Beaver, M., DeLisi, M., Vaughn, M. and Barnes, J., C. 2010. Monoamine oxidase A genotype is associated with gang membership and weapon use. *Comprehensive Psychiatry*. 5(2), pp. 130-134.

- Beaver, M., Wright, P., Boutwell, B., Barnes, C., DeLisi, M. and Vaughn, G. 2013. Exploring the association between the 2-repeat allele of the MAOA gene promoter polymorphism and psychopathic personality traits, arrests, incarceration, and lifetime antisocial behavior, *Personality and Individual Differences*, 54(2), pp. 164-168.
- Beaver, M., Barnes, J. and Boutwell, B. 2014^a. Exploring the Relationship Between Violent Behavior and Participation in Football During Adolescence. Findings From a Sample of Sibling Pairs, *Youth & Society*, 48 (6), pp. 786-809.
- Beaver, M., Barnes, J. and Boutwell, B. 2014^b. The 2-Repeat allele of the MAOA gene confers an increased risk for shooting and stabbing behaviors. *Psychiatric Quarterly*. 85(3), pp. 257-265.
- Bebber, B. 2015. Unwanted Consumers: Violence and Consumption in British Football in the 1970s. In E. Rappaport, S. Trudgen Dawson and M. J. Crowley (eds.) *Consuming Behaviours: Identity, Politics and Pleasure in twentieth-Century Britain*: Bloomsbury Academic, pp. 103-118.
- Beccaria, C. 2003. On crimes and punishments. In E. McLaughlin, J. Muncie and G. Hughes, (eds.) *Criminological Perspectives*. 2nd ed. London: Sage Publications. pp.15-24.
- Becker, H. 1963. *Outsiders*. New York: The Free Press.
- Becker, K. 1972. Clinical and therapeutic experiences with Klinefelter's Syndrome, *Fertility Sterility*, 23, pp. 567-578.
- Beech, J., Chadwick, S. and Tapp, A. 2000. Scoring with the net: The cybermarketing of English football clubs. *Electronic Markets: the International Journal of Electronic Commerce & Business Media*, 10 (3). pp. 45-57.
- Begg, J., Langley, J. D., Moffitt, T. and Marshall, W. 1996. Sport and delinquency: An examination of the deterrence hypothesis in a longitudinal study. *British Journal of Sports Medicine*, 30, pp. 335-341.
- Beirne, P. and Messerschmidt J. 1995. *Criminology*. San Diego: Harcourt College Publishers.
- Bell, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Benedict, J. 2004. *Out of bounds: Inside the NBA's culture of rape, violence, and crime*. New York: Perennial Currents.

- Benedict, J. and Yaeger, D. 1998. *Pros and cons: The criminals who play in the NFL*. New York: Warner Books.
- Bentham, J. 2000. *An Introduction to the principles of morals and legislation*. Kitchenet: Batoche Books.
- Bentham, J. 2003. Panopticon, or, the inspection-house. In E. McLaughlin, J. Muncie and G. Hughes, (eds.) *Criminological Perspectives*. London: Thousand pp. 25-31.
- Bernhardt C., Dabbs, M. Fielden, A. and Lutter, D. 1998. Testosterone changes during vicarious experiences of winning and losing among fans at sporting events, *PLoS One*, 65 (1), pp. 59-62.
- Bernard, J., Snipes, B. and Gerould, L. 2015. *Vold's Theoretical Criminology 7th edition*. New York: Oxford University Press.
- Bertram, C. 2003. *Rousseau and the 'Social Contract'*. Routledge.
- Biscaia, R., Ross, S., Yoshida, M., Correia, A., Rosado, A. and Maroco, J. 2015. Investigating the role of fan club membership on perceptions of team brand equity in football. *Sport Management Review*, 19, pp. 157-170.
- Blackwood, R., Lanza, E. and Woldemariam, H. (eds.) 2016 *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. Bloomsbury Academic.
- Blumstein, A. and Benedict, J. 1999. Criminal violence of NFL players compared to the general population. *Chance*, 12, pp. 12-15.
- Bodin, D., Robène, L. and Héas, S. 2005. *Sport and Violence in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Bonger, W. A. 1943. *Race and crime*. New York: Colombia University Press.
- Bonger, W., A. 1916. *Criminality and Economic Conditions*. Boston, MA: Little, Brown.
- Bourdieu, P. 1973. L'opinion publique n'existe pas. *Temps modernes*, 29 (318), pp. 1292-1309.
- Bradley, J. 1996. Abstruse and insecure? Immigrant identity in modern Scotland, *Social Identities*, 2 pp. 293–310.
- Brenan, G. 1990 *The Spanish Labyrinth : The social and political background of the Spanish Civil War*. London: Cambridge University Press.
- Brien, K. Daffern, M. Meng Chua, C. Thomas S. 2013. Youth gang affiliation, violence, and criminal activities: A review of motivational, risk, and protective factors. *Aggression and Violent Behavior*, 18 (4) pp. 417–425.

- Brottman, M. 2005. *High Theory / Low Culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Brown, R. 1991. Gaming, gambling, and other addictive play. In J. Kerr and M. Apter (Eds.) *Adult play*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger, pp. 101–118.
- Butler, J. 1990. *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Callède, J. 1993. Basque Pelota in the European Space. Towards a Sociological use of the Notions of Sporting Evolution and Diffusion. *International Review for the Sociology of Sport*, 28 (2-3), pp. 223-242.
- Cashmore, E. and Cleland, J. 2012. Fans, homophobia and masculinities in association football: Evidence of a more inclusive environment. *The British Journal of Sociology*, 63, pp. 370-387.
- Cashmore, E. and Cleland, J. 2014. *Football's dark side: Corruption, homophobia, violence and racism in the beautiful game*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Caspi, A., McClay, J., Moffit, E., Mill, J., Martin, J., Craig, I., W., Taylor, A. and Poulton, R. 2002. Role of Genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, pp. 851-854.
- Charleston, S. 2009. The English football ground as a representation of home. *Journal of Environmental Psychology*. 29 (1), pp. 144–150.
- Chambliss, W. 1975. Toward a political economy of crime. *Theory and Society*, 2, pp. 149-170.
- Cleland, J. 2015. Discussing homosexuality on association football fan message boards: A changing cultural context. *International Review for the Sociology of Sport*, 50, pp. 125-140.
- Cloward, A. and Ohlin, E. 2011. *Delinquency and opportunity: A study on delinquent gangs*. London: Routledge.
- Coelho, J. 1998. On the Border. Some notes on football and national identity in Portugal. In A. Brown (ed.) *Fanatics! Power, identity and fandom in football*. London: Routledge. pp. 158-172.
- Cohen, S. ¹¹2011. *Folk Devils and Moral Panics. The creation of the Mods and Rockers*. New York and London: Routledge.
- Comte, A. 1974. *The Positive Philosophy*. New York: AMS Press.

- Cole, C. L. 1993. Resisting the Canon: Feminist Cultural Studies, Sport, and Technologies of the Body. *Article in Journal of Sport & Social Issues*, 17(2), pp. 77-97.
- Corman, H., Dave, D., Kalil, A. and Reichman, N. 2017. Effects of Maternal Work Incentives on Youth Crime. *Labour Economics*, 49. pp. 128-144.
- Courakis, N. 1998. Football Violence. Not only a British problem. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 6, pp. 293–302.
- Courtbrown, M. 1962. Sex Chromosomes and the Law. *Lancet*, 2, pp. 508-509.
- Crawford, C. 2003. The Career of the Sport Supporter: The Case of the Manchester Storm. *Sociology*, 37(2) pp. 219–237.
- Christiansen, K., O. 1977. A review of studies of criminality among twins In A. Mednick and O. Christiansen (eds.) *Biosocial Bases of Criminal Behavior*. New York: Gardner Press. pp. 89-108.
- Critcher, C. 1979. Football since the war. In J. Clarke, C. Critcher and R. Johnson (Eds.) *Working class culture*. London: Hutchinson, pp. 161-184.
- Critcher, C. 1991. Putting on the Style: Aspects of Recent English Football. In J. Williams and S. Wagg (Eds.) *British Football and Social Change: Getting Into Europe*. New York: Leicester University Press.
- Crosset, W., Benedict, R. and McDonald, A. 1995. Male student-athletes reported for sexual assault: A survey of campus police departments and judicial affairs offices. *Journal of Sport & Social Issues*, 19, pp. 126-140.
- Crosset, T., W., Ptacek, J., McDonald, M., A. and Benedict, J., R. 1996. Male student – athletes and violence against women: A survey of campus judicial affairs offices. *Violence against women*, 2, pp. 163-179.
- Cruz, I. 2017. Policing, schooling and human capital accumulation. *Journal of Economic Behavior & Organization*.
- Curry, J. 1998. Beyond the locker room: Campus bars and college athletes. *Sociology of Sport Journal*, 15, pp. 205-215.
- Curry, G. and Spergel, I. 1992. Gang involvement and delinquency among Hispanic and African-American adolescent males. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29, pp. 273–291.
- Dabbs, M. 1993. Salivary testosterone measurements in behavioral studies, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 694 (1), pp. 177-183.

- Dabbs, J.M. and Morris, R. 1990. Testosterone, social class, and antisocial behavior in a sample of 4,462 men. *Psychological Science*,1(3), 209-211.
- Dahrendorf, R. 1959. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London: Routledge.
- DeKeseredy, S. and Dragiewicz, M. (eds.) 2011. *The Routledge Handbook of Critical Criminology*. London, NY: Routledge.
- Deleuze, G. and Guattari, F. 1983. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dimitrov, R. 2008. Gender violence, fan activism and public relations in sport: The case of “Footy Fans Against Sexual Assault. *Public Relations and Sport*, 34 (2), pp.90-98.
- Doidge, M. 2013. The birthplace of Italian Communism: Political Identity and Action Amongst Livorno Fans. *Soccer & Society*, 14, pp. 246-261.
- Doidge, M. 2015. *Football Italia, Italian Football in an Age of Globalization*. Bloomsbury Academic.
- Drayer, J., Shapiro, S., Dwyer, B., Morse, A. and White, J. 2010. The effects of fantasy football participation on NFL consumption: A qualitative analysis. *Sport Management Review*, 13(2) pp. 129–141.
- Dugdale, R., L. 1910. *The Jukes: a study in crime, pauperism and heredity*. Putnam: New York.
- Dunn, K., Drust, B. and Richardson, D. 2010. I just want to watch the match! A reflective account of men's health themed match day events at an English Premier League Football Club. *Journal of Men's Health*, 7 (3), p. 323.
- Dunning, E. 1986. Sport as a Male Preserve: Notes on the Social Sources of Masculine Identity and its Transformations. *Theory, Culture & Society*, 3 (1), pp. 79-90.
- Dunning, E. 1989. A Figurational Approach to Leisure and Sport In C. Rojek (Ed.) *Leisure for Leisure*, UK: Macmillan, pp. 36-52.
- Dunning, E. 1994. Sport as a male preserve: notes on the Social Sources of Masculine Identity and its Transformations. In N. Elias and E. Dunning (eds.) *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*. Oxford: Blackwell.
- Dunning, E. 2000. Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8. pp. 141–162.

- Dunning, E. 2004. Sociology of sport in the balance: critical reflections on some recent and more enduring trends. *Sport in Society*, 7 (1), pp. 1-24.
- Dunning, E., Maguire, J. and Pearton, R. (eds.) 1993. *The Sports Process. Campaign*, IL: Human Kinetics.
- Dunning, E., Murphy P. and Waddington, I. 1991. Anthropological versus sociological approaches to the study of soccer hooliganism: some critical notes. *The Sociological Review*, 39, pp. 459–478.
- Dunning E., Murphy, P. and Williams, J. P. 1986^a Spectator violence at football matches: towards a sociological explanation. *The British Journal of Sociology*, 37, pp. 221–224.
- Dunning E., Murphy, P. and Williams, J. 1986^b. The rise of the English soccer hooligan. *Youth and Society*, 17, pp. 362–380.
- Dunning E., Murphy, P. and Williams, J. 1988. *The Roots of Football Hooliganism*. London: Routledge.
- Dunning, E., Murphy, P. and Williams, J. 2014. *The Roots of Football Hooliganism*. London: Routledge.
- Dunning, E. and Rojek, C. (eds.) 1992. *Sport and Leisure in the civilizing process*. London: Macmillan.
- Durkheim, E. 1964. *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.
- Durkheim, E. 2003. The normal and the pathological. In E. McLaughlin, J. Muncie and G. Hughes (eds.) *Criminological Perspectives* (second edition). London: Thousand Oaks pp. 65-48.
- Edensor, T. 2015. Producing atmospheres at the match: Fan cultures, commercialization and mood management in English football. *Emotion, Space and Society*. 15, pp. 82 -89.
- Edwards, 1969. *The Revolt of the Black Athlete*. New York: The Free Press.
- Edwards, A., Wetzel, K. and Wyner R. 2006. Intercollegiate soccer: saliva cortisol and testosterone are elevated during competitions, and testosterone is related to status and social connectedness with team mates. *Physiology Behavior*, 87 (1), pp. 135-143.
- Elias, N. 1978. *The civilising process*. Oxford: Blackwell.
- Elias, N. and Dunning, E. 1986. *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*. Oxford: Blackwell.

- Ellis, L. 2003. Genes, criminality, and the evolutionary neuroandrogenic theory. *Biosocial Criminology: Challenging Environmentalism's Supremacy*, pp. 13-34.
- Esbensen, F. Peterson, D. Taylor T. and Freng, A. 2009. Similarities and differences in risk factors for violent offending and gang membership. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 42, pp. 310–335.
- Faber, P., Drewnick, F., Veres, P., Williams, J. and Borrmann, S. 2013. Anthropogenic sources of aerosol particles in a football stadium: Real-time characterization of emissions from cigarette smoking, cooking, hand flares, and color smoke bombs by high-resolution aerosol mass spectrometry. *Atmospheric Environment*, 77 pp. 1043–1051.
- Fairclough, N. 2010. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. New York: Routledge.
- Farrington, D. 1989. Early predictors of adolescent aggression and adult violence. *Violence and Victims*, 4 (2), pp. 79–100.
- Farrington, P., Ttofi, M. and Coid, W. 2009. Development of adolescence-limited, late-onset, and persistent offenders from age 8 to age 48. *Aggressive Behavior*, 35 (2), pp. 150-163.
- Fausto-Sterling, A. 1992. *Myths of gender: biological theories about women and men*. New York: Basic Books.
- Fausto-Sterling, A. 2000. *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York: Basic Books.
- Fausto-Sterling, A. 2012. *Sex/Gender: Biology in a Social World*. New York: Routledge.
- Ferguson, J. 2010. Genetic contributions to antisocial personality and behavior: A meta-analytic review from an evolutionary perspective. *Journal of Social Psychology*, 150, pp. 160-180.
- Ferguson, J. and Beaver, M. 2009. Natural Born Killers: The genetic origins of extreme violence. *Aggression and Violent Behavior*, 14 (5), pp. 286-294.
- Fergusson, M., Boden, M., Horwood, J., Miller, L. and Kennedy, A. 2011. MAOA, abuse exposure and antisocial behavior: 30 – year longitudinal study. *The British Journal of Psychiatry*, 198, pp. 457-463.
- Ferri, E. 2003. Causes of criminal behavior. In E. McLaughlin, J. Muncie and G. Hughes (eds.) *Criminological Perspectives (second edition)*. London: Thousand Oaks, pp. 52-57.

- Forssman, H. and Hambert, G. 1963. Incidence of Klinefelter's Syndrome among mental patients. *Lancet*, 1, p. 1327.
- Foucault, M. 1983. Preface. In G. Deleuze, and F. Guattari *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Foucault, M., 1997. The Ethic of the Concern for the Self as a Practice of Freedom In. M. Foucault, *Ethics, Subjectivity and Truth*. P. Rabinow (ed.) Allen lane the Penguin Press, pp. 281-301.
- Galton, F. 1869. *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences*. London: Macmillan.
- Galton, F. 1889. *Natural Inheritance*. London: Macmillan.
- Garófalo, R. 1890. La criminología. Estudio sobre el delito y sobre la teoría de la represión. Nápoles.
- Georgoulas, S. 2014. Konstantinos Gardikas: German connections of a Greek criminologists and liberal politician in the interwar period In von, H., Schubert, G., Dahman, W., Hazai and R. Lauer (eds). *Zeitschrift für Balkanologie*. Berlin: Harrassowitz Verlag. pp. 1-12.
- Gibson, H., Willmings, C. and Holdnack, A. 2003. Small-scale event sport tourism: fans as tourists. *Tourism Management*, 24 (2), pp. 181–190.
- Garófalo, R. 1890. *La criminología. Estudio sobre el delito y sobre la teoría de la represión*. Nápoles.
- Giulianotti, R. 1995. Football and the Politics of Carnival: An Ethnographic Study of Scottish Fans in Sweden. *International Review for the Sociology of Sport*, 30 (2), pp. 191-220.
- Gladue, A., Boechler, M. and McLaul, D. 1989. Hormonal response to competition in human males. *Aggressive Behavior*, 15(6), pp. 409–422.
- Glueck, S. and Glueck, E. 1950. *Unraveling juvenile delinquency*. New York: Harper & Row.
- Goldsmith, A. and Walker, M. 2015. The NASCAR experience: Examining the influence of fantasy sport participation on 'non-fans'. *Sport Management Review*, 18 (2), pp. 231–243.
- Gonzalez-Bono, E., Salvador, A., Serrano, M., A. and Ricarte, J. 1999. Testosterone, cortisol, and mood in a sports team competition. *Hormonal Behavior*, 35 (1), pp. 55-62.

- Goddard, H., H. 1912. *The Kallikak family A study in the heredity of feeble-mindedness*. New York: Macmillan.
- Goring, C. 1913. *The English Convict. A Statistical Study*. London: HMSO.
- Gow, P. and Rookwood, J. 2008. Doing it for the team - examining the causes of contemporary English football hooliganism. *Journal of Qualitative Research in Sports Studies*, 2 pp. 71-82.
- Gray, C., Hunt, K., Mutrie, N., Anderson, A., Treweek, S., Leishman, J. and Wyke S. 2012. Can professional soccer clubs help male fans lose weight and become more physically active? Preliminary evidence from the Scottish Premier League. *Journal of Science and Medicine in Sport*. 15 (1), p. S331.
- Grellert, A., Newcomb, D. and Bentler, M. 1982. Childhood play activities of male and female homosexuals and heterosexuals. *Archives of Sexual Behavior*. 11, pp. 451-478.
- Gumusgul, O. and Acet, M. 2016. The Open Sore of Football: Aggressive Violent Behavior and Hooliganism. *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, 71, pp. 30-37.
- Hall. A. 1996. *Feminism and Sporting Bodies: Essays on theories and practice*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Hall, S. 1978. The treatment of football hooliganism in the press. In R. Ingham (ed.) *Football Hooliganism. The Wider Context*. London: Inter-action Imprint, pp. 15-36.
- Hall, S. and Jefferson, T. (eds.) 1976. *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*. London: Hutchinson.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. and Roberts, B. 1978. *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. New York: MacMillan.
- Hammerich, K. 1966. Critical Remarks Regarding the State of Sociological Research in the German Federal Republic. *International Review for the Sociology of Sport*, 1, pp. 229 -236.
- Han, S., Lee, J. and Park, K. 2017. The impact of extracurricular activities participation on youth delinquent behaviors: An instrumental variables approach. *Journal of Adolescence*, 58, pp. 84-95.
- Haney, C., Banks, W. C. and Zimbardo, P. G. 1973^a. Study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Reviews*, 9, pp. 1-17.

- Haney, C., Banks, W. C. and Zimbardo, P. G. 1973^b. Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69–97.
- Hargreaves, J. 2002. Globalisation theory, global sport, and nation and nationalism, In J. Sugden and A. Tomlinson (eds.) *Power Games, A Critical Sociology of sport*. New York: Routledge, pp.25-43.
- Harre, R., Marsh, P. and Rosser, E. 1980. *The Rules of Disorder*. London: Routledge.
- Hartgens, F. and Kuipers, H. 2012. Effects of Androgenic-Anabolic Steroids in Athletes. *Sports Medicine*. 34 (8), pp. 513-554.
- Hearn, J. 1987. *The Gender of Oppression: Men, Masculinity and the Critique of Marxism*. Brighton: Wheatsheaf.
- Heinemann, K. 2007. *Einführung in die Soziologie des Sports*. Schorndorf: Hofmann Verlag.
- Heissenberger, S. 2016. Travelling European Gay Footballers, Tournaments as an Integration Ritual. In A., Schwell, M., Buchowski, M., Kowalska and N. Szogs (eds.), *New Ethnographies of Football in Europe: People, Passions, Politics*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 120-137.
- Hills, M. 2002. *Fan Cultures*. London: Routledge.
- Hobbes, T. 1651. *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*. University Press.
- Hodges, A. and Stubbs, P. 2016. The Paradoxes of Politicisation: Fan Initiatives in Zagreb, Croatia. In A., Schwell, N., Szogs, M., Kowalska and M. Buchowski (eds.) *New Ethnographies of Football in Europe. People, Passions, Politics*. New York: Palgrave Macmillan, pp 55-74.
- Hoeber, L. and Kerwin, S. 2013. Exploring the experiences of female sport fans: A collaborative self-ethnography. *Sport Management Review*, 16(3), pp. 326–336.
- Holt, R. 1981. *Sport and society in modern France*. London: Macmillan.
- Horkheimer, M. and Adorno, T. 2002. *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*. Stanford. California: Stanford University Press.
- Howell, J. 2009. *Preventing and reducing juvenile delinquency: A comprehensive framework* (2nd ed.) CA: Sage Publications.
- Hughson, J. 2000. The boys are back in town: soccer support and the social reproduction of masculinity. *Journal of Sport and Social Issues*, 24 , pp. 8–23.

- Husbands, C. 2015. *Political Parties: Extreme Right*. In J. Wright (ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier Ltd, Pp. 410–416.
- Inthorn, S. 2002. The death of the Hun?: National identity and German press coverage of the 1998 football World Cup. *European Journal of Cultural Studies*, 5 (1), pp. 49-68.
- Jackson, G. 1987. *The Spanish Republic and the Civil War 1931-39*. New Jersey: Princeton Press.
- Jacobs, P., A., Brunton, M., Melville, M., M., Brittain, R., P. and McClemon, W., F. 1965. Aggressive behavior, mental sub-normality and the XYY Male. *Nature*. 208(5017), pp. 1351 – 1352.
- Jacobs, P., A., Price, W., H., Court Brown, W., M., Brittain, R., P and Whatmore, P., B. 1968. Chromosome studies on men in a maximum security hospital. *Ann Hum Genet*. 31 (4), pp. 339-358.
- Junger-Tas, J. 1985. De theorie van sociale controle of sociale binding. *Tijdschrift voor de criminologie*, 27, pp. 242–265.
- Iemmola, F. and Camperio Ciani, A. 2009. New Evidences of Genetic Factors Influencing Sexual Orientation in Men: Female Fecundity Increase in the Maternal Line. *Archives of Sexual Behavior*. 38, pp. 393-399.
- Katz, J. 1995. Reconstructing masculinity in the locker room: The mentors in violence prevention project. *Harvard Educational Review*, 65 (2), pp. 163-175.
- King, A. 1997. The Lads: Masculinity and the New Consumption of Football. *Sociology*, 31(2), pp. 329-346.
- Kitteringham, G. 2010. Environmental Crime Control. *The Professional Protection Officer Practical Security Strategies and Emerging Trends*, pp. 151–160.
- Klein, M. and Maxson, C. 2006. *Street gang patterns and policies*. New York: Oxford University Press.
- Knijnik, J. 2016. Imagining a multicultural community in an everyday football carnival: Chants, identity and social resistance on Western Sydney terraces. *International Review for the Sociology of Sport*.
- Kossakowski, R. 2015. Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland. *International Review for the Sociology of Sport*, 27, pp. 1–19.
- Kranz, H. 1936. *Lebensschicksale Krimineller Zwillinge*. Berlin: Springer.

- Kreager, A. 2007. Unnecessary roughness? School sports, peer networks, and male adolescent violence. *American Sociological Review*, 72, pp. 705-724.
- Kretschmer, E. 1921. *körperbau und Charakter*. Berlin: Springer.
- Kuhn, G. 2011. *Soccer Vs. the State: Tackling Football and Radical Politics*. Oakland CA: PMPress.
- Lange, J. 1929. *Verbrechens Schicksal: Studien an Kriminellen Zwillingen*. Leipzig: Georg Thieme.
- Langstrom, N., Babchishin, K., Fazel, S., Lichtenstein, P. and Frisell, T. 2015. Sexual offending runs in families: A 37-year nationwide study. *International Journal of Epidemiology*. pp.1-8.
- Lasch, C. 1977. *Haven in a Heartless World*. New York : Basic.
- Laslett, P. 1988. *Locke: Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LeGras, J. 1932. *Psychose and Kriminalität bei Zwillingern*. Ph.D dissertation, University of Utrecht.
- Levy, L. 1989. A Study of Sports Crowd Behavior: The Case of the Great Pumpkin Incident. *Journal of Sports and Social Issues*, 13(2), pp. 69-91.
- Lim, S. 2017. Youth workers' use of Facebook for mediated pastoralism with juvenile delinquents and youths-at-risk. *Children and Youth Services Review*, 81, pp. 139-147.
- Lombroso, C. 2006. *Criminal Man*. Durham: Duke University Press.
- Loeber, R. and Strouthamer-Loeber, M. 1986. Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency, In M. Tonry and N. Morris (Eds.), *Crime and justice*. Chicago: University Chicago Press, pp. 29–149.
- Lorenz, K. 1967. *On Aggression*. London: Methuen.
- Mahony, D. and Moorman, A. 1999. The Impact of Fan Attitudes on Intentions to Watch Professional Basketball Teams on Television. *Sport Management Review*, 2 (1), pp.43-66.
- Malthus, T. 1798. *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson.
- Maguire, J. 1993. Globalisation, sport and national identities: the empires strike back?. *Leisure and Society*, 16 (2), pp. 293-322.
- Marks, P. 2014. Location-aware WiFi lets fans be part of the show. *New Scientist*, 221 (2958), p. 21.

- Marsh, P. 1978. *Aggro: The Illusion of Violence*. London: Dent.
- Marsh, P., Fox, K., Carnibella, G., McCann, J. and Marsh, J. 1996. *Football violence in Europe, A report to the Amsterdam Group*. Oxford UK: The Social Issues Research Centre.
- Marsh, P., Rosser, E. and Harre R. 1978. *The rules of disorder*. Routledge, London.
- Martin, D. and Gunn, R. 2000. *The Olympic Marathon*. United States: Human Kinetics.
- Marx, K. 1967. *Capital*. New York: International Publishers.
- Mason, A. and Frick, J. 1994. The heritability of antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 16, pp. 301-323.
- Mason, J. 1996. *Qualitative Researching*. London: Sage.
- Mathiesen, T. 1999. *On Globalisation of Control: Towards an Integrated Surveillance System in Europe*. London: Statewatch Publications.
- Mattson, M. (Ed.) 2003. *Neurobiology of aggression: Understanding and preventing violence*. Toronto: Humana Press.
- Matza, D. and Sykes, G., M. 1961. Juvenile delinquency and subterranean values. *American Sociological Review*, 26 (99), pp. 713-719.
- Mayhew, H. 2010. *London Labour and the London*. Canada: Oxford University Press .
- Mayring, P. 2000. Qualitative content analysis. *Qualitative Social Research* [Online], 1(2), Art. 20. Available at <http://www.qualitativerecherche.net/fqs-texte/2-00/2-00mayring-e.htm>. [Acceded 11 October 2008].
- Mazhar, I. 2013. Fan Ban: Egyptian spectators have once again been prevented from attending local, Arab and regional football matches following a series of acts of hooliganism in home stadium. *Al –Ahrām*, 18-24, April, p. 26.
- Mazower, M. 1995. *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941–44*. Yale University Press.
- McArdle, D. 2000. *From Boot Money to Bosman: Football, Society and the Law*. London: Cavendish Publishing Limited.
- McCauley, C. and Moskalenko, S. 2008. Mechanisms of political radicalization: Pathways towards terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20, pp.415-433.
- McGee D. and Bairner, A. 2011. Transcending the borders of Irish identity? Narratives of northern nationalist footballers in Northern Ireland. *International Review for the Sociology of Sport*, 46 (4), pp. 436-455.

- Mead, G. 1934. *Mind, self and society*. Chicago.
- Mednick, S., Gabrielli, W. and Hutchings, B. 1987. Genetic factors in the etiology of criminal behavior. In S. Mednick, T. Moffit and S. Stack (eds.) *The causes of Crime: New Biological Approaches*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 74-91.
- Melde, C. and Esbensen, F. 2013. Gangs and Violence: Disentangling the Impact of Gang Membership on the Level and Nature of Offending. *Journal of Quantitative Criminology*. 29 (2), pp 143–166.
- Merloa, L., Ahmedanib, B., Bohnertb, K. and Golda, M. 2011, Alcohol consumption associated with collegiate American football pre-game festivities. *Drug and Alcohol Dependence*. 116, Issues 1–3, pp. 242–245.
- Merton, K. 1938. Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3, pp. 672-682.
- Messner, M. 1990. When bodies are weapons: Masculinity and violence in Sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 25, pp. 203-218.
- Miedzian, M. 1991. *Boys Will Be Boys: Breaking the Link Between Masculinity and Violence*. New York: Doubleday.
- Miles, R. and Carey, G. 1997. Genetic and environmental architecture of human aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, pp. 207-217.
- Milgram, S. 1974. *Obedience to authority: An experimental view*. New York: Harpercollins.
- Milgram, S. and Toch H. 1969. Collective behavior: Crowds and social movements. In G. Lindzey and E. Aronson (Eds.) *The handbook of social psychology* (2nd ed.), Vol. 4, Addison-Wesley: Reading, pp. 507–610.
- Miller, B. 1958. Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, 14, pp. 5-19.
- Miller, J. and Mayhew, K. 2005. *Better to Reign in Hell: Inside the Raiders Fan Empire*. New Work: The New Press.
- Miller, N. 2006. The historiography of nationalism and national identity in Latin America. *Nations and Nationalism*. 12 (2), pp. 201–221.
- Mills, R. 2013. Fighters, footballers and nation builders: wartime football in the Serb-held territories of the former Yugoslavia, 1991–1996. *Sport in Society*, 16 (8), pp. 945–972.

- Moffitt, E. 2005. The new look of behavioral genetics in developmental psychopathology: Gene-environment interplay in antisocial behaviors. *Psychological Bulletin*, 131, pp. 533-554.
- Montolio, D. and Planells-Struse, S. 2016. How time shapes crime: The temporal impacts of football matches on crime. *Regional Science and Urban Economics*, 61, pp. 99–113.
- Mudrick, M., Miller, M. and Atkin, D. 2016. The influence of social media on fan reactionary behaviors. *Telematics and Informatics*. 33 (4), pp. 896–903.
- Murray, C. 1990. *The Emerging British Underclass*. London: Institute for Economic Affairs.
- Newburn, T. 2007. *Criminology*. Devon, Oregon: Willan Publish.
- Norris, C. and Armstrong, G., 1999. *The Maximum Surveillance Society. The Rise of CCTV*. Bloomsbury Academic.
- Oglesby, C. (ed.) 1978. *Women and Sport: From Myth to reality*. Philadelphia: Lea and Febiger.
- Oliveira, T., Gouveia, J. and Oliveira, F. 2009. Testosterone responsiveness to winning and losing experiences in female soccer players. *Psychoneuroendocrinology*, 34 (7), pp. 1056-1064.
- Olson, M. 1965. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. USA: Harvard University Press.
- Oriard, M. 2006. A Linguistic turn into Sport History. In M. Phillips (ed.) *Deconstructing Sport History: A Postmodern Analysis*. Albany: State University of New York Press, pp. 75-83.
- Otto, A. 2009. Criminal athletes: An analysis of charges, reduced charges and sentences. *Journal of Legal Aspects of Sport*, 19, pp. 67-102.
- Palmer, C. 2013. Drinking like a guy? Women and sport-related drinking. *Journal of Gender Studies*.
- Park, R. and Burgess, W. (eds.) 1967. *The city*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Parker, K. and Stuart, T. 1997. The west ham syndrome. *Journal of the Market Research Society*. 39 (3), pp. 509-517.
- Payne, S. 1995. *A History of Fascism 1914-1945*. United States: University of Wisconsin Press.

- Pilz, G. and Trebels, A. 1976. *Aggression und Konflikt im Sport*. Ahrensburg: Czwalina.
- Pilz, G. 1996. Social Factors Influencing Sport and Violence: On the "Problem" of Football Hooliganism in Germany. *International Review for the Sociology of Sport*, 31 (1), pp. 49-66.
- Platt, T. 1974. Prospects for a Radical Criminology in the United States. *Crime and Social Justice*, 1.
- Podaliri, C. and Balestri, C. 1998. The Ultras, Racism and Football Culture in Italy. In A. Brown (ed.) *Fanatics!: power, identity and fandom in football*. London and New York: Routledge. pp. 88-100.
- Popper, K. 1992. *The Open Universe: An Argument for Indeterminism From the Postscript to the Logic of Scientific Discovery*. UK: Routledge.
- Portelli, A. 1993. The Rich and the Poor in the Culture of Football. In S. Redhead (ed.) *The Passion and the Fashion: Football Fandom in the New Europe*. Aldershot: Avebury.
- Poulton, E. 2007. Fantasy Football Hooliganism' in Popular Media. *Media, Culture and Society*, 29(1), pp. 151-164.
- Price, W., H. and Whatmore, P., B. 1967. Behaviour disorders and pattern of crime among XYY males identified at a maximum security hospital. *British Medical Journal*, 1 (5539), pp. 533-536.
- Pringle, A., Zwolinsky, S., McKenna, J., Daly-Smith, A., Robertson, S. and White, A. 2013^a. Delivering men's health interventions in English Premier League football clubs: key design characteristics. *Public Health*, 127 (8), pp. 716–726.
- Pringle, A., Zwolinsky, S., McKenna, J., Daly-Smith, A., Robertson, S., White, A. 2013^b. Effect of a national programme of men's health delivered in English Premier League football clubs. *Public Health*, 127 (1), pp. 18–26.
- Proctor, R. 1988. *Racial Hygiene Medicine under the Nazis*. Cambridge: Harvard University Press.
- Promitzer, C. Trubeta, S. and Turda, M. (eds.) 2011. *Health hygiene and eugenics in Southeastern Europe to 1945*. Budapest, New York: Central European University Press.
- Quetelet, A. 2003. Of the Development of the propensity to crime. In E. McLaughlin, J. Muncie and G. Hughes, (eds.) *Criminological Perspectives* (second edition). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, pp. 32-46.

- Quinney, R. 1975. *Criminology: Analysis and Critique of Crime in America*. Boston: Little, Brown.
- Quinney, R. 1977. *Class, State, and Crime*. New York : David McKay.
- Quiroga, A. 2015. Spanish Fury: Football and National Identities under Franco. *European History Quarterly*, 45 (3), pp. 506-529.
- Radke S, Volman I, Mehta P, van Son V, Enter D, Sanfey A, Ton, I., de Bruijn, E. and Roelofs, K. 2015. Testosterone biases the amygdala toward social threat approach. *Neuropsychology*, 1 (5), e1400074.
- Raine, A., Brennan, P., Farrington, D. and Mednick S. (eds) 1997. *Biosocial bases of violence*. US Springer.
- Ramonet, I. 2015. *L'Empire de la surveillance. Suivi de deux entretiens avec Julian Assange et Noam Chomsky*. Paris: Galilée.
- Ranc, D. 2011. Football supporters and violence in the british and french press. *International Review on Sport and Violence*, 3, pp. 24-32.
- Read, J. 2009. A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity. *Foucault Studies*, 6, pp. 25-36.
- Regev, D. and Rapoport T. 2016. Female Fans' Visibility in the Football Fandom Field. In: Schwell, A., Buchowski, M., Kowalska, M. and N. Szogs (eds.) *New Ethnographies of Football in Europe: People, Passions, Politics*, New York: Palgrave Macmillan, pp 138-158.
- Rigauer, B. 1981. *Sport and Work*. Columbia: Columbia University Press.
- Risse, H. 1921. *Soziologie des Sports*. Berlin : A. Reher.
- Roberts, J. and Benjamin, C. 2000. Spectator violence in sports: a North American perspective. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8 pp. 163–181.
- Rojek, C. 1985. *Capitalism and leisure theory*. London: Tavistock.
- Roversi, A. 1991. Football violence in Italy. *International Review for the Sociology of Sport*, 26, pp. 311–332.
- Schwendinger, H., and Schwendinger. J. R. 1977. Social class and the definition of crime. *Crime & Social Justice*, no. 7, pp. 4– 13.
- Sellin, T. 1938. *Culture Conflict and Crime*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sheldon, W., H. 1940. *The varieties of human physique: An introduction to constitutional psychology*. New York: Harper & Brothers.

- Sherif, M. 1958. Group influences upon the formation of norms and attitudes. In E. Maccoby, T. Newcomb and E. Hartley (Eds.) *Readings in social psychology* (3rd ed.), New York : Holt, Rinehart and Winston, pp. 219–232
- Siebetcheu, R. 2016. Semiotic and Linguistic Analysis of Banners in Three European Countries' Football Stadia: Italy, France and England. In R. Blackwood, E. Lanza and H. Woldemariam (eds.) *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. Bloomsbury Academic, pp. 181-194.
- Simmel, G. 1903. The Metropolis and mental life. In K. Wolff (ed.) *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press. pp. 409-424.
- Simmel, G. 1950. *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.
- Sindbæk, T. 2013. A Croatian champion with a Croatian name': national identity and uses of history in Croatian football culture – the case of Dinamo Zagreb. *Sport in Society*, 16 (8), pp. 1009–1024.
- Skinner, B., F. 1938. *The behavior of organisms. An experimental Analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Slimani, M., Bakers, J., S. Cheour, F., Taylor, L. and Bragazzi, N., L. 2017. Steroid hormones and psychological responses to soccer matches: Insights from a systematic review and meta-analysis. *PLoS One*, 12 (10), e0186100.
- Smith, D., W. 1967. Compendium on shortness of stature. *Journal of Pediatrics*.70, pp. 463-519.
- Smith, M. 1983. *Violence and Sport*. Toronto: Butterworths.
- Sorek, T. and White, R. 2016. American football and national pride: Racial differences. *Social Science Research*, 58, pp. 266–278.
- Spaaij, R. 2008. Men Like Us, Boys Like Them: Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism. *Journal of Sport & Social Issues*, 32 (4), pp. 369-392.
- Spaaij, R. 2014. Sports crowd violence: An interdisciplinary synthesis. *Aggression and Violent Behavior*, 19 (2) pp. 146–155.
- Springborg, P. (ed.) 2007. *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stewart, A. and Smith, F. 2004 Youth justice conferencing and police referrals: The gatekeeping role of police in Queensland. *Australia Journal of Criminal Justice*, pp. 345-357.

- Stubbe, H., Boomsma, I. and De Geus, C. 2005. Sports participation during adolescence: A shift from environmental to genetic factors. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 37, pp. 563-570.
- Stumpfl, F. 1936. *Die Ursprünge des Verbrechens. Dargestellt am Lebenslauf von Zwillingen*. Leipzig: Georg Thieme.
- Sueiro, C. 2008. Football Hooligans In L. Kontos and D. Brotherton (eds.) *Encyclopedia of Gangs*. London: Green Wood Press, pp. 49-52.
- Sugden, J. 2010. Critical left-realism and sport interventions in divided societies. *International Review for the Sociology of Sport*, 45.
- Sutherland, E., H. 1949. *White Collar Crime*. New York: Holt Rinehart & Winston.
- Tapp, A. 2004. The loyalty of football fans: We'll support you evermore?. *The Journal of Database Marketing and Customer Strategy Management*, 11 (3). pp. 203-215.
- Tarrow, S. 1999. *Power in movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, I. 1971^a Soccer Consciousness and Soccer Hooliganism. In S. Cohen (ed.) *Images of Deviance*. New York: Penguin.
- Taylor, I. 1971^b Football mad: A speculative sociology of soccer hooliganism. In E. Dunning (Ed.) *The sociology of sport*. London: Frank Cass, pp. 352-377.
- Taylor, I. 1982. On the sports violence question: Soccer hooliganism revisited. In J. Hargreaves (ed.) *Sport, Culture and Ideology*, London: Routledge, pp. 152–196.
- Taylor, I., Walton, P. and Young, J. 1973. *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*. London: Routledge.
- Taylor, R. 1992. *Football and its fans: Supporters and their relations with the game, 1885-1985*. Leicester: Leicester University Press.
- Thornberry, T., Krohn, M., Lizotte, A., Smith, C. and Tobin, K. 2003. *Gangs and delinquency in developmental perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Ti, L., Wood, E., Shannon, K., Feng, C. and Kerr, T. 2013. Police confrontations among street-involved youth in a Canadian setting. *International Journal of Drug Policy*. pp.46– 51.
- Tilly, C. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Chicago : Addison-Wesley.
- Tilly, C. 2004. *Social Movements 1978-2004*. London: Paradigm Publishers Boulder.

- Toffoletti, K. 2007. How is gender-based violence covered in the sporting news? An account of the Australian Football League sex scandal. *Women's Studies International Forum*, 30 (5), pp. 427–438.
- Toffoletti, K. 2014. Iranian Women's Sports Fandom: Gender, Resistance, and Identity in the Football Movie Offside. *Journal of Sport and Social Issues*, 38(1) pp. 75 – 92.
- Toffoletti, K. 2017. *Women sport fans: identification, participation, representation*. London, New York: Routledge.
- Toffoletti, K. and Mewett, P. 2012^a. “Oh yes, he is hot”: Female Football Fans and the sexual objectification of sportsmen's bodies. In K. Toffoletti and P. Mewett, (Eds.) *Sport and Its Female Fans*. London: Routledge, pp. 99 - 114.
- Toffoletti, K. and Mewett, P. (Eds.) 2012^b. *Sport and its Female Fans*. London: Routledge.
- Touraine, A. 1971. *The postindustrial Society*. New York: Random House.
- Trost, T. and Kovacevic, N. 2013. Football, hooliganism and nationalism: the reaction to Serbia's gay parade in reader commentary online. *Sport in Society*, 16 (8), pp. 1054–1076.
- Trubeta, S. (eds.) 2013. *Physical Anthropology, Race and Eugenics in Greece (1880s - 1970s)*. Leiden, Boston: Brill Academic Publishers.
- Tsoukala, A. 2006. Constructing the threat in a sports context: British press discourses on football hooliganism. *Violence and Sport*, pp. 327-329.
- Tsoukala, A. 2009. *Football hooliganism in Europe: Security and Civil Liberties in the Balance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Turk, A. 1969. *Criminality and the Legalorder*. Chicago: Rand – McNally & Co.
- Turner, R. and Killian, L. 1993. *Collective Behavior*. 4th ed. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.
- Van Der Brug, H. 1994. Football Hooliganism in the Netherlands. In R. Giulianotti, N. Bonney and Hepworth, M. (eds.) *Football, Violence and Social Identity*. London: Routledge, pp. 169-190.
- Van der Meij, L., Almela, M., Hidalgo, V., Villada, C., Iizerman, H., van Lange, P., A. and Salvador, A. 2012. Testosterone and cortisol release among Spanish soccer fans watching the 2010 World Cup final, *PLoS One*, 7 (4), e34814.

- Van der Meij, L., Klauke, F., Moore, H., Ludwig, Y., S., Almela, M. and Lange, P. 2015. Football Fan Aggression: The Importance of Low Basal Cortisol and a Fair Referee, *PLoS One*, 10 (4), e0120103.
- Van der. Vliet, L.L. 2003. *De kick is niet te beschrijven: Een onderzoek naar de achtergronden en kenmerken van de nieuwe aanwas risicosupporters en hoe sociaalpreventief op deze groep kan worden ingespeeld.*
- Van Limbergen, K. Colaers, C and Walgrave, L. 1989. The societal and psychosociological background of football hooliganism. *Current Psychology*, 8 (1), pp 4–14.
- Veres, P., Faber, P., Drewnick, F., Lelieveld, J. and Williams, J. 2013. Anthropogenic sources of VOC in a football stadium: Assessing human emissions in the atmosphere. *Atmospheric Environment*, 77, pp.1052–1059.
- Vold, G. 1958. *Theoretical Criminology*. New York: Oxford University Press.
- Vold G., Bernard T. and Snipes J. 2002. *Theoretical Criminology*, 5th edition. New York: Oxford University Press.
- Voulvouli, A. 2009. *From Environmentalism to Transenvironmentalism: The Ethnography of an Urban Protest in Modern Istanbul*. Oxford: Peter Lang.
- Wachter, K., Franke, S. and Purski, J. 2009. Football against Racism in Europe. In C. Kassimeris (ed.) *Anti-racism in European Football: Fair Play for All*. UK: Lexington Books, pp.35-66.
- Walgrave, L., Colaers, C. and van Limbergen, K. 1987. After Heysel: a Belgian research project on the societal and socio-psychological backgrounds of football hooliganism. In T. O' Brien (Ed.), *European conference on football violence, Lancashire Polytechnic, Preston*.
- Wang, R., Zhang, J. and Tsuji, Y. 2011. Examining fan motives and loyalty for the Chinese Professional Baseball League of Taiwan. *Sport Management Review*, 14(4) pp.347–360.
- Wann, D.1997. *Sport psychology*. Upper Saddle River. NJ: Prentice Hall.
- Wann, D., Carlson, J. and Schrader, M. 1999^a. The impact of team identification on the hostile and instrumental verbal aggression of sport spectators. *Journal of Social Behavior and Personality*, 14 pp. 279–286.

- Wann, D., Carlson, J. and Schrader, M. 1999^b. *The verbal aggression of sport spectators: A comparison of hostile and instrumental motives. International Sports Journal*, 4, 56–63.
- Ward, R. 2002. Fan violence: Social problem or moral panic?. *Aggression and Violent Behavior*, 7, pp. 453–475.
- Webber, D. 2017. Playing on the break’: Karl Polanyi and the double-movement ‘Against Modern Football. *International Review for the Sociology of Sport*, 52(7), pp. 875–893.
- Weich, M. 1997. Violence against women by professional football players: A gender analysis of hypermasculinity, positional status, narcissism, and entitlement. *Journal of Sport and Social Issues*, 21 (4), pp. 392-411.
- Weis, K. 1986. How the print media affect sports and violence: the problems of sport Journalism. *International Review for the Sociology of Sport*, 21, pp. 239–252.
- Weis, K. and Gugutzer, R. (eds.) 2008. *Handbuch Sportsoziologie*. Schorndorf: Hofmann Verlag.
- Williams, J., Dunning, E. and Murphy, P. 1989. *Hooligans abroad 2nd edition*. London: Routledge.
- Wilson, J. and Kelling, G. 1982. *Broken Windows: The police and neighborhood safety*. The Atlantic Monthly Group.
- Winfrey, L. Backstrom, T. and Mays, G. 1994. Social learning theory, self-reported delinquency, and youth gangs: A new twist on a general theory of crime and delinquency. *Youth & Society*, 26, pp. 147–177.
- Wolfgang, M. and Ferracuti F. 1967. *The subculture of violence: towards an integrated theory in criminology*. London and New York: Tavistock Publications.
- Woodman, D. and Hinton, J. 1978. Catecholamine balance during stress anticipation: an abnormality in maximum security hospital patients. *Journal of Psychosomatic Research*. 22(6), pp. 477-483.
- Wortley, R. and Mazerolle L. 2011. Environmental criminology and crime analysis: situating the theory, analytic approach and application. In R. Wortley and L. Mazerolle (eds.), *Environmental Criminology and Crime Analysis*. London and New York: Routledge, pp. 1-18.
- Yarson, S. and Taylor, J. 1992. A psychological model of fan violence in sports. *International Journal of Sport Psychology*, 23, pp. 207–226.

- Young, K. 1986. The killing field: themes in mass media responses to the Heysel stadium riot. *International Review for the Sociology of Sport*, 21, pp. 253–266.
- Yu, Y. and Wang, X. 2015. World Cup 2014 in the Twitter World: A big data analysis of sentiments in U.S. sports fans' tweets. *Computers in Human Behavior*, 48, pp. 392–400.
- Zani, B. and Kirchler, E. 1991. When Violence Overshadows the Spirit of Sporting Competition: Italian Football Fans and their Clubs. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. I , pp. 5-21.
- Zaimakis, Y. 2018. Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era. *Soccer & Society*, 19 (2), pp. 252-270.
- Zoetl, P. 2017. Minor narratives: Extrajudicial punishment of youth offenders by police officers in Portugal. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 48, pp. 27-39.

Παράρτημα

Παράρτημα Ι «Κατάλογος Συνομιλητών»

A/A	Ψευδώνυμο	Ηλικία	Εργασιακή Κατάσταση	Αθλητικός Σύλλογος Υποστήριξης
1.	Πέτρος	30	Άνεργος	ΠΑΟ
2.	Τάκης	38	Ιδιωτικός Υπάλληλος	Α.Ε.Κ
3.	Φώτης	35	Δημόσιος Υπάλληλος	ΠΑΟ
4.	Κώστας	30	Άνεργος	ΟΣΦΠ
5.	Σάκης	31	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	ΟΣΦΠ
6.	Ορέστης	27	Άνεργος	Α.Π.Ο Πατρών
7.	Μάνος	35	Άνεργος	Α.Ε.Κ
8.	Στέλιος	35	Ιδιοκτήτης Επιχείρησης	Α.Ε.Κ
9.	Όμηρος	33	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	Α.Ε.Κ
10.	Ανδρέας	32	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	Α.Ε.Κ
11.	Θωμάς	30	Άνεργος	Α.Ε.Κ
12.	Παύλος	28	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	ΟΣΦΠ
13.	Γιώργος	18	Φοιτητής	ΠΑΟ
14.	Λάμπρος	18	Φοιτητής	ΠΑΟ
15.	Τάσος	27	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	Π.Α.Ο.Κ
16.	Αναστάσης	22	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	ΟΜΟΝΟΙΑ
17.	Βασίλης	28	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	Α.Ε.Κ

18.	Αντώνης	25	Άνεργος	Α.Ο. Προοδευτικής Τούμπας
19.	Θάνος	24	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	Α.Ε.Κ
20.	Κυριάκος	19	Φοιτητής	Π.Α.Ο.Κ
21.	Γιάννης	20	Φοιτητής	ΟΣΦΠ
22.	Ιωσήφ	22	Άνεργος	Α.Ε.Κ
23.	Χρήστος	18	Εκπαιδευόμενος σε σχολή ΟΑΕΔ	Α.Ε.Κ
24.	Νίκος	29	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	Α.Ε.Κ
25.	Βαγγέλης	22	Φοιτητής	ΟΣΦΠ
26.	Στράτος	35	Ιδιοκτήτης Επιχείρησης	ΟΣΦΠ
27.	Αλέξανδρος	20	Εργαζόμενος στον Ιδιωτικό Τομέα	ΟΣΦΠ
28.	Λεωνίδα	19	Φοιτητής	ΠΑΟ
29.	Κυριάκος	30	Νομικός	ΟΣΦΠ
30.	Φίλιππος	29	Άνεργος	ΟΣΦΠ
31.	Προκόπης	25	Άνεργος	ΟΣΦΠ